Marfat.com

812

قُرَّةُ الْعَيْنَيْنِ

فی

تَفْضِيْلِ الشَّيْخَيْنِ رضی اللہ تعالیٰ عنہما

بحیم الامت امام احمد بن عبد الرحیم معروف بہ شاہ ولی اللہ دہلوی رحمہ اللہ

۱۱۱۴ھ / ۱۷۰۲م — ۱۱۷۶ھ / ۱۷۶۳م

ناشر:

المکتبۃ السلفیۃ ◎ شیش محل روڈ ◎ لاہور ۲

پاکستان

Marfat.com

53556

بسم اللہ الرحمن الرحیم

الحمد للہ الذی بعث عبدہ محمدا صلی اللہ علیہ وسلم الی العالمین لیکون رحمۃ لہم وہدے وفضلہ علے جمیع خلقہ فآدم ومن دونہ تحت لوائہ یتبغون منہ ندی وجعل لہ اصحابا یہتدون بہدیہ ویقتدون بسمتہ وجعل افاضلہم فدراہ فی عہدہ وخلفارہ من بعدہ وناہیک بہا من فضیلۃ ترجی وانطقہ صلی اللہ علیہ وسلم بمناقب اصحابہ وفضائلہم عند اللہ لتیم حجۃ اللہ فی تفضیلہم وتعظیمہم علے امتہ من غیر خفار واشہد ان لا الہ الا اللہ وحدہ لا شریک لہ شہادۃ موصلۃ الی الدرجات العلی واشہد ان سیدنا ومولانا محمدا عبدہ ورسولہ المجتبی والمصطفے اما بعد میگوید فقیر ولی اللہ عفی عنہ کہ برادر عزیز خواجہ محمد امین اکرمہ اللہ تعالے شہودہ از سر تفضیل شیخین رضی اللہ عنہما سوال کردند کہ درین زمانہ این مسئلہ مطرح انظار مردم ومسرح افکار نبی آدم گشت وبسبب اشراق مذاہب مبتدعہ شکوک وشبہات پدید آمد تا آنکہ حق مخفی شد وقائل بمذہب سلف در مقام مناظرہ درماند وخواستند کہ کلمہ چند درین باب مرقوم گردد لہذا عنایت الٰہی در خاطر فقیر داعیہ بیان این مسئلہ قولا وکتابۃ انداخت لاجرم شیئا علی الراس وجریا علی الوجہ درین بادیہ پر ہول شتافت توقع از مطالعہ کنندگان منصف آن است تا مغز سخن را احاطہ نکنند بر دو انکار زبان نکشایند وتا بمقصد متکلم نرسند استعجال در تحسین وتہجین ننمایند وسمیتہ بقرۃ العینین بتفضیل الشیخین وہذا اوان الشروع فی المقصود والسلام

ہو المستعان المعبود باید دانست کہ تفضیل شیخین بر سائر صحابہ ثابت است بنقل وعقل اما نقل پس

از بندگان کہ فتح اتمام صحابہ وتابعین قیمہ ایشان نباشد

الآن از اخص نظریات گشت کہ جز بہ تبحر بنیح واستحضار جملہ کثیرہ از سنن

از علوم مستحدثہ است دوشیزہ شریعت وشدت رواج آنہا وکمن الآن نشوہ

فی القاموس الدربا بالضم الجوز الاخضر ۱۲ قولہ منہ

یتیطیب بہ کالبخور ۱۲ قولہ منہ

مسالک بسیار دارد و درین اوراق بر سه مسلک اکتفا کنیم مسلک اول خدا تعالی وعدۂ استخلاف مومنین صالحین وافاضۂ امن بر دست ایشان و تمکین دین بواسطہ ایشان در قرآن عظیم نازل فرمود باز این مجمل را بخوابہای مستفیضہ کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دیدند و صحابہ دیدہ پیش آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم عرض کردند و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تصویب و تعبیر آن فرمودہ مفصل گردانیدند باز آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بنص و اشارت شیخین را خلیفہ ساخت و این معنی متواتر بالمعنی شد پس خلافت ایشان حق است بالقطع و ایشان افضل باشند از غیر خویش اما وعدہ استخلاف پس خدا تعالی میفرماید وعد اللہ الذین آمنوا منکم و عملوا الصالحات لیستخلفنہم فی الارض کما استخلف الذین من قبلہم ولیمکنن لہم دینہم الذی ارتضی لہم ولیبدلنہم من بعد خوفہم امنا یعبدوننی لا یشرکون بی شیئا و اما تفصیل این اجمال بر دو یا پس طرق بسیار دارد از آنجملہ حدیث ابی ہریرہ قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول بینا انا نائم اذ رأیتنی علی قلیب علیہا دلو فنزعت منہا ما شاء اللہ ثم اخذہا ابن ابی قحافۃ فنزع منہا ذنوبا او ذنوبین وفی نزعہ واللہ یغفر لہ ضعف ثم استحالت غربا فاخذہا ابن الخطاب فلم ار عبقریا من الناس ینزع نزع عمر بن الخطاب حتی ضرب الناس بعطن متفق علیہ وعن عبد اللہ بن عمر ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال اریت کانی انزع بدلو بکرۃ علی قلیب فجاء ابو بکر فنزع ذنوبا او ذنوبین نزعا ضعیفا واللہ یغفر لہ ثم جاء عمر فاستقی فاستحالت غربا فلم ار عبقریا من الناس یفری فریہ حتی روی الناس وضربوا العطن متفق علیہ وحدیث ابن عباس ان ابن عباس کان یحدث ان رجلا اتی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال انی رایت اللیلۃ فی المنام ظلۃ تنطف السمن والعسل فاری الناس یتکففون منہا فالمستکثر والمستقل واذا سبب واصل من الارض الی السماء فاراک اخذت بہ فعلوت ثم اخذ بہ رجل آخر فعلی بہ ثم اخذ بہ رجل آخر فانقطع ثم وصل قال ابو بکر یا رسول اللہ بابی انت واللہ لتدعنی فاعبرہا فقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم اعبر قال اما الظلۃ فالاسلام واما الذی ینطف من العسل والسمن فالقرآن حلاوتہ تنطف والمستکثر من القرآن المستقل واما السبب الواصل من السماء الی الارض فالحق الذی انت علیہ تاخذ بہ فیعلیک اللہ ثم یاخذ بہ رجل من بعدک فیعلو بہ ثم یاخذ بہ رجل آخر فیعلو بہ ثم یاخذ بہ رجل آخر فینقطع بہ ثم یوصل لہ فیعلو بہ فاخبرنی

Marfat.com

یارسول اللہ بابی انت اصبت ام اخطأت فقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم اصبت بعضا واخطأت بعضا قال فواللہ یارسول اللہ لتحدثنی الذی اخطأت قال لاتقسم اخرجہ البخاری والدارمی وحدیث ابی بکرۃ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال ذات یوم من رأی منکم رویا فقال رجل انا رایت کان میزانا نزل من السماء فوزنت انت بابی بکر فرجحت انت بابی بکر ثم وزن ابوبکر وعمر فرجح ابوبکر ثم وزن عمر وعثمان فرجح عمر ثم رفع المیزان فرأینا الکراہۃ فی وجہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اخرجہ الترمذی وابوداؤد وعن جابر بن عبداللہ انہ کان یحدث ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال اری اللیلۃ رجل صالح ان ابابکر نیط برسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ونیط عمر بابی بکر ونیط عثمان بعمر قال جابر فلما قمنا من عند رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قلنا اما الرجل الصالح فرسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم واما نوط بعضهم ببعض فهم ولاۃ هذا الامر الذی بعث اللہ بہ نبیہ صلی اللہ علیہ وسلم اخرجہ ابوداؤد والحاکم وعن سمرۃ بن جندب ان رجلا قال یارسول اللہ انی رایت اللیلۃ کان دلوا دلی من السماء فجاء ابوبکر فاخذ بعراقیها فشرب شربا ضعیفا ثم جاء عمر فاخذ بعراقیها فشرب حتی تضلع ثم جاء عثمان فاخذ بعراقیها فشرب حتی تضلع ثم جاء علی فاخذ بعراقیها فانتشطت وانتضح علیہ منها شئی اخرجہ ابوداؤد وعن سفینۃ مولی ام سلمۃ رضی اللہ عنها قال کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا صلی الصبح اقبل علی اصحابہ فقال ایکم رای رویا فقال رجل انا یارسول اللہ کان میزانا نزل بہ من السماء فوضعت فی کفۃ ووضع ابوبکر فی کفۃ اخری فرجحت بابی بکر فرفعت ونزل ابوبکر مکانہ فجئ بعمر بن الخطاب فوضع فی الکفۃ الاخری فرجح ابوبکر بعمر فرفع ابوبکر ونزل عمر مکانہ فجئ بعثمان فوضع فی الکفۃ الاخری فرجح عمر بعثمان ثم رفع عمر ورفع المیزان وقال فتغیر وجہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ثم قال خلافۃ النبوۃ ثلثون عاما ثم یکون ملک اخرجہ الحاکم وعن ابی موسی الاشعری قال کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی حائط من حوائط المدینۃ وهو متکئ یرکز بعود معہ بین الماء والطین اذا استفتح رجل فقال افتح وبشره بالجنۃ قال فاذا ابوبکر ففتحت لہ وبشرتہ بالجنۃ قال ثم استفتح رجل آخر فقال افتح وبشره بالجنۃ قال فذهبت فاذا هو عمر ففتحت لہ وبشرتہ بالجنۃ ثم استفتح رجل آخر قال فجلس رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال افتح وبشره بالجنۃ علی بلوی تکون قال فذهبت فاذا عثمان بن عفان فقال ففتحت وبشرتہ بالجنۃ قال وقلت الذی قال فقال اللهم صبرا واللہ المستعان اخرجہ مسلم وعن حسن

ای من قوله علی بلوی تکون ۱۲

Marfat.com

بن علی انہ قام خطیبا فقال یا ایہا الناس رایت البارحۃ فی منامی عجبا رایت الرب تعز فوق عرشہ فجاء رسول اللہ صلعم حتی قام عند قائمۃ من قوائم العرش فجاء ابو بکر فوضع یدہ علی منکب رسول اللہ صلعم ثم جاء عمر فوضع یدہ علی منکب ابی بکر ثم جاء عثمان فکان بیدہ راسہ یقول سل عبادک فیم قتلونی فانشعب من السما میزابان من دم فی الارض قال فقیل لعلی الا تری ما یحدث بہ ابن عمک قال یحدث بما رای اخرجہ ابو یعلی وامانص واشارہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باستخلاف ابی بکر الصدیق وحدہ وشیخین جمیعاً پس ینسر طرق بسیار دارد کہ ہمہ بہیئۃ اجتماعیہ متواتر بالمعنی باشند از انجملہ حدیث عائشہ رضی اللہ عنہا قالت قال لی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی مرضہ ادعی لی ابا بکر ابا ک واخاک حتی اکتب کتابا فانی اخاف ان تمنی متمن ویقول قائل انا اولی دیابی اللہ والمومنون الا ابا بکر متفق علیہ۔ از انجملہ حدیث حذیفہ وابن مسعود عن حذیفہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اقتدوا بالذین من بعدی ابی بکر وعمر رواہ الترمذی والحاکم وعن عبد اللہ بن مسعود قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اقتدوا بالذین من بعدی ابی بکر وعمر واہتدوا بہدی عمار وتمسکوا بعہد ابن مسعود رواہ الترمذی والحاکم واز انجملہ حدیث انس قال لعبثی نبو المصطلق الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقالوا سل لنا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الی من ندفع صدقاتنا بعدک قال فاتیتہ فسالتہ فقال الی ابی بکر فاتیتہم واخبرتہم قالوا ارجع الیہ فاسالہ فان حدث بابی بکر حدث فالی من فاتیتہ فاخبرتہ فقال الی عمر فاتیتہم فاخبرتہم فقالوا ارجع الیہ فاسالہ فان حدث بعمر حدث فالی من فاتیتہ فسالتہ فقال الی عثمان فاتیتہم فاخبرتہم فقالوا ارجع الیہ فاسالہ فان حدث بعثمان حدث فالی من فاتیتہ فسالتہ فقال ان حدث بعثمان حدث فتنا لکم الدہر فتنا اخرجہ الحاکم ومن عائشۃ رضی اللہ تعالی عنہا قالت اول حجر حملہ النبی صلی اللہ علیہ وسلم لبناء المسجد ثم حمل ابو بکر ثم حمل عمر ثم حمل عثمان حجرا آخر فقلت یا رسول اللہ الا الی ہولاء کیف یسعدونک فقال یا عائشۃ ہولاء الخلفاء من بعدی اخرجہ الحاکم واز انجملہ حدیث استخلاف ابی بکر الصدیق در امامت صلوۃ وقت مرض اخیر وا باکردن آنحضرت بتصریح از امامت غیری واین قصہ متواتر است وفقہای صحابہ مثل عمر وعلی رضی اللہ عنہما استدلال کردند باین استخلاف بر خلیفہ بودن ابی بکر الصدیق رضی اللہ عنہ وسائر صحابہ سکوت کردند وتسلیم نمودند پس مسئلہ مجمع علیہ گشت

Marfat.com

ودلالت این قصہ بالیقین ثابت شد عن عائشۃ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال مروا ابا بکر فلیصل بالناس فقالت عائشۃ یا رسول اللہ ان ابا بکر اذا قام مقامک لم یسمع الناس من البکاء فامر عمر فلیصل بالناس قالت فقال مروا ابا بکر فلیصل بالناس قالت عائشۃ فقلت لحفصۃ قولی لہ ان ابا بکر اذا قام مقامک لم یسمع الناس من البکاء فامر عمر فلیصل بالناس ففعلت حفصۃ فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انکن لانتن صواحب یوسف مروا ابا بکر فلیصل بالناس فقالت حفصۃ لعائشۃ ما کنت لاصیب منک خیرا اخرجہ الجماعۃ وعنہا قالت قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لاینبغی لقوم فیہم ابو بکر ان یؤمہم غیرہ اخرجہ الترمذی وعن ابی موسی قال مرض النبی صلی اللہ علیہ وسلم فاشتد مرضہ فقال مروا ابا بکر فلیصل بالناس قالت عائشۃ یا رسول اللہ انہ رجل رقیق اذا قام مقامک لم یستطع ان یصلی بالناس فقال مری ابا بکر فلیصل بالناس فعاودت فقال مری ابا بکر فلیصل بالناس فانکن صواحب یوسف فاتاہ الرسول فصلی بالناس فی حیوۃ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم متفق علیہ وعن ابن عمر قال لما اشتد برسول اللہ صلعم وجعہ قیل لہ فی الصلوۃ فقال مروا ابا بکر فلیصل بالناس قالت عائشۃ ان ابا بکر رجل رقیق اذا قرأ غلبہ البکاء قال مروہ فلیصل فعاودت فقال مروہ فلیصل انکن صواحب یوسف اخرجہ البخاری وعن انس بن مالک ان المسلمین بینا ہم فی الفجر یوم الاثنین وابو بکر یصلی بہم ففجأہم النبی صلی اللہ علیہ وسلم قد کشف ستر حجرۃ عائشۃ فنظر الیہم وہم صفوف فتبسم یضحک فنکص ابو بکر علی عقبیہ وظن ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یرید ان یخرج الی الصلوۃ وہم المسلمون ان یفتتنوا فی صلوتہم فرحا بالنبی صلی اللہ علیہ وسلم حین رآہ فاشار بیدہ ان اتموا ثم دخل الحجرۃ وارخی الستر وتوفی فی ذلک الیوم صلی اللہ علیہ وسلم اخرجہ البخاری وعن عبد اللہ بن زمعۃ قال لما استقر برسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وجعہ وانا عندہ فی نفر من الناس دعاہ بلال الی الصلوۃ فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مروا ابا بکر یصلی بالناس قال فخرجت فاذا عمر فی الناس وکان ابو بکر غائبا فقلت یا عمر قم فصل بالناس فتقدم فکبر فلما سمع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم صوتہ وکان عمر رجلا مجہرا قال فاین ابو بکر یابی اللہ ذلک والمسلمون یابی اللہ ذلک والمسلمون فبعث الی ابی بکر فجاء بعد ان صلی عمر تلک الصلوۃ فصلی بالناس زاد فی روایۃ قال لما ان سمع النبی صلی اللہ علیہ وسلم صوت عمر خرج النبی صلی اللہ علیہ وسلم حتی اطلع راسہ من حجرتہ ثم قال لا الا لیصل بالناس

ع ۱ بیع صامت وصلوٰۃ پیش عائشہ صدیقہ بزرگ است دوم پیش ظاہر خلافت منعقود است پس دلالت بر تعلیم وتقدم وصحت مروق ومنشور ایشان مشتمل تنبیہ وتعقیب من قال برأی عثمان مہم بتعیین مراد وجہ تخصیص بتعلیم اکرام عما ما لم یصح تخصیص دلیل بما نزل کما مضی بحث استخلاف مفوض بہ نیابت ایشان از حضرت رسالت ۱۲ منہ

نرم دل ۱۲

برگشت ۱۲

در فتنہ افتادگان

بتبدا کوازہ ۱۲

Marfat.com

ابن ابی قحافۃ یقول ذلک مغضبا اخرجہ ابوداؤد وابو عمر فی الاستیعاب وعن عبید اللہ بن عبد اللہ بن عتبۃ بن مسعود قال فدخلت علی ابن عباس فقلت لہ الا اعرض علیک ما حدثنی عائشۃ عن مرض النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال ہات فعرضت علیہ حدیثہا فما انکر منہ شیئا غیر انہ قال اسمت لک الرجل الذی کان مع العباس قلت لا قال ہو علی بن ابیطالب رواہ البخاری واتی ابن ماجۃ من طریق ارقم بن شرحبیل عن ابن عباس بالحدیث مفصلا وعن عبد اللہ بن مسعود قال لما قبض رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قالت الانصار منا امیر ومنکم امیر قال فاتاہم عمر رضی اللہ عنہ فقال یا معشر الانصار الستم تعلمون ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قد امر ابا بکر یؤم الناس فایکم تطیب نفسہ ان یتقدم ابا بکر فقالت الانصار نعوذ باللہ ان نتقدم ابا بکر اخرجہ الحاکم فی المستدرک وابو عمر فی الاستیعاب روی الحسن البصری عن قیس بن عباد قال قال لی علی بن ابیطالب رضی اللہ عنہ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مرض لیالی وایاما ینادی بالصلوۃ فیقول مروا ابا بکر یصلی بالناس فلما قبض رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نظرت فاذا الصلوۃ علم الاسلام وقوام الدین فرضینا لدنیانا من رضی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لدیننا فبایعنا ابا بکر رواہ ابو عمر فی الاستیعاب والحاکم فی المستدرک نحوہ عن علی والزبیر رضی اللہ عنہما فی قصۃ طویلۃ وازانجملہ حدیث جبیر بن مطعم ان امراۃ سالت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم شیئا فامرہا ان ترجع الیہ فقالت یا رسول اللہ ارایت ان جئت فلم اجدک کانہا تعنی الموت قال فان لم تجدینی فاتی ابا بکر متفق علیہ قال ابو عمر فی الاستیعاب قال الشافعی فی ہذا الحدیث دلیل علی ان الخلیفۃ بعد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ابو بکر وازانجملہ حدیث ابی درداء قال خطب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم خطبۃ خفیفۃ فلما فرغ من خطبتہ قال یا ابا بکر قم فاخطب فقام ابو بکر فخطب فقصر دون خطبۃ النبی صلعم فلما فرغ ابو بکر من خطبتہ قال یا عمر قم فاخطب فقام عمر فخطب فقصر دون خطبۃ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ودون ابی بکر رواہ الحاکم سوال اگر گوئی کہ از کلام فاروق و مرتضی رضی اللہ تعالی عنہما معلوم شدہ کہ آنحضرت صلی اللہ استخلاف نکردہ اند قال عمر ان لم استخلف فما استخلف رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم رواہ البخاری وقال علی یا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فاستخلف رواہ الحاکم پس تطبیق درمیان انچہ گفتہ شد از نص و اشارۃ ودرمیان این آثار چگونہ باشد جواب گوئیم کہ مراد از استخلاف درین آثار استخلاف است بنص جلی

Marfat.com

یعنی متواتر باللفظ والمعنی یا استخلاف معتاد است از جمع کردن مردمان و امر فرمودن ایشانرا به بیعت و مانند
آن زیرا که ایشان تصریح کردند بدلالت امر بامامت بر خلیفه بودن اما ملازمت در استخلاف باین صفت و
افضلیته پس آن ثابت است بده وجه یکی آنکه خدا تعالی با استخلاف این بزرگان اراده فرمود تمکین
دین و اقامت آن و اینمعنی مستلزم خلیفه ساختن احق با خلافه است زیرا که اگر از وی دیگری احق باشد لابد در
استخلاف آن احق با خلافه تمکین دین زیاده ترمی شود و نزدیک اراده تمکین دین احق و اولی را گذاشتن
سفیهانه است و حق تعالی از سفه منزه است و آنکه گفتیم که نزدیک اراده تمکین دین چنین است ازان جهت
گفتیم که اگر اراده اضلال قوم باشد استخلاف جابر و کافر مناسب است چنانکه در زمان جاهلیته واقع شد
قال الله تعالی واذا اردنا ان نهلک قریة امرنا مترفیها ففسقوا فیها ای کثرناهم وجعلناهم الولاة قاله ابن
مسعود و در زمان اراده هدایت من وجه و اضلال من وجه استخلاف مفضول جائز است قال رسول الله
صلی الله علیه وسلم ثم یکون ملک عضوض و اینمعنی از کلام حضرت مرتضی کرم الله وجهه فهمیدیم عن ابی
وائل قال قیل لعلی الا تستخلف علینا قال ما استخلف رسول الله صلی الله علیه وسلم فاستخلف ولکن ان
یرد الله بالناس خیرا فیجمعهم بعدی علی خیرهم رواه الحاکم دوم آنکه خلافت نبوت مقیس است بر نبوة
پس چنانکه نبی گردانیدن شخصی دلالت میکند بر افضلیت او نسبته مبعوث الیهم استخلاف شخصی نیز
نیز دلیل است بر افضلیته او و جامع اراده انتظام است باکمل وجوه و نفی جهل و سفه از مبدء فیاض سوم
آنکه استقراء سیرت آنحضرت صلی الله علیه وسلم در مجاری احوال دلالت میکند بر آنکه تقدیم شخصی باستخلاف
نباشد الا از جهت رجحان او بر سائر ناس در دین چنانکه حضرت مرتضی فرمود و کان قد بهم عنده علی
حسب الدین او کما قال اخرجه الترمذی فی الشمائل وقال رسول الله صلی الله علیه وسلم کبر کبر ای قدم
الاکبر عن ابن عباس قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم من استعمل رجلا من عصابة وفی تلک
العصابة من هو ارضی لله منه فقد خان الله وخان رسوله وخان المؤمنین اخرجه الحاکم وعن ابی بکر
الصدیق قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم من ولی من امر المسلمین شیئا فامر علیهم احدا محاباة
لعنة الله لا یقبل الله منه صرفا ولا عدلا حتی یدخله جهنم اخرجه الحاکم چهارم آنکه خلافت نبوة ریاست عامه

Marfat.com

وردین و دنیا ظاہر او باطنا و لہذا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تلویح استخلاف فرمود تبقدیم در صلوۃ زیرا کہ
صلوۃ بہترین عبادات است و قد بینا للمرتضی رضی اللہ عنہ کما مر و معنی ریاستہ تبلیغ مرؤسین است بدرجہ کمال
و مکمل قوم بہتر است از رعیت خود کہ مکملین اند بخلاف ملک عضوض کہ ریاستہ است ظاہرا فقط و اگر اینچنین
نباشد فرقے پیدا نشود در خلافت نبوۃ و غیر آن و خلافت نبوت لبشی سال موقت نباشد و بخلفاء اربعہ
مخصوص نگردد پنجم آنکہ حکیم مشفق ناصح خلیفہ نمیگرداند در حلقہ خود مگر افضل جماعہ را و اشبہ الیشان را بخود والا
ناصح نباشد یا حکیم نباشد پس خلیفہ گردانیدن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کہ ناصح ترین خلق و اعلم خلق
است باللہ کما قال اللہ تعالی النبی اولی بالمؤمنین من انفسہم و قال حریص علیکم بالمؤمنین رؤف رحیم
و قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انا اعلمکم باللہ و اخشاکم صدیق اکبر را دلیل است بر آنکہ آنجناب
افضل مسلمین بود و اشبہ الیشان بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ششم آنکہ فقہائے صحابہ مثل عمر فاروق
و علی مرتضے و ابن مسعود رضی اللہ عنہم استنباط کردند از استخلاف افضلیۃ الیشان را کما قال احق الناس بہا پس
الیشان کہ ائمہ امت اند در وجوہ استنباط و فہم معانی شرائع استنباط نمیکردند تا آنکہ ملازمۃ قویہ متحقق نمیشد
قال عمر لیکم تطیب نفسہ ان تیقدم علی ابی بکر و قد رضیناہ من قبل و قال علی و الزبیر ما غضبنا الا انا قد اخرنا
عن المشاورۃ و انا نری ابا بکر احق الناس بہا بعد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انہ لصاحب الغار و ثانی اثنین
و انا لنعلم شرفہ و کبرہ و لقد امرہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بالصلوۃ للناس و ہو حی رواہ الحاکم فی المستدرک
و قال ابن مسعود اجعلوا امامکم خیرکم فان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم جعل امامنا خیرنا بعدہ رواہ ابو عمر
فی الاستیعاب ہفتم آنکہ اگر جمعی در استحقاق خلافت متساوی الاقدام می بودند یا بے اللہ و المسلمون
چہ معنی میداشت و اباکردن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از امامت غیری بآکد وجہ چرا می بود ہشتم آنکہ در بعض
احادیث رجحان در میزان باین ترتیب ظاہر شد و آن نہ باعتبار کثرۃ فتوح است زیرا کہ باعتبار کثرت
فتوح در باب ابی بکر الصدیق آمدہ و فی ترعہ ضعف پس این ترتیب نباشد الا از جہت افضلیۃ نزدیک
خدا تعالی نہم آنکہ انصار و بعض بنی ہاشم در استخلاف صدیق اکبر مناقشہ داشتند و چون این ادلہ ظاہر شد
الیشان از رای خود برگشتند و تسلیم نمودند و افضلیت او را مقرر شدند چنانکہ از قصہ انصار و مرتضے و زبیر

Marfat.com

رضی اللہ عنہم ظاہر شد و نگفتند کہ افضلیت مسلم نیست پس این دلالت میکند بر آنکہ استخلاف باین صفت با افضلیت مساوق است دہم آنکہ استخلاف شیخین قطعا متحقق شد بخلاف غیر ایشان و خلافت مشروط است بصفات کمال کما بین فی موضعہ پس استخلاف قطعی دلالت میکند بر ثبوت آن بالقطع و کسیکہ صفات کمال او بالقطع ظاہر شدہ باشد افضل است از کسیکہ افضیلت او بقیاس یا خبر واحد ثابت شود چنانکہ فرق نہادہ اند در فرض و واجب **مسلک دوم** تلویح آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بافضلیت شیخین جمیعا و واحدا واحدا باثبات لوازم آن از اجتبیہ و سیادۃ اہل جنت و اکثریۃ ثواب و علو مرتبہ در آخرت و اثبات صفاتی کہ بمنزلہ جزء فضل کلی باشند مثل سعی بالغ در خدمت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بمال و جان و فرار شیطان و تائید دین بواسطہ ایشان و مانند آن و آنہمہ بہیئۃ اجتماعیہ بحد تواتر رسیدہ اند آنجا یک نکتہ می باید دانست کہ ہر چہ مثبت فضل صدیق است مستلزم است فضل فاروق را و ہر چہ مثبت فضل فاروق است مستلزم است فضل صدیق را از ان جہت کہ متکلمان بکلمہ اسلام متفق اند بر دو قول و آن نفی قول ثالث است کما بین فی محلہ اہل سنت میگویند افضل الامۃ ابو بکر ثم عمر و اہل بدعت نفی فضل یا افضلیت ہر دو میکنند پس فضیلت یکی از ایشان مثبت قول اہل سنت باشد و ہر فضلی نبوی مسمی کنیم و چون استیعاب ہمہ طرق متعذر است بر انچہ قوۃ حافظہ کفایت نماید اکتفا کنیم نوع اول اثبات مرتبہ کہ تلو خلت باشد حضرت صدیق را از حدیث ابن عباس عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم لو کنت متخذا من امتی خلیلا لاتخذت ابا بکر ولکنہ اخی وصاحبی اخرجہ البخاری و از حدیث عبد اللہ بن الزبیر عن عبد اللہ بن ابی ملیکۃ قال کتب اہل الکوفۃ الی ابن الزبیر فی الجد فقال اما الذی قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لو کنت متخذا من ہذہ الامۃ خلیلا لاتخذتہ انزلہ أبا یعنی ابا بکر و من حدیث ابی سعید فی قصۃ الوفاۃ ولو کنت متخذا خلیلا لاتخذت ابا بکر رضہ خلیلا اخرجہ البخاری و مسلم و من حدیث عبد اللہ بن مسعود انہ کان یحدث عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم انہ قال لو کنت متخذا خلیلا لاتخذت ابا بکر خلیلا ولکنہ اخی وصاحبی وقد اتخذ اللہ صاحبکم خلیلا اخرجہ مسلم والترمذی نحوہ و من حدیث ابی المعلی فی قصۃ الوفاۃ عنہ صلی اللہ علیہ وسلم لو کنت متخذا خلیلا لاتخذت ابن ابی قحافۃ خلیلا ولکن ودواخاء فی ایمان مرتین او ثلثا وان صاحبکم خلیل اللہ اخرجہ الترمذی رزہ و از حدیث ابی ہریرہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ولو کنت

بعضے دربارہ حضر بجواز زیارت بلکہ بہتر و مستحب سوال کردند بجواب نوشت کہ آنکس کہ رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم در شان او گفتہ است ولو کنت متخذا الی آخرہ بود را مقام معظم بود کہ دانستہ است یعنی ابو بکر صدیق

Marfat.com

متخذا خليلا لاتخذت ابا بكر خليلا الا وان صاحبكم خليل الله اخرجه الترمذی نوع دوم اثبات منقبت صديق برخود
عن ابی سعيد الخدری قال قال رسول الله صلی الله عليه وسلم ان من امن الناس علی فی ماله وصحبته ابوبكر اخرجه
البخاری ومسلم والترمذی واز حديث ابی هريره قال قال رسول الله صلی الله عليه وسلم مالاحد عندنا يد
الا وقد كافيناه ماخلا ابا بكر فان له عندنا يدا يكافيه الله بها يوم القيمة وما نفعنی مال احد قط ما نفعنی مال ابی بكر
اخرجه الترمذی واز حديث مرتضی رضی الله عنه قال قال رسول الله صلی الله عليه وسلم رحم الله ابا بكر زوجنی ابنته
وحملنی الی دار الهجرة اخرجه الحاكم نوع سوم تشريف آنحضرت صلی الله عليه وسلم صديق را تردیک وفات لبسد
خوخه ها الا خوخة ابی بكر از حديث ابی سعيد خدری لا تبقين فی المسجد خوخة الا خوخة ابی بكر اخرجه البخاری ومسلم
والترمذی واز حديث عائشه رضی الله تعالی عنها ان النبی صلی الله عليه وسلم امر بسد الابواب الا باب ابی بكر
اخرجه الترمذی نوع چهارم اولیت اسلام حضرت صديق رضی الله عنه از حديث ابی درداء قال قال النبی
صلی الله عليه وسلم ان الله بعثنی اليكم فقلتم كذبت وقال ابو بكر صدق وواسانی بنفسه وماله فهل انتم تاركوا لی
صاحبی اخرجه البخاری وعن المقدام قال استب عقيل بن ابی طالب وابو بكر فقام رسول الله صلی الله
عليه وسلم فقال الا تدعون لی صاحبی ما شانكم وشانه فوالله ما منكم رجل الا وعلی باب بيته الظلمة الا باب ابی بكر
وان علی بابه النور معزو لابن عساكر واز حديث عمرو بن عبسة قال اتيت رسول الله صلی الله عليه وسلم وهو
نازل بعكاظ قلت يا رسول من اتبعك علی هذا الامر قال اتبعنی عليه رجلان حر وعبد ابو بكر وبلال قال
فاسلمت عند ذلك رواه الحاكم واز حديث عمار كان يقول رايت رسول الله صلی الله عليه وسلم وما معه
الا خمسة اعبد وامرأتان وابو بكر اخرجه البخاری نوع پنجم نصرت دادن حضرت صديق آنحضرت را صلی الله
عليه وسلم در اول مبعث از حديث عبد الله بن عمرو بن العاص عن عروة بن الزبير قال سألت عبد الله
بن عمرو عن اشد ما صنع المشركون برسول الله صلی الله عليه وسلم قال رايت عقبة بن ابی معيط جاء الی
النبی صلی الله عليه وسلم وهو يصلی فوضع رداءه فی عنقه فخنقه به خنقا شديدا فجاء ابو بكر حتی دفعه عنه فقال
اتقتلون رجلا ان يقول ربی الله وقد جاءكم بالبينات من ربكم اخرجه البخاری واز حديث انس قال
لقد ضربوا رسول الله صلی الله عليه وسلم حتی غشی عليه فقام ابو بكر فجعل ينادی ويقول ويلكم اتقتلون

Marfat.com

رجلا ان یقول ربی اللہ قالوا من ہذا قالوا ہذا ابن ابی قحافۃ المجنون اخرجہ الحاکم وازحدیث اسماء بنت ابی بکر انہم قالوا لہا ما اشد ما رایت المشرکین بلغوا من رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قالت کان المشرکون قعودا فی المسجد الحرام فتذاکروا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی آلہتہم وہا یقول فی آلہتہم فبینا ہم کذلک اذ دخل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم المسجد فقاموا الیہ وکان اذا سالوہ عن شئی صدقہم فقالوا الست تقول فی آلہتنا کذا وکذا قال بلی فشبوا بہ باجمعہم فاتی الصریخ الی ابی بکر فقیل لہ ادرک صاحبک فخرج ابو بکر رض حتی دخل المسجد فوجد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم والناس مجتمعون علیہ فقال ویلکم اتقتلون رجلا ان یقول ربی اللہ وقد جاءکم بالبینات من ربکم قال فلہوا عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم واقبلوا علی ابی بکر یضربونہ قالت فرجع الینا فجعل لا یمس شیئا من غدائرہ الا جاء معہ وہو یقول تبارکت یا ذا الجلال والاکرام رواہ ابو عمر فی الاستیعاب نوع ششم جمع کردن حضرت صدیق رضی اللہ عنہ انواع بر را از حدیث ابی ہریرہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من اصبح منکم الیوم صائما قال ابو بکر انا قال فمن تبع الیوم منکم جنازۃ قال ابو بکر انا قال فمن اطعم الیوم مسکینا قال ابو بکر انا قال فمن عاد منکم الیوم مریضا قال ابو بکر انا فقال رسول اللہ صلعم ما اجتمعن فی امرء الا دخل الجنۃ اخرجہ البخاری ومسلم نوع ہفتم ندا کردن ملائکہ صدیق را از ابواب ثمانیہ جنت از حدیث ابی ہریرہ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال من انفق زوجین فی سبیل اللہ نودی من ابواب الجنۃ یا عبد اللہ ہذا خیر فمن کان من اہل الصلوۃ دعی من باب الصلوۃ ومن کان من اہل الجہاد دعی من باب الجہاد ومن کان من اہل الصیام دعی من باب الریان ومن کان من اہل الصدقۃ دعی من باب الصدقۃ فقال ابو بکر بابی انت وامی یا رسول اللہ ما علی من دعی من تلک الابواب من ضرورۃ قیل یدعی احد من تلک الابواب کلہا قال نعم وارجو ان تکون منہم اخرجہ البخاری ومسلم والترمذی ومالک فی الموطا نوع ہشتم اول کسیکہ در بہشت در آید حضرت صدیق است رضی اللہ عنہ از حدیث ابی ہریرہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اتانی جبرئیل فاخذ بیدی فارانی باب الجنۃ الذی تدخل منہ امتی فقال ابو بکر یا رسول اللہ وددت انی کنت معک حتی انظر الیہ فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اما انک یا ابا بکر اول من یدخل الجنۃ من امتی اخرجہ ابو داؤد نوع نہم تجلی کردن خدا تعالی بتخصیص بر آں حضرت

Marfat.com

صدیق رضی اللہ عنہ از حدیث جابر در قصہ وفد عبد القیس قال فاجابہم ابو بکر رضی اللہ عنہ بجواب واجادا بجواب فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یا ابا بکر اعطاک اللہ الرضوان الاکبر فقال بعض القوم ما الرضوان الاکبر یا رسول اللہ قال تجلی اللہ لعبادہ فی الآخرۃ عامۃ وتجلی لابی بکر خاصۃ اخرجہ الحاکم نوع دہم حاضر شدن حضرت صدیق رضی اللہ تعالی عنہ بر حوض کوثر ہمراہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از حدیث عبد اللہ بن عمر ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال لابی بکر انت صاحبی علی الحوض وصاحبی فی الغار اخرجہ الترمذی نوع یازدہم تشریف حضرت صدیق باسم عتیق از حدیث عائشہ رضی اللہ عنہا ان ابا بکر دخل علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال انت عتیق اللہ من النار فیومئذ سمی عتیقا اخرجہ الترمذی والحاکم نوع دوازدہم تشریف حضرت ابی بکر بلقب صدیق از حدیث حضرت مرتضی کرم اللہ وجہہ عن النزال بن سبرۃ قال انہ قال ان اللہ سمی ابا بکر علی لسان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الصدیق وافقنا علیا رضی اللہ عنہ طیب النفس وہو یمزح فقلنا حدثنا عن اصحابک قال کل اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اصحابی فقلنا حدثنا عن ابی بکر فقال ذلک امرء سماہ اللہ تعالی صدیقا علی لسان جبرئیل ومحمد صلی اللہ علیہما وسلم اخرجہ الحاکم واز حدیث عائشہ رضی اللہ عنہا قالت لما اسری بالنبی صلی اللہ علیہ وسلم الی المسجد الاقصی اصبح یتحدث الناس بذلک فارتد ناس ممن کان آمنوا بہ وصدقوہ وسعوا بذلک الی ابی بکر فقالوا ہل لک الی صاحبک یزعم انہ اسری بہ اللیلۃ الی بیت المقدس وجاء قبل ان یصبح قال اوقال ذلک قالوا نعم قال لئن کان قال ذلک لقد صدق قالوا او تصدقہ انہ ذہب اللیلۃ الی بیت المقدس وجاء قبل ان یصبح قال نعم انی لاصدقہ فیما ہو ابعد من ذلک اصدقہ بخبر السماء فی غدوۃ او روحۃ فلذلک سمی ابو بکر الصدیق نوع سیزدہم بودن صدیق بجای وزیر پیش آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وتقدیم نکردن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بروی دیگری را از حدیث سعید بن المسیب مرسلا قال کان ابو بکر الصدیق من النبی صلی اللہ علیہ وسلم مکان الوزیر وکان یشاورہ فی جمیع امورہ وکان ثانیہ فی الاسلام وکان ثانیہ فی الغار وکان ثانیہ فی العرش یوم بدر وکان ثانیہ فی القبر ولم یکن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقدم علیہ احدا اخرجہ الحاکم عن عبد الرحمن بن غنم ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال لابی بکر وعمر لو اجتمعتما فی مشورۃ ما خالفتکما رواہ احمد نوع چہاردہم بودن جبرئیل ہمراہ صدیق از حدیث مرتضی رضی اللہ عنہ قال قال لی

Marfat.com

النبی صلی اللہ علیہ وسلم ولابی بکر مع احد کما جبرئیل ومع الآخر میکائیل واسرافیل ملک عظیم یشہد القتال ویکون فی الصف وفی روایۃ اخری عن محمد بن جبیر بن مطعم انہ سمع علیا خطب الناس فقال بینا انا امیح من قلیب بدا ذ جارت ریح شدیدۃ لم ارشلہا قط ثم ذہبت ثم جارت ریح شدیدۃ لم ارشلہا قط الا التی کانت قبلہا ثم ذہبت ثم جارت ریح شدیدۃ لم ارشلہا قط الا التی کانت قبلہا فکانت الریح الاولے جبرئیل تنزل فی الف من الملائکۃ مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وکانت الریح الثانیۃ میکائیل نزل فی الف من للملائکۃ یمین رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وکان ابوبکر عن یمینہ وکانت الریح الثالثۃ اسرافیل فی الف من الملائکۃ عن میسرۃ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وانا فی المیسرۃ اخرجہ الحاکم نوع پانزدہم احسب بودن صدیق از سائر صحابہ از حدیث عائشہ رضی اللہ تعالی عنہا وعن عمر بن الخطاب قال ابوبکر سیدنا وخیرنا واحبنا الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اخرجہ الترمذی واز حدیث ابن عباس عن عمر فی قصۃ البیعۃ نحوہ رواہ البخاری نوع شانزدہم سبقت کردن ابوبکر الصدیق بر صحابہ ببذل جمیع مال از حدیث عمر بن الخطاب قال امرنا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان نتصدق ووافق ذلک عندی مالا فقلت الیوم اسبق ابابکر ان سبقتہ یوما قال فجئت بنصف مالی فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ما ابقیت لاہلک قلت مثلہ واتی ابوبکر بکل ماعندہ فقال یا ابابکر ما ابقیت لاہلک فقال ابقیت لہم اللہ ورسولہ قلت لا اسبقہ الی شئی ابدا اخرجہ الترمذی نوع ہفتدہم امر کردن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بامامت ابی بکر الصدیق در قصہ نبی عمرو بن عوف از حدیث سہل بن سعد قال اذن بلال لصلوۃ الظہر فجاء الصیاح من قبل نبی عمرو بن عوف انہ قد وقع بینہم شر حتی تراموا بالحجارۃ فاتاہم النبی صلی اللہ علیہ وسلم فقال یا ابابکر ان اقیمت الصلوۃ تقدم فصل بالناس فقال نعم اخرجہ الحاکم والشیخان من طرق متعددۃ نوع شانزدہم نہی فرمودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از امامت غیر ابی بکر از حدیث عائشہ قالت قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا ینبغی لقوم فیہم ابوبکر ان یؤمہم غیرہ اخرجہ الترمذی ولہ شواہد کثیرۃ عند الشیخین نوع نوزدہم گواہی دادن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بآنکہ صدیق از اہل خیلاء نیست از حدیث عبد اللہ بن عمر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من جر ثوبہ خیلاء لم ینظر الیہ اللہ یوم القیمۃ فقال ابوبکر

۱۲ منہ

۵۱ ازل ح یح میکا بمعنی دراندن دراندن دچاہ وچاہ آبش کم کردہ تا کہ دلو بدست پرسد زدہ

۵۲ عن صلوتین زد فقال کان علی اوذکر عندہ علیہ السلام یذکرون السباق یذکرون والذی نفسی بیدہ ما سبقت الی خیر قط الا سبقنی الیہ ابوبکر جامع کبیر سیوطی عن علی رضی اللہ عنہ قال والسلطان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم موت فجاء ولاقیل فجاء فلما فرغ من ذلک اتیہ السفون فیقولون یا بصلوۃ فیقول مروا ابابکر فلیصل بالناس وقد رایتنی جامع

Marfat.com

ان احد شقی ثوبی یستر خی الا ان اتعاہد ذلک منہ فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انک لست تصنع ذلک
خیلاء نوع بستم عتاب کردن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم برایذای صدیق از حدیث ابی درداء قال کنت
جالسا عند النبی صلی اللہ علیہ وسلم اذا قبل ابو بکر آخذا بطرف ثوبہ حتی ابدی عن رکبتہ فقال النبی صلی اللہ
علیہ وسلم اما صاحبکم فقد غامر فسلم وقال انی کان بینی وبین ابن الخطاب شئی فاسرعت الیہ ثم ندمت
یعنی مدد وحی کردم در برد کفتار او
فسالتہ ان یغفر لی فابی علی فاقبلت الیک فقال یغفر اللہ لک یا ابا بکر ثلثا ثم ان عمر ندم فاتی منزل
ابی بکر فسال ثم ابو بکر قالوا لا فاتی الی النبی صلی اللہ علیہ وسلم فسلم فجعل وجہ رسول اللہ یتمعر حتی اشفق
رنگ برنگشت
ابو بکر فجثا علی رکبتیہ فقال یا رسول اللہ واللہ انا کنت اظلم مرتین فقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم ان اللہ
نشست
الیکم فقلتم کذبت وقال ابو بکر صدق وواسانی بنفسہ ومالہ فہل انتم تارکو لی صاحبی مرتین فما اوذی بعدہا
اخرجہ البخاری نوع بست ویکم دعاء آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اللہم اعز الاسلام از حدیث ابن عمر قال
ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال اللہم اعز الاسلام باحب ہذین الرجلین الیک بابی جہل او بعمر بن الخطاب
قال وکان احبہما الیہ عمر اخرجہ الترمذی واز حدیث ابن عباس ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال
اللہم اعز الاسلام بابی جہل بن ہشام او بعمر بن الخطاب قال فاصبح فغدا عمر علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وسلم فاسلم اخرجہ الترمذی واز حدیث عائشہ رضی اللہ عنہا ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال اللہم اعز الاسلام
بعمر بن الخطاب خاصۃ اخرجہ الحاکم واز حدیث ابن مسعود قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اللہم
اعز الاسلام بعمر بن الخطاب او وبابی جہل بن ہشام فجعل اللہ دعوۃ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عمر فتح
علیہ ملک الاسلام وہدم بہ الاوثان اخرجہ الحاکم نوع بست ودوم حصول عزۃ اسلام باسلام فاروق
از حدیث ابن مسعود ما زلنا اعزۃ منذ اسلم عمر وفی روایۃ واللہ ما استطعنا ان نصلی عند الکعبۃ ظاہرین حتی
اسلم عمر اخرجہ الحاکم واز حدیث ابن عباس لما اسلم عمر قال المشرکون الیوم انتصف منا اخرجہ الحاکم
نوع بست وسوم وضع اللہ الحق علی لسان عمر از حدیث ابن عمر ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال
جعل اللہ الحق علی لسان عمر وقلبہ اخرجہ الترمذی واز حدیث ابی ذر انی سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
یقول ان اللہ جل الحق علی لسان عمر وقلبہ اخرجہ ابو داود والحاکم واز حدیث مرتضے رضی اللہ عنہ قال

Marfat.com

ماکنا نعد ان السکینۃ تنطق علی لسان عمر اخرجہ ابو عمر فی الاستیعاب والبیہقی فی دلائل النبوۃ نوع بست
چہارم محدث بودن فاروق یعنی ملہم از حدیث ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لقد کان
فیما کان قبلکم من الامم ناس محدثون فان یکن فی امتی منہم احد فانہ عمر اخرجہ البخاری واز حدیث عائشہ رض
عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم انہ کان یقول قد کان یکون فی الامم قبلکم محدثون فان یکن فی امتی منہم احد
فان عمر بن الخطاب منہم قال ابن وہب تفسیر محدثون ملہمون اخرجہ مسلم والترمذی واز حدیث عقبۃ
بن عامر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لو کان نبی بعدی لکان عمر بن الخطاب اخرجہ الترمذی
واحاکم نوع بست و پنجم فرار شیطان از فاروق از حدیث سعد بن ابی وقاص قال استاذن عمر علی رسول
اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وعندہ نساء من قریش یکلمنہ ویستکثرنہ عالیۃ اصواتہن فذکر الحدیث الی ان
قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لعمر والذی نفسی بیدہ ما لقیک الشیطان قط سالکا فجا الا
سلک فجا غیر فجک اخرجہ البخاری ومسلم واز حدیث ابی ہریرۃ نحوا من حدیث سعد اخرجہ مسلم واز حدیث
بریدہ اسلمی خرج رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی بعض مغازیہ فلما انصرف جارت جاریۃ سوداء فذکر
الحدیث الی ان قال فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان الشیطان یخاف منک یا عمر اخرجہ الترمذی
واز حدیث عائشہ قالت کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم جالسا فسمعنا لغطا وصوت صبیان فقام
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فاذا حبشۃ تزفن فذکرت الحدیث الی ان قالت فقال رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم انی لانظر الی شیاطین الجن والانس قد فروا من عمر اخرجہ الترمذی نوع بست و ششم دیدن آنحضرت صلے
اللہ علیہ وسلم خانہ فاروق را در بہشت از حدیث ابی ہریرۃ قال بینا نحن عند رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
اذ قال بینا انا نائم رایتنی فی الجنۃ فاذا امراۃ تتوضا الی جانب قصر فقلت لمن ہذا القصر قالوا لعمر فذکرت غیرتہ
فولیت مدبرا فبکی عمر وقال اعلیک اغار یا رسول اللہ اخرجہ البخاری ومسلم واز حدیث جابر بن عبد اللہ
قال قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم رایتنی دخلت الجنۃ فذکر الحدیث الی ان قال ورایت قصرا بفناء جاریۃ
فقلت لمن ہذا فقال لعمر فاردت ان ادخلہ فانظر الیہ فذکرت غیرتک فقال عمر بابی انت وامی یا رسول
اللہ اعلیک اغار اخرجہ البخاری واخرج مسلم ہذا الفصل فقط واز حدیث انس ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم

Marfat.com

قال دخلت الجنة فاذا انا بقصر من ذهب فقلت لمن هذا القصر قالوا لشاب من قریش فظننت انی انا هو فقلت
ومن هو فقالوا عمر بن الخطاب اخرجه الترمذی واز حدیث بریده قال اصبح رسول الله صلی الله علیه وسلم فدعا
بلالا فقال یا بلال بم سبقتنی الی الجنة ما دخلت الجنة قط الا سمعت حسیسک امامی فاتیت علی قصر مربع مشرف من ذهب فقلت
لمن هذا القصر قالوا لرجل من العرب فقلت انا عربی لمن هذا القصر قالوا لرجل من قریش فقلت انا
قرشی لمن هذا القصر قالوا لرجل من امة محمد فقلت انا محمد لمن هذا القصر قالوا لعمر بن الخطاب اخرجه الترمذی
نوع بست و هفتم دیدن آنحضرت صلی الله علیه وسلم زیادت علم فاروق را در منام بصورت لبن
از حدیث عبد الله بن عمر ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال بینا انا نائم شربت یعنی اللبن حتی انظر الی
الری یجری فی ظفری او فی اظفاری ثم ناولت عمر قالوا فما اولت قال العلم اخرجه البخاری ومسلم **نوع
بست و هشتم** دیدن آنحضرت صلی الله علیه وسلم زیادت دین فاروق را بنسبت سائر صحابه بصورت
قمیص سابغ از حدیث ابی سعید الخدری قال سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول بینا انا نائم رایت
الناس عرضوا علی وعلیهم قمص فمنها ما یبلغ الثدی ومنها ما یبلغ دون ذلک وعرض علی عمر وعلیه قمیص یجره
قالوا فما اولته یا رسول الله قال الدین اخرجه البخاری ومسلم واز حدیث ابی هریره مثل حدیث ابی سعید
رواه ابو عمر فی الاستیعاب **نوع بست و نهم** رای فاروق موافق است با وحی الهی از حدیث حضرت
عمر رضی الله عنه قال وافقت ربی فی ثلث فی مقام ابراهیم وفی الحجاب وفی اساری بدر اخرجه مسلم
والبخاری نحوه واز حدیث ابن عمر قال ما نزل بالناس امر قط فقالوا فیه وقال فیه عمر الا نزل فیه القرآن
علی نحو ما قال عمر وفی روایة عنه لما توفی عبد الله بن ابی فذکر الحدیث واخذ عمر بثوب رسول الله صلی الله
علیه وسلم وقوله یا رسول الله اتصلی علیه ونزل ولا تصل علی احد منهم اخرجه البخاری ومسلم واز حدیث عبد الله
بن مسعود قال فضل الناس عمر بن الخطاب باربع بذکر الاساری یوم بدر امر بقتلهم فانزل الله لولا کتاب
من الله سبق لمسکم فیما اخذتم عذاب عظیم وبذکر الحجاب امر نساء النبی صلی الله علیه وسلم ان یحتجبن فقالت
له زینب وانک علینا یا ابن الخطاب والوحی ینزل فی بیوتنا فانزل الله تعالی واذا سألتموهن متاعا
فاسألوهن من وراء حجاب وبدعوة النبی صلی الله علیه وسلم اللهم اید الاسلام بعمر وبرایه فی ابی بکر کان اول الناس

Marfat.com

بایعه اخرجه احمد کذا فی المشکوة **نوع سی ام** اول کسیکه خدا تعالی با او مصافحه و معانقه کند فاروق خواهد بود
از حدیث ابی بن کعب قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم اول من یصافحه الحق عمر و اول من یسلم علیه و
اول من یاخذ بیده فیدخله الجنة اخرجه ابن ماجة و من طریق آخر منه قال سمعت النبی صلی الله علیه وسلم یقول
اول من یعانقه الحق یوم القیمة عمر و اول من یصافحه الحق یوم القیامة عمر و اول من یاخذ بیده فینطلق به
الی الجنة عمر بن الخطاب اخرجه الحاکم **نوع سی و یکم** فاروق بهترین کسی است که طلوع کرده است بروی
شمس از حدیث صدیق رضی الله عنهما عن جابر بن عبد الله قال قال عمر لابی بکر یا خیر الناس بعد رسول
الله صلی الله علیه وسلم فقال ابو بکر اما ان قلت ذاک فلقد سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول
ما طلعت الشمس علی رجل خیر من عمر اخرجه الترمذی والحاکم **نوع سی و دوم** اعظم ناس در بهشت باعتبار
درجه فاروق خواهد بود از حدیث ابی سعید خدری قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ذاک الرجل
ارفع امتی درجة فی الجنة قال ابو سعید والله ما کنا نری ذلک الرجل الا عمر بن الخطاب حتی مضی لسبیله کذا فی
المشکوة **نوع سی و سوم** طلب کردن دعا آنحضرت صلی الله علیه وسلم از فاروق از حدیث فاروق عن
النبی صلی الله علیه وسلم انه استاذنه فی العمرة فاذن له فقال یا اخی لا تنسنا من دعائک و فی روایة یا اخی
اشرکنا فی دعائک فقال عمر ما احب ان لی بها ما طلعت علیه الشمس لقوله یا اخی رواه احمد و اخرجه الشیخان
من طرق **نوع سی و چهارم** دعا کردن آنحضرت صلی الله علیه وسلم در باره فاروق اللهم اذهب عنه
الغل از حدیث عبد الله بن عمر ان رسول الله صلی الله علیه وسلم ضرب صدر عمر بن الخطاب بیده حین
اسلم ثلاث مرات و هو یقول اللهم اخرج ما فی صدره من غل و ابدله ایمانا یقول ذلک ثلثا اخرجه الحاکم و ابو
عمر فی الاستیعاب **نوع سی و پنجم** دعا فرمودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم در باره فاروق البس جدیدا
و عش حمیدا از حدیث عبد الله بن عمر ان رسول الله صلی الله علیه وسلم رای علی عمر قمیصا ابیض فقال اجدید
قمیصک ندا ام غسیل فقال بل غسیل فقال البس جدیدا و عش حمیدا و مت شهیدا و یرزقک الله قرة عین
فی الدنیا والآخرة قال و ایاک یا رسول الله رواه ابو عمر فی الاستیعاب **نوع سی و ششم** استبشار اهل
سموات باسلام فاروق از حدیث ابن عباس قال لما اسلم عمر نزل جبرئیل قال یا محمد لقد استبشر اهل

له غل بکسر معجمه و تشدید لام بمعنی کینه و عداوت ۱۲

السماء باسلام عمر رواه ابن ماجة **نوع سی و ہفتم** رضائی فاروق رحمت است از حدیث عبد اللہ بن عمر فی قصة طویلة فیها مفارکة عمر مع ابی جهش وقال رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم رضاء عمر رحمة رواه الحاکم **نوع سی و ہشتم** قبول کردن آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم مشورہ فاروق در طریق تبلیغ شرائع از اعلان و اسرار و تقدیم و تاخیر از حدیث ابی ہریرہ وفیه قصة فقال یا رسول اللہ بابی انت وامی ابعثت ابا ہریرة بنعلیک من لقی یشهد ان لا الہ الا اللہ مستیقنا بها قلبه بشره بالجنة قال نعم قال فلا تفعل فانی اخشی ان یتکل الناس علیها فخلهم یعملون فقال رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم فخلهم اخرجه مسلم **نوع سی و نہم** اگر بعد آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم پیغامبری ممکن بودی فاروق پیغامبر میشد از حدیث عقبة بن عامر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم لو کان نبی بعدی لکان عمر بن الخطاب اخرجه الترمذی **نوع چہلم** اشارہ فرمودن آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم در مقام منام کہ استسقا از عمر طلب کنید از حدیث مالک الدار قال اصاب الناس قحط فی زمن عمر فجاء رجل الی قبر النبی صلی اللہ علیه وسلم فقال یا رسول اللہ استسق لامتک فانهم قد هلکوا فاتاه رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم فی المنام فقال ایت عمر فمره ان یستقی للناس فانهم سیسقون وقل له علیک الکیس الکیس فاتی الرجل عمر فاخبره قال فبکی عمر وقال یا رب ما آلوا الا ما عجزت عنه یا رب ما آلوا الا ما عجزت عنه رواه ابو عمر فی الاستیعاب **نوع چہل و یکم** شیخین سید کہول اہل جنت اند از حدیث انس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم لابی بکر وعمر هذان سیدا کهول اہل الجنة من الاولین والآخرین الا النبیین والمرسلین لا تخبرهما یا علی اخرجه الترمذی واز حدیث مرتضی رضی اللہ عنه بطرق مختلفه از انجمله طریقه علی بن الحسین عن علی بن ابیطالب قال کنت مع رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم اذ طلع ابو بکر وعمر فقال رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم هذان سیدا کهول اہل الجنة من الاولین والآخرین الا النبیین والمرسلین یا علی لا تخبرهما اخرجه الترمذی و (کذا رواه الحسن بن علی رضی اللہ عنه) از انجمله حدیث حارث نحوه اخرجه الترمذی وابن ماجة واز حدیث ابی جحیفة قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم ابو بکر وعمر سیدا کهول اہل الجنة من الاولین والآخرین الا النبیین والمرسلین اخرجه ابن ماجة واز حدیث ابن عباس نحوه **نوع چہل و دوم** شیخین احب صحابه اند نزد یک آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم از جمیع صحابه از حدیث عمرو بن العاص ان النبی صلی اللہ علیه وسلم بعثه علی جیش ذات السلاسل فاتیته فقلت ای

Marfat.com

الناس احب الیک قال عائشة فقلت من الرجال قال ابوها قلت ثم من قال عمر بن الخطاب فعد رجالا اخرجه البخاری ومسلم واز حدیث عائشه رضی الله عنها قیل لها ای اصحاب النبی صلی الله علیه وسلم کان احب الیه قالت ابوبکر قیل ثم من قالت عمر قیل ثم من قالت ثم ابوعبیدة اخرجه الترمذی وابن ماجة واز حدیث انس قیل یارسول الله ای الناس احب الیک قال عائشة قیل من الرجال قال ابوها اخرجه ابن ماجة **نوع چهل وسوم** شیخین در جمیع احوال قرین آنحضرت صلی الله علیه وسلم می بودند وآنحضرت صلی الله علیه وسلم ایشانرا باعتنای تمام ذکر میفرمود از حدیث حضرت مرتضی کرم الله وجهه بطرق شتی از انجمله طریقه ابن عباس قال حین وضع عمر بن الخطاب علی سریره فتکنفه الناس یدعون ویثنون ویصلون علیه قبل ان یرفع وانا فیهم قال فلم یرعنی الا رجل قد اخذ بمنکبی من ورائی فالتفت فاذا هو علی فترحم علی عمر وقال ما خلفت احدا احب الی ان القی الله بمثل عمله منک ایم الله ان کنت اظن ان یجعلک الله مع صاحبیک وذلک انی کنت اکثر اسمع رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول جئت انا وابوبکر وعمر ودخلت انا وابوبکر وعمر وخرجت انا وابوبکر وعمر فان کنت لارجو ولاظن ان یجعلک الله معهما اخرجه البخاری ومسلم **نوع چهل وچهارم** اگر آنحضرت صلی الله علیه وسلم استخلاف بنص جلی میکرد شیخین را خلیفه میساخت از حدیث عائشه رضی الله عنها سئلت من کان رسول الله صلی الله علیه وسلم مستخلفا لو استخلفه قالت ابوبکر فقیل لها ثم من بعد ابی بکر قالت عمر ثم قیل لها من بعد عمر قالت ابوعبیدة بن الجراح ثم انتهت الی هذا اخرجه البخاری ومسلم **نوع چهل وپنجم** فرمودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم اقتدوا بالذین من بعدی ابی بکر وعمر از حدیث حذیفه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم اقتدوا بالذین من بعدی ابی بکر وعمر متفق علیه واز حدیث ابن مسعود قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم اقتدوا بالذین من بعدی من اصحابی ابی بکر وعمر واهتدوا بهدی عمار وتمسکوا بعهد ابن مسعود اخرجه الترمذی **نوع چهل وششم** شیخین وزیر آنحضرت صلی الله علیه وسلم بودند از حدیث ابی سعید الخدری قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ما من نبی الا وله وزیران من اهل السماء ووزیران من اهل الارض اما وزیرای من اهل السماء فجبرئیل ومیکائیل واما وزیرای من اهل الارض فابوبکر وعمر اخرجه الترمذی **نوع چهل وهفتم** شیخین در صحبت آنحضرت صلی الله علیه وسلم مرتبه داشتند که دیگرانرا میسر نبود از حدیث

۵۱ یعنی کلی بعد وجود مکونات کلی که علاقه کردن من خدای عزوجل را بقبول اعمال انکس بی نسبت تمام آنها بمجرد مباشرة ۱۲

Marfat.com

انس ان رسول الله صلی الله علیه وسلم کان یخرج علی اصحابه من المهاجرین والانصار وهم جلوس وبینهم ابوبکر وعمر فلا یرفع الیه احد منهم بصره الا ابوبکر وعمر فانهما کانا ینظران الیه وینظر الیهما وتبسمان الیه ویتبسم الیهما اخرجه الترمذی

نوع چهل و ششم آنحضرت صلی الله علیه وسلم ثقه تمام داشتند بایمان شیخین از حدیث ابی هریرة قال سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول بینما راع فی غنمه عدا علیه الذئب فاخذ منها شاة فطلبه الراعی فالتفت الیه الذئب فقال له من لها یوم السبع یوم لیس لها راع غیری وبینما رجل یسوق بقرة قد حمل علیها فالتفتت الیه فکلمته فقالت انی لم اخلق لهذا لکنی خلقت للحرث فقال الناس سبحان الله قال النبی صلی الله علیه وسلم فانی اومن بذلک وابوبکر وعمر اخرجه البخاری ومسلم والترمذی

نوع چهل و نهم تشبیه کردن آنحضرت صلی الله علیه وسلم شیخین را بسمع و بصر خود از حدیث عبد الله بن خطب ان النبی صلی الله علیه وسلم رای ابابکر وعمر فقال هذان السمع والبصر اخرجه الترمذی و از حدیث حذیفة قال سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول لقد علمت ان البعث الی الآفاق رجالا یعلمون الناس السنن والفرائض کما بعث عیسی بن مریم الحواریین قیل له فاین انت عن ابی بکر وعمر قال انه لا غنا لی بهما فانهما من الدین کالسمع والبصر اخرجه الحاکم

نوع پنجاه اول کسیکه مبعوث شود شیخین باشند از حدیث ابن عمر ان النبی صلی الله علیه وسلم خرج ذات یوم فدخل المسجد وابوبکر وعمر احدهما عن یمینه والآخر عن شماله وهو آخذ بایدیهما وقال هکذا نبعث یوم القیمة اخرجه الترمذی والحاکم وفی روایة عنه قال رسول الله صلی الله علیه وسلم اول من تنشق عنه الارض انا ثم ابوبکر ثم عمر ثم آتی البقیع فتنشق عنهم فابعث بینهم اخرجه الحاکم

نوع پنجاه و یکم حمد گفتن آنحضرت صلی الله علیه وسلم بر تائید شیخین وین را از حدیث ابی اروی الدوسی قال کنت جالسا عند النبی صلی الله علیه وسلم فاطلع ابوبکر وعمر فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم الحمد لله الذی ایدنی بهما اخرجه الحاکم

نوع پنجاه و دوم بشارت دادن آنحضرت صلی الله علیه وسلم شیخین را به ترتیب که از اهل بهشت باشند از حدیث عبد الله بن مسعود ان النبی صلی الله علیه وسلم قال یطلع علیکم رجل من اهل الجنة فاطلع ابوبکر ثم قال یطلع علیکم رجل من اهل الجنة فاطلع عمر اخرجه الترمذی

نوع پنجاه و سوم شیخین را درجه عالیه باشد در بهشت مانند ثریا از حدیث ابی سعید قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ان اهل الدرجات العلی لیراهم من تحتهم کما ترون النجم الطالع فی افق السماء وان ابابکر

Marfat.com

وعمر منهم وانعما اخرجه الترمذی وابن ماجة **نوع پنجاه وچهارم** نزول آیه فان الله هو مولاه وجبریل وصالح المومنین درشان شیخین از حدیث ابی امامه قال فی قوله تعالی الله مولاه وجبریل وصالح المومنین ابوبکر وعمر اخرجه الحاکم شاهدا وحدیث النعمان بن بشیر قال استاذن ابوبکر علی النبی صلی الله علیه وسلم فسمع صوت عائشة عالیة فلما دخل تناولها لیلطمها وقال لا اراک ترفعین صوتک علی رسول الله صلی الله علیه وسلم فحجل النبی صلی الله علیه وسلم بحجزه وخرج ابوبکر مغضبا فقال النبی صلی الله علیه وسلم حین خرج ابوبکر کیف رایتنی انقذتک من الرجل قالت فمکث ابوبکر ایاما ثم استاذن فوجدهما قد اصطلحا فقال لهما ادخلانی فی سلمکما کما ادخلتمانی فی حربکما فقال النبی صلی الله علیه وسلم قد فعلنا قد فعلنا رواه ابوداؤد وازحدیث عبدالله بن عباس عن عمر رضی الله عنهما فی عطیة ازواج النبی صلی الله علیه وسلم رواه البخاری فی تفسیر لم تحرم ما احل الله لک **نوع پنجاه وپنجم** مشاوره کردن آنحضرت صلی الله علیه وسلم وقت شب با شیخین در امور مسلمین از حدیث فاروق قال کان رسول الله صلی الله علیه وسلم یسمر عند ابی بکر اللیلة کذلک فی الامر من امر المسلمین وانا معه رواه احمد **نوع پنجاه وششم** دیدن آنحضرت صلی الله علیه وسلم خلافت شیخین را در رویا از حدیث ابی هریرة قال سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول بینا انا نائم رایتنی علی قلیب علیها ذنوب فنزعت منها ما شاء الله ثم اخذها ابن ابی قحافة فنزع منها ذنوبا او ذنوبین وفی نزعه ضعف والله یغفر له ضعفه ثم استحالت غربا فاخذها ابن الخطاب فلم ار عبقریا من الناس ینزع نزع عمر حتی ضرب الناس بعطن اخرجه البخاری ومسلم وازحدیث ابن عمر مثله وفی روایة ثم اخذها ابن الخطاب من ید ابی بکر فاستحالت فی یده غربا فلم ار عبقریا یفری فریه حتی روی الناس وضربوا العطن اخرجه البخاری ومسلم **نوع پنجاه وهفتم** حسنات فاروق مثل نجوم آسمان است وفاروق یک حسنه است از حسنات صدیق از حدیث عائشه رضی الله عنها قالت بینا انا اسمر رسول الله صلی الله علیه وسلم فی حجری فی لیلة ضحیانة اذ قلت یا رسول الله هل یکون لاحد من الحسنات عدد نجوم السماء قال نعم عمر قلت فابن حسنات ابی بکر قال انما جمیع حسنات عمر لحسنة واحدة من حسنات ابی بکر رواه رزین کذا فی المشکوة **نوع پنجاه وهشتم** نزول آیه ثانی اثنین اذ هما فی الغار در شان صدیق باتفاق امت ازحدیث انس قال حدثنی ابوبکر قال کنت مع النبی صلی الله علیه وسلم فی الغار فرایت آثار المشرکین قلت

53556

Marfat.com

یارسول اللہ وان احدہم رفع قدمہ رآنا قال ماظنک باثنین اللہ ثالثہما اخرجہ البخاری **نوع پنجاہ و نہم** دوست
داشتن شیخین آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم زیادہ از نفس خویش از حدیث فاروق در قصہ غار قال یعنی
ابوبکر واللہ لاتدخل حتی ادخل قبلک فان کان فیہ شئی اصابنی دونک قدخل فکسحہ ووجد فی جانبہ ثقبا فشق
ازارہ وسدبہا بہ وبقی منہا اثنان فالقمہما رجلیہ ثم قال لرسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ادخل فدخل رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم ووضع راسہ فی حجرہ ونام فلدغ ابوبکر فی رجلہ من الجحر ولم تتحرک مخافۃ ان ینتبہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وسلم فسقطت دموعہ علی وجہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال مالک یا ابابکر قال لدغت فداک ابی وامی
فتفل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فذہب ما یجدہ ثم انتقض علیہ وکان سبب موتہ رواہ رزین و از حدیث
عبداللہ بن ہشام قال کنا مع النبی صلی اللہ علیہ وسلم وہو آخذ بید عمر بن الخطاب فقال لہ عمر لانت احب الی
من کل شئی الا نفسی فقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم لا والذی نفسی بیدہ حتی اکون احب الیک من نفسک
فقال لہ عمر فالآن واللہ لانت احب الی من نفسی فقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم الآن یا عمر اخرجہ البخاری

نوع شصتم امتثال کردن شیخین آیہ لاترفعوا اصواتکم را بابلغ وجوہ واحتیاط نمودن ایشان درین باب
از حدیث عبداللہ بن الزبیر وفیہ اختلاف الشیخین فیما بینہما وارتفاع اصواتہما فانزل اللہ تعالی یا ایہا الذین
آمنوا لاترفعوا اصواتکم فوق صوت النبی الآیۃ فقال ابن الزبیر فما کان عمر یسمع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
بعد ہذہ الآیۃ حتی یستفہمہ اخرجہ البخاری واز حدیث طارق عن ابی بکر قال لما نزلت علی النبی صلی اللہ علیہ وسلم
ان الذین یغضون اصواتہم عند رسول اللہ اولئک الذین امتحن اللہ قلوبہم للتقوی قال ابوبکر رضی اللہ عنہ
فآلیت علی نفسی ان لا اکلم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الا کاخی السرار اخرجہ الحاکم **نوع شصت و یکم**
بشارت دادن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم شیخین وذی النورین را بہ بہشت از حدیث ابی موسی قال
کنت مع النبی صلی اللہ علیہ وسلم فی حائط من حیطان المدینۃ فجاء رجل فاستفتح فقال النبی صلی اللہ علیہ
وسلم افتح لہ وبشرہ بالجنۃ ففتحت لہ فاذا ابوبکر فبشرتہ بما قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فحمد اللہ ثم جاء رجل
فاستفتح فقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم افتح لہ وبشرہ بالجنۃ ففتحت لہ فاذا عمر فاخبرتہ بما قال النبی صلی اللہ علیہ
وسلم فحمد اللہ ثم استفتح رجل فقال لی افتح لہ وبشرہ بالجنۃ علی بلوی تصیبہ فاذا عثمان فاخبرتہ بما قال

Marfat.com

النبی صلی اللہ علیہ وسلم فحمد اللہ ثم قال اللہ المستعان متفق علیہ **نوع شصت و دوم** بشارت
دادن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم شیخین و مرتضی را رضی اللہ عنہم بہشت از حدیث جابر بن عبد اللہ
قال مشیت مع النبی صلی اللہ علیہ وسلم الی امرأۃ فذبحت لنا شاۃ فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
لیدخلن رجل من اہل الجنۃ فدخل ابو بکر رضی اللہ عنہ ثم قال لیدخلن رجل من اہل الجنۃ فدخل عمر رضی
اللہ عنہ ثم قال لیدخلن رجل من اہل الجنۃ اللہم ان شئت فاجعلہ علیا قال فدخل علی بن ابیطالب
رضی اللہ عنہ اخرجہ الحاکم **نوع شصت و سوم** گواہی دادن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کہ شیخین و مرتضی
حقیق اند بخلافت از حدیث حذیفہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان ولیتموہا ابا بکر فزاہد فی الدنیا
راغب فی الآخرۃ وفی جسمہ ضعف وان ولیتموہا عمر فقوی امین لا یخاف فی اللہ لومۃ لائم وان ولیتموہا
علیا فہاد مہدی یقیمکم علی صراط مستقیم رواہ الحاکم و از حدیث مرتضی رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم ان تولوا ابا بکر تجدوہ زاہدا فی الدنیا راغبا فی الآخرۃ وان تولوا عمر تجدوہ قویا امینا لا
یاخذہ فی اللہ لومۃ لائم وان تولوا علیا تجدوہ ہادیا مہدیا یسلک بکم الطریق اخرجہ الحاکم و اخرج احمد معناہ
وفی لفظ وان تومروا علیا ولا اراکم فاعلین تجدوہ ہادیا مہدیا **نوع شصت و چہارم** گواہی دادن
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم صدیق را بصدیقیت و فاروق را بشہادت بر کوہ از حدیث انس ان النبی صلی
اللہ علیہ وسلم صعد احدا و ابو بکر و عمر و عثمان فرجف بہم فضربہ برجلہ فقال اثبت احد فانما علیک نبی و صدیق
و شہیدان اخرجہ البخاری و از حدیث ابی ہریرہ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کان علی حرا ہو و ابو بکر
و عمر و عثمان و علی و طلحۃ و الزبیر فتحرکت الصخرۃ فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اہدأ فما علیک الا نبی
او صدیق او شہید اخرجہ مسلم و از حدیث سعید بن زید قال اشہد علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
انی سمعتہ یقول اثبت حرا فما علیک الا نبی او صدیق او شہید و عدہم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
ابو بکر و عمر و عثمان و علی و طلحۃ و الزبیر و سعد ابن عوف و سعید بن زید اخرجہ ابن ماجۃ **نوع شصت و پنجم**
تنویہ کردن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بمناقب شیخین باجمعی از صحابہ از حدیث مرتضی رضی اللہ عنہ قال
قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم رحم اللہ ابا بکر زوجنی ابنتہ وحملنی الی دار الہجرۃ واعتق بلالا من مالہ

Marfat.com

رحم اللہ عمر یقول الحق وان کان مرا ترکہ الحق وما لہ صدیق رحم اللہ عثمان تستحی منہ الملائکۃ رحم اللہ علیا اللھم ادر الحق معہ حیث دار اخرجہ الترمذی وازحدیث انس عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال ارحم امتی بامتی ابو بکر واشدھم فی امر اللہ عمر و اصدقھم حیاء عثمان واعلمھم بالحلال والحرام معاذ بن جبل وافرضھم زید بن ثابت واقرأھم ابی بن کعب ولکل امۃ امین وامین ھذہ الامۃ ابو عبیدۃ بن الجراح اخرجہ الترمذی واحمد **نوع شصت و ششم** تشریف فرمودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم شیخین را با جمعی از صحابہ بالفظ نعم الرجل از حدیث ابی ہریرہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نعم الرجل ابو بکر نعم الرجل عمر نعم الرجل ابو عبیدۃ نعم الرجل اسید بن حضیر نعم الرجل ثابت بن قیس نعم الرجل معاذ بن جبل نعم الرجل عمر بن جموح اخرجہ الترمذی **نوع شصت و ہفتم** بشارت دادن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم شیخین را بہشت با سائر عشرہ مبشرہ از حدیث سعید بن زید ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال عشرۃ فی الجنۃ ابو بکر فی الجنۃ وعمر وعثمان وطلحۃ والزبیر وعبد الرحمن وابو عبیدۃ وسعد بن ابی وقاص وسکت عن العاشر فقالوا انشدک باللہ یا ابا الاعور من العاشر قال نشدتمونی باللہ ابو الاعور فی الجنۃ اخرجہ الترمذی واخرجہ ابن ماجۃ من طریق آخر قال کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عاشر عشرۃ فقال ابو بکر فی الجنۃ وعمر فی الجنۃ الخ وازحدیث عبد الرحمن بن عوف مثلہ اخرجہ الترمذی **نوع شصت و ہشتم** شیخین از نجبار قبا بودند از حدیث مرتضی رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان لکل نبی سبعۃ نجباء قبا وقد اعطیت انا اربعۃ عشر قلنا من ہم قال انا وابنای وجعفر وحمزۃ وابو بکر وعمر ومصعب بن عمیر وبلال وسلمان وعمار وعبد اللہ بن مسعود وابو ذر والمقداد اخرجہ الترمذی کذا فی المشکوۃ **نوع شصت و نہم** صدیق از اہل این آیہ بود الذین استجابوا للہ والرسول من بعد ما اصابہم القرح للذین احسنوا منہم واتقوا اجر عظیم از حدیث عائشہ رضی اللہ عنہا قالت لعروۃ یا ابن اختی کان ابواک منہم الزبیر وابو بکر لما اصاب نبی اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ما اصاب یوم احد فانصرف عنہ المشرکون خاف ان یرجعوا فقال من یذہب فی اثرہم فانتدب منہم سبعون رجلا قال کان منہم ابو بکر والزبیر اخرجہ البخاری **نوع ہفتادم** آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند علیکم بسنتی وسنۃ الخلفاء الراشدین المہدیین انکار خلافت را تفسیر فرمودند بوجہی کہ منطبق باشد بر شیخین از حدیث عرباض بن ساریۃ قال قام فینا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ذات یوم فذکر الحدیث

Marfat.com

الی ان قال علیکم بتقوی اللہ والسمع والطاعۃ وانکان عبد احبشیا وستروں من بعدی اختلافا شدیدا فعلیکم بسنتی وسنۃ الخلفاء الراشدین المہدیین عضوا علیہا بالنواجذ وایاکم والامور المحدثات فان کل بدعۃ ضلالۃ اخرجہ ابن ماجۃ والترمذی واحمد واز حدیث سفینۃ قال سمعت النبی صلی اللہ علیہ وسلم یقول الخلافۃ بعدی ثلثون سنۃ ثم یکون ملکا ثم یقول سفینۃ امسک خلافۃ ابی بکر سنتین وخلافۃ عمر عشرۃ وعثمان اثنی عشرۃ وعلی ستۃ رواہ احمد والترمذی وابوداود واز حدیث ابی ہریرہ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال الخلافۃ بالمدینۃ والملک بالشام اخرجہ الحاکم آنیست آنچہ از تلویح آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باضیلۃ شیخین درین مسلک میسر شد وبیخ این فضائل شیخین را فضائل بسیار است زیرا کہ ہر چہ در فضل اصحاب مطلقا وہر چہ از فضائل مہاجرین خاصۃ وہر چہ از فضائل اہل بدر واحد وبیعۃ الرضوان وغیر آن از [illegible] بارکہ وارد شدہ شیخین دران فضل داخل اند بالاولی وہر کہ از علم حدیث بہرہ دارد وانصاف دادہ شدہ است می شناسد آنمقدار فضائل کہ شیخین راحاصل است غیر ایشان را نیست بدو وجہ یکی آنکہ بدرجہ شہرت واستفاضہ نرسیدہ است مثل فضائل شیخین ہر چند در کثرت زیادہ باشند دیگر آنکہ در باب فضل کلی کہ نیابت بموت است تنصیص وتصریح ندارند مانند فضائل شیخین شاید در موضعی ازین رسالہ واضح تر ازین مذکور کنیم واللہ علی ما نقول وکیل + + +

مسلک سوم

بیان اجماع صحابہ وتابعین بر آنکہ افضل امت ابوبکر صدیق است بعد از [illegible] عمر واین معنی بدو طور بیان کنیم حکایت اجماع اجمالا صراحۃ تارۃ ودلالۃ اخری وحکایت اقوال فقہائی اصحاب وتابعین بقدر اتساع وقت مفصلا اما حکایت اجماع اجمالا بطریق تصریح از حدیث عبداللہ بن عمر قال کنا نخیر بین الناس فی زمان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فنخیر ابابکر ثم عمر ثم عثمان بن عفان اخرجہ البخاری وفی روایۃ کنا فی عہد النبی صلی اللہ علیہ وسلم لا نعدل بابی بکر احدا ثم عمر ثم عثمان ثم نترک اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا نفاضل بینہم اخرجہ ابوداؤد وفی روایۃ کنا نقول ورسول اللہ حی ابوبکر وعمر وعثمان اخرجہ الترمذی واین حدیث مشعر است بتقریر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کما بین فی محلہ اما حکایت اجماع دلالۃ پس

Marfat.com

پنج نوع است **نوع اول** وقت انعقاد خلافت صدیق جمعی از فقہائی صحابہ صدیق را افضل امت گفتند
وبآن استدلال کردند بر استخلاف او ودیگران تسلیم نمودند وموافقت کردند در اول حالت یا بعد توقف وسکوت
وتسلیم قبل تدوین مذاہب اجماع است کما بین فی محلہ از حدیث فاروق قال قلت یا معشر الانصار یا معشر المسلمین
ان اولی الناس بامر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من بعدہ ثانی اثنین اذ ہما فی الغار ابو بکر السباق المبین
الحدیث اخرجہ ابن ابی شیبۃ ومن حدیث ابن عباس فی قصۃ سقیفۃ بنی ساعدۃ اخرجہ ابن ابی شیبۃ ونیز از
حدیث فاروق در قصۂ بیعت عامہ عن انس بن مالک انہ سمع خطبۃ عمر الآخرۃ حین جلس علی المنبر وذلک
الغد من یوم توفی النبی صلی اللہ علیہ وسلم فتشہد وابو بکر صامت لا یتکلم قال کنت ارجو ان یعیش رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم حتی یدبرنا یرید بذلک ان یکون آخرہم فان یکن محمد قد مات فان اللہ عز وجل قد جعل بین
اظہرکم نورا تہتدون بہ بما ہدی اللہ محمدا وان ابا بکر صاحب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ثانی اثنین وانہ اولی
المسلمین بامورکم فقوموا فبایعوہ اخرجہ البخاری ونیز از حدیث فاروق بروایت ابن مسعود قال لما قبض
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قالت الانصار منا امیر ومنکم امیر قال فاتاہم عمر فقال یا معشر الانصار الستم
تعلمون ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم امر ابا بکر ان یصلی بالناس قالوا بلی قال فایکم تطیب نفسا ان تتقدم
ابا بکر قالوا نعوذ باللہ ان نتقدم ابا بکر واز حدیث ابو عبیدۃ بن الجراح عن محمد بن سیرین قال اتی الناس عند
بیعۃ ابی بکر ابا عبیدۃ بن الجراح فقال تاتونی وفیکم ثالث ثلثۃ یعنی ابا بکر اخرجہ ابن ابی شیبۃ واخرج محمد معناہ غیر
انہ ذکر استدلال ابی عبیدۃ لاستخلافہ صلی اللہ علیہ وسلم فی الصلوۃ واز حدیث مرتضی رضی اللہ عنہ وزبیر رضی
حین رجعا الی البیعۃ ما غضبنا الا انا قد اخرنا عن المشاورۃ وانا نری ابا بکر احق الناس بہا بعد رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم انہ لصاحب الغار وثانی اثنین وانا لنعلم شرفہ وکبرہ ولقد امرہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بالصلوۃ
بالناس وہو حی اخرجہ الحاکم **نوع دوم** آنکہ فاروق در مجالس متعددہ بر منبر افضلیت صدیق بیان کرد
وردی وسوالی از کسی در میان نیامد از حدیث عبد اللہ بن عباس قال عمر کان واللہ ان اقدم فتضرب
عنقی لا یقربنی ذلک من اثم احب الی من ان اتامر علی قوم فیہم ابو بکر اللہم الا ان تسول لی نفسی عند الموت
شیئا لا اجدہ الآن اخرجہ البخاری ونیز از حدیث ابن عباس قال عمر فی جواب من قال انما کانت بیعۃ

Marfat.com

ابی بکر فلتة وتمت الا وانها قد کانت کذلک ولکن الله وقی شرها ولیس فیکم من تقطع الاعناق الیه مثل ابی بکر
اخرجه البخاری **نوع سوم** صدیق در وقت استخلاف فاروق افضلیت فاروق بیان کرده وردی وانکاری
پیش نیامده از حدیث زبید بن الحارث ان ابابکر حین حضره الموت ارسل الی عمر لیستخلفه فقال الناس تستخلف
علینا فظا غلیظا ولو قد ولینا کان افظ واغلظ فما تقول لربک اذا لقیته وقد تخلفت علینا عمر قال ابوبکر ابربی
تخوفوننی اقول اللهم استخلفت علیهم خیر خلقک ثم ارسل الی عمر فقال انی موصیک بوصیة الحدیث اخرجه ابن ابی
شیبة واز حدیث صدیق عن جابر عبد الله قال قال عمر لابی بکر یا خیر الناس بعد رسول الله صلی الله علیه وسلم
فقال ابوبکر اما ان قلت ذلک فقد سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول ما طلعت الشمس علی رجل
خیر من عمر اخرجه الترمذی والحاکم والمعنی انه خیر هم فی ایام خلافته **نوع چهارم** عبد الرحمن بن عوف در وقت
استخلاف ذی النورین در مجمع عظیم شرط کرد که بر سیرت شیخین عمل کند حاضران تسلیم نمودند ومرتضی رضی
الله عنه در افضلیت ذی النورین بر خود مناقشه کرد نه برین شرط پس انیمعنی دلیل قاطع شهد افضلیت شیخین
زیرا که حواله کردن احد المجتهدین بر مفضول یا مساوی غیر معقول است از حدیث مسور بن مخرمة فارسل
یعنی عبد الرحمن الی من کان حاضرا من المهاجرین والانصار وارسل الی امراء الاجناد وکانوا وافوا تلک الحجة
مع عمر فلما اجتمعوا تشهد عبد الرحمن ثم قال اما بعد یا علی انی قد نظرت فی امر الناس فلم ارهم یعدلون بعثمان
فلا تجعلن علی نفسک سبیلا فقال ابایعک علی سنة الله ورسوله والخلیفتین من بعده فبایعه عبد الرحمن وبایعه
الناس والمهاجرون والانصار وامراء الاجناد والمسلمون اخرجه البخاری واز حدیث ابی الطفیل قال لما
احتضر عمر جعلها شوری بین علی وعثمان وطلحة والزبیر وعبد الرحمن وسعد فقال لهم علی انشدکم الله هل فیکم احد
آخا رسول الله صلی الله علیه وسلم بینه وبینه اذا آخا بین المسلمین غیری قالوا اللهم لا اخرجه ابو عمر **نوع پنجم** مرتضی
در ایام خلافت خود در مجالس متعدده افضلیت شیخین را بترتیب بیان نمود وجمعی را که درین مسئله ظن فاسد
داشتند زجر فرمود وفقهای صحابه حاضر بودند وازکسی منعی واعتراضی ظاهر نشد واین آثار بحد تواتر رسیده اند
چنانکه عنقریب ذکر میکنم اما حکایت اقوال فقها وصحابه وتابعین درین مسئله تفصیلا استیعاب آن متعسر است
برانموذجی اکتفا کنیم از انجمله اقاویل فاروق رضی الله عنه که همه بهیئة اجتماعیه بحد تواتر رسیده از انجمله قول او خیر

فرزندان علی رضی الله عنه بدون واو وسکون لام امریکا
بدون الف وتغییر در وقف نموده میشود
یعنی بیعت صدیق ناگاه بود
بدون تامل که عمر فاروق را
تا بیعین انتظار اعراض اصحاب
نکشیده ومبادرت بیعین
نموده ومثل این بیعت لائق
آن ست که عمر فاروق را بگزیدند
وتعیین نمودند
یعنی ویس فی الجنة نگردد
شهاب ثاقب بگزارت مثل ابوبکر
زیست که گردنهای سابقین
او قطع کرده شود ویرا ورنه
لکزاقی الطبع ۱۲

اقوال صحابه وتابعین

Marfat.com

الناس بعد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم از حدیث عائشہ رضی اللہ عنہا قالت قال عمر ابو بکر سیدنا وخیرنا واحبنا
الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اخرجہ الترمذی و نیز از حدیث عائشہ رض در قصہ سقیفہ فقال عمر بل نبایعک
انت فانت سیدنا وخیرنا واحبنا الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اخرجہ البخاری و از حدیث ابن عباس مثلہ و از حدیث
جابر بن عبد اللہ قال لابی بکر یا خیر الناس بعد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اخرجہ الترمذی و از حدیث ابن عمر
قال قیل لعمر الا تستخلف قال ان استخلف فقد استخلف من ہو خیر منی ابو بکر و ان اترک فقد ترک من ہو خیر
منی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اخرجہ البخاری و از انجملہ قول او سباق الی الخیر از حدیث علقمہ قال جا رجل
الی عمر و ہو بعرفۃ فذکر قصۃ عبد اللہ بن مسعود و بشارۃ النبی صلی اللہ علیہ وسلم لہ قال عمر قلت واللہ لا غدون
الیہ فلابشرنہ قال فغدوت الیہ لابشرہ فوجدت ابا بکر قد سبقنی الیہ فبشرہ ولا واللہ ما سابقتہ الی خیر قط
الا سبقنی الیہ اخرجہ احمد و از حدیث اسلم مولی عمر قال سمعت عمر بن الخطاب یقول امرنا رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم ان نتصدق فذکر الحدیث الی ان قال قلت لا اسبقہ الی شئی ابدا اخرجہ الترمذی و ذکر عند عمر
فبکی فقال ودوت ان عملی کلہ مثل عملہ یوما واحدا من ایامہ ولیلۃ واحدۃ من لیالیہ فذکر لیلۃ الغار و قصتہ
ارتداد العرب رواہ رزین کذا فی المشکوۃ و از انجملہ لفظ احق بالخلافۃ و معلوم است کہ خلافت مشروط است
بصفات کمال و احق بالخلافۃ اکمل مردم است و ان صفات از حدیث انس در قصہ بیعت عامۃ و
ان ابا بکر صاحب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و ثانی اثنین و انہ اولی المسلمین بامورکم فقوموا
فبایعوہ اخرجہ البخاری و از حدیث ابن عباس فی جواب من قال کانت بیعۃ ابی بکر فلتۃ فتمت ولیس
فیکم من تقطع الاعناق الیہ مثل ابی بکر اخرجہ البخاری و قول او کان واللہ ان اقدم فتضرب عنقی لا یقربنی
ذلک من اثم احب الی من ان اتامر علی قوم فیہم ابو بکر از حدیث ابن عباس اخرجہ البخاری و از انجملہ
قول او ہما المرآن اقتدی بہما و از انجملہ قول او در قصہ بنی نضیر واللہ یعلم انہ بار راشد تابع للحق و از انجملہ
اقاویل ذی النورین رضی اللہ عنہ از حدیث مسور بن مخرمۃ کہ عبد الرحمن بن عوف شرط کرد کہ بر سیرت
شیخین عمل کند و او قبول نمود اخرجہ البخاری و قول او در جواب تعریضات عبد الرحمن بن عوف لطعن
او اما قولہ انی لم اترک ستۃ عمر فانی لا اطیقہا و لا ہو اخرجہ احمد و قول او ہل استطیع ان اکون مثل لقمان الحکیم

۵۱ صورت این قصہ آنست کہ آنحضرت صلعم بنی قریظہ را از این مسعود شنید و چون دست بہ ما جوداشت فرمود تا کسی سوال کن داده فتوای شد یعنی از مستحب الدعا بود نش

فاروق خلافت بعبد الصمد السلام نیابت صدیق را بافت کہ در دین یار غار و در امامت جانشین رسول بود ۱۲ منہ

Marfat.com

اخرجہ ابو عمر فی الاستیعاب وقول ذی النورین در مسئلہ جد نعم الشیخ کان ودر قصہ سوال ما نجاۃ ہذا الامر کنت
انت احق بہذا واما آثار مرتضی رضی اللہ عنہ درین باب پس بحد تواتر رسیدہ است بلکہ بمرتبہ کہ نصف و ثلث
آں تواتر باشد و بحقیقت این مسئلہ را بتبر از خاتم الخلفا کسی تقریر نکرد و اعتماد کل اہل سنت درین مسئلہ بر
تصریحات اوست از انجملہ قول او خیر ہذہ الامۃ ابو بکر ثم عمر کہ بروایات کثیرہ ثابت شدہ از حدیث محمد بن
الحنفیۃ قال قلت لابی ای الناس خیر بعد النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال ابو بکر قلت ثم من قال عمر وخشیت
ان یقول عثمان قلت ثم انت قال ما انا الا رجل من المسلمین اخرجہ البخاری واز حدیث ابی جحیفۃ عن زر بن
حبیش عن ابی جحیفۃ قال سمعت علیا یقول الا اخبرکم بخیر ہذہ الامۃ بعد نبیہا ابو بکر ثم قال الا اخبرکم بخیر ہذہ الامۃ
بعد ابی بکر عمر اخرجہ احمد وعن الشعبی قال حدثنی ابو جحیفۃ الذی کان علی یسمیہ وہب الخیر قال قال لی علی
یا ابا جحیفۃ الا اخبرک بافضل ہذہ الامۃ بعد نبیہا قال قلت بلی قال ولم اکن اری ان احدا افضل منہ
قال ان افضل ہذہ الامۃ بعد نبیہا ابو بکر و بعد ابی بکر عمر و بعد ہما آخر ثالث ولم یسمہ اخرجہ احمد وعن ابی اسحق
السبیعی عن ابی جحیفۃ قال قال علی خیر ہذہ الامۃ بعد نبیہا ابو بکر و بعد ابی بکر عمر ولو شئت اخبرتکم بالثالث بفعلت
اخرجہ احمد وعن عون بن ابی جحیفۃ قال کان ابی من شرط علی وکان تحت المنبر فحدثنی ابی عنہ صعد المنبر فنعی علیا
فحمد اللہ واثنی علیہ وصلی علی النبی صلی اللہ علیہ وسلم وقال خیر ہذہ الامۃ بعد نبیہا ابو بکر والثانی عمر وقال
سیجعل اللہ تعالی الخیر حیث احب اخرجہ احمد واز حدیث علقمہ عن ابراہیم النخعی قال ضرب علقمۃ بن قیس
ہذا المنبر وقال خطبنا علی علی ہذا المنبر فحمد اللہ واثنی علیہ وذکر ما شاء اللہ ان یذکر وقال ان خیر الناس
کان بعد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ابو بکر ثم عمر ثم احدثنا بعد ہما احداثا یقضی اللہ فیہا اخرجہ احمد واز حدیث
عبد الملک بن میسرۃ عن النزال بن سبرۃ عن علی قال خیر ہذہ الامۃ بعد نبیہا ابو بکر و عمر اخرجہ ابو عمر فی
الاستیعاب واز حدیث عبد الخیر عن حبیب بن ابی ثابت عن عبد خیر عن علی انہ قال الا انبئکم بخیر ہذہ الامۃ
بعد نبیہا صلی اللہ علیہ وسلم ابو بکر ثم عمر اخرجہ احمد وعن المسیب بن عبد خیر عن عبد خیر قال سمعت علیا یقول
ان خیر ہذہ الامۃ بعد نبیہا ابو بکر ثم عمر اخرجہ احمد وعن عبد الملک بن سلع عن عبد خیر قال سمعتہ یقول قام
علی علی المنبر فذکر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال قبض رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم واستخلف ابو بکر

۵۱ عن علی قال اذا ذکر اصحاب محمد فخیرہم ابو بکر ثم عمر ثم عثمان ثم علی ثم نسمی اصحاب محمد صلی اللہ علیہ وسلم لا نعدل بہم احدا ۱۲ منہ
۵۲ عن ابی جحیفۃ قال ابو بکر خیر الناس بعد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ثم عمر ۱۲ منہ
۵۳ عن علی قال ان خیر الناس بعد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ابو بکر و عمر ۱۲ منہ
۵۴ عن علی قال ان خیر ہذہ الامۃ بعد نبیہا ابو بکر و عمر ۱۲ منہ
۵۵ عن علی قال ان خیر ہذہ الامۃ بعد نبیہا ابو بکر و عمر ۱۲ منہ
۵۶ عن علی قال ان خیر ہذہ الامۃ بعد نبیہا ابو بکر و عمر ۱۲ منہ
۵۷ عن علی قال ان خیر ہذہ الامۃ بعد نبیہا ابو بکر و عمر ۱۲ منہ
۵۸ عن علی قال ان خیر ہذہ الامۃ بعد نبیہا ابو بکر و عمر ۱۲ منہ
۵۹ عن علی قال ان خیر ہذہ الامۃ بعد نبیہا ابو بکر و عمر ۱۲ منہ
۶۰ عن علی قال ان خیر ہذہ الامۃ بعد نبیہا ابو بکر و عمر ۱۲ منہ

Marfat.com

فعمل بعملہ وسار بسیرتہ حتی قبضہ اللہ عزوجل علی ذلک ثم استخلف عمر فعمل بعملہما وسار بسیرتہما حتی قبضہ اللہ علی ذلک اخرجہ احمد وعن ابی اسحٰق عن عبد خیر قال سمعت علیا یقول علی المنبر خیر ہذہ الامۃ بعد نبیہا ابو بکر وعمر ولو شئت ان اسمی الثالث لسمیتہ واخرجہ احمد وعن عبد الملک بن سلع عن عبد خیر قال سمعت علیا یقول قبض رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم علی خیر ما قبض علیہ نبی من الانبیاء واثنی علیہ صلی اللہ علیہ وسلم قال ثم استخلف ابو بکر فعمل بعمل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وسنتہ ثم قبض ابو بکر علی خیر ما قبض علیہ احد وکان خیر ہذہ الامۃ بعد نبیہا ثم استخلف عمر فعمل بعملہما وسنتہما ثم قبض علی خیر ما قبض علیہ احد وکان خیر ہذہ الامۃ بعد نبیہا وبعد ابی بکر اخرجہ ابن ابی شیبۃ وازحدیث عبد اللہ بن سلمۃ قال سمعت علیا یقول خیر الناس بعد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ابو بکر وخیر الناس بعد ابی بکر عمر اخرجہ ابن ماجۃ وازحدیث صعصعۃ بن صوحان قال خطبنا علی رضی اللہ عنہ حین ضربہ ابن الملجم فقلنا یا امیر المومنین استخلف علینا فقال اترکم کما ترککم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قلنا یا رسول اللہ استخلف علینا فقال ان یعلم اللہ فیکم خیرا یول علیکم خیارکم قال علی فعلم اللہ فینا خیر افولی ابا بکر اخرجہ الحاکم وازانجملہ تعزیر او کسی راکہ بافضیلت شیخین معتقد نباشد عن الحکم بن حجل قال قال علی لا یفضلنی احد علی ابی بکر وعمر الا جلدتہ حد المفتری اخرجہ ابو عمر فی الاستیعاب وازانجملہ قول او ما من الناس احد احب الی ان القی اللہ بما فی صحیفتہ من ہذا المسجی یعنی عمر ازحدیث ابن عباس قال وضع عمر علی سریرہ فتکنفہ الناس یدعون ویصلون قبل ان یرفع وانا فیہم فلم یرعنی اللہ رجل اخذ منکبی فاذا علی فترحم علی عمر وقال ما خلفت احداً احب الی ان القی اللہ بمثل عملہ منک وایم اللہ ان کنت لاظن ان یجعلک اللہ مع صاحبیک حیث انی کنت کثیرا اسمع النبی صلی اللہ علیہ وسلم یقول ذہبت انا وابو بکر وعمر ودخلت انا وابو بکر وعمر وخرجت انا وابو بکر وعمر اخرجہ البخاری وازحدیث جابر بن عبد اللہ عن سفیان بن عیینۃ عن جعفر بن محمد عن ابیہ عن جابر بن عبد اللہ ان علیا دخل علی عمر وہو مسجی فقال صلی اللہ علیک ثم قال ما من الناس احد احب الی ان القی اللہ بما فی صحیفتہ من ہذا المسجی اخرجہ الحاکم واخرجہ محمد بن الحسن فی کتاب الآثار عن ابی حنیفۃ عن ابی جعفر الباقر مرسلا وازحدیث عبد اللہ بن عمر قال وضع عمر بن الخطاب بین المنبر والقبر فجاء علی حتی قام بین یدی الصفوف فقال ہو ہذا ثلاث مرات ثم قال

Marfat.com

رحمة الله عليك ما من خلق الله احب الي من ان القاه بصحيفة بعد صحيفة النبي صلى الله عليه وسلم من هذا المسجي ثوبه اخرجه احمد وازحديث ابي جحيفة قال كنت عند عمر وهو مسجي ثوبه وقد قضى نحبه فجاء علي فكشف الثوب عن وجهه ثم قال رحمة الله عليك اباحفص فوالله ما بقي بعد رسول الله صلى الله عليه وسلم احد احب الي ان القى الله تعالى بصحيفته منك اخرجه احمد وازانجمله قول او سبق رسول الله صلى الله عليه وسلم وصلى ابوبكر وثلث عمر ازحديث قيس الماز ني قال سمعت عليا يقول سبق رسول الله صلى الله عليه وسلم وصلى ابوبكر وثلث عمر ثم خبطتنا فتنة ويعفو الله عمن يشاء اخرجه الحاكم وازانجمله تلويح او ما فضليت شيخين عن مرة قال جاء ابوسفيان بن حرب الى علي بن ابي طالب فقال ما بال هذا الامر في اقل قريش قلة واذلها ذلا يعني ابابكر والله لئن عشت لاعادتها عليه خيلا ورجالا فقال علي بطل ما عاديت الاسلام واهله يا ابا سفيان فلم يضره ذلك شيئا انا وجدنا ابابكر لها اهلا اخرجه الحاكم وازانجمله روايت كردن او حديث ابوبكر وعمر سيدا كهول اهل الجنة وازانجمله تسميه او اولاد خود را باسماء شيخين وازانجمله قول او رحم الله ابابكر جمع القرآن وحمل رسول الله كما في البحرة نور الله قبرهما كما نور مساجدنا وعن سالم بن ابي الجعد قال كان اهل نجران قد بلغوا اربعين الفا فذكر الحديث واجلاء عمر اياهم قال فلما قدم على اتوه فقالوا انا نسالك بخطيئتك وشفاعتك عند نبيك الا اقلتنا فابى وقال ويحكم ان عمر كان رشيد الامر قال سالم فكانوا يرون ان عليا لو كان طاعنا على عمر في شئ من امره طعن عليه في اهل نجران رواه ابن ابي شيبة

وازجمله مرويات سادات اهل بيته عن الحسن بن علي في قصة رؤياه اخرجه ابويعلى وعن جعفر بن محمد عن ابيه عن عبد الله بن جعفر قال ولينا ابوبكر فكان خير خليفة الله وارحمه بنا واحناه علينا اخرجه الحاكم وگفتن زين العابدين در بسياري از اخبار فعل رسول الله وابوبكر وعمر وگفتن ابن عباس احري اصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم ارضاهم عندي عمر في النهي عن الصلوة بعد العصر وگفتن زيد شهيد كه آباء من شيخين را دوست ميداشتند در وقتي كه خروج كرد وعن عبد الله بن عباس قال دخلت على عمر حين طعن فقلت ابشر يا نجبة يا امير المومنين اسلمت حين كفر الناس وجاهدت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم حين خذله الناس وقبض رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو عنك راض ولم تختلف في خلافتك اثنان وقتلت

---

۵۱ از اينجا سابقت همي راجد اگانه نام است انگار از هم پيشي بر سابق نست دوم مصلي واين لفظ ما خوذ ازصلا يعني جانب راست دوم بزرگ ترين اسپ دوم بر تكل دوم سابق مي باشد ۱۲

۵۲ يعني اقرار كني بما هو مقصود انكه نزنيك عمر فاروق ما را فوض اموال ما داده است از بابگري واموال بابا دهي ما را اجداد ما من نزاري ۱۲

مرويات اهل بيت

Marfat.com

شہیدا فقال اعد علی فاعدت علیہ فقال واللہ الذی لا الٰہ غیرہ لوان لی ما علی الارض من صفراء وبیضاء لافتدیت بہ من ہول المطلع اخرجہ الحاکم واخرجہ البخاری من طرق متعددۃ وعن الحسن بن زید بن حسن قال حدثنی ابی عن ابیہ عن علی قال کنت عند النبی صلی اللہ علیہ وسلم فاقبل ابوبکر وعمر فقال یا علی ہذان سیدا کہول اہل الجنۃ وشبابہا بعد النبیین والمرسلین اخرجہ احمد وعن الزہری عن علی بن الحسین عن علی بن ابی طالب قال کنت مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذ طلع ابوبکر وعمر فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ہذان سیدا کہول اہل الجنۃ من الاولین والآخرین الا النبیین والمرسلین یا علی لا تخبرہما اخرجہ الترمذی وعن سفیان بن عیینۃ عن جعفر بن محمد عن ابیہ عن جابر بن عبد اللہ ان علیا دخل علی عمر وہو مسجّی فقال صلی اللہ علیک ثم قال ما من الناس احد احبّ الی ان القی اللہ بما فی صحیفۃ من ہذا المسجّی واذا قاویل عبد اللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ قال ما رای المسلمون حسنا فہو عند اللہ حسن وما رآوہ سیئا فہو عند اللہ سیئ وقد رای اصحابہ جمیعا ان یستخلفوا ابابکر رضی اللہ عنہ اخرجہ الحاکم وقال ایضا اجعلوا مالکم خیرکم فان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم جعل امامنا خیرنا بعدہ اخرجہ ابو عمر فی الاستیعاب وقال ایضا ووضع علم احیاء العرب فی کفۃ میزان ووضع علم عمر فی کفۃ لرجح علم عمر وتعدکانوا یرون انہ ذہب بتسعۃ اعشار العلم ولمجلس کنت اجلسہ من عمر اوثق فی نفسی من عمل سنۃ اخرجہ ابو عمر فی الاستیعاب وقال ایضا ان افرس الناس ثلثۃ العزیز حین تفرس فی یوسف فقال لامرأتہ اکرمی مثواہ والمرأۃ التی رات موسی علیہ السلام فقالت لابیہا یا ابت استاجرہ وابوبکر حین استخلف عمر رضی اللہ عنہ اخرجہ الحاکم وقال ایضا ان کان عمر لحصنا یدخل الاسلام فیہ ولا یخرج منہ فلما اصیب عمر انثلم الحصن فالاسلام یخرج منہ ولا یدخل فیہ اذا ذکر الصالحون فمہلا لعمر اخرجہ الحاکم وازاقاویل حذیفہ قال کان الاسلام فی زمان عمر کالرجل المقبل لا یزداد الا قربا فلما قتل عمر کان کالرجل المدبر لا یزداد الا بعدا اخرجہ الحاکم قال الواحدی فی تفسیر سورۃ اللیل بعد قصۃ اعتاق الصدیق جماعۃ ممن کانوا یعذبون فی اللہ قال عمار بن یاسر وہو یذکر بلالا واصحابہ وما کانوا فیہ من البلاء واعتاق ابی بکر ایاہم وکان اسم ابی بکر عتیقا

جزی اللہ خیرا عن بلال وصحبہ | عتیقا واخزی فاکہا وابا جہل

Marfat.com

عشية هما في بلال بسوءة +	ولم يحذرا ما يحذر المرأ ذو العقل
بتوحيده رب الانام وقوله	شهدت بان الله ربي على مهل
فان يقتلاني يقتلاني ولم اكن	لاشرك بالرحمن من خيفة القتل
فيا رب ابراهيم والعبد يونس	وموسى وعيسى نجني ثم لا تملي +
لمن ظل يهوى الغي من آل غالب	على غير بر كان منه ولا عدل

واز اقوال ابي ذر غفاري عن مكحول عن غضيف بن الحارث عن ابي ذر قال مر فتى على عمر فقال عمر نعم الفتى قال فتبعه ابو ذر فقال يا فتى استغفر لي قال لا او تخبرني فقال انك مررت على عمر رضي الله عنه فقال نعم الفتى واني سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول ان الله جعل الحق على لسان عمر وقلبه اخرجه الحاكم واز اقوال سعد بن ابي وقاص قال اما والله ما كان باقدمنا اسلاما ولا اقدمنا هجرة ولكن قد عرفت باي شيء فضلنا كان ازهدنا في الدنيا يعني عمر بن الخطاب اخرجه ابن ابي شيبة واز اقوال عمرو بن العاص قال والله لئن كان ابو بكر وعمر تركا هذا المال وهو يحل لهما شيء منه لقد غبنا ونقض رأيهما وايم الله ما كانا بمغبونين ولا ناقصي الراء ولئن كانا امرأين يحرم عليهما من هذا المال الذي اصبنا بعدهما لقد هلكنا وايم الله ما الوهن الا من قبلنا اخرجه ابن ابي شيبة واز اشعار حسان بن ثابت عن حبيب بن ابي حبيب قال شهدت ورسول الله صلى الله عليه وسلم قال لحسان بن ثابت قلت في ابي بكر شيئا حتى اسمع قال قلت ؎

وثاني اثنين في الغار المنيف وقد	طاف العدو به اذ صاعد الجبلا
وكان حب رسول الله قد علموا	من الخلائق لم يعدل به بدلا

فتبسم رسول الله صلى الله عليه وسلم اخرجه الحاكم وعن مجالد بن سعيد قال سئل الشعبي من اول من اسلم فقال اسمعت قول حسان رضي الله عنه ؎

اذا تذكرت شجوا من اخي ثقة	فاذكر اخاك ابا بكر بما فعلا +
خير البرية اتقاها واعدلها	بعد النبي واوفاها بما عملا

ف اقوال سعد بن ابي وقاص رض

ف اقوال عمرو بن عاص رض

ف اقوال حسان رض

Marfat.com

الثانی التالی المحمود مشهده		واول الناس منهم صدق الرسلا	

اخرجه الحاکم واخرج ابو عمر فی الاستیعاب هذه الابیات الخمسة وازاشعار ابی الهیثم بن التیهان ؎

وانی لارجوان یقوم بامرنا	+	ویحفظه الصدیق والمرء من عدی	
اولاک خیار اسحی فهر بن مالک		وانصار هذا الدین من کل معتدی	

اخرجه ابو عمر فی الاستیعاب وازاشعار ابو المجن الثقفی ؎

وسمیت صدیقا وکل مهاجر		سواک لسیمی باسمه غیر منکر	
سبقت الی الاسلام والله شاهد		وکنت جلیسا بالعریش المشهر	
وبالغار اذ سمیت بالغار صاحبا		وکنت رفیقا للنبی المطهر +	

اخرجه ابو عمر فی الاستیعاب وازاقوال عائشه صدیقه رضی الله تعالی عنها قالت لو کان النبی مستخلفا الحدیث اخرجه البخاری وقول او احب الناس اخرجه الترمذی وقد رویناهما من قبل وعن القاسم بن محمد عن عائشة انها قالت توفی رسول الله صلی الله علیه وسلم فنزل بابی بکر بالسنح بالجبال لها ضها اشرب النفاق بالمدینة وارتدت العرب فوالله ما اختلفوا فی لفظة الا طارا بے نظیر ناضی ست از اشیراز باب تمعنی گردن بلند کردن یعنی نفاق در مدینه سر برآورد ۱۲

بحظها وغنائها فی الاسلام وکانت تقول مع هذا ومن رای عمر بن الخطاب عرف انه خلق غنا ؎ کارگذاری

للاسلام کان والله احوذیا نسیج وحده قد اعد للامور اقرانها اخرجه ابن ابی شیبة وازاقوال عبد الله بن عمر قول او کنا نخیر بین الناس الحدیث اخرجه البخاری وعن اسلم مولی عمر قال سالنی ابن عمر عن بعض شانه یعنی عمر فاخبرته فقال ما رایت احدا قط بعد رسول الله صلی الله علیه وسلم من حین قبض کان اجد واجود حتی انتهی من عمر بن الخطاب رضی الله عنه اخرجه البخاری وازاقوال انس قول او ان رجلا سال النبی صلی الله علیه وسلم عن الساعة فقال متی الساعة قال وماذا اعددت لها قال لاشیء الا انی احب الله ورسوله فقال انت مع من احببت قال انس فما فرحنا بشیء فرحنا بقول النبی صلی الله علیه وسلم انت مع من احببت قال انس فانا احب النبی صلی الله علیه وسلم وابا بکر وعمر وارجوان اکون معهم بحبی ایاهم وان لم اعمل بمثل اعمالهم اخرجه البخاری وازاقوال عبد الله بن عباس عن المسور بن

Marfat.com

مخرمة قال لما طعن عمر جعل يالم فقال له ابن عباس وكانه يجزعه يا امير المؤمنين ولا كل ذلك بعد صحبة
رسول الله صلى الله عليه وسلم فاحسنت صحبته ثم فارقته وهو عنك راض ثم صحبت ابا بكر فاحسنت صحبته
ثم فارقته وهو عنك راض ثم صحبت صحبتهم فاحسنت صحبتهم ولئن فارقتهم لفارقتهم وهم عنك راضون قال
اما ما ذكرت من صحبة رسول الله صلى الله عليه وسلم ورضاه فانما ذلك من من الله من به علي واما ما ذكرت
من صحبة ابي بكر ورضاه فانما ذاك من من الله من به علي واما ما ترى من جزعي فهو من اجلك ومن
اجل اصحابك والله لو ان لي طلاع الارض ذهبا لافتديت به من عذاب الله قبل ان اراه اخرجه البخاري
واز اقوال سعيد بن المسيب قال كان ابو بكر الصديق من النبي صلى الله عليه وسلم مكان الوزير فكان يشاوره
في جميع اموره وكان ثانيه في الاسلام وكان ثانيه في الغار وكان ثانيه في العريش يوم بدر وكان
ثانيه في القبر ولم يكن رسول الله صلعم يقدم عليه احدا اخرجه الحاكم واز اقوال قاسم بن محمد بن ابي بكر روي
ان رجلا من ابناء اصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم قال في مجلس فيه القاسم بن محمد بن ابي بكر
الصديق والله ما كان لرسول الله صلى الله عليه وسلم من موطن الا وعلي معه فيه فقال القاسم يا اخي
لا تحلف قال هلم قال بلى ما لا ترده قال الله عز وجل ثاني اثنين اذ هما في الغار اخرجه ابو عمر في الاستيعاب
واز اقوال مسروق قول او حب ابي بكر وعمر ومعرفة فضلهما من السنة اخرجه ابو عمر في الاستيعاب واز اقوال
حسن بصري عن يونس قال كان الحسن ربما ذكر عمر فيقول والله ما كان باولهم اسلاما ولا بافضلهم نفقة
في سبيل الله ولكن غلب الناس بالزهد في الدنيا والصرافة في امر الله ولا يخاف في امر الله لومة لائم
اخرجه ابن ابي شيبة وعن هشام عن الحسن قال كان عمر بن الخطاب يمر بآية في ورده فتخنقه فيبكي حتى يسقط
حتى يلزم بيته حتى يعاد يحسبونه مريضا اخرجه ابن ابي شيبة واز اقوال محمد بن سيرين قال ما اظن رجلا
ينتقص ابا بكر وعمر يحب النبي صلى الله عليه وسلم اخرجه الترمذي وقال ابو داود حدثنا محمد بن مسكين قال
حدثنا محمد يعني الفريابي قال سمعت سفيان يقول من زعم ان عليا كان احق بالولاية منهما فقد خطأ
ابا بكر وعمر والمهاجرين والانصار رضي الله تعالى عن جميعهم وما اراه يرتفع مذاله عمل السماء اما دليل
عقلي بر افضليت شيخين پس تقرير آن موقوف است بر هفت مقدمه چون آن هفت مقدمه معلوم

Marfat.com

شود ترتیب شکل اول از قیاس اقترانی سهل گردد و که شیخین بهتر اند از سائر صحابه در صفات کذا و کذا
وصفات کذا و کذا فضل کلی است پس شیخین متمیز ند از سائر صحابه بفضل کلی **مقدمه** اولے بیان
حقیقت فضل مطلقا بدانکه حقیقت فضل چیزی بر چیزی اشتراک هر دو است در اصلے و زیادة اول
است بر ثانی در آن اصل و دلیل انیمقدمه استقراء موضع استعمال لفظ فضل است کما لا یخفی پس اگر
در اصل واحد اشتراک را ملاحظه نکنیم لفظ فضل استعمال کردن ممتنع باشد نتوان گفت که نار در میل
بجانب علو افضل است از حمار در بلادت یا این دار اطول و اعرض است از حقیقت انسان و اگر لسا و
شمسین باشد در چیزی یا ثانی زائد باشد دران چیز از اول نتوان گفت که اول افضل است سوال
اگر گوئی که در بعض استعمالات میگوییم که یاقوت افضل است از حجر فی نفسه یا آدمی افضل است فی
نفسه از فرس و فرس از گاؤ و گاؤ از حمار و ملاحظه اصل واحد در اینجا نمی کنیم جواب گوئیم جملہ از اوصاف و علوم
در اہل تخاطب بیشتر متداول شد و التفات بآنها زیادہ تر متحقق گردید پس در خیال مردمان چنان
صورت بست که تفضیل یکے بر دیگری امری حقیقی است نه باعتبار شئی دون شئی و این خیال از قبیل
خلط خطابیات و شعریات است به برہانیات و این داء عضال است که جز بآرا صائبہ ناشیہ از
خلق حکمت و عدالت و سلامت فطرت علاج آن میسر نیست علامت این خلط آنست که چون
سخن در خواص احجار بحسب طب یا بحسب سهولت نجبت و حکاکت (تراشیدن) دافع شود گاہی بلور و فادزہر
راجح باشد از یاقوت و چون سخن در حمل اثقال و رفتن راہ واقع شود میل کنند بر حجان فرس بر انسان
و چون سخن در حراثت افتد گاو را بهتر داند از فرس و چون سخن در موافقت مزاج لحم بمزاج انسان افتد
گوسفند را ترجیح دہند بر گاؤ و چون سخن در سهولت اقتنا و کفایت حاجت خفیفہ واقع شود خر را اختیار
کنند بر گاؤ و اما درین صورت ہا لفظ تفضیل نگویند بلاحظه ادب مجالس (جمع کردن) و لفظی دیگر بجائی تفضیل استعمال
نمایند کار ما با معنی فضل است نه با ادب مجالس و استعمال الفاظ خطابیہ بالجملہ ہر گاہ تفتیش حقیقت مرادم
ما افتد چارہ نیست از تصریح آن اوصاف که فضل باعتبار آنہا است زیرا که تا وقتیکه تصریح بآن
اوصاف نکنیم اختلاف بر انداخته نشود و پردہ خفا از روی حقیقت منکشف نگردد **مقدمه**

Marfat.com

ثانیه بیان حقیقت فضل کلی بدانکه فضل کلی عبارت است از زیادت بحسب اوصافی که در اکثر احوال و احسن احوال عقلا بآن اعتبار نمایند و بحسب اوصافی که نفع آن در اکثر امور عقلا ادراک کنند مانند آنکه گویند یاقوت افضل است از حجر و ذهب افضل است از نحاس و فرس افضل است از گاو و مطمح نظر عقلا در تفضیل یاقوت و ذهب ترین است بآن و رغبت ملوک در آن و غلاء ثمن آن و آنچه بدان ماند و در تفضیل فرس استعداد آن برای سواری ملوک و جهاد اعداء و تزین برکوب آن و ربح در تجارت آن و چون احسن و انفع بحسب سوم و حاجات و صناعات مختلف است لاجرم فضل کلی را دو حد پیدا شد فضل کلی بحسب عرف عام و بحسب عرف خاص و فضل کلی بحسب عرف عام در ان اشیا باشد که همه مردم بحسب جبلت و رسم عام احسن و انفع شمرند بسبب آنکه آن صفات اکثر باشد در تداول مردمان خصوصا افاضل ایشان در هر طبقه مانند گندم بنسبت جو و ذهب بنسبت نحاس و فضل کلی بحسب عرف خاص مختلف باشد بحسب حاجات و اغراض طبقات و امم مثلا از افراد انسان در اصطلاح طبقه که بتدبیر ملک مشغول اند فضل کلی کسی را باشد که بجمع رجال و نصب مکائد قتال و جبایت و تفریق اموال و سیاست مدن در جمیع احوال احذق و اقدر باشد و در عرف طبقه که باستنباط علوم و درس آنها مشغول اند فضل کلی کسی را باشد که احفظ و اقدر باشد بر اقتناء علوم و تحریر و تقریر آن و در زمره حدادان فضل کلی کسی را باشد که آلات حرب و ادوات ارتفاق باحسن وجه بتواند ساخت و اگر فضیلتی در کسی از غیر جهتی که غرض این طبقات بدان متعلق است ظاهر شود مانند براعت جمال یا شرافت نسب آنرا فضل جزئی گویند و گاهی جمعی مشغول باشند بدو فن و عرف ایشان مستخرج باشد از هر دو فن معا مانند خاندانی از سادات که نجابت و یسار هر دو مفتخر باشند و مانند خاندانی از قریش که بعلم و نجابت هر دو متبهج باشند پس در میان ایشانان اگر شخصی علم و یسار ندارد و نجابت کامله دارد او را فضل کلی بعرف ایشان نتوان داد و این مقدمه از تفتیش استعمالات فرق و امم واضح گردد

مقدمه ثالثه هر گاه اهل ملت که جامع باشند همت خود را بر پیغامبری مبعوث من عند الله تعالی بعلمی و کتابی جدا و معتقد باشند بآنکه سعادت محصور است در اتباع این پیغمبر و این پیغمبر میزان خیر پست و فضیلت است

Marfat.com

چنانکہ در حدیث شریف آمدہ و احسن الہدی ہدی محمد صلی اللہ علیہ وسلم و این پیغمبر افضل بشر است بلکہ افضل
از ملائکہ نیز فضل کلی استعمال کنند در علوم ملت خود بحکم مقدمہ سابقہ مراد ایشان نباشد الا اشبہ بودن بہ
پیغامبر خود در صفاتی کہ پیغامبر را از جہت پیغامبری او ثابت است و تحمل اعبار ترویج و نشر آن ملت و واسطہ
بودن در میان پیغامبر و امت او در ان علوم و تربیت کردن امت بر منہاج تربیت پیغامبر نظیر آنکہ در
مذہب شافعی ابو اسحق شیرازی و بعد ازو ی امام محمد غزالی و بعد ازو ی امام رافعی و بعد ازو ی امام نووی
افضل اصحاب او شدند کما لا یخفی علی متتبعی مذہبہ و در مذہب حنفی امام ابو یوسف و امام محمد و بعد ازایشان علی
و کرخی و بعد ازایشان قدوری و برہان الدین مرغینانی و ابو البرکات نسفی افضل اصحاب ابو حنیفہ بودند
و در طریق نقشبندیہ شیخ علاء الدین عطار و بعد ازایشان خواجہ عبید اللہ احرار افضل اصحاب او شدند الی
غیر ذلک من الامثلۃ و التظائر بفہم اگر میتوانی فہمید کہ نظام ملت بوجہی از وجوہ مشابہت دارد با نظام
سیاست مدنیہ و چنانکہ در سیاست مدنیہ امر ملک تمامی نمی شود بغیر اعانت اعوان کہ بمنزلہ جوارح ملک اند
امر ملت نیز تمامی نمی شود بدون اعوان پیغامبر کہ بمنزلہ جوارح پیغامبر باشند باز اعوان مختلف اند بعض
اہل قلم و بعض اہل سیف و ہر شخصی از ہزاران ہزار دخل دارد در اتمام امر او بر حسب مقدار خود و افضل
اعوان کسی است کہ بمنزلہ وزیر دستی باشد در جمع جنود و تدبیر نصب و عزل و شریک بادشاہ شود در حل
و عقد و جمع و تفویق ہمچنان سیاست ملت تمام نمی شود بدون قرار و غزاۃ و علماء و یکی را از ہزاران ہزار دخلی
ہست در اتمام امر او بر حسب مقدار خود و افضل اعوان کسی است کہ عضد او شد در وقت تنہای او و عزت
اسلام داد در وقت غربت او و کسر جماعت متعصبین نمود در وقت غلبہ مدار و بعد از انکہ پیغامبر بر فیق
اعلی صعود فرمود علم او را مشہور ساخت و دین او را در عرب و عجم شائع گردانید و این کہ گفتیم کہ تشبیہ در صفاتی
کہ از جہت نبوۃ حاصل شدہ است می باید ازان جہت گفتیم کہ حضرت پیغامبر ما صلوات اللہ و سلامہ علیہ
اوصاف کمال ہمہ جمع فرمودہ بود کہ بعض آن با اصل نبوت لازم نیست مثل جمال رائع و نسب بارع
و صوت حسن و قوت بطش و بأت و غیر آن ع انچہ خوبان ہمہ دارند تو تنہا داری + لیکن سخن در فضیلتی
نی رود کہ ہمہ انبیا را بر امت خود ہا متحقق است و تشبیہ بآن و اعانت دران سوال اگر گوئی کہ خدا تعالی

Marfat.com

می فرماید ان اکرمکم عند اللہ اتقاکم واز نیجا فہمیدہ می شود کہ افضلیت منوط بکمالاتی است کہ فیما بین العبد وبین اللہ
باشد جواب گوئیم کہ تقوی امتثال اوامر واجتناب مناہی است واوامر ونواہی در حالاتی کہ فیما بین اللہ
وبین العبد فقط باشد محصور نیست جہاد از اوامر است وامر معروف ونہی منکر از اوامر است وتعلم علم از اوامر
است بسا اوقات کہ ذکر نفل وصلوۃ نفل وصدقہ نفل منفصول باشد بکثیری از جہاد ومشغول شدن
بامر لشکر ومانند آن ۶ ہر سخن وقتی وہر نکتہ مکانی دارد ۶ ودر حدیث شریف آمدہ عن عبد اللہ بن عمران
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مر بمجلسین فی مسجدہ فقال کلاہما علی خیر واحدہما افضل من صاحبہ اما ہولاء فیدعون
اللہ ویرغبون الیہ فان شاء اعطاہم وان شاء منعہم واما ہولاء فیتعلمون الفقہ او العلم ویعلمون الجاہل
فہم افضل وانما بعثت معلما ثم جلس فیہم رواہ الدارمی وتفضیل عالم بر عابد امر مقرر است در دین آری
ازین آیہ بعد ملاحظہ سیاق وشان نزول فہمیدہ می شود کہ جمال رائع ونسب بارع ومانند آن در اکرمیت
دخل ندارد وہمین است حاصل این مقالہ ما مقدمہ رابعہ تعین صفاتی کہ نبی را از جہت نبوت حاصل
شدہ باید دانست کہ اصل نبوت پیغامبران اولی العزم ارادہ حق تبارک وتعالی است لطف بہ بندگان
خود وتقریب ایشان بخیر بعث پیغامبری از میان ایشان واعلاء کلمہ او واظہار حجج او وشائع گردانیدن
علم او قال اللہ تعالی ولقد سبقت کلمتنا لعبادنا المرسلین انہم لہم المنصورون وان جندنا لہم الغالبون
وعن عیاض بن حمار المجاشعی ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال ذات یوم فی خطبتہ الا ان ربی امرنی
ان اعلمکم ما جہلتم وان مما علمنی یومی ہذا کل مال نحلتہ عبدا حلال وانی خلقت عبادی حنفاء کلہم وانہم اتتہم
الشیاطین فاجتالتہم عن دینہم وحرمت علیہم ما احللت لہم وامرتہم ان یشرکوا بی ما لم انزل بہ سلطانا وان اللہ
نظر الی اہل الارض فمقتہم عربہم وعجمہم الا بقایا من اہل الکتاب وقال انما بعثتک لاتبلیک وابتلی بک وانزلت
علیک کتابا لا یغسلہ الماء تقرءہ نائما ویقظان وان اللہ امرنی ان احرق قریشا فقلت رب اذا یثلغوا رأسی
فیدعوہ خبزۃ قال استخرجہم کما اخرجوک واغزہم نغزک وانفق فسننفق علیک وابعث جیشا نبعث خمسۃ
مثلہ وقاتل بمن اطاعک لمن عصاک رواہ مسلم بعد ازان چون تامل بلیغ بکار بریم معلوم شود کہ از لوازم
نبوت واجزاء آن تمیز نبی است از سائر بشر در ہر دو قوت نفس ناطقہ کہ قوت عاملہ وعاقلہ است

Marfat.com

پس خدا تعالی پیغامبر را بفضل و نعمت خود بی سابقه عملی در قوت عاقله زیادتی عطا میفرماید که بسبب آن وحی از جانب غیب باو میرسد و جنت و نار را مشاهده میفرماید و ملائکه را بصور آنها بیند و در واقعات و رؤیا صالحه واقعات آینده را بصور مثالیه درمی یابد و سوای این جزو اشارت واقع شده است در حدیث الرویا جزو من ستة واربعین جزءا من النبوة و همچنین در قوت عامله او مدد می میدهد که بسبب آن سمت صالح نصیب او میگردد و در رعایت آداب عبادات و تدبیر منزل و سیاست مدنیه بطوری که از آن خود بر متصور نشود اهتمام میفرماید و خلق و شجاعت و سیاست و عدالت و کفایت و شناختن مصلحت هر وقتی او را عطا میکند و بسوی این جزء اشارت واقع شد در حدیث السمت الصالح جزء من خمسة وعشرین جزء من اجزاء النبوة اگر میخواهی که خواص نبی را بفهمی فرض کن که چهار شخص را در یک تن جمع کرده اند و نام آن مجموع را نبی گذاشته بادشاهی که صاحب حکمت عملی او را انسان مدنی میگویند یعنی انسانی که ظل نفس ناطقه او بر مردمان می افتد و بسبب آن ظل التیامی و انتظامی در میان افراد بشر واقع می شود و هر یکی بر جای خود قرار گرفته تربیتی مناسب حادث میگردد و از انواع اهل قلم و ابطال و مدبران جیش و سیاست کنندگان در مدن و مزارعان و تجار و غیرایشان پس اگر اجتماع و ترتیب در میان این فرق متحقق نباشد بسبب ظل نفس ناطقه او که بر ایشان می افتد بواسطه افعال و اقوال او از سر نو متحقق گردد و اگر متحقق باشد بکمال خود رسد و هر نابایستنی که در وی هست زائل گردد و قصه مختصر کنم هر چه درین انسان می باید از بخت و حکمت و عدالت و شجاعت و کفایت و غیر آن همه در نبی به بین و حکیمی که در حکمت عملی بسر آمده و علم اخلاق و تدبیر منازل و سیاست مدن نیک شناخته و اصول و فروع آن علوم را حاوی شده و بر علم اکتفا نه نموده بلکه همه آن صفات تحقیقا و تخلقا در وی نمایان شده و آثار آن صفات عینا فعینا از وی میتراود که کل اناء یترشح بما فیه و صوفی مرشدی که در میان زمره صوفیان نشسته مصدر کرامات عجیبه و خوارق غریبه گشته و بقوة ارشاد خود بادیه پیمایان ضلال را براه نجات نموده بعد از انکه طریق تهذیب نفس بطاعات و ریاضت نیک شناخته و حس مشترک او مرآة علوم حقه گشته و خفایای عالم ملک و خبایای عالم ملکوت بروی مفاض شده و خواص اعمال جوارح و اذکار زبان نیک ورزیده بخبری و کلی این فنون ماهر گردیده مثل انچه در مقامات مشائخ

Marfat.com

باشل بهجة الاسرار ومقامات خواجه نقشبند خوانده باشی وجبرئیلی که جارحه از جوارح تدبیر آلهی گشته وواسطه
اخذ علوم حقه از منبع آن شده ولا یعصون الله ما امرهم ویفعلون ما یؤمرون وصف او شده واز جذبه جبلت
او را بهی بحظیرة القدس کشاده وازان راه علوم مجرده عالیه در عقل وقالب او ریخته واطمینانی وثلجی ویقینی
وعظمتی میسر او شده باز تامل باید کرد که آنحضرت صلعم در ایام خود بچه چیز اعتنا تمام نمودند واز آثار آنحضرت صلی
الله علیه وسلم در عالم چه چیز باقی ماند وهر چند این سخن درازست اما از جزئیات بکلیات انتقال می باید کرد
وحدس ذهن را کار باید فرمود قال الله تعالیٰ هو الذی بعث فی الامیین رسولا منهم یتلوا علیهم آیاته ویزکیهم
ویعلمهم الکتاب والحکمة وان کانوا من قبل لفی ضلال مبین وآخرین منهم لما یلحقوا بهم وهو العزیز الحکیم پس
باید دانست که آنحضرت صلی الله علیه وسلم در زمانی مبعوث شدند که شرک در عبادت شائع بود وسعادت را
اثبات نمیکردند وعبادات را فراموش ساخته بودند ودر دین حنفی که منسوب است بحضرت ابراهیم تحریفها
راه یافته بود در اول بعثت ابطال شرک نمودند واثبات مجازاة فرمودند وتحریفات را برانداختند انگاه
عرب عامه وقریش خاصه تعصب برخاستند وایذا دادند آنحضرت صلی الله علیه وسلم بقوت خداداد در
مقابله ومجادله ایشان استقامت نمودند با آنکه راهی واضح شد واسلام از کفر ممتاز گشت ومردمان در
دین حق درآمدند بعد ازان مامور شدند بجهاد وبجهاد دران باب تائید آلهی سعی که زیاده بر آن مقدور بشر
نباشد بجا آوردند وفتح با واقع شد وهزیمت با بر کفار افتاد ودین جاهلیت ازهم پاشید ومظالم ومخالفت
بسنت عادله که شیوع تمام یافته بود در زمن عدم رفت وعلمی که هرگز بآن آشنا نبودند در میان ایشان شائع
شد وآن ده علم است علم قرآن وعلم ایمان یعنی ارکان پنجگانه اسلام با توقیت اوقات وتعیین آداب
وماتند آن وعلم معاد یعنی شرح احوال برزخ وحشر وجنت ونار وعلم احسان یعنی از قوالب عبادات
بارواح آن واز صور طاعات بانوار آن ترقی نمودن ونام احسان امروز طریقت ومعرفت است وعلم
شرائع در تدبیر منازل وسیاست مدن وطریق معاش وعلم اخلاق وعلم آداب وعلم فتن یعنی حوادث
آینده وعلم فضائل اعمال وعلم مناقب عمال واین همه علوم را بوجهی شرح وتفصیل داد وشائع ومشهور
گردانید که با قاصی وادانی وصغیر وکبیر وذکی وغبی رسید الا هر بی نصیبی که شقاوت ازلی او را در گرفته باشد

Marfat.com

وتربیت فرمود اہل زمان خود را تا آنکہ اہل بدو وسکان صحرا محسنین ومقربین گشتند واین تربیت بفیض صحبت بابرکت بود وامر معروف ونہی منکر در ہر حالتی بقدر آن حالت وبہمین من عظمی کہ اشارہ واقع شد درین آیت اگر عمری در تامل بگذرانی مثل این منفع ومحصل نیابی **مقدمہ خامسہ** بیان آنکہ حالتی کہ بسبب آن غیر نبی بانبی تشبہ کند چیست واعانت کلی پیغامبر در اموری کہ پیغامبر برای او مبعوث شدہ وباعتنا تمام آنرا سرانجام داد بچہ قسم متصور گردد بدانکہ تشبہ در خصلت اولی کہ ارادہ بعث است بآن طریق تواند بود کہ ارادہ منعقد شود بآنکہ اتمام این کار بردست بعضی امتیان کنند واینمعنی را پیغامبر ارشاد فرماید قال اللہ تعالیٰ کنتم خیر امۃ اخرجت للناس تامرون بالمعروف وتنہون عن المنکر وتومنون باللہ عن بہز بن حکیم عن ابیہ عن جدہ انہ سمع النبی صلی اللہ علیہ وسلم یقول فی قولہ تعالیٰ کنتم خیر امۃ الآیۃ قال انتم تتمون سبعین امۃ انتم خیرہا واکرمہا علی اللہ اخرجہ الترمذی وعن ابن عباس فی قولہ عزوجل کنتم خیر امۃ اخرجت للناس قال ہم الذین ہاجروا مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من مکۃ الی المدینۃ اخرجہ الحاکم وقال اللہ تعالیٰ وعد اللہ الذین آمنوا منکم وعملوا الصالحات لیستخلفنہم فی الارض کما استخلف الذین من قبلہم ولیمکنن لہم دینہم الذی ارتضی لہم ولیبدلنہم من بعد خوفہم امنا یعبدوننی لا یشرکون لی شیئا ومن کفر بعد ذلک فاولئک ہم الفاسقون عن ابی بن کعب قال لما قدم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم واصحابہ المدینۃ وآواہم الانصار رمتہم العرب عن قوس واحدۃ کانوا لا یبیتون الا بالسلاح ولا یصبحون الا فیہ فقالوا ترون انا نعیش حتی نبیت آمنین مطمئنین لا نخاف الا اللہ فنزلت وعد اللہ الذین آمنوا منکم الآیۃ اخرجہ الحاکم وعن ابی عروۃ قال کنا عند مالک بن انس فذکروا رجلا ینتقص اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال مالک من اصبح من الناس وفی قلبہ غیظ علی اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقد اصابتہ ہذہ الآیۃ وعد اللہ الذین آمنوا منکم وعملوا الصالحات اخرجہ الواحدی وقد بینا ان اللہ تعالیٰ کشف علی نبیہ بما رای اصحابہ ان المراد بذلک استخلاف اصحابہ ثلثین سنۃ وقال اللہ تعالیٰ ذلک مثلہم فی التوراۃ ومثلہم فی الانجیل کزرع اخرج شطاہ فآزرہ فاستغلظ فاستوی علی سوقہ یعجب الزراع لیغیظ بہم الکفار وعد اللہ الذین آمنوا وعملوا الصالحات منہم مغفرۃ واجرا عظیما عن خیثمۃ قال قرأ رجل علی عبد اللہ سورۃ الفتح

Marfat.com

فلما بلغ کزرع اخرج شطاه فآزره فاستغلظ فاستوی علی سوقه یعجب الزراع لیغیظ بهم الکفار قال لیغیظ
الله بالنبی صلی الله علیه وسلم وباصحابه الکفار قال ثم قال عبدالله انتم الزراع وقد دنا حصاده اخرجه الحاکم
وعن عائشة فی قوله تعالی لیغیظ بهم الکفار قالت اصحاب رسول الله صلی الله علیه وسلم اُمروا بالاستغفار
لهم فسبوهم اخرجه الحاکم وقال الواحدی هذا مثل ضربه الله تعالی لمحمد صلی الله علیه وسلم فالزرع محمد والشطأ
اصحابه والمؤمنون حوله وکانوا فی ضعف وقلة کما کان اول الزرع دقیقا ثم غلظ وقوی وتلاحق کذلک
المؤمنون قوی بعضهم بعضا حتی استغلظوا واستوی واعلی امرهم لیغیظ بهم الکفار ای انما کثرهم وقواهم
لیکونوا غیظا للکافرین آما تشبه در زیادتی که در جزء علمی نفس ناطقه دهند باین وجه تواند بود که کسی را الهامت
محدث وملهم کنند تا بعض بروق غیب در دل او لمعان نماید وانیمعنی بدو طریق تواند بود یکی آنکه بمجرد
شنیدن سخن پیغامبر متنبه شود باصل کار گویا آنرا بی واسطه می بیند ومی داند وازلوازم انیمعنی تصدیق
دل است بغیر اکتراث وتنیز از لوازم او صحبت دائمه با پیغمبر صلی الله علیه وسلم باوصاف فنا وفداو تسلیم
وترک مخالفت اگرچه در ادنی شی باشد وامام این طریقه صدیق اکبر است ودوم آنکه فراست صادقه او را
نصیب کنند وعقل او را از حظیرة القدس تائیدی دهند که غالبا اصابة کنند در مجتهدات خود وازلوازم
این معنی آنست که وحی برحسب رای او نازل شود وتنیز از لوازم او آنست که ممتاز شود در میان ابنا
جنس خود بانکه هر چیزی را که ظن کند موافق واقع افتد وامام این طریقه فاروق اعظم است اما تشبه در
زیادتی که در جزء عملی نفس ناطقه دهند بدو وجه تواند بود وجه اول آنکه سمت صالح داشته باشد وعدالت
کامله ودر امور ملک رانی وسیاست مدن داد آن دهد وبوجهی معامله کند که امت بروی مختلف نشود
وتا مقدور بدون سل سیف در میان مسلمین کار سر انجام دهد وجهاد عرب وعجم بنوعی که بهتر ازان متصور
نباشد بجا آرد وحق شخصی از هزاران هزار که در امر ملت سعی کند جدا جدا بشناسد واز هریکی کاری که ازوی
می آید بگیرد علما وعملا ونصرت دین را باقصی همت مطمح نظر خود سازد گویا برای همین کار مخلوق شده
واین امر غایت سعادت او ست ورد وقبول او همه بر موافقت ملت ومخالفت آن باشد یا اصابت
رای وفطانت المیعته بآن مشابه گویا رای او مرآة ارادة الهی افتاده هر چه می اندیشد از ممکن غیب بحسب

Marfat.com

اندیشه او ظاهر شود چنانکه حضرت مرتضی فرمود ان عمر کان رشید الرای و فرمود تا زیانه عمر بهتر از سیف ما است
وجه ثانی آنکه ترتیب کند جمیع اصحاب خود را بتاثیر صحبت و هر یکی را امر معروف کند در هر حالتی بقدر آن حالت
و مواعظ و خطب بلیغه او موثر ترین کلمات باشد در نفوس و کرامات عجیبه و خوارق غریبه از وی مشاهده
افتد اما تشبه او با پیغامبر در تحمل اعباء دعوت بآن وجه تواند بود که مرد جلیل القدر که در نظر مردمان محترم باشد
واز وی در حل و عقد خویش حساب میگرفته باشند و باوی از هر بطن جماعتی موتلف باشند با قصی همت
در اسلام قدم راسخ زند و بمجرد دخول او در اسلام جمعی در اسلام در آیند و بمجرد دخول او غرة اسلام ظاهر شود و
در نظر مردمان پرظاهر گردد که این ملت را ظهوری شدنی است و دست متعصبان از تطاول این ملت
بسبب قیام او بسته گردد و توقع غلبه از خاطر ایشان بسبب رسوخ قدم او از هم پاشد باز چون جهاد در میان
آید بهر وقعی او را دخل باشد در حل و عقد و جمع رجال و نصب قتال و مشورت او را پذیرای تمام باشند پس
آنحضرت صلی الله علیه وسلم و اما تشبه او با پیغمبر در نشر علوم بآن تواند بود که تصرف کند در علوم مرویه آنحضرت
صلی الله علیه وسلم بارشاد طرق روایت و حمل ناس بر تعلیم علوم آنحضرت صلی الله علیه وسلم و اگر در مسئله اقوال
روات مختلف شوند خروج نماید از مضیق اختلاف بتعضاد اجماع و ارشاد نماید طریق اجتهاد را و سد کند
طرق تحریف را با بجمله احکام نماید اتحاد علم از پیغامبر و امام باشد درین راه و واسطه باشد در میان آنحضرت
صلی الله علیه وسلم و امت او در اخذ علوم **فائده** در حدیث متواتر آمده است خیر القرون قرنی ثم الذین
یلونهم الحدیث و سر در تفضیل صحابه بر هر که بعد از ایشان آمد آنست که ایشان واسطه اند میان پیغامبر
و این جماعت متاخره و از جهت غلبه اسلام بواسطه ایشان و رسیدن علم بسبب ایشان بفهم اگر متوانی
فهمید که امر ملت مشابهت تمام دارد بدیواری که هر خشت فوقانی متفرع است بر خشت تحتانی و واسطه
استقامت او است تا آنکه کار باساس رسد همچنین هر قرن متاخر مستمد و منت پذیر قرن متقدم است در
شرائع اسلام و علوم و هدایت و شرع تا آنکه امر منتهی گردد بصاحب شرع که از جانب خدا تعالی شریعت
را بی واسطه آورده نمی بینی که امروز کافری چون میخواهد که مسلمان شود چه قدر حرکات حنیفه می باید
کرد که از میان اهل کفر و رسم کفر بر آمده از اهل اسلام یاد گیرد و بآن متخلق گردد خدا تعالی رحمت تامه

Marfat.com

نازل گردانا دبرا باواجداد واساتذه ومشائخ ماکه درحجر تربیت خود مارا پرورش دادند واول کلمه که بما رسانیدند
کلمه اسلام بود واول رسمی که بما نمودند رسم اسلام بود آن مئونت دشوار از سر ما برداشتند رب ارحمهما کما ربیانی
صغیرا ورحمت دیگر ادفی واتم ازان نصیب اصول ایشان گردانا دکه ایشانرا همچنین درحجر خود تربیت کرده انند الید
این مئونت خلاص گردانیند مدو همچنین تا آنکه صلوات تامه وتحیات کامله تحفه جناب عالی آنحضرت صلی الله
علیه وسلم گردد بعد دهر مسلمانی که باین ملت حقه بهره مند گردید علما وعملا انچنین باید دانست وانچنین منت
را برجان خود باید نهاد تا برآبای ظاهری وباطنی کرده باشیم واز عقوق ایشانان دور شویم والحمد لله رب
العالمین **مقدمه** سادسه بیان تحقق این خصال درشخین بوجه کمال اما متضمن بودن بعثت پیغامبر
صلی الله علیه وسلم بعث ایشانرا واعلام از جانب غیب یا نیمعنی پس فصلی ازان در مسلک اول تقریر کرده
شد واز ین باب است قصه استسقف عن الاقرع موذن عمر بن الخطاب قال یعنی عمر بن الخطاب الی
استسقف فدعوته فقال له عمر بل تجدنی فی الکتاب قال نعم قال کیف تجدنی قال اجدک قرنا قال فرفع علیه
الدرة فقال قرن مه قال قرن حدید امیر شدید فقال کیف تجد الذی یجیئی بعدی قال اجده خلیفة صالحا
غیر انه یؤمر قرابته قال عمر یرحم الله عثمان ثلثا قال کیف تجد الذی بعده قال اجده صدار حدید قال فوضع
عمر یده علی راسه فقال یا دفراه فقال یا امیر المومنین انه خلیفة صالح ولکنه یستخلف حین یستخلف والسیف
مسلول والدم مهراق قال ابوداؤد والدفرة النتن اخرجه ابوداود فی بعض النسخ وازین باب است
رویای عوف بن مالک عن عوف بن مالک الاشجعی انه رای فی المنام کان الناس جمعوا واذا فیهم رجل
فرعهم فهو فوقهم ثلثا اذرع قال فقلت من هذا قال عمر قلت لم قالوا لان فیه ثلث خصال للانه لایخاف
فی الله لومة لائم وانه یخلیفة مستخلف وشهید مستشهد قال فاتی ابابکر فقصها علیه فارسل الی عمر فدعاه
لیشبره قال فجاء عمر قال فقال لی ابوبکر اقصص رویاک قال فلما بلغت خلیفة مستخلف زبرنی عمر وکهرنی
وقال اسکت تقول هذا وابوبکر حی قال فلما کان بعد ان ولی عمر مررت بالشام وهو علی المنبر قال
ادعانی وقال اقصص رویاک فقصصتها فلما قلت انه لایخاف فی الله لومة لائم قال انی لارجو ان یجعلنی
الله منهم قال فلما قلت خلیفة مستخلف قال ستخلفنی الله فسلان یعنی علی ما ولانی فلما ان ذکرت شهید

۵ آن بمعنی قاف یعنی قلوکذا فی نسخ ۲ در بعض نسخ کهصاد ابعنی بلطف جسم زد ۲ در اصل کن صدیدوام سلاح بدوشی وزره پوشی ازین بگذر گذشت حکما د ۲ ناروی بیشتر است معلمه یعنی بجای سرویه وازین بگذر ۲ سنه کرد عمر را

Marfat.com

مستشهد قال انی لی بالشهادة وانا بین اظهرکم تغزون ولا اغزو ثم قال بلی یات الله بها ان شاء الله اخرجه
ابو عمر فی الاستیعاب واما تشبیه شیخین بحضرت پیغامبر صلی الله علیه وسلم در خبر عقلی نفس ناطقه بآن دو طریقه
که بیان کردیم پس شواهد بسیار دارد از انجمله حدیث ابی درداء قال قال النبی صلی الله علیه وسلم ان الله بعثنی الیکم
فقلتم کذبت وقال ابوبکر صدقت وواساني بنفسه وماله فهل انتم تارکوا لی صاحبی مرتین فما اوذی بعدها اخرجه
البخاری وحدیث عائشه قال لما اسری النبی صلی الله علیه وسلم الی المسجد الاقصی اصبح یحدث الناس بذلک فارتد
ناس ممن کان آمنوا به وصدقوه وسعوا بذلک الی ابی بکر رضی الله عنه فقالوا هل لک الی صاحبک یزعم انه اسری
به اللیلة الی بیت المقدس قال لو قال ذلک لقد صدق قالوا اوتصدقه انه ذهب اللیلة الی بیت المقدس
وجاء قبل ان یصبح قال نعم انی لاصدقه فیما هو ابعد من ذلک اصدقه بخبر السماء فی غدوة او روحة فلذلک سمی
ابوبکر الصدیق اخرجه الحاکم قال ابو عمر سمی بالصدیق لبداره الی تصدیق رسول الله صلی الله علیه وسلم فی کل
ما جاء به وقیل بل قیل له الصدیق لتصدیقه فی خبر الاسراء وفی حدیث التخییر قال علی فکان رسول الله
صلی الله علیه وسلم هو المخیر وکان ابوبکر اعلمنا به وقال رسول الله صلی الله علیه وسلم دعوا لی صاحبی فانکم قلتم لی
کذبت وقال لی صدقت وقال رسول الله صلی الله علیه وسلم فی کلام البقرة والذئب آمنت به انا وابوبکر
وعمر وما هما ثم علما منه بما کانا علیه من الیقین والایمان انتهی قول ابی عمر وعن ابی سعید الخدری ان رسول الله
صلی الله علیه وسلم جلس علی المنبر فقال ان عبدا خیره الله بین ان یوتیه من زهرة الدنیا ما شاء وبین ما عنده
فاختار ما عنده فقال ابوبکر فدیناک یا رسول الله بآبائنا وامهاتنا قال فعجبنا فقال الناس انظروا الی
هذا الشیخ یخبر رسول الله صلی الله علیه وسلم عن عبد خیره الله بین ان یوتیه من زهرة الدنیا ما شاء وبین
ما عند الله وهو یقول فدیناک بآبائنا وامهاتنا فکان رسول الله صلی الله علیه وسلم هو المخیر وکان ابوبکر هو اعلمنا
به فقال النبی صلی الله علیه وسلم ان من امن الناس علی فی صحبته وماله ابوبکر ولو کنت متخذا خلیلا لاتخذت
ابابکر خلیلا ولکن اخوة الاسلام لا یبقین فی المسجد خوخة الا خوخة ابی بکر اخرجه الترمذی وللشیخین نحوه من طرق
متعددة وعن عائشة ان ابابکر لم یقل بیت شعر فی الاسلام حتی مات وانه کان قد حرم الخمر فی الجاهلیة هو و
عثمان رضی الله عنهما اخرجه ابو عمر فی الاستیعاب وعن سعید بن المسیب ان رجلا من اسلم جاء الی ابی بکر

Marfat.com

الصدیق فقال له ان الاخر زنی فقال له ابو بکر هل ذکرت هذا الاحد غیری فقال لا فقال له ابو بکر فتب الی الله و استتر بستر الله فان الله یقبل التوبة عن عباده فلم تقرره نفسه حتی اتی عمر بن الخطاب فقال له مثل ما قال لابی بکر فقال له عمر مثل ما قال له ابو بکر قال فلم تقرره نفسه حتی جاء الی رسول الله صلی الله علیه وسلم فقال له ان الاخر زنی قال سعید فاعرض عنه رسول الله صلی الله علیه وسلم ثلث مرات کل ذلک یعرض عنه رسول الله صلی الله علیه وسلم حتی اذا اکثر بعث رسول الله صلی الله علیه وسلم الی اهله فقال ایشتکی او به جنة فقالوا یا رسول الله انه لصحیح فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم ابکرام ثیب قالوا بل ثیب یا رسول الله فامر به رسول الله صلی الله علیه وسلم فرجم اخرجه مالک وعن المسور بن مخرمة فی قصة الحدیبیة وحدیث ابی جندل فقال عمر بن الخطاب فاتیت نبی الله صلی الله علیه وسلم فقلت الست نبی الله حقا قال بلی قلت لسنا علی الحق وعدونا علی الباطل قال بلی قلت فلم نعطی الدنیة فی دیننا اذا قال انی رسول الله ولست اعصیه وهو ناصری قلت اولیس کنت تحدثنا انا سناتی البیت فنطوف به قال بلی افاخبرتک انا ناتیه العام قلت لا قال فانک آتیه ومطوف به قال فاتیت ابا بکر فقلت یا ابا بکر الیس هذا نبی الله حقا قال بلی قلت لسنا علی الحق وعدونا علی الباطل قال بلی قلت فلم نعطی الدنیة فی دیننا اذا قال ایها الرجل انه رسول الله ولیس یعصی ربه وهو ناصره فاستمسک بغرزه فوالله انه علی الحق قلت الیس کان یحدثنا انا سناتی البیت فنطوف به قال بلی افاخبرک انک تاتیه العام قلت لا قال فانک آتیه ومطوف به اخرجه البخاری وعن ابن عباس قال لما اخرج اهل مکة النبی صلی الله علیه وسلم قال ابو بکر الصدیق رضی الله عنه انا لله وانا الیه راجعون اخرجوا نبیهم لیهلکوا قال فنزلت اُذِن للذین یقاتلون بانهم ظلموا وان الله علی نصرهم لقدیر قال ابو بکر الصدیق فعلمت انها قتال اخرجه الحاکم وفی قصته رویا النبی صلی الله علیه وسلم غنماً کثیرة سوداء دخلت فیها غنم کثیرة بیض وفی روایة ابی ایوب قول النبی صلی الله علیه وسلم یا ابا بکر اعبرها فقال ابو بکر یا رسول الله هی العرب تتبعک تم تتبعها العجم حتی تغمرها فقال النبی صلی الله علیه وسلم هکذا اعبرها الملک السحاب اخرجه الحاکم وقال ابن هشام حدثنی بعض اهل العلم عن ابراهیم بن جعفر المحمودی قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم رایت انی تعمت لقمة من حیس فالتذذت طعمها فاعترض فی حلقی منها شئی حین ابتلعتها فادخل علی یده ونزعه فقال ابو بکر الصدیق

۱۲ بہ نزد بعضے دال بمعنی دگر خون و شبہ و بخیہ بمعنی خصلت قدم و نقیصہ کہ دلالت بر کفر دری کند و این سوالها از روی تحقیق بوده

۱۲ رکابہ

۱۲ ہمہ جبرئیل است ای وقت السحر

۱۲ ..... طعامی از خرما و سمن و ماست

رضی اللہ عنہ یا رسول اللہ ہذہ سریۃ من سرایاک تبعثہا فیاتیک منہا بعض ما تحب ویکون فی بعضہا اعرض فتبعث علیاً فیسلمہ وعن عائشۃ قالت رایت ثلثۃ اقمار سقطن فی حجرتی فقصصت رویای علی ابی بکر الصدیق قالت فلما توفی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ودفن فی بیتہا قال لہا ابو بکر ہذا احد اقمارک وہو خیرہا اخرجہ مالک فی الموطا وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لقد کان فیما قبلکم من الامم محدثون فان یکن فی امتی منہم احد فانہ عمر اخرجہ البخاری قال ابو عمر من حدیث ابن عمر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان اللہ جعل الحق علی لسان عمر وقلبہ ونزل القرآن بموافقتہ فی اسری بدر وفی الحجاب وفی تحریم الخمر وفی مقام ابراہیم وروی من حدیث عقبۃ بن عامر وابی ہریرۃ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم انہ قال لو کان بعدی نبی لکان عمر ومن حدیث ابن عمر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بینا انا نائم اتیت بقدح لبن فشربت حتی رایت الری یخرج من اظفاری ثم اعطیت فضلی عمر قالوا فما اولتہ ذلک یا رسول اللہ قال العلم وقال علی ما کنا نعد ان السکینۃ تنطق علی لسان عمر عن ابن سیرین قال کعب لعمر یا امیر المومنین ہل تری فی مناکبک شیئا فانتہرہ فقال انا احد رجلایری امر الامۃ فی منامہ معروفاً ابن عساکر ذکر ابن ابی داود فی کتاب المصاحف انہ کان ابو بکر یسمع مناجاۃ جبرئیل للنبی صلی اللہ علیہ وسلم ولا یراہ من کتاب الخصائص فی باب ما کان یظہر علیہ فی الوحی من الآیات وقال حذیفۃ کان علم الناس کلہم قد دس فی حجر مع علم عمر وقال ابن مسعود لو وضع علم احیاء العرب فی کفۃ میزان ووضع علم عمر فی کفۃ لرجح علم عمر ولقد کانوا یرون انہ ذہب بتسعۃ اعشار العلم ولمجلس کنت اجلسہ من عمر اوثق فی نفسی من عمل سنۃ انتہی کلام ابی عمر وعن عبد اللہ بن عمر قال ما سمعت عمر لشئ قط فیقول انی لاظنہ کذا الا کان کما یظن اخرجہ البخاری وعنہ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال ان اللہ جعل الحق علی لسان عمر وقلبہ وقال ابن عمر ما نزل بالناس امر قط فقالوا فیہ وقال فیہ عمر الا نزل فیہ القرآن علی نحو ما قال عمر اخرجہ الترمذی وعن عمر بن شرحبیل عن عمر بن الخطاب انہ قال اللہم بین لنا فی الخمر بیان شفاء فنزلت التی فی البقرۃ یسألونک عن الخمر والمیسر قل فیہما اثم کبیر الآیۃ فدعی عمر فقرات علیہ ثم قال اللہم بین لنا فی الخمر بیان شفاء فنزلت التی فی النساء یا ایہا الذین آمنوا لا تقربوا الصلوۃ وانتم سکاری فدعی عمر فقرات علیہ ثم قال اللہم بین لنا فی الخمر بیان شفاء فنزلت التی

Marfat.com

فی المائدۃ انما یرید الشیطان الی قولہ فھل انتم منتھون فدعی عمر فقرات علیہ فقال انتھینا اخرجہ الترمذی

امانشستہ شیخین علم شریعت راو واسطہ بودن درمیان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وامت او در علوم پس

تفصیلی دارد یک ساعت خاطر را متوجہ آن باید ساخت اعظم میراثی کہ از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بامت

مرحومہ رسید قرآن عظیم است وحملہ آن قراء وکتبہ قرآن عظیم اند بر سہم قرآن وہر چہ امروز بدست مردمان باقی

ماند از علوم قرارہ در سہم منشائ آن شیخین بودہ اند عن زید بن ثابت قال ارسل الی ابوبکر رضی اللہ عنہ

مقتل اہل الیمامۃ فاذا عمر بن الخطاب عندہ قال ابوبکر ان عمر اتانی فقال ان القتل قد استحر یوم الیمامۃ بقراء

القرآن وانی لاخشی ان یستحر القتل بالقراء بالمواطن فیذہب کثیر من القرآن وانی اری ان تامر بجمع القرآن

قلت لعمر کیف تفعل شیئا لم یفعلہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال عمر ہذا واللہ خیر فلم یزل عمر یراجعنی

حتی شرح اللہ صدری لذلک ورایت فی ذلک الذی رای عمر قال زید قال ابوبکر انک رجل شاب عاقل

لا نتہمک وقد کنت تکتب الوحی لرسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فتتبع القرآن فاجمعہ فواللہ لو کلفونی نقل

جبل من الجبال ما کان اثقل علی مما امرنی بہ من جمع القرآن قلت کیف تفعلون شیئا لم یفعلہ رسول اللہ

صلی اللہ علیہ وسلم قال ہو واللہ خیر فلم یزل ابوبکر یراجعنی حتی شرح اللہ صدری للذی شرح لہ صدر ابی بکر و

عمر فتتبعت القرآن اجمعہ من العسب واللخاف وصدور الرجال اخرجہ البخاری وعن انس بن مالک

ان حذیفۃ بن الیمان قدم علی عثمان وکان یغازی اہل الشام فی فتح ارمینیۃ وآذربیجان مع اہل العراق

فافزع حذیفۃ اختلافہم فی القراءۃ فقال حذیفۃ لعثمان یا امیر المومنین ادرک ہذہ الامۃ قبل ان یختلفوا

فی الکتاب اختلاف الیہود والنصاری فارسل عثمان الی حفصۃ ان ارسلی الینا بالصحف ننسخہا فی

المصاحف ثم نردہا الیک فارسلت بہا حفصۃ الی عثمان فامر زید بن ثابت وعبد اللہ بن الزبیر وسعید

بن العاص وعبد الرحمن بن الحارث بن ہشام فنسخوہا فی المصاحف وقال عثمان للرہط القرشیین

الثلثۃ اذا اختلفتم انتم وزید بن ثابت فی شئ من القرآن فاکتبوہ بلسان قریش فانما نزل بلسانہم ففعلوا

حتی اذا نسخوا الصحف فی المصاحف رد عثمان الصحف الی حفصۃ وارسل الی کل افق بمصحف مما نسخوا او

امر بما سواہ من القرآن فی کل صحیفۃ او مصحف ان یحرق اخرجہ البخاری وقال البغوی فی شرح السنۃ فی شرح

Marfat.com

قولہ صلی اللہ علیہ وسلم ان ہذا القرآن نزل علی سبعۃ احرف وکان الامر علی ہذا حیوۃ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وبعدہ کانوا یقرؤن بالقرارۃ التی اقرأہم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وتفہم باذن اللہ عزوجل الی ان وقع الاختلاف بین القراء فی زمن عثمان بن عفان واشتد الامر فیہ بینہم حتی اظہر بعضہم انکار بعض والبراءۃ منہ وخافوا الفرقۃ فاستشار عثمان رضی اللہ عنہ الصحابۃ فی ذلک فجمع اللہ تعالی الامۃ بحسن اختیار الصحابۃ علی مصحف واحد ہو آخر العرضات من رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وکان ابوبکر الصدیق رضی اللہ عنہ امر بکتبہ جمیعا بعد ما کان متفرقا فی الرقاع بمشورۃ الصحابۃ حین استحر القتل بقراء القرآن یوم الیمامۃ فخافوا ذہاب کثیر من القرآن بذہاب حملتہ فامر بجمعہ فی مصحف واحد لیکون اصلا للمسلمین یرجعون الیہ ویعتمدون علیہ فامر عثمان بنسخہ فی المصاحف وجمع القوم علیہ وامر بتحریق ماسواہ قطعا لمادۃ الخلاف وکان ما یخالف الخط المتفق علیہ فی حکم المنسوخ والمرفوع کسائر ما ینسخ ویرفع منہ باتفاق الصحابۃ علیہ والمکتوب بین اللوحین وہو المحفوظ من اللہ عزوجل للعباد وہو الامام للامۃ ولیس لاحد ان یعدو فی اللفظ الی ما ہو خارج من رسم الکتابۃ والشواذ فاما القرارۃ باللغات المختلفۃ مما یوافق الخط والکتاب فالنسخۃ فیہا باقیۃ والتوسعۃ قائمۃ بعد ثبوتہا وصحتہا بنقل العدول عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم علی ما قرأتہ القراء المعروفون بالنقل الصحیح عن الصحابۃ رضی اللہ عنہم روی عن خارجۃ بن زید بن ثابت قال القرارۃ سنۃ واراد بہ واللہ اعلم ان اتباع من قبلنا فی الحروف وفی القراءۃ سنۃ متبعۃ لا یجوز فیہ مخالفۃ المصحف الذی ہو امام ولا مخالفۃ القرارۃ التی ہی مشہورۃ وان کان غیر ذلک شائعا فی اللغۃ اجتمعت الصحابۃ والتابعون فمن بعدہم علی ہذا ان القرارۃ سنۃ لیس لاحد ان یقرء حرفا الا باثر صحیح عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم موافق لخط المصحف اخذہ لفظا وتلقینا وصح عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم انہ قال استقرؤا القرآن من اربعۃ عبداللہ بن مسعود وسالم مولی ابن حذیفۃ وابی بن کعب ومعاذ بن جبل والقراء المعروفون اسند واقرارتہم الی الصحابۃ فعبداللہ بن کثیر ونافع اسندا الی ابی بن کعب وعبداللہ بن عامر اسند الی عثمان بن عفان واسند عاصم الی علی وعبداللہ بن مسعود وزید واسند حمزۃ الی عثمان علی وہولاء قرؤا علی النبی صلی اللہ علیہ وسلم بعد ازان فاروق اعظم باہتمام عظیم قرآن را نصب فرمود برائی تعلیم قرآن وتعاہد ایشان نمود ودر قرارات مناظر

Marfat.com

کرد و در سواضع مشکلہ خود مباشر کشف اشکال شد و سائر مواضع را حوالہ بر قرار نمود تا آنکہ راہ واضح شد
و قرآن بہمہ اقاصی و ادانی رسید و مردمان ہمہ بآن رطب اللسان گشتند چند حدیثی از شواہد این معنی نیز
بخوانیم عن عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ انہ خطب الناس فقال من اراد ان یسال عن القرآن فلیات
ابی بن کعب و من اراد ان یسال عن الحلال والحرام فلیات معاذ بن جبل و من اراد ان یسال عن
المال فلیاتنی فان اللہ تعالی جعلنی خازنا اخرجہ الحاکم و عن عبد الرحمن بن عبد القاری انہ قال خرجت مع
عمر بن الخطاب لیلۃ فی رمضان الی المسجد فاذا الناس اوزاع متفرقون یصلی الرجل لنفسہ و یصلی الرجل
فیصلی بصلوتہ الرہط فقال انی ارانی لو جمعتہم علی قاری واحد کان امثل ثم عزم فجمعہم علی ابی ابن کعب قال
ثم خرجت معہ لیلۃ اخری والناس یصلون بصلوۃ قارئہم فقال عمر نعمت البدعۃ ہی والتی تنامون عنہا
افضل من التی تقومون یعنی آخر اللیل وکان الناس یقومون اولہ اخرجہ البخاری و مسلم و عن السائب
بن یزید انہ قال امر عمر بن الخطاب ابی بن کعب و تمیم الداری ان یقوما للناس باحدی عشرۃ رکعۃ وکان
القاری یقرء بالمئین حتی کنا نعتمد علی العصا من طول القیام وما کنا ننصرف الا فی فروع الفجر اخرجہ مالک
و عن عمر بن الخطاب قال علی اتضانا وابی اقرءنا وانا ندع بعض ما یقول ابی وابی یقول اخذت عن رسول
اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ولا ادعہ وقال اللہ تبارک وتعالی ما ننسخ من آیۃ او ننسہا اخرجہ الحاکم و عن مالک انہ
سال ابن شہاب عن قول اللہ تبارک وتعالی یا ایہا الذین آمنوا اذا نودی للصلوۃ من یوم الجمعۃ فاسعوا
الی ذکر اللہ فقال ابن شہاب کان عمر بن الخطاب یقرءہا اذا نودی للصلوۃ فامضوا الی ذکر اللہ اخرجہ فی
الموطا والمعنی انہ کان یفسرہا بالمضی و عن عمر بن الخطاب انہ مر برجل وہو یقول السابقون الاولون
من المہاجرین والانصار والذین اتبعوہم باحسان رضی اللہ عنہم ورضوا عنہ الی آخر الآیۃ فوقف علیہ عمر
فقال انصرف فلما انصرف قال لہ عمر من اقرأک ہذہ الآیۃ قال اقرأنیہا ابی بن کعب فقال انطلقوا بنا
الیہ فانطلقوا الیہ فاذا ہو متکئ علی وسادۃ یرحل راسہ فسلم علیہ فرد السلام فقال یا ابا المنذر قال لبیک
قال اخبرنی ہذا انک اقرأتہ ہذہ الآیۃ قال صدق تلقیتہا من رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال عمر انت
تلقیتہا من رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال نعم تلقیتہا من رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ثلاث مرات

Marfat.com

کل ذلک یقولہ وقال فی الثالثۃ وہو غضبان نعم واللہ لقد انزلہا اللہ علی جبرئیل وانزلہا جبرئیل علی محمد فلم یستامر فیہا الخطاب ولا ابنہ فخرج عمر وہو رافع یدیہ وہو یقول اللہ اکبر اللہ اکبر اخرجہ الحاکم ومعنی این حدیث آنست کہ فاروق اعظم واودر والدین اتبع ہم نمیخواند وبعد مناظرہ ابی بن کعب ظاہر شد کہ صحیح وجود او است پس در مصحف ہمان صحیح را اثبات نمود وعن ابی ادریس عن ابی بن کعب انہ کان یقرء اذ جعل الذین کفروا فی قلوبہم الحمیۃ حمیۃ الجاہلیۃ ولو حمیتم کما حموا لفسد المسجد الحرام فانزل اللہ سکینتہ علی رسولہ فبلغ ذلک عمر فاشتد علیہ فبعث الیہ وہو بہنا ناقتہ فدخل علیہ فدعانا سا من اصحابہ فیہم زید بن ثابت فقال من یقرء منکم سورۃ الفتح فقرء زید علی قرائتنا الیوم فغلظ لہ عمر فقال لہ ابی اتکلم فقال تکلم فقال لقد علمت انی ادخل علی النبی صلی اللہ علیہ وسلم ویقرئنی وانتم بالباب فان احببت ان اقرء الناس علی ما اقرانی اقرأت والا لم اقرء حرفا فاحب قال بل اقرء الناس اخرجہ الحاکم ومعنی این حدیث آنست کہ ولو حمیتم کما حموا متواتر نیست بلکہ قرارۃ شاذہ است پس آنرا در قرآن داخل نکردند وعن الشافعی انہ قال حدثنا اسمعیل بن عبد اللہ بن قسطنطین وقال قرأت علی شبل واخبر شبل انہ قرأ علی عبد اللہ بن کثیر واخبر عبد اللہ انہ قرأ علی مجاہد واخبر مجاہد انہ قرأ علی ابن عباس واخبر ابن عباس انہ قرأ علی ابی بن کعب قال ابن عباس قرأ ابی علی النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال الشافعی وقرأت علی اسمعیل بن عبد اللہ بن قسطنطین اخرجہ الحاکم وعن احمد بن محمد بن القاسم بن ابی ہریرۃ قال سمعت عکرمۃ بن سلیمان یقول قرأت علی اسمعیل بن عبد اللہ بن قسطنطین فلما بلغت والضحی کبر حتی یختم واخبرانہ قرء علی عبد اللہ بن کثیر فامرہ بذلک واخبرہ عبد اللہ بن کثیر انہ قرأ علی مجاہد فامرہ بذلک واخبرہ مجاہد ان ابن عباس امرہ بذلک واخبرہ ابن عباس ان ابی بن کعب امرہ بذلک واخبر ابی بن کعب ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم امرہ بذلک اخرجہ الحاکم وعن سلمۃ بن کہیل عن حجۃ العرنی قال قرأت فی کتاب عمر الی اہل الیمن بکوفۃ اما بعد فانتم راس العرب فی جمجمتہا وانتم سہمی الذی ارمی بہ ان جاءنی من ہہنا وہہنا وقد بعثت الیکم عبد اللہ واخترتہ لکم وآثرتکم بہ علی نفسی اخرجہ الحاکم وعن الحارث بن المضرب قال قرأت کتاب عمر الی اہل الکوفۃ اما بعد فانی بعثت الیکم عمارا امیرا وعبد اللہ بن مسعود معلما ووزیرا وہما من النجباء من اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فاسمعوا لہما واقتدوا بہما فانی قد آثرتکم بعبد اللہ علی نفسی اثرۃ اخرجہ ابو عمر فی الاستیعاب وعن الاعمش قال قرأت القرآن علی یحیی بن وثاب ثلثین مرۃ وقرأ یحیی علی علقمۃ وقرأ علقمۃ علی عبد اللہ وقرأ عبد اللہ علی رسول اللہ صلی اللہ

از عنایات اکرم و امور معنی قبلہ ان و بالکین ان آن حضرت از فتح دوم ب ۱۲

Marfat.com

علیہ وسلم والرجز فاہجرہ بکسر الراء اخرجہ الحاکم وعن قیس بن مروان انہ اتی عمر فقال جئت یا امیر المومنین من الکوفۃ وترکت بہا رجلا یملی للمصاحف عن ظہر قلبہ فغضب واشتفخ حتی کاد یملأ ما بین شعبتی الرحل فقال ومن ہو ویحک قال عبد اللہ بن مسعود فما زال یطفئ ویسر عنہ الغضب حتی عاد الی حالہ التی کان علیہا ثم قال ویحک واللہ ما اعلمہ بقی من الناس احد ہو احق بذلک منہ وساحدثک عن ذلک کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا یزال یسیر عند ابی بکر اللیلۃ کذلک فی الامر من امر المسلمین وانہ سمر عندہ ذات لیلۃ وانا معہ فخرج رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وخرجنا معہ فاذا رجل قائم یصلی فی المسجد فقام رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یستمع قراءتہ فلما کدنا ان نعرفہ قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من سرہ ان یقرأ القرآن رطبا کما انزل فلیقرأہ علی قراءۃ ابن ام عبد قال ثم جلس الرجل یدعو فجعل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول لہ سل تعطہ سل تعطہ قال عمر قلت واللہ لأغدون الیہ فلابشرنہ قال فغدوت الیہ لابشرہ فوجدت ابا بکر قد سبقنی الیہ فبشرہ ولا واللہ ما سابقتہ الی خیر قط الا سبقنی الیہ اخرجہ احمد وعن یعلی بن امیۃ قال قلت لعمر انما قال اللہ تعالی ان تقصروا من الصلوۃ ان خفتم وقد امن الناس فقال عمر عجبت مما عجبت منہ فذکرت ذلک لرسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال صدقۃ تصدق اللہ بہا علیکم فاقبلوا صدقتہ اخرجہ الترمذی وعن عبد اللہ بن عمر یحدث عن ابی بکر الصدیق قال کنت عند النبی صلی اللہ علیہ وسلم فانزلت علیہ ہذہ الآیۃ من یعمل سوءً یجز بہ ولا یجد لہ من دون اللہ ولیا ولا نصیرا فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یا ابا بکر الا اقرئک آیۃ انزلت علی قلت بلی یا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال فاقرأنیہا فلا اعلم الا انی وجدت فی ظہری انقصاما فتمطأت لہا فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ما شانک یا ابا بکر قلت یا رسول اللہ بابی انت وامی وانیا لم یعمل سوءا نا لمجزیون بما عملنا فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اما انت یا ابا بکر والمؤمنون فیجزون بذلک فی الدنیا حتی تلقوا اللہ ولیس لکم ذنوب واما الآخرون فیجتمع ذلک لہم حتی یجزوا بہ یوم القیمۃ اخرجہ الترمذی وعن ابی بکر الصدیق انہ قال یا ایہا الناس انکم تقرؤن ہذہ الآیۃ یا ایہا الذین آمنوا علیکم انفسکم لا یضرکم من ضل اذا اہتدیتم وانی سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول ان الناس اذا رأوا ظالما فلم یاخذوا علی یدیہ اوشک ان یعمہم اللہ بعقاب اخرجہ الترمذی وعن ابن عباس قال لما نزلت ہذہ الآیۃ والذین یکنزون الذہب والفضۃ کبر ذلک

۵ بغاوقاف ۴ دد ای سنت بنی شکلی ۱۲ "

Marfat.com

علی المسلمین فقال عمر رضی اللہ عنہ انا افرج عنکم فانطلقوا فقال یا نبی اللہ انہ کبر علی اصحابک ہذہ الآیۃ فقال ان اللہ لم یفرض الزکوۃ الا لیطیب ما بقی من اموالکم وانما فرض للمواریث وذکر کلمۃ لیکون لمن بعدکم قال فکبر عمر ثم قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الا اخبرک بخیر ما تکنز المرأۃ الصالحۃ اذا نظر الیہا سرتہ واذا امرہا اطاعتہ واذا غاب عنہا حفظتہ اخرجہ الحاکم وعن مسلم بن یسار الجہنی ان عمر بن الخطاب سئل عن ہذہ الآیۃ واذا اخذ ربک من بنی آدم من ظہورہم ذریتہم واشہدہم علی انفسہم الست بربکم قالوا بلی شہدنا ان تقولوا یوم القیمۃ انا کنا عن ہذا غافلین فقال عمر بن الخطاب سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم سئل عنہا فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان اللہ خلق آدم ثم مسح ظہرہ بیمینہ فاستخرج منہ ذریۃ فقال خلقت ہؤلاء للجنۃ وبعمل اہل الجنۃ یعملون ثم مسح ظہرہ فاستخرج منہ ذریۃ فقال خلقت ہؤلاء للنار وبعمل اہل النار یعملون فقال الرجل ففیم العمل یا رسول اللہ قال فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان اللہ اذا خلق العبد للجنۃ استعملہ بعمل اہل الجنۃ حتی یموت علی عمل من اعمال اہل الجنۃ فیدخلہ الجنۃ واذا خلق العبد للنار استعملہ بعمل اہل النار حتی یموت علی عمل من اعمال اہل النار فیدخلہ النار اخرجہ الترمذی وبعد از قرآن عظیم اصل دین وسرمایہ یقین علم حدیث است کما قال ربنا تبارک وتعالی ویعلمہ الکتاب والحکمۃ وآنچہ امروز از علم حدیث بدست مردمان است ساختہ و پرداختہ شیخین است بآن سبب کہ جملہ صالحان از حدیث شیخین خود روایت کردہ اند نہ پنداری کہ شیخین ہمین قدر روایت کردہ اند کہ در کتب مسانید بایشان نسبت کردہ می شود بلکہ بسیاری از احادیث مرفوعہ کہ در مسانید بکثیرین از صحابہ مذکور است بحقیقت روایت شیخین است کہ عبد اللہ بن عمر و عبد اللہ بن عباس و ابو ہریرہ آنرا ارسال نمودہ اند و با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم رفع کردہ و اہل مسانید ظاہر آنرا اعتبار کردہ در مسانید ایشانان درج نمودہ اند چنانکہ بر شخصی کہ متتبع جزئیات و کلیات علم حدیث باشد مخفی نخواہد بود و بہمین قدر اکتفا نمودہ اند و صحابہ را در آفاق فرستادہ اند و ایشان را طریق روایت آموختہ اند و بر روایت حدیث تحریض نمودہ اند و قوم را بر اخذ از ایشان حمل کردہ اند آنگاہ تعہد ایشان نمودہ اند در روایات ایشان را در محک امتحان آوردہ اند آنگاہ ترتیب سنت بر کتاب چون تخصیص عام کتاب بخاص سنت و حمل متشابہ کتاب بمحکم سنت و مانند آن تعلیم فرمودہ اند آنگاہ

Marfat.com

ادلہ اربعہ را باترتیب آن نشاند و طریق اجماع و مشاورہ صحابہ کہ اصل ثالث است و در استفادہ یقین
در احکام ملت خوتر ازان متصور نیست در اکثر مسائل پیش آوردہ اند چنانکہ عبداللہ بن مسعود گفت کان عمر
اذا سلک طریقا وجدناہ سہلا اخرجہ الدارمی و فاروق میخواست کہ سنن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مدون
کند اما او را منع کرد ازان مصلحتی فی تنویر المسالک اخرجہ الہروی فی کتاب فہم الکلام الخ و قال ابن سعد الخ
آنگاہ از ذرائع تحریف مثل خوض در مسائل شرع بعقل صرف و اعراض از سنت باعتماد کتاب زجر شدید
فرمودند تا آنکہ راہی کہ الیوم فقہا بران میروند واضح شد چنانکہ فاروق رضی اللہ عنہ در خطبہ کہ پیش از
وفات فرمود واضح ساخت حیث قال ترکتکم علی طریقۃ واضحۃ لیلہا نہارہا الا ان تضلوا ہکذا و ہکذا
حالا چند حدیثی از شواہد این معنی روایت کنم ہرچند استیفای حق آن درین اوراق متعذر است و مالا
یدرک کلہ لا یترک کلہ عن مسروق قال کان اصحاب القضاء من اصحاب رسول اللہ ستۃ عمر و علی و عبداللہ
و ابی و زید و ابو موسی رضی اللہ تعالی عنہم و فی روایۃ معاذ بن جبل بدل ابی موسی اخرجہ الحاکم و عن موسی
بن علی بن رباح اللخمی عن ابیہ ان عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ خطب الناس فقال من اراد ان یسال
عن القرآن فلیات ابی بن کعب و من اراد ان یسال عن الحلال والحرام فلیات معاذ بن جبل و من
اراد ان یسال عن الفرائض فلیات زید بن ثابت و من اراد ان یسال عن المال فلیاتنی فانی لہ خازن
اخرجہ الحاکم قال الاوزاعی اول من ولی قضاء فلسطین عبادۃ بن الصامت و کان معاویۃ قد خالفہ فی
شئی انکرہ علیہ عبادۃ من الصرف فاغلظ لہ معاویۃ فی القول فقال لہ عبادۃ لا اساکنک بارض واحدۃ ابدا و
رحل الی المدینۃ فقال لہ عمر ما اقدمک فاخبرہ فقال ارجع الی مکانک فقبح اللہ ارضا لست فیہا ولا امثالک
و کتب الی معاویۃ لا امرۃ لک علی عبادۃ ذکرہ ابو عمر فی الاستیعاب قال الحسن کان عبداللہ بن مغفل احد العشرۃ
الذین بعثہم عمر الینا یفقہون الناس ذکرہ فی الاستیعاب و عن عمر بن الاشبہ ان عمر بن الخطاب قال
انہ سیاتی ناس یجادلونکم بشبہات القرآن فخذوہم بالسنن فان اصحاب السنن اعلم بکتاب اللہ اخرجہ الدارمی
و عن طاروس قال قال عمر علی المنبر احرج باللہ علی رجل سال عما لم یکن فان اللہ قد بین عما ہو کائن
اخرجہ الدارمی و عن مسعر قال اخرج الی معن بن عبدالرحمن کتابا فحلف لی باللہ انہ خط ابیہ فاذا فیہ قال

Marfat.com

عبد للہ والذی لا الہ الا ہو ما رایت احدا کان اشد علی امتطعین من رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و ما رایت
احدا کان اشد علیہم من ابی بکر و انی لاری کان عمر اشد خوفا علیہم او لہم اخرجہ الدارمی و عن سلیمان بن یسار
ان رجلا یقال لہ صبیغ قدم المدینۃ فجعل یسال عن متشابہ القرآن فارسل الیہ عمر و قد اعد لہ عراجین النخل فقال
من انت فقال انا عبد اللہ صبیغ فاخذ عمر عرجونا من تلک العراجین فضربہ و قال انا عبد اللہ عمر فجعل لہ ضربا حتی
دمی راسہ فقال یا امیر المومنین حسبک قد ذہب الذی اجد فی راسی اخرجہ الدارمی و عن نافع ان صبیغا العراقی
خون آلود ساخت
جعل یسال عن اشیاء من القرآن فی احیاء المسلمین حتی قدم مصر فبعث بہ عمرو بن العاص الی عمر بن الخطاب
فلما اتاہ الرسول بالکتاب قرأہ فقال این الرجل فقال فی الرحل قال عمر اللہم ان یکون قد ذہب فتصیبک
منی العقوبۃ الموجعۃ فاتاہ بہ فقال عمر تسأل محدثۃ فارسل عمر الی رطائب من جرید فضربہ بہا حتی ترک ظہرہ
دبرۃ ثم ترکہ حتی برء ثم عاد ثم ترکہ حتی برء فدعا بہ لیعود لہ قال فقال صبیغ ان کنت ترید قتلی فاقتلنی قتلا جمیلا
زہم ایشت
وان کنت تریدان تداوینی فقد واللہ برئت فاذن لہ الی ارضہ وکتب الی ابی موسی الاشعری ان لا یجالسہ
احد من المسلمین فاشتد ذلک علی الرجل فکتب ابو موسی الی عمر ان قد حسنت ہیئتہ فکتب عمر ان یاذن الناس
بمجالستہ اخرجہ الدارمی و عن میمون بن مہران قال کان ابو بکر اذا ورد علیہ الخصم نظر فی کتاب اللہ فان وجد فیہ
ما یقضی بینہم قضی بہ وان لم یکن فی الکتاب و علم من رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی ذلک الامر سنۃ قضی بہ
فان اعیاہ خرج فسأل المسلمین فقال اتانی کذا و کذا فہل علمتم ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قضی فی ذلک
بقضاء فربما اجتمع الیہ النفر کلہم یذکر من رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فیہ قضاء فیقول ابو بکر الحمد للہ الذی جعل
فینا من یحفظ علی نبینا فان اعیاہ ان یجد فیہ سنۃ من رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم جمع رؤس الناس و خیارہم
فاستشارہم فاذا اجتمع رایہم علی امر قضی بہ اخرجہ الدارمی و عن شریح ان عمر بن الخطاب کتب الیہ ان جاءک
شیء فی کتاب اللہ فاقض بہ ولا یکفنک عنہ الرجال فان جاءک ما لیس فی کتاب اللہ فانظر سنۃ رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم فاقض بہا فان جاءک ما لیس فی کتاب اللہ ولم یکن فیہ سنۃ من رسول اللہ فانظر ما
علیہ الصلوٰۃ والسلام
اجتمع علیہ الناس فخذ بہ فان جاءک ما لیس فی کتاب اللہ ولم یکن فی سنۃ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
ولم یتکلم فیہ احد قبلک فاختر ای الامرین شئت ان شئت ان تجتہد برأیک ثم تقدم فتقدم وان شئت
در حکم شتابی کنی

Marfat.com

ان تتاخر فتتاخر ... اری التاخر الاخیر الک اخرجہ الدارمی وعن عبداللہ بن یزید قال کان ابن عباس اذا
سئل عن الامر فکان فی القرآن اخبر بہ وان لم یکن فی القرآن وکان عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اخبر بہ فان لم
یکن فعن ابی بکر وعمر فان لم یکن قال فیہ برایہ اخرجہ الدارمی وعن مالک عن ربیعۃ بن ابی عبدالرحمن عن غیر واحد
من علمائہم ان ابا موسی الاشعری جاء یستاذن علی عمر بن الخطاب فاستاذن ثلثا ثم رجع فارسل عمر بن الخطاب ان
فی اثرہ فقال مالک لم تدخل فقال ابو موسی الاشعری سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول الاستیذان
ثلث فان اذن لک فادخل والا فارجع فقال عمر بن الخطاب من یعلم ہذا لئن لم تاتنی بمن یعلم ذلک لافعلن
بک کذا وکذا فخرج ابو موسی حتی جاء مجلسا فی المسجد یقال لہ مجلس الانصار فقال انی اخبرت عمر بن الخطاب انی
سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول الاستیذان ثلث فان اذن لک فادخل والا فارجع فقال
لئن لم تاتنی بمن یعلم ہذا لافعلن بک کذا وکذا فان کان سمع ذلک احد منکم فلیقم معی فقالوا لابی سعید الخدری
قم معہ وکان ابو سعید اصغرہم فقام معہ فاخبر ذلک عمر بن الخطاب فقال عمر لابی موسی اما انی لم اتہمک ولکنی
خشیت ان یتقول الناس علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم رواہ فی الموطا وعن حذیفۃ قال انما یفتی الناس
احد ثلثۃ رجل علم ناسخ القرآن من منسوخہ قالوا وما ذاک قال عمر بن الخطاب قال او امیر لا یجد بدا او احمق
متکلف اخرجہ الدارمی وعن مجاہد قال قال عمر بن الخطاب ایاک والمکایلۃ یعنی فی الکلام اخرجہ الدارمی وعن
قیس ابن ابی حازم قال دخل ابو بکر علی امراۃ من احمس یقال لہا زینب قال فرآہا لا تتکلم فقال مالہا لا تتکلم
قالوا انوت حجہ متصمتۃ فقال تکلمی فان ہذا لا یحل ہذا من عمل الجاہلیۃ قال فتکلمت فقالت من انت قال انا
امرء من المہاجرین قالت ای المہاجرین قال من قریش قالت فمن ای قریش انت قال انک لسئول
انا ابو بکر فدالت ما بقاءنا علی ہذا الامر الصالح الذی جاء اللہ بہ بعد الجاہلیۃ فقال بقاءکم علیہ ما استقامت بکم ائمتکم
قالت وما الائمۃ قال اما کان لقومک رؤساء واشراف یامرونہم فیطیعونہم قالت بلی قال فہم مثل اولئک علی
الناس اخرجہ الدارمی وعن زیاد بن جدیر قال قال لی عمر ہل تعرف ما یہدم الاسلام قال قلت لا قال
یہدمہ زلۃ العالم وجدال المنافق بالکتاب وحکم الائمۃ المضلین اخرجہ الدارمی وعن عمرو بن میمون قال
ذہب عمر بثلثی العلم فذکر لابراہیم فقال ذہب عمر بتسعۃ اعشار العلم اخرجہ الدارمی وعن قرظۃ بن کعب ان

Marfat.com

عمر شیع الانصار حین خرجوا من المدینۃ فقال اتدرون لم شیعتکم قلنا لحق الانصار قال انکم تاتون قوما تہتز السنتہم بالقرآن اہتزاز النحل فلا تصدوہم بالحدیث عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وانا شریککم قال فما حدثت بشئ وقد سمعت کما سمع اصحابی اخرجہ الدارمی وعن عمرو بن ابی سفیان انہ سمع عمر بن الخطاب یقول قیدوا العلم بالکتاب اخرجہ الدارمی وایں حدیث اصل است در کتابت حدیث وعن حفص بن عمر قال قال عمر بن الخطاب من رق وجہہ رق علمہ اخرجہ الدارمی وعن الحسن عن ابی موسی انہ قال حین قدم البصرۃ یعثنی الیکم عمر بن الخطاب لعلمکم کتاب ربکم وسنۃ نبیکم وانظف طرقکم اخرجہ الدارمی وعن المغیرۃ بن شعبۃ قال نشد عمر الناس سوگند فاد سمع من النبی صلی اللہ علیہ وسلم احد منکم فی الجنین فقام المغیرۃ فقال قضی فیہ عبد او امۃ فنشد الناس ایضا فقام المقضی لہ فقال قضی النبی صلی اللہ علیہ وسلم لی بہ عبدا او امۃ فنشد الناس ایضا فقام المقضی علیہ فقال قضی النبی صلی اللہ علیہ وسلم علی غرۃ عبدا او امۃ فقلت اتقضی علی فیہ فیما لا اکل ولا شرب ولا استہل ولا نطق ان تطل فہو احق بالطل فہم النبی صلی اللہ علیہ وسلم بشئ معہ فقال اشعر فقال عمر لولا ما بلغنی من قضاء النبی صلی اللہ علیہ وسلم لجعلتہ دیۃ بین دیتین اخرجہ الدارمی وعن مورق العجلی قال قال عمر بن الخطاب تعلموا الفرائض واللحن والسنن کما تعلمون القرآن اخرجہ الدارمی وایں حدیث اصل است در علم قرارۃ وعربیۃ وبعد از قرآن وسنت انفع علوم واشد آن باعتبار احتیاج واکثر آن باعتبار اشتغال علما علم احکام است کہ الیوم بفقہ مسمی می شود واقوی مسائل فقہیہ اجماعیات فاروق اعظم است وہیچ چیز اشبہ بعلوم انبیا علیہم الصلوات مانند امر مجمع علیہ نیست زیرا کہ قطع در بسیاری از مسائل فقہیہ بدون اجماع میسر نمیشود واتفاق است بغیر اجماع بدست نمی آید وہیچ خصلت در میان امت مہم تر از اتفاق نیست مفاسد تفرق بسیار است وہر چند اتفاق بیشتر تفرق کمتر شناسندہ ماخذ فقہ میداند کہ اہل سنت کہ حملہ اوار شریعت ایشان اند دو قلب کتیبہ ملت ایشان اند مدار ایشان بر مسائل اجماعیہ فاروق است ہمان مسائل است کہ اصل ومدار فقہاء اربعہ افتاد بسا مسائل کہ اگر نص فاروق را دران اعتبار نکنند محبت بآن قائم نشود وبسا مسائل کہ در زمان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وصدیق اکبر رضی اللہ تعالی عنہ واضح نشد وباقاصی حادثی نرسید واختلاف دران برانداختہ نشد فاروق اعظم آنرا مجمع علیہ گردانیدہ انچہ از دست فاروق باقی ماند ہمان است مختلف فیہ کہ تا روز قیامت دران

Marfat.com

اتفاق شدنی نیست اگر سعی فاروق نمی بود علما شذر و نذر می شدند و حیص و بیص بسیار می دیدند و راه
اجتهاد واضح نمی شد و تحقیق حق میسر نمی آمد حالا می باید شنید که چند حدیثی از شواهد این معنی نیز روایت کنیم
عن الاسود بن یزید عن عمر بن الخطاب انه توضأ فغسل یدیه مثنی و تمضمض مثنی و استنشق مثنی و غسل وجهه مثنی
و غسل ذراعیه مثنی مقبلا و مدبرا و مسح راسه مثنی و غسل رجلیه مثنی اخرجه محمد فی کتاب الآثار بروایة ابی حنیفة عن
قرظة بن کعب قال بعث عمر بن الخطاب رهطا من الانصار الی الکوفة فذکر الحدیث الی ان قال فاعلموا انی
اسبغ الوضوء ثلثا و ثنتان تجزآن اخرجه الدارمی و عن عبد الله بن عمر انه قدم الکوفة علی سعد بن ابی وقاص
و هو امیرها فرآه عبد الله بن عمر یمسح علی الخفین فانکر ذلک علیه فقال له سعد سل اباک اذا قدمت علیه فقدم
عبد الله بن عمر فنسی ان یسأل عمر عن ذلک حتی قدم سعد فقال اسالت اباک فقال لا فسأله عبد الله بن عمر
فقال عمر اذا ادخلت رجلیک فی الخفین و هما طاهرتان فامسح علیهما فقال عبد الله و ان جاء احدنا من الغائط
قال عمر نعم و ان جاء احدکم من الغائط اخرجه مالک و عن نافع مولی عبد الله بن عمر ان عمر بن الخطاب کتب الی
عماله ان اهم امرکم عندی الصلوة فمن حفظها و حافظ علیها حفظ دینه و من ضیعها فهو لما سواها اضیع ثم کتب ان
صلوا الظهر اذا کان الفیء ذراعا الی ان یکون ظل احدکم مثله و العصر و الشمس مرتفعة بیضاء نقیة قدر ما یسیر الراکب
فرسخین او ثلثة قبل غروب الشمس و المغرب اذا غربت الشمس و العشاء اذا غاب الشفق الی ثلث اللیل فمن
نام فلا نامت عینه فمن نام فلا نامت عینه فمن نام فلا نامت عینه و الصبح و النجوم بادیة مشتبکة اخرجه مالک
و فی کتابه الی ابی موسی الاشعری زیادة و هو قوله و اقرء فیها بسورتین طویلتین من المفصل اخرجه ایضا مالک
و عن ابراهیم عن عمر بن الخطاب انه قال ابردوا بالظهر عن فیح جهنم اخرجه محمد و عن ابراهیم ان ناسا من اهل البصرة
اتوا عمر بن الخطاب لم یاتوه الا لیسألوه عن افتتاح الصلوة قال فقام عمر بن الخطاب فافتتح الصلوة و هم خلفه
ثم جهر فقال سبحانک اللهم و بحمدک و تبارک اسمک و تعالی جدک و لا اله غیرک اخرجه محمد و عن مسروق ان ابا بکر
الصدیق کان اذا سلم فی الصلوة کانه علی الرضف حتی ینتقل اخرجه محمد و عن عبد الرزاق قال اهل مکة یقولون
اخذ ابن جریج الصلوة عن عطاء و اخذها عطاء من ابن الزبیر و اخذها ابن الزبیر من ابی بکر و اخذها ابو بکر من
النبی صلی الله علیه وسلم ما رایت احدا احسن صلوة من ابن جریج اخرجه احمد و عن ابراهیم عن عمر بن الخطاب

احادیث متعلق ابواب صلوة

احادیث متعلق وضو

احادیث متعلق مسح موزه

بفتح مهمله و سکون معجمه بمعنی سنگ تفسیده و مقصود آن است که در تشهد تخفیف بکار می برد ۱۲

احادیث متعلق اوقات نماز

احادیث متعلق نماز

Marfat.com

قال اجدب الجدب الحدیث بعد العشاء الاٰفی صلوٰۃ او قراءۃ قرآن اخرجہ محمد وعن ابی غاویۃ ان عمر بن الخطاب
معیوب ترین مذموم
کان یضرب الناس علی الصلوٰۃ بعد العصر وعن حمید بن عبد الرحمن قال سمعت عمر بن الخطاب یقول لا تجوز
الصلوٰۃ الا بتشہد اخرجہ محمد وعن ابراہیم ان الناس کانوا یصلون علی الجنائز خمسا وستا واربعا حتی قبض
النبی صلی اللہ علیہ وسلم ثم کبر وا بعد ذلک فی ولایۃ ابی بکر حتی قبض ابو بکر ثم ولی عمر بن الخطاب فصلوا ذلک
فی ولایتہ فلما رای ذلک عمر بن الخطاب قال انکم معشر اصحاب محمد متی ما تختلفون یختلف من بعدکم و
الناس حدیث عہد بالجاہلیۃ فاجمعوا علی شیء یجتمع علیہ من بعدکم فاجتمع رای اصحاب محمد صلی اللہ علیہ وسلم ان
ینظروا آخر جنازۃ کبر علیہا النبی صلی اللہ علیہ وسلم حین قبض فیاخذون بہ ویدعون ما سوی ذلک فنظروا
فوجدوا آخر جنازۃ کبر علیہا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اربعا اخرجہ محمد وعن الحسن عن عمر بن الخطاب انہ قال
الاب احق بالصلوٰۃ علی المیت من الزوج اخرجہ محمد وعن ابن عمر انہ کان یقول کان المسلمون حین قدموا
المدینۃ یجتمعون ویتحینون الصلوٰۃ لیس ینادی لہا فتکلموا یوما فی ذلک فقال بعضہم اتخذوا ناقوسا مثل
اندازہ وقت می کردند
ناقوس النصاری وقال بعضہم بل بوقا مثل قرن الیہود فقال عمر اولا تبعثون رجلا ینادی بالصلوٰۃ
فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یا بلال قم فناد بالصلوٰۃ اخرجہ البخاری وعن جابر بن سمرۃ قال شکی
اہل الکوفۃ سعدا الی عمر فعزلہ واستعمل علیہم عمارا فشکوا حتی ذکروا انہ لا یحسن یصلی فارسل الیہ فقال یا ابا اسحاق
ان ہؤلاء یزعمون انک لا تحسن تصلی قال اما انا واللہ فانی کنت اصلی بہم صلوٰۃ رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم ما اجزم عنہا اصلی صلوٰۃ العشاء فارکد فی الاولیین واخف فی الاخریین قال ذلک الظن بک یا
انقص یہ
ابا اسحق اخرجہ البخاری وعن ربیعۃ قال قرء عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ یوم الجمعۃ علی المنبر سورۃ النحل حتی
اذا جاء السجدۃ نزل فسجد وسجد الناس حتی اذا کانت الجمعۃ القابلۃ قرء بہا حتی اذا جاء السجدۃ قال یا ایہا الناس
انما نمر بالسجود فمن سجد فقد اصاب ومن لم یسجد فلا اثم علیہ ولم یسجد عمر اخرجہ البخاری وعن عمر بن الخطاب
انہ قال سمعت ہشام بن حکیم بن حزام یقرء سورۃ الفرقان علی غیر ما اقرءہا وکان رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم ہو الذی اقرأنیہا فکدت ان اعجل علیہ ثم امہلتہ حتی انصرف ثم لببتہ بردائہ فجئت بہ رسول اللہ صلی اللہ
یعنی جامہ بعد گردنش از آخر کشیدم
علیہ وسلم فقلت یا رسول اللہ انی سمعت ہذا یقرء سورۃ الفرقان علی غیر ما اقرأتنیہا فقال رسول اللہ صلی اللہ

Marfat.com

احادیث متعلق صوم

علیہ وسلم ارسلہ ثم قال اقرأ فقرأ القرارۃ التی سمعتہ یقرء فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ہکذا انزلت ثم قال لی اقرأ فقرأتہا فقال ہکذا انزلت ان ہذا القرآن انزل علی سبعۃ احرف فاقرؤا منہ ما تیسر اخرجہ مالک وعن ابن شہاب عن ابی سلمۃ بن عبد الرحمن بن عوف عن ابی ہریرۃ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کان یرغب فی قیام رمضان من غیر ان یامر بعزیمۃ فیقول من قام رمضان ایمانا واحتسابا غفر لہ ما تقدم من ذنبہ قال ابن شہاب فتوفی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم والامر علی ذلک ثم کان الامر علی ذلک فی خلافۃ ابی بکر الصدیق وصدرا من خلافۃ عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہما اخرجہ مالک وعنہ عن عروۃ بن الزبیر عن عبد الرحمن بن عبد القاری انہ قال خرجت مع عمر بن الخطاب فی رمضان الی المسجد فاذا الناس اوزاع متفرقون یصلی الرجل ویصلی بصلوتہ الرہط فقال عمر واللہ انی لاری لو جمعت ہؤلاء علی قارئ واحد لکان امثل فجمعہم علی ابی بن کعب قال ثم خرجت معہ لیلۃ اخری والناس یصلون بصلوۃ قارئہم فقال عمر نعمت البدعۃ ہذہ والتی تنامون عنہا افضل من التی تقومون یعنی آخر اللیل وکان الناس یقومون اولہ اخرجہ مالک وعن عمر انہ قال ہششت یوما فقبلت وانا صائم واتیت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقلت صنعت الیوم امرا عظیما فقبلت وانا صائم فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ارایت لو تمضمضت ماء وانت صائم قال فقلت لا باس بذلک فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقیم وعن ابراہیم قال افطر عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ واصحابہ فی یوم غیم ظنوا ان الشمس قد غابت قال فطلعت الشمس فقال عمر رضی اللہ عنہ ما تعرضنا بخیف ثم نقضی یوما مکانہ اخرجہ محمد وعن ابی ہریرۃ قال لما توفی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وکان ابو بکر وکفر من کفر من العرب فقال عمر کیف تقاتل الناس وقد قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم امرت ان اقاتل الناس حتی یقولوا لا الہ الا اللہ فمن قالہا فقد عصم منی مالہ ونفسہ الا بحقہ وحسابہ علی اللہ فقال واللہ لاقاتلن من فرق بین الصلوۃ والزکوۃ فان الزکوۃ حق المال واللہ لو منعونی عناقا کانوا یؤدونہا الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لقاتلتہم علی منعہا قال عمر فواللہ ما ہو الا ان قد شرح اللہ صدر ابی بکر فعرفت انہ الحق اخرجہ البخاری وعن انس ان ابا بکر کتب لہ ہذا الکتاب لما وجہہ الی البحرین بسم اللہ الرحمن الرحیم ہذہ فریضۃ الصدقۃ التی فرض رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم علی المسلمین والتی امر اللہ بہا رسولہ فذکر الحدیث بطولہ اخرجہ البخاری وعن

احادیث متعلق زکوٰۃ

Marfat.com

مالک انہ قرأ کتاب عمر بن الخطاب فی الصدقات قال وجدت فیہ بسم اللہ الرحمن الرحیم ہذا کتاب الصدقۃ فذکر الحدیث بطولہ اخرجہ فی الموطا عن انس بن سیرین عن انس بن مالک قال کان عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ یبعث انس بن مالک مصدقا لاہل البصرۃ قال فاردت ان اعمل لہ فقلت لا حتی تکتب لی عہد عمر بن الخطاب الذی کتب لک فکتب لی ان آخذ من اموال المسلمین ربع العشر ومن اموال اہل الذمۃ اذا اختلفوا بہا للتجارۃ نصف العشر ومن اموال اہل الحرب العشر اخرجہ محمد وعن سلیمان بن یسار ان اہل الشام قالوا لابی عبیدۃ بن الجراح خذ من خیلنا ورقیقنا صدقۃ فابی ثم کتب الی عمر بن الخطاب فابی عمر تم کلموہ ایضا فکتب الیہ عمر ان اقبلوا فخذہا منہم واردد ہا علیہم وازرق رقیقہم اخرجہ مالک وعن سفیان بن عبد اللہ ان عمر بن الخطاب بعثہ مصدقا فکان یعد علی الناس بالسخل فقالوا تعد علینا بالسخل ولا تاخذ منہا شیئا فلما قدم علی عمر بن الخطاب ذکر ذلک لہ فقال عمر نعم نعد علیہم بالسخلۃ تحملہا الراعی ولا تاخذہا ولا تاخذ الاکولۃ ولا الربا ولا الماخض ولا فحل الغنم وتاخذ الجذعۃ والثنیۃ وذلک عدل بین غذاء الغنم وخیارہ اخرجہ مالک وعن جعفر بن محمد بن علی عن ابیہ ان عمر بن الخطاب ذکر المجوس فقال ما ادری کیف اصنع فی امرہم فقال عبد الرحمن بن عوف اشہد لسمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول سنوا بہم سنۃ اہل الکتاب اخرجہ مالک وعن اسلم ان عمر بن الخطاب ضرب الجزیۃ علی اہل الذہب اربعۃ دنانیر وعلی اہل الورق اربعین درہما مع ذلک ارزاق المسلمین وضیافۃ ثلثۃ ایام اخرجہ مالک وعنہ قال سمعت عمر بن الخطاب یقول حملت علی فرس عتیق فی سبیل اللہ وکان الرجل الذی ہو عندہ قد اضاعہ فاردت ان اشتریہ منہ وظننت انہ بائعہ برخص قال فسالت عن ذلک رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال لا تشترہ وان اعطاکہ بدرہم واحد فان العائد فی صدقتہ کالکلب یعود فی قیئہ اخرجہ مالک وعن القاسم ان عمر بن الخطاب قال یا اہل مکۃ ما شان الناس یاتون شعثا وانتم تدہنون اہلوا اذا رایتم الہلال اخرجہ مالک وعن عبد اللہ بن عمر ان عمر بن الخطاب قال افصلوا ما بین حجکم وعمرتکم فان ذلک اتم لحج احدکم واتم لعمرتہ ان یعتمر فی غیر اشہر الحج اخرجہ مالک وعن ابن عمر قال لما فتح ہذان للمصران اتوا عمر فقالوا یا امیر المومنین ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حد لاہل نجد قرنا وہو جور عن طریقنا وانا ان اردنا قرنا شق علینا قال فانظروا حدوا لہا

Marfat.com

من طریقکم فحد لهم ذات عرق اخرجه البخاری وعن ابی موسی قال بعثنی النبی صلی الله علیه وسلم الی قومی
بالیمن فجئت وهو بالبطحاء فذکر حدیث التحلل الی ان قال فقدم عمر فقال ان ناخذ بکتاب الله فانه یامرنا
بالتمام قال الله تعالی واتموا الحج والعمرة لله وان ناخذ بسنة النبی صلی الله علیه وسلم فانه لم یحل حتی نحر الهدی
اخرجه البخاری تنبیه درینجا وهمی واقع می شود که اکثر مشتغلین بحدیث بآن وهم درمانده اند وآن آنست
که میگویند که فاروق اعظم از قران وتمتع نهی میفرمود واین خطاست انچه بعد تتبع بلیغ فقیر را معلوم شده
آنست که چون آنحضرت صلی الله علیه وسلم در حجة الوداع اصحاب را امر فرمود بفسخ حج بعمره جمعی را گمان افتاد
که وظیفه مستمره همین فسخ است فاروق اعظم بالبلغ وجوه این گمان را رد فرمود والتزام فسخ را انکار نمود نه
اصل تمتع وقران را لیکن الفاظ رواة مختلف شدند واوهام ثائر گشتند وحق آنست که گفته شد والله اعلم
وعن ابی وائل قال جلست مع شیبة علی الکرسی فی الکعبة فقال لقد جلس هذا المجلس عمر فقال لقد هممت
ان لا ادع فیها صفراء ولا بیضاء الا قسمته قلت ان صاحبیک لم یفعلا قال هما المرآن اقتدی بهما اخرجه
البخاری وعن زید بن اسلم عن ابیه قال رایت عمر بن الخطاب قبل الحجر وقال لولا انی رایت رسول
الله صلی الله علیه وسلم قبلک ما قبلتک وفی روایة اما والله انی لا علم انک حجر لا تضر ولا تنفع ولولا انی
رایت النبی صلی الله علیه وسلم استلمک ما استلمتک فاستلمه تنبیه غرض فاروق ازین کلام نفی اوهام
عرب بود که از جاهلیت بسی بر ایشان نگذشته ودر جاهلیه مالوف بودند بعبادت اصنام دلیل این معنی
قول عبد الله بن السائب است قال کنت فیمن بنی البیت فاخذت حجرا فسویته فوضعته الی جنب البیت
فکنت اعبده وان کان لیکون فی البیت الشئ فابعث به الیه حتی کان یوما لبن طیب فبعثت به الیه
فصبوه علیه رواه الحاکم وعن زید بن اسلم عن ابیه ان عمر قال مالنا وللرمل کنا آءینا به المشرکین
وقد اهلکهم الله ثم قال شئ صنعه رسول الله صلی الله علیه وسلم فلا نحب ان نترکه اخرجه البخاری وعن عمرو
بن میمون قال شهدت عمر صلی بجمع الصبح ثم وقف فقال ان المشرکین کانوا لا یفیضون حتی تطلع الشمس
ویقولون اشرق ثبیر وان النبی صلی الله علیه وسلم خالفهم ثم افاض قبل ان تطلع الشمس اخرجه البخاری
وعن ابی هریرة انه اقبل من البحرین حتی اذا کان بالربذة وجد رکبا من اهل العراق محرمین فسالوه

Marfat.com

عن لحم صيد وجدوه عند اهل الربذة فامرهم باكله قال ثم انى شككت فيما امرتهم به فلما قدمت المدينة ذكرت
ذلك لعمر بن الخطاب فقال ماذا امرتهم به قال امرتهم باكله فقال عمر لو امرتهم بغير ذلك لفعلت بك تيواعده
اخرجه مالك وعن ابن شهاب ان عمر بن الخطاب امر بقتل الحيات فى الحرم اخرجه مالك وعن عبد الرحمن بن عبد القاري
انطاف بالبيت مع عمر بن الخطاب بعد صلوة الصبح فلما قضى عمر طوافه نظر فلم ير الشمس فركب حتى اناخ بذى طوى
فصلى ركعتين اخرجه مالك وعن يحيى بن سعيد ان عمر بن الخطاب درجلا من مزاظهران لم يكن ودع البيت حتى
ودع البيت اخرجه مالك وعن سليمان بن يسار ان سيار بن الاسود جاء يوم النحر وعمر بن الخطاب ينحر بدنه فقال
يا امير المؤمنين اخطانا العدة كنا نرى ان هذا اليوم يوم عرفة فقال عمر اذهب الى مكة فطف انت ومن معك
النحر واهد يا ان كان معكم ثم احلقوا او اقصروا وارجعوا فاذا كان عام قابل فحجوا واهدوا فمن لم يجد فصيام ثلثة ايام فى الحج
وسبعة اذا رجع اخرجه مالك وعن يحيى بن سعيد انه قال اخبرنى سليمان بن يسار ان ابا ايوب الانصارى خرج حاجا
اذا كان بالنازية من طريق مكة اضل راحلته وانه قدم على عمر بن الخطاب يوم النحر فذكر له ذلك فقال عمر بن
الخطاب اصنع ما يصنع المعتمر ثم قد حللت فاذا ادركك الحج قابلا فاحج واهد ما استيسر من الهدى اخرجه مالك عن
زيد بن اسلم ان رجلا جاء الى عمر بن الخطاب فقال يا امير المؤمنين انى اصبت جرادات بسوطى وانا محرم
فقال له عمر اطعم قبضة من طعام اخرجه مالك وعن ابى الزبير المكى ان عمر بن الخطاب قضى فى الضبع بكبش
وفى الغزال بعنز وفى الارنب بعناق وفى اليربوع بجفرة اخرجه مالك وعن محمد بن سيرين ان رجلا جاء الى
عمر بن الخطاب فقال انى اجريت وصاحب لى فرسين الى ثغرة ثنية فاصبنا ظبيا ونحن محرمان فماذا ترى
فقال عمر لرجل الى جنبه تعال حتى احكم انا وانت قال فحكما عليه بعنز فولى الرجل وهو يقول هذا امير المؤمنين
لا يستطيع ان يحكم فى نفسى حتى دعا رجلا يحكم معه فسمع عمر قول الرجل فدعاه فسأله هل تقرء سورة المائدة قال
لا قال فهل تعرف هذا الرجل الذى حكم معى فقال لا فقال عمر لو اخبرتنى انك تقرء سورة المائدة لاوجعتك
ضربا ثم قال ان الله تبارك وتعالى يقول فى كتابه يحكم به ذوا عدل منكم هديا بالغ الكعبة وهذا عبد الرحمن بن
عوف اخرجه مالك من كتاب النكاح والطلاق وعن سعيد بن المسيب ان عمر بن الخطاب قضى فى المرتة اذا
تزوجها الرجل انه اذا رخيت الستور فقد وجب عليه الصداق اخرجه مالك وعن ابى الزبير المكى ان عمر بن

Marfat.com

الخطاب اتی بنکاح لم یشهد علیه الا رجل وامرأة فقال هذا نکاح السر ولا اجیزه ولو کنت تقدمت فیه لرجمت اخرجه مالک وعن سلیمان بن یسار ان طلیحة الاسدیة کانت تحت رشید الثقفی فطلقها فنکحت فی عدتها فضربها عمر بن الخطاب وضرب زوجها بالمخفقة ضربات وفرق بینهما الحدیث اخرجه مالک وعن عبد الله بن عتبة بن مسعود ان عمر بن الخطاب سئل عن المرأة وابنتها من ملک الیمین توطأ احدهما بعد الاخری فقال عمر ما احب ان اجمع بینهما جمیعا وهی عن ذلک اخرجه مالک وعن عروة بن الزبیر ان خولة بنت حکیم دخلت علی عمر بن الخطاب فقالت ان ربیعة بن امیة استمتع بامراة مولدة فحبلت منه فخرج عمر بن الخطاب فزعا یجر رداءه فقال هذه المتعة ولو کنت تقدمت فیها لرجمت وعن سعید بن المسیب انه قال قال عمر بن الخطاب ایما رجل تزوج امرأة وبها جنون او جذام او برص فمسها فلها صداقها کاملا وذلک لزوجها غرم علی ولیها اخرجه مالک وعن مالک انه بلغه انه کتب الی عمر بن الخطاب من العراق ان رجلا قال لامراته حبلک علی غاربک فکتب عمر بن الخطاب الی عامله ان مره یوافینی بمکة فی الموسم فبینا عمر یطوف بالبیت اذ لقیه الرجل فسلم علیه فقال له عمر من انت فقال انا الرجل الذی لمست ان اجلب علیک فقال عمر اسالک برب هذا البیت ما اردت بقولک حبلک علی غاربک فقال الرجل یا امیر المؤمنین لو استحلفتنی فی غیر هذا الموضع ما صدقتک اردت بذلک الفراق فقال عمر بن الخطاب هو ما اردت اخرجه الموطا وعن سعید بن المسیب ان عمر بن الخطاب قال ایما امرأة فقدت زوجها فلم تدر این هو فانها تنتظر اربع سنین ثم تعتد اربعة اشهر وعشرا ثم تحل اخرجه مالک وعنه انه قال قال عمر بن الخطاب ایما امرأة طلقت فحاضت حیضة او حیضتین ثم رفعتها حیضها فانها تنتظر تسعة اشهر فان بان بها حمل فذلک والا اعتدت بعد التسعة الاشهر ثلثة اشهر ثم حلت اخرجه مالک وعن مالک انه قال بلغنی ان عمر بن الخطاب قال فی المرأة یطلقها زوجها وهو غائب عنها ثم یراجعها فلا تبلغها رجعته وقد بلغها طلاقه ایاها فتزوجت انه ان دخل بها زوجها الآخر ولم یدخل بها فلا سبیل لزوجها الاول الذی کان طلقها الیها اخرجه فی الموطا وعن الحسن عن عمر بن الخطاب ان امرأة اتته فاخبرته ان زوجها لا یصل الیها فاجله حولا فلما انقضی الحول ولم یصل الیها خیرها فاختارت نفسها ففرق بینهما عمر وجعلها تطلیقة بائنة اخرجه احمد وعن ابن عباس قال کان الطلاق علی عهد رسول الله صلی الله علیه وسلم وابی بکر وسنتین من خلافة عمر طلاق الثلث واحدة فقال عمر ان الناس قد استعجلوا فی امر کانت لهم فیه اناة فلو (وقف ۱۲)

Marfat.com

امضيناه عليهم فامضاه عليهم اخرجه الحاكم وعن عمر بن الخطاب انه قال لامنعن فروج ذوات الاحساب الا من
يعني كاش نافذ مي كرديم بلا توقف ١٢
الاكفاء اخرجه محمد وعن ابراهيم ان ابا كنف طلق امرأته تطليقة ثم غاب فاشهد على رجعتها ولم يبلغها ذلك حتى
تزوجت فجاء وقد هيئت تزف الى زوجها فاتى عمر بن الخطاب رضي الله عنه فذكر ذلك له فكتب الى عامله ان
ادركتها ولم يدخل بها فهو احق بها وان وجدته قد دخل بها فهي امرأته قال فوجدها ليلة البناء قد وقع عليها و
غدا الى عامل عمر رضي الله عنه فاخبره فعلم انه جاء بامر بين اخرجه محمد وعن سعيد بن المسيب ان عمر بن الخطاب قام
على منبره فحمد الله واثنى عليه فقال الا لا تغالوا في صدقات النساء فانها لو كانت مكرمة في الدنيا او تقوى
اي لا تبالغوا في كثرة الصداق ١٢
عند الله كان اولاكم بها نبيكم صلى الله عليه وسلم ما زيدت امرأة من نسائه ولا بناته على ثنتي عشرة اوقية وذلك
اربعمائة درهم وثمانين درهما اخرجه الحاكم وعن ابي هريرة قال سمعت عمر بن الخطاب يقول ايما امرأة طلقها
زوجها تطليقة واحدة او تطليقتين ثم تركها حتى تحل وتنكح زوجا غيره فيموت عنها او يطلقها ثم ينكحها زوجها
الاول فانها تكون عنده على ما بقي من طلاقها اخرجه مالك وعن نافع عن رجل من الانصار ان عمر بن الخطاب
قال لو وضعت وزوجها على سريره لم يدفن بعد لحلت اخرجه مالك وعن سعيد بن المسيب ان عمر بن الخطاب
كان يرد المتوفى عنهن ازواجهن من البيداء يمنعهن الحج اخرجه مالك وعن الهيثم بن ابي الهيثم عن عمر بن الخطاب
قال لو اختلعت بعقاص شعرها جاز ذلك اخرجه مالك وعن عبد الله بن عمر قال جاء رجل الى عمر بن الخطاب
فقال انه كانت لي وليدة وكنت اطأها فعمدت امرأتي اليها فارضعتها فدخلت عليها فقالت دونك فقد
ارضعتها فقال عمر اوجعها وائت جاريتك فانما الرضاعة رضاعة الصغير اخرجه مالك وعن ابراهيم ان عمر
بن الخطاب كان يقول في المرأة اذا خيرها زوجها فان اختارته فهي امرأته وان اختارت نفسها فهي تطليقة
وزوجها الملك بها اخرجه محمد وعن عطاء بن يسار ان معاوية بن ابي سفيان باع سقاية من ذهب او ورق
باكثر من وزنها فقال له ابو الدرداء سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم ينهى عن مثل هذا الا مثلا بمثل
فقال له معاوية ما ارى بمثل هذا باسا فقال ابو الدرداء من يعذرني من معاوية انا اخبره عن رسول الله
صلى الله عليه وسلم ويخبرني عن رأيه لا اساكنك بارض انت بها ثم قدم ابو الدرداء على عمر بن الخطاب فذكر له
ذلك فكتب عمر بن الخطاب الى معاوية ان لا يبيع مثل ذلك الا مثلا بمثل وزنا بوزن اخرجه مالك

Marfat.com

وعن عبد الله بن عمران عمر بن الخطاب قال لا تبيعوا الذهب بالذهب الا مثلا بمثل ولا تشفوا بعضها على بعض ولا تبيعوا الورق بالورق الا مثلا بمثل ولا تشفوا بعضها على بعض ولا تبيعوا الورق بالذهب احدهما غائب والآخر ناجز وان استنظرك ان يلج بيته فلا تنظره انى اخاف عليكم الرباء والربا هو الربوا اخرجه مالك

وعن مالك بن اوس انه التمس صرفا بمائة دينار قال فدعانى طلحة بن عبيد الله فتراوضنا حتى اصطرف منى واخذ الذهب يقلبها فى يديه ثم قال حتى يأتى خازنى من الغابة وعمر بن الخطاب يسمع فقال عمر لا والله لا تفارقه حتى تأخذ منه ثم قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم الذهب بالورق ربا الا هاء وهاء والبر بالبر ربا الا هاء وهاء والتمر بالتمر ربا الا هاء وهاء والشعير بالشعير ربا الا هاء وهاء اخرجه مالك وعن نافع ان حكيم بن حزام ابتاع طعاما امر به عمر بن الخطاب للناس فباع حكيم الطعام قبل ان يستوفيه فبلغ ذلك عمر بن الخطاب فردده عليه وقال لا تبع طعاما ابتعته حتى تستوفيه اخرجه مالك وعن نافع عن عبد الله بن عمر ان عمر بن الخطاب قال من باع عبدا وله مال فماله للبائع الا ان يشترط المبتاع اخرجه مالك وعن ابن شهاب ان عبد الله بن مسعود ابتاع جارية من امرأته زينب الثقفية واشترطت عليه انك ان بعتها فهى لى بالثمن الذى تبيعها به فسأل عبد الله بن مسعود عن ذلك عمر بن الخطاب فقال عمر بن الخطاب لا تقربها وفيها شرط لاحد اخرجه مالك وعن مالك انه بلغه ان عمر بن الخطاب قال لا حكرة فى سوقنا لا يعمد رجال بايديهم فضول من اذهاب الى رزق من ارزاق الله نزل بساحتنا فيحتكرونه علينا ولكن ايما جالب جلب على عمود كبده فى الشتاء والصيف فذلك ضيف عمر فليبع كيف يشاء الله وليمسك كيف يشاء الله اخرجه فى الموطا وعن مالك انه بلغه ان عمر بن الخطاب قال فى رجل اسلف طعاما على ان يعطيه اياه فى بلد آخر فكره ذلك عمر بن الخطاب وقال فاين الحمل اخرجه فى الموطا وعامل عمر الناس على ان جاء عمر بالبذر من عنده فله الشطر وان جاءوا بالبذر فلهم كذا اخرجه البخارى تعليقا وعن ابن عمر ان النبى صلى الله عليه وسلم عامل اهل خيبر بشطر ما يخرج منها من زرع او ثمر فكان يعطى ازواجه مائة وسق ثمانون وسق تمر وعشرون وسق شعير فقسم عمر خيبر فخير ازواج النبى صلى الله عليه وسلم ان يقطع لهن من الماء والارض او يمضى لهن فمنهن من اختار الارض ومنهن من اختار الوسق فكانت عائشة اختارت الارض اخرجه البخارى وعن اسلم قال قال عمر لولا آخر المسلمين

Marfat.com

ما فتحت قرية الا قسمتها بين اهلها كما قسم النبي صلى الله عليه وسلم خيبر اخرجه البخاري ومن عروة عن عائشة عن
النبي صلى الله عليه وسلم قال من اعمر ارضاً ليست لاحد فهو احق وقال عروة وقضى به عمر في خلافته اخرجه البخاري
قال ابو عبد الله بلغنا ان النبي صلى الله عليه وسلم حمى البقيع وان عمر حمى السرف والربذة اخرجه البخاري في الصحيح
وعن ابن عمر قال اصاب عمر ارضا بخيبر فاتى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال اصبت ارضا لم اصب مالا قط انفس
عندي فكيف تامرني به قال ان شئت حبست اصلها وتصدق بها فتصدق بها عمر ان لا يباع اصلها ولا يوهب
ولا يورث للفقراء والقربى والرقاب وفي سبيل الله وابن السبيل لا جناح على من وليها ان ياكل منها بالمعروف غير
متمول اخرجه ابو داود وعن ابراهيم عن عمر بن الخطاب انه كان ينادي على منبر رسول الله صلى الله عليه وسلم
في بيع امهات الاولاد انه حرام اذا ولدت الامة سيدها عتقت وليس عليها بعد ذلك رق اخرجه محمد وعن يحيى
بن سعيد عن سعيد بن المسيب ان عمر بن الخطاب اختصم اليه مسلم ويهودي فرأى عمر بن الخطاب ان الحق لليهودي
فقضى له عمر فقال له اليهودي والله لقد قضيت بالحق فضربه عمر بن الخطاب بالدرة ثم قال وما يدريك فقال
اليهودي انا نجد انه ليس قاض يقضي بالحق الا كان عن يمينه ملك وعن شماله ملك يسددانه ويوفقانه للحق ما دام
مع الحق فاذا ترك الحق عرجا وتركاه اخرجه مالك وعن ربيعة بن ابي عبد الرحمان انه قال قدم على عمر بن الخطاب
رجل من اهل العراق فقال لقد جئتك لامر ما له راس ولا ذنب قال عمر بن الخطاب ما هو قال شهادة الزور
ظهرت بارضنا فقال عمر او قد كان ذلك قال نعم قال عمر والله لا يوسر رجل في الاسلام بغير العدول اخرجه مالك
وعن مالك انه بلغه ان عمر بن الخطاب قال لا يجوز شهادة خصم ولا ظنين اخرجه في الموطا وعن عبد الرحمن بن محمد
بن عبد الله بن عبد القاري عن ابيه انه قال قدم على عمر بن الخطاب رجل من قبل ابي موسى الاشعري فساله
عن الناس فاخبره ثم قال له عمر بن الخطاب هل كان فيكم من مغربة خبر فقال نعم رجل كفر بعد اسلامه قال فما فعلتم
به قال قربناه فضربنا عنقه فقال عمر افلا حبستموه ثلاثا واطعمتموه كل يوم رغيفا واستتبتموه لعله يتوب ويراجع
امر الله تعالى ثم قال عمر اللهم اني لم احضر ولم آمر ولم ارض اذ بلغني اخرجه مالك وعن سنين ابي جميلة رجل من بني
سليم انه وجد منبوذا في زمان عمر بن الخطاب قال فجئت به الى عمر بن الخطاب فقال ما حملك على اخذ هذه
النسمة فقال وجدتها ضائعة فاخذتها فقال عريفه يا امير المؤمنين انه رجل صالح فقال عمر اذهب فهو حر ولك

ولاده وعلينا نقضته اخرجه مالك وعن سليمان بن يسار ان عمر بن الخطاب كان يليط اولاد الجاهلية
بمن ادعاهم في الاسلام فاتى رجلان كلاهما يدعي ولد امرأة فدعا عمر بن الخطاب قائفا فنظر اليهما فقال
القائف لقد اشتركا فيه فضربه عمر بن الخطاب بالدرة ثم دعى المرأة فقال اخبريني خبرك فقالت كان هذا
لاحد الرجلين يأتيني وهي في ابل لاهلها فلا يفارقها حتى يظن او تظن انه قد استمر بها حبل ثم انصرف
عنها فاهراقت عليه وثم خلف عليها هذا يعني الآخر فلا ادري من ايهما هو قال فكبر القائف فقال عمر للغلام
وال ايهما شئت اخرجه مالك وعن مالك انه بلغه ان عمر بن الخطاب وعثمان بن عفان قضى احدهما في
امرأة غرت رجلا نفسها وذكرت انها حرة فولدت له اولادا فقضى ان يفدي ولده بمثلهم اخرجه في الموطا
وعن عبد الله بن عمر ان عمر بن الخطاب قال ما بال رجال يطئون ولائدهم ثم يعزلون عنهن لم تاتني وليدة
يعترف سيدها ان قد ألم بها الا الحقت به ولدها فاعزلوا بعد ذلك او اتركوا اخرجه مالك وعنه ان عمر بن
الخطاب قال من احيى ارضا ميتة فهي له اخرجه مالك وعن يحيى المازني ان الضحاك بن خليفة ساق خليجا له من
العريض واراد ان يمر به في ارض محمد بن مسلمة فابى محمد فقال له الضحاك لم تمنعني وهو لك منفعة تشرب
اولا وآخرا ولا يضرك فابى محمد فكلم فيه الضحاك عمر بن الخطاب فدعا عمر بن الخطاب محمد بن مسلمة فامره ان يخلي
سبيله فقال محمد لا والله فقال عمر لم تمنع اخاك ما ينفعه وهو لك نافع تسقي به اولا وآخرا وهو لا يضرك فقال
محمد بن مسلمة لا والله فقال عمر والله ليمرن به ولو على بطنك فامره عمر ان يمر به ففعل الضحاك اخرجه مالك وعن عمر بن يحيى
المازني عن ابيه انه قال كان في حائط جدي بيع لعبد الرحمن بن عوف فاراد عبد الرحمن بن عوف ان يحوله الى
ناحية من الحائط هي اقرب الى ارضه فمنعه صاحب الحائط فكلم عبد الرحمن بن عوف عمر بن الخطاب في ذلك فقضى عمر
لعبد الرحمن بن عوف بتحويله اخرجه مالك وعن يحيى بن عبد الرحمان بن حاطب ان رقيقا لحاطب سرقوا ناقة
لرجل من مزينة فانتحروها فرفع ذلك الى عمر بن الخطاب فامر عمر كثير بن الصلت ان يقطع ايديهم ثم قال عمر اراك
تجيعهم ثم قال عمر والله لاغرمنك غرما يشق عليك ثم قال للمزني كم ثمن ناقتك فقال المزني كنت والله امنعها
من اربعمائة درهم فقال عمر اعطه ثمانمائة درهم اخرجه مالك وعن عبد الرحمن بن عبد القاري ان عمر بن الخطاب قال
ما بال رجال ينجلون ابناءهم نحلا ثم يمسكونها فان مات ابن احدهم قال مالي بيدي لم اعطه احدا وان مات هو قال

Marfat.com

هو لانی قد کنت اعطیته ایاه من نخل نخلة فلم یجزها الذی نخلها حتی یکون ان مات لورثته فهی باطل اخرجه مالک وعن ابی غطفان المری ان عمر بن الخطاب قال من وهب هبة لصلة رحم او علی وجه صدقة فانه لا یرجع فیها ومن وهب هبة یری انه اراد بها الثواب فهو علی هبته یرجع فیها اذا لم یرض منها اخرجه مالک وعن معاویة بن عبد الله بن بدر الجهنی ان اباه اخبره انه نزل منزلا قوم بطریق الشام فوجد صرة فیها ثمانون دینارا فذکرها لعمر بن الخطاب فقال له عمر عرفها علی ابواب المسجد واذکرها لکل من یاتی من الشام سنة فاذا مضت السنة فشانک اخرجه مالک وعن سلیمان بن یسار ان ثابت بن الضحاک الانصاری اخبره انه وجد بعیرا بالحرة فعقله ثم ذکر لعمر بن الخطاب فامره عمر بن الخطاب ان یعرفه ثلث مرات فقال له ثابت انه قد شغلنی عن ضیعتی فقال له عمر ارسله حیث وجدته اخرجه مالک وعن سعید بن المسیب ان عمر بن الخطاب قال وهو مستظهر الی الکعبة من اخذ ضالة فهو ضال اخرجه مالک وعن مالک انه سمع ابن شهاب یقول کانت ضوال الابل فی زمان عمر بن الخطاب بلا مؤویة بنایج لا یمسها احد حتی اذا کان زمان عثمن بن عفان امر بتعریفها ثم تباع فاذا جاء صاحبها اعطی ثمنها اخرجه فی الموطا وعن یحیی بن سعید انه قال سمعت القاسم بن محمد یقول کانت عند عمر بن الخطاب امرأة من الانصار فولدت له عاصم بن عمر ثم انه فارقها فجاء عمر بن الخطاب قبا فوجد ابنه عاصما یلعب بفناء المسجد فاخذ بعضده فوضعه بین یدیه علی الدابة فادرکته جدة الغلام فنازعته ایاه حتی اتیا ابا بکر الصدیق فقال عمر ابنی وقالت المرأة ابنی فقال ابو بکر خل بینها وبینه قال فما راجعه عمر الکلام اخرجه مالک وعن عمر بن عبد الرحمن بن دلاف المزنی ان رجلا من جهینة کان یسبق الحاج فیشتری الرواحل فیغلی لها ثم یسرع السیر فیسبق الحاج فافلس فرفع امره الی عمر بن الخطاب فقال اما بعد ایها الناس فان الاسیفع اسیفع جهینة رضی من دینه وامانته بان یقال سبق الحاج الا وانه اداین معرضا فاصبح قد دین به فمن کان له علیه دین فلیاتنا بالغداة نقسم ماله بینهم وایاکم والدین فان اوله هم وآخره حرب اخرجه مالک وعن مالک انه بلغه ان عمر بن الخطاب قوم الدیة علی اهل القری فجعلها علی اهل الذهب الف دینار وعلی اهل الورق اثنی عشر الف درهم اخرجه فی الموطا وعن عبیدة السلمانی عن عمر بن الخطاب قال علی اهل الورق من الدیة عشرة آلاف درهم وعلی اهل الذهب الف دینار وعلی اهل البقر مائتا بقرة وعلی اهل الابل مائة من الابل وعلی اهل الغنم الفا شاة وعلی اهل الحلل مائتا حلة اخرجه محمد وعن ابن شهاب وعن مکحول وعن عطاء

Marfat.com

قالوا ادركنا الناس على ان دية المسلم الحر على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم مائة من الابل فقوم عمر بن الخطاب تلك
الدية على اهل القرى الف دينار او اثنى عشر الف درهم اخرجه البغوى فى شرح السنة وفى رواية له عن عمرو بن شعيب عن
ابيه عن جده قال كان قيمة الدية على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم ثمانمائة دينار وثمانية آلاف درهم ودية اهل الكتاب
يومئذ على نصف من دية المسلمين قال فكان كذلك حتى استخلف عمر فقام خطيبا فقال ان الابل قد غلت قال
ففرضها عمر على اهل الذهب الف دينار وعلى اهل الورق اثنى عشر الفا وعلى اهل البقر مائتى بقرة وعلى اهل الشاء الفى شاة
وعلى اهل الحلل مائتى حلة قال وترك دية اهل الذمة لم يرفعها فيما رفع من الدية رواه فى شرح السنة وعن المغيرة بن شعبة قال
نشد عمر الناس اسمع من النبى صلى الله عليه وسلم احد منكم فى الجنين فقام المغيرة فقال قضى فيه عبدا او امة فنشد الناس ايضا
فقام المقضى له فقال قضى النبى صلى الله عليه وسلم لى به عبدا او امة فنشد الناس ايضا فقام المقضى عليه فقال قضى النبى
صلى الله عليه وسلم على غرة عبدا او امة فقلت اتقضى على فيما لا اكل ولا شرب ولا استهل ولا نطق ان تطله فهو احق بالطل
فهم النبى صلى الله عليه وسلم بشئ معه فقال اشعر فقال عمر لولا بلغنى من قضاء النبى صلى الله عليه وسلم لجعلته دية بين ديتين اخرجه
الدارمى وعن ابن شهاب ان عمر بن الخطاب نشد الناس بمنى من كان عنده علم من الدية ان يخبرنى فقام الضحاك
بن سفيان الكلابى فقال كتب الى رسول الله صلى الله عليه وسلم ان اورث امرأة اشيم الضبابى من دية زوجها فقال
له عمر بن الخطاب ادخل الخباء حتى آتيك فلما نزل عمر بن الخطاب اخبره الضحاك فقضى بذلك عمر بن الخطاب قال ابن شهاب
وكان قتل اشيم خطأ اخرجه مالك وعن عمرو بن شعيب ان رجلا من بنى مدلج يقال له قتادة حذف ابنه بسيف فاصاب
ساقه فنزى فى جرحه فمات فقدم سراقة بن جعشم على عمر بن الخطاب فذكر ذلك له فقال له عمر اعدد على ماء قديد عشرين ومائة بعير
(یعنی خون جاری شد و بند نگردید ۱۲)
حتى اقدم عليك فلما قدم عليه عمر اخذ من تلك الابل ثلثين حقة وثلثين جذعة واربعين خلفة ثم قال اين اخو المقتول قال ها
انا ذا فقال خذها فان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال ليس للقاتل شئ اخرجه مالك وعن ابراهيم ان عمر بن الخطاب اتى برجل قد
قتل عمدا فامر بقتله فعفى بعض الاولياء فامر بقتله فقال عبد الله بن مسعود كانت النفس لهم جميعا فلما عفى هذا احيى النفس فلا
يستطيع ان ياخذ حقه يعنى الذى لم يعف حتى ياخذ حق غيره قال فما ترى قال ارى ان تجعل الدية عليه فى ماله
وترفع عنه حصة الذى عفى قال عمر وانا ارى ذلك اخرجه محمد وعن سعيد بن المسيب ان عمر بن الخطاب قتل
نفرا خمسة او سبعة برجل واحد قتلوه قتل غيلة وقال عمر لو تمالأ عليه اهل صنعاء لقتلتهم جميعا اخرجه مالك
(یعنی پنهانی و بفریب ۱۲)

Marfat.com

وعنہ ان عمر بن الخطاب قال فی خطبتہ قبل موتہ ایہا الناس قد سنت لکم السنن وفرضت لکم الفرائض وترکتم علی الواضحۃ الا ان تضلوا بالناس یمینا وشمالا وضرب باحدی یدیہ علی الاخری ثم قال ایاکم ان تہلکوا عن آیۃ الرجم ان یقول قائل انا لا نجد حدین فی کتاب اللہ فقد رجم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ورجمنا والذی نفسی بیدہ لولا ان یقول الناس زاد عمر بن الخطاب فی کتاب اللہ لکتبتہا الشیخ والشیخۃ اذا زنیا فارجموہما البتۃ فانا قد قرأناہا اخرجہ مالک وعن الشعبی عن عمر بن الخطاب قال اذا اقر الرجل بولدہ طرفۃ عین فلیس لہ ان ینفیہ اخرجہ محمد وعن صفیۃ بنت ابی عبید ان ابا بکر الصدیق اتی برجل قد وقع علی جاریۃ بکر فاجلدہا ثم اعترف علی نفسہ بالزنا ولم یکن احصن فامر بہ ابو بکر فجلد الحد ثم نفی الی فدک اخرجہ مالک وعن نافع ان عبدا کان یقوم علی رقیق الخمس وانہ استکرہ جاریۃ من ذلک الرقیق فوقع بہا فجلدہ عمر بن الخطاب ونفاہ ولم یجلد الولیدۃ لانہ استکرہا اخرجہ مالک وعن عبد اللہ بن عباس المخزومی قال امرنی عمر بن الخطاب فی فتیۃ من قریش فجلدنا ولائدہ من ولائد الامارۃ خمسین خمسین فی الزنا اخرجہ مالک وعن ابی الزناد انہ قال جلد عمر بن عبد العزیز عبدا فی فریۃ ثمانین قال ابو الزناد فسالت عبد اللہ بن عامر بن ربیعۃ عن ذلک فقال ادرکت عمر بن الخطاب وعثمان بن عفان والخلفاء بعدہم جرا فما رایت احدا جلد عبدا فی فریۃ اکثر من اربعین اخرجہ مالک وعن عمرۃ بنت عبد الرحمن ان رجلین استبا فی زمان عمر بن الخطاب فقال احدہما للآخر واللہ ما ابی بزان ولا امی بزانیۃ فاستشار فی ذلک عمر بن الخطاب فقال قائل مدح اباہ وامہ وقال آخرون قد کان لابیہ وامہ مدح غیر ہذا نری ان تجلدہ الحد فجلدہ عمر بن الخطاب الحد ثمانین اخرجہ مالک وعن ربیعۃ بن ابی عبد الرحمن ان عمر بن الخطاب قال لرجل خرج بجاریۃ لامرأتہ معہ فی سفر فاصابہا فغارت امرأتہ فذکرت ذلک لعمر بن الخطاب فسألہ عن ذلک فقال وہبتہا لی فقال عمر لتأتینی بالبینۃ او لارمینک باحجارک فقال فاعترف امرأتہ انہا وہبتہا لہ اخرجہ مالک وعن السائب بن یزید ان عبد اللہ بن عمرو الحضرمی جاء بغلام الی عمر بن الخطاب فقال لہ اقطع ید غلامی ہذا فانہ سرق فقال لہ عمر ماذا سرق فقال سرق مرآۃ لامرأتی ثمنہا ستون درہما فقال عمر ارسلہ فلیس علیہ قطع خادمکم سرق متاعکم اخرجہ مالک وعن ابن عباس رضی اللہ عنہما قال ان الشراب کانوا یضربون علی

Marfat.com

عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم بالايدى والنعال حتى توفى رسول الله صلى الله عليه وسلم وكانوا فى خلافة
ابى بكر اكثر منهم فى عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال ابو بكر رضى الله عنه لو فرضنا لهم حدا فتوخى انجوا
مما كانوا يضربون فى عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم فكان ابو بكر يجلدهم اربعين حتى توفى ثم قام من بعده
عمر فجلدهم كذلك اربعين حتى اتى برجل من المهاجرين الاولين وقد كان شرب فامر به ان يجلد فقال
لم تجلدنى بينى وبينك كتاب الله عزوجل فقال عمر رضى الله عنه فى اى كتاب الله تجدانى لا اجلدك فقال
ان الله تعالى يقول فى كتابه ليس على الذين آمنوا وعملوا الصالحات جناح فيما طعموا الآية فانا من الذين
آمنوا وعملوا الصالحات ثم اتقوا وآمنوا ثم اتقوا واحسنوا شهدت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم بدرا
والحديبية والخندق والمشاهد فقال عمر رضى الله عنه الا تردون عليه ما يقول فقال ابن عباس ان هؤلاء
الآيات انزلت عذرا للماضين وحجة على الباقين لان الله عزوجل يقول يا ايها الذين آمنوا انما الخمر والميسر
والانصاب والازلام رجس من عمل الشيطان ثم قرء حتى انقضى الآية الاخرى ومن كان من الذين آمنوا
وعملوا الصالحات ثم اتقوا وآمنوا ثم اتقوا واحسنوا فان الله عزوجل قد نهى ان يشرب الخمر فقال عمر رضى
الله عنه صدقت فما ذا ترون فقال على رضى الله عنه نرى انه اذا شرب سكر واذا سكر هذى واذا هذى
افترى وعلى المفترى ثمانون جلدة فامر عمر رضى الله عنه فجلد ثمانين اخرجه الحاكم وعن ضبرة الكلبى قال
ارسلنى خالد بن الوليد الى عمر فاتيته وهو فى المسجد معه عثمان بن عفان وعلى وعبد الرحمن بن عوف
وطلحة والزبير رضى الله عنهم متكئون معه فى المسجد فقلت ان خالد بن الوليد ارسلنى اليك وهو يقرئ عليك
السلام ويقول ان الناس قد انهمكوا فى الخمر وتحاقروا العقوبة فقال عمر هم هؤلاء عندك فسلهم فقال
على نراه اذا سكر هذى واذا هذى افترى وعلى المفترى ثمانون فقال عمر ابلغ صاحبك ما قال فجلد خالد
ثمانين وجلد عمر ثمانين وكان عمر اذا اتى بالرجل القوى المنهمك فى الشرب جلده ثمانين واذا اتى بالرجل
الضعيف الذى كانت منه الزلة جلده اربعين ثم جلد عثمان ثمانين واربعين اخرجه الحاكم وعن السائب
بن يزيد ان عمر بن الخطاب خرج عليهم فقال انى وجدت من فلان ريح الشراب فزعم انه شرب الطلاء
وانا سائل عما شرب فان كان يسكر جلدته الحد فجلده عمر بن الخطاب الحد تاما اخرجه مالك وعن نوبن زيد

لہ یعنی چون نسبت زنا کردن بر کسے ثابت شود بشہادت گواہان یا باقرار خود او و حد زنا بر او جاری گردد چون شراب خوردن او بشہادت گواہان یا باقرار او ثابت شود حد شراب خوردن بر او جاری باید کرد فلیس ہذا من کلام الشارح ۱۲

Marfat.com

الدیلی ان عمر بن الخطاب استشار فی الخمر یشربها الرجل فقال له علی بن ابی طالب نری ان تجلده ثمانین فانه اذا شرب سکر واذا سکر هذی واذا هذی افتری او کما قال فجلده عمر ثمانین اخرجه مالک وعن ابن شهاب انه سئل عن حد العبد فی الخمر فقال بلغنی ان علیه نصف حد الحر فی الخمر وان عمر بن الخطاب وعثمان بن عفان وعبد الله بن عمر قد جلدوا عبیدهم نصف حد الحر فی الخمر اخرجه مالک وعن محمود بن لبید الانصاری ان عمر بن الخطاب حین قدم الشام شکی الیه اهل الشام وبا ر الارض وثقلها وقالوا لا یصلحنا الا هذا الشراب فقال عمر اشربوا العسل فقالوا لا یصلحنا العسل فقال رجل من اهل الارض هل لک ان تجعل للناس من هذا الشراب شیئا لا یسکر قال نعم فطبخوه حتی ذهب منه الثلثان وبقی الثلث فاتوا به عمر فادخل فیه عمر اصبعه ثم رفع یده فتبعها یتمطط فقال هذا الطلاء هذا مثل طلاء الابل فامرهم عمر ان یشربوا فقال له عبادة بن الصامت احللتها والله فقال عمر کلا والله اللهم انی لا احل لهم شیئا حرمت علیهم ولا احرم علیهم شیئا احللته لهم اخرجه مالک وعن قیس بن حازم قال اتیت النبی صلی الله علیه وسلم لابایعه فجئت وقد قبض وابو بکر قائم مقامه فاطال الثناء واکثر البکاء قال سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول کفر بالله انتفاء من نسب وان دق وادعاء نسب لا یعرف اخرجه الدارمی وعن ابراهیم قال قال عبد الله کان عمر اذا سلک طریقا وجدناه سهلا وانه قال فی زوج وابوین للزوج النصف وللام ثلث ما بقی اخرجه الدارمی وعنه عن عبد الله قال کان عمر اذا سلک طریقا اتبعناه فیه ووجدناه سهلا وانه قضی فی امراة وابوین من اربعة فاعطی المراة الربع والام ثلث ما بقی والاب سهمین اخرجه الدارمی وعن ابراهیم فی زوج وام واخوة لاب وام واخوة لام قال کان عمر وعبد الله وزید یشرکون وقال عمر لم یزدهم الاب الا قربا اخرجه الدارمی وعن ابن عباس وابن الزبیر ان ابا بکر جعل الجد ابا اخرجه الدارمی وعن الشعبی قال کان عمر یقاسم الجد مع الاخ والاخوین فاذا زاد وا اعطاه الثلث وکان یعطیه مع الولد السدس اخرجه الدارمی وعن مروان بن الحکم ان عمر بن الخطاب لما طعن استشارهم فی الجد فقال انی کنت رایت فی الجد رایا فان رایتم ان تتبعوه فاتبعوه فقال له عثمان ان نتبع رایک فانه اشد وان نتبع رای الشیخ فلنعم ذو الرای کان اخرجه الدارمی وعن زید بن ثابت انه کتب الیه معاویة یسئله

فائدہ اول در بیان مسئلہ اکدریہ

فائدہ دوم در بیان مسئلہ مشترکہ

Marfat.com

عن الجد فكتب اليه زيد بن ثابت انك كتبت الى تسألني عن الجد والله اعلم وذلك مالم يكن يقضي فيه الا الامراء يعني الخلفاء وقد حضرت الخليفتين قبلك يعطيانه النصف مع الاخ الواحد والثلث مع الاثنين فان كثر الاخوة لم ينقصوه من الثلث اخرجه مالك وعن قبيصة بن ذويب انه قال جارت الجدة الى ابي بكر الصديق تسأله ميراثها فقال لها ابو بكر مالك في كتاب الله شئ وما علمت لك في سنة رسول الله صلى الله عليه وسلم شيئا فرجعي حتى اسأل الناس فسأل الناس فقال المغيرة بن شعبة حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم اعطاها السدس فقال ابو بكر هل معك غيرك فقام محمد بن سلمة الانصاري فقال مثل ما قال المغيرة بن شعبة فانفذه لها ابو بكر الصديق ثم جارت الجدة الاخرى الى عمر بن الخطاب تسأله ميراثها فقال مالك في كتاب الله شئ وما كان القضاء الذي قضي به الا لغيرك وما انا بزائد في الفرائض شيئا ولكنه ذلك السدس فان اجتمعتما فيه فهو بينكما وايتكما خلت به فهو لها اخرجه مالك وعن زيد بن اسلم ان عمر بن الخطاب سأل رسول الله صلى الله عليه وسلم عن الكلالة فقال له رسول الله صلى الله عليه وسلم يكفيك من ذلك الآية التي انزلت في آخر سورة النساء اخرجه مالك وعن الشعبي قال سئل ابو بكر عن الكلالة فقال اني سأقول فيها برأيي فان كان صوابا فمن الله وان كان خطأ فمني ومن الشيطان اراه ما خلا الوالد والولد فلما استخلف عمر قال اني لأستحي الله ان ارد شيئا قاله ابو بكر اخرجه الدارمي وعن الضحاك بن قيس ان عمر قضى في اهل طاعون عمورس اول طاعون في الاسلام انهم كانوا اذا كانوا من قبل الاب سواء فجعلوا الام اذا كان بعضهم اقرب من بعض باب فهم احق بالمال اخرجه الدارمي وعن سليمان بن يسار ان محمد بن الاشعث اخبره ان عمة له يهودية او نصرانية توفيت وان محمد بن الاشعث ذكر ذلك لعمر بن الخطاب وقال له من يرثها فقال له عمر بن الخطاب يرثها اهل دينها ثم اتى عثمان بن عفان فسأله عن ذلك فقال عثمان اترآني نسيت ما قال لك عمر بن الخطاب يرثها اهل دينها اخرجه مالك وعن الشعبي قال كتب عمر بن الخطاب الى شريح ان لا يورث الحميل الا بينة وان جارت به في خرقتها اخرجه الدارمي وعن سعيد بن المسيب يقول ابى عمر بن الخطاب ان يورث احدا من الاعاجم الا احدا ولد في العرب اخرجه مالك وعن عبد الرحمن بن حنظلة الزرقي عن مولى لقريش كان قديما

ميل بروفتن ايشان كيكاؤس بلاد خود وحالت جوري در بلاد اسلام افتاده شود بعضي گويند كه جميل بمعني فحول است يعني باين طور كه كي ديگري را گويد كه او بهتر از من باشد من ست تا كي ميراث دهد از موالي او بگذارد گفته پس قريش بدون گواه شنيده نخواهد شد

یقال لہ این مرسی انہ قال کنت جالسا عند عمر بن الخطاب فلما صلے الظہر قال یا یرفا ہلم ذلک الکتاب
کتبہ فی شان العمۃ یسأل عنہا ویستخیر فیہا فاتی بہ یرفا فدعا بتورا وقدح فیہ ماء فمحا ذلک الکتاب فیہ ثم
قال لورضیک اللہ اقرک اخرجہ مالک وعن الشعبی قال عمر لا یرث قاتل خطأ ولا عمدا اخرجہ الدارمی وعن
ابراہیم قال قال عمر اذا کانت الحرۃ تحت المملوک فولدت لہ غلاما فانہ یعتق بعتق امہ وولاءہ لموالی امہ
فاذا اعتق العبد حر الولاء الی موالی ابیہ اخرجہ الدارمی وعن علاء بن زیاد ان رجلا سأل عمر بن الخطاب
فقال ان وارثی کلالۃ فاوصی بالنصف قال لا قال فالثلث قال لا قال فالربع قال لا قال فالخمس
قال لا حتی صار الی العشر فقال اوص بالعشر اخرجہ الدارمی وعن عبد اللہ بن ابی ربیعۃ ان عمر بن الخطاب
قال یحدث الرجل فی وصیتہ ما شاء وملاک الوصیۃ آخرہا اخرجہ الدارمی وعن یحیی بن سعید ان ابا بکر
الصدیق بعث جیوشا الی الشام فخرج یمشی مع یزید بن ابی سفیان وکان امیر ربع من تلک الارباع
فزعموا ان یزید قال لابی بکر اما ان ترکب واما ان انزل فقال ابو بکر ما انت بنازل وما انا براکب
انی احتسبت خطای ہذہ فی سبیل اللہ ثم قال لہ انک ستجد قوما زعموا انہم حبسوا انفسہم فی سبیل اللہ
فدرہم وما زعموا انہم حبسوا انفسہم لہ وستجد قوما فحصوا عن اوساط رؤسہم من الشعر فاضرب ما فحصوا
عنہ بالسیف وانی موصیک بعشر لا تقتلن امرأۃ ولا صبیا ولا کبیرا ہرما ولا تقطعن شجرا مثمرا ولا تخربن
عامرا ولا تعقرن شاۃ ولا بعیرا الا لاکلہ ولا تحرقن نخلا ولا تغرقنہ ولا تغلل ولا تجبن اخرجہ مالک وعن
ابن عباس ان الخمس کان فی عہد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم علی خمسۃ اسہم للہ والرسول سہم ولذی
القربی سہم والیتامی والمساکین وابن السبیل ثلاثۃ سہم ثم قسمہ ابو بکر الصدیق وعمر الفاروق وعثمان
ذو النورین رضی اللہ عنہم علی ثلثۃ اسہم وسقط سہم الرسول وسہم ذی القربی وقسم علی الثلثۃ الباقین ثم
قسمہ علی بن ابی طالب رضی اللہ عنہ علی ما قسمہ علیہ ابو بکر وعمر وعثمان اخرجہ القاضی ابو یوسف فی کتاب
الخراج وعن عبد الرحمن ابن ابی لیلی قال سمعت علیا یقول قلت یا رسول اللہ ان رأیت ان
تولینی حقنا من الخمس فاقسمہ حیوتک کیلا یزعنا احد بعدک فافعل قال فولانیہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وسلم فقسمتہ حیوتہ ثم ولانیہ ابو بکر الصدیق فقسمتہ حیوتہ ثم ولانیہ عمر بن الخطاب فقسمتہ حیوتہ حتی اذا کانت

اصابت فی سبیل اللہ — اصابت فی سبیل اللہ — اصابت فی سبیل اللہ

Marfat.com

آخر سنة عمر بن الخطاب رضي الله عنه فاتاه مال كثير فعزل حقنا ثم ارسل الي فقال خذ فاقسمه فقلت يا
امير المومنين بنا عنه العام غنى وبالمسلمين اليه حاجة فردّه عليهم تلك السنة ولم يدعنا اليه احد بعد عمر بن
الخطاب رضي الله عنه حتى قمت انا مقامي هذا فلقيني العباس بن عبد المطلب بعد خروجي من عند عمر فقال
يا علي لقد حرمتنا الغداة شيئا لا يرد علينا ابدا الى يوم القيامة اخرجه ابو يوسف وعن الزهري ان نجدة كتب
الى ابن عباس يساله عن سهم ذوي القربى لمن هو فكتب اليه ابن عباس كتبت الي تسالني عن سهم
ذوي القربى لمن هو وهو لنا وان عمر بن الخطاب دعانا الى ان ننكح منه ايما ونقضي عنه عن مغرمنا
ويخدم منه عائلنا فابينا الا ان يسلمه لنا فابى ذلك علينا اخرجه ابو يوسف ومن حديث عائشة رضي الله عنه
قالت كانت فاطمة رضي الله عنها تسال ابا بكر نصيبها مما ترك رسول الله صلى الله عليه وسلم من خيبر وفدك
وصدقة بالمدينة فابى ابو بكر عليها ذلك وقال ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال لا نورث ما تركنا صدقة
وقال لست تاركا شيئا كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يعمل به الا عملت به فاني اخشى ان تركت شيئا
من امره ان ازيغ فاما صدقته بالمدينة فدفعها عمر الى علي وعباس واما خيبر وفدك فامسكهما عمر وقال هما
صدقة رسول الله صلى الله عليه وسلم كانتا لحقوقه التي تعروه ونوائبه وامرهما الى من ولي الامر قال فهما
على ذلك الى اليوم اخرجه البخاري ومن حديث مالك بن اوس قال عمر اتئدوا انشدكم بالله الذي باذنه
تقوم السماء والارض هل تعلمون ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال لا نورث ما تركنا صدقة يريد رسول
الله صلى الله عليه وسلم نفسه فقال الرهط قد قال ذلك فاقبل عمر على علي وعباس فقال انشدكما الله هل
تعلمان ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قد قال ذلك قالا نعم قد قال ذلك قال عمر فاني احدثكم عن هذا
الامر ان الله قد خص رسوله في هذا الفيء بشيء لم يعطه احدا غيره ثم قرء ما افاء الله على رسوله منهم الى قوله قدير
وكانت هذه خالصة لرسول الله صلى الله عليه وسلم والله ما اختارها دونكم ولا استاثر لها عليكم وقد اعطاكموها
وبثها فيكم حتى بقي منها هذا المال فكان رسول الله صلى الله عليه وسلم ينفق على اهله نفقة سنتهم من هذا
المال ثم ياخذ ما بقي فيجعل مجعل مال الله فعمل رسول الله صلى الله عليه وسلم بذلك حيوته انشدكم بالله هل
تعلمون ذلك قالوا نعم فقال ابو بكر انا ولي رسول الله صلى الله عليه وسلم فقبضها ابو بكر فعمل فيها بما عمل

عن علي قال ولاني رسول الله صلى الله عليه وسلم خمس الخمس فوضعته مواضعه حيوة رسول الله صلى الله عليه وسلم وحياة ابي بكر وحياة عمر فاتي بمال فدعاني فقال خذه فقلت لا اريده قال خذه فانتم احق به قلت قد استغنيت عنه فجعله في بيت المال ۱۲ سيوطي

امر ست از استاد که مجروش تو و بضم فوقیه و فتحه همزه بمعنی آهستگی ست وانشدکم از باب نصر بمعنی می پرسم شما را و سوگند میدهم شما را گویند انشدکم بالله وانشدکم والله ۱۲

رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم واللہ یعلم انہ لصادق بار راشد تابع للحق ثم توفی اللہ ابابکر فقلت انا ولی ابی بکر
فقبضتہا سنتین من امارتی اعمل فیہا بما عمل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وما عمل فیہا ابوبکر واللہ یعلم انی فیہا
لصادق بار راشد تابع للحق ثم جئتمانی تکلمانی وکلمتکما واحدۃ وامرکما واحد جئتنی یا عباس تسألنی نصیبک
من ابن اخیک وجاءنی ہذا یرید علیا یرید نصیب امرأتہ من ابیہا فقلت لکما ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
قال لا نورث ما ترکناہ صدقۃ فلما بدا لی ان ادفعہ الیکما قلت ان شئتما دفعتہا الیکما علی ان علیکما عہد اللہ
ومیثاقہ لتعملان فیہا بما عمل فیہا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وبما عمل فیہا ابوبکر وبما عملت فیہا منذ ولیتہا
فقلتما ادفعہا الینا فبذلک دفعتہا الیکما فانشدکم باللہ ہل دفعتہا الیہما بذلک قال الرہط نعم ثم اقبل علی
علی وعباس فقال انشدکما ہل دفعتہا الیکما بذلک فالا نعم قال فتلتمسان منی قضاء غیر ذلک فوالذی
باذنہ تقوم السماء والارض لا اقضی فیہا قضاء غیر ذلک فان عجزتما عنہا فادفعاہا الی فانی اکفیکماہا
اخرجہ البخاری وعن ابی یوسف عن غیر واحد من علماء اہل المدینۃ فی قصۃ وضع الخراج علی اہل العراق
والشام ان اہل الشام والعراق اکثروا علی عمر وقالوا لا تکلف ما افاء اللہ علینا باسیافنا علی قوم لم یحضروا
ولم یشہدوا ولا بناء قوم ولا بنائہم ولم یحضروا وکان عمر لا یزید علی ان یقول ہذا رأیی قالوا فاستشر قال
فاستشار المہاجرین الاولین فاختلفوا فاما عبد الرحمن بن عوف فکان رأیہ ان یقسم لہم حقوقہم ورأی
عثمان وعلی وطلحۃ رأی عمر رضی اللہ عنہم فارسل الی عشرۃ من الانصار خمسۃ من الاوس وخمسۃ من
الخزرج من کبرائہم واشرافہم فلما اجتمعوا حمد اللہ واثنی علیہ بما ہو اہلہ ومستحقہ ثم قال انی لم ازعجکم الا ان
تشرکوا فی امانتی فیما حملت من امورکم فانی واحد کاحدکم وانتم الیوم تقرون بالحق خالفنی من خالفنی ووافقنی
من وافقنی اریدان تتبعوا الذی ہو ہوای معکم من اللہ کتاب ینطق بالحق فوالذی نفسی بیدہ لئن کنت نطقت
بامر اریدہ ما اردت بہ الا الحق قالوا قد سمع یا امیر المومنین قال قد سمعتم کلام ہؤلاء القوم الذین زعموا
انی اظلمہم حقوقہم وانی اعوذ باللہ ان ارکب ظلما لئن کنت ظلمتہم شیئا ہو لہم واعطیتہ غیرہم لقد شقیت ولکن
رأیت انہ لم یبق شیء یفتح بعد ارض کسری وقد غنمنا اللہ اموالہم وارضہم وعلوجہم فقسمت ما غنموا من مال
اورثہ بین اہلہ واخرجت الخمس فوجہتہ علی وجہہ وانا فی توجیہ ورأیت ان احبس الارضین بعلوجہا

Marfat.com

واضع عليهم فيها الخراج وفي رقابهم الجزية يودونها فيكون شيئا للمسلمين للمقاتلة والذرية ولمن يأتي بعدهم
ارأيتم هذه الثغور بدّ لها من رجال يلزمونها ارأيتم هذه المدن العظام والشام والجزيرة والكوفة والبصرة ومصر بد
لها من ان تشحن بالجيوش وادرار العطاء عليهم فمن اين يعطى هؤلاء اذا قسمت الارضين والعلوج فقالوا
جميعا الرأى رأيك فنعم ما قلت وما رأيت ان لم نشحن هذه الثغور وهذه المدن بالرجال ويجبى عليهم
ما يقوون به رجع اهل الكفر الى مدنهم فقال قد بان لي الامر فمن رجل له جزالة وعقل يضع الارض مواضعها
ويضع على العلوج ما يحتملون فاجتمعوا له على عثمان بن حنيف وقالوا له ابعثه الى اهم من ذلك فان له
بصرا وعقلا وتجربة فاسرع اليه عمر فولاه مساحة ارض السواد فادت جباية سواد الكوفة قبل ان يموت
عمر بعام مائة الف الف والدرهم يومئذ درهم وانقان ونصف كانت الدراهم يومئذ وزن الدرهم مثل
وزن المثقال اخرجه في كتاب الخراج وعن حبيب بن ابي ثابت ان اصحاب رسول الله صلى الله عليه
وسلم وجماعة للمسلمين اراد وا عمر بن الخطاب ان يقسم الشام كما قسم رسول الله صلى الله عليه وسلم خيبر وانه كان
اشد الناس عليه في ذلك الزبير بن العوام وبلال بن رباح فقال عمر رضه اذا اترك من بعدكم من المسلمين لا شيء
لهم ثم قال اللهم اكفني بلالا واصحابه قال فرأى المسلمون ان الطاعون الذي اصابهم بعمواس كان عن
دعوة عمر قال وتركهم عمر ذمة يؤدون الخراج الى المسلمين اخرجه ابو يوسف وعن مالك بن اوس بن الحدثان
قال ذكر عمر بن الخطاب يوما الفيء فقال ما انا احق لهذا الفيء منكم وما احد منا باحق به من احد الا انا على منازلنا
من كتاب الله عز وجل وقسم رسوله فالرجل وقدمه والرجل وبلاءه والرجل وعياله والرجل وحاجته
اخرجه ابو داود وعنه قال قرأ عمر بن الخطاب انما الصدقات للفقراء والمساكين والعاملين حتى بلغ عليم
حكيم فقال هذه لهؤلاء ثم قرأ واعلموا انما غنمتم من شيء فان لله خمسه والرسول حتى بلغ وابن السبيل ثم
قال هذه لهؤلاء ثم قرأ ما افاء الله على رسوله من اهل القرى حتى بلغ للفقراء ثم قرأ والذين جاؤا من بعدهم
ثم قال هذه استوعبت المسلمين عامة فلئن عشت فليأتين الراعي وهو بسرو حمير نصيبه منها لم يعرق فيها
جبينه رواه في شرح السنة وعن ابراهيم بن عبد الرحمن بن عوف قال لما اتى عمر بكنوز كسرى قال له عبد الله
بن ارقم الزهري الا تجعلها في بيت المال حتى تقسمها فقال لا يظلها سقف حتى امضيها فامر بها فوضعت

ف الرجل وقدمه وداد
یعنی سابقت وقدم کردن
و فی تهذیب یعنی تقدم و اسلام
و یعنی منزلت مکی فی
و در نسخه در بعضی نقوم
ری است و در بعضی بلا
یج کاریابان و در بعضی کرت
عیال و در بعضی احتیاج باین
سبب متفاوت میشود
و اراضی قسمت میکنند و در
م و در بعضی تبیین میشود
و سکون رای

فی سوح المسجد وباتوا لیحرسونہا فلما اصبح امر بہا فکشف عنہا فرای فیہا من الحمار والبیضار مایکاد یتلألأ منہ البصر قال فبکی عمر فقال لہ عبدالرحمٰن بن عوف مایبکیک یا امیر المومنین فوالله ان کان ہذا الیوم یوم شکر و یوم سرور ویوم فرح فقال عمر کلا ان ہذا لم یعطہ قوم قط الا القی بینہم العداوۃ والبغضاء ثم قال انکیل لہم بالصاع ام نحثو فقال علی بل احث لہم ثم دعا حسن بن علی اول الناس فحثی لہ ثم دعا حسینا ثم اعطی الناس دون الدواوین وفرض للمہاجرین لکل رجل منہم خمسۃ آلاف درہم فی کل سنۃ وللانصار لکل واحد منہم اربعۃ آلاف درہم وفرض لازواج النبی لکل امراۃ منہن اثنی عشر الف درہم الا صفیۃ وجویریۃ لکل واحدۃ منہما ستۃ آلاف درہم قال معمر عن الزہری وقتادۃ فالا فرض عمر لاہل بدر المہاجرین منہم لکل رجل ستۃ آلاف درہم اخرجہ البغوی فی شرح السنۃ وعن ابی جعفر محمد بن علی ان عمر لما دون الدواوین قال بمن ترون ان ابدا فقیل لہ ابدا بالاقرب فالاقرب یک قال بل ابدأ بالاقرب فالاقرب فالاقرب برسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال معمر عن ہشام بن عروۃ عن ابیہ قال محی الزبیر نفسہ من الدیوان حین قتل عمر ومحی عبداللہ بن الزبیر نفسہ حین قتل عثمان رواہ الیضا فی شرح السنۃ واما تربیت کردن شیخین صحابہ وسائر امت را بر منہاج تربیت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم پس طول وعرضی دارد کہ این اوراق متحمل آن نمیتواند شد لیکن ناچار است از ذکر بعض احادیث کہ شواہد این معنی باشند پس از جملہ تربیت صدیق عمر فاروق را تشدید کردن در قتال اہل ردت عن ابی ہریرۃ قال لما توفی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وکان ابوبکر وکفر من کفر من العرب فقال عمر کیف تقاتل الناس وقد قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم امرت ان اقاتل الناس حتی یقولوا لا الہ الا اللہ فمن قالہا فقد عصم منی مالہ ونفسہ الا بحقہ وحسابہ علی اللہ فقال واللہ لاقاتلن من فرق بین الصلوٰۃ والزکوٰۃ فان الزکوٰۃ حق المال واللہ لو منعونی عناقا کانوا یؤدونہا الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لقاتلتہم علی منعہا قال عمر فواللہ ما ہو الا ان قد شرح اللہ صدر ابی بکر فعرفت انہ الحق اخرجہ البخاری وعن عمر ذکر عندہ ابوبکر فبکی فقال وددت ان عملی کلہ مثل عملہ یوما واحدا من ایامہ ولیلۃ واحدۃ من لیالیہ فذکر لیلۃ الغوائم قال واما یومہ فلما قبض رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ارتدت العرب وقالوا لا نؤدی زکوٰۃ فقال لو منعونی عقالا کانوا یؤدونہ الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لجاہدتہم علیہ فقلت یا خلیفۃ رسول اللہ تالف الناس وارفق بہم فقال لجبار فی الجاہلیۃ

Marfat.com

وخوار فی الاسلام انه قد انقطع الوحی وتم الدین انتقص وانا حی رواه رزین وعن ابن عمر قال لما قبض
رسول الله صلی الله علیه وسلم کان ابوبکر فی ناحیة المدینة فجاء فدخل علی رسول الله صلی الله علیه وسلم وهو
مسجی فوضع فاه علی جبین رسول الله صلی الله علیه وسلم فجعل یقبله ویبکی ویقول بابی انت وامی طبت
حیا وطبت میتا فلما خرج مر بعمر بن الخطاب وهو یقول ما مات رسول الله صلی الله علیه وسلم ولا یموت
حتی یقتل المنافقین وحتی یخزی الله المنافقین قال وکانوا قد استبشروا بموت رسول الله صلی الله علیه
وسلم فرفعوا رؤسهم فقال یا ایها الرجل اربع علی نفسک فان رسول الله صلی الله علیه وسلم قد مات الم تسمع الله
یقول انک میت وانهم میتون وقال وما جعلنا لبشر من قبلک الخلد افان مت فهم الخالدون قال
ثم اتی بمنبر فصعده فحمد الله واثنی علیه ثم قال ایها الناس ان کان محمد الهکم الذی تعبدون فان الهکم قد مات
وان کان الهکم الذی فی السماء فان الهکم لم یمت ثم تلا وما محمد الا رسول قد خلت من قبله الرسل افان مات
او قتل انقلبتم علی اعقابکم حتی ختم الآیة ثم نزل وقد استبشر المسلمون بذلک واشتد فرحهم واخذت المنافقین
الکآبة قال عبد الله بن عمر فوالذی نفسی بیده فکانما کانت علی وجوهنا اغطیة فکشفت اخرجه ابن ابی شیبة
وعن زید بن الحارث عن ابن سابط قال لما حضرت ابابکر الوفاة ارسل الی عمر یستخلفه فقال الناس استخلف
علینا فظا غلیظا لو قد ملکنا کان افظ واغلظ فماذا تقول لربک اذا لقیته وقد استخلفت علینا عمر قال
اتخوفونی بربی اقول اللهم امرت خیر اهلک ثم ارسل الی عمر فقال انی اوصیک بوصیة ان حفظتها ان لله علیک
حقا فی اللیل لا یقبله فی النهار وحقا فی النهار لا یقبله فی اللیل وانه لا یقبل نافلة حتی تؤدی الفریضة وانما
خفت موازین من خفت موازینه یوم القیمة باتباعهم الباطل فی الدنیا وخفته علیهم وحق المیزان لا یوضع
فیه الا الباطل ان یکون خفیفا وانما ثقلت موازین من ثقلت موازینه یوم القیمة باتباعهم الحق فی
الدنیا وثقله علیهم وحق المیزان لا یوضع فیه الا الحق ان یکون ثقیلا فان انت حفظت وصیتی هذه فلا
یکونن غائب احب الیک من الموت ولا بد منه وان انت ضیعت قولی هذا فلا یکن ابغض الیک من
الموت ولن تعجزه اخرجه ابو یوسف ورواه بن ابی شیبة عن زبید ولم یذکر ابن سابط وفی روایة الم تر ان الله ذکر
اهل الجنة بصالح ما عملوا وتجاوز عن سیئاتهم فیقول القائل انا ابلغ هؤلاء وذکر اهل النار بسیئ ما عملوا

فظ بفتح فا وشدت طا معجمه بمعنی بدخو وغلیظ بمعنی سخت گو وسنگدل

ورد عليهم صالح ما عملوا فيقول القائل انا خير من هؤلاء وذكر آية الرحمة وآية العذاب فيكون المؤمن راغبا راهبا ولا يتمنى على الله غير الحق ولا يلقي بيده الى التهلكة فان انت حفظت قولي هذا فلا يكن غائب احب اليك من الموت ولا بد لك منه وان انت ضيعت قولي هذا فلا يكن غائب ابغض اليك منه ولن تعجزه اخرجه في مصنفه وعن اسماء بنت عميس وقال له يا ابن الخطاب اني انما استخلفك نظرا لما خلفت ورائي وقد صحبت رسول الله صلى الله عليه وسلم فرأيت من اثرته انفسنا على نفسه واهلنا على اهله حتى ان كنا لنظل نهدي الى اهله من فضول ما ياتينا عنه وقد صحبتني فرأيتني انما اتبعت سبيل من كان قبلي والله ما نمت فحلمت ولا توهمت فسهوت واني لعلى السبيل ما زغت وان اول ما احذرك يا عمر نفسك ان لكل نفس شهوة فاذا اعطيتها تماديت في غيها واحذرك هؤلاء النفر من اصحاب محمد صلى الله عليه وسلم الذين قد انتفخت اجوافهم وطمحت ابصارهم واحب كل امرأ منهم لنفسه وان لهم لخيرة عند زلة واحد منهم فاياك ان تكون واعلم انهم لن يزالوا منك خائفين ما خفت الله لك مستقيمين ما استقامت طريقتك هذه وصيتي اقرأ عليك السلام اخرجه ابو يوسف وعن عبد الله بن حكيم قال خطبنا ابو بكر رض فقال اما بعد فاني اوصيكم بتقوى الله وان تثنوا عليه ما هو اهله وان تخلطوا الرغبة بالرهبة وتجمعوا الالحاف بالمسئلة فان الله اثنى على زكريا واهل بيته فقال انهم كانوا يسارعون في الخيرات ويدعوننا رغبا ورهبا وكانوا لنا خاشعين ثم اعلموا عباد الله ان الله قد ارتهن بحقه انفسكم واخذ على ذلك مواثيقكم واشترى منكم القليل الفاني بالكثير الباقي هذا كتاب الله فيكم لا تفنى عجائبه ولا يطفى نوره فصدقوا بقوله وانتصحوا كتابه واستبصروا فيه ليوم الظلمة فانما خلقكم للعبادة ووكل بكم الكرام الكاتبين يعلمون ما تفعلون ثم اعلموا عباد الله انكم تغدون وتروحون في اجل قد غيب عنكم علمه فان استطعتم ان تنقضي الآجال وانتم في عمل الله فافعلوا ولن تستطيعوا ذلك الا بالله فسابقوا في مهل آجالكم قبل ان تنقضي فيردكم على اسوء اعمالكم فان اقواما جعلوا آجالهم لغيرهم ونسوا انفسهم فانهاكم ان تكونوا امثالهم فالوحا الوحا النجا النجا فان وراءكم طالبا حثيثا مرة سريع اخرجه ابو يوسف وابن ابي شيبة وعن انس قال كان ابو بكر يخطبنا فيذكر بدء خلق الانسان فيقول خلق من مجرى البول من نتن فيذكر حتى يتقذر احدنا نفسه اخرجه ابن ابي شيبة وعن عرفجة السلمي قال قال ابو بكر ابكوا فان لم تبكوا فتباكوا اخرجه ابن ابي شيبة وعن

Marfat.com

عثمانؓ بن عفان ان رجالاً من اصحاب النبی صلی اللہ علیہ وسلم حین توفی النبی صلی اللہ علیہ وسلم حزنوا
علیہ حتی کاد بعضهم یوسوس قال عثمان فکنت منهم فبینا انا جالس فی ظل اطم بین الآطام مر علیّ عمرؓ فسلم علی
فلم اشعر انه مر ولا سلم فانطلق عمرؓ حتی دخل علی ابی بکرؓ فقال له اما یعجبک انی مررت علیّ عثمان فسلمت علیه
فلم یرد علی السلام واقبل هو وابوبکر فی ولایة ابی بکر حتی سلما علی جمیعا ثم قال ابوبکر جارنی اخوک عمر فذکر
انه مر علیک فسلم فلم ترد علیه السلام فما الذی حملک علی ذلک قال قلت ما فعلت فقال عمر بلی واللہ لقد
فعلت ولکنها عثکم یا بنی امیة قال قلت واللہ ما شعرت انک مررت ولا سلمت قال ابوبکر صدق
عثمان وقد شغلک عن ذلک امر فقلت اجل قال ما هو فقال عثمانؓ توفی اللہ تعالی عزوجل نبیه
صلی اللہ علیه وسلم قبل ان نسأله عن نجاة هذا الامر قال ابوبکر قد سألت عن ذلک فقمت الیه فقلت
له بابی انت وامی انت احق بها قال ابوبکرؓ قلت یا رسول اللہ ما نجاة هذا الامر فقال رسول اللہ صلی اللہ
علیه وسلم من قبل منی الکلمة التی عرضت علی عمی فردها علی فهی له نجاة اخرجه احمد وعن عائشة زوج
النبی صلی اللہ علیه وسلم ان فاطمة بنت رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم سألت ابابکرؓ بعد وفاة رسول اللہ
صلی اللہ علیه وسلم ان یقسم لها میراثها مما ترک رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم مما افاء اللہ علیه فقال لها
ابوبکرؓ ان رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم قال لا نورث ما ترکنا صدقة قال فغضبت فاطمةؓ فهجرت
ابابکرؓ فلم تزل مهاجرة حتی توفیت قال وعاشت بعد وفاة رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم ستة اشهر
قال وکانت فاطمةؓ تسأل ابابکرؓ نصیبها مما ترک رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم من خیبر وفدک وصدقة
بالمدینة فابی ابوبکرؓ علیها ذلک وقال لست تارکا شیئا کان رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم یعمل به الا
عملت به وانی اخشی ان ترکت شیئا من امره ان ازیغ فاما صدقته بالمدینة فدفعها عمرؓ الی علیؓ
وعباس فغلبه علیها علیؓ واما خیبر وفدک فامسکهما عمرؓ وقال هما صدقة رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم
کانتا لحقوقه التی تعروه ونوائبه وامرهما الی من ولی الامر قال فهما علی ذلک الیوم اخرجه احمد وعن اوسط
البجلی عن ابی بکرؓ الصدیق قال سمعته یخطب للناس مرة حین استخلف فقال ان رسول اللہ صلی اللہ
علیه وسلم قام عام الاول مقامی هذا وبکی ابوبکر فقال اسأل اللہ العفو والعافیة فان الناس لم یعطوا

۵۱ یعنی ابن ضلیع کوفی ابو اسحاق سبیعی ثقه عابد مکثر من الروایة مات سنة ۱۲۷ "تقریب" عنه ابن

Marfat.com

بعد الیقین شیئا خیرا من العافیۃ وعلیکم بالصدق فانہ فی الجنۃ وایاکم والکذب فانہ مع الفجور وہما فی النار
ولا تقاطعوا ولا تباغضوا ولا تحاسدوا ولا تدابروا وکونوا اخوانا کما امرکم اللہ عزوجل اخرجہ احمد وعن علی
قال کنت اذا سمعت من رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حدیثا نفعنی اللہ بما شاء منہ واذا حدثنی عنہ غیری
استحلفہ فاذا حلف لی صدقتہ وان ابا بکرؓ حدثنی وصدق ابو بکر انہ سمع النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال ما من
رجل یذنب ذنبا فیتوضأ فیحسن الوضوء قال مسعر ویصلی وقال سفیان ثم یصلی رکعتین فیستغفر اللہ
عزوجل الا غفر لہ اخرجہ احمد وعن ابی برزۃ الاسلمیؓ انہ قال کنا عند ابی بکر الصدیق فی عملہ فغضب علی
رجل من المسلمین فاشتد غضبہ علیہ جدا فلما رأیت ذلک قلت یا خلیفۃ رسول اللہ اضرب عنقہ فلما
ذکرت القتل صرف عن ذلک الحدیث اجمع الی غیر ذلک من النحو فلما تفرقنا ارسل الی بعد ذلک ابو بکر الصدیق
فقال یا ابا برزۃ ما قلت قال ونسیت الذی قلت وقلت ذکرنیہ قال اما تذکر ما قلت قال قلت
لا واللہ قال لکنی رأیت حین رأیتنی غضبت علی الرجل فقلت واضرب عنقہ یا خلیفۃ رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم اما تذکر ذلک او کنت فاعلا ذاک قال قلت نعم واللہ والآن ان امرتنی فعلت قال
ویحک او ویلک ان تلک واللہ ما ہی لاحد بعد محمد صلی اللہ علیہ وسلم اخرجہ احمد وعن الحسن البصری ان رجلا
قال لعمر بن الخطاب اتق اللہ یا عمر فاکثر علیہ فقال لہ قائل اسکت فقد اکثرت فقال لہ عمرؓ دعہ لا خیر فیہم
ان لم یقولوا لنا ولا خیر فینا ان لم نقبل واوشک ان ترد علی قائلہا اخرجہ ابو یوسف وعن ابی المیلح
بن اسامۃ الہذلی قال خطب عمرؓ بن الخطاب فقال یا ایہا الرعاء ان لنا علیکم حق النصیحۃ بالغیب والمعونۃ
علی الخیر ایہا الرعاء انہ لیس من علم احب الی اللہ ولا اعم نفعا من حلم امام ورفقہ ولیس من جہل الغضب الی اللہ
ولا اعم ضررا من جہل امام وخرقہ وانہ من یاخذ بالعافیۃ فیما بین ظہرانیہ یعطی العافیۃ من فوقہ اخرجہ ابو یوسف
وعن ابن عباس قال دخلت علی امیر المؤمنین عمرؓ حین طعن فقلت ابشر یا خشۃ یا امیر المؤمنین اسلمت
حین کفر الناس وجاہدت مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حین خذلہ الناس وقبض رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
وہو عنک راض ولم تختلف فی خلافتک اثنان وقتلت شہیدا فقال اعد علی فاعدت علیہ فقال واللہ
الذی لا الہ غیرہ لوان لی ما علی الارض من صفراء وبیضاء لافتدیت بہ من ہول المطلع اخرجہ ابو یوسف

Marfat.com

وعن عطار الکلاعی قال خطب عمر الناس فحمد اللہ واثنی علیہ ثم قال اما بعد انی اوصیکم بتقوی اللہ الذی لا یبقی ویہلک من سواہ الذی بطاعتہ ینفع اولیاءہ وبمعصیتہ یضر اعداءہ لا یسر لہا لک ہلک معذرۃ فی تعمد ضلالۃ حسبہا ہدی ولا فی ترک حق حسبہ ضلالۃ وان احق ما تعاہد الراعی من رعیتہ تعاہدہم بالذی لہ علیہم فی وظائف دینہم الذی ہداہم اللہ لہ وانما علینا ان نامرکم بما امرکم اللہ بہ من طاعتہ وان ننہاکم عما نہاکم اللہ عنہ من معصیتہ وان نقیم امر اللہ فی قریب الناس وبعیدہم ولا نبال علی من نال الخلق الا وان اللہ فرض الصلوٰۃ وجعل لہا شروطا فمن شروطہا الوضوء والخشوع والرکوع والسجود اعلموا ایہا الناس ان الطمع فقر وان الیاس غنی وفی الغربۃ راحۃ من خلطاء السوء واعلموا انہ من لم یرض عن اللہ فیما کرہ من قضائہ لم یؤد الیہ واجب کنہ شکرہ واعلموا ان للہ تعالی عبادا یمیتون الباطل بہجرہ ویحیون الحق بذکرہ رغبوا ورہبوا فرہبوا ان خافوا فلایامنوا فابصروا من الیقین بما لم یعاینوا فخلصوا بما لم یزایلوا خلصہم الخوف فہجروا ما ینقطع عنہم الحیوۃ علیہم نقمۃ والموت لہم کرامۃ اخرجہ ابو یوسف وعن زبید الیامی قال لما اوصی عمر قال اوصی الخلیفۃ من بعدی بتقوی اللہ واوصیہ بالمہاجرین الاولین ان یعرف لہم حقہم وکرامتہم واوصیہ بالانصار الذین تبوؤا الدار والایمان ان یقبل من محسنہم ویتجاوز عن مسیئہم واوصیہ باہل الامصار فانہم ردء الاسلام وغیظ العدو وجباۃ المال ان لا یوخذ منہم الا فضلہم عن رضا منہم واوصیہ بالاعراب فانہم اصل العرب ومادۃ الاسلام ان یوخذ من حواشی اموالہم فیرد علی فقرائہم واوصیہ بذمۃ اللہ وذمۃ رسولہ ان یوفی لہم بعہدہم وان یقاتل من ورائہم ولا یکلفوا فوق طاقتہم اخرجہ ابو یوسف وعن معدان بن ابی طلحۃ ان عمر خطب یوم جمعۃ فذکر نبی اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وذکر ابا بکر وقال انی قد رایت دیکا قد نقرنی وان اللہ لم یکن لیضیع دینہ ولا خلافتہ والذی بعث بہ نبیہ صلی اللہ علیہ وسلم فان عجل بی امر فالخلافۃ شوری بین ہؤلاء الستۃ الذین توفی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وہو عنہم راض وانی قد علمت ان قوما سیطعنون فی ہذا الامر انا ضربتہم بیدی ہذہ علی الاسلام فان فعلوا فاولئک اعداء اللہ الکفرۃ والضلال وانی لا ادع بعدی شیئا اہم الی من الکلالۃ وما اغلظ لی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی شیء ما صاحبنی یغلظ لی فی الکلالۃ وما راجعتہ فی شیء ما راجعتہ فی الکلالۃ حتی طعن باصبعہ فی صدری وقال یا عمر الا تکفیک آیۃ

Marfat.com

الصیف التی فی آخر سورۃ النساء فان اعش اقض فیہا قضیتہ تقضی بہا من یقرء القرآن ومن لا یقرء القرآن ثم قال اللہم انی اشہدک علی امراء الانصار فانما بعثتہم لیعلموا الناس دینہم وسنۃ نبیہم صلی اللہ علیہ وسلم ویقسموا فیہم فیئہم ویعدلوا علیہم ویرفعوا الی ما اشکل علیہم من امرہم ایہا الناس انکم تاکلون شجرتین لا اراہما الا خبیثتین لقد رایت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا وجد ریحہا من الرجل فی المسجد امر بہ فاخذ بیدہ فاخرج الی البقیع ومن اکلہا فلیمتہما طبخا اخرجہ احمد عن خالد بن معدان قال دخل عبد اللہ بن الہیثم علی عمر بن عبد العزیز مع العامۃ فلم یعجبہ عمر الا وہو بین یدیہ یتکلم فحمد اللہ واثنی علیہ ثم قال اما بعد فان اللہ خلق الخلق غنیا عن طاعتہم آمنا لمعصیتہم والناس یومئذ فی المنازل وللدرائی مختلفون فالعرب بشر تلک المنازل اہل الحجر واہل الوبر واہل الدیر یحتبازدونہم طیبات الدنیا ورخاء عیشہا لا یسألون اللہ جماعۃ ولا یتلون لہ کتابا میتہم فی النار وحیہم اعمی الحس مع مالا یحصی من المرغوب عنہ والمزہود فیہ فلما اراد اللہ ان ینشر علیہم رحمتہ بعث الیہم رسولا من انفسہم عزیز علیہ ما عنتم حریص علیکم بالمومنین رؤف رحیم صلی اللہ تعالی علیہ وعلیہم السلام ورحمۃ اللہ وبرکاتہ فلم یمنعہم ذلک ان جرحوہ فی جسمہ ونقبوہ فی رحلہ ومعہ کتاب من اللہ ناطق لا یقوم الا باذنہ ولا یرحل الا باذنہ ولا یقدم ولا یوخر الا باذنہ فلما امر بالعزمۃ وحمل علی الجہاد انبسط لامر اللہ بوثبہ فابلج اللہ حجتہ واجاز کلمتہ واظہر دعوتہ وفارق الدنیا تقیا نقیا ثم قام بعدہ ابو بکر فسلک سنتہ واخذ سبیلہ وارتدت العرب او من فعل ذلک منہم فابی ان یقبل منہم بعد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الا الذی کان قابلا ان تنزع السیوف من اغمادہا وقد الہبت نیرانہا فی شعلہا ثم نکب باہل الحق اہل الباطل فلم یبرح یقطع اوصالہم ویسقی الارض دمارہم حتی ادخلہم فی الذی خرجوا منہ وقررہم بالذی نفروا عنہ وقد کان اصاب من مال اللہ بکرا یرتوی علیہ وحبشیہ ارضعت ولدا لہ فرای ذلک عند موتہ غصۃ فی حلقہ فادی ذلک الی الخلیفۃ من بعدہ وفارق الدنیا تقیا نقیا علی منہاج صاحبہ ثم قام بعدہ عمر بن الخطاب فمصر الامصار وخلط الشدۃ باللین وجسر عن ذراعیہ وشمر عن ساقیہ واعد للامور اقرانہا وللحرب آلتہا فلما اصابہ قین المغیرۃ بن شعبۃ امر ابن عباس یسال الناس ہل تثبتون قاتلہ فلما قیل قین المغیرۃ بن شعبۃ استہل بحمد ربہ ان لا یکون اصابہ

Marfat.com

ذو حق فی الفئی فیحتج علیه بانه انما استحل دمه بما استحل من حقه وقد کان اصاب من مال الله بضعة وثمانین الفاً
فکسر بها رباعه وکره بها کفالة اولاده فاداها الی الخلیفة من بعده وفارق الدنیا تقیا نقیا علی منهاج صاحبه
ثم انک یا عمر بنی الدنیا ولدتک ملوکها والقمتک ثدیها ونبت فیها تلتمسها مظانها فلما ولیتها القیتها حیث
القاها الله هجرتها وجفوتها وقذرتها الا ما تزودت منها فالحمد لله الذی جلا بک حوبتنا وکشف بک کربتنا
دور کرد بتو حاجت ما را ۱۲
فامض ولا تلتفت فانه لا یعز علی الحق شئی ولا یذل علی الباطل شئی اقول قولی هذا واستغفر الله لی
وللمومنین والمومنات قال ابو ایوب فکان عمر بن عبد العزیز یقول فی الشئی قال لی ابن الاهتم امض
ولا تلتفت اخرجه الدارمی وعن سالم بن عبد الله انه قال دخل رجل من اصحاب رسول الله صلی الله
علیه وسلم المسجد یوم الجمعة وعمر بن الخطاب یخطب فقال عمر ایة ساعة هذه فقال یا امیر المومنین انقلبت
من السوق فسمعت النداء فما زدت علی ان توضات فقال عمر الوضوء ایضاً وقد علمت ان رسول الله
صلی الله علیه وسلم کان یامر بالغسل اخرجه مالک واصحاب مبهم حدیث تفسیر کرده اند با انکه مراد ازین رجل
مبهم حضرت عثمانؓ است وعن عمرو بن میمون الاودی ان عمر بن الخطاب لما حضر قال ادعوا لی
علیا وطلحة والزبیر وعثمان وعبد الرحمن بن عوف وسعداً قال فلم یکلم احداً منهم الا علیاً وعثمان فقال
یا علی لعل هؤلاء القوم یعرفون لک قرابتک وما اتاک الله من العلم والفقه فاتق الله وان ولیت
هذا الامر فلا ترفعن بنی فلان علی رقاب الناس وقال لعثمان یا عثمان ان هؤلاء القوم لعلهم یعرفون
لک صهرک من رسول الله صلی الله علیه وسلم وسنک وشرفک فان انت ولیت هذا الامر فاتق الله
ولا ترفع بنی فلان علی رقاب الناس فقال ادعوا لی صهیبا فقال صل بالناس ثلثا ولیجتمع هؤلاء الرهط
فلیخلوا فان اجمعوا علی رجل فاضربوا راس من خالفهم اخرجه ابن ابی شیبة وعن اسلم انه حین بویع لابی بکر
بعد رسول الله صلی الله علیه وسلم کان علیؓ وزبیرؓ یدخلان علی فاطمةؓ بنت رسول الله صلی الله علیه
وسلم فیشاورونها ویرتجعون فی امرهم فلما بلغ ذلک عمرؓ بن الخطاب خرج حتی دخل علی فاطمةؓ فقال یا بنت
رسول الله صلی الله علیه وسلم والله ما من الخلق احد احب الینا من ابیک وما من احد احب الینا بعد ابیک
منک وایم الله ما ذلک بمانعی ان اجتمع هؤلاء النفر عندک ان امر بهم ان یحرق علیهم البیت قال فلما خرج

Marfat.com

عمر جاء وہا فقالت تعلمون ان عمر قد جارنی وقد حلف بالله لئن عدتم ليحرقن عليكم البيت وايم الله ليمضين لما حلف عليه فانصرفوا راشدين فروا رايكم ولا ترجعوا الى فانصرفوا عنها فلم يرجعوا اليها حتى بايعوا لابى بكر اخرجه ابن ابى شيبة وعن اسلم مولى عمر ان عمرؓ بن الخطاب رأى على طلحة بن عبيد الله ثوبا مصبوغا وهو محرم فقال عمر ما هذا الثوب المصبوغ يا طلحة فقال طلحة يا امير المومنين انما هو مدر فقال عمر انكم ايها الرهط ائمة يقتدى بكم الناس فلو ان رجلا جاهلا رأى هذا الثوب تقال ان طلحة بن عبيد الله كان يلبس الثياب المصبغة فى الاحرام فلا تلبسوا ايها الرهط شيئا من هذه الثياب المصبغة اخرجه مالك وعن جابر بن عبد الله قال سمعت عمرؓ بن الخطاب يقول لطلحة بن عبيد الله مالى اراك قد شعثت واغبررت منذ توفى رسول الله صلى الله عليه وسلم لعلك سارك يا طلحة امارة ابن عمك قال معاذ الله انى لاجدركم ان لا افعل ذلك انى سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول انى لاعلم كلمة لا يقولها رجل عند ما حضرت الموت الا وجد روح لها رداحين يخرج من جسده وكانت له نورا اليوم القيمة فلم اسال رسول الله صلى الله عليه وسلم عنها ولم يخبرنى بها فذلك الذى دخلنى قال عمر فانا اعلمها قال فلله الحمد فما هى قال هى الكلمة التى قالها لعمه لا اله الا الله قال طلحة صدقت اخرجه احمد وعن عبد الله بن عباس فى قصة سرغ قفاوى عمرؓ بن الخطاب انى مصبح على ظهر فاصبحوا عليه فقال ابو عبيدة افرارا من قدر الله فقال عمر لو غيرك قالها يا ابا عبيدة نعم نفر من قدر الله الى قدر الله ارايت لو كانت لك ابل فهبطت واديا له عدوتان احديهما مخصبة والاخرى جدبة اليس ان رعيت الخصبة رعيتها بقدر الله وان رعيت الجدبة رعيتها بقدر الله اخرجه مالك وعن عباية بن رفاعة قال بلغ عمر ان سعدا المابنى القصر قال انقطع الصعوبة فبعث اليه محمد بن مسلمة فلما قدم اخرج زنده واورى ناره واتباع حطبا بدرهم وقيل لسعد ان رجلا فعل كذا وكذا فقال ذلك محمد بن مسلمة خرج اليه فحلف بالله ما قاله فقال نودى عنك الذى تقول ونفعل ما امرنا به فاحرق الباب ثم اقبل يعرض عليه ان يزوده فابى فخرج فقدم على عمر فهجر اليه فسار ذيها به ورجوعه تسع عشرة فقال لولا حسن الظن بك لرأينا انك لم تودعنا قال بلى ارسل يقرء السلام ويعتذر ويحلف بالله ما قاله قال فهل زودك شيئا قال لا قال فما منعك ان تزودنى انت قال انى كرهت ان آمرلك فيكون لك البارد ويكون لى الحار

۵۱ بصیغہ امر مفعول از افعال بمعنی فراغ حال کہ سامان ملفوظ را دریابد گویا بگرشت روزگار باشد وجہ بر فرمان کہ بسبب بسیاری باران رویہ گی دران نباشد ۱۲

۵۲ یعنی گمان می کردیم کہ تو از ما رخصت نشدہ بود و مقصود آنکہ رفتن تو بایں زودی مناسب نمی نمود

Marfat.com

وحولی اہل المدینۃ قد قتلہم الجوع وقد سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول لا یشبع الرجل دون
جارہ اخرجہ احمد وعن سلیمان بن حنظلۃ قال اتینا ابی ابن کعب لنتحدث الیہ فلما قام قمنا ونحن نمشی
خلفہ فرمقنا عمر بتبعہ فضربہ عمر بالدرۃ قال فالتفاہ بدراعیہ فقال یا امیر المومنین ما تضع قال اوما
تری فتنۃ للمتبوع مذلۃ للتابع اخرجہ الدارمی وعن محمد بن سیرین قال قال عمر لابن مسعود الم ابنأ
اوانبئت انک تفتی ولست بامیر وللہ حار ہا من تولی قار ہا اخرجہ الدارمی وعن تمیم الداری قال
تطاول الناس فی البنار فی زمن عمر بن الخطاب فقال عمر یا معشر العرب الارض الارض انہ لا اسلام
الا بجماعۃ ولا جماعۃ الا بامارۃ ولا امارۃ الا بطاعۃ فمن سودہ قومہ علی الفقہ کان حیوۃ لہ ولہم ومن سودہ
قومہ علی غیر فقہ کان ہلاکا لہ ولہم اخرجہ الدارمی وعن عبد اللہ بن مسعود قال لما قبض النبی صلی اللہ
علیہ وسلم واستخلفوا ابا بکرؓ وکان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بعث معاذا الی الیمن فاستعمل ابو بکرؓ عمر
علی الموسم فلقی معاذا بمکۃ ومعہ رقیق فقال ما ہؤلاء قال ہؤلاء اہدوا لی وہؤلاء لابی بکر فقال لہ
عمر انی اریک ان تاتی بہم ابا بکر قال فلقیہ من الغد فقال یا ابن الخطاب لقد رأتنی البارحۃ وانا انزوا فی
النار وانت آخذ بحجزتی وما ارانی الا مطیعک قال فاتی بہم ابا بکر فقال ہؤلاء اہدوا لی وہؤلاء لک قال
فانا سلمنا لک ہدیتک فخرج معاذ الی الصلوۃ فاذا ہم یصلون خلفہ فقال معاذ لمن تصلون قالوا
للہ عز وجل قال فاتم لہ فاعتقہم اخرجہ الحاکم وعن حذیفۃ بن الیمان انہ تزوج یہودیۃ بالمدائن فکتب
الیہ عمر بن الخطاب ان خل سبیلہا فکتب الیہ احرام ہی یا امیر المومنین فکتب الیہ اعزم علیک ان
لا تضع کتابی حتی تخلی سبیلہا فانی اخاف ان یقتدی بک المسلمون فیختاروا نساء اہل الذمۃ بجمالہن
وکفی بذلک فتنۃ لنساء المسلمین اخرجہ محمد وعن سعید بن ابی بردۃ قال کتب عمر الی ابی موسی اما بعد
فان اسعد الرعاۃ من سعدت بہ رعیتہ وان اشقی الرعاۃ عند اللہ من شقیت بہ رعیتہ ایاک ان ترفع
فیرفع عمالک فیکون مثلک عند اللہ مثل البہیمۃ نظرت الی خضرۃ من الارض فرتعت فیہا تبتغی بذلک
السمن وانما حتفہا فی سمنہا والسلام علیک اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن سفیان قال کتب عمر الی ابی
موسی اما بعد لن تنال الآخرۃ بشیء افضل من الزہد فی الدنیا اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن یحیی بن

Marfat.com

سعيدان عمر بن الخطاب ادرک جابر بن عبد الله ومعه حمال لحم فقال ما هذا فقال يا امير المومنين قدمنا
الى اللحم فاشتريت بدرهم لحما فقال عمر ما يريد احدكم ان يطوى بطنه عن جاره او ابن عمه ابن يذهب
عنك هذه الآية اذهبتم طيباتكم فى حيوتكم الدنيا واستمتعتم بها اخرجه مالك وعن ابن عمر قال دخل عليه
عمر وهو على مائدته فاوسع له عن صدر المجلس فقال بسم الله ثم ضرب بيده فلقم لقمة ثم ثنى باخرى ثم قال
انى لاجد طعم دسم وما هو بدسم اللحم قال عبد الله يا امير المومنين انى خرجت الى السوق اطلب السمين
لاشتريه فوجدته غاليا فاشتريت بدرهم من المهزول وحملت عليه بدرهم سمنا فاردت ان تيسر ود
عيالى عظما عظما فقال عمر ما اجتمعا عند رسول الله صلى الله عليه وسلم قط الا اكل احدهما وتصدق بالآخر
قال عبد الله خذ يا امير المومنين فلن يجتمعا عندى الا فعلت ذلك قال ما كنت لافعل اخرجه ابن ماجة
وعن ابن عباس قال كان عمر يدخلنى مع اشياخ بدر فكان بعضهم وجد فى نفسه فقال لم يدخل هذا معنا و
لنا ابناء مثله فقال عمر انه من حيث علمتم فدعاذات يوم فادخله معهم فما رايت انه (اى غضب) دعانى يومئذ الا ليريهم
قال ما تقولون فى قول الله اذا جاء نصر الله والفتح فقال بعضهم امرنا ان نحمد الله ونستغفره اذا نصرنا
وفتح علينا وسكت بعضهم فلم يقل شيئا فقال لى اكذلك تقول يا ابن عباس فقلت لا قال فما
تقول قلت هو اجل رسول الله صلى الله عليه وسلم اعلمه له قال اذا جاء نصر الله والفتح وذلك علامة
اجلك فسبح بحمد ربك واستغفره انه كان توابا فقال عمر ما اعلم منها الا ما تقول اخرجه البخارى وعن ابى
فراس قال خطب عمر بن الخطاب فقال يا ايها الناس الا انا انما كنا نعرفكم اذ بين ظهرينا النبى صلى الله
عليه وسلم واذ ينزل الوحى واذ نبانا الله من اخباركم الا وان النبى صلى الله عليه وسلم قد انطلق وقد
انقطع الوحى وانما نعرفكم بما نقول لكم من اظهر منكم خيرا ظننا به خيرا واحببناه عليه ومن اظهر لنا شرا ظننا به
شرا وابغضناه عليه سرائركم بينكم وبين ربكم الا انه قد اتى على حين وانا احب ان من قرء القرآن يريد
الله وما عنده فقد خيل الى باخرة الا ان رجالا قد قرءوه يريدون به ما عند الناس فاريدوا الله بقرائتكم
واريدوا به اعمالكم الا انى والله ما ارسل عمالى اليكم ليضربوا ابشاركم ولا لياخذوا اموالكم ولكن ارسلهم اليكم
ليعلموكم دينكم وسنتكم فمن فعل به سوى ذلك فليرفعه الى فوالذى نفسى بيده اذا لاقصصه منه فوثب

Marfat.com

عمرو بن العاص فقال یا امیر المومنین اورایت انکان رجل من المسلمین علی رعیته فادب بعض رعیته
انک تقتصه منه فقال ای والذی نفس عمر بیده اذا لاقتصه منه وقد رایت رسول الله صلی الله
علیه وسلم یقتص من نفسه الا لا تضربوا المسلمین فتذلوهم ولا تجمروهم فتفتنوهم ولا تمنعوهم حقوقهم
فتکفروهم ولا تنزلوهم الغیاض فتضیعوهم اخرجه احمد وعن عیاض الاشعری قال شهدت الیرموک و
علینا خمسة امراء ابو عبیدة بن الجراح ویزید بن ابی سفیان ابن حسنة وخالد بن الولید وعیاض ولیس
عیاض هذا بالذی حدث سمعا کما قال وقال عمر اذا کان قتال فعلیکم ابو عبیدة قال فکتبنا الیه انه قد جاش
لینا الموت واستمددناه فکتب الینا انه قد جاءنی کتابکم تستمدونی وانی اولکم علی من هو اعز نصرا واحصر
جندا الله عز وجل فاستنصروه فان محمدا صلی الله علیه وسلم قد نصر یوم بدر فی اقل من عدتکم فاذا اتاکم
کتابی هذا فقاتلوهم ولا تراجعونی قال فقاتلناهم فهزمناهم وقتلناهم اربع فراسخ اخرجه احمد وعن زید
بن اسلم قال کتب ابو عبیدة بن الجراح الی عمر بن الخطاب یذکر له جموعا من الروم وما یتخوف منهم
فکتب الیه عمر اما بعد فانه مهما ینزل بعبد مومن من منزل شدید یجعل الله بعده فرجا وانه لن یغلب
عسر یسرین وان الله یقول فی کتابه یا ایها الذین آمنوا اصبروا وصابروا ورابطوا واتقوا الله لعلکم
تفلحون اخرجه مالک وعن یحیی بن سعید ان عمر بن الخطاب کان یقول کرم المومن تقواه ودینه حسبه
ومروته خلقه والجراة والجبن غرائز یضعها الله حیث یشاء فالجبان یفر عن ابیه وامه والجری یقاتل
من لا یؤوب به الی رحله والقتل حتف من الحتوف والشهید من احتسب نفسه علی الله اخرجه مالک
وعن ابی عثمان النهدی قال اتانا کتاب عمر بن الخطاب ونحن بآذربیجان مع عتبة بن فرقد اما بعد فاتزروا
وارتدوا وانتعلوا والقوا الخفاف والقوا السراویل وعلیکم بلباس ابیکم اسمعیل وایاکم والتنعم وزی
العجم وعلیکم بالشمس فانها حمام العرب وتمعددوا واخشوشنوا واخشوشبوا واخلولقوا واعطوا الرکب
استنها وانزوا نزوا وارموا الاغراض وفی روایة وانزوا علی ظهور الخیل نزوا واستقبلوا بوجوهکم
الشمس فانها حمامات العرب اخرجه البغوی فی شرح السنة اما اتصاف شیخین بصفات کاملة تبلیغ کرانرا
در عرف زبان ما طریقت گویند از خوف وخشیته ومحبت وفنا در مرضی خدا تعالی ورسول او صلی الله علیه وسلم

Marfat.com

وتعظیم جانب خدا تعالیٰ ورسول او صلی اللہ علیہ وسلم ونصیحت قرآن وایستادن نزدیک او امر ونواہی
او وورع وزہد واعراض از دنیا وتقلل از معاش ومانند آن پس بطریق اتم بود وظہور خرق عوائد و
تربیت الٰہی ایشانرا برویا ومانند آن از ایشان بسیار مروی شدہ وشواہد آن معنی بسیار است حدیثی
چند ازین جملہ نیز روایت کنیم عن الضحاک قال رای ابوبکر الصدیق طیرًا واقعًا علی شجرۃ فقال طوبی
لک یا طیر واللہ لوددت انی کنت مثلک تقع علی الشجرۃ وتاکل من الثمر ثم تطیر ولیس علیک حساب
ولا عذاب واللہ انی لوددت انی کنت شجرۃ الی جانب الطریق مر علیّ جمل فاخذنی فادخلنی فاہ
فلاکنی ثم ازدردنی ثم اخرجنی بعرًا ولم اکن بشرًا اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن محمد بن ابراہیم قال لما نزلت
ان الذین یغضون اصواتہم عند رسول اللہ اولئک الذین امتحن اللہ قلوبہم للتقوی قال ابوبکر الصدیق
یا رسول اللہ لا اکلمک الا کاخی السرار حتی القی اللہ اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن مجاہد قال قام ابوبکر خطیبا فقال
ابشروا فانی ارجو ان تیم اللہ ہذا الامر حتی تشبعوا من الزیت والخبز اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن میمون
قال اتی ابوبکرؓ بوافر انجباحین فقال ما صید من صید ولا غصن من شجر الا بما ضیعت من التسبیح اخرجہ
ابن ابی شیبۃ وعن ابی السفر قال دخل علی ابی بکر فاس من اخوانہ یعودونہ فی مرضہ فقالوا لہ یا خلیفۃ
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الا ندعو لک طبیبًا ینظر الیک قال قد نظر الی قالوا فما ذا قال لک قال
قال انی فعال لما ارید اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن عبد الرحمن بن ابی بکر قال ان اصحاب الصفۃ کانوا اناسا
فقراء وان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال من کان عندہ طعام اثنین فلیذہب بثالث ومن کان عندہ
طعام اربعۃ فلیذہب بخامس او سادس وان ابا بکر جاء بثلثہ وانطلق النبی صلی اللہ علیہ وسلم بعشرۃ
وان ابا بکر تعشی عند النبی صلی اللہ علیہ وسلم فجاء بعد ما مضی من اللیل ما شاء اللہ قالت لہ امرأتہ ما حبسک
عن اضیافک قال او ما عشیتہم قالت ابوا حتی تجیئ فغضب وقال واللہ لا اطعمہ ابدًا فحلفت المرأۃ
ان لا تطعمہ وحلف الاضیاف ان لا یطعموہ قال ابوبکر کان ہذا من الشیطان فدعا بالطعام فاکل
واکلوا جمیعًا فجعلوا لا یرفعون لقمۃ الا ربت من اسفلہا اکثر منہا فقال لامرأتہ یا اخت بنی فراس ما ہذا
قالت وقرۃ عینی انہا الآن لاکثر منہا قبل ذلک بثلث مرار فاکلوا وبعث بہا الی النبی صلی اللہ علیہ

Marfat.com

وسلم فذکرانہ اکل منہا متفق علیہ وعن یحیی بن سعید انہ قال بلغنی ان ابابکرؓ الصدیق قال لعائشۃؓ وہو مریض فی کم کفن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقالت فی ثلثۃ اثواب بیض سحولیۃ فقال ابوبکر خذوا ہذا الثوب لثوب علیہ قداصابہ مشق او زعفران فاغسلوہ ثم کفنونی فیہ مع ثوبین آخرین فقالت عائشۃؓ وما ہذا فقال ابوبکر الحی احوج الی الجدید من المیت وانما ہذا للمہلۃ اخرجہ مالک وعن عائشۃ زوج النبی صلی اللہ علیہ وسلم انہا قالت ان ابابکر الصدیق کان نخلہا حادعشرین وسقا من مالہ بالغابۃ فلما حضرتہ الوفاۃ قال واللہ یا بنیۃ ما من الناس احب الی غنی بعدی منک ولا اعز علی فقرا بعدی منک وانی کنت نحلتک حادعشرین وسقا فلو کنت جددتیہ واختزتیہ کان لک وانما ہو الیوم مال وارث وانما ہما اخواک واختاک فاقسموہ علی کتاب اللہ قالت عائشۃ فقلت یا ابت واللہ لو کان کذا وکذا لترکتہ انما ہی اسماء فمن الاخری فقال ذو بطن بنت خارجۃ اراہ جاریۃ اخرجہ مالک ودر شواہد النبوۃ از ابو مسعود انصاری منقول است کہ گفتہ است اسلام ابوبکر شبیہ لوجی است زیرا کہ وی گفتہ است کہ شبی پیش از بعثت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم در خواب دیدم کہ نوری عظیم از آسمان فرود آمد و بر بام کعبہ افتاد و در مکہ ہیچ خانہ نماند کہ از ان نور چیزی بآن در نیامد پس آن ہمہ انوار جمع شدند و یک نور گشتند ہمچنان کہ اول بود بخانہ من در آمد و من در خانہ خود را بر بستم بامداد آن خواب را یکی از احبار یہود گفتم و تعبیر آن خواستم گفت این از قبیل اضغاث احلام است و اعتباری ندارد چون روزگاری برین گذشت در بعضی تجارات بر بحیرا راہب بودرسیدم و تعبیر خواب خود را از وی پرسیدم گفت تو چہ کسی گفتم کہ مردی ام از قریش گفت خدا تعالی در میان شما پیغمبری خواہد برانگیخت و تو در ایام حیات وی و زیر وی خواہی بود و بعد از وفات وی خلیفہ وی پس چون رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مبعوث شد مرا با سلام خواند گفتم ہر پیغمبر را دلیلی بودہ است بر نبوت وی دلیل تو چیست گفت دلیل نبوت من آن خوابی کہ دیدی و آن خبر در جواب تو گفت کہ آن را اعتباری نیست و بحیرا گفت کہ تعبیر آن چنین است و چنین من گفتم ترا باین کہ خبر کرد گفت جبرئیل گفتم من از تو ہیچ دنیل و برہان نمی طلبم زیادہ ازین اشہد ان لا الہ الا اللہ وحدہ لا شریک لہ واشہد انک عبدہ ورسولہ

Marfat.com

بعدازان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمود کہ ہیچکس را باسلام دعوت نکردم کہ در اول توقف و تردد نکرد
مگر ابوبکر کہ چون ویرا دعوت کردم تصدیق کرد و گفت کہ تو رسول خدائی وی صدیق اکبر است و نیز در
شواہد مذکور است کہ امیر المومنین ابوبکر صدیق گفتہ است کہ روزی در ایام جاہلیت در سایہ درختی
نشستہ بودم ناگاہ دیدم کہ شاخی ازان درخت میل بجانب من کرد چنانکہ بسر من رسید من دران
می نگریستم و می گفتم کہ این چہ خواہد بود آوازی ازان درخت بگوش من آمد کہ پیغمبری در فلان وقت
بیرون خواہد آمد می باید کہ تو سعادت مند ترین مردمان باشی بوی گفتم روشن تر بگوی کہ آن پیغمبر
کیست و نام وی چیست گفت محمد بن عبد اللہ بن عبد المطلب بن ہاشم گفتم وی صاحب و الیف
و حبیب من است ازان درخت عہد بستدم کہ ہرگاہ وی مبعوث شود مرا بشارت دہی چون وی
مبعوث شد ازان درخت آواز آمد بجد باش و اہتمام لن ای ۔ ابوقحافہ کہ وی بوی آمد سوگند
برب موسی کہ ہیچکس بر تو در اسلام سبقت نخواہد گرفت چون با مداد کردم بسوی رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم رفتم چون مرا دید گفت ای ابوبکر ترا بخدا تعالی و رسول وی میخوانم گفتم اشہد انک رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم بتحقیق بالحق سرا جامیز اپس بوی ایمان آوردم و تصدیق وی کردم و نیز در شواہد
از ابوبکر الصدیق منقول است کہ در مرض آخر خود گفت کہ امشب در تفویض امر خلافت بتکرار استخارہ کردم
واز خدا تعالی خواستم کہ مرا بر انچہ رضای وی دران باشد توفیق دہد گفت میدانید کہ در وغ نخواہم گفت
و کدام عاقل در وقت ملاقات خدا تعالی افترا بروی روا دارد و فریفتن مسلمانان بدروغ جائز شمارد
ہمہ گفتند ای خلیفہ رسول خدا ہیچکس را در صدق تو شکی نیست بگو انچہ میگوئی در آخر شب خواب بر من
غلبہ کرد رسول را صلی اللہ علیہ وسلم دیدم کہ دو جامہ سفید پوشیدہ بود و اطراف آن جامہ ہا را من
جمع میکردم ناگاہ آن دو جامہ سفید سبز شدن و درخشیدن گرفت چنانکہ نور آن دیدہ بیننده را می ربود
و بر دو جانب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دو مرد بلند بالا بودند در غایت حسن و جمال لباس ایشان
سرمایہ سرور پس رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مرا سلام کرد و بشرف مصافحہ مشرف ساخت و دست
مبارک بر سینہ من نہاد خفقان و اضطرابی کہ در خود مییافتم ساکن شد گفت ای ابوبکر اشتیاق ما

Marfat.com

بملاقات تو بسیار است وقت نشد که پیش ما آئی من در خواب چندان گریستم که اہل من ازان خبر دار شدند
بعد ازان مرا خبر دادند پس گفتم واشوقاه الیک یا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمود که اندکی ماندہ است
که وصال بی تو ہم فراق دست دہد بعد ازان گفت خدا تعالی ترا در تفویض خلافت اختیار داد گفتم
یا رسول اللہ تو اختیار کن رسول صلی اللہ علیہ وسلم فرمود که والی رعیت ساز عامل صادق قوی رفاق
را که مرضی است در زمین و آسمان و پاکیزہ ترین روزگار است اعنی عمر بن الخطاب پس گفت این
دو مرد وزیران تو اند در دنیا و مددگاران تو اند در وقت وفات و ہمسائیگان تو در بہشت بعد ازان
مرا سلام کرد و آن دو مرد نیز مرا سلام کردند و گفتند خلاص یافتی از کربہ و تو صدیقی در آسمان و تو
صدیقی در میان ملائکہ و صدیقی در زمین و صدیقی در میان خلق گفتم یا رسول اللہ پدر و مادر
من فدای تو باد این دو مرد کیانند که من مثل ایشان ندیدم فرمود که این دو فرشتہ کریم جبرئیل
و میکائیل است برفت و من بیدار شدم رخسارہ از آب دیدہ تر و اہل بیت من بر بالین من گریان
عن ابن شہاب قال رای النبی صلی اللہ علیہ وسلم رؤیا فقصہا علی ابی بکر فقال یا ابا بکر رأیت کانی
اہتبقت انا وانت درجۃ فسبقتک بمرقاتین ونصف فقال یا رسول اللہ یقبضک اللہ الی رحمتہ و
ومغفرۃ واعیش بعدک سنتین ونصفا مغرولابن سعد عن نافع قال بلغنا ان عمر بن الخطاب قال
فی ولدی رجل یوجہہ شئی من یلی فیملأ الارض عدلا قال نافع لا احسبہ الا عمر بن عبد العزیز مغرد
للبیہقی وعن زید بن اسلم عن ابیہ ان عمر بن الخطاب دخل علی ابی بکر الصدیق وہو یجتذب لسانہ
فقال عمر مہ غفر اللہ لک فقال ابو بکر ہذا اوردنی الموارد اخرجہ مالک وعن زید بن اسلم ان عمر بن الخطاب
کان یقول اللہم انی اسألک شہادۃ فی سبیلک ووفاۃ ببلد رسولک اخرجہ مالک وعن زید بن
اسلم انہ قال شرب عمر بن الخطاب لبنا فاعجبہ فسال الذی سقاہ من این ہذا اللبن فاخبرہ انہ ورد
علی ماء قد سماہ فاذا نعم من نعم الصدقۃ وہم یسقون فحلبوا لی من البانہا فجعلتہ فی سقائی فہو ہذا فادخل
عمر بن الخطاب یدہ فاہ فاستقاءہ اخرجہ مالک وعنہ عن ابیہ ان عمر بن الخطاب کان یصلی من اللیل
ما شاء اللہ حتی اذا کان من آخر اللیل ایقظ اہلہ للصلوۃ یقول لہم الصلوۃ الصلوۃ ثم تیلو ہذہ الآیۃ

Marfat.com

وأمر اهلك بالصلوة واصطبر عليها لا نسألك رزقا نحن نرزقك والعاقبة للتقوى اخرجه مالك وعنه عن
ابيه انه قال لعمر بن الخطاب ان في الظهر ناقة عمياء فقال عمر ادفعها الى اهل بيت ينتفعون بها قال
فقلت وهي عمياء قال يقطرونها بالابل قال فقلت كيف تاكل من الارض قال فقال عمر امن نعم
الجزية هي ام من نعم الصدقة فقلت بل من نعم الجزية فقال عمر والله اردتم اكلها فقلت والله ان
عليها دسم نعم الجزية فامر بها عمر فنحرت وكانت عنده صحاف تسع فلا يكون فاكهة ولا طريفة الا جعل منها
في تلك الصحاف فبعث بها الى ازواج النبي صلى الله عليه وسلم ويكون الذي يبعث به الى حفصة ابنته
من آخر ذلك فان كان فيه نقصان كان في حظ حفصة قال فجعل في تلك الصحاف من لحم تلك الجزور
فبعث بها الى ازواج النبي صلى الله عليه وسلم وامر بما بقي من لحم تلك الجزور فصنع فدعا عليه المهاجرين
والانصار اخرجه مالك وعنه انه قال خرج عبد الله وعبيد الله ابنا عمر بن الخطاب في جيش الى العراق فلما
قفلا مرا على ابي موسى الاشعري وهو امير البصرة فرحب بهما وسهل ثم قال لو اقدر لكما على امر نفعكما به
لفعلت ثم قال بلى هنا مال من مال الله اريد ان ابعث به الى امير المؤمنين فاسلفكماه فتبتاعان
به متاعا من متاع العراق ثم تبيعانه بالمدينة فتؤديان راس المال الى امير المؤمنين ويكون لكما
الربح فقالا وددنا ففعل وكتب الى عمر بن الخطاب ان ياخذ منهما المال فلما قدما باعا فاربحا فلما دفعا
ذلك الى عمر بن الخطاب قال اكل الجيش اسلفه مثل ما اسلفكما قالا لا فقال عمر بن الخطاب ابنا امير المؤمنين
فاسلفكما اديا المال وربحه فاما عبد الله فسكت واما عبيد الله فقال ما ينبغي لك يا امير المؤمنين هذا لو نقص
المال او هلك لضمناه فقال عمر اديا ه فسكت عبد الله وراجعه عبيد الله فقال رجل من جلساء عمر يا
امير المؤمنين لو جعلته قراضا فقال عمر قد جعلته قراضا فاخذ عمر راس المال ونصف ربحه واخذ عبد الله
وعبيد الله نصف ربح المال اخرجه مالك عن عمر بن الخطاب انه مر بالبقيع فقال السلام عليكم يا اهل
القبور اخباركم عندنا ان نساءكم قد تزوجن ودياركم قد سكنت واموالكم قد فرقت فاجابه هاتف يا عمر
ابن الخطاب اخبارنا عندنا قدمناه فقد وجدناه وما انقصناه فقد ربحناه وما خلفناه فقد خسرناه معزو
لابن ابي الدنيا في كتاب القبور بسند فيه متهم عن يحيى بن ايوب الخزاعي قال سمعت من يذكر عمر بن الخطاب

Marfat.com

ذہب الی قبر شاب فناداہ یا فلان ولمن خاف مقام ربہ جنتان فاجابہ الفتی من داخل القبر یا عمر قد اعطانیہا ربی فی الجنۃ مرتین والقصۃ بطولہا معروفۃ لابن عساکر وعن یحیی بن سعید بن المسیب انہ سمع یقول لما صدر عمر بن الخطاب من منیً اناخ بالابطح ثم کوم کومۃ ثم طرح علیہا ردائہ واستلقی ثم مدّ یدیہ الی السماء فقال اللہم کبرت سنّی وضعفت قوتی وانتشرت رعیتی فاقبضنی الیک غیر مضیع ولا مفرط ثم قدم المدینۃ فی عقب ذی الحجۃ فخطب الناس ثم قال ایہا الناس قد سنت لکم السنن وفرضت لکم الفرائض وترکتم علی الواضحۃ الا ان تضلوا بالناس یمیناً وشمالاً وضرب باحدی یدیہ علی الاخری ثم قال ایاکم ان تہلکوا عن آیۃ الرجم ان یقول قائل انا لا نجد حدین فی کتاب اللہ فقد رجم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ورجمنا والذی نفسی بیدہ لولا ان یقول الناس زاد عمر بن الخطاب فی کتاب اللہ لکتبتہا الشیخ والشیخۃ اذا زنیا فارجموہما البتۃ فانا قد قرأناہا قال یحیی قال سعید بن المسیب فما انسلخ ذو الحجۃ حتی قتل عمر بن الخطاب اخرجہ مالک وعنہ ان عمر بن الخطاب قال لرجل ما اسمک فقال جمرۃ قال ابن من قال ابن شہاب قال ممن قال من الحرقۃ قال این مسکنک قال بحرۃ النار قال بایہا قال بذات لظی فقال عمر ادرک اہلک فقد احترقوا قال فکان کما قال عمر بن الخطاب اخرجہ مالک وعنہ ان عمر بن الخطاب کان یاکل خبز السمن فدعا رجلاً من اہل البادیۃ فجعل یاکل ویلبع باللقمۃ وضرب الصحفۃ فقال لہ عمر کانک مقفر فقال واللہ ما اکلت سمناً ولا رأیت آکلا بہ منذ کذا فقال عمر لا آکل السمن حتی یحیی الناس من اول ما یحیون اخرجہ مالک وعنہ ان عمر بن الخطاب قال ایاکم واللحم فان لہ ضراوۃ کضراوۃ الخمر اخرجہ مالک وعن اسحق بن عبد اللہ بن ابی طلحۃ انہ قال قال انس بن مالک رأیت عمر بن الخطاب وہو یومئذ امیر المومنین وقد رقع بین کتفیہ برقع ثلاث لبد بعضہا فوق بعض اخرجہ مالک وعن انس بن مالک قال رأیت عمر بن الخطاب وہو یومئذ امیر المومنین یطرح لہ صاع من تمر فیاکلہ حتی یاکل حشفہا اخرجہ مالک وعنہ انہ سمع عمر بن الخطاب وسلم علیہ رجل فرد علیہ السلام ثم سأل عمر الرجل کیف انت قال احمد الیک اللہ فقال عمر ذلک الذی اردت منک اخرجہ مالک وعنہ قال سمعت عمر بن الخطاب وخرجت معہ حتی دخل حائطاً فسمعتہ یقول وبینی وبینہ جدار وہو فی جوف الحائط عمر بن الخطاب امیر المومنین بخ بخ

Marfat.com

یا ابن الخطاب تتقین اللہ او لیعذبنک اخرجہ مالک وعن قیس قال لما قدم عمر الشام استقبلہ الناس وہو
علی بعیرۃ فقالوا یا امیر المومنین لو رکبت برذونا یلقاک عظماء الناس ووجوہہم فقال عمر لا ارلکم ہہنا انما
الامر من ہہنا واشار بیدہ الی السماء خلوا سبیل جملی (اسپ ترکی) اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن شقیق قال کتب عمر ان
الدنیا خضرۃ حلوۃ فمن اخذ ہا بحقہا کان قمنا ان یبارک لہ فیہ ومن اخذ ہا بغیر ذلک کان کالآکل الذی
لا یشبع اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن محمد بن شہاب (لائق) قال قال عمر لا تعرض فیما لا یعینک واعتزل عدوک
واحتفظ من خلیلک الا الامین فان الامین من القوم لا یعادل شیئا ولا تصحب الفاجر فیعلمک
من فجورہ ولا تفش الیہ سرک واستشر فی امرک الذین یخشون اللہ اخرجہ ابن ابی شیبۃ عن محمد بن
المنکدر قال دخل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم علی ابی بکر فراہ ثقیلا فخرج من عندہ فدخل علی عائشۃ
یخبرہا بوجع ابی بکر اذ دخل ابو بکر یستاذن فقالت عائشۃ ابی یدخل فجعل النبی صلی اللہ علیہ وسلم یتعجب لما
عجل اللہ فیہ من العافیۃ فقال ما ہو الا ان خرجت من عندی فعوفیت فاتانی جبرئیل علیہ السلام
فسعطنی سعطۃ فقمت وقد برأت معمر ولابن ابی الدنیا وابن عساکر عن صالح بن کیسان قال قال
محرز بن نضلۃ رأیت سماء الدنیا افرجت لی حتی دخلتہا حتی انتہیت الی السماء السابعۃ ثم انتہیت الی
سدرۃ المنتہی فقیل لی ہذا منزلک فعرضتہا علی ابی بکر الصدیق وکان اعبر الناس فقال ابشر بالشہادۃ
فقتل بعد ذلک بیوم فی غزوۃ ذی قرد معمر ولابن سعد قال ابن اسحق وبلغنی ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
قال لابی بکر وہو محاصر ثقیفا انی رأیت انی اہدیت لی قعبۃ مملوۃ زبدا فنقرہا دیک فارق ما فیہا فقال
ابو بکر یا رسول اللہ ما اظن ان تدرک منہم یومک ہذا ما تزید قال ولا انا اری ذلک معمر وللبیہقی وعن
محمد بن سوقۃ قال اتیت نعیم بن ابی ہند فاخرج الی صحیفۃ فاذا فیہا من ابی عبیدۃ بن الجراح ومعاذ
بن جبل الی عمر بن الخطاب سلام علیک اما بعد فانا عہدناک وامر نفسک لک فہم فاصبحت وقد ولیت
امر نہرہ الاتا حمر بہا واصفر بہا واسود بہا یجلس بین یدیک الشریف والوضیع والعدو والصدیق ولکل
حصۃ من العدل فانظر کیف انت عند ذلک یا عمر فانا نحذرک یوما تعنو فیہ الوجوہ وتجف فیہ القلوب
وتقطع فیہ الحجج ملک قہر ہم بجبروتہ والخلق داخرون لہ یرجون رحمتہ ویخافون (ای تذل) عقابہ فانا کنا نحدث

Marfat.com

ان امر ہذہ الامۃ سیرجع فی آخر زمانہا ان یکون اخوان العلانیۃ اعداء السریرۃ وانا نعوذ باللہ ان ننزل
کتابنا سوی المنزل الذی نزل من قلوبنا فانا کتبنا بہ نصیحۃ لک وسلام علیک فکتب الیہما من عمر
بن الخطاب الی ابی عبیدۃ ومعاذ بن جبل السلام علیکما اما بعد فانکما کتبتما الیّ تذکران انکما عہد تمانی
وامر نفسی لی مہم وانی قد اصبحت قد ولیت امر ہذہ الامۃ احمر ہا واسود ہا یجلس بین یدی الشریف و
الوضیع والعدو والصدیق ولکل حصۃ من ذلک وکتبتما کیف انت عند ذلک یا عمر وانہ لاحول ولا قوۃ
الا باللہ وکتبتما تحذرانی ما حذرت بہ الامم قبلنا وقد یما کان اختلاف اللیل والنہار یأجال الناس
یقربان کل بعید ویبلیان کل جدید ویاتیان لکل موعود حتی یصیر الناس الی منازلہم من الجنۃ والنار
وکتبتما تذکران انکما کنتما تحدثان ان امر ہذہ الامۃ سیرجع فی آخر زمانہا ان یکون اخوان العلانیۃ اعداء
السریرۃ ولستم باولئک لیس ہذا بزمان ذلک وان ذلک زمان یظہر فیہ الرغبۃ والرہبۃ یکون رغبۃ
بعض الناس الی بعض لصلاح دنیاہم ورہبۃ بعض الناس من بعض وکتبتما بہ نصیحۃ تعظانی باللہ ان
انزل کتابکما سوی المنزل الذی نزل من قلوبکما وانکما کتبتما بہ نصیحۃ وقد صدقتما فلا تدعا الکتاب الیّ
فانہ لا غنی عنکما والسلام علیکما اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن سلیم بن حنظلۃ عن عمر بن الخطاب انہ کان یقول
اللہم انی اعوذ بک ان تاخذنی علی غرۃ او تدرکنی فی غفلۃ او تجعلنی من الغافلین اخرجہ ابن ابی شیبۃ
وعن یسار بن نمیر قال واللہ ما نخلت لعمر الدقیق قط الا وانا لہ عاص اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن الحسن
قال کان عمر بن الخطاب یمر بالآیۃ فی وردہ فیخفقہ البکاء فیبکی حتی یسقط حتی یلزم بیتہ حتی یعاد یحسبونہ
مریضاً اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعنہ کان عمر یمشی فی طریق ومعہ عبد اللہ بن عمر فرأی جاریۃ منروۃ تطلش
مرۃ وتقوم اخری فقال یا یرفا ہذہ ماہ من یعرف نباۂ فقال عبد اللہ ہذہ واللہ احدی بناتک قال
بناتی قال نعم قال من ہی قال نبت عبد اللہ بن عمر قال ویلک یا عبد اللہ بن عمر اہلکتہا ہزالا قال
ما نصنع منقنا ما عندک فنظر الیہ فقال ما عندی غیر ان تکسمہا بناتک کما تکسب الاقوام لا واللہ یا لبک
عندی الا سہمک مع المسلمین اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن رجل عن عمر بن الخطاب انہ قال فی خطبتہ حاسبوا
انفسکم قبل ان تحاسبوا وزنوا انفسکم قبل ان توزنوا العرض الاکبر یوم تعرضون لا تخفی منکم خافیۃ

Marfat.com

اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن عبید اللہ بن عدی بن الخیار قال قال عمر ان العبد اذا تواضع للہ رفع اللہ حکمتہ وقال انتعش نعشک اللہ فھو فی نفسہ صغیر وفی انفس الناس کبیر وان العبد اذا تعظم وعدا طورہ وہصہ اللہ الی الارض وقال اخنأ اخناک اللہ فھو فی نفسہ کبیر وفی انفس الناس صغیر حتی لھو احقر عندھم من خنزیر اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن رجل من غفار عن ابیہ قال اقبلت بطعام احملہ من البحار علی ابل من ابل الصدقۃ فتصفحھا عمر فاعجبہ بکر فیھا فقلت خذہ یا امیر المومنین فضرب بیدہ علی کتفی فقال واللہ ما انا باحق بہ من رجل من بنی غفار اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن عون بن عبد اللہ بن عتبۃ قال قال عمر جالسوا التوابین فانھم ارق شئی افئدۃ اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن یحیی بن جعدۃ قال قال عمر لولا ان اسیر فی سبیل اللہ او اضع جبینی للہ فی التراب او اجالس قوما یلتقطون طیب الکلام کما یلتقط التمر لاحببت ان اکون قد لحقت باللہ اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن الاعمش عن شیخ قال قال عمر من اراد الحق فلینزل بالبصرۃ یعنی یظھر امرہ اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن الضحاک قال کتب عمر بن الخطاب الی ابی موسی اما بعد فان القوۃ فی العمل ان لا تؤخروا عمل الیوم لغد فانکم اذا فعلتم ذلک تدارکت علیکم الاعمال فلم تدروا ایھا تاخذون فاضعتم فاذا خیرتم بین امرین احدھما للدنیا والآخر للآخرۃ فاختاروا امر الآخرۃ علی امر الدنیا فان الدنیا تفنی وان الآخرۃ تبقی کونوا من اللہ علی وجل وتعلموا کتاب اللہ فانہ ینابیع العلم وربیع القلوب اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن ابی عثمان قال قال عمر انشار غنیمۃ العابد اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن عطاء الخراسانی قال احتبس عمر بن الخطاب علی جلسائہ فخرج الیھم من العشی قالوا ما حبسک فقال غسلت ثیابی فلما جفت خرجت الیکم اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن عبد الرحمن بن ابی لیلی قال قدم علی عمر ناس من العراق فرأی کانھم یاکلون تقذرا افراطا فقال ما ھذا یا اھل العراق لوشئت ان یدھق لی کما یدھق لکم لفعلت ولکنا نستبقی من دنیانا لاخرانا اما سمعتم اللہ قال اذھبتم طیباتکم فی حیوتکم الدنیا واستمتعتم بھا اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن عاصم بن عمر قال کان عمر یقول یحفظ اللہ المومن کان عاصم بن ثابت بن الافلح نذر ان لا یمس مشرکا ولا یمسہ مشرک فمنعہ اللہ بعد وفاتہ کما امتنع منھم فی حیوتہ اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن الربیع بن بزیع قال سمعت ابن عمر

۱۲ یعنی بہ نفرت بجوار نہ کردن مسلمانان شان ایشان بر تکلم نبود

قال کان عمر بن الخطاب یوتی بخبزہ ولحمہ ولبنہ وزیتہ وبقلہ وخلہ ویاکل ثم یمص اصابعہ ویقول ہکذا یمسح یدیہ بیدیہ ویقول ہذہ مناديل آل عمر اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن ابی ملیح قال قال عمر ما الدنیا فی الآخرۃ الا کنفجۃ ارنب اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن حبیب قال قدم اناس من العراق علی عمر وفیہم جریر بن عبداللہ قال فاتاہم بجفنۃ قد صنعت بخبز وزیت قال فقال لہم قدامی ما تقدمون الیہ فای شیٔ تریدون حلوا وحامضا وحارا وبارداً او قذف فی البطون اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعنہ عن بعض اصحابہ عن عمر انہ دعی الی طعام وکانوا اذا جاروا بلون خلطہ بصاحبہ اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن عبداللہ بن عامر قال رایت عمر بن الخطاب اخذ بتبنۃ من الارض فقال لیتنی ہذہ التبنۃ لیتنی لم اک شیئاً لیت امی لم تلدنی لیتنی کنت نسیا منسیا اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن ابن عمر قال کان راس عمر علی حجری فقال ضعہ لا ام لک فقال ویلی وویل ام عمر ان لم یغفر لی ربی اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن حجر قال قال عمر ان الفجور ہکذا وعطی راسہ الی حاصبیہ الا ان البر ہکذا وکشف راسہ اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن انس قال غلا السعر وغلا الطعام بالمدینۃ علی عہد عمر فجعل یاکل الشعیر فاستنکرہ بطنہ فاہوی بیدہ الی بطنہ فقال والله ما ہو الا ما تری حتی یوسع اللہ علی المسلمین اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن عبداللہ بن عامر قال خرجت مع عمر فمر اٰیۃ مضطربا فسطاطا حتی یرجع قال قلت فبای شیٔ کان یستظل بہ قال یطرح النطع علی الشجرۃ یستظل بہ اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن حمید بن عبدالرحمن قال قال عمر لو ہلک حمل من ولد الضان ضیاعا بشاطیٔ الفرات خشیت ان یسالنی اللہ عنہ اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن بشر بن عمرو قال لما اتی عمر بن الخطاب الشام اتی یسیر دون فرکب علیہ فلما ہبرہ ترل عنہ وضرب وجہہ وقال قبحک اللہ وقبح من علمک ہذا اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن حذیفۃ قال دخلت علی عمر وہو قاعد علی جذع فی دارہ وہو یحدث نفسہ فدنوت منہ فقلت ما الذی اہمک یا امیر المؤمنین فقال ہکذا بیدہ واشار بہا قال قلت ما الذی یہمک فواللہ لو رأینا منک امرا ننکرہ لقومناک قال اللہ الذی لا الہ الا ہو لو رأیتم منی امرا تنکرونہ لقومتموہ فقلت اللہ الذی لا الہ الا ہو لو رأینا منک امرا ننکرہ لقومناک قال ففرح بذلک فرحا شدیدا وقال الحمد للہ الذی جعل فیکم اصحاب محمد صلی اللہ علیہ وسلم من الذین اذا رأی

Marfat.com

منی امراً ینکرہ قومنی اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن اسلم قال کنت آتی عمر بالصاع من التمر فیقول یا اسلم حستّ عنی قشرہ فاحسفہ فیاکلہ اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن میکائیل شیخ من اہل خراسان قال کان عمر اذا قام من اللیل قال قدتری مقامی وتعلم حاجتی فارحنی من عندک یا اللہ بحاجتی مفلحا منجحا مستجیباً مستجاباً لی قد غفرت لی ورحمتنی فاذا قضی صلوتہ قال اللھم لاارٰی شیئاً من الدنیا یدوم ولا ارٰی حالا فیہا تستقیم اللھم اجعلنی انطق فیہا بعلم واصمت فیہا بحلم اللھم لاتکثر لی من الدنیا فاطغی ولا تقل لی منہا فانسی فان ما قل وکفی خیر مما کثر والہی اخرجہ ابن ابی شیبۃ وعن علی بن الاقمر قال کان عمر بن الخطاب یطعم الناس بالمدینۃ وہو یطوف علیہم وبیدہ عصا فمر برجل یاکل بشمالہ فقال یا عبد اللہ کل بیمینک قال یا عبد اللہ انہا مشغولۃ قال فمضی ثم مر بہ وہو یاکل بشمالہ فقال یا عبد اللہ کل بیمینک قال یا عبد اللہ انہا مشغولۃ ثلاث مرات قال وما شغلہا قال اصیبت یوم موتۃ قال فجلس عمر عندہ یبکی فجعل یقول لہ من یوضیک من یغسل راسک وشیاکہ من یصنع کذا وکذا فدعا لہ بجاریۃ وامر لہ براحلۃ وطعام وما یصلحہ وما ینبغی لہ حتی رفع اصحاب محمد صلی اللہ علیہ وسلم اصواتہم یدعون اللہ لعمر فمارأوا من رافۃ بالرجل واہتمامہ بامر المسلمین اخرجہ محمد وعن معدان بن ابی طلحۃ الیعمری ان عمر بن الخطاب قام خطیبا یوم جمعۃ او خطب یوم جمعۃ فحمد اللہ واثنی علیہ ثم ذکر نبی اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وابا بکر ثم قال ایہا الناس انی قد رأیت رؤیا کان دیکا احمر نقرنی نقرتین ولا ارٰی ذلک الا لحضور اجلی وان الناس یامرونتی ان استخلف وان اللہ لم یکن لیضیع دینہ وخلافتہ والذی بعث بہ نبیہ فان عجل بی امر فالخلافۃ شوری بین ہؤلاء الرہط الستۃ الذین توفی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وہو عنہم راض فایہم بایعتم لہ فاسمعوا لہ واطیعوا اخرجہ ابن ابی شیبۃ وروی عن عمر قال فی انصرافہ من حجتہ التی لم یحج بعدہا الحمد للہ ولا الہ الا اللہ یعطی من یشاء ما یشاء لقد کنت بہذا الوادی یعنی ضجنان ارعی ابلا للخطاب وکان فظا غلیظا یتعبنی اذا عملت ویضربنی اذا قصرت وقد اصبحت وامسیت ولیس بینی وبین اللہ احد اخشاہ ثم تمثل ؎

لا شیٔ مما ترٰی تبقی بشاشتہ ... یبقی الاٰلہ ویودی المال والولد
لم تغن عن ہرمز یوما خزائنہ ... والخلد قد حاولت عاد فما خلدوا

۵ فاصفہ بلہجتہن ۱۲ وزن الفز بمعنی پلاس است از دور سا کردم ۱۲

ولا سلیمان اذ تجری الریاح له — والانس والجن فیما بینها یرد
این الملوک التی کانت لعزتها — من کل اوب الیها وافد یفد
حوض هنالک مورود بلا کذب — لابد من وردہ یوما کما وردوا

وروی عن عمر انه قال حین احتضر وراسه فی حجر ابنه عبد الله ؎

ظلوم لنفسی غیر انی مسلم — اصلی الصلوة کلها واصوم

اخرجه ابن عبد البر فی الاستیعاب وعن عائشة قالت ناحت الجن علی عمر قبل ان یقتل بثلاث فقالت ؎

ابعد قتیل بالمدینة اظلمت — له الارض تهتز العضاه بسوق
جزی الله خیرا من امام وبارکت — ید الله فی ذاک الادیم الممزق
فمن یسع او یرکب جناحی نعامة — لیدرک ما قدمت بالامس یسبق
قضیت امورا ثم غادرت بعدها — بوائق فی اکمامها لم تفتق
وما کنت اخشی ان یکون وفاته — بکفی سبی ارزق العین مطرق

اخرجه فی الاستیعاب وفی نفحات مذکور است روی الامام المستغفری باسناده عن مالک بن انس عن نافع عن ابن عمر ان عمر بن الخطاب خطب الناس بالمدینة فقال یا ساریة بن زنیم الجبل الجبل من استرعی الذئب فقد ظلم قال فانکر الناس ذکر ساریة وساریة بالعراق فقال الناس لعلی انا سمعنا یذکر ساریة وساریة بالعراق علی المنبر فقال ویحکم دعوا عمر فقلما دخل فی شیء الا خرج منه فلم یلبث ان جاء رسول ان ساریة لقی العدو فهزم فهم ثم جاء بالغنیمة الی سفح الجبل فاراد العدو ان یحولوا بینهم وبین الغنیمة وسفح الجبل فناداهم مناد یا ساریة بن زنیم الجبل الجبل من استرعی الذئب فقد ظلم قال وکانوا یرون ان صوت عمر هو الذی سمعوه وروی الامام المستغفری ایضا باسناده انه لما فتحت مصر اتی اهلها الی عمرو بن العاص فقالوا یا ایها الامیر ان لنیلنا هذه سنة

لعل یعنی اگر کسی کنیزک خرد
باندی شریکی نباشد خود
تا کرما بوصالی راگرد بود
بخلیفه سیندی اسکی
مسبوق خواهد گردید یعنی
انصلحت خود پس خواهد
لعل اکمام جمع کمام
یعنی غلاف
نفتق یعنی آن شکافها شود
وسر بکار ورده آید

لاتجری الابہا قال لہم وماذلک قالوا اذا کانت اثنتا عشرۃ لیلۃ مخلون من ہذا الشہر عمدنا الی جاریۃ بکر فی ابویہا فارضینا ابویہا فجعلنا علیہا من الحلی والثیاب افضل ماتکون ثم القینا ہا فی ہذا النیل فقال عمرو ان ہذا الامر لایکون ابدًا فی الاسلام وان الاسلام یہدم ماکان قبلہ فاقاموا ثلثۃ اشہر لایجری قلیلا وکثیرا حتی ہمّوا بالجلاء فلما رای ذلک عمرو کتب الی عمر بن الخطاب بذلک فکتب عمر انک قد اصبت الذی فعلت وان الاسلام یہدم ماکان قبلہ وبعث ببطاقۃ فی داخل کتابہ وکتب الیہ انی قد بعثت الیک ببطاقۃ فی داخل کتابی فالقہا فی النیل فلما قدم الکتاب الی عمرو بن العاص اخذ البطاقۃ ففتحہا فاذا فیہا من عبد اللہ عمر امیر المؤمنین الی نیل مصر اما بعد فان تک تجری من قبلک فلا تجر وانکان اللہ الواحد القہار ہو الذی یجریک فنسال اللہ الواحد القہار ان یجریک فالقی البطاقۃ فی النیل وقد تہیأ اہل مصر للجلاء والخروج منہا لانہا لاتقوم مصلحتہم فیہا الا بالنیل فاصبحوا وقد اجری اللہ تعالی ستۃ عشر ذراعا فی لیلۃ واحدۃ وقطع اللہ تعالی تلک السنۃ السوء عن اہل مصر الی الیوم

ماثر جمیلہ حضرت صدیق اکبر

رضی اللہ عنہ پس از انجملہ قوت نسب و براعت جمال و وجاہت اوست قال ابو عمر فی الاستیعاب وقال مصعب الزبیری وطائفۃ من اہل النسب انما سمی ابو بکر عتیقا لانہ لم یکن فی نسبہ شئی یعاب بہ وقال اللیث بن سعد وجماعۃ معہ انما قیل لہ عتیق لجمالہ وعتاقۃ وجہہ وفیہ ایضا کان فی الجاہلیۃ وجیہا رئیسا من روساء القریش والیہ کانت الاشناق فی الجاہلیۃ والاشناق الدیات کان اذا حمل شیئا قالت فیہ قریش صدقوہ وامضوا حمالتہ وحمالۃ من قام معہ ابو بکر وان احتملہا غیرہ خذلوہ ولم یصدقوہ وفیہ ایضا انہ کان قد حرم الخمر فی الجاہلیۃ ہو وعثمان رض وازانجملہ انست کہ اعلم ناس بود بانساب قریش وایام آن دین شیخ من الانصار ان عمر رض بن الخطاب حین اوتی بسیف النعمان بن المنذر وما جبیر بن مطعم وکان جبیر ابن مطعم انسب قریش لقریش والعرب قاطبۃ وکان یقول انما اخذت النسب من ابی بکر الصدیق وکان ابو بکر انسب العرب فسلحہ ایاہ ثم قال فمن کان یا جبیر النعمان بن المنذر قال کان من اشلاء قنص بن معد وقال ابن ہشام واسم ابی بکر عبد اللہ وعتیق لقب لہ لحسن وجہہ وعتقہ وقال ابن اسحاق وکان ابو بکر رجلا مالفا لقومہ محببا سہلا وکان انسب قریش لقریش واعلم قریش بہا وبما کان فیہا

ماخوذ صحیح بخاری

اشلاء کو یا منشق از شلوت یعنی پارہ کوشت و بند کہ کفان از اشلاء نبی فلان ست یعنی بقیایا و ولد و ایشان ۱۲ کنز فی المجم

مصدر سمی یعنی منشأ الفت ۱۲

من خیر وشر وکان رجلا تاجرا ذا خلق ومعروف وکان رجال قومه یاتونه ویاتفونه لغیر واحد من الامر لعلمه وتجارته وحسن مجالسته الحدیث وپیش از نبوت بآنحضرت طریق محبت وفدامی ورزید فی قصة ذهاب النبی صلی الله علیه وسلم الی الشام مع عمه ابی طالب قبل النبوة ورجوعه لسبب قول الراهب قال انشدکم بالله آیکم ولیه قال ابوطالب انا فلم یزل ینا شده حتی رده ابوطالب وبعث معه ابوبکر بلالا وزوده الراهب من الکعک والزیت اخرجه الترمذی وحسنه الحاکم وصححه وآنچه بعض قماس بسبب صغر سن صدیق دران وقت وعدم استتار بلال الا بعد الاسلام استبعاد میکنند مجرد وهم است زیرا که ممکن است از اهل کیاست مثل این چیز ها که در صغر سن ظاهر شوند وجائز است که بلال را بطریق اجاره یا عاریت همراه گرفته باشند والله اعلم وعن انس بن مالک قال اقبل نبی الله صلی الله علیه وسلم الی المدینة وهو مردف ابابکر وابوبکر شیخ یعرف والنبی صلی الله علیه وسلم شاب لا یعرف فیلقی الرجل ابابکر فیقول یا ابابکر من هذا الرجل الذی بین یدیک فیقول هذا الرجل الذی یهدینی السبیل قال فیحسب الحاسب انه انما یعنی الطریق وانما یعنی سبیل الخیر فالتفت ابوبکر فاذا هو بفارس قد لحقهم فقال یا رسول الله هذا فارس قد لحق بنا فالتفت نبی الله صلی الله علیه وسلم فقال اللهم اصرعه فصرعه فرسه ثم قام یتحمحم فقال یا نبی الله مرنی بما شئت قال فقف مکانک لا تترکن احدا یلحق بنا الحدیث اخرجه البخاری واخرج ابو عمر فی قصة ابتداء حسان لهجاء قریش قال رسول الله صلی الله علیه وسلم کیف تهجوهم وانا منهم وکیف تهجو ابا سفیان وهو ابن عمی فقال والله لاسلنک منهم کما تسل الشعرة من العجین فقال له ایت ابابکر فانه اعلم بانساب القوم منک فکان یمضی الی ابی بکر ویقف علی انسابهم فیقول له کف عن فلانة وفلانة واذکر فلانة وفلانة فجعل حسان یهجوهم فلما سمعت قریش شعر حسان قالوا ان هذا شعر ما غاب عنه ابن ابی قحافة انتهی وازانجمله آنست که چون آنحضرت صلی الله علیه وسلم مبعوث شد اول کسیکه از احرار بالغین ایمان آورد ابوبکر صدیق بود باجماع اهل تاریخ آری ایشان اختلاف دارند در اول مطلق بعضی گفته اند ابوبکر صدیق است وجمعی گفته اند علی مرتضی بعد اتفاق بر آنکه علی مرتضی صغیر بود در کفالت آنحضرت صلی الله علیه وسلم کما هو مبسوط فی سیرة ابن اسحق وطائفه خدیجه وزید بن حارثه را ذکر کردند فقیر در اینجا نکته دارد وآن آنست که

۵ در سال دوازدهم بعد از ابو
شام بجون ربیعه بود بحیرا
از احبار نصاری بود وصفات
صفات علامات پیغمبر آخر الزمان
که در کتب سماویه بود فهمید
۵۲ بلال بن رباح المؤذن
ابی بکر اشتر وبحمر مرادف
اعتقومات بوشش ودفن
الصغیر بفتح نا نزدیک
ثمانمائة وثمانین نزدیک
نزدیک هفتصد وهشتاد
ابن بیضین نزدیک

اولیت در تصدیق بجہت آن از ماثر معدود شدہ است کہ حامل است بر اسلام مردمان وجالب است قلوب ایشانرا واینمعنی بجز حر بالغ مشہور بین الناس مطاع درمیان ایشان میسر نیست پس این مآثر خاص بابی بکر صدیق باشد فافہم وعن عمر مولی عفیرۃ قال سئل محمد بن کعب القرظی عن اول من اسلم اعلی او ابوبکر فقال سبحان اللہ علی اولہما اسلاما وانما شبہ علی الناس لان علیا اخفی اسلامہ من ابی طالب واسلم ابوبکر فاظہر اسلامہ اخرجہ ابوعمر فی الاستیعاب وہمین است وجہ تطبیق در احادیث مختلفہ عن ابراہیم النخعی قال اول من اسلم ابوبکر وعن الشعبی قال سالت ابن عباس او سئل ای الناس کان اول اسلاما فقال اما سمعت قول حسان بن ثابت ؎

اذا تذکرت شجوا من اخی ثقۃ	فاذکر اخاک ابا بکر بما فعلا
خیر البریۃ اتقاہا واعدلہا	بعد النبی واوفاہا بما عملا
والثانی التالی المحمود مشہدہ	واول الناس منہم صدق الرسلا

وروی الجریر عن ابی نضرۃ قال قال ابوبکر لعلی انا اسلمت قبلک فی حدیث ذکرہ فلم ینکر علیہ اخرجہ ابوعمر وتصدیق حضرت صدیق بغیر اکتراث بود وبغیر طلب معجزہ ولہذا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود دعوا لی صاحبی فانکم قلتم لی کذبت وقال لی صدقت وازانجملہ آنست کہ در ابتدای اسلام وضعف وغربت او سہ ماثرہ عظیمہ ازو ظاہر شد یکی آنکہ اربعین الف در اسلام بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وصحابہ صرف کرد وعن ہشام بن عروۃ عن ابیہ قال اسلم ابوبکر ولہ اربعون الفا انفقہا کلہا علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وفی سبیل اللہ ولہذا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود ما نفعنی مال ما نفعنی مال ابی بکر اخرجہ ابوعمر قال ان امن الناس علی فی مالہ وصحبتہ ابوبکر اخرجہ البخاری وقال ما لاحد عندنا ید الا وقد کافیناہ ما خلا ابابکر فان لہ عندنا یدا یکافیہ اللہ بہا یوم القیمۃ وما نفعنی مال احد قط ما نفعنی مال ابی بکر اخرجہ الترمذی دیگر آنکہ ہفت کس را از غلامان قریش کہ در تصدیق قدم راسخ داشتند وموالی ایشان ایشانرا تعذیب می کردند خرید کردہ آزاد ساخت فی الاستیعاب واعتق ابوبکر سبعۃ کانوا یعذبون فی اللہ منہم بلال وعامر بن فہیرۃ وعن عامر بن عبد اللہ بن الزبیر قال قال ابو قحافۃ لابی بکر یا بنی انی اراک تعتق رقابا ضعافا فلو انک اذا

Marfat.com

فعلت ما فعلت اعتقت رجالا جلدا یمنعونک ویقومون دونک فقال ابوبکر یا ابت انی انما ارید ما ارید للہ
عزوجل قال فیتحدث الناس انہ ما نزل ہؤلاء الآیات الا فیہ وفیما قال لہ ابوہ فاما من اعطی واتقی
وصدق بالحسنی الی قولہ وما لاحد عندہ من نعمۃ تجزی الا ابتغاء وجہ ربہ الاعلی اخرجہ ابن اسحق وفی قصۃ
عدوان المشرکین علی المستضعفین فکان بلال مولی ابی بکر لبعض بنی جمح وکان صادق الاسلام طاہر
القلب فکان امیۃ بن خلف یخرجہ اذا حمیت الظہیرۃ فیطرحہ علی ظہرہ فی بطحاء مکۃ ثم یامر بالصخرۃ العظیمۃ
فتوضع علی صدرہ ثم یقول لا واللہ لا تزال ہکذا حتی تموت او تکفر بمحمد وتعبد اللات والعزی فیقول
وہو فی ذلک احد احد حتی مر بہ ابوبکر الصدیق یوما وہم یصنعون ذلک بہ وکانت دار ابی بکر فی بنی جمح فقال
لامیۃ الا تتقی اللہ فی ہذا المسکین حتی متی فقال انت افسدتہ فانقذہ مما تری فقال ابوبکر افعل عندی
غلام اسود اجلد منہ وأقوی علی دینک اعطیکہ بہ قال قد قبلت قال ہو لک فاعطاہ ابوبکر غلامہ ذلک
واخذہ فاعتقہ ثم اعتق معہ علی الاسلام قبل ان یہاجر الی المدینۃ ست رقاب بلال سابعہم عامر بن فہیرۃ
شہد بدرا واحدا وقتل یوم بیر معونۃ شہیدا وام عبس وزنیرۃ واصیب بصرہما حین اعتقہما فقالت قریش
ما اذہب بصرہما الا اللات والعزی فقالت کذبوا وبیت اللہ ما تضر اللات والعزی ولا تنفعان فرد اللہ
لہما بصرہما واعتق الہدیۃ ونبتہا وکانتا لامراۃ من بنی عبد الدار فمر بہما وقد لعبتہما سیدتہما بطحین لہما وہی
تقول واللہ لا اعتقکما ابدا فقال ابوبکر حل یا ام فلان فقالت حل انت افسدتہما فاعتقہما قال فبکم ہما قالت
بکذا وکذا قال قد اخذتہما وہما حرتان ارجعا الیہا طحینہا قالتا او نفرغ منہ یا ابابکر ثم نردہ الیہا قال وذلک ان شئتما
ومر بجارۃ بنی مؤمل حی من بنی عدی بن کعب وکانت مسلمۃ وعمر بن الخطاب یعذبہا لترک الاسلام
وہو یومئذ مشرک وہو یضربہا حتی اذا مل قال انی اعتذر الیک انی لم اترکک الا ملالۃ فتقول کذلک فعل اللہ
بک فابتاعہا ابوبکر فاعتقہا اخرجہ ابن اسحق سوم انکہ بر دست ابوبکر صدیق جمعی از نجبار قریش اسلام
آوردند قال ابن اسحق فلما اسلم ابوبکر اظہر اسلامہ ودعا الی اللہ عزوجل والی رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وسلم وکان ابوبکر رجلا مالفا لقومہ محببا سہلا فجعل یدعو الی الاسلام من وثق بہ من قومہ ممن یغشاہ
ویجلس الیہ فاسلم بدعائہ فیما بلغنی عثمان بن عفان والزبیر بن العوام وعبد الرحمن بن عوف وسعد بن

Marfat.com

ابی وقاص وطلحۃ بن عبید اللہ فجاء بہم الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حین استجابوا لہ واسلموا وصلوا
ودر اینجا نکتہ باید فہمید کہ این جماعہ بنجاہ قریش بودند وہر یکی از قبیلہ قویہ بود ودر قبیلہ خود تمکن تمام
داشت پس اسلام ایشان بحقیقت کسر حد قبائل قریش باشد وبر ہم زدن سورۃ کفر اما عثمان پس
او وسط بنی عبد الشمس بود وزبیر او وسط بنی اسد وسعد وعبد الرحمن او وسط بنی زہرہ وطلحۃ او وسط بنی تیم واز انجملہ
آنست کہ چون قریش بایذای آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم برخاستند حضرت صدیق در دفع شر ایشان
جان خود را وقایہ جان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ساخت وعن اسماء بنت ابی بکر انہم قالوا لہا ما اشد ما
رایت المشرکین بلغوا من رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قالت کان المشرکون قعودا فی المسجد الحرام فتذاکروا
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وما یقول فی آلہتہم فبینا ہم کذلک اذ دخل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم المسجد
فقاموا الیہ وکان اذا سألوہ عن شئی صدقہم فقالوا الست تقول فی آلہتنا کذا وکذا قال بلی فنشبوا بہ
باجمعہم فاتی الصریخ الی ابی بکر فقیل لہ ادرک صاحبک فخرج ابو بکر حتی دخل المسجد فوجد رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم والناس مجتمعون علیہ فقال ویلکم اتقتلون رجلا ان یقول ربی اللہ وقد جاءکم بالبینات
من ربکم قال فلہوا عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم واقبلوا علی ابی بکر یضربونہ قالت فرجع الینا فجعل
لا یمس شیئا من غدائرہ الا جاء معہ وہو یقول تبارکت یا ذا الجلال والاکرام اخرجہ ابو عمرو وعن عروۃ بن الزبیر
قال سالت عبد اللہ بن عمر عن اشد ما صنع المشرکون برسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال رایت عقبۃ
ابن ابی معیط جاء الی النبی صلی اللہ علیہ وسلم وہو یصلی فوضع ردائہ فی عنقہ فخنقہ بہ خنقا شدیدا فجاء ابو بکر
حتی دفعہ عنہ فقال اتقتلون رجلا ان یقول ربی اللہ وقد جاءکم بالبینات من ربکم اخرجہ البخاری
واز انجملہ آنست کہ حضرت صدیق اول کسی است کہ مسجد بنا کرد واعلان اسلام نمود وعن عائشۃ زوج
النبی صلی اللہ علیہ وسلم انہا قالت لم اعقل ابوی قط الا وہما یدینان الدین ولم یمر علینا یوم الا یاتینا
فیہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم طرفی النہار بکرۃ وعشیۃ فلما ابتلی المسلمون خرج ابو بکر مہاجرا نحو ارض
الحبشۃ حتی اذا بلغ برک الغماد لقیہ ابن الدغنۃ وہو سید القارۃ فقال این تریدیا ابا بکر فقال ابو بکر اخرجنی
قومی فاریدان اسیح فی الارض واعبد ربی فقال ابن الدغنۃ مثلک یا ابا بکر لا یخرج ولا تخرج انت

Marfat.com

تكسب المعدوم وتصل الرحم وتحمل الكل وتقري الضيف وتعين على نوائب الحق فانا لك جار ارجع واعبد ربك ببلدك فرجع وارتحل معه ابن الدغنة فطاف ابن الدغنة عشية في اشراف قريش فقال لهم ان ابا بكر لا يخرج مثله ولا يخرج اتخرجون رجلا يكسب المعدوم ويصل الرحم ويحمل الكل ويقري الضيف ويعين على نوائب الحق فلم يكذب قريش بجوار ابن الدغنة وقالوا لابن الدغنة مر ابا بكر فليعبد ربه في داره فليصل فيها وليقرأ ما شاء ولا يؤذينا بذلك ولا يستعلن به فانا نخشى ان يفتن نساءنا وابناءنا فقال ذلك ابن الدغنة لابي بكر فلبث ابو بكر بذلك يعبد ربه في داره ولا يستعلن بصلوته ولا يقرأ في غير داره ثم بدا لابي بكر فابتنى مسجدا بفناء داره وكان يصلي فيه ويقرأ القران فيتقذف عليه نساء المشركين وابناءهم يعجبون منه وينظرون اليه وكان ابو بكر رجلا بكاءً لا يملك عينه اذا قرأ القران وافزع ذلك اشراف قريش من المشركين فارسلوا الى ابن الدغنة فقدم عليهم فقالوا انا كنا اجرنا ابا بكر بجوارك على ان يعبد ربه في داره فقد جاوز ذلك فابتنى مسجدا بفناء داره فاعلن بالصلوة والقراءة فيه وانا قد خشينا ان يفتن نساءنا وابناءنا فانهه فان احب ان يقتصر على ان يعبد ربه في داره فعل وان ابى الا ان يعلن بذلك فاسله ان يرد اليك ذمتك فانا قد كرهنا ان نخفرك ولسنا مقرين لابي بكر الاستعلان قالت عائشة فاتى ابن الدغنة الى ابي بكر فقال قد علمت الذي عاقدت لك عليه فاما ان تقتصر على ذلك واما ان ترجع الى ذمتي فاني لا احب ان تسمع العرب اني اخفرت في رجل عقدت له فقال ابو بكر فاني ارد اليك جوارك وارضى بجوار الله اخرجه البخاري

واز انجمله آنست كه صديق بجهت اعلاء كلمه اسلام در قصه غلبه فارس بر روم مراهنه كرد عن ابن عباس قال كان المسلمون يحبون ان يظهر الروم على فارس لانهم اهل الكتاب وكان المشركون يحبون ان يظهر فارس على الروم لانهم اهل اوثان فذكر ذلك المسلمون لابي بكر فذكر ذلك ابو بكر النبي صلى الله عليه وسلم فقال النبي صلى الله عليه وسلم اما انهم سيهزمون فذكر ابو بكر لهم ذلك فقال اجعل بيننا وبينك اجلا فان ظهرنا كان لنا كذا وكذا وان ظهرتم كان لكم كذا وكذا فجعل بينهم اجل خمس سنين فلم يظهروا فذكر ذلك ابو بكر النبي صلى الله عليه وسلم فقال الا جعلته دون العشرة قال فظهرت الروم بعد ذلك فذلك قوله الم غلبت الروم في ادنى الارض وهم من بعد غلبهم سيغلبون قال فغلبت الروم ثم غلبت بعد الا مر من قبل

Marfat.com

ومن بعد ویومئذ یفرح المومنون بنصر اللہ قال سفیان وسمعت انہم ظہروا یوم بدر اخرجہ الحاکم وازانجملہ
آنست کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تا در مکہ بود صبح وشام ہر روز بخانۂ صدیق می آمد عن عائشۃ قالت
لم اعقل ابوی قط الا وہما یدینان الدین ولم یمر علینا یوم الا یاتینا فیہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم طرفی
النہار بکرۃ وعشیۃ اخرجہ البخاری وازانجملہ آنست کہ چون حضرت خدیجہ رض متوفی شد صدیق رض عائشہ را در عقد آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم درآورد ودران باب ادبی کہ بہتر ازان صورت نہ بندد در روایت نمود عن حبیب مولی عروۃ
قال لما ماتت خدیجۃ حزن علیہا النبی صلی اللہ علیہ وسلم فاتاہ ابوبکر رض لعائشۃ فقال یا رسول اللہ ہذہ تذہب
ببعض حزنک وان فی ہذہ خلفا من خدیجۃ ثم ردہا فکان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یختلف الی ابی بکر
الحدیث اخرجہ الحاکم من طریق محمد بن عمرو عن عائشۃ قالت قدمنا المدینۃ فنزلت مع عیال ابی بکر ونزل
الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وہو یومئذ یبنی المسجد وابیاتنا حول المسجد فانزل فیہا اہلہ ومکثنا ایاما فی
منزل ابی بکر قال ابوبکر یا رسول اللہ ما یمنعک ان تبنی باہلک فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
الصداق فاعطاہ ابوبکر اثنی عشر اوقیۃ ونشا فبعث رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الینا ونبی بی رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم فی بیتی ہذا الذی انا فیہ اخرجہ الحاکم من طریق محمد بن عمرو ازانجملہ آنست کہ چون معراج
متحقق شد اول کسی کہ بآن تصدیق نمود ابوبکر رض صدیق بود عن عائشۃ قالت لما اسری النبی صلی اللہ علیہ
وسلم الی المسجد الاقصی اصبح یتحدث الناس بذلک فارتد ناس ممن کان امنوا بہ وصدقوہ الحدیث اخرجہ
الحاکم وقد ذکرناہ من قبل وازانجملہ آنست کہ چون آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ہجرت فرمود بسوی مدینہ
صدیق رفیق آنحضرت شد واین خدمت نبوی از دست او سر انجام یافت کہ بے حمد تعالی بآن تنویہ
فرمود ثانی اثنین اذ ہما فی الغار وآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بآن ستود کہ حملنی ابوبکر الی دار الہجرۃ ومدح
وثنائی او در ہمہ اہل اسلام ظاہر شد عن عائشۃ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال للمسلمین انی اریت
دار ہجرتکم ذات نخل بین لابتین وہما الحرتان فہاجر من ہاجر قبل المدینۃ ورجع عامۃ من کان ہاجر
بارض الحبشۃ الی المدینۃ وتجہز ابوبکر رض قبل المدینۃ فقال لہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم علی رسلک
فانی ارجو ان یوذن فقال ابوبکر وہل ترجو ذلک بابی انت وامی قال نعم فحبس ابوبکر نفسہ علی

Marfat.com

رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لیصحبہ وعلف راحلتین کانتا عندہ ورق السمر ہو الخبط اربعۃ اشہر قال ابن شہاب قال عروۃ قالت عائشۃ فبینما نحن یوما جلوس فی بیت ابی بکر فی نحر الظہیرۃ اذ قال قائل لابی بکر ہذا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم متقنعا فی ساعۃ لم یکن یاتینا فیہا فقال ابو بکر فداء لہ ابی وامی واللہ ما جاء بہ فی ہذہ الساعۃ الا امر قالت فجاء رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فاستاذن فاذن لہ فدخل فقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم لابی بکر اخرج من عندک فقال ابو بکر انما ہم اہلک بابی انت وامی یا رسول اللہ قال فانی قد اذن لی فی الخروج قال ابو بکر الصحابۃ بابی انت وامی یا رسول اللہ قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نعم قال ابو بکر فخذ بابی انت وامی یا رسول اللہ احدی راحلتی ہاتین قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بالثمن قالت عائشۃ فجہزناہما احث الجہاز وصنعنا لہما سفرۃ فی جراب فقطعت اسماء بنت ابی بکر قطعۃ من نطاقہا فربطت بہ علی فم الجراب فلذلک سمیت ذات النطاقین قالت ثم لحق رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وابو بکر بغار فی جبل ثور فکمنا فیہ ثلث لیال یبیت عندہما عبد اللہ بن ابی بکر وہو غلام شاب ثقف لقن فیدلج من عندہما بسحر فیصبح مع قریش بمکۃ کبائت فلا یسمع امرا یکادان بہ الا وعاہ حتی یاتیہما بخبر ذلک حین یختلط الظلام ویرعی علیہما عامر بن فہیرۃ معلی ابی بکر منحۃ من غنم فیریحہا علیہما حین یذہب ساعۃ من العشاء فیبیتان فی رسل وہو لبن منحتہما ورضیفہما حتی ینعق بہا عامر بن فہیرۃ بغلس یفعل ذلک فی کل لیلۃ من تلک اللیالی الثلث واستاجر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وابو بکر رجلا من بنی الدیل وہو من بنی عبد بن عدی ہاديا خريتا والخريت الماہر بالہدایۃ قد غمس حلفا فی آل العاص بن وائل السہمی وہو علی دین کفار قریش فامناہ فدفعا الیہ راحلتیہما وواعداہ غار ثور بعد ثلث لیال براحلتیہما صبح ثلاث وانطلق معہما عامر بن فہیرۃ والدلیل فاخذ بہم طریق السواحل اخرجہ البخاری

و از انجملہ آنست کہ چون غزوہ بدر واقع شد مآثر عظیمہ از صدیق ظاہر گشت ثانی آنحضرت بود در عریش و چون آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دعا کرد و گفت حسبک یا رسول اللہ قد الححت علی ربک و معنی این کلام نزدیک فقیر آنست کہ ابو بکر صدیق ملہم شد بانکہ دعا باجابت مقرون شد و این صورت از جملہ آن واقعہا ہست کہ الہام صحابہ سبقت نمود دران بر وحی انگاہ وحی بر حسب الہام ایشان فرود آمد بلکہ بحقیقت ہمین الہام وحی ہست بسوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بآن وجہ کہ چون ایشان ملہم شدند آنحضرت صلی اللہ

راجعون بیع فہطو کلم بجم
یتم سگ تاب دادہ شدہ ک
نقل آن دور شود ۱۲
تمس طفا بکم حاجلی از
نموی بمعنی فرو رفتن بآب شما
ابو بکر وقت ہم سوگند آن
کلمہ براز و نشیب یا دیگر چیزی
وہم کسی از علم عن دران ہست
فوراہی ۱۲ نخست و ابتدام و ابکار
این کسی حلیف آل معمر بن
دئل بعد ۱۲

Marfat.com

علیہ وسلم بفراست صادقہ خویش دریافت کہ این خاطر از جانب مدبر سموات وارض است واین فراست وحی باطنی است چنانکہ در قصہ اذان رویا عبداللہ بن زید وقیاس فاروق را تصویب فرمود ودر لیلۃ القدر بر رویا جمعی از صحابہ اعتماد نمود الی غیر ذلک من الوقائع واین وجہ احسن وجوہ است درین باب واللہ اعلم بالصواب

عن ابن عباس قال قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم یوم بدر اللھم انی انشدک عہدک ووعدک اللھم ان شئت لم تعبد فاخذ ابو بکر بیدہ فقال حسبک فخرج وہو یقول سیہزم الجمع ویولون الدبر اخرجہ البخاری وچون آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از عریش برآمدہ متوجہ کارزار شد میمنہ یا میسرہ آن بصدیق داد وجبرئیل یا میکائیل ہمراہ شد عن علیؓ قال بینما انا امیح من قلیب ببدر اذ جاءت ریح شدیدۃ لم ار مثلہا قط ثم ذہبت ثم جاءت ریح شدیدۃ لم ار مثلہا قط الا التی کانت قبلہا ثم ذہبت ثم جاءت ریح شدیدۃ لم ار مثلہا قط الا التی کانت قبلہا فکانت الریح الاولی جبرئیل نزل فی الف من الملائکۃ مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وکانت الریح الثانیۃ میکائیل نزل فی الف من الملائکۃ یمین رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وکان ابو بکر عن یمینہ وکانت الریح الثالثۃ اسرافیل نزل فی الف من الملائکۃ عن میسرۃ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وانا فی المیسرۃ فلما ہزم اللہ تعالی اعداءہ حملنی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فجرت بی فوقعت علی عقبی فدعوت اللہ عزوجل فامسکنی فلما استویت علیہا طعنت بیدی ہذہ فی القوم حتی اختضب ہذا منی دما واشار الی البطۃ اخرجہ الحاکم وعن ابن عباس ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال یوم بدر ہذا جبرئیل آخذ برأس فرسہ علیہ ادات الحرب اخرجہ البخاری وچون اسیران بدر آمدند آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مشورت کردند با بو بکرؓ صدیق ومشورہ او اخذ فدا بود آنحضرت ہمان را اختیار کردند وعن عبداللہ بن مسعودؓ قال لما کان یوم بدر قال لہم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ما تقولون فی ہؤلاء الاساری فقال عبداللہ بن رواحۃ انت فی واد کثیر الحطب فاضرم نارا ثم القہم فیہا فقال امر فیہا ومرمیہا واستمر مہا وتیدا مہ العباس رضی اللہ عنہ قطع اللہ رحمک فقال عمرؓ فاوتہم ورؤسارہم قاتلوک وکذبوک فاضرب اعناقہم بعد فقال ابو بکرؓ عشیرتک وقومک ثم دخل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال ما تقولون فی ہؤلاء ان مثل ہؤلاء کمثل اخوۃ لہم کانوا من قبلہم قال نوح رب لا تذر علی الارض من الکافرین دیارا وقال موسی ربنا اطمس علی اموالہم واشدد علی قلوبہم الایہ وقال ابراہیم فمن تبعنی فانہ منی ومن عصانی فانک

Marfat.com

غفور رحیم وقال عیسی ان تعذبهم فانهم عبادک وان تغفر لهم فانک انت العزیز الحکیم وانتم قوم بکم عیلة فلا
ینفلتن احد منکم الا بفداء او ضربة عنق اخرجه الحاکم وازانجمله انست که چون غزوه احد متحقق شد صدیق نهایت
سعی در کشف بلاء آنحضرت صلی الله علیه وسلم بجا آورد قال ابن اسحق فلما عرف المسلمون رسول الله
صلی الله علیه وسلم نهضوا به ونهض معهم نحو الشعب معه ابوبکر الصدیق وعمر بن الخطاب وعلی بن ابیطالب
وطلحة بن عبید الله والزبیر بن العوام والحارث بن الصمة وربط من المسلمین عن عائشة قالت قال ابوبکر
الصدیق لما جال الناس عن رسول الله صلی الله علیه وسلم یوم احد کنت اول من فاء فبصرت بعین
بعد فاذا انا برجل قد اعتنقنی من خلفی یرید رسول الله صلی الله علیه وسلم فاذا هو ابو عبیدة بن الجراح اخرجه
اخرجه الحاکم ومراد از جولان در نیجا نه قرار است بلکه متفرق شدن از آنحضرت صلی الله علیه وسلم بسبب در آمدن
فوج کفار در فوج آنحضرت صلی الله علیه وسلم وچون ابوسفیان تفحص میکرد احوال فوج آنحضرت را همین
سه کس را نام برد زیرا که از همین سه کس می ترسید ومن حدیث البراء اشرف ابوسفیان فقال افی القوم
محمد فقال لا تجیبوه فقال افی القوم ابن ابی قحافة فقال لا تجیبوه فقال افی القوم ابن الخطاب فقال
لا تجیبوه فقال ان هؤلاء قتلوا فلو کانوا احیاء لاجابوا فلم یملک عمر نفسه فقال کذبت یا عدو الله ابقی الله
لک ما یخزیک اخرجه البخاری وچون آنحضرت صلی الله علیه وسلم تعاقب اهل احد متوجه شدند صدیق از
حاضران آن واقعه بود عن عائشة فی قوله تعالی الذین استجابوا لله والرسول الآیة قالت لعروة یا ابن
اختی کان ابواک منهم الزبیر وابوبکر لما اصاب نبی الله صلی الله علیه وسلم ما اصاب یوم احد فانصرف عنه
المشرکون وخاف ان یرجعوا فقال من یذهب فی اثرهم فانتدب منهم سبعون رجلا کان فیهم ابوبکر والزبیر
اخرجه البخاری وازانجمله آنست که در غزوه خندق یک جانبی بدست صدیق دادند والان مسجد صدیق
نزدیک خندق موجود است وازانجمله آنست که در غزوه مریسیع حضرت عائشه متهم شدند ومنافقان
انچه نمی بایست گفتند وصدیق را دران حادثه مآثر جمیله متحقق شد عن عائشة فی قصة الافک فتشهد
رسول الله صلی الله علیه وسلم ثم قال اما بعد یا عائشة انه قد بلغنی عنک کذا وکذا فان کنت بریئة فسیبرئک
الله وان کنت الممت بذنب فاستغفری الله وتوبی الیه فان العبد اذا اعترف ثم تاب تاب الله علیه

Marfat.com

قالت فلما قضی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مقالتہ قلص دمعی حتی ما احس منہ قطرۃ فقلت لابی اجب عنی
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال ابی واللہ ما ادری ما اقول لرسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اخرجہ البخاری
وعنہا قالت قال ابوبکر الصدیق وکان ینفق علی مسطح بن اثاثۃ لقرابتہ منہ وفقرہ واللہ لا انفق علی مسطح
شیئا ابدا بعد الذی قال لعائشۃ ما قال فانزل اللہ عزوجل ولا یاتل اولوا الفضل منکم والسعۃ الی قولہ غفور
رحیم قال ابوبکر الصدیق بلی واللہ انی لاحب ان یغفر اللہ لی فرجع الی مسطح النفقۃ التی کان ینفق علیہ قال
واللہ لا انزعہا منہ ابدا اخرجہ البخاری قال ابن عباس قال اللہ تعالی لابی بکر قد جعلت فیک یا ابا بکر
الفضل والمعرفۃ باللہ وصلۃ الرحم وجعلت عندک السعۃ فتعطف علی مسطح فلہ قرابتہ ولہ بجرتہ ولہ مسکنتہ
ذکرہ الواحدی فی الوسیط واز انجملہ آنست کہ در غزوہ حدیبیہ مآثر جمیلہ از صدیق ظاہر شد وفی قصۃ الحدیبیۃ
قال عروۃ عند ذلک ای محمد ارایت ان استاصلت امر قومک ہل سمعت باحد من العرب اجتاح اصلہ قبلک
وان تکن الاخری فانی واللہ لاری وجوہا وانی لاری اشوابا من الناس خلیقا ان یفروا ویدعوک
فقال لہ ابوبکر امصص بظر اللات انحن نفر عنہ وندعہ فقال من ذا قالوا ابوبکر فقال اما والذی نفسی بیدہ
لولا یدکانت لک عندی لم اجزک بہا لاجبتک وفیہ ایضا فقال عمر بن الخطاب فاتیت نبی اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم فقلت الست نبی اللہ حقا قال بلی قلت الست علی الحق وعدونا علی الباطل قال بلی قلت فلم
نعطی الدنیۃ فی دیننا اذا قال انی رسول اللہ ولست اعصیہ وہو ناصری قلت اولیس کنت تحدثنا
انا سناتی البیت فنطوف بہ قال بلی افاخبرتک انا ناتیہ العام قلت لا قال فانک آتیہ ومطوف بہ قال
فاتیت ابابکر فقلت یا ابابکر الیس ہذا نبی اللہ حقا قال بلی قلت الست علی الحق وعدونا علی الباطل قال
بلی قلت فلم نعطی الدنیۃ فی دیننا اذا قال ایہا الرجل انہ رسول اللہ ولیس یعصی ربہ وہو ناصرہ فاستمسک
بغرزہ فواللہ انہ علی الحق قلت الیس کان یحدثنا انا سناتی البیت فنطوف بہ قال بلی قال افاخبرک انک
تاتیہ العام قلت لا قال فانک آتیہ ومطوف بہ قال عمر فعملت لذلک اعمالا اخرجہ البخاری وفیہ انہ لبث عینینا
من خزاعۃ وسار النبی صلی اللہ علیہ وسلم حتی کان بعذیر الاشطاط اتاہ عینہ قال ان قریشا جمعوا جموعا
وقد جمعوا لک الاحابیش وہم مقاتلوک وصادوک عن البیت ومانعوک فقال اشیروا ایہا الناس

Marfat.com

علی اترون ان امیل الی عیالہم وذراری ہؤلاء الذین یریدون ان یصدونا عن البیت فان یاتونا کان
اللہ قد قطع عینا من المشرکین والا ترکناہم محروبین قال ابوبکر یا رسول اللہ خرجت عامداً لہذا البیت
لا ترید قتل احد ولا حرب احد فتوجہ لہ فمن صدنا عنہ قاتلناہ قال امضوا علی اسم اللہ اخرجہ البخاری
وازانجملہ آنست کہ در خیبر حاضر شد وسعیہا کرد اگرچہ فتح بردست مرتضیٰ شد عن سلمۃ بن الاکوع قال بعث
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ابابکر الی بعض حصون خیبر فقاتل وجہد ولم یکن فتح اخرجہ الحاکم وعن بریدۃ
الاسلمی قال کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ربما اخذتہ الشقیقۃ فیلبث الیوم والیومین لا یخرج فلما نزل
بخیبر اخذتہ الشقیقۃ فلم یخرج الی الناس وان ابابکر اخذ رایۃ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ثم نہض فقاتل
قتالاً شدیداً ثم دفع اخرجہ الحاکم وازانجملہ آنست کہ بر سریۃ بنی فزارہ صدیق را امیر ساخت عن سلمۃ بن
الاکوع قال امر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ابابکر فغزونا ناساً من بنی فزارۃ فلما دنونا من الماء امرنا ابوبکر
فعرسنا فلما صلینا الصبح امرنا ابوبکر فشننا الغارۃ قال فوردنا الماء فقتلنا بہ من قتلنا فانصرف عنق من
الناس وفیہم الذراری والنساء قد کادوا یسبقون الی الجبل فطرحنا سہما بینہم وبین الجبل فلما راوا السہم
وقفوا فجئت بہم اسوقہم الی ابی بکر وفیہم امراۃ من بنی فزارۃ علیہا قشع من ادم معہا ابنۃ لہا من احسن العرب
قال فنفلنی ابوبکر ابنتہا قال فقدمت المدینۃ فلقینی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقلت واللہ یا رسول
اللہ ما کشفت لہا ثوبا وہی لک یا رسول اللہ فبعث بہا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الی مکۃ ففادی بہا
اساری من المسلمین کانوا فی ایدی المشرکین اخرجہ الحاکم وازانجملہ آنست کہ چون فتح مکہ واقع شد ابوسفیان
پیش صدیق آمد وطلب اعادہ صلح کرد قال محمد بن اسحق ثم خرج یعنی ابا سفیان حتی اتی رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم فکلمہ فلم یرد علیہ شیئاً ثم ذہب الی ابی بکر رض فکلمہ ان یکلم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال ما انا
بفاعل ثم اتی عمر بن الخطاب فکلمہ فقال انا اشفع لکم عند رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فواللہ لو لم اجد الا
الذر لجاہدتکم بہ الی آخر الحدیث وقال محمد بن اسحق فلما دخل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مکۃ ودخل المسجد اتی
ابوبکر رض بابیہ یقودہ فلما راٰہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال ہلا ترکت الشیخ فی بیتہ حتی اکون انا آتیہ فیہ قال
ابوبکر رض یا رسول اللہ ہو احق ان یمشی الیک من ان تمشی انت الیہ فاجلسہ بین یدیہ ثم مسح صدرہ ثم قال لہ

مراد آنکہ در شما اگر زورے ضعیفہ مثل مورچہ می یافتم با شما جہاد می کردم ۱۲

اسلم فاسلم الحديث وقال علی بن ابی طالب هذه الآیة فی ابی بکر یعنی قوله تعالی حتی اذا بلغ اشده وبلغ اربعین سنة اسلم ابواه جمیعاً ولم یجتمع لاحد من الصحابة المهاجرین ابواه غیره اوصاه الله بهما ولزم ذلک من بعده اخرجه الواحدی وعن موسی بن عقبة لم یدرک اربعة النبی صلی الله علیه وسلم الا هؤلاء ابو قحافة وابو بکر وابنه عبد الرحمن وابو عتیق بن عبد الرحمن بن ابی بکر اخرجه الواحدی وعن ابن عمر قال لما دخل رسول الله صلی الله علیه وسلم عام الفتح رای النساء یلطمن وجوه الخیل بالخمر فتبسم الی ابی بکر وقال یا ابا بکر کیف قال حسان بن ثابت فانشده ابو بکر رضی الله عنه ؎

عدمت بنیتی ان لم ترد ها	تثیر النقع من کنفی کداء
ینازعن الاسنة مسرعات	یلطمهن بالخمر النساء

فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم ادخلوا من حیث قال حسان اخرجه الحاکم وفی قصة حنین عن ابی قتادة قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم من اقام بینة علی قتیل قتله فله سلبه فقمت لالتمس بینة علی قتیلی فلم ار احدا یشهد لی فجلست ثم بدالی فذکرت امره لرسول الله صلی الله علیه وسلم فقال رجل من جلسآء سلاح هذا القتیل الذی یذکره عندی فارضه منی فقال ابو بکر کلا تعطیه اصیبغ من قریش وتدع اسدا من اسد الله یقاتل عن الله ورسوله قال فقام رسول الله صلی الله علیه وسلم فاداه الی فاشتریت منه خرافا فکان اول مال تاثلته اخرجه البخاری قال ابن اسحاق وقد بلغنی ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال لابی بکر الصدیق وهو محاصر ثقیفا یا ابا بکر ارایت انی اهدیت الی قبة مملوة زبدا فنقر بها دیک فخرج ما فیها فقال ابو بکر ما اظن ان تدرک منهم یومک هذا ما ترید فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم وانا لاری ذلک وفی قصة قسمة غنائم حنین قال ابن اسحق واعطی عباس بن مرداس اباعر فسخطها فعاتب فیها رسول الله صلی الله علیه وسلم فقال لعاتب النبی صلی الله علیه وسلم ؎

فاصبح بهبی ونهب العبید	بین عیینة والاقرع
وما کان حصن ولا حابس	یفوقان مرداس فی مجمع
وما کنت دون امرء منهما	ومن تضع الیوم لا یرفع

Marfat.com

فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذھبوا فاقطعوا عنی لسانہ فاعطوہ حتی رضی فکان ذلک قطع لسانہ والذی امر بہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال لہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انت القائل فاصبح نہبی ونہب العبیدین الاقرع وعیینۃ فقال ابو بکرؓ الصدیق بین عیینۃ والاقرع فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ہما واحد فقال ابو بکرؓ الصدیق اشہد انک کما قال اللہ وما علمناہ الشعر وما ینبغی لہ وازانجملہ انست کہ چون غزوہ تبوک واقع شد انحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تخفیض فرمود بر تجہیز جیش وصدیق راخدا تعالی نصیبا وفی ازان عطا فرمود عن اسلم قال سمعت عمر بن الخطاب یقول امرنا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان نتصدق ووافق ذلک عندی مالا فقلت الیوم اسبق ابا بکر ان سبقتہ یوما قال فجئت بنصف مالی فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ما ابقیت لاہلک قلت مثلہ واتی ابو بکر بکل ما عندہ فقال یا ابا بکر ما ابقیت لاہلک فقال ابقیت لہم اللہ ورسولہ قلت لا اسبقک الی شئی ابدا اخرجہ الترمذی وازانجملہ آنست کہ در سال نہم آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم صدیق را امیر حج گردانید واول کسی است کہ در اسلام امیر حج شد وانجا غلطی است وآن آنست کہ جمعی دانند کہ فرستادن حضرت مرتضیؓ عزل ابو بکر صدیق بود وتحقیق آنست کہ امیر حج ابو بکر صدیق بود وپیغام براۃ تحویل علی مرتضیؓ عن محمد بن علی انہ لما نزلت براۃ علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وقد کان بعث ابا بکر الصدیق لیقیم الناس الحج قیل لہ یا رسول اللہ لو بعثت بہا الی ابی بکر فقال لا یؤدی عنی الا رجل من اہل بیتی ثم دعا علی بن ابی طالب فقال اخرج بہذہ القصۃ من صدر براۃ واذن فی الناس یوم النحر اذا اجتمعوا بمنی انہ لا یدخل الجنۃ کافر ولا یحج بعد العام مشرک ولا یطوف بالبیت عریان ومن کان لہ عند رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عہد فہو لہ الی مدتہ فخرج علی بن ابی طالب علی ناقۃ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حتی ادرک ابا بکرؓ فلما رآہ ابو بکر قال امیر او مامور قال بل مامور ثم مضیا فاقام ابو بکرؓ للناس الحج والعرب اذ ذاک فی تلک الساعۃ علی منازلہم من الحج التی کانوا علیہا فی الجاہلیۃ حتی اذا کان یوم النحر قام علی بن ابی طالب فاذن فی الناس بالذی امرہ بہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال ایہا الناس انہ لا یدخل الجنۃ کافر ولا یحج بعد ہذا العام مشرک ولا یطوف بالبیت عریان ومن کان لہ عند رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم

Marfat.com

عهد الی مدة فهوله الی مدته فلم یحج بعد ذلک العام مشرک ولم یطف بالبیت عریان ثم قدما علی رسول الله
صلی الله علیه وسلم وکان هذا من براءة فیمن کان من اهل الشرک من اهل العهد العام واهل المدة الی الاجل المسمی رواه
ابن اسحق وعن ابن عباسؓ ان رسول الله صلی الله علیه وسلم بعث ابا بکر وامره ان ینادی بهؤلاء
الکلمات فاتبعه علیا فبینا ابو بکر ببعض الطریق اذ سمع رغاء ناقة رسول الله صلی الله علیه وسلم فخرج ابو بکر
ففرعا فظن انه رسول الله صلی الله علیه وسلم فاذا علی فرفع الیه کتاب رسول الله صلی الله علیه وسلم قدامه
علی الموسم وامر علیا ان ینادی بهؤلاء الکلمات فقام علیؓ فی ایام التشریق فنادی ان الله بریء من
المشرکین ورسوله فسیحوا فی الارض اربعة اشهر لا یحجن بعد العام مشرک ولا یطوفن بالبیت عریان ولا
یدخل الجنة الا مومن فکان علی ینادی بها فاذا جَ قام ابو هریرة فنادی اخرجه الحاکم وازانجمله آنست که در
حجة الوداع انتقال انحضرت صلی الله علیه وسلم برزاله خود انداخت عن اسمار بنت ابی بکر قالت خرجنا
مع رسول الله صلی الله علیه وسلم حجاجا وان زمالة رسول الله صلی الله علیه وسلم وزمالة ابی بکر واحدة
فنزلنا العرج وکانت زمالتنا مع غلام ابی بکر قالت فجلس رسول الله صلی الله علیه وسلم وجلست عائشة
الی جنبه وجلس ابو بکر الی جنب رسول الله صلی الله علیه وسلم من الشق الآخر وجلست امی الی جنب ابی ننتظر
غلامه وزمالته متی یاتینا فاطلع الغلام یمشی ما معه بعیره قالت فقال له ابو بکر این بعیرک قال اضللته
اللیلة قالت فقام ابو بکر یضربه ویقول بعیر واحد اضللته وانت واحد رجل فما یزید رسول الله صلی الله
علیه وسلم علی ان تبسم ویقول انظروا الی هذا المحرم ما یصنع اخرجه الحاکم وازانجمله آنست که چون انحضرت
صلی الله علیه وسلم مریض شدند در باب صدیق عنایت ها کردند وتفویض امامت بوی نمودند ودرین
باب مبالغه عظیم فرمودند قال ابن اسحق قال الزهری حدثنی ایوب بن بشیر ان رسول الله صلی الله
علیه وسلم خرج عاصبا راسه حتی جلس علی المنبر ثم کان اول ما تکلم به انه صلی علی اصحاب احد واستغفر لهم
فاکثر الصلوة علیهم ثم قال ان عبدا من عباد الله خیره الله بین الدنیا والآخرة وبین ما عنده فاختار
ما عند الله قال ففهمها ابو بکرؓ وعرف ان نفسه یرید فبکی وقال بل نحن نفدیک بانفسنا وابنائنا قال
فقال علی رسلک یا ابا بکر ثم قال انظروا فی هذه الابواب اللاطئة فی المسجد فسدوها الا بیت ابی بکر قال

Marfat.com

ابن ہشام فی بعض الروایات الاباب ابی بکر فانی لا اعلم احدا کان افضل فی الصحبۃ عندی یدا منہ
وقال ابن اسحق وحدثنی عبد الرحمن بن عبد اللہ عن بعض آل ابی سعید بن المعلی ان رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم قال یوما فی کلامہ ہذا فانی لو کنت متخذا من العباد خلیلا لاتخذت ابا بکر خلیلا ولکن صحبۃ واخاء
ایمان حتی یجمع اللہ بیننا عندہ قال ابن شہاب حدثنی عبد الملک بن ابی بکر بن عبد الرحمن عن ابیہ عن
عبد اللہ بن زمعۃ قال لما استقر برسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم المرض وانا عندہ فی نفر من المسلمین قال دعاہ
بلال الی الصلوۃ فقال مروا من یصلی بالناس قال فخرجت فاذا عمر فی الناس وکان ابو بکر غائبا
فقلت قم یا عمر فصل بالناس قال فقام عمر فلما کبر سمع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم صوتہ وکان عمر
رجلا مجہرا قال فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فاین ابو بکر یابی اللہ ذلک والمسلمون قال فبعث
الی ابی بکر فجاء بعد ان صلی عمر تلک الصلوۃ فصلی بالناس قال قال عبد اللہ بن زمعۃ قال لی عمر ویحک
ماذا صنعت بی یا ابن زمعۃ واللہ ما ظننت حین امرتنی الا ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم امرک بذاک
ولولا ذلک ما صلیت بالناس قال قلت ما امرنی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ولکنی حین لم ار ابا بکر
رایتک احق من حضر بالصلوۃ بالناس وچون آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم متوفی شدند اختلافی واقع شد
در وفات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وثابت ترین ہمہ ابو بکر صدیق بود واین علامت شدۃ صحو او است
وبلوغ بمرتبہ خلافت وارشاد بعد ازین صحابہ بطوع ورغبت بصدیق اکبر بیعت کردند وعلی مرتضی
بعد از شش ماہ موافقت نمود واعتراف کرد بفضیلت صدیق وگفت مانع بجز آن نبود کہ ما را
در مشورت شریک نکردند از نیجہت ما غباری در خاطر خود گرفتیم ودر خلافت خود اعظم مآثر کہ ازوی
ظاہر شد قتال اہل ردت بود دران باب ہمتی عجیب نصیب او شد وبسوی او است اشارت قولہ تعالے
ومن یرتد منکم عن دینہ فسوف یاتی اللہ بقوم یحبہم ویحبونہ الآیۃ وجمع قرآن نمود کہ منت او بر جمیع
مسلمانان ثابت است وشروع در فتح شام وعراق کرد اوائل شام وعراق فتح شد واین فتح گویا
جمیع فتوح اسلام شد وآخر مآثر کہ از انجناب بظہور رسید نصب عمر بن الخطاب بود وصحت رای او
درین باب کالشمس فی رابعۃ النہار بر ہمگنان ظاہر شد واللہ اعلم ومآثر عظیمہ کہ او را رضی اللہ بعد از وفات

Marfat.com

ظاہر شد دفن است نزدیک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وسعید بن المسیب از حدیث ابو موسیٰؓ کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر چاہی در میان شیخین نشستہ اند و حضرت عثمان مقابل آنحضرت نشست این معنی بطریق اشارہ فہمیدہ است و از اینجا معلوم میشود کہ دفن با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مکرمتی است کہ خدا تعالیٰ شیخین را بآن برگزید نہ امری است اتفاقی کہ کیف ما کان واقع شد۔

اما آثر جمیلہ فاروق اعظم رضی اللہ عنہ

پس از انجملہ آنست کہ قبل از اسلام در قریش تمکنی و صولتی تمام داشت قال ابو عمر قال الزبیر صاحب النسب کان عمر بن الخطاب من اشراف قریش والیہ کانت السفارۃ فی الجاہلیۃ وذلک ان قریشا کانت اذا وقعت بینہم حرب او بینہم وبین غیرہم بعثوہ سفیرا وان نافرہم منافر او فاخرہم مفاخر بعثوہ منافرا ومفاخرا ورضوا بہ ذکرہ فی الاستیعاب و از انجملہ آنست در اسلام خود مراد بود نہ مرید مخلص بود نہ مخلص دوستان بین المرتبتین و کثرۃ اسباب مقتضیہ اسلام از ہمین جہت است گویا درین راہ نہ در آمد تا آنکہ از در و دیوار او را نداکردند و برخوان نعمت نیامد تا آنکہ مکرر بہر زبان نخواندند من عبد اللہ بن عمر قال قال عمر بینما انا نائم عند آلتہم اذ جاء رجل بعجل فذبحہ فصرخ بہ صارخ لم اسمع صارخا قط اشد صوتا منہ یقول یا جلیح امر نجیح رجل فصیح یقول لا الہ الا اللہ فوثب القوم قلت لا ابرح حتی اعلم ما وراء ہذا ثم نادی یا جلیح امر نجیح رجل فصیح یقول لا الہ الا اللہ فقمت فما نشبنا ان قیل ہذا نبی اخرجہ البخاری قال ابن اسحق وکان اسلام عمر بن الخطاب فیما بلغنی ان اختہ فاطمۃ بنت الخطاب کانت عند سعید بن زید بن عمرو بن نفیل وکانت قد اسلمت واسلم زوجہا سعید بن زید وہم مستخفون باسلامہم من عمر وکان نعیم بن عبد اللہ النحام رجل من قومہ من بنی عدی بن کعب قد اسلم وقد کان یستخفی باسلامہ فرقا من قومہ وقد کان خباب بن الارت یختلف الی فاطمۃ بنت الخطاب یقرئہا القرآن فخرج عمر یوما متوشحا سیفہ یرید رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم در ہطا من اصحابہ وقد ذکر لہ انہم قد اجتمعوا فی بیت عند الصفا وہم قریب من اربعین من بین رجال ونساء ومع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم

عمہ حمزۃ بن عبد المطلب ابو بکر رض بن ابی قحافۃ الصدیق وعلی ابن ابی طالب ورجال من المسلمین ممن کان
اقام مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بمکۃ ولم یخرج فیمن خرج الی ارض الحبشۃ فلقیہ نعیم بن عبد اللہ
فقال این تریدیا عمر فقال اریدمحمدا ہذا الصابی الذی فرق امر قریش وسفہ احلامہا وعاب دینہا وسب
آلہتہا فاقتلہ فقال لہ نعیم واللہ لقد غرتک نفسک من نفسک یا عمر اتری بنی عبد مناف تارکیک تمشی علی الارض
وقد قتلت محمدا افلا ترجع الی اہل بیتک فتقیم امرہم قال وای اہل بیتی قال ختنک وابن عمک سعید بن
زید بن عمرو واختک فاطمۃ بنت الخطاب فقد واللہ اسلما وتابعا محمدا علی دینہ فعلیک بہما قال فرجع
عامدا الی اختہ وختنہ وعندہما خباب بن الارت معہ صحیفۃ فیہا طہ یقرئہما ایاہا فلما سمعوا حس عمر تغیب
خباب فی مخدع لہم او فی بعض البیت واخذت فاطمۃ الصحیفۃ فجعلتہا تحت فخذہا وقد سمع عمر حین دنا
البیت قراءۃ خباب علیہما فلما دخل قال ما ہذہ الہمہمۃ التی سمعت قالا لہ ما سمعت شیئا قال بلی
واللہ لقد اخبرت انکما تابعتما محمدا علی دینہ وبطش بختنہ سعید بن زید فقامت الیہ اختہ فاطمۃ بنت
الخطاب لتکفہ عن زوجہا فضربہا فشجہا فلما فعل ذلک قالت اختہ وختنہ نعم قد اسلمنا وآمنا باللہ
ورسولہ فاصنع ما بدا لک ولما رای عمر ما باختہ من الدم ندم علی ما صنع فارعوی فقال لاختہ اعطینی
ہذہ الصحیفۃ التی سمعتکم تقرءون آنفا انظر ما ہذا الذی جاء بہ محمد وکان عمر کاتبا فلما قال ذلک قالت لہ
اختہ انا نخشاک علیہا قال لا تخافی وحلف لہا بآلہتہ لیردنہا اذا قرأہا علیہا فلما قال ذلک طمعت فی
اسلامہ فقالت لہ یا اخی انک نجس علی شرکک وانہ لا یمسہا الا المطہر فقام عمر فاغتسل فاعطتہ
الصحیفۃ وفیہا طہ فقرأہا فلما قرأ منہا صدرا قال ما احسن ہذا الکلام واکرمہ فلما سمع بذلک خباب خرج الیہ
فقال یا عمر واللہ انی لارجو ان یکون اللہ قد خصک بدعوۃ نبیہ فانی سمعتہ امس وہو یقول اللہم اید
الاسلام بابی الحکم بن ہشام او بعمر بن الخطاب فاللہ اللہ یا عمر فقال لہ عمر عند ذلک فدلنی یا خباب
علی محمد حتی آتیہ فاسلم فقال خباب ہو فی بیت عند الصفا ومعہ نفر من اصحابہ فاخذ عمر سیفہ وتوشحہ
ثم عمد الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم واصحابہ فضرب علیہم الباب فلما سمعوا صوتہ قام رجل من اصحاب
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فنظر من خلل الباب فرآہ متوشحا السیف فرجع الی رسول اللہ صلی اللہ

Marfat.com

علیہ وسلم وہو فرع فقال یارسول اللہ ہذا عمر بن الخطاب متوشحا السیف فقال حمزۃ بن عبد المطلب
فاذن لہ فان کان جاء یرید خیرا بذلناہ وان جاء یرید شرا قتلناہ بسیفہ فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
ایذن لہ فاذن لہ الرجل ونہض الیہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حتی لقیہ فی الحجرۃ فاخذ بحجزتہ او بمجمع
ردائہ ثم جبذہ جبذۃ شدیدۃ فقال ماجاء بک یا ابن الخطاب فواللہ ما اری ان تنتہی حتی ینزل اللہ
بک قارعۃ فقال عمر یارسول اللہ جئتک لاومن باللہ ورسولہ وبما جاء من عند اللہ قال فکبر رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم تکبیرۃ عرف اہل البیت من اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان عمر قد اسلم
فتفرق اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من مکانہم وقد عزوا فی انفسہم حین اسلم عمر مع اسلام
حمزۃ وعرفوا انہما سیمنعان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وینتصفون بہما من عدوہم وقال ابن اسحق
وحدثنی عبد اللہ بن ابی نجیح المکی عن اصحابہ وعطاء ومجاہد وعن من روی ذلک ان اسلام عمر فیما تحدثوا بہ
عنہ انہ کان یقول کنت للاسلام مباعدا وکنت صاحب خمر فی الجاہلیۃ اجبہا واشربہا وکان لنا
مجلس یجتمع فیہ رجال من قریش بالخزورۃ عند دور آل عمر بن عبد بن عمران المخزومی قال فخرجت
الیہ لیلۃ اریدہ جلسائی اولئک فی مجلسہم ذلک قال فحمتنہم فلم اجد منہم احدا قال فقلت لوانی جئت فلانا الخمار
وکان بمکۃ یبیع الخمر لعلی اجد عندہ خمرا فاشرب منہا قال فخرجت فجئتہ فلم اجدہ فقلت فلوانی جئت الکعبۃ
فطفت بہا سبعا او سبعین قال فجئت المسجد اریدان اطوف بالکعبۃ فاذا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
قائم یصلی وکان اذا صلی استقبل الشام وجعل الکعبۃ بینہ وبین الشام فکان مصلاہ بین الرکنین
الرکن الاسود والرکن الیمانی قال فقلت حین رایتہ واللہ لوانی استمعت لمحمد اللیلۃ حتی اسمع ما یقول
قال فقلت لئن دنوت منہ لارعنہ فجئت من قبل الحجر فدخلت تحت ثیابہا فجعلت امشی رویدا
ورسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قائم یصلی یقرء القرآن حتی قمت فی قبلتہ مستقبلہ ما بینی وبینہ الا ثیاب
الکعبۃ فلما سمعت القرآن رق لہ قلبی فبکیت ودخلنی الاسلام فلم ازل قائما فی مکانی ذلک حتی
قضی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم صلوتہ ثم انصرف وکان اذا انصرف خرج علی دار ابن ابی حسین وکانت
طریقتہ حتی یخرج المسعی ثم یسلک بین دار عباس بن عبد المطلب وبین دار ابن ازہر بن عوف الزہری

Marfat.com

ثم علی دار الاخنس بن شریق حتی یدخل بیته وکان مسکنه صلی الله علیه وسلم فی الدار الرقطا التی کانت بید
معاویة بن ابی سفیان قال عمر فتبعته حتی اذا دخل بین دار عباس ودار ابن ازهر ادرکته فلما سمع رسول
الله صلی الله علیه وسلم حسی عرفنی فظن رسول الله صلی الله علیه وسلم انی انما تبعته لاوذیه فهمنی ثم قال
ماجاء بک یا ابن الخطاب هذه الساعة قال قلت جئت لاومن بالله وبرسوله وبما جاء من عند الله
قال فحمد الله رسول الله صلی الله علیه وسلم ثم قال قد هداک الله یا عمر ثم مسح صدری ودعا لی بالثبات
ثم انصرفت عن رسول الله صلی الله علیه وسلم ودخل رسول الله صلی الله علیه وسلم بیته وازالجملة آنست که
چون مسلمان شد اعلان اسلام خود کرد ودرین باب تشویش بسیاری مقاساة نمود قال ابن
اسحق وحدثنی نافع مولی عبد الله بن عمر عن ابن عمر قال لما اسلم عمر قال ای قریش انقل للحدیث
قیل له جمیل بن معمر الجمحی قال فغدا علیه قال عبد الله بن عمر وغدوت اتبع اثره وانظر مایفعل وانا غلام
اعقل کلما رایت حتی جاره فقال اعلمت یا جمیل انی اسلمت ودخلت فی دین محمد صلی الله علیه وسلم
قال فوالله ما راجعه حتی قام بجرداره واتبعه عمر واتبعت ابی حتی اذا قام علی باب المسجد صرخ باعلی صوته
یامعشر قریش وهم فی اندیتهم حول الکعبة الا ان ابن الخطاب قد صبا قال یقول عمر من خلفه کذب
ولکنی قد اسلمت وشهدت ان لا اله الا الله وان محمدا عبده ورسوله وثار والیه فما برح یقاتلهم ویقاتلونه
حتی قامت الشمس علی رؤسهم قال وطلح فقعد وقاموا علی راسه وهو یقول افعلوا ما بدا لکم فاحلف بالله
لو کنا ثلثمائة رجل لقد ترکناها لکم او ترکتموها لنا قال فبینما هو علی ذلک اذ اقبل شیخ من قریش علیه حلة
حبرة وقمیص موشی حتی وقف علیهم فقال ماشانکم قالوا صبا عمر قال فمه رجل اختار لنفسه امرا فماذا تریدون
اترون بنی عدی بن کعب یسلمون لکم صاحبهم هکذا خلوا عن الرجل قال فوالله لکانما کانوا ثوبا کشط عنه
قال فقلت لا بی بعد ان ما جرا لی المدینة یا ایت من الرجل الذی زجر القوم عنک بمکة یوم اسلمت
وهم یقاتلونک قال ذلک ای بنی العاص بن وائل السهمی قال ابن اسحق وحدثنی عبد الرحمن بن الحارث
عن بعض آل عمر او بعض اهله قال قال عمر لما اسلمت تلک اللیلة تذکرت ای اهل مکة اشد لرسول
الله صلی الله علیه وسلم عداوة حتی آتیه فاخبره انی قد اسلمت قال قلت ابو جهل وکان عمر ابنا لخمتة

قصد من کرد
ازدین باز گشت
مجالس
ماجرا شد
بنی
مزین
دور کرده شود
خطاب ابو جهل

Marfat.com

بنت ہشام ابن المغیرۃ قال فاقبلت حین اصبحت حتی ضربت علیہ بابہ قال فخرج الی ابوجہل فقال مرحبا
اہلا یا ابن اختی ماجاء بک قال جئت لاخبرک انی قد آمنت باللہ و برسولہ محمد وصدقت باجاء بہ قال فضرب
الباب فی وجہی وقال قبحک اللہ وقبح ماجئت بہ وعن عبداللہ بن عمر قال لما اسلم عمر اجتمع الناس عند
دارہ وقالوا صبا عمر وانا غلام فوق ظہر بیتی فجاء رجل علیہ قباء من دیباج فقال فصبا عمر فماذاک فانا لہ جار
فرأیت الناس تصدعوا عنہ فقلت من ہذا قالوا العاص بن وائل اخرجہ البخاری وازانجملہ آنست کہ
مسلمانان بسبب او عزیز شدند و اعلان اسلام نمودند عن ابن مسعود قال ما زلنا اعزۃ منذ اسلم
عمر اخرجہ الحاکم قال ابن اسحق ولما قدم عمرو بن العاص وعبداللہ بن ابی ربیعۃ علی قریش ولم یدرکا
ما طلبوا وردہم النجاشی بایکرہون واسلم عمر بن الخطاب وکان رجلا ذا شکیمۃ لایرام ما وراء ظہرہ امنع
شدت و قوت
بہ اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وبحمزۃ حتی عارضوا قریشا فکان عبداللہ بن مسعود یقول ما کنا
نقدر علی ان نصلی عند الکعبۃ حتی اسلم عمر بن الخطاب فلما اسلم قاتل قریشا حتی صلی عند الکعبۃ وصلینا
معہ وعن سعد بن ابراہیم قال قال عبداللہ بن مسعود ان اسلام عمر کان فتحا وان ہجرتہ کانت نصرا
وان امارتہ کانت رحمۃ ولقد کنا ما نصلی عند الکعبۃ حتی اسلم عمر فلما اسلم قاتل قریشا حتی صلی عند الکعبۃ
وصلینا معہ اخرجہ ابن ہشام فی زیاداتہ علی السیرۃ وازانجملہ آنست کہ ہجرت کرد پیش از انحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم عن البراء بن عازب قال اول من قدم علینا مصعب بن عمیر وابن ام مکتوم وکانوا یقرؤن
الناس فقدم بلال وسعد وعمار بن یاسر ثم قدم عمر بن الخطاب فی عشرین من اصحاب النبی صلی اللہ
علیہ وسلم ثم قدم النبی علیہ السلام الحدیث اخرجہ البخاری وازانجملہ آنست کہ در غزوہ بدر ماثر جمیلہ از فاروق ظاہر شد
عن ابن عباس ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال لاصحابہ یوم بدر انی قد عرفت ان رجالا من بنی ہاشم
وغیرہم قد اخرجوا کرہا لا حاجۃ لہم بقتالنا فمن لقی احدا من بنی ہاشم فلا یقتلہ ومن لقی ابا البختری بن ہشام فلا یقتلہ ومن لقی العباس
ابن عبد المطلب عم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فلا یقتلہ فانما خرج مستکرہا قال فقال ابو حذیفۃ انقتل
ابائنا وابناءنا واخواننا وعشیرتنا ونترک العباس واللہ لئن لقیتہ لالحمنہ السیف قال فبلغت رسول
اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال لعمر بن الخطاب یا ابا حفص قال عمر واللہ انہ لاول یوم کناہ فی رسول اللہ

Marfat.com

صلی اللہ علیہ وسلم بابی حفص الیضرب وجہ عم رسول اللہ بالسیف فقال عمر یارسول اللہ دعنی فلاضرب
عنقہ بالسیف فواللہ لقد نافق فکان ابو حذیفۃ یقول ما انا بآمن من تلک الکلمۃ التی قلت یومئذ
ولا ازال منہا خائفا الا ان یکفرہا عنی الشہادۃ فقتل یوم الیمامۃ شہیدا اخرجہ ابن اسحق وعن ابن
عباس قال حدثنی عمر بن الخطاب فذکر قصۃ بدر الی ان قال فاستشار رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وسلم ابا بکر وعمر وعلیا فقال ابو بکر یا نبی اللہ ہؤلاء بنو العم والعشیرۃ والاخوان فانی اری ان تاخذ
منہم الفدیۃ فیکون ما اخذنا منہم قوۃ لنا علی الکفار وعسی اللہ ان یہدیہم فیکونون لنا عضدا فقال
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ما تری یا ابن الخطاب قال قلت واللہ ما اری ما اری ابو بکر ولکنی اری ان تمکنی
من فلان قریب لعمر فاضرب عنقہ حتی یعلم اللہ انہ لیست فی قلوبنا ہوادۃ للمشرکین ہؤلاء صنادیدہم
وائمتہم وقادتہم فہوی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ما قال ابو بکر ولم یہو ما قلت فاخذ منہم (محبت) الفداء (پیشوایان) فلما کان من
الغد قال عمر غدوت الی النبی صلی اللہ علیہ وسلم فاذا ہو قاعد وابو بکر واذا ہما یبکیان فقلت یا رسول
اللہ اخبرنی ماذا یبکیک انت وصاحبک فان وجدت بکاء بکیت وان لم اجد بکاء تباکیت لبکائکما قال
فقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم الذی عرض علی اصحابک من الفداء لقد عرض علی عذابکم ادنی من ہذہ
الشجرۃ لشجرۃ قریبۃ وانزل اللہ عز وجل ما کان لنبی ان یکون لہ اسری حتی یثخن فی الارض الی لولا
کتاب من اللہ سبق لمسکم فیما اخذتم من الفداء ثم احل لہما الغنائم فلما کان یوم احد من العام المقبل عوقبوا
بما صنعوا یوم بدر من اخذہم الفداء فقتل منہم سبعون وفر اصحاب النبی صلی اللہ علیہ وسلم عن النبی
صلی اللہ علیہ وسلم وکسرت رعیلتہ وہشمت البیضۃ (بشکست) علی راسہ وسال الدم علی وجہہ وانزل اللہ تعالی
اولما اصابتکم مصیبۃ قد اصبتم مثلیہا قلتم انی ہذا قل ہو من عند انفسکم ان اللہ علی کل شئی قدیر باخذکم
الفداء اخرجہ احمد وعن عروۃ بن الزبیر فی قصۃ عمیر بن وہیب فبینا عمر بن الخطاب فی نفر من المسلمین
یتحدثون عن یوم بدر ویذکرون ما اکرمہم اللہ بہ وما اراہم بہ من عدوہم اذ نظر عمر الی عمیر بن وہیب
حین اناخ علی باب المسجد متوشحا السیف فقال ہذا الکلب عدو اللہ عمیر بن وہیب ما جاء الا لشر
وہو الذی حرش بیننا وحزر لنا للقوم یوم بدر ثم دخل عمر علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال

(در غلاندن، تخمین، بیان نمودن)

Marfat.com

یا نبی اللہ ہذا عدو اللہ عمیر بن وہیب قد جاء متوشحا السیف قال فادخلہ علی قال فاقبل عمر حتی اخذ بحمالۃ سیفہ فی عنقہ فلببہ بہا وقال للرجال ممن کان معہ من الانصار ادخلوا علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فاجلسوا عندہ واحدروا علیہ من ہذا الخبیث فانہ غیر مامون ثم دخل بہ علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وعمر آخذ بحمالۃ سیفہ فی عنقہ قال ارسلہ یا عمر ادن یا عمیر فدنی الحدیث بطولہ وفیہ معجزۃ اخرجہ ابن اسحق وازانجملہ آنست کہ مانع جمیلہ در غزوہ احد از فاروق ظاہر شد قال ابن اسحق فبینا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم باشعب معہ اولئک النفر من اصحابہ اذ علت عالیۃ من قریش الجبل فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اللہم انہ لا ینبغی لہم ان یعلونا فقاتل عمر بن الخطاب ورہط معہ من المہاجرین حتی اہبطوہم من الجبل ذکرہ فی السیرۃ قال ابن اسحق ان ابا سفیان حین اراد الانصراف اشرف علی الجبل ثم صرخ باعلی صوتہ فقال ان الحرب سجال یوم بیوم بدر اعل ہبل فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قم یا عمر فاجبہ فقال اللہ اعلی واجل لاسواء قتلانا فی الجنۃ وقتلاکم فی النار فلما اجاب عمر ابا سفیان قال لہ ابو سفیان ہلم الی یا عمر فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لعمر ایتہ فانظر ما شانہ فجاءہ فقال لہ ابو سفیان انشدک اللہ یا عمر اقتلنا محمدا قال عمر اللہم لا وانہ لیسمع کلامک الآن قبل انت اصدق عندی من ابن قمیئۃ وابر یقول ابن قمیئۃ لہم انی قتلت محمدا وازانجملہ آنست کہ در خندق سیہا نمود عن جابر بن عبد اللہ ان عمر بن الخطاب جاء یوم الخندق بعد ما غربت الشمس جعل یسب کفار قریش وقال یا رسول اللہ ما کدت ان اصلی حتی کادت الشمس تغرب قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم واللہ ما صلیتہا فنزلنا مع النبی صلی اللہ علیہ وسلم بطحان فتوضأ للصلوۃ وتوضأنا لہا فصلی العصر بعد ما غربت الشمس ثم صلی بعدہا المغرب اخرجہ البخاری وازانجملہ آنست کہ در غزوہ بنی مصطلق آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فاروق را تعلیم فرمود مدرفق بر عیت واحتراز از سبب اختلاف ایشان واین اصلی است عظیم از اصول خلافت قال ابن اسحق فی قصۃ جہجاہ الغفاری اجیر عمر وقول عبد اللہ بن ابی ما قال فقال عمر بن الخطاب مر بہ عباد بن بشر فیقتلہ فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کیف یا عمر اذا تحدث الناس ان محمدا یقتل اصحابہ ولکن ایذن بالرحیل فحدثنی عاصم بن عمر ان عبد اللہ بن عبد اللہ

Marfat.com

ابن ابی اتی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال یا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انہ قد بلغنی انک ترید
قتل عبد اللہ بن ابی فیما بلغک عنہ فان کنت لابد فاعلا فمرنی بہ فانا احمل الیک راسہ فواللہ لقد
علمت الخزرج ما کان بہا من رجل ابر لوالدہ منی انی اخشی ان تامر بہ غیری فیقتلہ فلا تدعنی نفسی
انظر الی قاتل عبد اللہ بن ابی یمشی فی الناس فاقتلہ فاقتل مومنا بکافر فادخل النار فقال رسول
اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بل نترفق بہ ونحسن صحبتہ ما بقی معنا وجعل بعد ذلک اذا احدث الحدث کان قومہ
ہم الذین یعاتبونہ ویاخذونہ ویعنفونہ فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لعمر بن الخطاب حین بلغہ
ذلک من شانہم کیف تری یا عمر ام واللہ لو قتلتہ یوم قلت لی اقتلہ لارعدت لہ آنفا لو امرتک الیوم
لرزہ بر تو می افتاد
بقتلہ لقتلتہ قال قال عمر قد واللہ علمت لامر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اعظم برکۃ من امری واز انجملہ
آنست کہ در غزوہ حدیبیہ حمیت اسلام بر فاروق غلبہ کرد و بتربیت نبوی تسکین یافت قال ابن
اسحق فلما التام الامر ولم یبق بینہما الا الکتاب وثب عمر بن الخطاب فاتی ابا بکر فقال یا ابا بکر الیس
برسول اللہ قال بلی قال اولسنا بالمسلمین قال بلی قال اولیسوا بالمشرکین قال بلی قال فعلام
صلی اللہ علیہ وسلم
نعطی الدنیۃ فی دیننا قال ابو بکر یا عمر الزم غرزہ فانی اشہد انہ رسول اللہ قال عمر انا اشہد انہ رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم ثم اتی رسول اللہ فقال یا رسول اللہ الست برسول اللہ قال بلی قال اولسنا بالمسلمین قال بلی قال
اولیسوا بالمشرکین قال بلی قال فعلام نعطی الدنیۃ فی دیننا قال انا عبد اللہ ورسولہ ولن اخالف امرہ
ولن یضیعنی قال فکان عمر یقول ما زلت اصوم واتصدق واصلی واعتق من الذی صنعت یومئذ
مخافۃ کلامی الذی تکلمت بہ حین رجوت ان یکون خیرا وقال ابن اسحق فوثب عمر بن الخطاب مع
ابی جندل یمشی الی جانبہ ویقول اصبر یا ابا جندل فانما ہم المشرکون وانما دم احدہم دم کلب قال و
بیدی قائم السیف منہ قال یقول عمر رجوت ان یاخذ السیف فیضرب بہ اباہ قال فضن الرجل
بخل کرد
بابیہ ونفذت القضیۃ واز انجملہ آنست کہ در غزوہ خیبر سعیہا از فاروق پیدا آمد قال ابن اسحق فحدثنی
محمد بن ابراہیم التیمی عن ابی الہیثم من نصر الاسلمی ان اباہ حدثہ انہ سمع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
یقول فی مسیرہ الی خیبر لعامر بن الاکوع انزل یا ابن الاکوع فحدثنا من ہنیہاتک قال فنزل یرتجز
کلمات عجیبہ

Marfat.com

برسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال ؎

واللہ لولا اللہ ما اہتدینا	ولا تصدقنا ولا صلینا
انا اذا قوم بغوا علینا	وان ارادوا فتنۃ ابینا
فانزلن سکینۃ علینا	وثبت الاقدام ان لاقینا

فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یرحمک ربک فقال عمر بن الخطاب وجبت واللہ یا رسول اللہ لولا متعتنا بہ فقتل یوم خیبر شہیدا باید دانست کہ قول مرتضی علی سار النبی صلی اللہ علیہ وسلم الی خیبر فلما اتاہا بعث عمر وبعث الناس الی مدینتہم او قصرہم فقاتلوہم فلم یلبثوا ان ہزموا عمر واصحابہ فجاءوا یجبنونہ ویجبنہم اخرجہ الحاکم نہ مراد ازان حقیقۃ جبن است بلکہ این کلمہ ایست بلیغہ چون مہم درینجا اقتحام بود در حرب شجاعت را محصور ساختند در اقتحام وترک اقتحام را جبن نامیدہ والا اینجا جنگ بود بصرفہ با ملاحظہ سلامت لشکر موافق وازانجملہ آنست کہ در غزوہ فتح در قصہ حاطب بن ابی بلتعۃ فاروق را غیرتے برخاست پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ارشاد فرمودند بحسن معاملہ فقال عمر انہ قد خان اللہ ورسولہ والمؤمنین فدعنی فلاضرب عنقہ فقال الیس من اہل بدر فقال لعل اللہ اطلع علی اہل بدر فقال اعملوا ما شئتم فقد وجبت لکم الجنۃ او فقد غفرت لکم فدمعت عینا عمر وقال اللہ ورسولہ اعلم اخرجہ البخاری ودر باب ابی سفیان نیز ہمچنین واقع شد قال ابن اسحق فی حدیث العباس وشفاعتہ لابی سفیان مررت ببناء عمر بن الخطاب قال من ہذا وقام الی فلما رای ابا سفیان علی عجز الدابۃ قال ابو سفیان عدو اللہ الحمد للہ الذی امکن منک بغیر عقد ولا عہد ثم خرج یشتد نحو رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ورکضت البغلۃ فسبقتہ بما تسبق الدابۃ البطیئۃ الرجل البطیئ قال فاقتحمت عن البغلۃ فدخلت علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ودخل علیہ عمر فقال یا رسول اللہ ہذا ابو سفیان قد امکن اللہ منہ بغیر عقد ولا عہد فدعنی فاضرب عنقہ قال قلت یا رسول اللہ انی قد آجرتہ ثم جلست الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فاخذت براسہ فقلت واللہ لا یناجیہ اللیلۃ دونی قال فلما اکثر عمر فی شانہ قال قلت مہلا یا عمر فواللہ لو کان من رجال بنی عدی بن کعب ما قلت ہذا ولکنک قد عرفت انہ من رجال بنی عبد مناف فقال مہلا

یا عباس فوالله لاسلامک یوم اسلمت کان احب الی من اسلام الخطاب لو اسلم وفی قصة رؤیا النبی صلی الله علیه وسلم فی الطائف وتعبیر ابی بکر لها ثم ان خویلة بنت حکیم بن امیة وهی امراة عثمان بن مظعون قالت یارسول الله اعطنی ان فتح الله علیک الطائف حلی بادیة بنت غیلان او حلی الفارعة بنت عقیل وکانت من احلی نساء ثقیف وذکرلی ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال لها وانکان لم یؤذن لی فی ثقیف یاخویلة فخرجت خویلة فذکرت ذلک لعمر بن الخطاب فدخل عمر علی رسول الله فقال یارسول الله ماحدیث حدثته خویلة زعمت انک قلته قال قد قلته قال قال عمر او ما اذن فیهم یارسول الله قال لا قال افلا اوذن بالرحیل قال بلی قال فاذن عمر بالرحیل وعن عبدالله بن عمرو بن العاص قیل له هل حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم حین کلمه التمیمی یوم حنین قال نعم جاءه رجل من تمیم یقال له ذوالخویصرة فوقف علیه وهو یعطی الناس فقال یامحمد قد رایت ماصنعت فی هذا الیوم فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم اجل فکیف رایت قال لم ارک عدلت قال فغضب النبی صلی الله علیه وسلم فقال ویحک اذا لم یکن العدل عندی فعند من یکون فقال عمر بن الخطاب یارسول الله الا نقتله قال لا دعوه فانه ستکون له شیعة یتعمقون فی الدین حتی یخرجوا منه کما یخرج السهم من الرمیة ینظر فی النصل فلا یوجد شیئ ثم فی القدح فلا یوجد شیئ ثم فی الفوق فلا یوجد شیئ سبق الفرث والدم اخرجه ابن اسحق فی السیرة وبعد از آنحضرت صلی الله علیه وسلم فاروق اعظم در خلافت صدیق سعی عظیم بتقدیم رسانید ودر ایام صدیق نائب خلیفه ومشیر او وقاضی او بود عن ابراهیم النخعی قال اول من ولی ابوبکر شیئا من امور المسلمین عمر بن الخطاب ولاه القضاء فکان اول قاض فی الاسلام وقال اقض بین الناس فانی فی شغل اخرجه ابو عمر وچون نوبت خلافت بفاروق رسید سیاستی بروست او واقع شد که غیر نبی بران قادر نباشد وهیچ خلیفه را مانند آن نصیب نشد واگر عقل سلیم را اعمال نمائیم در اموری که خلافت انبیا را می شاید بهتر از حال وی متصور نگردد زیرا که حضرت پیغامبر صلی الله علیه وسلم بدو چیز مشغول بودند یکی تعلیم علم از کتاب وسنت که مشتمل است بر عبادات واحسان وتدبیر منزل وسیاست مدینه وحکمت اخلاق وانواع تذکیر وفاروق اعظم بعد از انکه بشمار

Marfat.com

عظیمہ در باب علم از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم یافتہ بود بقدکان فیما کان قبلکم محدثون فان یک فی امتی احد
فانہ عمر وقال ان اللہ جعل الحق علی لسان عمر وقلبہ وقال علی ما کنا نبعد ان السکینۃ تنطق علی لسان عمر
وآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در رؤیا دیدند کہ قدحی از شیر با نحضرت صلی اللہ علیہ وسلم رسیدہ است فشربت
حتی رایت الری یخرج من اظفاری ثم اعطیت فضلی عمر قالوا فما اولت ذلک یا رسول اللہ قال العلم
و در قصص بسیار آیات برحسب اجتہاد او نازل شدہ بود و این دلالت میکند بر موافقت جزء عقلی نفس
ناطقہ او بجزء عقلی حضرات انبیا بعد این ہمہ شریک صدیق شد در تالیف قرآن و در ہر شہری مقرئی
و محدثی را فرستاد و اہتمام بلیغ نمود در آنکہ کمی و زیادت واقع نشود و مسائلی را کہ مخفی بودند تفحص کرد و از صحابہ
استفسار نمود تا آنکہ حدیث ظاہر شد و اگر ظاہر نشد صحابہ را جمع کرد و در ان باب مشورت نمود تا آنکہ اتفاق
بر قولی واقع شد و ترتیب کتاب و سنت و اجماع و قیاس وی آورد و سد مداخل تحریف نمود و از خوض
در لم و لا نسلم نہی کرد و از تشدد در سنن و غیر آن زجر فرمود چنانکہ علمای صحابہ ہمہ گواہی دادند کہ وی
اعلم زمان خود بہت و امارۃ او رحمت است تامہ بامت و فی الاستیعاب ولی الخلافۃ بعد ابی بکر بویع
لہ بہا یوم مات ابو بکر باستخلافہ سنۃ ثلث عشرۃ فسار بسیرۃ و انزل نفسہ من مال اللہ بمنزلۃ رجل من
الناس و فتح اللہ لہ الفتوح بالشام و العراق و مصر و دون الدواوین فی العطاء و رتب الناس فیہ
علی سوابقہم و کان لا یخاف فی اللہ لومۃ لائم و ہو الذی نور شہر رمضان بصلوۃ التراویح فی
من الہجرۃ الذی بایدی الناس الی الیوم و ہو اول من سمی بامیر المومنین و ہو اول من اتخذ الدرۃ
و کان نقش خاتمہ کفی بالموت واعظا یا عمر دیگر جہاد کفار و فاروق بعد از انکہ از آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم در ین باب بشارات عظیمہ یافتہ بود ثم استحالت غربا فاخذ بہا عمر بن الخطاب فلم ار عبقریا من
الناس ینزع نزع عمر حتی ضرب الناس بعطن و الذی نفسی بیدہ ما لقیک الشیطان سالکا فجا الا
سلک فجا غیر فجک و این دلالت میکند بر موافقت جزء عملی نفس ناطقہ او بجزء عملی حضرات انبیا بعد
اینہمہ تحمل اعباء جہاد بوجہی نمود کہ خوشتر از ان صورت نگیرد و قال الیافعی فی السنۃ الرابعۃ عشر فتحت
دمشق صلحا من ابی عبیدۃ و عنوۃ من خالد ثم امضیت صلحا و فیہا کانت وقعۃ جسر ابی عبیدۃ و فیہا

Marfat.com

فتحت بعلبک وحمص صلحا وهرب هرقل عظیم الروم الی القسطنطینیة فی السنة الخامسة عشر کانت وقعة
الیرموک وکان المسلمون ثلثین الفا والروم ازید من مائة الف فهزمهم جبلة الغسانی وقتلوا الروم
مرة بعد اخری حتی اماد وهم بالقتل وهربت البقیة من تحت اللیل وفیها وقعة القادسیة بالعراق وکان
المسلمون نحوا من سبعة آلاف والمجوس ستین الفا وفی السنة السادسة عشر فتحت حلب وانطاکیة صلحا
وفیها انشأ ابو عبیدة بامر امیر المومنین کوفة وفیها نزل عمر علی بیت المقدس وکان المسلمون قد حاصروا
تلک المدینة المبارکة فطال حصارهم فقال لهم اهلها لا تتعبوا فلن یفتحها الا رجل نحن نعرفه علامته عندنا
فان کان اما کم به تلک العلامة سلمنا ماله من غیر قتال فارسل المسلمون الی عمر یخبرونه بذلک فرکب
عمر راحلته وتوجه الی بیت المقدس وکان معه غلام له یعاقبه فی الرکوب نوبة بنوبة وقد تزود شعیرا وتمرا
وزبیبا وعلیه مرقعة لم یزل یطوی اللیل والنهار الی ان قرب من بیت المقدس فتلقاه
المسلمون قالوا له ما ینبغی ان یری المشرکون امیر المومنین فی هذه الهیئة ولم یزالوا به حتی البسوه
لباسا غیرها وارکبوه فرسا وجد به الفرس داخلة شیئا من العجب فنزل عن الفرس ونزع اللباس
ولبس المرقعة وقال اقیلونی ثم سلک فی هذه الهیئة الی ان وصل فلما راه المشرکون من اهل الکتاب
کبروا وقالوا هذا هو وفتحوا له الباب وفی السنة السابعة عشر افتتح ابو موسی الاهواز وفیها کانت وقعة
جلولا وقتل من المشرکین مقتلة عظیمة وبلغت الغنائم ثمانیة عشر الف الف وقیل ثلثین الف
الف وفی السنة الثامنة عشر الموصل والسوس وتستر وفی السنة التاسعة عشر فتحت تکریت وقیساریة
وفی سنة عشرین افتتح عمرو بن العاص بعض دیار مصر وفی سنة احدی وعشرین فتح مصر وکانت وقعة
نهاوند ودامت المصاف فیها ثلثة ایام ثم جاء النصر وفی سنة اثنین وعشرین فتحت آذربیجان
علی ید المغیرة بن شعبة ومدینة نهاوند صلحا والدینور مع همدان عنوة علی ید حذیفة وطرابلس المغرب
علی ید عمرو بن العاص وفیها فتحت جرجان ودررویه الاحباب مذکور است که در زمان خلافت
وی هزار وسی وشش شهر با توابع ولواحق آن فتح شد وچهار هزار مسجد ساخته گشت وچهار هزار
کنیسه خراب گردید ویکهزار ونهصد منبر چوب بر محاریب جوامع بجهت خطبه جمعه بنا کردند انتهی

درینجا دو نکته باید فهمید یکی آنکه قول هرمزان دلالت میکند بر آنکه همه عالم بمنزله یک مرغ بود سرش عراق
که محل نشستن کسری بود و دو جناح او فارس و روم و یک پائے ترکستان و دیگر مغرب و فرنگستان
پس کسر کسری بحقیقت فتح تمام عالم است عن جبیر بن حیة قال بعث عمر الناس فی افناء الامصار
یقاتلون المشرکین فاسلم الهرمزان فقال انی مستشیرک فی مغازی هذه قال نعم مثلها و مثل من فیها
من الناس من عدو المسلمین مثل طائر له راس وله جناحان وله رجلان فان کسر احد الجناحین
نهضت الرجلان بالجناح والراس فان کسر الجناح الآخر نهضت الرجلان والراس فان شدخ الراس
ذهب الرجلان والجناحان والراس فالراس کسری والجناح قیصر والجناح الآخر فارس فمر المسلمین
فلینفروا اخرجه البخاری دیگر آنکه فرق بسیار است درمیان فوج کشی حضرت فاروق و فوج کشی جمعی که
بعد او آمدند زیرا که در عرب بادشاهی و فوج کشی نبود و رسوم سپاهیان نمیدانستند و مقابله کسری
و قیصر در خاطر ایشان نمیگذشت حضرت فاروق مردم را صنعت سپاهیان آموخت و لشکرها ساخت
و مبنی را که در دل ایشان بود برانداخت و جمعی که بعد از حضرت عمر فوج کشی کردند از فوج آماده و مستعد
کارگر افتادند و چیزی که رسوم آن معلوم بود و قواعد آن مهد باتمام رسانیدند و شتان بینهما بالجمله در مقدمه
سادسه کلام تطویل انجامید و از حد اختصار بیرون رفت اما چون مضمون عند ذکر الصالحین ینزل
البرکات منظور بود کبح عنان قلم ازان اطناب وجهی نداشت ملخص سخن آنست که اصل نبوت ارده
خیر است به نسبت افراد نبی آدم و ازاله جهالات و مظالم از ایشان به بعث انسانی که افضل افراد
انسان باشد و در تسخین تلو این خصلت متحقق شد و ان انعقاد اراده است در ملکوت بنصب خلیفه
که متمم باشد کاری را که اصل آن نبی موسس ساخته و متوسط باشد درمیان پیغامبر و امت او
در تبلیغ علوم و چون این اراده نیابت و استخلاف است و مقصود بخبر اتمام امر اول نیست و تبلیغ
همان شریعت سابقه است بغیر وحی و عصمت از اصل نبوت بون بائن دارد و این معنی در تسخین
چنانکه میباید دمی شاید متحقق شد و یکی از خواص نبوت زیادت است در خبر علمی نفس ناطقه و تلو او
که در غیر نبی نباشد فهم معنی شرائع است بآنکه محدث و ملهم باشد و این خصلت نیز در تسخین ثابت است

Marfat.com

دویگر از خواص نبوت زیادت ست در جزء عملی نفس ناطقه باعتبار ارشاد و فیض صحبت و تالیف برامر
خیر و ظاهر ست که کسی غیر شیخین بمرتبهٔ شیخین نرسید بلکه بعد از ایشان اختلاف آراء سفک دماء پیدا شد
و سوم از خواص نبوت زیادت است در جزء عملی باعتبار فتوح و جمع اهل اسلام و تالیف ایشان و تائید
الٰہی درین باب و اگر کسی در احوال شیخین و فتوح ایشان تامل کند بداند که گویا باد عنایت الٰہی در ایام
شیخین با جزاء رمل برخورد و گرد باد فتوح لاتعد و لاتحصی احداث نمود و اعانت شیخین در حال ضعف
اسلام نیز مبرهن گشت و نشر علوم آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم که از دست شیخین ظاهر شد اظهر من الشمس
است بلکه اگر کسی را دیدهٔ حق شناس باشد شک نکند در آنکه هر مسئله از مسائل دین که در زمان شیخین
مبین نشد همانست محل اختلاف در مذاهب اربعه گویا اصل مذاهب اربعه اجماعیات شیخین افتاده
اما این سخن بکسی که سرمایه علم او بجز قدوری و وقایه نباشد نتوان گفت این را استحضار اصول و امهات
می باید پس هر شخصی می باید که در حال خود تامل نماید که بچه چیز از نهود و مجوس ممتاز شده است
اول چیزے که بدان ممتاز شده است قران است و مؤلف قران در مصحف شیخین و احکام فقه و عقائد
حقه و اجماع کننده در مسائل اجماعیه و واضح کننده مسائل خفیه و قیاس کننده بمشورت صحابه حضرت
عمر ست و در هر شهری مخدثی و مقرئی را نصب کننده حضرت عمر است و سبب شائع بودن اسلام
در میان بلدان ایشان اند پس بحقیقت منت اول حضرت حق راست تبارک و تعالی که بمحض فضل
خود عرب و عجم را از ضلالت متراکمه دار بانید در رسول بطوائف ناس فرستاد و قرآن نازل نمود و ملت
اسلام در اقالیم شائع ساخت و منت دیگر رسول کریم راست صلی اللہ علیہ وسلم که بر دست وی انیمه
نعمتها بر روی کار آمد و منت سوم شیخین راست که قرآن و سنت و احکام اسلام را بما رسانیدند و کسر
کسری و قصر قیصر بر دست ایشان واقع شد و ایشان سبب هدایت سائر عرب و عجم گشتند و آن
عرب و عجم سبب هدایت تمام عالم پس انکار فضل ایشان و قائل نشدن بمنت ایشان از انکار
بدیهیات ست **فائدہ** هیچ میدانی که اهل سنت و جماعت چرا تفضیل الشیخین و حب الختنین در عقائد
خود ذکر کرده اند و این فرق از کجا آمده است بدانکه واجب اول بر مکلف آنست که منقاد حکم خدا تعالے

Marfat.com

وپیغامبر شود و دل خود را مصمم کند که آنچه از خدا پیغامبر او آمده است بر همان عمل کند عقیدة و عملا و این مرتبه در اصل ایمان داخل است و اجب ثانی آنست که طلب کند طریقی که بآن بشناسد که امر خدا تعالی و رسول او چیست و اگر این طریق را نجوید از ربقه تقید شرع برمی آید و ملحد گردد و باز این طریق را طریقی میباید که بوجه تواتر یا شهرت یا اتفاق آراء بدان مؤدی بمقصد باشد والا اخذ او احکام ملت را از غیر اعتقاد باشد و اعتقاد منحصر است در یقین و غالب رای و پیش وی آنچه از ملت است بحقیقت و آنچه موسوس است دران ممتاز نگردد و در ورطات لاتعد ولاتحصی افتد و در ملت محمدیه واقع آنست که آنچه متواتر است قرآن است و جامع آن شیخین اند و نزدیک تخالف آراء و اختلاف حروف امروز هیچ طریق امتیاز در میان حق و باطل غیر اعتماد بر شیخین نیست و اگر این را باور نمیکنی تامل کن که اگر کسی پرسد که معوذتین چرا از قرآن شد و دعاء قنوت چرا از قرآن نیست و اما تد آن هیچ جوابی غیر اعتماد بر مصاحف عثمانیه و قرار داد ایشان نخواهی یافت و این همه فرع عمل شیخین است و آنچه مشهور است و متفق علیه در میان فرق اهل سنت همانست که از شیخین ثابت شده بعد از اتفاق که در زمان شیخین حاصل شده چیزی قلیل است اما این نکته کسی که سرمایه فقه او شرح وقایه و منهاج باشد نمی تواند و آنست آنرا عالمی تبحری باید با بجمله ازین جهت تفضیل شیخین اصلی عظیم شد از اصول اعتقاد تا آنرا استحکام نکنند خوض در مطالب تفضیلیه علی وجه البصیرة نباشد و این سخن بدان ماند که در مذاهب فروع هر مقلدی بجد تمام افضلیت امام خود اثبات میکند اصاب فی ذلک ام اخطأ و بدون این افضلیت عزم تقلید او در فروع پیدا نمیشود لیکن این مقلدان بغور سخن نرسیده اند بیک وجه اصابت نمودند و بیک وجه خطا ۵ حفظت شیئا وغابت عنک اشیاء ۵ این سخن حق است که تا اعتقاد افضلیت مبلغ قرآن و سنت و مبین معانی هر دو نکنند خاطر براخذ شرائع جمع نگردد لیکن اگر ایشان را اتساع در علم میبود میدانستند که کتاب و سنت و آثار فقهای صحابه و تابعین اجتماعا و اختلافا باقاعده که از شیخین در ترتیب کتاب و سنت یا اجماع و قیاس منقول است مقید میگردانند بعدی متعین باعتبار کلیه و اجمال غیر متعین باعتبار جزئیه و تفصیل پس کسی که آن اسلوب را فهم کرد و مقید شد در احکام شرع بطوری خاص

Marfat.com

وتفصیلی که بعدازان آید مثل تفصیل این مذاهب است بتخریج وتفریع وآنرا نهایتی نیست واستقصاء
آن مرجو نیست پس اگر این مقدمه را برشگافیم منکشف گردد اعتقاد قرن اول وثانی وثالث
که مشهود بالخیر اند واختلاف قرون اولی دائیست عضال که بدون تشبث بدامان شیخین واعتقاد
افضلیت ایشان وترجیح اجماعیات ایشان وپذیرفتن انچه از جانب ایشان بوده است علاجی
ندارد ونیز این سخن بدان ماند که شیعه قائل شده اند بانکه امام می باید که افضل امت باشد معصوم
ومفترض الطاعة منصوب من عند الله ورسوله واین قول متضمن حق وباطل هر دو شده است
قول محقق آنست که افضلیت امت نسبت اهل خلافت نبوت که مقنن قوانین ومبلغ شرائع
ومروج دین ایشان اند لازم است والا اعتماد کلی حاصل نشود بجای عصمت حفظ الهی وتائید
رحمانی بحسب عادة الله می باید اثبات نمود وبجای افتراض طاعت ونصب من عند الله ورسوله
استخلاف نص واشاره می باید ذکر کرد تا سخن درست گردد اهل سنت وجماعت همین قول محقق
منقح در شیخین بلکه در خلفای اربعه اثبات نمودند تفصیل این اجمال آنکه افضلیت که میگویند در طبقه
اولی میباید که هنگام احکام دین وترویج شریعت وتقنین قوانین آن بودنه در ملک عضوض
زیرا که در ملک عضوض حامل علم دیگر شد واصحاب دولت دیگر چنانکه فتوی در اصل موقوف
بود به علم کثیر الحال آنهمه فتوی ها منقح کرده نوشته اند الحال عبارت دانی می باید پس وعصمت
باعتبار جری عادت میباید زیرا که جمیع معاملات مردمان وگردش معاش ایشان بر عادت
است نه بر اصل معقول واین مقدمه را شواهد از عرف وشرع بسیار است ودر تخصیص نص واشاره
مفهم چنانکه آنحضرت صلی الله علیه وسلم بر صدیق اکبر کرد وصدیق استخلاف کرد فاروق را کافی است
انیست اصل این مسئله قدبرتر شد تکمله چون درین اوراق قلم بسیرت شیخین جاری شد
لازم آمد که بحسب تاثیر چیزی از احوال سیرت ختنین وماثر حمیلا ایشان نوشته شود +۔

اما آثر حمیلہ ذی النورین رض

پس از انجمله آنست که از اشراف قریش بود بیضاء بنت عبد المطلب عمه آنحضرت صلی الله علیه وسلم

Marfat.com

جدہ او بود ام الام وی و در جاہلیت زنا و خمر را مرتکب نشد بمقتضای عقل کامل خود و وی از انجماعہ است کہ
در اول اسلام بشرف اسلام مشرف شدند چنانکہ نبذی ازان در مناقب صدیق اکبر گذشت بعد ازان ایذاء ہم
خود را بر اسلام تحمل نمود و بعد ازان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم او را بشرف مصاہرت مشرف ساختند بعد ازان
بجانب حبشہ ہجرت نمود برای خدا تعالی بعد ازان بمدینہ ہجرت نمود و وی یکی از انجماعہ است کہ جمع کردند قرآن
را از مہاجرین و در مشاہد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم حاضر شد الا بدر و اُحد و بیعت حدیبیہ و عبد اللہ بن عمر بیان
نمود کہ او را در ہر یکی ازین سہ نوبت شرفے عجیب حاصل شد اما در بدر بسبب بیماری جگر گوشہ آنحضرت بود صلی اللہ
علیہ وسلم و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند لک اجر رجل ممن شہد بدرا و سہمہ و اما در اُحد پس خدا تعالی آیہ فرستاد
و لقد عفا عنکم پس تخلف کان لم یکن گشت اما در حدیبیہ پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم عثمان را بجہت مصلحت بمکہ
فرستادہ و این بیعت در غیبت او واقع شدہ پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند عثمان فی حاجۃ اللہ
و حاجۃ رسولہ ہذہ یدی و ہذہ ید عثمان و در خرید کردن بیر رومہ و تجہیز جیش عسرت از وی فضیلتی نمایان بر وے
کار آمد و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند ما ضر عثمان ما عمل بعد الیوم و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود من
یزید فی مسجدنا بخیر لہ منہا فی الجنۃ پس ذو النورین موضع پنج سارید خرید کردہ در مسجد زیادہ نمود و تجہیز نمود
جیش عسرت را بتسعمائۃ و خمسین بعیر او خمسین فرس کہ متمم الف بودند و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند اسکن
یا ثبیر فانما علیک نبی و صدیق و شہیدان و گواہے دادن کہ این شخص در وقت فتنہ بر
حق خواہد بود فرمود لعل اللہ یقمصک قمیصاً فان ارادوک علی خلعہ فلا تخلع لہم و حضرت ذے
النورین در حد ذات خود متصف بود بحیا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند الا استحیی من رجل
تستحیی منہ الملائکۃ و این سخن عمقے دارد و آن آنست کہ اگر منصفے در احوال حضرت ذے النورین
تامل کند دریابد کہ ہر بارے کہ فتنہ مہیا شد حضرت عثمان خون جگر خورد و از مبالغہ در انتقام تقاعد
نمود و این معنے ناشے از انجام نفس است از خوض در مقتضاے جوش و خروش شارع
آنرا بلفظ حیا تعبیر فرمود و بکثرت عبادت در صحیح مسلم از عمران منقول است ما جاریوم
الا و ہو یریق علیہ نطفہ یعنی غسل بسیار میکرد و این دلالت میکند بر وجدان نور طہارت و از صوم

Marfat.com

دهر تلاوت قرآن وصلوة لیل واعتاق رقاب وانفاق بر مساکین مرتبهٔ کامل نصیب او شد و از
افشای علم آنحضرت صلی الله علیه وسلم نصیب او آن بود که عالم را متفق ساخت بر یک مصحف و مصلحتی
که درین امر متحقق است مخفی نیست و روایت کرد قرآن را چنانکه سلسله بعضی قراء سبعه باو میرسد و در
اشاعت اسلام و ترفیه مسلمانان مرتبهٔ اوفی نصیب او شد و تا نواحی کابل در طرف مشرق بر دست
او مفتوح گشت و از جانب روم تا شهر قسطنطنیه غلبه اسلام رسید پس او را خلافت نبوت بهر دو شعب
خود درست شد و از خشیت او آنست که روایت کرده شده است انه کان اذا وقف علی قبر بکی حتی یبل
لحیته فقیل اتذکر الجنة والنار فلا تبکی وتبکی من هذا فقال ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال ان
القبر اول منزل من منازل الآخرة فان نجا منه فما بعده ایسر منه وان لم ینج منه فما بعده اشد منه قال
وقال رسول الله صلی الله علیه وسلم ما رایت منظرا قط الا والقبر افظع منه اخرجه الترمذی و از فضائل او است
قال رسول الله صلی الله علیه وسلم وهو فی نفر من کبار المهاجرین لینهض کل رجل منکم الی کفوه فنهض
النبی صلی الله علیه وسلم الی عثمان فاعتنقه وقال انت ولیی فی الدنیا والآخرة وقال لطلحة یا طلحة
انه لیس من نبی الا وله رفیق من امته معه فی الجنة فان عثمان رفیقی ومعی فی الجنة وقال کثیر بن الصلت
اغفی عثمان فی الیوم الذی قتل فیه فاستیقظ فقال لولا ان یقول الناس تمنی عثمان الفتنة لحدثتکم
بیهوش شد
قلنا اصلحک الله فحدثنا فلسنا نقول ما یقول الناس فقال انی رایت رسول الله صلی الله علیه وسلم
فی منامی هذا فقال انک شاهد معنا الجمعة وعن ابن عمر ان عثمان اصبح فحدث فقال رایت النبی صلی الله
علیه وسلم فی المنام اللیلة فقال یا عثمان افطر عندنا فاصبح عثمان صائما فقتل من یومه اخرج الحاکم
هذه الاحادیث

واما علی مرتضی رضی الله عنه

پس فضائل او بسیار است و مناقب او بیشمار اول هاشمی است که او را هاشمیه بزاد
و تا دامد او در خانه کعبه بود و این فضیلتی است که پیش از وی بآن متصف نبود الا یک شخص و آن حکیم

ف ماثر علی مرتضی رضی الله عنه

بن حزام ست کذا فی المستدرک و در حجر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تربیت یافت و اول کسی ست کہ ایمان
آورد بر یک قول و بر قول ثانی اول مسلم ابوبکر صدیق ست و صہر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و اولاد
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از صلب او باقی ماندند در وقت ہجرت بر فراش آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم خفت تا مردمان گمان نکنند کہ آنحضرت برآمدہ ست و در وقت مواخاۃ با آنحضرت شرف مواخات
یافت و در بدر او حمزہ و عبیدۃ مبارزت کردند با پہلوانان قریش و غالب آمدند و بازازان بمبشر شد
بآنکہ روز قیامت در مخاصمہ کفار اول جمعی کہ استادہ شوند وی باشد و یا خود باشد و در احد سعی نمایان
از وی ظاہر شد و از ثابتان بود در ان معرکہ و در خندق عمرو بن ود را کہ پہلوان قریش بود کشت
و در خیبر متخلف شد بجہت رمدی کہ عارض وی شدہ بود بعد ازان توفیق الہی یار او شد کہ با وجود
رمد بخدمت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم پیوست و بدعای آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از رمد شفا یافت
و فتح قلعہ بر دست او واقع شد و در ان باب فضیلت تامہ کہ سابعث خدا رجلا یحب اللہ و رسولہ
و یحبہ اللہ و رسولہ میسرش شد و در مواطن بسیار حامل لواء آنحضرت بود و در سال نہم بشرف
تبلیغ برائۃ کہ لا یبلغہ الا انا او رجل منی مشرف شد و در غزوہ تبوک جانشین آنحضرت شد در مدینہ
و در ان باب فضیلت عظمی انت منی بمنزلۃ ہارون من موسی نصیب او شد و در سال آخرین
از ہجرت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بحکومت یمن تعین فرمودند و قلعہ بدست او مفتوح شد
و چون جاریہ را از خمس تسری نمود قیل و قال در مردمان فاش شد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم برائے
او غیرت کردند و از ایذای او منع فرمودند و فرمودند ہو منی و انا منہ و در غدیر خم خطبہ فرمودند
کہ من کنت مولاہ فعلی مولاہ و در وقت مباہلہ چون اہل بیت را حاضر کردند و ایشان حاضر
ساختند و در دعا اللہم ہؤلاء اہل بیتی فطہرہم تطہیرا داخل شد بلکہ رئیس ایشان شد و آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم در حق او فرمود لا یحب علیا منافق و لا یبغضہ مومن از جہت آنکہ بر امر حق
عمل میکرد و شدید بود در امر اللہ و چون امر فرمود بسد ابواب باب او را مستثنی گردانید زیرا کہ
بشرف ہمسایگی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مشرف بود و قربا و مطلوب بود این بود شرح قیام

Marfat.com

او بیک جناح نبوت که افشارا سلام است ونصرت او در یک جناح دیگر از جناحین خلافت نبوت که
افشاے علم است آثار جمیله از وی ظاهر شدند که تعلیم قران وتا حال روایت او باقیست که بعض قرار
سبعه از وے روایت دارند ویکی از مکثرین است در روایت حدیث وقضایا بسیار در ایام خلافت
بر دست او ظاهر شد ودر میان مردمان ماند وآنحضرت صلی الله علیه وسلم او را بعلم گواهی دادند که انا مدینة
الحکمة وعلی بابها وتبفوق در قضا که اقضاکم علی وکان عمر یتعوذ بالله من معضلة لیس لها ابوالحسن و
قال علی سلونی عن کتاب الله فوالله ما من آیة الا وانا اعلم ابلیل نزلت ام بنهار ام فی سهل او فی جبل
ودر سرعت انتقال ذهن که شعبه عظیم است از شعبات حکمت نصیب او فی یافت قصص بشمار روایت
کرده اند محاسبات دقیقه وتنبیه باخذ مسئله از کتاب وسنت وقواعد مقرره مسلمه ودر زهد ورعایت احتیاط
بیت المال وتجوز در ماکل ومشرب وملبس وقلت میل بسوی قرابت خود در قسمت بیت المال ذروه علیا
نصیب او شد الی غیر ذلک من مناقبه الجمیلة باید دانست که امام احمد بن حنبل گفته است ما جاء لاحد من
اصحاب رسول الله صلی الله علیه وسلم من الفضائل ما جاء لعلی بن ابی طالب وسر در اینجا آنست که در زمان
خلافت او مردمان مختلف شدند بروی وجمعی سب وطعن اظهار نمودند پس بقیه اصحاب سعی بلیغ کردند در
روایت فضائل او تا سد آن باب فساد باشد از انجمله قول آنحضرت صلی الله علیه وسلم در غدیر خم کانی قد دعیت
فاجبت وانی قد ترکت فیکم الثقلین احدهما اکبر من الآخر کتاب الله وعترتی فانظروا کیف تخلفونی فیهما فانهما
لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض ثم قال ان الله عزوجل مولای وانا ولی کل مومن ثم اخذ بید علی
فقال من کنت ولیه فهذا ولیه اللهم وال من والاه وعاد من عاداه ومعنی این حدیث وجوب محبت اهل
بیت است واعتقاد فضائل ایشان وتعظیم وتجلیل ایشان وقال علی رضی الله عنه انی عبد الله ورسوله
رسوله وانا الصدیق الاکبر لا یقولها بعدی الا کاذب صلیت قبل الناس لسبع سنین ومعنی این حدیث
آنست که در زمان خلافت او کسی مانند او نبود چنانکه حذیفه گفت در وقت بیعت او لا نبالی بعد
الاصغر او ابتر وقال رسول الله صلی الله علیه وسلم من اذی علیا فقد اذانی وقال انت منی
وانا منک وقال من اطاع علیا فقد اطاعنی ومن عصا علیا فقد عصانی وقال من سب

Marfat.com

علیا فقد سبنی وقال علے دعا نے رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال یا علے ان فیک من عیسے
مثلا البغضتہ الیہود حتے بہتوا امہ واحبہ النصاریٰ حتے انزلوہ بالمنزلۃ التی لیس لہا وقال علے الا
وانہ یہلک فی محب مطری بما لیس فی ومبغض مقتری یحملہ شنانے علے ان یبہتنے الا وانے
لست نبی ولا یوحی الی ولکنے اعمل بکتاب اللہ وسنۃ نبیہ صلے اللہ علیہ وسلم ما استطعت مما امرتکم
بہ من طاعۃ اللہ فحق علیکم طاعتے فیما احببتم او کرہتم وما امرتکم بمعصیۃ انا وغیری فلا طاعۃ لاحد فی
معصیۃ اللہ عزوجل انما الطاعۃ فی المعروف وقال صلی اللہ علیہ وسلم لعلے انت تبین لامتے
ما اختلفوا فیہ وقال یا علے ان لک کنزا فی الجنۃ وقال یا علے من فارقنے فقد فارق اللہ
ومن فارقک یا علے فقد فارقنے وقال انا سید ولد آدم وعلے سید العرب واین اشارہ بیرا ست
نسب اوست وقال اللہم ادر الحق معہ حیث دار وقال لاقطعن العمالقہ فقال لہ جبرئیل او علے
فقال او علے بن ابے طالب واین اشارت بقتل حروریہ ہست وقال انا مدینۃ العلم وعلے بابہا
وقال لہ ہذا امیر البررۃ وقاتل الفجرۃ وقال علے قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انت
المنذر وانا الہاد وقال یا فاطمۃ اما ترضین ان اللہ عزوجل اطلع الی اہل بیتی فاختارہ رجلین احدہما
ابوک والآخر بعلک وقدم لرسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم فرخ مشوے فقال اللہم ائتنے باحب
خلقک الیک یاکل معے من ہذا الطیر فجاء علے فاکل معہ وقال صلے اللہ علیہ وسلم لنبے عمہ
ایکم یوالینے فی الدنیا والآخرۃ واقبل علے رجل رجل منہم فابوا فقال لعلے انت ولیے فی
الدنیا والآخرۃ واین واقعہ پیش از ہجرت بود واخذ رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم ثوبہ فوضعہ
علے علے وفاطمۃ وحسن وحسین وقال انما یرید اللہ لیذہب عنکم الرجس اہل البیت ویطہرکم
تطہیرا بندہ ضعیف گوید در آیہ تطہیر قوم را سہ غلط افتادہ ہست قومی گفتند کہ این آیت نازل
نشدہ ہست در ازواج وسیاق وسباق آیت آنرا تکذیب مے کند وقومے گفتہ اند
کہ قصہ در حق ما آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم در باب مرتضے وزہرا وحسن وحسین رضی اللہ عنہم
واقع نشدہ ہست واین نیز کذب ہست زیرا کہ حدیث در صحیح مسلم مذکور شدہ ہست

Marfat.com

واہل حدیث مجمع اند بر صحت آن و قومی گفتہ اند کہ این آیہ دلالت میکند بر آنکہ ہر کہ از اشراف بمیرد بروے عقاب و عتاب نخواہد بود زیرا کہ مراد از ارادہ درین آیہ ارادہ تکوینی است و این نیز غلط است بلکہ مراد ارادہ تشریعی است چنانکہ سیاق آیت بران دلالت میکند و معنی ارادہ تشریعی آنست کہ او امر را مشروع ساخت بوجہی کہ مقتضی باشد بمصالح مثل آیہ صوم یرید اللہ بکم الیسر ولا یرید بکم العسر و آیہ یرید اللہ لیبین لکم و یہدیکم سنن الذین من قبلکم و یتوب علیکم واللہ علیم حکیم واللہ یرید ان یتوب علیکم و یرید الذین یتبعون الشہوات ان تمیلوا میلا عظیما و حق آنست کہ آیہ در مخاطبہ ازواج است و معنی ارادہ ارادہ تشریعی است و آنحضرت صلی علیہ وسلم دعا کردند برای این کرام بجہت مناسبت ارادہ تشریعی با ارادہ تکوینی و خدا تعالی آن دعا را بدرجہ اجابت رسانید و ایشانان مبشر بہ بہشت شدند با تقطع و سد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ابواب المسجد غیر باب علی فکان یدخل المسجد جنبا و ہو طریقہ لیس لہ طریق غیرہ قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ایہا الناس لا تشکوا علیا فواللہ انہ لاخشی فی ذات اللہ و فی سبیل اللہ و قال علی ابتغنی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الی الیمن فقلت یا رسول اللہ انی رجل شاب وانہ یرد علی من القضاء ما لا علم لی بہ قال فوضع یدہ علی صدری و قال اللہم ثبت لسانہ واہد قلبہ فما شککت فی القضاء ا و فی قضاء بعد و دخل صلی اللہ علیہ وسلم علی فاطمۃ فقال انی وایاک وہذا النائم یعنی علیا و ہما یعنی الحسن والحسین لفی مکان واحد یوم القیمۃ و قال صلی اللہ علیہ وسلم اشتاقت الجنۃ الی ثلثۃ علی و عمار و سلمان و قال یا علی الا اعلمک کلمات ان قلتہن غفر لک علی انک مغفور لک لا الہ الا اللہ العلی العظیم لا الہ الا اللہ الحلیم الکریم سبحان اللہ رب العرش العظیم والحمد للہ رب العالمین و مر صلی اللہ علیہ وسلم بحدیقۃ فقال علی یا رسول اللہ ما احسنہا من حدیقۃ فقال لک فی الجنۃ احسن منہا و قال یعلی تقاتل الناکثین والقاسطین والمارقین و قال یعلی و عمار لا احد تکما باتقی رجلین قلنا بلی یا رسول اللہ قال احیمر ثمود الذی عقر الناقۃ والذی یضربک یا علی علی ہذہ یعنی قرنہ حتی تبل ہذہ من الدم یعنی لحیتہ و قال صلی اللہ علیہ وسلم انظر الی علی عبادۃ و قال یعلی

نالیدن از نظر تشریعی ۱۲ منہ نالیدن دوم از آن اہل قافلہ بیعت کردند با علی رضی اللہ عنہ بیعت شکنی اول با او و قتال نمودند دوم از قاسطین اہل شام از دوازدہ ہزار نفر از اصحاب

وفاطمۃ وحسن وحسین انا حرب لمن حاربتم وسلم لمن سالمتم وقال احبوا اللہ لما یغذوکم من نعمہ واحبونی بحب اللہ واحبوا اہل بیتی بحبی وقال مثل اہل بیتی فیکم مثل سفینۃ نوح من رکبہا نجی و من تخلف عنہا غرق ومثل حطۃ فی بنی اسرائیل اخرج الحاکم ہذہ الاحادیث کلہا فی المستدرک و باید دانست کہ در ایام خلافت حضرت مرتضیٰ فتنہ ہا برخاست کہ ایام او را استیعاب نمود و او را از جہاد کفار و انتظام ملک باز داشت و اہل زمان بسبب آن فتنہ بروی مختلف شدند و در نیمقام مقصود ما سر و آن قصص نیست بلکہ بیان عقیدۂ اشاعرہ دران واقعات لاغیر اصل این فتنہا آن بود کہ قومی از مصریان کہ نہ از صحابہ بودند و نہ از تابعین لہم باحسان بلکہ بقلت تدین موصوف و بہ بدنہادی معروف بسبب کینہای چند بمدینہ شریفہ آمدند و بر ذوالنورین تضییق نمودند مدعا ایشان آنکہ یکی از سہ کار قبول نماید خلع خلافت کند یا عزل و نصب امراء امصار بطور ما گذارد یا او را بکشیم ذوالنورین بسبب وصیت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کہ لعل اللہ یقمصک قمیصا فان ارادوک علی خلعہ فلا تخلع لہم خلع خلافت اختیار ننمود و عزل و نصب بر طور ایشان گذاشتن چون مراد ایشان خلع بود بآن نیز راضی نشد پس اجتماعہ بدنہاد محاصرہ کردند و صحابہ حاضرین از نصرت او تا توقف نمودند جمعی بگمان آنکہ کار تا بکشتن نخواہد رسید بلکہ مفسدان اصلاح آن کینہ ہا کردہ باز خواہند گشت و جمعی بآن سبب کہ عاجز شدند از انفراد در مقاومت اعداء و جد ذی النورین در دفع آن اشرار و انعقاد اجتماع بر قتال ایشان نیافتند و ذوالنورین کن کنجیر ابنی آدم اختیار نمود و بعد از محنت ہائی بسیار شربت شہادت چشید و بعد از قتل ذی النورین آن جماعہ کہ بگمان آنکہ قتلی واقع نخواہد شد توقف نموده بودند متاسف و محزون گشتند و تلافی ما سبق بقدر امکان قصد نمودند و قاتلان بجز آنکہ پناہی بحضرت مرتضی برند و با او بیعت کنند علاجی نیافتند پس بباب عقد خلافت او از ہمہ بیشتر سعی کردند و دم موافقت او زدند و کیف ما کان عقد بیعت واقع شد بعد ازان صحابہ کرام مثل طلحہ و زبیر و عائشہ رضی اللہ عنہم با جمعی از بنی امیہ پیوستہ قصد بصرہ نمودند بآن زعم کہ طلب قصاص نمایند اگر امیر المومنین استیفاء قصاص ننماید نکث

Marfat.com

بیعت نمودہ بجنگ برخیزند زیرا کہ این بیعت چون بسے قاتلان واقع شدہ بود آنرا بیعت فتنہ تصور نمودہ
بودند حضرت مرتضےؓ از مدینہ شریفہ بقصد اصلاح امر ایشان برآمد و چون کار را اصلاح گذشت از مدینہ
مدد طلب نمود و بکوفہ رسید و از اہل کوفہ کیفما امکن بیعت گرفت و در مقابلہ اہل بصرہ صف کشید و حرب
جمل واقع شد و شد آنچہ شد بعد ازان معاویہ بن ابی سفیان امیر شام بہمین ارادہ حرکت نمود و در صفین
تلاقی صفین واقع شد و بعد گفتگوی بسیار تحکیم حکمین مقرر گشت و بسبب آن تحکیم خرق متسع شد
و اختلاف زیادہ تر بر روی کار آمد و در بلاد اسلام حکم امیر شام جاری شد و اکثر امرار مرتضے
جا ہائے خود گذاشتہ فرار نمودند و امیر شام از اہل شام بیعت خلافت گرفت و چون حال بر این
منوال شد جمعے از بدمذہبان کہ انتہاز فرصت مینمودند بر جستند و در حرورا المجتمع شدند حضرت
مرتضے بقتال ایشان نہضت فرمود و ایشانرا قتل نمود و این واقعہ یکے از مناقب مرتضے شد
بعد ازان لیکے ازان خوارج کہ در حدیث شریف اشقی القوم در شان او آمدہ قصد حضرت مرتضے
کرد و شہید ساخت انیست انچہ اہل سنت بران مجمع اند و موافقان و مخالفان بران متفق الا
آنکہ در تاویل این واقعہ ہا مختلف شدہ اند و در معذور داشتن و نا معذور داشتن متفرق گشتند
بالجملہ عقیدہ اہل سنت آنست کہ مرتضے از شرکت در قتل ذے النورین برے بود چنانکہ خود
آن معنے مکرر بر سر منبر بیان فرمودہ و ہمچنین عائشہ و طلحہ و زبیرؓ از ین لوث بری بودند آرے
بعض قرائن مثل سعے آن قاتلان در عقد بیعت مرتضے و بودن ایشان در جیش مرتضے
و عدم استیفاء قصاص از ایشان منشا ظنون فاسدہ شد و بحقیقت لوثے ازین ماجرا
بدامن پاک مرتضے نرسید قال النووی واما عثمان فخلافتہ صحیحۃ بالاجماع و قتل مظلوماً و قتلتہ
فسقۃ لان موجبات القتل مضبوطۃ ولم یجر منہؓ ما یقتضیہ ولم یشارک فی قتلہ احد من الصحابۃ
وانما قتلتہ ہمج ورعاع من غوغاء القبائل وسفلۃ الاطراف والاراذل تحزبوا وقصدوہ من مصر
فعجزت الصحابۃ الحاضرون عن دفعہم فحصروہ حتے قتلوہ رضی اللہ عنہ واما علےؓ فخلافتہ
صحیحۃ بالاجماع وکان ہو الخلیفۃ فی وقتہ ولا خلافۃ لغیرہ واما معاویۃ فہو من العدول

Marfat.com

الفضلاء والصحابۃ النجباء رضی اللہ عنہم واما الحروب التی جرت فکانت لکل طائفہ شبہۃ اعتقد تصوب
انفسہا بسببہا وکلہم عدول ومتاولون فی حروبہم وغیرہا ولم یخرج شئی من ذلک الحدا منہم من العدالۃ
لانہم مجتہدون اختلفوا فی محل الاجتہاد کما یختلف المجتہدون بعدہم فی مسائل الدنیا وغیرہا ولا
یلزم من ذلک بغض احدہم واعلم ان سبب تلک الحروب ان القضایا کانت مشتبہۃ فلشدۃ
اشتباہہا اختلف اجتہادہم وصاروا ثلثۃ اقسام قسم ظہر لہم بالاجتہاد ان الحق فی ہذا الطرف وان
مخالفہ باغ فوجب علیہم نصرتہ وقتال الباغی علیہ فیما اعتقدوہ ففعلوا ذلک ولم یکن یحل لمن ہذہ
صفتہ التاخر عن مساعدۃ امام العدل فی قتال البغاۃ فی اعتقادہ وقسم عکس ہؤلاء ظہر لہم
بالاجتہاد ان الحق فی الطرف الآخر فوجب علیہم مساعدتہ وقتال الباغی علیہ وقسم ثالث اشتبہت
علیہم القصۃ وتحیروا فیہا فلم یظہر لہم ترجیح احد الطرفین فاعتزلوا الفریقین وکان ہذا الاعتزال ہو
الواجب فی حق ہؤلاء لانہ لا یحل الاقدام علی قتال مسلم حتی یظہر انہ مستحق لذلک ولو ظہر لہؤلاء
رجحان احد الطرفین وانہ الحق لما جاز لہم التاخر عن نصرتہ فی قتال البغاۃ علیہم فکلہم معذورون
رضی اللہ عنہم ولہذا اتفق اہل الحق ومن یعتد بہ فی الاجماع علی قبول شہادتہم وروایاتہم وکمال
عدالتہم رضی اللہ عنہم بالجملہ در زمان خلافت مرتضیٰ مردم چہار گروہ گشتند جمعی با حضرت مرتضیٰ رفیق
شدند ودلیل ایشان آنست کہ مرتضیٰ بہترین مردم است درین عصر واحق است بخلافت
وجمعی کہ ممانعت میکنند راہ بفساد دارند واحتمال فساد وسعی در انتظام خلافت مطلوب است
وجمعی دیگر مخالف شدند وبجنگ برآمدند شبہ ایشان آنکہ خلافت مرتضیٰ منعقد نشدہ است
وبیعت اہل مدینہ بکرہ بود یا بسبب اغراض نہ باجتہاد وبیعت اہل کوفہ ہم ہمچنان ودر قتل
حضرت عثمان شرکت داشت وبا قاتلان ایشان اشتی وانیمعنی را مسقط عدالت میدانستند
ودر قصہ تحکیم خود را خلع کردند وبحقیقت مرتضیٰ از بوث قتل مبرا بود اما بظاہر شبہہ گونہ می آمد
ازین جہت آن مخالفان در مقابلہ مرتضیٰ مجتہد مخطی بودند قال سیدی عبد القادر فی الغنیۃ
واما قتالہ بطلحۃ والزبیر وعائشۃ ومعاویۃ رضی اللہ عنہم فقد نص الامام احمد رض علی الامساک

Marfat.com

عن ذلک وجمیع ما شجر بینہم من منازعۃ ومنافرۃ وخصومۃ لان اللہ تعالیٰ یزیل ذلک من بینہم
یوم القیامۃ کما قال عز من قائل ونزعنا ما فی صدورہم من غل اخوانا علی سرر متقابلین
ولان علیا کان علی الحق فی قتالہ لانہ کان یعتقد صحۃ امامتہ علی ما بینا من اتفاق اہل الحل
والعقد من الصحابۃ علی امامتہ وخلافتہ فمن خرج عن ذلک وناصبہ حربا کان او باغیا خارجا
علی الامام فجاز قتالہ ومن قاتلہ من معاویۃ وطلحۃ والزبیر طلبوا ثار عثمان بن عفان خلیفۃ حق
المقتول ظلما والذین قتلوہ کانوا فی عسکر علیؓ فکل ذہب الی تاویل صحیح فاحسن احوالنا الامساک
فی ذلک ورد ہم الی اللہ عز وجل وہو احکم الحاکمین وہو خیر الفاصلین درینجا نکتہ باید دانست
کہ در حدیث آمدہ در باب عمار تقتلہ الفئۃ الباغیۃ یدعوہم الی الجنۃ ویدعونہ الی النار ومعنی این حدیث
نزدیک فقیر آنست کہ مرتضی افضل اہل زمان خود بود در ایام خلافت خود واگر خلافت با فضل
زمان راجع شود اقامت احکام شرعیہ خوب بر صورت گیرد واگر با فضل زمان رجوع نکند تہاون
در احکام شرعیہ واقع شود اول موصل است بجنت وثانی نبار پس معنی این حدیث آنست
کہ عمار ہمراہ افضل اہل زمان واحق ایشان بخلافت در وقت خود خواہد بود وچون معنی حدیث
باین وجہ تقریر کردیم فضیلت عظمی باشد در حق مرتضی وطرف مقابل معذور باشند بسبب
خطا در اجتہادے وقد قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم المجتہد یخطی ویصیب وجمعی دیگر از فقہائے صحابہ
مثل سعد بن ابی وقاص وعبد اللہ بن عمر واسامۃ بن زید وابو موسی وابو مسعود تقاعد کردند
ودلیل ایشان آن بود کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم امر کرد تقعدِ در ایام فتنہ واین حدیث متواتر
است واز جنگ در میان مسلمانان نہی فرمود وایشان با اینہمہ ثنای حضرت مرتضی میکردند
وذکر مناقب او می نمودند او را احق بالخلافہ میدانستند از کلام بعضی شبہ در عقد خلافت معلوم
میشود واز کلام بعضی نہ تنبیہ گمان اکثر ناس آنست کہ متمسک این جماعہ عمومات نہی است از قتا
مسلمین وآن بحقیقت مخصوص است بقتال ہمراہ امام حق اگرچہ ایشان انیقسم نفہمیدند واین
ظن از بعض الظن است بلکہ مستند ایشان احادیث متواترہ است ونہی از این قتال باوصافے

Marfat.com

وعلاماتی که بران منطبق یافتند ومتون این احادیث از دوصد زیاده در کتب متداوله مذکور
است وحساب طرق متشعبه او از حد احصا بیرون بلکه از تتبع احوال چنان تبادر میشود که مستند قومی
که قتال نمودند قیاس است که اگر نصرت خلیفه نکنند فساد عالم لازم می آید وسعی در اخمال فساد مامور
به است در شرع وعمومات جواز قتال باظالمان واستحقاق مرتضی خلافت را بسوابق وخصائص
خود ومستند این فریق نصوص که رد آن قیاس درین مسئله کند ومخصص عمومات باشد والله
اعلم درینجا فقیر را نکته ایست وآن آنست که هرچند اخمال فساد مطلوب است بدون افشار
نفوس وبدون هرج ومرج میسر نمی آید لهذا اجماع اهل حق واقع است برآنکه نزدیک تمکن خلیفه که
شروط خلافت را جمع نکرده است قتال نباید کرد وباخلیفه جابر براه مخالفت نباید سپرد وآنحضرت
صلی الله علیه وسلم بنور فراست دریافتند که این فساد تشتتی نیست چنانکه حضرت امام حسن رض
در تفسیر سوره قدر روشن تر بیان کردان النبی صلی الله علیه وسلم رای بنی امیته علی منبره فساءه
ذلک فنزلت انا اعطیناک الکوثر یا محمد یعنی نهر فی الجنته ونزلت انا انزلناه فی لیلة القدر وما ادریک
ما لیلة القدر لیلة القدر خیر من الف شهر یملکها بعدک بنو امیته یا محمد قال القاسم بن الفضل فعددنا
فاذا هی الف شهر لا یزید یوما ولا ینقص رواه الترمذی پس منع کردند از اقدام بر حروب وفرمودند
ستکون فتنة القاعد فیها خیر من القائم واین حدیث بدرجه تواتر رسیده ومخصص عمومات گشته و
این معنی نه باقیاس عقلی مصادمت میکند ونه با استحقاق مرتضی خلافت را جنگ دارد قند بسا
ترشد وجمعی خوارج شدند ومذهب باطل که ترک خبر واحد وتعمق در دین وغیر آنست پیش گرفتند
وسعد بن ابی وقاص گفته که آیه وینقضون عهد الله من بعد میثاقه ویقطعون ما امر الله به ان
یوصل در شان ایشان نازل شده ودر حدیث امر بقتال ایشان وارد گشته ومقاتله با ایشان
یکی از مآثر عظیمه مرتضی است ویکی از نصرت دین که از آنجناب ظاهر شد **فائده** در حدیث آمده
است که آنحضرت صلی الله علیه وسلم اشاره فرمودند بشخصی از خوارج که این شخص منشا تفرق
امت من خواهد شد ودر شان حضرت مرتضی وارد شده یا علی ان فیک من عیسی مثلا ابغضته

Marfat.com

الیهود حتی بهتوا امه واحبه النصاری حتی انزلوه بالمنزلة التی لیس لها وقال علی الا وانه یهلک فی
محب مطری بما لیس فی ومبغض مفتری یحمله شنآنی علی ان یبهتنی درین دو حدیث معجزه الیست
عظیمه وان اخبار است انچه پیش آمد و باستقرار معلوم میشود که تفرق امت بهمین اسباب راجع
ست تفصیل این اجمال آنکه جمعی که بحرورا جمع شده فسادها پیش آوردند از تتبع احوال ایشان
وتفحص اقوال صحابه وتابعین آنجا که بعض بدعات را بحروریه نسبت کرده اند دانسته میشود که
عقائد باطله ایشان راجع بود بسه اصل یکی آنکه انچه در شریعت موافق معقول ایشان نمی افتاد
بشرطے که در قرآن بان تصریح واقع نشده باشد رد میکردند و تکذیب روات مینمودند مانند رؤیت
خدا تعالی در معاد و عذاب قبر و وزن اعمال و شفاعت آنحضرت صلی الله علیه وسلم و عفو کبائر و
خروج اهل کبائر از دوزخ در آخر امر و حوض کوثر و غیر آن دیگر آنکه اخبار احاد که مخصص قواعد کلیه
میباشد از رخص و غیر آن معتبر نمیداشتند مانند آنکه میگفتند که قضای صلوات بر حائض فرض
است مثل صوم سوم آنکه تشدد در دین و اخذ اعمال شاقه تجویز می نمودند مانند وصال و صوم
دهر و غیر آن و چون این فرقه ضاله بمساعی جمیله حضرت مرتضی برهم خورد بقایای این فرقه باقی
ماندند و عقائد خود را برنگ دیگر تقریر نمودند معتزله اصل اول را پیش گرفتند و راه تاویل و صرف
از ظاهر سلوک نمودند که اهون از تکذیب است و غالیان از اصحاب الرای اصل دوم را احکام
نمودند و مراد ما از اصحاب الرای آنانند که ترک اخبار احاد کنند بسبب قواعد مقرره خویش نه اصحاب
قیاس زیرا که قیاس اصل رابع است از اصول دین و متقشفه از صوفیه اصل سوم را اخذ نمودند
و مراد ما ازین صوفیه غیر سید الطائفه و امثال و اتباع اوست بلکه جمعی که ترک اکساب و تورعات
زائده پیش گرفته بودند و اعدا حضرت مرتضے که بعداوت او شقی میشدند سب کنندگان او تید الآن
از بقایای ایشان جمعی در عمان هستند و احباء او که حب ایشان از حد اعتدال بیرون رفت
بسیارند الآن سه قوم بر روی کارند اسماعیلیه که زندیق صرف اند و امامیه که بحقیقت منکر
ختم نبوت اند و زیدیه که فتنه مقاتلات بین المسلمین را ایشان منشار شده اند باز این فرق

Marfat.com

منشعب شده اند بفرقهاء بسیار که تعداد ایشان عسر دارد و حضرت مرتضی بر لیست از بوث ایشان
وانیمعنی از خطب او ظاهر است والله اعلم **مقدمه سابعه** در بیان رجحان شیخین بر غیر خویش
درین خصال که مناط فضل کلی آنرا نهاده ایم و پیش از خوض در نیمقدمه نکته چند تقریر کنیم تا خوض
در مقصود بروجه بصیرت واقع شود **نکته اولی** باید دانست که سنة الله بران جاری شده که
بندگان مقرب او تعالی در همه صفات کمال برابر نباشند بلکه متفاوت باشند در کارخانه الهی
رحم ابوبکر در کار است چنانکه شدت عمر هم در کار است نمی بینی که انبیا صلوات الله علیهم که خلاصه بشر
وافضل نبی آدم ایشانند و نقصان بهیچ وجه در میان ایشان نیست در صفات کمال مختلف اند
داؤد و سلیمان ملوک بودند و عیسی و یونس اهل تجرید و نمی بینی که قاعده سلطنت بدون امرا
وسپاهیان و اهل قلم راست نمی نشیند در امر اصفت ریاست و فوج کشی و حل و عقد مصالح
ملکی مطلوب است و در سپاهیان صفت شجاعت و پهلوانی مطلوب است و در اهل قلم کیاست
و کاردانی مطلوب است کار ملک بدون اجتماع این همه میسر نمیشود و کاری که از یکی می آید از
دیگری نمی آید و در هیئت اجتماعیه سلطنت همه مطلوب اند همچنین در نبوت کبری که جامع خلافت
و رسالت باشد همه این امور مطلوب اند حسان بن ثابت بشعر و مدح آنحضرت صلی الله علیه وسلم
مبشر به بهشت شد و ابی بن کعب بحفظ قران و عبدالله بن مسعود بفقه و قران و خالد بشمشیر زنی
و خلفاء اربعه هرچند جامع بودند در اکثر صفات کمال اما باعتبار کثرت و قلت مختلف و متفاوت
بودند صحبت دائمه با خلوص محبت و فنا کلی و خود را در مرضی آنحضرت صلی الله علیه وسلم گم کردن
بوجهی که در هیچ حال راه مخالفت اگرچه در ادنی چیزی باشد نه پیماید و جان فشانی و بذل مال
و جاه در حب آنحضرت صلی الله علیه وسلم و در افشاء اسلام خصیصه ایست که حضرت صدیق
بآن تفوق نمود و قیام بحل و عقد ملت و تمهید اسلام در اقطار ارض با ملاحظه جانب تعظیم
آنحضرت صلی الله علیه وسلم خصیصه ایست که حضرت فاروق بان تفوق نمود و اعانت بمال
در هر موطنی و حسن سلوک با هیبتین آنحضرت صلی الله علیه وسلم و صله ارحام بوجهی که خوبتر ازان

Marfat.com

متصور نشود و کمال حیا که عبارت از انجام نفس است در وقت ثوران داعیه شهوت و غضب یا ظهور
و افراز نور طهارت و عبادت و تلاوت و قیام بعبادات مالیه از اعتاق و انفاق خصیصه ایست که
حضرت ذی النورین بآن تفوق نمود و قرابت قریبه بآنحضرت صلی الله علیه وسلم و همیشه در
تربیت آنحضرت بمنزله فرزند در تربیت والد خود بودن با نجابت کامله و شجاعت وافره که به پهلوانی
معتبر شود و زهد کامل و ورع عظیم که بولایت مناسب است و ذکاء ثاقب و سرعة انتقال باخذ مسئله
در قضایا و فصاحت کامله خصیصه ایست که حضرت مرتضی بآن تفوق نمود آنحضرت صلی الله علیه وسلم
تبفوق هریکی باین خصال از سائر مسلمین گواهی دادند اخرج الترمذی ان رسول الله صلی الله علیه
وسلم قال ارحم امتی بامتی ابوبکر واشدهم فی امر الله عمر واشدهم حیاء عثمان واقضاهم علی واعلمهم
بالحلال والحرام معاذ بن جبل وافرضهم زید بن ثابت واقرأهم ابی بن کعب ولکل قوم امین وامین
هذه الامة ابو عبیدة بن الجراح وما اظلت الخضراء ولا اقلت الغبراء اصدق لهجة من ابی ذر شبه عیسی
فی ورعه واخرج الحاکم عن النزال بن سبرة قال وافقنا علیا طیب النفس وهو یمزح فقلناه حدثنا
عن اصحابک فقال کل اصحاب رسول الله صلی الله علیه وسلم اصحابی فقلنا حدثنا عن ابی بکر فقال
ذلک امرء سماه الله صدیقا علی لسان جبرئیل ومحمد صلی الله علیهما واخرج ابن عبد البر عن طارق
قال جاء ناس الی ابن عباس فقالوا جئناک نسألک فقال سلوا عما شئتم فقالوا ای رجل کان
ابوبکر قال کان خیر کله او قال کالخیر کله علی حدة کانت فیه قالوا فای رجل کان عمر قال کان کالطیر
الحذر الذی یظن ان له فی کل طریق شرکا قالوا فای رجل کان عثمان قال رجل الهبته نومته عن
یقظته قالوا فای رجل کان علی قال کان دام قدملئ جوفه حلما وعلما وباسا ونجدة مع قرابته من
رسول الله صلی الله علیه وسلم وکان یظن ان لن یمد یده الی شئی الا نالها فما مدیده الی شئی فنالها
بالجملة بیچکس از اهل عقل نمیتواند گفت که غیر حضرت مرتضی در هاشمیه نسب و مبارزت اقران مانند
حضرت مرتضی بود چنانکه نمیتواند گفت که غیر فاروق در حسن سیاست امت و تدبیر امور فتح و
دور بینی مانند فاروق بود چنانکه نمیتواند گفت که در صحبت دائمه بارضاجوئی و فنا و فدا نسبت

Marfat.com

آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از اول اسلام تا آخر وبذل اموال ومہج مثل صدیق بود چنانکہ نمیتوانند گفت کہ
غیر ذی النورین در انفاق واعتاق وحیا وکظم غیظ وترک خوض در فتنہ نزدیک مہیا بودن آن
مانند ذی النورین بود ۵ ہر کسی را بہر کارے ساختند + میل او اندر دلش انداختند ۵
نکتہ ثانیہ باید دانست کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ترجمان غیب بود در آنچہ از مناقب ہر یکی از
صحابہ بیان فرمود ہر کسی را بفضیلتے کہ در وی بود عاقبۃ الامر ہمان فضیلت بر وی کار آمد
اختصاص داد ابی بن کعب را سید القرا گفت وفرمود کہ خدا تعالی مرا فرمودہ است کہ سورہ
لم یکن را تعلیم تو کنم ابی گفت او سمانی اللہ قال نعم فذرفت عینا ابی ہیچ میدانی کہ نکتہ در تخصیص
ابی چیست آنست کہ سلسلہ جماعہ عظیمہ از قراء امت مرحومہ بواسطہ او بجناب رسالت رسیدن
مقدر بود وعبداللہ بن مسعود را چرا فرمود کہ ما امرکم ابن ام عبد فخذوہ وما اقرأکم فاقرؤہ برای
آنکہ سلسلہ فقہ وقرارت جم غفیر از امت بجناب رسالت بواسطہ او رسیدن مقدر بود ورق
خالد چرا فرمود سیف من سیوف اللہ برائی آنکہ فتوح بسیار بر دست او شدنی بود ورق سعد
چرا فرمود عسی ان تبقی حتی ینتفع بک اقوام ویضر بک آخرون برای آنکہ فتح عراق وحکومت آن
بر دست او شدنی بود ورق ابو عبیدہ چرا گفت امین ہذہ الامۃ ابو عبیدۃ برای آنکہ حل
عقد شام بر دست او افتادن بود ورق عمرو بن العاص چرا گفت نعم المال الصاع للرجل
الصالح برائی آن گفت کہ ایالت مصر او را بودنی بود ورق معاویہ چرا گفت آن ولیت
امر الناس فاحسن الیہم برای آن گفت کہ خلافت آخر بوی رسیدنی بود ورق ابن عباس چرا دعا
کرد اللہم علمہ الکتاب برای آن گفت کہ تفسیر قرآن بر دست او شدنی بود ورق انس چرا دعا
کرد اللہم اکثر مالہ وولدہ برای آنکہ او را این معنی شدنی بود ورق ابو ذر چرا گفت شبہ عیسی فی
الزہد برای آنکہ این صفت در وی کامل بود وابو ہریرہ را چرا جنیات علم داد کہ در نجستا واکثار
روایت حدیث مشاہدہ فرمودہ بود ورق شیخین چرا گفت اقتدوا بالذین من بعدی ابی بکر
وعمر برای آنکہ خلافت ایشان مقدر بود بالجملہ ترجمانیت غیب در کمال او فرین مظہر تم نشناختہ

Marfat.com

است کسی که هر یکی از مناقب صحابه را جداگانه نشناخته و منزلت هر یکی از دیگری علیحده ندانسته
است پس ممکن نیست که آنحضرت صلی الله علیه وسلم شخصی را بخلافت و لوازم آن مثلا مبشر کند و اینمعنی
بروی کار نیاید پس کسے اگر بشارت صحیحه برای غیر آنکه آثار آن امر از وی ظاهر شوند روایت کند
محال گفته است و اگر بشارت بچیزی که واقع شد روایت کرده شود صورت واقعه پیش از
تتبع سند تصحیح او میکند غامض تر ازین آنست که زیدیه گمان میبرند که در شرع امامت را حق فاطمیین
ساختند فقیر میگوید این گمان ایشان فاسد است زیرا که تکلیف بچیزے که هیچگاه نبود از مثل
این مظهر اتم نهایت مستبعد است زیرا که این فیض از همان موطن می آید که تقدیر حوادث از آنجا
است و اگر همچنین بود لطف نباشد بلکه تقریب باشد بمعصیت نعوذ بالله من سوء الاعتقاد و چون
می فهمم که شارع مسائل عبادات و معاملات و مناکحات و جراحات و قضا و حدود بیان کرد و
شروط خلافت عظمی بیان نکرد بهمین سبب که در اکثر امت خلافت بشروط خود بودنی نیست
پس شفقت بر امت ترک تصریح بآن است تا ضروریات دین را عاصی نشوند والله اعلم
بحقیقة الحال **نکته ثالثه** آنحضرت صلی الله علیه وسلم قدر شناس ترین مردمان بودند و اوفی
ایشان بذمم و اوصل ایشان ارحام را و احسن ایشان در مراعات حقوق پس بسیار است که
صله ارحام را رعایت فرماید و برای ایشان غضب کند و در حق عباس چرا نفرماید او ما شعرت
یا عمر ان عم الرجل صنو ابیه و در حق سیدتنا فاطمه رضی الله عنها چرا نگوید یریبنی ما رابها و یوذینی ما اذاها
ان بنی فلان یستاذنونی ان ینکحوا ابنتهم علی بن ابیطالب فلا آذن لهم ثم لا اذن لهم در حق ابوبکر صدیق
چرا نفرماید هل انتم تارکوا لی صاحبی در حق علی چرا نفرماید هو منی و انا منه یوذینی ما اذاه من کنت
مولاه فعلی مولاه من سب علیا فقد سبنی و برای علی چرا نه حلف کند که ان علیا وجد فی بطنه
مغصا در حق انصار چرا نفرماید الانصار شعار والناس دثار اللهم انتم من احب الناس الی پس
بفتح میم و سکون معجمه بمعنی درد در زده
مرد منصف را لابد است از آنکه مراتب ارحام و خصوصیاتی که از قرابت خیزد جدا بفهمد و آنچه مناط
مدح در امور دینیه که متعلق اتصاف بصفت خلافت نبوت باعتبار هر دو شعبه او باشد جدا اعتبار

Marfat.com

کند مثلا کلمہ انما ہو منی وانا منہ بیان کمال خصوصیت قرابت ہست واداء حقوق ارحام ہست باسلہ
فضل کلی مساس ندارد بآن دلیل کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم چنانکہ در حق حضرت مرتضی وزہرا
رضی اللہ عنہما این کلمہ گفت ہمچنان در حق عباسؓ بہمین کلمہ نطق فرمود باز فرود تر آمد و در حق
درۃ بنت ابی لہب ہمان کلمہ بعینہا ادا نمود کما اخرجہ احمد عن درۃ بنت ابی لہب قالت کنت
عند عائشۃ فدخل النبی صلی اللہ علیہ وسلم فقال ائتونی بوضوء وقالت فاتبدرت انا وعائشۃ
الکوز فبدرت واخذتہ فتوضاء فرفع بصرہ الی اوطرفہ الی وقال انت منی وانا منک از ینجا دانستہ
شد کہ این کلمہ برائی صلہ رحم ہست نہ از باب فضل و در صدقات نبی تمیم فرمود نہ صدقات
قومنا باز در فضائل اسلم وغفار وجہنیۃ ومزینہ را بر بنی تمیم تفضیل داد پس دانستہ شد کہ این اضافت
بمعنی صلہ ارحام ہست نہ از باب فضل وہمچنین من سبّ فقد سبنی ومن اذاہ فقد اذانی از قبیل
وصل ارحام ہست بآن دلیل کہ بمثل این کلمہ در حق عباس ومانند او متکلم شدہ اند نکتہ رابعہ
لفظ احب ومانند آن در حق جمعی وارد شدہ وآنرا بحسب قرائن وخصوصیات احوال بمعنی سنا
باید فرود آورد مثلا گوئیم کہ حب بچند وجہ می باشد حب مرد نسبار خود را وحب مرد اولاد خود را
وحب کاملی کاملی را بسبب موافقت در کمال وحب مرد یتیم را باعتبار آنکہ محل شفقت ہست
ومحبت تلمیذ شیخ خود را وہر یکے ازین محبت ہا جدا از دیگری فہمیدہ میشود وزیادت یک نوع
بہ نسبت فردی وزیادت نوع دیگر بہ نسبت فرد دیگر معقول میگردد پس اگر آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم یکبار عائشہ صدیقہ را احب الناس گویند و دیگر جا اسامہ را و سوم جا صدیق اکبر را و جائے
چہارم علی مرتضی را تناقض نباشد بلکہ در ہر حدیث اشارہ باشد بمحبت خاص فافہم نکتہ
خامسہ سابقا مذکور شد کہ حقیقت فضل وجود یک چیز ہست در دو شخص در رجحان یکی بر دیگرے
دران خصلت آن باید دانست کہ این رجحان گاہی باعتبار انواع این خصلت باشد پس
در یکی نوعی ظاہر شود و در دیگری نوع دیگر و نوع اول انفع باشد در صناعتی کہ سخن باعتبار آن
صناعت میرود از نوع ثانی مثلا شجاعت دو قسم ہست شجاعت پہلوانی و شجاعت ملوک

Marfat.com

وشجاعت ملوک انفع است در خلافت کبری ومثلا صفت علم شعبه های بسیار دارد سرعت انتقال
ذہن باخذ مسئلہ وخروج از محل اشتباہ وتعارض ادلہ بوجہی کہ بآن فن کہ سخن دران میرود مناسب
باشد نظیر آنکہ در علم منقول ہرکہ اوثق باشد در حفظ وحدیث او نکارت ندارد بہتر است از کسے کہ
فہم ثاقب دارد واو ہام در حدیث او داخل شوند ومثلا زہد دو نوع است زہد اولیا کہ نفرت
است از دنیا وترک مداخلت نمایند را سا وزہد انبیا کہ طمع خود را طرح ساختہ اصلاح عالم کنند
ومداخلت نمایند در مال وجاہ بوجہی کہ بہتر ازان متصور نگردد لہذا وفی الجملہ گاہی باعتبار ظہور
آثار آن خصلت از یکی بتکرار بوجہی کہ دانستہ شود کہ ملکہ یکی ارسخ است از ملکہ دیگر فافہم **نکتہ**
سادسہ عقل تجویز میکند کہ شخصے با پیغامبر صحبت نداشتہ باشد بلکہ آشنا نشدہ تقدیر الٰہی
جاری شود بانکہ این شخص را متمم بعض کارہائے مقصودہ پیغامبر سازند وخدا تعالی پیغامبر را
باین سر مطلع فرماید پس پیغامبر آنرا خلیفہ خود سازد وو وی بہترین امت باشد ودیگران رعیت
او واین فضیلت علیحدہ است ونیز تجویز میکند کہ شخصی در اول بعثت پیغامبر باعتبار اتفاق
وتالیف قوم وسعی جمیل در افشائے دین وبرہم زدن اعداد مستقر ساختن قواعد ملت اعانتہا
کردہ باشد ونظر رحمت الٰہی کہ بجانب پیغامبری باشد باعتبار این خصال درین شخص کار خود
بکند وبعد ازان ہم بحضور او پیغامبر متوفی شود ووی افضل امت باشد ودیگران تابع او و
این فضیلت علیحدہ است از منت الٰہی در حق شیخین آنست کہ ہر دو نوع فضیلت راجع کردہ اند
پس اگر در فضیلت ثانیہ جمعی با شیخین مساوی الاقدام در گمان کسے باشند لانسلم کہ فضل کلی
بران دائر باشد زیرا کہ ایشان جمع بین الفضیلتین کردہ اند **نکتہ** سابعہ خدا تعالے خواست
کہ دین خود را بواسطہ پیغمبر خود در آفاق منتشر گرداند واینمعنی بدون علما وقراء کہ از آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم علم قرآن وسنت روایت کنند متصور نمیشد پس بر زبان مبارک آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم فضائل جماعہ از صحابہ جاری ساخت تا حث باشد بر اخذ علم قرآن
از ایشان وآن فضائل بمنزلہ اجازت نامہ ہای محدثین است برائے تلامذہ خود تا قوی کہ

Marfat.com

رجال را با قوال نمیتوانند شناخت باری اقوال را بر رجال بشناسند و درین فضائل جمیع علما رصحابہ
مشترک اند چنانکہ از کتب حدیث ظاہر است انا مدینۃ العلم وعلی بابہا ازین باب است واقرکم
ابی واعلمکم بالحلال والحرام معاذ نیز ازین باب چون این نکتہ ہا مذکور شد باصل سخن رویم کہ
شیخین افضل انداز سائر صحابہ قال اللہ تعالی لایستوی منکم من انفق من قبل الفتح وقاتل
اولئک اعظم درجۃ من الذین انفقوا من بعد وقاتلوا وکلا وعد اللہ الحسنی قال الواحدی لایستوی
منکم من انفق من قبل الفتح وقاتل یعنی فتح مکۃ قال مقاتل لایستوی فی الفضل من انفق
مالہ وقاتل العدو من قبل فتح مکۃ مع من انفق من بعد وقاتل قال الکلبی فی روایۃ محمد بن
الفضل نزلت فی ابی بکر تدل علی ہذا انہ کان اول من انفق المال علی رسول اللہ صلے اللہ
علیہ وسلم فی سبیل اللہ واول من قاتل علی الاسلام قال ابن مسعود اول من اظہر اسلامہ
بسیفہ النبی صلی اللہ علیہ وسلم وابو بکر وقد شہد لہ النبی صلی اللہ علیہ وسلم بانفاق مالہ قبل الفتح
فیما اخبرنا عبد اللہ بن اسحق باسنادہ عن ابن عمر قال بینا النبی صلی اللہ علیہ وسلم جالس وعندہ
ابو بکر الصدیق علیہ عبارۃ قد خللہا علی صدر نجلال اذ نزل علیہ جبرئیل فاقراہ من اللہ السلام
فقال یا محمد مالی اری ابا بکر علیہ عبارۃ قد خللہا علی صدرہ نجلال قال یا جبرئیل انفق مالہ
قبل الفتح علے قال فاقراہ من اللہ السلام وقل لہ یقول لک ربک اراض انت عنی فی
فقرک ہذا ام ساخط فالتفت النبی صلی اللہ علیہ وسلم الی ابی بکر فقال یا ابا بکر ہذا جبرئیل یقرئک
من اللہ السلام ویقول لک ربک اراض انت حنی فی فقرک ہذا ام عاخط قال فبکی ابو بکر
فقال علی ربی اغضب انا عن ربی راض انا عن ربی راض وقولہ اولئک اعظم درجۃ من
الذین انفقوا من بعد وقاتلوا قال عطاء درجات الجنۃ متفاضل فالذین انفقوا من قبل
الفتح فی افضلہا قال الزجاج لان المتقدمین نالہم من المشقۃ اکثر مما نال من بعدہم وکانت
بصائرہم ایضا انفذ وکلا وعد اللہ الحسنی کلا الفریقین وعد اللہ الجنۃ اما آنکہ فضیلت شیخین بہ نسبت
جمعی کہ بعد فتح مکہ مسلمان شدند پس بمنطوق این آیہ کریمہ واما جمعی کثیر از انصار ومہاجرین

Marfat.com

اولین که در اصل این صفات شریک اند پس بمفهوم این آیه زیرا که فحوای آیت دلالت میکند بر انکه
هر چند اعانت پیغمبر در قتال و انفاق سابق تر فضل زیاده تر پس حال عباس و خالد ظاهر شد
و همچنان جمعی که در اول اعانتها کردند اما در آخر نماندند تا اعانت کنند مثل حمزه و مصعب بن عمیر
و همچنان انانکه نشر علوم کردند لیکن نصرت اسلام باعتبار جهاد از ایشان ظاهر نشد مانند ابی ابن
کعب و عبد الله بن مسعود و معاذ بن جبل آنچه در انجامی باید کرد حال مرتضی است پس میگوئیم
اما افضلیت شیخین باعتبار تشبه باراده بعثت پس بدو وجه می باید دانست یکی بشارات صریحه
که در منامات واقع شد مصرح آمد بحال شیخین نه بحال مرتضی دوم انچه واقع شد در خارج زیرا که
وجود خارجی مبین و مفسر بشارات صادق مصدوق است پس آنحضرت صلی الله علیه وسلم
در حق شیخین بشارت دادند که خلیفه خواهند شد و کار دین از دست ایشان منتظم خواهد شد و فتوح
بسیار بر دست ایشان از ممکن غیب بظهور خواهد رسید و واقع شد انچه بشارت دادند بخلاف
مرتضی که فتوح اسلام در ایام خلافت وی متحقق نشد و خود چه امکان دارد که آنحضرت صلی الله
علیه وسلم بشارت دهد بچیزی که واقع نشود سوال اگر گوئی هر چیزی که در عالم حادث میشود باراده
الهیه است چه خیر و چه شر و منامات مبین و مخبر امر آینده است پس منامات و بشارات موجب
فضیلت چرا باشند و تشبه بانبیا از جهت منامات چرا حاصل شود جواب گوئیم اری ولیکن عدلی
که از ملوک ظاهر می شود هم باراده الهیه است و عدلی که از انبیا ظاهر میشود هم باراده الهیه و همچنین
تعلیم علمی که از علما میباشد و تعلیم علمی که از انبیا بوجود می آید ولابد میان هر دو طبقه بون بائن است
پس تامل باید کرد که فرق از کجا خاست مبدء فرق آنست که این را بمنزله سنگ و چوب میگرداند
و کار را سر انجام میدهند و نفس او انچه او را برای آن نصب کرده اند نمی فهمد و رنگ آن اراده
را در خود جانمی دهد و نفس او متلون بلون اراده الهیه نمیگردد و متحرک نمیشود برای خدمت اراده
الهیه و مانند تیری است که بجانب کفار اندازند و کافر را بآن کشته تقویت دین نماید تیر را چه
فضیلت و کدام قربت و پیغامبر بسبب لحوق بلا را علی یتشناسد که از وی چه چیز اراده کرده اند

Marfat.com

ورنگی از ارادہ الہیہ در نفس او فرو می رود و ازان رنگ در نفس او شعبہ ہا بسیار ظاہر می گردد بعد
ازان قوی عقلیہ و قلبیہ ہمہ لسد و فی السد بکارہای خویش متوجہ میشوند شتان بین المرتبتین و چون
نبوت منقطع شد تشبہ باین فضیلت بجز آن صورت نمیگیرد کہ ہمان ارادہ الہیہ کہ در سینہ پیغامبر
ظہور فرمودہ در بعض امور کہ صعود پیغامبر بلا رعلی پیش از اتمام آن مقدر شدہ تقاضا نماید
کہ نبوعی از نسبت پیغامبر دران مداخلت کند و بحسب صورت بردست دیگری ظہور نماید
پس این منامات مخبر ند بآنکہ اتمام این امور بر دست فلان و فلان واقع خواہد شد و این
منامات و بشارات باظہار کمال رضائی خود دران باب و تربیت پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم
ظاہرا و باطنا ایشانرا و استخلاف ایشان نص و اشارہ تمہید اصول آن کارہا و تاسیس قواعد
آن مطلبہا مداخلت پیغامبر است دران امر پس احساس میکند بہ نیابت پیغامبر دران
امر و رنگ انیمغی در نفس ناطقہ او فرو میرود و قوے قلبیہ و عقلیہ او را در ہیجان می آرد و گویا
جارحہ از جوارح پیغامبر میگردد و رحمت خاص الہی کہ در حق پیغامبر مصروف بود در حق
او نیز ہمان رحمت کار میکند ازین جہت این بشارات و استخلاف مناط فضیلت شدند
وچون این نکتہ بخاطر اکثر علما نرسیدہ است ازین بشارات حسابی نگرفتہ اند و در باب فضائل
بران اعتماد کلی نکردہ اند ولکن الحق ما قلت اما افضلیت شیخین با عتبار تشبہ در جزء علمی پس از جہت
آنست کہ علم را دو نوع است نوعی کہ مخصوص بشیخین است او خل است در خلافت نبوت از
نوعی کہ مخصوص بمرتضی است و تفصیل این اجمال موقوف است بر دو تحقیق تحقیق اول
فاروق و مرتضی ہر دو مبشر ند بزیادۃ جزء علمی بصریح احادیث و صدیق اکبر بدلالت تضمنی
در حدیث اقتدوا بالذین من بعدی ابی بکر و عمر زیرا کہ مقتدا نمیباشد الا ممتاز در علم لیکن از تتبع
آثار منقولہ از ایشان ظاہر میشود کہ حضرت مرتضیؓ زیادہ تر بود در سرعت انتقال بمأخذ مسئلہ
لہذا محاسبات عجیبہ و قیاسات دقیقہ ازوی بشمار روایت کردہ شدہ است و فاروق در وقت
انعقاد اجماع بوی بیشتر اعتنا نمودی چنانکہ در مسائل بسیار تحریر نمودیم عن خنس ابن المعتمر

Marfat.com

ان علیا کان بالیمن فاحتفروا بئرا للاسد فجار حتی وقع فوقع فیها رجل وتعلق بآخر وتعلق الآخر باخر وتعلق
الآخر بآخر حتی صاروا اربعۃ فجرحہم الاسد فیہا فمنہم من مات فیہا ومنہم من اخرج فمات قال فتنازعوا فی
ذلک حتی اخذوا السلاح قال فاتاہم علی فقال ویلکم تقتلون مائتی انسان فی شان اربعۃ اناسی
تعالوا اقض بینکم بقضاء فان رضیتم بہ والا فارتفعوا الی النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال فقضی للاول ربع
الدیۃ وللثانی ثلث دیۃ وللثالث نصف دیۃ وللرابع الدیۃ الکاملۃ قال فرضی بعضہم وکرہ بعضہم وجعل
الدیۃ علی قبائل الذین ازدحموا قال فارتفعوا الی النبی صلی اللہ علیہ وسلم وکان متکئا فاحتبی قال سا اقضی
بینکم بقضاء قال فاخبران علیا قضی بکذا وکذا قال فامضی قضاءہ اخرجہ احمد وعن زید بن ارقم قال
بینا انا عند رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذ جاءہ رجل من اہل الیمن فجعل یحدث النبی صلی اللہ علیہ وسلم
ویخبرہ فقال یا رسول اللہ اتی علیا ثلثۃ نفر یختصمون فی ولد وقعوا علی امراۃ فی طہر واحد فقال
للاثنین طیبا نفسا بہذا الولد ثم قال انتم شرکاء متشاکسون (مختلفون) انی اقرع بینکم فمن قرع لہ فعلیہ الولد وثلث
الدیۃ لصاحبہ فاقرع بینہم فقرع احدہم فدفع الیہ الولد وضحک النبی صلی اللہ علیہ وسلم حتی بدت نواجذہ او
اضراسہ اخرجہ الحاکم وعن زر بن حبیش قال جلس رجلان یتغدیان مع احدہما خمسۃ ارغفۃ ومع الآخر ثلثۃ
ارغفۃ فلما وضعا الغداء بین ایدیہما مر بہما رجل فسلم فقالا اجلس للغداء فجلس واکل معہما واستوفوا فی اکلہم
الارغفۃ الثمانیۃ فقام الرجل فطرح الیہما ثمانیۃ دراہم وقال خذا ہذا عوضا مما اکلت لکما وثلثۃ من طعامکما
وقال صاحب الخمس الارغفۃ لی خمسۃ دراہم ولک ثلثۃ وقال صاحب الارغفۃ الثلثۃ لا ارضی الا ان یکون
الدراہم بیننا نصفین وارتفعا الی امیر المومنین علی ابن ابیطالب فقصا علیہ قصتہما فقال لصاحب الثلاثۃ
قد عرض علیک صاحبک ما عرض وخبرہ اکثر من خبرک فارض بالثلثۃ فقال لا واللہ لا رضیت منہ الا بمر الحق
فقال علی لیس لک فی مر الحق الا درہم واحد ولہ سبعۃ فقال الرجل سبحان اللہ یا امیر المومنین ہو یعرض
علی ثلثۃ فلم ارض واشرت علی باخذہا فلم ارض وتقول لی الآن انہ لا یجب لی فی مر الحق الا درہم
واحد فقال لہ علی عرض علیک صاحبک ان تاخذ الثلثۃ صلحا فقلت لا ارضی الا بمر الحق ولا یجب
لک فی مر الحق الا واحد فقال لہ الرجل فعرفنی بالوجہ فی مر الحق حتی اقبلہ فقال علی الیس الثمانیۃ

Marfat.com

الارغفۃ اربعۃ وعشرین ثلثا اکلتموہا وانتم ثلثۃ انفس ولایعلم الاکثر منکم اکلا ولا الاقل فتحملون فی اکلکم علی السواء قال بلی قال فاکلت انت ثمانیۃ اثلاث وانمالک تسعۃ اثلاث واکل صاحبک ثمانیۃ اثلاث ولہ خمستہ عشر ثلثا اکل منہا ثمانیۃ وبقی ارسبعۃ واکل لک واحدامن تسعۃ ولک واحد بواحدک ولہ سبعۃ فقال الرجل رضیت الآن اخرجہ ابوعمر فی الاستیعاب ودر مسئلہ عول گفت صار ثمنہا تسعا وفاروق زیادہ تر بود در مناظرہ ومشاورہ در مسائل شرعیہ تا اقیسہ متعارضہ را بسنجد وہمہ علما را بانچہ مرجح است قائل کند واختلاف از میان مردمان مرتفع شود واصل ثالث کہ اجماع است متحقق گردد لہذا ابن مسعود گفتہ است کان عمر اذا سلک مسلکا وجدناہ سہلا ودر زمان حضرت مرتضی اجماعی منعقد نگشت ومشاورتی با علما در میان نہ آمد وعلمی کہ در ہمہ اہل اسلام شائع گردد ظاہر نشد واین معنی ہر شخصے کہ ادنی معرفتی بآثار سلف داشتہ باشد واضح غیر محتاج بہ بیانست و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باختصاص ہریکی بصفتش اشارہ فرمودہ جای کہ در باب فاروق فرمودہ فاولتہ الدین ودر باب مرتضی فرمودہ اقضاکم علی وانا مدینۃ العلم وعلی بابہا زیرا کہ قضا موقوف بر سرعت انتقال ذہن است وحکمت نیز ہمچنان ودین عبارت از چیزیست کہ مردمان بروی جمع شوند واز صاحب ملت نقل کنند واصحاب مرتضی مختلف شدند در فہم کلام او وبہذا ہب شتی رونہادند مثلا جمعی از وی روایت کردند تبریہ خود از شرکت در دم عثمان و جمعی از کلام وی رضا بقتل وی فہم کردند کہ قتلہ اللہ وانا معہ قالہ ابن سیرین رواہ ابن ابی شیبۃ ہمچنین در ہر حادثہ مشکلہ از فقہ وغیر آن مثل تحریم متعہ وغسل رجلین کلمہای دقیقہ از حضرت مرتضی شنیدند ودر تطبیق آن متحیر ماندند وفتح باب اختلاف واقع شد واصحاب حضرت فاروق در اکثر احوال ہمین یک مدعا از کلام وی فہمیدند وبروی مختلف نشدند ودر انچہ رای اوست متحیر نگشتند فاروق خود باین نکتہ ایما نمودہ است جای کہ گفتہ ان النفجر ہکذا وخط راسہ الی حاجبیہ الا ان البر ہکذا وکشف راسہ واحتیاج بسنجیدن واقیسہ متعارضہ بمثالی واضح کنیم مثلا وزن کردن شیر سرعت انتقال بان خصیصہ مرتضویہ است وسنجیدن او با ادلہ شرعیہ

Marfat.com

وتنبیه بانکه بسیاری ازوجود معرفت حال که اطبا بآن قائل اند وتجربه بآن شهادت میدهد در
شرع معتبر نیست مثل آنکه علامت بلوغ انشقاق ارنبه اطبا دانسته اند ودر شریعت بجز بلوغ
خمسة عشر واحتلام واحبال وحیض وانبات عانه معتبر نداشته اند پس وزن شعیر هر چند اصلی
داشته باشد در مظان کلیه شرع معتبر نداشته اند ولهذا در مذاهب اربعه حکم این مسئله بجز بشهادت
یا یمین نگفته اند واین سنجیدن خصیصه فاروقیه است ومثلا تنبیه بانکه قرعه در امور مشتبهه فیصل
کننده است از خصائص مرتضویه است ونشست دادن او بانکه قرعه درجای است که حقوق
متساویه جمع شوند نه برای اثبات حقی ومثلا درصورتیکه شخصی خبر دهد بانکه بر مادر فلانی محتلم
شده ام وباین سبب اذیتی بفلانی لاحق شود علم مرتضوی حاکم بان است که اورا در آفتاب
ایستاده کنند وبرسایه او درنوزند زیرا که عالم خیال ظل عالم شهادت است وعلم فاروقی حاکم
بآن است که اورا زجری یا تنبیهی کنند تا ردع باشد ازایذا مانند آنکه آنحضرت صلی الله علیه وسلم
ازسب اموات کافرین منع کردند که لاتوذوا الاحیاء ومانند آنکه حضرت عمرؓ از هجو منع نمود وتحقیق
ثانی اشبه بخلافت نبوت آنست که همان علوم که ازانبیا منقول است در میان مشهور کرده
آید انچه مجمل است اورا در اجمال گذاشته شود وانچه مفصل است بتفصیل بیان کرده آید زیرا که
شارع هیچ چیز مجمل نگذاشته الا ازجهت حکمتی در اجمال او ومفصل نساخته الا ازجهت مصلحت در
تفصیل او وسنت انبیا علیهم الصلوات آنست که عمل مقصودتر باشد از علم وعلم بقدر تهذیب
نفوس عالم القا فرمایند وسخن دقیق با ایشان نگویند وچنان نکنند که افهام مخاطبین متحیر شوند
یا مستشرف شوند بآنکه ورای انچه بر زبان گویند در دل چیزی دیگر پنهان کرده باشند باز علمی
که به نیابت تعلیم آن کنند هر چند حواله بصاحب علم بیشتر باشد واستبداد ای کمتر وهر چند تقلید
زیاده تر وخوض بعقل کمتر وهر چند خروج از مضائق اختلاف بیشتر واجماع آرا بیشتر نیابت قوی
تر وخلافت محکم تر ازین غامض تر گوئیم فضیلتی که نملفار احاصل است آنست که علم موسس وممهد
پیغامبر را که بدرجهٔ شهرت نرسیده بشهرت رسانند تا جارحه باشند از جوارح پیغامبر در اتمام امراد

Marfat.com

وعلوم حادثہ اگرچہ بدقت نظر زیادہ باشد بجوی نمی ارزد در جنب جارحہ بودن از جوارح پیغامبر
ولہذا صحابہ با وجود آنکہ چندان تدقیق بسخن نکردہ اند مقبول تر اند عند اللہ و عند الرسول و عند الصالحین
من المومنین و معقولیان زمان ما ہر چند دقیقہ شناس انداز فیض الٰہی دور تر ند سہ فدائے
کوری خفاش چشم بینائی ۔ کہ نخیزد ز رخ آفتاب نیم شبی است ۔ و این سخن بہ نسبت معقولیان
زمان ما کہ بعلوم مستحدثہ مشغول شدہ از میراث انبیا محروم ماندہ اند گفتہ شد ہذا واللہ تعالے
ولیا ہم طریق الحق و از حضرت مرتضی مردم چیزہا نقل کردہ اند چون تفتیش آن چیزہا از جہت
اسناد کردہ می شود آن ہمہ متلاشی میگردد و اما جفر ابیض و مصحف فاطمہ پس باطل است بطریق
تواتر از مرتضیٰ نقل کردہ شدہ عن ابی الطفیل قال سئل علی ہل خصکم رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وسلم بشئی فقال ما خصنا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بشئی لم یعم بہ الناس کافۃ الا ما کان فی قراب
سیفی ہذا قال فاخرج صحیفۃ فیہا مکتوب لعن اللہ من ذبح لغیر اللہ لعن اللہ من سرق منا الارض
ولعن اللہ من لعن والدیہ ولعن اللہ من آوی محدثا اخرجہ احمد و اسانید متواترہ این حدیث
ہر کہ خواہد در مسند امام احمد مطالعہ نماید و اما معارف دقیقہ علم وحدت وجود پس باطل است
باتفاق جملہ علم از جناب مرتضی زیرا کہ جملہ علم از جناب او یا اہل سنت اند یا امامیہ یا زیدیہ
باستقرار تام معلوم میشود کہ غیر این ہر سہ فریق جمع ہمت بر حمل علم از انجناب نکردہ اند اما اہل
سنت پس علم وحدت وجود در طبقہ صحابہ و تابعین و تبع تابعین اصلا مذکور نبود و علمار اہل
تفلل ہر گز از اندانستہ اند از متاخرین آنانکہ باین قائل شدہ اند مستند ایشان کشف است نقل
اگر بطریق اعتبار سخن ازین باب گفتہ باشند آنرا بمبحث ما مساس نیست و اما زیدیہ پس راہ
ولایت را بکلی منکر ند و این راہ از ائمہ خود نقل میکنند خلفاً عن سلف و اما امامیہ پس آنہا
نیز منکر ند کما لا یخفی پس این علوم اگر از حضرت مرتضیٰ مروی میبود لا محالہ یکی ازین سہ فریق
آنرا نقل میکرد و بران قائل میشد و اما ز بردہ بنیات پس حال آن از ان رسواتر است کہ احتیاج
بتسرید بیان داشتہ باشد انچہ از ان جناب ثابت شدہ ہمین علم سنت است و فقہ و تہذیب

Marfat.com

نفس دحملہ علم ازوی در ہمین ابواب با یکدیگر بہ بردومات مشغول اند گوی وچوگان درمیان دانند
واگر بفرض چیزی ازین ابواب ثابت شود از جنس خلافت نبوت نیست و با مبحث ما مساس
ندارد وانچہ ازین علوم از حضرت مرتضی روایت کردہ شدہ وی بآن متفرد نیست یکی از علماء
صحابہ است و روایات او ہمدوش روایات عبداللہ بن مسعود مثلا مزیتی کہ از وی ادراک
کردہ میشود ہمان خصلت است کہ ذکر آن کردیم اما افضلیت شیخین باعتبار تشبہ در جزء عملی نفس
ناطقہ بنسبت سیاست مدن و ترتیب جیوش پس امری است ظاہر کالشمس فی رابعۃ النہار
در وقت شیخین عالم مجتمع بود بر رای واحد و اختلاف درمیان ایشان نی ہمہ با ہم متفق مشغول
بجہاد کفار بود نداشتند ار علی الکفار رحماء بینہم صفت حال ایشان بود و در ایام حضرت مرتضی اختلاف
در اختلاف واقع شد و مردمان احزاب متحزبہ گشتند سیوف مسلمین از کفار مغمود گشت و درمیان
خود با مسلول و ہر تدبیری کہ برای [illegible] بی انتظامی واقع شد خرق را متسع ساخت و عائد
بامنی و اطمینانی نشد تا آنکہ ہمہ امرار دست مرتضی برآمد و بجز حوالی کوفہ در تصرف نماند آن
نیز با ہزاران منازعت و مزاحمت موافق و مخالف بر اصل این حکایت متفق اند ہر چند
در تصویب و تخطیہ و در معذور داشتن و عکس آن مختلف باشند **سوال** اگر گوئی کہ فتح عراق
و شام و مصر و کسر کسری و قہر قیصر و ہمہ امت را بمنزلہ یک تن ساختن بعد آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم تحمل کہ بسبب امور خارجیہ بودہ باشد مثلا تعلق ارادہ حق عز و علا بتائید اسلام و غلبہ مسلمین
بر کافرین کما قال عز من قائل ولقد سبقت کلمتنا لعبادنا المرسلین انہم لہم المنصورون وان
جندنا لہم الغالبون و مثلا مردمان در عصر اول خوی فتنہ و فساد نداشتند و این خصلت آہستہ
آہستہ درمیان ایشان پیدا شد و ببرکت صحبت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم رغبت قویہ داشتند
در جہاد و چون زمان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بعید شد آن برکت مستتر گشت و درین صورت
این امور شبیہ افضلیت نباشند اگر متقدم در زمان متاخر می بود احوال متاخر بر روی
کار می آمد و اگر متاخر در زمان متقدم میبود احوال متقدم متحقق میشد **جواب** گوییم کہ فیض الہی

Marfat.com

هرچند متوقف نیست بر استعدادی دون استعدادی لیکن سنة اللہ بران جاری شدہ کہ فیض الٰہی
جاری نمیشود مگر بر دست کسی کہ مستعد آن باشد پس از جریان فیض الٰہی بر دست کسی فضل
او میتوان شناخت ولا نسلم کہ در عصر اول خوی فتنہ نداشتند نمی بینی کہ بعد وفات آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم بسیاری مرتد گشتند و جمعہ قائم نمیشد الا در سہ مسجد مسجد حرام و مسجد مدینہ و مسجد جواثی بتدبیر
صائب شیخین ہمہ رجوع کردند باسلام و اگر جائز باشد کہ از شخصی اعمال حسنہ ظاہر می شود بر
اتفاق حمل کنند و آن افعال را بخلفی راسخ منسوب نسازند قاعدہ عقل باطل شود و سفسطہ
لازم آید و اگر بر سنت الٰہی حوالہ کنند و ازان افعال مدحی و ذمی بصاحب آن راجع نشود قاعدہ
امر معروف و نہی منکر و تفاضل بین الناس برانداختہ گردد و ہمین مقال جاری شود در مدح
و اوصاف مدحیہ او را اعتدادی نباشد سبحانک ہذا بہتان عظیم یکی از دلائل بطلان این ظن آنست
کہ صحابہ کہ این جماعہ را دیدند و صحبت داشتند از افعال ایشان باخلاق ایشان پے بردند و آن
اخلاق را در وصف ہر یکی بیان نمودند چنانکہ از ابن عباس نقل کردیم و بعد اللتیا و التی اینچہ
مدار افضلیت در خلافت نبوت است جارحہ از جوارح پیغامبر بودن است و اتمام کار پیغامبر بعد
از صعود او بر فیق اعلی بر دست خلفای او با صل اخلاق مثل شجاعت و حکمت کار بندیم
چون اینمعنی در شیخین یافتیم معتقد افضلیت ایشان شدیم **سوال** اگر گوئی کہ مقصود حضرت مرتضی
ازین حروب اظہار حق بود و نفی باطل پس حروب او نیز بحقیقت نوعی از جہاد باشد **جواب** گوئیم کہ
شبہ نیست در آنکہ قصد حضرت مرتضی بجز اصلاح نبود و از ہمین جہت لوثی ازین مقاتلات
بدامن او نرسید اما جارحہ بودن از جوارح پیغامبر غیر مسلم است زیرا کہ اگر نفی این فسادہا مقدر
میبود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بآن امر میکردند و نبوعی از سبب در ان مداخلت می نمودند
چنانکہ در فتح شام و عراق فرمودند و آن سعیہا منتج ثمرات خود می بود چون نفی این فسادہا واقع نشد
بلکہ ہر تدبیری منعکس گشت دانستیم کہ ازان جنس نیستند کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از
نزدیک خدا تعالی بآن موعود شدہ باشند و چون پیش از اتمام متوفی شدند دیگری بآن قیام

Marfat.com

نمود دبر دست دیگری صورت گرفت اری انیمغی در قتال خوارج متحقق است وبشارت انحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم دران حادثہ واقع وحضرت مرتضے خود این واقعہ را بیان کرد عن ابی کثیر مولے
الانصار قال کنت مع سیدی مع علی بن ابی طالب حیث قتل اہل النہروان کان الناس
وجدوا فی انفسہم من قتلہم فقال علی یا ایہا الناس ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قد حدثنا باقوام
یمرقون من الدین کما یمرق السہم من الرمیۃ ثم لا یرجعون فیہ ابدا حتی یرجع السہم علی فوقہ وان
آیۃ ذلک ان فیہم رجلا اسود مخدج الید احدی یدیہ کثدی المراۃ لہا حلمۃ کحلمۃ ثدی المراۃ حولہ سبع
بلبات فالتمسوہ فانی اراہ فیہم فالتمسوہ فوجدوہ فکبر علی فقال اللہ اکبر صدق اللہ ورسولہ
وانہ لمتقلد قوسا لہ عربیۃ فاخذہا بیدہ فجعل یطعن بہا فی مخدجتہ ویقول صدق اللہ ورسولہ
وکبر الناس حین راوہ واستبشروا وذہب عنہم ما کانوا یجدونہ اخرجہ احمد وعن الحسن عن
قیس بن عباد قال کنا مع علی فکان اذا شہد مشہدا او اشرف علی اکمۃ او ہبط وادیا قال سبحان
اللہ صدق اللہ ورسولہ فقلت لرجل من نبی یشکر انطلق بنا الی امیر المومنین حتی نسالہ
عن قولہ صدق اللہ ورسولہ قال فانطلقنا الیہ فقلنا یا امیر المومنین رایناک اذا شہدت مشہدا
او ہبطت وادیا او اشرفت علی اکمۃ قلت صدق اللہ ورسولہ فہل عہد رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم الیک شیئا فی ذلک قال فاعرض عنا وانحنا علیہ فلما رای ذلک قال واللہ ما عہد الی
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عہدا الا شیئا عہدہ الی الناس ولکن الناس وقعوا علی عثمان فقتلوہ وکان
غیری فیہ اسوۃ حالا وفعلا منی ثم انی رایت انی احقہم بہذا الامر فوثبت علیہ فاللہ اعلم اصبنا ام
اخطانا اخرجہ احمد اما افضلیت شیخین باعتبار زیادت در خبر علی نفس ناطقہ نسبت تاثیر صحبت
در نفوس ہمنشینان ومعاملہ کنندگان بواسطہ استماع این جماعہ اقوال ایشانرا ومشاہدہ بجماعہ
احوال واقوال ایشانرا پس ظاہر است اما تاثیر اقوال پس بیان آن آنست کہ مسلمین در
زمان شیخین متفق بودند باخذ بسنت ظاہر اکہ معتبر بفقہ است وباطنا کہ معبر باحسان وطریقت
است ومواخذہ شیخین اصحاب را باین دو طریق وتادب ایشان با وجود آنکہ شرف صحبت

ا ۱۲ یکون بمجرد فی نہج بعضہم
او یعنی ناقص الخلق وہو
بالہمز یکون کذلک وہو
ح بلغۃ بنت بالہمز یعنی
بعرق ۱۲
۱۲

انحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دریافتہ بودند و باشیخین در اصل صحبت و علم و جہاد ہمعنان بودند مانند
سعد بن ابی وقاص و معاذ بن جبل و ابو عبیدۃ بن الجراح و حذیفہ و عبد اللہ بن مسعود شواہد
این بسیار است تا جائی کہ ناظر متعجب شود و داند کہ این تاثیر غیبی است ۵ ہیبت حق است
این از خلق نیست ۵ ہیبت این مرد صاحب دلق نیست ۵ قصہ بنا کردن سعد بن ابی وقاص
خانہ را و نصب کردن دروازہ بر اسلوب خانہ ہای اکاسرہ باز شکستن آن بموعظت فاروق
مشہور است و عزل خالد با آنہمہ شجاعت و جلالت کہ داشت و مواخذہ کردن فاروق او را
بر صلہ شاعری و عدم ثوران فتنہ ازان و تہدیدات فاروق عمرو بن العاص را و امثال او
در کتب تاریخ و رقائق مذکور است و تقریر ادلہ مسائل را و اجتماع آرا بر انچہ بمقتضای رای او بود
مثل حادثہ وضع خراج در کتب آثار مسطور است چون نوبت خلافت بمرتضی رسید قلوب ایشان
متفرق شدند و نفوس ایشان سر برآوردند و در مسئلہ اثبات خلافت و جواز تحکیم و عذر از استیفاء
قصاص حضرت ذی النورین ہر چند تقریر مطول تر شد مغلق تر گشت و شبہات بیشتر
در میان آمدند و لاسیما از صحابہ ہیچکس از رائی خود برنگشت و این حکایتہا را موافق و مخالف
ہر دو متفق اند اگرچہ ہر یکی سر حکایت بمقتضای مذہب خود کردہ باشد و اما تاثیر احوال پس
ازان میتوان دانست کہ مصاحبان شیخین ہمہ متادب ماندند بشریعت و راغب باحسان
و از کسی حرکتی شنیعہ ظاہر نشد و مصاحبان حضرت مرتضیؓ اکثر ایشان سپاہی منشان بودند
اہل طمع و حرص و حقد و حسد و با حضرت مرتضی خلوص محبت نداشتند و نہ رسوخ انقیاد چنانکہ
جناب مرتضی مکرر از ایشان بر سر منبر شکایت ہا می کرد کہ کاشکی اہل کوفہ را صرف کنیم با اہل شام
مانند صرف دراہم و دنانیر دہ کس را دہم و یکی بستانم و بیوفائی ہا از ایشان ظاہر شد چنانکہ
تا حال الکوفی لا یوفی مثل سائر است و با حسن مجتبی و حسین شہید کربلا رضی اللہ عنہما انچہ از
بیوفائی ہا کردند محتاج بیان نیست و جمعی کہ خلوص محبت و رسوخ انقیاد داشتند در اعتقاد
خود شیعہ و گبر بہ افتادند جمعی افراط کردند در اعتقاد و تعظیم تا انجا رسانیدند کہ حد غیر نبی نباشد و

Marfat.com

حضرت مرتضی ایشانرا ازین افراط مکرر باز میداشت والیشان منزجر نشدند چنانکه قصه ها
بسیار نسبت بجماعه که در صحابه طعن میکردند منقول است وجمعی تفریط کردند دون انچه در حق او می
بایست وجمعی متوسط الحال بودند والیشان اصحاب عبدالله بن مسعود اند ودر حمل کلام او
بر معنی مناسب نیز مختلف شدند جمعی انهمه مبالغه ها وتاکید ها که بر سر منبر میفرمود اصغا نمیکرد
ومیگفتند مرد محارب است میگوید خلاف انچه در خاطر دارد وهمین عقیده فاسده تخم مذاهب
فاسده شد از تقیه واختیار انچه مخالف جمهور باشد چنانکه شیعه میگویند وجمعی حمل کردند کلام
او را انچه موافق جماعه باشد والیشان اصحاب عبدالله بن مسعود بودند وروایات الیشان
همانست عمده نزدیک اهل سنت وجماعت پس اگر تاثیر صحبت مرتضی ایشانرا می گرفت این
اختلافها پیدا نمیشد چنانکه در زمان انحضرت صلی الله علیه وسلم وشیخین پیدا نشد **سوال** اگر گوئی
که حضرت مرتضی بمر الحق دعوت می نمود وشیخین از مر الحق یک پایه فرود تر می آمدند ویا گوئی
مخاطبات مرتضی غامض تر بود وعامه را دست بمعانی کلام او نمیرسید وشیخین در کلام سهل
التناول افتاده می گفتند یا گوئی احوال مرتضی تجرد وملکیه ما مل تر بود واحوال شیخین به نشستر به
واختلاط مناسب تر ومناسبت شرط است درمیان موثر ومتاثر پس اختلاف قوم هم ناشی
از کمال وافضلیت مرتضی است واگر مرتضی ایشانرا انچه می بایست ارشاد فرمود والیشان
بقبول او کار نکردند نقص انجماعه عاضیه ثابت میشود نه نقص مرتضی چنانکه جمعی با انحضرت
صلی الله علیه وسلم نگرویدند وبسبب نگرویدن الیشان نقصی با انحضرت صلی الله علیه وسلم
عائد نشد بلکه دائره شقاوت بر الیشان افتاد **جواب** گوئیم الحق هیچ نقصی بمرتضی عائد نیست
ومذهب اهل سنت اثبات نقص بمرتضی بوجهی از وجوه نیست بحث در فضیلت وافضلیت
باعتبار تشبه به پیغامبر صلی الله علیه وسلم میرود وخدا تعالی در باب منت بر پیغامبر وبر اصحاب
او میفرماید هو الذی ایدک بنصره وبالمؤمنین والف بین قلوبهم لو انفقت ما فی الارض جمیعا
ما الفت بین قلوبهم وقال واذکروا نعمت الله علیکم اذ کنتم اعدا فالف بین قلوبکم فاصبحتم بنعمته

Marfat.com

اخوانا دمعلوم است بوجہی کہ امکان شک ندارد کہ عرب پیش از زمان انحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
اجہل ناس واقطع الیشان بودند بارحام خدا تعالی ہمہ را بفیض صحبت انحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
متفق ساخت وتالیف فرمود واہل بدو وحراس ضب ویربوع را متاوب بآداب انبیا گردانید
وہر کسی ہر چسب استعداد خود از مائدہ کرم آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فائدہ گرفت الا ہر مار دی متمردی
کہ ختم اللہ علی قلوبہم وعلی سمعہم وعلی ابصارہم غشاوہ حال وی است وہمچنین در زمان شیخین اکثر
ناس بر حسب استعداد بہرہ برداشتند الا اشقیای چند پس میزان رحمت عامہ ظہور لطف است
در حق اکثر افراد انسان نہ کل آن ما را بحث در ہمین صفت کہ رکن اعظم نبوت وخلافت ہمین
تواند بود دستہ اللہ دستہ رسل اللہ آنست کہ مرا لحق را باشہد مدارات برآمیزند تا مجنونی باشد کہ
بیماران امراض نفسانی بگلو توانند فرو برد اندازخص در شریعت نازل شدند وآنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم با منافقان مدارات نمود ونیز دستہ رسل اللہ آنست کہ مخاطبات غامضہ با الیشان
القا ننمایند تا دل الیشان متحیر نگردد وبا الیشان بر روش الیشان باشند تا اخذ فیض توانند کرد
ولہذا خدا تعالی آدمیان را پیغامبر ساخت نہ ملائکہ را چنانکہ در قرآن عظیم مکرر بیان فرمود پس
مشابہت کاملہ با انبیا ہمین است کہ باین نوع معاملہ کنند وہر کہ این صفت در وی اکمل وی
افضل امت باشد باعتبار نشر ملت وپرورش اہل ملت وہمین است تفسیر افضلیت مد خلافت
پس مانع از ظہور این صفت ہر چہ باشد خواہ شدت ورع وغموض قول ونلبہ تجرد یا خیر آن از
کمال نیابت وتمام خلافت وانتہا در تشبہ با پیغامبران در انچہ بنفع ملت عائد است باز داشتہ
است واین سخنی است کہ بر سبیل تنزل گفتہ می شود والا اگر مرا لحق را بر شگافیم بہ نسبت تجوز
در ماکل وملابس وتقلل معاش ومانند آن مسلم است وبا مبحث ما تعلقی ندارد واختصاص
آن مسلم نیست واگر بہ نسبت اموری کہ بخلافت وریاست تعلق دارد وبہ نسبت ترک
مقاتلات مسلمین کہ خطر آن اعظم است بگوئیم مرا لحق بجانب شیخین است ونہایت امر مرتضی
آن باشد کہ لا لہ ولا علیہ واگر بہ نسبت قلت اعتنا بتالیف جمعی کہ ہمراہ او بودند اعتبار کنیم پس

Marfat.com

مرا بحق تالیف ایشان ست چنانکه آنحضرت صلی الله علیه وسلم کردند زیرا که انتظام مسلمین چون بغیر
اینمعنی متحقق نمیشود و اینمعنی یکی از امور مهمه باشد و همچنین اگر غموض سخن را بر نمگافیم به نسبت
علوم دقیقه محل بحث نیست بلکه واقع هم نیست چنانکه بتفصیل بیان کردیم و اگر نه نسبت توریه
در سخن و دور و در رفتن در مقتضای الحرب خدعة اعتبار کنیم موجب مدحی نمیباشد و همچنین دعوی
مائل بودن تجبر با وجود آنهمه مداخلات و منازعات و کشش و کوشش که سابقاً از هیچ خلیفه مثل
آن ظاهر نشد اگرچه منتج ثمرات نگردید گنجائش تسلیم ندارد و بون بائن است در آنکه همه عرب بعد انهماک
در رذائل نفس از زین مهالک صعبه بقبض آنحضرت صلی الله علیه وسلم بقدر استعداد خود ها خلاص
شوند الا ماردی متمردی که ختم الله علی قلوبهم صفت اوست و قلیل ما هو و همه عرب بعد خلاص
از رذائل و تمرن بر فضائل در مهالک صعبه واقع شوند بقدر استعداد خود ها الا هر نیک بختی که باد
حوادث نیکبختی او را نه جنباند و قلیل ما هو و اگرچه این چیز ها در جلالت مرتضی قدح نمیکند زیرا که وزر آن
مخالفان بران مخالفان است فقط لیکن چون رجوع ثواب اعمال به پیشوای قوم امر مقرر است
می باید که اجور اعمال تابعان شیخین زیاده عائد شوند و بحضرت مرتضی اجر بعض تابعان عائد شود
و از دیگران نه اجر عاید شود و نه وزر و اینمعنی در افضلیت کافی است اما افضلیت شیخین باعتبار
تحمل اعباء دعوت پس بیان او انست که اعباء دعوت سه نوع بوده اند نوعی که پیش از هجرت
بود و وقتی که آنحضرت صلی الله علیه وسلم اظهار دعوت اسلام نمودند و عرب همه بکفر و انکار برخاستند
و بایکدیگر بر این امر اتفاق نموده باینداء آنحضرت صلی الله علیه وسلم و اصحاب مشغول گشتند در نیوقت
صدیق اکبر و عمر فاروق سبب کسر جماعه کفار و قمع حد ایشان گشتند چنانکه تقریر آن گذشت که
صدیق اول کسی است از احرار بالغین که مسلمان شد و بر فقراء صحابه انفاق نمود و آنحضرت
صلی الله علیه وسلم فرمودند ما نفعنی مال احد ما نفعنی مال ابی بکر و در مشاق آنحضرت صلی الله
علیه وسلم نصرت داد و فاروق سبب عزت اسلام و غلبه مسلمین گردید بخلاف مرتضی که در آن
عصر صغیر بود زیرا که وقت اسلام هفت ساله بود یا ده ساله عن عمر رضی عفیرة قال سئل محمد بن کعب

Marfat.com

القرظی عن اول من اسلم اعلی او ابو بکر قال سبحان اللہ علی اولہما اسلاما وانما اشتبہ علی الناس
لان علیا اخفی اسلامہ من ابی طالب واسلم ابو بکر فاظہر اسلامہ ولا شک عندنا ان علیا اولہما
اسلاما اخرجہ ابو عمر فی الاستیعاب وعن حبۃ العرنی قال رایت علیا ضحک علی المنبر لم ارہ ضحک
ضحکا اکثر منہ حتی بدت نواجذہ ثم قال ذکرت قول ابی طالب ظہر علینا ابو طالب وانا مع رسول
اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ونحن نصلی بطن نخلۃ فقال ماذا تصنعان یا ابن اخی فدعاہ رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم الی الاسلام فقال ما بالذی تصنعان باس او بالذی تقولان باس ولکن
واللہ لا تعلونی استی ابدا وضحک تعجبا بقول ابیہ ثم قال اللہم لا اعرف ان عبدت لک من ہذہ الامۃ
عبدک قبلی غیر نبیک ثلاث مرار لقد صلیت قبل ان یصلی الناس سبعا اخرجہ احمد ونوعی کہ بعد
از ہجرت بود تا وفات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وشیخین ومرتضی بعد اشتراک در تحمل اعبار جہاد
مختلف شدند مرتضیٰ بشجاعت پہلوانی پیش قدمی کرد وشیخین بمشورت کہ شعبہ ایست از شجاعت
ملوک وامرا واگر کسی تامل بلیغ واستقرار تمام بکار برد بداند کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم قدری
کہ با شیخین مشورہ کردہ اند واصغاء صلاح دید ایشان نمودہ با دیگری نکردہ اند وانیمعنی از خصائص
وحکایات ظاہر است ونوعی کہ بعد وفات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ظاہر شد در اموری کہ در
بعثت آنحضرت داخل بود کما قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اوتیت مفاتیح الارض لیکن
صعود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بملاء اعلی پیش از ظہور آن مقدر بود پس شیخین بطریق نیابت
آنمعنی را سر انجام دادند دران باب ہیچ لاحقی را لحوق بایشان ممکن نشد چہ جای مساوات
ومسابقت وحضرت مرتضی انیمعنی را روشن تر او انمود گفت سبق رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
وثنی ابو بکر وثلث عمر ثم خبطتنا فتنۃ فہو ما شاء اللہ واین قول از مرتضی بطریق تواتر روایت
کردہ شدہ وہر کہ اسانید آن منجوا ہد در مسند احمد نظر کند وحضرت مرتضی در ایام خلافت خود در
شغل مناقشہا ومنازعہا افتاد ودر ایام او ہیچ بلد مفتوح نشد وہیچ فتحی ظاہر نگردید بلکہ جہاد
بالکلیہ مسدود ماند پس باعتبار تحمل اعبار جہاد شیخین افضل وارجح شدند باید دانست کہ شجاعت

Marfat.com

دو قسم است شجاعت پهلوانان و شجاعت امرا شجاعت پهلوانان غلبه بر اقران است در مبارزت
بقوت بطش و ثبات قلب و شجاعت امرا فتح بلاد و هزیمت دادن جیوش است بسیاست جیش
و حسن استعمال انها در مواضع آنها با ثبات قلب و زیادت عقل و عدالت و دانستن هر چه در وقت
مطلوب است از صلح و جنگ و تانی و عجلت و دانستن معرفت هر یک از افراد جیش و کار
مطلوب گرفتن از ایشان و گاهی این دو شجاعت مفترق میشوند چنانکه عنتر موصوف بود
بشجاعت پهلوانی فقط و امیر تیمور بشجاعت امرا فقط پس تیمور اشجع ملوک بود هر چند منقول
نشد که با پهلوانی مبارزت کرده باشد و او را از پا افگنده باشد و هر چند حضرات خلفا همه متصف
بودند بهر دو شجاعت اما حضرات شیخین را فضل بود در شجاعت امرا و حضرت مرتضیٰ را زیادت
بود در شجاعت پهلوانان و اینمعنی بدیهی است بنسبت کسی که سیرت کسبی همه ایشان و اثار منقوله
همه از ایشان دانسته باشد و شجاعت امرا انفع است در تمشیت ملت و شجاعت پهلوانان
نیز در ان دخلی دارد بقدر خود و لهذا نصیب آنحضرت صلی الله علیه وسلم که میزان سرف و فضل
است و منتهای آن از شجاعت امرا او فر و اتم بود بنسبت شجاعت پهلوانان و همچنان از
روساء دین و دنیا شده آمده است اما افضلیت شیخین باعتبار نشر علوم دین بیان آن آنست
که افضل علوم قرآن عظیم است و جمع کننده قران و نصب کننده قاریان در آفاق شیخین
اند و حضرت مرتضیٰ هر چند روایت قرآن کرده است اما روایت آن نکرده اند الا اصحاب عبد الله
بن مسعود از اهل کوفه مثل زرین حبیش و ابو عبد الرحمن السلمی و ایشان اول بار قران را بر
عبد الله بن مسعود خوانده بودند و بر مرتضی دو باره گذرانیدند و اگر نمیگذرانیدند هم روایت ایشان
صحیح می بود عن سعد بن عبیدة عن ابی عبد الرحمن السلمی عن عثمان عن النبی صلی الله علیه وسلم
قال خیرکم من تعلم القرآن وعلمه قال واقرانی ابو عبد الرحمن فی امرة عثمان حتی کان الحجاج
قال وذلک الذی اقعدنی مقعدی هذا اخرجه البخاری و بعد از قران عظیم حدیث آنحضرت است
صلی الله علیه وسلم و فاروق محدثین را در آفاق فرستاد و اصل علم حدیث همانست از جمله ایشان

Marfat.com

عبداللہ بن مسعود بود در کوفہ و روایت او در کوفہ ثابت است و از جملہ ایشان ابو موسی و جمعی دیگر
در بصرہ و ہمچنان در شام جمعی از صحابہ امام مرتضی در بلاد کسی را نصب نکردی در حدیث مثل عبداللہ بن مسعود ست
لیکن اینجا فرقی ہست کہ اہل حدیث از آنے اند و آن آنست کہ اصحاب عبداللہ بن مسعود ثقات و فقہا اند و رواۃ حضرت
مرتضی لشکریان مستور الحال و حدیث مرتضی بدرجہ صحت نرسیدہ است الا آنچہ اصحاب عبداللہ بن مسعود در روایت کردہ
اند عن ابن ابی ملیکۃ قال کتبت الی ابن عباس اسالہ ان یکتب لی کتابا و یخفی علیہ عنی فقال ولد ناصح انا اختار لہ
الامور اختیارا و اخفی عنہ قال فدعا بقضاء علی فجعل یکتب منہ اشیاء و یمر بہ الشیء فیقول واللہ ما
قضی بہذا علی الا ان یکون ضل و عن ابی اسحق قال لما احدثوا تلک الاشیاء بعد علی قال
رجل من اصحاب علی قاتلہم اللہ ای علم افسدوا و عن ابن عباس قال سمعت المغیرۃ
یقول لم یکن یصدق علی علی فی الحدیث عنہ الا من اصحاب عبداللہ بن مسعود روی الاحاد
الثلثۃ مسلم فی مقدمتہ صحیحہ و اما اہل مدینہ و اہل شام از حضرت مرتضی حدیث ندارند الا قلیلی
و بعد از قرآن و حدیث مدار اسلام بر فقہ ست و امہات فقہ مسائل اجماعیہ عمر فاروق است
و اگر اکثر اہل اسلام را بنظر امتحان نگاہ کنی حنفیان و مالکیان و شافعیان اند اما مذہب مالک
پس مبنا آن مؤطا است و در مؤطا از روایت مرتضی بجز چند حدیث مرفوعہ و چند اثر شمردہ شدہ
منقول نیست و ہمچنین در مسند ابی حنیفہ و آثار امام محمد کہ مبنای فقہ حنفیہ است از روایت مرتضی
بجز چند حدیث مرفوع و چند اثر شمردہ شدہ زیادہ از انچہ در موطا است بقلیلی منقول نیست و ہمچنین
در مسند شافعی کہ مبنای مذہب شافعیہ است از روایت مرتضی بجز چند حدیث مرفوع و چند اثر
موقوف کہ بنسبت احادیث مرویہ از دیگران در نہایت قلت است منقول نیست و کسی
کہ بر اصول و امہات این مذاہب اطلاع دارد شک نمیکند در آنکہ اصل این مذاہب مسائل
اجماعیہ فاروق است و آن مانند امر مشترک است در میان ہمہ آنہا بعد ازان اعتماد بر فقہاء
صحابہ از اہل مدینہ مانند ابن عمر و عائشہ و دو فقہا سبعہ از کبار تابعین مدینہ و زہری و مانند
آن از صغار تابعین مدینہ اصل مذہب مالک است کہ صورت خاص مذہب او ازان پیدا شدہ

Marfat.com

همچنین اعتماد بر فتاوی عبداللہ بن مسعود در غالب حال و بر قضایاے مرتضی در بعض
احوال بان شرط کہ اصحاب عبداللہ بن مسعود روایت کردہ باشند و اثبات نمودہ و بعد ازان
بر تحقیقات ابراہیم نخعی و شعبی و تخریجات ایشان اصل مذہب ابی حنیفہ است کہ سبب آن صورت
خاص مذہب او پیدا شدہ و همچنین تفتیش معتمد فقہائی مکہ و مدینہ و عرض اقوال ایشان بر
احادیث مرفوعہ و تشقیف آنہا بر قواعد اصول و تطبیق مختلفات از آنہا و مانند آن سبب صورت
خاص مذہب شافعی شدہ است (راست کردن ۱۲) و جمع و تنقیح احادیث مرتضی و آثار مرتضی نیست اما انیمعنی را
بجز ماہر در اصول و امہات این مذاہب نمیتواند شناخت و بعد ازان علم سیر در قائق است
و حضرت مرتضی یکی است از علماء صحابہ درین باب متساوی القدم با عبداللہ بن مسعود (بل تمام از ۱۵ پ ۱۲) و غیر
آن اما استناد و نحو بحضرت مرتضی پس امریست اعتباری و نقلی بآن صحیح نشدہ عن عاصم عن
مورق العجلی قال قال عمر بن الخطاب تعلموا الفرائض واللحن والسنن کما تعلمون القرآن
اخرجہ الدارمی و فی الدر لنثیر اللحن یرید تعلموا لغۃ العرب باعرابہا و فی الکشاف فی تفسیر قولہ تعالے
ان الذین برئی من المشرکین و رسولہ فی تاویل روایۃ و رسولہ بالجر علی الجوار و قیل علی القسم
کقولہ لعمرک وحکی ان اعرابیا سمع رجلا یقرأ ہا فقال ان کان الذین برئی من رسولہ فانا منہ برئی
فلببہ الرجل الی عمر فحکی الاعرابی قرارتہ فعندہا امر عمر بتعلیم العربیۃ انتہی و این قصہ دلالت میکند
بر آنکہ عجمیانرا مقید ساختن بنحو نشاید ان فاروق بود اما تصوف بمعنی سلوک و تہذیب باطن
پس نمی بینیم کہ حضرت مرتضی در روایت این باب اکثر باشد از ابن مسعود و ابن عمر مثلاً
سوال اگر گوئی کہ حضرت مرتضی اعلم ناس بود بقرآن و سنن و مردمان از وی آنہمہ روایت
کردند اما بسبب سوء تحمل ایشان علم او مختلط شد و انتفاع تام بآن متحقق نگشت پس افضلیت
مرتضی را ازین معنی چہ خلل رسید **جواب** گوئیم آری فضل مرتضی را فی نفسہ انیمعنی خلل نکرد و نہ
استحقاق او خلافت را و ہمین است عقیدہ ما ولیکن نیابت پیغمبر را از جہت جارحہ بودن
و از انچہ خدا تعالی اجمالا پیغمبر را داد و تفصیل او بر دست یکی از امتیان او مطلوب بود خلل نمایان کرد

Marfat.com

زیرا کہ خلیفہ پیغامبر بحقیقت مانند نے است کہ در دہان نائی باشد ۵ او بجز نائی دماجزنی
نایم + او دمی بی ما و مالی وی نہ ایم + پس ارادہ الٰہی منعقد میشود بظہور علم و رشد در افراد
انسان و رفع مظالم ایشان و انقیاد عالم انیمعنی را از ارادہ ہرگز متخلف نیست کما قال عز من
قائل ولقد سبقت کلمتنا لعبادنا المرسلین انہم لہم المنصورون وان جندنا لہم الغالبون و این
بمثابہ آنست کہ در دل نائی غزلی بہم میرسد کہ متمام راست یا عشاق را مثلا در ضمن فلان
غزل بسراید بعد ازان رنگی ازین ارادہ در قوای عقلیہ و قلبیہ پیغامبر فرود می آید و قوای
او را با فعال مناسبہ بآن مقصد در ہیجان می آرد و پیغامبر منقاد این رنگ شدہ بہر روش
ممکن در سینہ این مقصود مداخلت میفرماید و این بمثابہ آنست کہ نائی صوتی از گلوی خود
بر می آرد کہ اجمال ہمان نفس نائیست کہ بر روی کار خواہد آمد اما برای رفع صوت یا تحسین آن
نی را بر دست میگیرد بر دہان خود می نہد بعد ازان ہمان ارادہ الٰہی بواسطہ ہمت پیغامبر
و عزیمت او و مداخلت او و نسبت او در نفس شخصے کہ مستعد آن کار بودہ است کار میکند
و از وی آن افعال انشا مینماید و این بمثابہ آنست کہ از نی صوتی حزین بر میخیزد و او سفیری
بیش نیست انیست معنی خلافت نبوت و این فضیلتی است قطع نظر از قابلیت و استعداد
اگر در فضیلت جمعی مشترک باشند و ارادہ الٰہی تخصیص یکی ازان جمع کند با عتبار مصالحی کہ
خدا تعالی بعلم آن متفرد است این شخص افضل امت باشد و نائب مطلق پیغامبر انجا رجوع
بالفعل مطلوب است نہ وجود بالقوۃ و تفاضل انبیا از ہمین جہت بکثرت امت واقع است
در حدیث معراج آمدہ است کہ حضرت موسی علیہ السلام چون کثرت امت آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم دید ندرقت کردند و گفتند بعث بعدی غلام یدخل الجنۃ من امتہ اکثر ممتن یدخل
من امتی و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند تر و جوا فانی مکاثر بکم الامم اگر وجود بالفعل درین
فضیلت مطلوب نمیبود چرا کثرت طلب میکردند حال آنکہ فضل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
فی نفسہ ہمانست کہ سابق بود پس وجود خارجی اینجا شرح ارادہ الٰہی میکند و ہر چند کثرت

Marfat.com

فائده واقع شود خلافت نبوت محکم تر باشد واین فضیلت امری است که تا عارف تحقیقا
وتخلقا بان رنگین نشود کنه آن نداند در حجاب او را بر سائر فضائل نفهمد واین فقیر تا لحظه ازین
بستان نشمید بآن اشنا نشد واین بحثی است که بفن علیحده تعلق دارد لهذا البسط سخن درین
مسله نمی کنم واین فضیلت بحسب حقیقت خود مشروط باستعدادی نیست تو چون
ساقی شوی ورد تنگ ظرفی نمی ماند بقدر بحر باشد وسعت آغوش ساحلها لیکن
سنة الله بران جاری شده که این فضیلت ندهند مگر کسی را که جامع فضائل شتی باشد
جبلة وکسبا ومدتها رحمت الهی که به پیغامبر متوجه شده بود در ضمن آن پیغامبر باین شخص
نیز کار خود کرده باشد واخلاق کامله داشته باشد وعلوم پیغامبر بوجه کامل اخذ کرده بود
شرطیه این شروط ازین جهت برخاسته است اما افضلیت شیخین باعتبار صفات قلبیه که
آنرا العرف اهل زمان بطریقت تعبیر کنند پس بدو وجه بیان کنیم اول آنکه زهد مرتضی از قسم
زهد اولیا بود وزهد شیخین مانند زهد انبیا وورع مرتضی از قسم ورع اولیا بود وورع شیخین مانند
ورع انبیا ودلیل واضح برین مدعا آنست که اتفاق جمیع اهل تاریخ است بر آنکه ورع مرتضی
وزهد او سبب عدم انتظام خلافت او شد وورع شیخین وزهد ایشان سبب انتظام خلافت
ایشان گشت ومعلوم است که اوصاف کامله انبیا بوجهی واقع است که مانع ریاست عالم
نمی شود بخلاف زهد اولیا ووجه ثانی آنکه اعظم انواع زهد آنست که بے رغبتی کند در خلافت
که صورت جاه است بلکه اگر بحقیقت رجوع کنیم زهد ترک مقتضای نفس خود است هر چه باشد
پس اگر شخصی که مقتضای نفس او مال است نه جاه زهد او ترک مال باشد از خوف خدا یا بجهت
تفرغ برای ذکر او نه ترک جاه وشخصے که مقتضای نفس او جاه باشد نه مال زهد او ترک جاه
باشد نه ترک مال پس حضرت مرتضی سعی ها کرد برای خلافت وجنگها بالعمل آورد تدبیرها نمود
هر چند این همه برحسب اجتهاد وی باشد وبرخصت شرع لیکن کسی که اصل این حادثه ها
ازوی واقع نشد حال او اصفی است از کسیکه باین حادثه ها افتاد واعظم انواع ورع آنست

Marfat.com

که ترک کند مقاتلات را بین المسلمین زیرا که قتال خطر او اعظم است و اثم او اشد پس اگرچه در شرع وجه اباحت یافته شود با دنی شبهه ترک نماید و این مقاتلات در شیخین واقع نشد بخلاف حال مرتضی و همچنین تواضع اعظم انواع او تواضع با اقران خود است در وقتی که با ایشان دران فن همعنان باشند و شیخین با اهل علم و با مستحقین خلافت در زمان خود بغایت تواضع داشتند زیاده از حضرت مرتضی و همچنین هر صفتی ازین صفات چون برشگافتیم انواع بسیار دارد و اعظم انواع آن در شیخین می یابیم و اگر زهد و ورع بمعنی تقلل در معاش بگیریم فضل حضرت مرتضی بحسب آن نیز محل تامل است عن محمد بن کعب القرظی ان علیا قال لقد رایتنی مع رسول الله صلی الله علیه وسلم وانی لاربط الحجر علی بطنی من الجوع وان صدقتی الیوم لاربعون الفاً وفی روایة وان صدقة مالی لتبلغ اربعین الف دینار اخرجه احمد و اگر بمعنی احتیاط در تصرف بیت المال اعتبار کنیم همه دران متساوی الاقدام اند از قصص اختصاص حضرت مرتضی بآن ظاهر نمی شود **سوال** اگر گوئی که مداخلات و منازعات حضرت مرتضی درین امور همه لله و فی الله بود و هر سعی که کرد بنا بر بقای تام و معرفت کامله کرد انجا توکل با سباب جمع میتواند شد پس انیمعنی با افضلیت از جهت ورع و زهد و توکل و تواضع و مانند آن منافاة ندارد **جواب** گوییم احسنت بغور سخن فرو رفتی و انچه تحقیق است درین باب آوردی اما هنوز عمق سخن باقی است ؎ حفظت شیئاً و غابت عنک اشیاء ✦ درینجا شبهه نیست که حضرت مرتضی از کاملان و مکملان بود و مثل این حرکات از مثل حضرت مرتضی نمی آید مگر الله فی الله و این سعی ها با توکل و زهد منافات ندارد اما آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرمودند ان روح القدس نفث فی روعی ان نفساً لا تموت حتی تستکمل رزقها الا فاجملوا فی الطلب و درین حدیث اشاره است بمعرفت دقیقه از علم سلوک و آن آنست که آدمی در مبتدا توجه الی الله افعال را بخود مستند میگرداند و وی بحقیقت قدری است در طریقت هر چند باعتبار شریعت سنی باشد بعد ازان ترقی میکند بتوحید پس همه حرکات عالم را مستند می بیند بفاعل واحد مثل استناد

Marfat.com

حرکات بعت ها مهره بازی باوستادی که ورای ستر نشسته است و وی درین حالت جبری است در طریقت بعد ازان هر دو صفت در وی جمع میشوند و رؤیت یکی از دیگری مانع نمی آید و درین حالت متوسط شد در قدر و جبر و قائل شد بامر بین الامرین و رجوع نمود بمرتبه عوام اهل سنت و سنی گشت در طریقت بعد ازان او را لباس دیگر می پوشانند در نظر او سست میکنند اسباب را هر چند که این اسباب منافی توحید او نیست بلکه هر چند اسباب بیشتر توحید او زیاده تر اما با این همه اجمال فی الطلب پیش مے آرد چنانکه از فلتات لسان وی و مجاری احوال وی مستفاد میشود که ازین همه وارسته است و حالت اولی حال اولیا است و حالت ثانیه مقام انبیا که بوراثت ایشان کمل اولیا بآن مشرف میشوند همچنین در اول حالت آدمی بزبان ذکر میگوید و دل او عین ذکر نشده است بعد ازان ترقی میکند و دل او عین ذکر میگردد و از ذکر زبانی مستغنی میشود بلکه آنرا نمیتواند کرد بعد ازان تفرقه واقع میشود در میان زبان وی و دل وی زبان وی بکلام ناس متکلم است و دل او عین ذکر است و این حال اولیا است بعد ازان او را لباس دیگر می پوشانند و رغبت میدهند بذکر و او را در مقام ذاکران میگذارند و این مقام انبیا است و لهذا حضرات انبیا با وجود کمال خود اورع ناس بودند و از هد ایشان و اعبد ایشان نمی بینی که مولانا جلال الدین رومی قدس سره میفرماید

ترک استثنا ز مردم قسوت است	نه همین گفتن که عارض حالت است
ای بسا نادرده استثنا بگفت	جان او با جان استثنا است جفت

و شک نیست که آنحضرت صلی الله علیه وسلم باکمل معنی استثنا متصف بودند معهذا مواخذه کرده شد ایشانرا بر ترک استثنا و چند روز وحی نیامد و بعد ازان نازل شد و لا تقولن لشیء انی فاعل ذلک غدا الا ان یشاء الله و حضرت سلیمان علیه السلام لا محالة بحقیقت استثنا متصف بودند معهذا بر ترک لفظ استثنا مواخذه واقع شد و حضرت موسی علیه الصلوة والسلام با آنهمه جلالت گفتند انا اعلم پس برین کلمه عتاب کرده شد بالجمله ظواهر انبیا و ورثه ایشان

مائل میباشد بقصد الی اللہ بعد از انکہ از سیر فی اللہ و باللہ ہمہ فراغ حاصل کردہ اند و سر این ہمہ آنست کہ سالک را بقا نمیدہند مگر بصورت اصل جبلت او پس انبیا و ورثہ ایشان در اصل جبلت بوضعی مخلوق میشوند کہ قوت ملکیہ ایشان قوی تر باشد و قوت بہیمیہ ایشان با وجود قوت خود منصبغ بصبغ ملکیہ و متاثر از وی بود بمنزلہ شعلہ سراج کہ با لطبع مائل بعلو است و بعد از فنا، صورتیکہ ایشانرا میدہند ہمان میل بعلو و انصباغ قوت بہیمیہ بصبغ قوت ملکیہ خواہد بود بخلاف غیر ایشان و ہمین است وجہ جمع در اقوال مختلفہ ائمہ سلوک خواجہ نقشبند قدس سرہ بطریق تمثیل فرمودند سہ موسی اندر درخت آتش دید ✤ سبز تر میشد آن درخت از نار ✤ شہوت و حرص مرد صاحبدل ✤ اینچنین دان و اینچنین انگار ✤ و بعض اتباع خواجہ نقشبند گفتہ اند کہ غضب فلانی و باقی اشد است از غضب عامی و سیدی عبد القادر قدس سرہ میفرمایند کہ بعد حصول فنا و بقا مجاہدہ دیگر پیش می آید و کسر نفس دیگر بار لازم می شود پس ہر یکی از ایشان بمقامی خبر دادہ است و اختلاف الاقوال لاختلاف الاحوال و این مسئلہ یکی از غوامض علم سلوک است فتدبر ترشد انیست تقریر انچہ درین رسالہ از دلیل نقلی و عقلی بر تفضیل شیخین اقامت نمودہ ایم بقیۃ الکلام دفع شبہات مخالفان است و ما را درین رسالہ با اجوبہ امامیہ و زیدیہ کار نیست مناظرہ ایشان بر طور دیگر می باید نہ باحادیث صحیحین و مانند آن و بعد از قطع نظر از امامیہ و زیدیہ باستقرار معلوم شدہ کہ مخالفان و متوافقان درین مسئلہ سہ گروہ اند جمعی کہ مشتغل اند بعلم کلام نصیر طوسی شبہات چند بر ہم دوختہ اعتقاد ایشانرا مختل ساختہ است و ایشان بر رد آن شبہات قادر نشدہ تقلید سلف صالح خود دست آویز ساختہ اند کما یظہر من کلام المعضد والتفتازانی وغیرہما و مادہ شبہ ایشان عدم تنقیح فصل کلی است از غیر آن و جمعی کہ ناظر اند در علم حدیث بطریق وراثیہ نہ بطریق تحقیق و اجتہاد پس قادر نشدند بر جمع مختلفات حدیث و مسقط اشارہ ہر حدیث جدا از دیگری نفہمیدند و از استاذان محقق معانی حدیث را فرا نگرفتہ اند و خللی کہ ایشان را پیش آمدہ نہ در ہمین مسئلہ است تنہا بلکہ در بسیاری از مسائل فقہ و کلام و

Marfat.com

وپاکم کرده اند وسوفسطائیه ملت مصطفیه گشته نه تقلید سلف را محکم کرده ونه طرق اجتهاد وتحقیق
را استوار نموده کلاغی تگ کبک در گوش کرد + تگ خویشتن هم فراموش کرد + وجمعی که مشتغل اند
بعلوم صوفیه ورفع سلاسل صوفیه بحضرت مرتضی که درمیان ایشان مشهور شده است دست
آویز نموده از حقیقت کار غافل مانده اند یا مکاشفات واعتبارات شیخ محی الدین بن عربی واشباه
او در کتابها دیده بظاهر آن مغرور شده اند وهر چند مخاصمه با این سه فریق ازان بیشتر است که
درین عجالة الوقت استیفاء آن توان کرد لیکن مقصود درینجا اشاره باصول این شبهات وایما
بامهات طرق تفصی ازان است ومالا یدرک کله لا یترک کله وآنرا در ضمن سه فصل بیان کنیم

فصل اول

اگر گوئی که صاحب تجرید اثبات کرده است افضلیت حضرت مرتضی را بر سائر صحابه بجائی
که گفته است وعلی افضل لکثرة جهاده وعظم بلاره فی وقایع النبی صلی الله علیه وسلم ولم یبلغ
احد درجته فی غزاه بدر واحد والاحزاب وخیبر وحنین ورجعت الصحابة الیه فی اکثر الوقائع بعد
غلطهم وقال النبی صلی الله علیه وسلم اقضاکم علی واستند الفضلاء فی جمیع العلوم الیه واخبر هو
بذلک ولقوله تعالی وانفسنا ولکثرة سخائه وکان ازهد الناس بعد النبی صلی الله علیه وسلم واعبدهم
واحلمهم واشرفهم خلقا واطلقهم وجها واقدمهم ایمانا وافصحهم لسانا واسدهم رایا واکثرهم حرصا علی
اقامة حدود الله واحفظهم لکتاب الله العزیز ولاخباره بالغیب واستجابة دعائه وظهور المعجزات
منه واختصاصه بالقرابة والاخوة ووجوب المحبة والنصرة ومساواته للانبیاء وخبر الطائر والمنزلة
والغدیر ولانتفاء سبق کفره ولکثرة الانتفاع به وتمیزه بالکمالات النفسانیة والبدنیة والخارجیة
جواب گوئیم منشاء این شبهات عدم تمیز است درمیان فضل کلی وفضل جزئی وعدم تفرقه
است درمیان اوصافی که بآن تشبه کند غیر نبی بانبی ازجهت نبوت او وعدم تنقیح است صنفی
را از فضیلت که باعتبار ریاست ملت وخلافت انبیا بکار آید از صنفی دیگر که درانمعنی بکار نیاید اگرچه

Marfat.com

اصل فضیلت مشترک باشد واین مبحث را سابقا شرح کردیم وباک نیست از اعادہ نکت منتخبہ ازان
باید دانست کہ خدا تعالی در کتاب عظیم میفرماید الیوم اکملت لکم دینکم واتممت علیکم نعمتی پس ما را در
اصل امر ملت الثقات بغیر پیغامبر نیست ہمت با محصور است بر اخذ از پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم
وسرمایہ سعادت ہمان علم ما خود از آنحضرت میدانیم زیرا کہ شریعت ہمانست کہ از آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم اخذ نمودہ ایم وآن منسوخ نمی شود وغیر آنحضرت را مفترض الطاعۃ بعینہ نمیدانیم آری
در روایت شریعت از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وفہم معانی آن محتاجیم بصحابہ وتابعین ومجتہدین
ومحدثین وہدایت ونعمت ہمان است کہ خدا تعالی آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم داد آری بعض
چیزہا موعود بود وآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم پیش از انجاز ان موعود بر فیق اعلی صعود فرمود
لحکمۃ لا یعلمہا الا اللہ تعالی پس انجاز موعود واقع شد بر دست بعض اصحاب آنحضرت پس ہر وقت
کہ ملیین در علوم ملیہ فضل کلی ذکر کنند مقصود ایشان نیست الا تشبہ بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
در اوصاف او با عتبار نبوت او وواسطہ بودن در میان امت وآنحضرت بوجہی کہ اگر این
واسطہ را اعتبار نکنیم سلسلہ اخذ گسستہ گردد ونیابت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بآن معنی کہ ۱۷۹
آن امور موعودہ بر دست کسی ظاہر شود با صل اخلاق واعمال فضل کلی تعلق ندارد الا
بالعرض وآن انست کہ آن اخلاق واعمال مفضی بہ نیابت آنحضرت گردد وتحمل اعباء دعوت
بواسطہ او واقع شود در زمان بنی اسرائیل ممکن بود کہ یک نبی متوفی شود وجہادی وہدایتی
کہ از دست وی می آمد بدست دیگری ظاہر کنند ووی نبی آن قوم باشد بعد نبی اول خواہ
نبی اول استخلاف کردہ باشد یا نہ ونیز ممکن بود کہ شخصی پیغامبری را عانتہا کردہ باشد واعباء
دعوت را تحمل نمودہ باشد مخاصمۃً وجہاداً واتفاقاً ووی افضل امت باشد بآن جہت کہ
رحمت الہی در ضمن پیغمبر شامل حال او شدہ ونیز ممکن است کہ شخصی پیدا شود کہ قوی علمیہ
وعملیہ او مناسبت تمام داشتہ باشد با پیغامبر از ین جہت افضل امت باشد ہر چند از
کارہائی کہ پیغامبر در مدت حیات خود کردہ بود از تحمل اعباء دعوت چیزی از وی بظہور نرسیدہ

Marfat.com

وچون نبوت منقطع شد صورت اولی بعینها ممکن نیست بلکه اقرب شئی با ظهور موعود پیغامبر
است بردست وی بعد تسبب پیغامبر دران امر بوجوه بسیار وهر سه ازین خصلت در شیخین
متحقق بودند وصحابه بقدر استعداد خود ها درین امور داخل اند وحضرت مرتضی که یکی از کاملان
وکملان است بطریق اولی باصول این صفات متصف است اما تشبه شیخین به پیغامبر درین
خصال باعتبار هیئة اجتماعیه اتم بود از تشبه مرتضی وچون تحریر مدعا باین وجه کردیم معارضات
وممانعات متکلمین ازهم پاشید معهذا تنبیه بر بعض اجوبه مشبهات ضرور است **قوله** لکثرة جهاده
وعظم بلاره فی وقائع النبی صلی الله علیه وسلم فی غزاة بدر واحد والاحزاب وخیبر وحنین یدانست
که منشا این فضائل اعانت پیغامبر است در تحمل اعباء پیغامبر وآن اعانت بچند وجه متحقق
میشود هر چند شیخین ومرتضی جامع بودند در اصل این وجوه اعانت شیخین قبل از هجرت وبعد
وفات آنحضرت صلی الله علیه وسلم بیشتر بود از اعانت مرتضی واعانت در ایام دولت آنحضرت
صلی الله علیه وسلم بعد هجرت بتدبیر ومانند آن از شیخین زیاده تر واقع شد واز حضرت مرتضی
شجاعت وپهلوانی زیاده تر بظهور پیوست پس انیمه چیزها مناقب عظیمه وفضائل جلیله او
شدند وحق له ذلک اما در اصل تشبه شیخین اقوی وادلی وافضل باشند واگر در هر وجه فضیلت
وهر صفت او افضلیت واقع شود این محال است وسنة الله بآن جاری نشده است کر
مقربان همه در هر امر مساوی باشند لیکن افضلیت باعتبار اصول این خصال است که تحمل
اعباء دعوت ست **قوله** ورجعت الصحابة الیه فی اکثر الوقائع بعد غلظهم الخ باید دانست که حضرت
فاروق وحضرت مرتضی هر دو مبشر اند بزیادت علم وحکمت چنانکه در احادیث بسیار آمده است
اما علم دو قسم است یکی سرعت انتقال ذهن بماخذ مسئله از شریعت یا عقل دیگر نشست واون
مسائل شریعت وتامل کردن در آنکه این انتقال یا انتقال دیگر در قواعد مبسوط شریعت
کدام مناسب تر است تفصیل این اجمال آنست که اعلی انواع علوم انیست که خدا تعالی
وحی فرستد بر پیغامبر خود ودی بحق الیقین حقیقت آن بشناسد وحق را از باطل تمیز کند بوجهی که

Marfat.com

شبہ را در ایجاد خلل نباشد و این مخصوص بحضرات انبیا است و بعد ازان خروج است از مسائل
مبسوط در ملت کہ مشتبہ باشند باہم بسوی چیزی کہ دران شبہ نباشد نص متواتر و تصریح صحیح صاحب
ملت و اجماع حملہ ملت تا انچہ بقطع ثابت شد از غیر آن فرق کردہ شود و انفع در ملت اسلام و اشبہ
بعلوم انبیا نوع ثانی است حضرت فاروق چون مسئلہ مشتبہ میشد بجہت خروج از مضیق اشتباہ
بسر حد یقین مشاورت با اصحاب میفرمود تا بسنجد کہ سخن کدام یک ارجح و احق است و این امری
است مشہور و کلمہ حق اگر از کسی ظاہر میشد ستائش او بیجد میفرمود میگفتند لولا فلان لہلک عمر
و این کلمہ در حق مرتضی و معاذ بن جبل و زید بن ثابت از ایشان محفوظ است و ستایش کردن
فاروق ابی بن کعب و معاذ بن جبل و ابن مسعود و ابو عبیدۃ بن الجراح بر السنہ مذکور بحقیقت
امتی را در کشف حقائق بروجہ ثانی لابد است از مشاورت و استعانت چنانکہ نامہ کہ حضرت عمر
بہ ابو درداء نوشتہ است گواہی میدہد بلکہ حضرت عمر منظور نظر خود رفع کلمہ اسلام ساختہ بود و آنرا
کار خود کہ برائی آن پیدا شدہ و از تقاسیم رحمت نصیب او گشتہ گرفتہ بود و اعلاء کلمہ حق کہ موقوف
است بر چیزہائی بسیار مثل تنقیح علم شریعت و مثل جہاد اعداء اللہ و مثل سیاست مسلمین
بوجہی کہ مفضی باشد بامن ایشان و اطمینان ایشان و ہر یکی ازین سہ خصلت فروع بسیار دارد
و اقامت بر نوعی بدون معاونان میسر نیست و از ہر کہ اعانتی در چیزی ازان چیزہا می یافت
آنرا ستایش بیحد میفرمود و حق او بر ذمہ خود میدانست چنانکہ بادشاہ عادل دانا چون پیش نہاد
خود فتح بلاد و ملک گیری میکند ہر پہلوانی را ستایش مینماید و قدر او می شناسد و ہمچنین اہل
قلم را و ایلچیان را و ہمچنین ہر رامی رصاصہ را و صاحب مدافع را و ہمچنین منہی اخبار را و ہمچنین
راہ نمانیدہ را بمقر اعدا بادشاہ عالمگیر ہر فتحی کہ در دکھن واقع میشد بنام ناظم صوبہ (جہد سانوہ) و بہ کابل مینوشت
و او را خلعت فاخرہ در مقابلہ آن میداد بان سبب کہ فتح این ملک موقوف است بر ارتفاع
تشویش خاطر از جیوش توران و ایران و سبب ارتفاع تشویش صوبہ کابل بودہ است و بعد
ازین ہمہ حکایت رجم مخبونہ چنانکہ در مسند احمد مذکور است دلالت نمیکند بر غلط فاروق عمن

Marfat.com

عطاء بن السائب عن ابی ظبیان الجهنی ان عمر بن الخطاب اتی بامراة قد زنت فامر برجمها
فذهبوا بها ليرجموها فلقيهم علی فقال ما هذه قالوا زنت فامر عمر برجمها فانتزعها علی من ايديهم و
ردهم فرجعوا الی عمر فقال ما ردکم قالوا ردنا علی قال ما فعل هذا علی الا شئ قد علمه فارسل الی
علی فجاء وهو شبه المغضب فقال مالک رددت هولاء قال اما سمعت النبی صلی الله علیه وسلم
يقول رفع القلم عن ثلاثة عن النائم حتی يستيقظ وعن الصغير حتی يکبر وعن المبتلی حتی يعقل قال
بلی قال علی فان هذه مبتلاة بنی فلان فلعله اتاها وهو بها فقال عمر لا ادری قال وانا لا ادری
فلم يرجمها اخرجه احمد بلکه حکم او برجم صحيح بود از جهت زنا و او مسئله عدم اقامت حد بر مجنون نيز
معلوم بود نزد يک فاروق و عدم تفتيش از جنون نيز منکر نبود زيرا که فقها مجمع اند بر آنکه چون
شخصی پيش قاضی اقرار کند و مخائل جنون بروی ظاهر نباشد لازم نيست قاضی را تفتيش
از آنکه مجنون است يا نيست و مثل اين را غلط نميتوان گفت بلکه مثل آن از آنحضرت صلی الله
١٨٢ علیه وسلم واقع شده عن علقمة بن وائل الکندی عن ابيه ان امراة خرجت علی عهد النبی صلی الله
علیه وسلم تريد الصلوة فتلقاها رجل فتجللها فقضی حاجته منها فصاحت فانطلق ومر بها رجل
فقالت ان ذالک الرجل فعل بی کذا وکذا فانطلقوا فاخذوا الرجل الذی ظنت انه وقع عليها
فاتوها فقالت نعم هو هذا فاتوا به رسول الله صلی الله علیه وسلم فلما امر به ليرجم قام صاحبها الذی
وقع عليها فقال يا رسول الله انا صاحبها فقال لها اذهبی فقد غفر الله لک وقال للرجل قولا
حسنا وقال للرجل الذی وقع عليها ارجموه اخرجه الترمذی پس وقتيکه مثل اين امر کمال عصمت
آنحضرت را صلی الله علیه وسلم خلل نکرده باشد افضليت فاروق را چه خلل رساند بلکه غلط از حضرت
مرتضی واقع شد و آن غلط در نفس مسئله فقه بود در قصه احراق مرتد و عبد الله بن عباس بران
متنبه ساخت عن عکرمة ان عليا حرق قوما ارتدوا عن الاسلام فبلغ ذلک ابن عباس فقال
لو کنت انا لقتلتهم لقول رسول الله صلی الله علیه وسلم قال رسول الله صلی الله علیه وسلم من
بدل دينه فاقتلوه ولم اکن لاحرقهم لان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال لا تعذبوا بعذاب الله

Marfat.com

فبلغ ذلک علیا فقال صدق ابن عباس اخرجه الترمذی بلکه قضایای فاروق بحضرجم غفیر
از فقهای صحابه میبود اگر فی الجمله انحرافی در قضا واقع میشد در معرض مباحثه می آمد معهذا انگشت
نه نهادند مگر بر قدری یسیر و دران مسائل جای تفتیش باقی است و قضایائے حضرت مرتضی
بحضر صحابه واقع نمیشد و یمکن که غلط ها بسیار دران مستور میماند و چون عبد الله بن عباس بر سجلات
مرتضی مطلع شد اعتراض نمود عن ابن ابی ملیکة قال کتبت الی ابن عباس اساله ان یکتب لی
کتابا و یخفی عنی فقال ولد ناصح انا اختار له الامور اختیارا و اخفی عنه قال فدعا بقضاء علی فجعل
یکتب منه اشیاء و یمر به الشیئ فیقول والله ما قضی بهذا علی الا ان یکون ضل اخرجه مسلم فی
مقدمته صحیحه پس عدم ذکر غلطات حضرت مرتضی در کتب متداوله بجهت اختفاء علم و اختلاط
قضایای او است چون رواة او مستور الحال غیر حفاظ بوده اند **قوله** وقال النبی صلی الله علیه وسلم
اقضاکم علی باید دانست که آنحضرت صلی الله علیه وسلم هر شخصی را از فضلاء صحابه بفضیلتی اختصاص
داده است و بکمالی مشرف نموده در باب شیخین فرموده است اقتدوا باللذین من بعدی
و سید اکهول اهل الجنة ابو بکر و عمر و در باب فاروق فرموده ما سلک فجا الا سلک الشیطان
فجا غیره و در رؤیای قمیص و لبن بعلم و دین بشارت داده و در باب حضرت مرتضی فرموده
اقضاکم علی و در باب ابی بن کعب فرموده اقرأکم ابی و در باب عبد الله بن مسعود فرموده
اقرأوا القرآن من اربعة ابن ام عبد فبدء به الحدیث و رضیت لکم ما رضی ابن ام عبد و در باب
معاذ بن جبل فرموده اعلمکم بالحلال والحرام معاذ و در باب زید بن ثابت فرموده افرضکم
زید و در باب ابو عبیدة بن الجراح فرموده لکل امة امین و امین هذه الامة ابو عبیدة و در باب
زبیر فرموده لکل نبی حواری و حواری الزبیر و در باب حضرت عائشه فرموده خذوا ربع العلم
من هذه الحمیراء پس اختصاص داد هر یکی را بفضیلتی و لابد انچه فرمود راست است و اختصاص
آن شخص بآن صفت متحقق است حالا دران اوصاف نظر باید کرد که کدام یک افضل است
سلامت فطرت بران گواهی میدهد که مقتدا بودن و سید کهول جنت بودن از همه اقوی است

Marfat.com

واول است بر افضلیت تفصیل این اجمال آنکه بعد اجتماع شروط اجتهاد هر که سرعت انتقال
بماخذ مسئله بیشتر دارد او را اقضی گویند زیرا که در قضا اگر بطریق تحقیق باشد نه بطریق تقلید مثل
قضاة زمان ما انچه زیاده از همه مطلوب است سرعت انتقال ذهن است و هر که حساب زیاده
تر میداند افرض است و هر که طریق ادا مخارج و مانند آن وحفظ احرف مسموعه از زبان انحضرت
صلی الله علیه وسلم بیشتر دارد اقرا است و هر که در سنن ماثوره در بیع و مناکحات و کتاب الاطعمه
والاشربه واللباس وغیر ان خوض کتبده تر است اعلم بجلال وحرام است و هر که حافظ روایت
بیشتر است حقیق است بانکه ربع علم از وی گیرند و هر که فقه و قران هر دو را شناخت باحسن رای
وسلامت ذهن حقیق است بانکه رضای او را اتباع کنند انیمه شرح خروج نفس است بکمال
خود در قوت علمیه خود اما خروج نفس بکمال خود در قوت عملیه خود پس آن نیز شعبه ها ربسیار دارد
بعض را بجواری تعبیر فرمود و بعض را بامین و از خروج بکمال قومین دفعه واحدة باسم مقتدا
وسید کهول اهل الجنة تعبیر فرمود زیرا که مفهوم مقتدا و سید ریاست و علم و اکملیت در همه اوصاف
سیاطلبند و حضرت مرتضی انیمغنی را روشن تر بیان کرد که گفت انا لکم وزیرا خیر لکم منی امیر قوله
واستند الفضلاء فی جمیع العلوم الیه باید دانست که حضرت مرتضی یکی از کاملان و مکملان است
وحقیق است بانکه جمیع فضلا باو استناد کنند لیکن در خارج اگر کسی را دیده حق شناس باشد
بضرورت عقل میداند که استناد جمیع فضلا شیخین اکثر است از استناد ایشان بحضرت مرتضی
تفصیل این اجمال آنکه فضلا را چون بر شگافتیم چند جماعه اند قراء و فقها و محدثین و مفسرین
واصولیین وصوفیه و متکلمین و اهل عربیت اما قراء پس اشهر ایشان هفت کس اند واصل
مذهب ایشان اختیار موافقت روایت است بارسم مصحف عثمانی و مصحف عثمانی ما خوذ از شیخین
است در روایت قرارت بانواع مختلفه بود و فیصل کننده این اختلاف رجوع است بقرار داد
شیخین لاغیر و سلسله این قرا بامیر سید الاجمعی که فاروق ایشان را بجهت تعلیم قران نصب فرمود
مگر زر بن حبیش و ابو عبد الرحمن السلمی که بعد از انکه قران را بر عبد الله بن مسعود گذرانیده بودند

Marfat.com

برمرتضی دوبارہ گذرانیدند واینچہ امروز ازروایت مرتضی پیش قرا باقی است روایت این دو کس است
فقط واکثر روایت ایشان از عبداللہ بن مسعود است اما فقہا پس اشہر ایشان حنفیان وشافعیان
ومالکیان اند وبنای مذہب ایشان اجماعیات فاروق است واصہات کتب ایشان از مرتضی
روایت ندارند الا اندکی وکسی کہ درینجا شبہ دارد گو موطا ومسند شافعی واثار امام محمد ومسند ابی حنیفہ
ببین واما محدثین پس اقوی حدیث واکثر آن پیش ایشان روایت ابوہریرہ وابن عمر وعائشہ
وعبداللہ بن مسعود وعبداللہ بن عباس وانس وابوسعید خدری وجابر است وایشان مسمی بہ کثرین
اند وبعد از ایشان جمعی کہ فاروق ایشانرا در آفاق نصب کردہ بود چون ابوموسی بصرہ وابوداود
بشام وعبداللہ بن عمرو بن العاص وعلی ہذا القیاس وچون بتحقیق مدمی نگریم علم ہمہ ایشان
مستمد است از شیخین یا آنست کہ از شیخین روایت کردہ اند وارسال نمودہ یا آنست کہ اصل
حدیث ایشانرا مسموع بود از انحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اما تحقیق وتثبیت کردہ اند آنرا از شیخین و
اہل مدینہ واہل شام واہل یمن واہل مصر از مرتضی روایت ندارند الا در غایت قلت واہل کوفہ
روایت دارند اما پیش محدثین اکثر رواۃ حضرت مرتضی مستور الحال اند غیر حفاظ در روایت از مرتضی
پیش ایشان صحیح نشدہ است الا از قبل اصحاب عبداللہ بن مسعود عن ابن عباس قال سمعت
المغیرۃ یقول لم یکن یصدق علی علی فی الحدیث عنہ الا من اصحاب عبداللہ بن مسعود اخرجہ مسلم
فی مقدمتہ صحیحہ وچون حضرت مرتضی در خطب ومجالس شیخین حاضر میشد ودر مشاورہ مسائل فقہیہ
مشارکت میکرد در امہات علم حدیث استمداد ہا نمودہ است از شیخین چنانکہ از تتبع قرائن احوال
ظاہر میشود معہذا از مکثرین نیست واز حدیث او صحیح نشدہ است الا اندکی بلکہ یکی از عجائب است
کہ مثل ابوہریرہ کہ صحبت او با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم قلیل است ودر فقہ بہ پایہ ہا وبسیار
فروتر از مرتضی پنجہزار حدیث روایت کردہ باشد وثقات از وی آنرا یاد گرفتہ باشند وحضرت
مرتضی باوجود صحبت دائمہ وکمال فقاہت وتمام حفظ وانضمام استماع از صدیق وفاروق بسیارے
را از حدیث با مسموعات خویش وعدم مانع از روایت کہ عبارت از قلت بقا است بعد

Marfat.com

انحضرت صلی اللہ علیہ وسلم چنانچہ در صدیق اکبر بودہ است یا اشتغال باموز ناس در تمام عمر خود
چنانکہ در فاروق بود یا قلت اشتغال بمشاورت در مسائل فقہیہ چنانکہ در طلحہ و زبیر بود مدتہای
دراز بمدینہ باشد و روایت نکند و مردمان از وی حدیث یاد نگیرند باز در کوفہ چون روایت کند
حدیث او تا پانصد نہ رسد و آن نیز مختل گردد و بشرط صحت نرسد الا قلیلی ولکن اللہ یفعل ما یرید
واما اصولیین پس اول کسی کہ قواعد کلیہ آن علم ضبط نمودہ است شافعی است در مقدمہ کتاب
ام و در رسالہ کہ برای عبدالرحمن بن مہدی نوشتہ و انچہ از اصول ترتیب کتاب و سنت و اجماع
و قیاس آوردہ ہمہ ماخوذ است از کلام شنجین و مستخرج است از صنع ایشان بلکہ این فقیر تا حال
مطلع نشدہ است بر مسئلہ اصولیہ کہ ماخوذ باشد از کلام مرتضی فقط یا مستخرج باشد از کلام او و بسیاری
از مسائل اصول از کلام عرب و اسالیب استعمالات ایشان مستخرج است ہر چند شاہدی
از حدیث نیز یافتہ شود مثل عموم جمع محلی بلام کہ حدیث اذا قلت و علی عباد اللہ الصالحین
اصاب کل عبد صالح فی السماء و الارض بر ان شہادت میدہد و بسیاری از مسائل اصول امر
جبلی است کہ جبلت انسان بآن حکم می کند مثل ترجیح نص بر ظاہر یا ترجیح حدیث راوی کہ احفظ
و افقہ باشد بر حدیث غیر آن و مثل ترجیح بکثرت رواۃ نہ ماخوذ از ادائل و در ینجا ہا علم اصول تعلق
ندارد و با ہیچکس از صحابہ علی السواء بعد ازان دائرہ تمسع شد و ہر حامل مذہبی برای مذہب خود
اصول درست کرد و حنفیان برای احکام مذہب خود اصلی چند تراشیدند مثل النخاص مبین
فلا یلحقہ البیان العام قطعی کالخاص المفہوم المخالف غیر معتبر الترجیح بکثرۃ الرواۃ بخبر معتبر الرواۃ
علی الکتاب منسخ الی غیر ذلک و غالبا سرمایہ اصول ایشان اظہار فرق است در انچہ خلاف قواعد
مشہور ایشان در ظاہر الروایۃ یافتہ شود این را با کلام صحابہ چہ ربط و کدام تعلق و متکلمان اصول
مذہب ایشان عقیدہ اہل سنت و جماعت است مجرد از دلائل عقلیہ و اصول آن از شنجین
منقول است مثل مسئلہ ایمان بقدر و اسماء حسنی و صفات علیا و عذاب قبر و رویت خدا تعالے
و عصمت انبیا و غیر آن اما انچہ ملحق کردہ اند از مقولات عشر و مباحث امور عامہ آنرا با کلام

Marfat.com

هیچکس از صحابہ ربطی نیست بدعتی است صرف استناد آن بصحابہ وجہی ندارد و اما تفسیر و عربیت
پس منشاء اشتغال بآن فاروق بودہ است چنانکہ قصہ ہا بسیار بران دلالت میکند و ابن عباس
راہی از عربیہ سر داوہ است کما شہد لہ جوابہ عن سوالات نافع بن الازرق و آہستہ آہستہ زیادہ
تر میشد و قصہ الفاعل مرفوع و المفعول منصوب و المضاف الیہ مجرور اخ ہذا النحو اصلا صحیح نشدہ
شبیہ بمفتریات است و اگر بفرض صحیح شود و این قدر اکتفا کند در استناد نحو بحضرت مرتضی قصہ
ہا بسیار مانند آن متوان آورد کہ فاروق در آنہا مسائل دقیقہ عربیت بیان کردہ مانند آنکہ
قول فاروق لن یغلب عسر یسرین اخرجہ مالک گوئیم آن اشارت است بقاعدہ مشہورہ
اذا اعید اسم معرفۃ فہو ہو و اذا اعید نکرۃ فلیس ہو ہو و اما صوفیہ پس تہذیب باطن بصحبت و غیر
آن از شیخین منقول است و اتصال حسن بصری بحضرت مرتضی و لیس خرقہ بمرتضی امری است
باطل کہ شیعہ و اہل سنت بر دو منکر آن اند و دون اثباتہ خرط القتاد قولہ و اخبر ہو بذلک باید
دانست کہ اظہار کمال خود از اہل کمال خصوصا بہ نیت صحیحہ مانند ترغیب ناس بر اخذ علم از وی
مثلا مستنکر نیست و انیمغنی از مرتضی و عبد اللہ بن مسعود و ابی بن کعب و غیر ایشان منقول
است عن ابی الطفیل قال شہدت علیا یخطب و ہو یقول سلونی عن کتاب اللہ فو اللہ ما من
آیۃ الا و انا اعلم ابلیل نزلت ام بنہار ام فی سہل ام فی جبل اخرجہ ابو عمر عن شقیق بن سلمۃ قال
لما امر عثمان فی المصاحف بما امر قام عبد اللہ بن مسعود خطیبا فقال تامرونی ان اقرء القرآن علی
قراءۃ زید بن ثابت و الذی نفسی بیدہ لقد اخذت من فی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم سبعین
سورۃ و ان زید بن ثابت لذو ذوابۃ یلعب مع الغلمان و اللہ ما نزل من القرآن شئی الا و انا
اعلم فی ای شئی نزل و ما احد اعلم بکتاب اللہ منی و لو اعلم احدا تبلغنیہ الابل اعلم بکتاب اللہ
منی لاتیتہ ثم استحیی مما قال فقال و ما انا بخیرکم قال شقیق فقعدت فی الحلق فیہا اصحاب رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم فما سمعت احدا انکر علیہ ولا رد ما قال اخرجہ ابو عمر و غالب بر شیخین طریق تواضع
و نیایش و ترک حظ نفس خود بود چنانکہ قصہ ہا بسیار بر ایمغنی دلالت میکند عن الضحاک قال

Marfat.com

رای ابوبکر الصدیق طیرا واقعا علی شجرة فقال طوبی لک یا طیر والله لوددت انی کنت مثلک تقع
الشجرة وتاکل من الثمر وتطیر ولیس علیک حساب ولا عذاب والله لوددت انی کنت شجرة الی جانب
الطریق مرّ علی جمل فاخذنی فادخلنی فاه فلا کنی ثم ازدردنی ثم اخرجنی بعرا ولم اکن بشرا اخرجه
ابن ابی شیبة وعن عبدالله بن عامر قال رایت عمر بن الخطاب اخذ تبنة من الارض فقال لیتنی
هذه التبنة لیتنی لم اک شیئا لیت امی لم تلدنی لیتنی کنت نسیا منسیا اخرجه ابن ابی شیبة وعن المسیب
بن مخرمة قال لما طعن عمر جعل یتالم فقال له ابن عباس وکانه یجزعه یا امیر المومنین وقد کان لک من
تعد صحبت رسول الله صلی الله علیه وسلم فاحسنت صحبته ثم فارقت وهو عنک راض ثم صحبت المسلمین
فاحسنت صحبتهم ولئن فارقتهم لتفارقنهم وهم عنک راضون قال اما ما ذکرت من صحبة رسول الله صلی الله
علیه وسلم ورضاه فذلک من من الله من به علیّ واما ما تری من جزعی فهو من اجلک ومن اجل
اصحابک والله لوان لی طلاع الارض ذهبا لافتدیت به من عذاب الله قبل ان اراه اخرجه البخاری
وروینا عن عمر انه قال حین احتضر وراسه فی حجر ابنه عبدالله ؎ ظلوم لنفسی غیر انی مسلم ✦ اصلی الصلوة
کلها واصوم ✦ اخرجه ابو عمر وسراین همه اختلاف حال اهل الله است همه متفربان الهی در یک حالت
نمیباشند میگویند که غالب بر حضرت عیسی علیه السلام انبساط وانس بود وغالب بر حضرت یحیی
علیه السلام خوف وخشیت واکابر اهل طریقت در ترجیح میان این دو حالت تکلم کرده اند شیخ الشیوخ
در قول قدمی هذه علی رقبة کل ولی من اولیاء الله ترجیح طریق نیایش وتواضع میکند واشاره
مینماید بانکه سبب شطح وتفاخر اشراق نفس است از انس روح حظ خود را واین مسئله دراز است بالجمله
انسب بخلافت انبیا دید قصور است زیرا که مطلوب اهم اینجا آموختن است عامه را که ازین قسم کلام
باز آیند تا در فتنه واقع نشوند چون مسلمین در زمان آنحضرت صلی الله علیه وسلم اشنا نبودند الا تبر بیت
معصوم مفترض الطاعة اول چیزی که شیخین بآن اعتنا نمودند بیان فرق بود در میان حال
پیغامبر وغیر او وعن ابن ابی ملیکة قال قیل لابی بکر یا خلیفة الله فقال انا خلیفة رسول الله صلی الله
علیه وسلم وانا راض به اخرجه احمد وعن ابی برزة الاسلمی قال اغلظ رجل لابی بکر الصدیق فقال

Marfat.com

ابو برزۃ الا اضرب عنقہ قال فاشتہرہ و قال ما ہی لاحد بعد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وعن ابی فراش
قال خطب عمر بن الخطاب فقال یا ایہا الناس الا انما کنا نعرفکم اذ بین ظہرینا النبی صلی اللہ
علیہ وسلم واذ ینزل الوحی ونبأنا اللہ من اخبارکم الا وان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قد انطلق وقد
انقطع الوحی وانما نعرفکم بما نقول لکم من اظہر منکم خیرا ظننا بہ خیرا واحببناہ علیہ ومن اظہر منکم لنا
شرا ظننا بہ شرا وابغضناہ علیہ سرائرکم بینکم وبین ربکم اخرجہ احمد و ترک اظہار کمالات خود گویا بجہت
پرورش ہمین مقصد اہم دانستہ بودند **قولہ** ولقولہ تعالی وانفسنا فی المواقف و شرحہ وجہ الاحتجاج
ان قولہ وانفسنا لم یرد بہ نفس النبی لان الانسان لا یدعو نفسہ بل المراد بہ علی علی ما دلت علیہ
الاخبار ولیس نفس علی محمدا حقیقۃ فالمراد المساواۃ وترک العمل فی النبوۃ فبقی حجۃ فی الباقی وقد یمنع
ان المراد علی وحدہ باید دانست کہ تخصیص مباہلہ باین صورت ازین جہت واقع شدہ است
کہ عادت عرب در مباہلہ احضار اولاد و اقارب بود لہذا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اولاد و اقارب
خود را حاضر ساختند پس مناط این فضیلت قرابت است و ما را در ینجا بحثی نیست و فضل کلی
را بآن تعلقی نہ و دعوت نفس تنہا اگرچہ معقول نیست در باب مشاکلہ این و مانند این جائز
است قال اللہ تعالی تعلم ما فی نفسی ولا اعلم ما فی نفسک وجمع ضمیر بجہت مناسبت مدعی واقع
شدہ واز تتبع احادیث معلوم شد کہ انت منی وانا منک و مانند آن از باب صلہ رحم است نہ
از باب فضل حضرت عباس را ہمچنین فرمودند در رہ نبت ابی لہب را نیز ہمچنین و قوم نبی
ناجیہ را نیز ہمچنین و معنی این کلمہ در امثال این رعایت یک جہت است نہ عام در جمیع
جہات مثلا رایت اسدا یرمی بیان شجاعت آن رامی است نہ اثبات انیاب و اظفار **قولہ**
ولکثرۃ سخائہ باید دانست کہ در اتصاف حضرت مرتضی بسخا و سایر اوصاف کمال ہیچ شبہ نیست
ونہ در زیادت او دران بر بسیاری از صحابہ بحثی کہ در اینہم تفصیل شیخین است و سخاوت دو قسم
است سخاوت شخص از مال خاص خود و سخاوت او از بیت المال بصرف آن بر مصرف
بر وجہ اکمل و اسباغ بطیب نفس و کشادگی سینہ چنانکہ در حدیث شریف آمدہ اسخا زن الامین

Marfat.com

الذی یعطی ما امر بطیبة بذلک نفسه احد المتصدقین وحضرت شیخین را از هر دو قسم سهم او فی نصیب شده
بود زیاده از حضرت مرتضی اما نوع اول پس اهل سیر متفق اند بر انکه صدیق اموال کثیره قبل از هجرت
وبعد از هجرت بر آنحضرت صلی الله علیه وسلم انفاق نموده است عن هشام بن عروة عن ابیه قال
اسلم ابو بکر وله اربعون الفا انفقها کلها علی رسول الله صلی الله علیه وسلم وفی سبیل الله اخرجه ابو عمر عن
اسماء بنت ابی بکر قالت لما خرج رسول الله صلی الله علیه وسلم وخرج ابو بکر معه احتمل ابو بکر ماله کله معه
خمسة آلاف درهم او ستة فانطلق بها معه قالت فدخل علینا جدی ابو قحافة وقد ذهب بصره فقال
والله انی لاراه قد فجعکم بماله مع نفسه قالت قلت کلا یا ابت انه قد ترک لنا خیرا کثیرا قالت فاخذت
احجارا فوضعتها فی کوة البیت ثم وضعت علیها ثوبا ثم اخذت بیده فقلت ضع یا ابت یدک علی
هذا المال قالت فوضع یده علیه فقال لا باس اذا کان ترک لکم هذا فقد احسن وفی هذا بلاغ لکم ولا والله
ما ترک لنا شیئا ولکنی اردت ان اسکن الشیخ بذلک اخرجه ابن اسحق وفی تفسیر آیه الذین ینفقون
اموالهم باللیل والنهار سرا وعلانیة الخ قیل نزلت فی ابی بکر الصدیق رض حین تصدق باربعین الف
دینار عشرة باللیل وعشرة بالنهار وعشرة فی السر وعشرة فی العلانیة وآنحضرت صلی الله علیه وسلم
تنویه فرمودند بسخاوت صدیق در حدیث مستفیض ان من امن الناس علی فی صحبته وماله ابو بکر
ودر غزوه تبوک جمیع مال خود در تصدق نمود ودر آیه انفق من قبل الفتح وقاتل حدیث انفاق صدیق
گذشت وفاروق نیز مرات کثیره انفاق نمود چنانچه در غزوه تبوک نصف مال انفاق نمود واز
حضرت مرتضی مثل این چیزها اصلا منقول نیست بلکه پیش از هجرت صغیر بود در حجر تربیت آنحضرت
صلی الله علیه وسلم وبعد از هجرت صعلوک چنانکه قصه تزویج حضرت فاطمه رضی الله تعالی عنها بران
دلالت میکند اما نوع ثانی پس شیخین مکثفی بودند در ایام خلافت خود بادنی ما یقوم به العیش وتربیت
المال انفاق ایشان ازان واضح تر است که به بیان احتیاج داشته باشد ودر ایام خلافت حضرت
مرتضی عشر عشیر آن واقع نشد وقصه عقیل ومغاضبت او بحضرت مرتضی بجهت قلت معاش
وخروج او بسوی معاویه مشهور است وفی الاستیعاب نیز مسطور است ان معاویة قال یوما بحضرته

Marfat.com

هذا ابویزید ولا علمته بانی خیر له من اخیه لما اقام عندنا وترکه فقال اخی خیر لی فی دینی وانت خیر لی فی دنیای وقد اثرت دنیای واسال الله خاتمة خیر وفیه ایضا قال معاویة اعنت علی علی ثبلات کان رجلا ربما اظهر سره وکنت کتوما لسری وکان فی اخبث جنده واشده اختلافا علیه وکنت فی اطوع جند واقله خلافا علی ولما ظفر باصحاب الجمل لم اشک ان لبعض جنده سیعتد ذلک وهنا فی دینه ولو ظفر وا به کان وهنا فی شوکته ومعهذا فکنت احب الی قریش منه لانی کنت اعطیهم وکان یمنعهم فکم رایت من قاطع الی ونافر عنه ودر آثار قصه لاخمس الارضیف انجنادل مشهور است قوله وکان از هد الناس بعد النبی صلی الله علیه وسلم باید دانست که حضرت مرتضی لامحاله نصیبا وفی داشت اززهد واخبار زهدوی بسیار صحیح شده ورجحان او بربسیاری ازصحابه نیز متحقق است اما به نسبت شیخین محل تامل است زیراکه بی رغبتی بدنیا اعظم آن بی رغبتی است درخلافت وانیمعنی درصدیق وفاروق بوجه اتم ظاهر شد قال ابوبکر والله لاطلبنها فی لیل ولانهار بخلاف حضرت مرتضی که سیها درطلب انشائ خلافت واستمرار آن بکار برد واگر بغور سخن فرورند وبگویند که این اقامته لامر الله بود پس همچنین قیام حضرت شیخین بخلافت لامر الله بود عدم سعی ایشان وسعی حضرت مرتضی فارق بین شود وسعد بن ابی وقاص گواهی داد باکملیة حضرت فاروق درزهد رواه ابن ابی شیبة وانچه ازاحوال شیخین منقول است تقلل وقناعت است بقلیل وعدم بسط ید دربیت المال وقصص ایشان بیشمار است واگر مناط زهد عدم مراعاة جمعی که جهاد ازایشان سرانجام یابد یا عدم وضع دیوان برسوابق گیریم مسلم نیست که مستلزم افضلیت باشد والکلام فی الافضلیة لا فی الفضیلة زیراکه زهد دو قسم است زهد شبان صوفیه وزهد شیوخ ایشان زهد شبان دست شستن است ازاشغال بکلی وترک اکساب وترک مداخلت درمعاملهای مردم وزهد شیوخ آنست که باوجود بی رغبتی بمقتضای شرع وبمقتضای حقوق هریکی که خدا تعالی آنرا مقرر فرموده است کار کنند وآن کار را بوجه نیک سرانجام دهند وباوجود بی رغبتی تمام ونفرت کلی ازدنیا واین زهد منصب انبیا ووارثان ایشان است پس چون شیخین درخلافت آمدند آنرا بامر الله ولله فی الله

Marfat.com

وبحول اللہ وبقوۃ اللہ بوجہی سرانجام دادند کہ زیادہ ازان مقدور بشر نباشد وایشانرا درین مسئلہ
اسوہ حسنہ بود بحضرت پیغامبر صلی اللہ وعلیہ وسلم کہ زہد وجمیع اوصاف کمال ورذات شریف
ایشان بغایت خود رسیدہ وزیادہ ازان متصور نیست باہل وعیال خود صحبت میداشتند
وایفای حق ہر ذی حق میفرمودند واقامت امور خلافت بوجہی کہ اعقل بادشاہان ازان
عاجز باشد مینمودند وتدبیر ہائے دور منظور میفرمودند وترغیب مردم بمال وغیر آن میکردند از سیر
حضرت مرتضی معلوم میشود کہ زہد وعدم التفات ایشان بتربیت مردم در اعطا وغیر آن ایشانرا
از استیلا بر اہل زمان خود باز داشت ومرتضی اینمعنی را روشن تر بیان کرد وآن حدیث ازوے
متواتر است سبق رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وثنی ابوبکر وثلث عمر ثم احدثنا احداثا تقضی اللہ
فیہا ما یشاء **قولہ** واعبد ہم باید دانست کہ در کثرت عبادت حضرت مرتضی در حجان او بر بسیاری
از صحابہ در ان فضیلت ہیچ شبہ نیست اما افضلیت او بنسبت شیخین غیر مسلم است عن الزہری
قال اخبرنی علی بن الحسین ان حسین بن علی اخبرہ ان علی بن ابی طالب اخبرہ ان رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم طرقہ وفاطمۃ بنت النبی صلی اللہ علیہ وسلم فقال الا تصلیان فقلت یا رسول اللہ
انفسنا بید اللہ فاذا شاء اللہ ان یبعثنا بعثنا فانصرف حین قلت ذلک ولم یرجع الی شئی ثم
سمعتہ وہو مول یضرب فخذہ وہو یقول وکان الانسان اکثر شئی جدلا اخرجہ البخاری وفی روایۃ
لاحمد دخل علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وعلی فاطمۃ من اللیل فایقظنا للصلوۃ قال ثم رجع
الی بیتہ فصلی ہویا من اللیل قال فلم یسمع لنا حسا قال فرجع الینا فایقظنا وقال قوما فصلیا قال
فجلست وانا اعرک عینی واقول انا واللہ ما نصلی الا ما کتب اللہ لنا انما انفسنا بید اللہ فاذا شاء اللہ
ان یبعثنا بعثنا قال فولی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وہو یقول ویضرب بیدہ علی فخذہ ما
نصلی الا ما کتب اللہ لنا ما نصلی الا ما کتب اللہ لنا وکان الانسان اکثر شئی جدلا وعن سریۃ بعلی
قالت قال علی کنت رجلا نوما وکنت اذا صلیت المغرب وعلی ثیابی نمت ثم قال یحیی بن سعید
فانام قبل العشاء فسألت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عن ذلک فرخص لی اخرجہ احمد وعن ابی

Marfat.com

قتادة قال ان رسول الله صلی الله علیه وسلم خرج لیلة فاذا هو بابی بکر یصلی و هو یخفض من صوته و مر بعمر و هو یصلی رافعا صوته قال فلما اجتمعا عند النبی صلی الله علیه وسلم قال یا ابا بکر مررت بک و انت تصلی تخفض من صوتک قال قد اسمعت من ناجیت یا رسول الله و قال لعمر مررت بک و انت تصلی رافعا صوتک فقال یا رسول الله اوقظ الوسنان و اطرد الشیطان فقال النبی صلی الله علیه وسلم یا ابا بکر ارفع من صوتک شیئا و قال لعمر اخفض من صوتک شیئا اخرجه ابو داود و روی الترمذی نحوه و اگر این قائل ترک ایشان نوافل زاید را در وقت خلافت خویش دست آویز نموده است سفسط صرف است زیرا که جهاد و قیام بامور مسلمین یکی از طاعات عظیمه است بسیار است که این طاعات فاضل باشند بکثیری از طاعات غیر متعدیه و در نجالت عبد را اجر طاعاتی که بسبب این اشغال آنرا نتوانست کرد مینویسند چنانکه در حدیث صحیح آمده است **قوله** واحلمهم و اشرفهم خلقا و اطلقهم وجها فی المواقف حتی نسب الی الدعابة باید دانست که حسن خلق و طلاقت وجه نه همین مزاج است فقط بلکه مرتبه هر کسی شناختن است کلمه مرتضویه لاخمن اللارضیف ابجناول و اخطب السک الحفرة و اضرط عند ذکر ابی هریرة باکلمه فاروق لولا فلان لهلک عمر باید سنجید و معامله که حضرت مرتضی در باب عقیل مرعی داشت و عقیل بان سبب از وی جدا شده بشام رفت با خلق حضرت مصطفی صلی الله علیه وسلم که عباس را بمال کثیر تالیف فرمودند باید سنجید و بحقیقت طلاقت وجه را با خلاقت ربطی نیست الا بالعرض و آن آنست که این طلاقت سبب تالیف قلوب و ترک اختلاف بر خلیفه می شود و تالیف و ترک اختلاف سبب امن عام و اطمینان مسلمین میگردد و چون این مطلب از دست شیخین خوبتر از حضرت مرتضی متحقق شد طلاقت وجه را کجا گنجائش مباحثه است لاعبرة بالمظنة بعد حصول المنیة و بعد ازین همه رجحان مرتضی در اصل طلاقت که خالی از دعابت باشد غیر مسلم است عن ابن عباس قال قدم عیینة بن حصن بن حذیفة فنزل علی ابن اخیه الحر بن قیس و کان من النفر الذین یدنیهم عمر و کان القراء اصحاب مجالس عمر و مشاورته کهولا کانوا او شبانا فقال عیینة لابن اخیه یا ابن اخی لک وجه عند هذا الامیر فاستاذن لی علیه قال سأستاذن

لک علیہ قال ابن عباس فاستاذن الحر لعینیۃ فاذن لہ عمر فلما دخل علیہ قال یا ابن الخطاب فواللہ
ما تعطینا الجزل ولا تحکم فینا بالعدل فغضب عمر حتی ہم ان یوقع بہ فقال الحر یا امیر المومنین ان اللہ
عز وجل قال لنبیہ خذ العفو وامر بالعرف واعرض عن الجاہلین وان ہذا من الجاہلین فواللہ
ما جاوزہا عمر حین تلاہا علیہ وکان وقافا عند کتاب اللہ اخرجہ البخاری ودر نامہ خود بہ ابو عبیدۃ
ومعاذ بن جبل نوشت وکتبتما بہ نصیحۃ تعظانی بالبدان انزل کتابکما سوی للمنزل الذی نزل من
قلوبکما وانکما کتبتما بہ وقد صدقتما فلا تدعا الکتاب الی فانہ لا غنی عنکما والسلام علیکما وعن حذیفۃ
قال دخلت علی عمر وہو قاعد علی جزع فی دارہ وہو یحدث نفسہ فدنوت منہ فقلت ما الذی یہیمک
واللہ لورانیا منک امرا تنکرہ لتقومناک قال اللہ الذی لا الہ الا ہو لورانیتم منی امرا تنکرونہ لتقومنموہ
فقلت اللہ الذی لا الہ الا ہو لورانیاک امرا تنکرہ لتقومناک قال ففرح بذلک فرحا شدیدا وقال
الحمد للہ الذی جعل فیکم اصحاب محمد صلی اللہ علیہ وسلم من الذی اذا رائی امرا منکرا انکرہ قومنی اخرجہ
ابن ابی شیبۃ وفی آیۃ والذین اتبعوہم باحسان قال ابی بن کعب قد اللہ لقد انزلہا اللہ علی جبرئیل
وانزلہا جبرئیل علی محمد فلم یستامر فیہا الخطاب ولا انبہ فخرج عمر وہو یقول اللہ اکبر اللہ اکبر اخرجہ الحاکم
وکلمہ لولا فلان لہلک عمر در حق چندین صحابہ صحیح شدہ وآن غایت است در طلاقت وجہ عن زیاد
قال جاء رجل الی علی بن ابی طالب فسالہ عن الوضوء فقال ابدء بالیمین او بالشمال فاطرق علی
حفیہ کانہ زعر
بہ ثم دعا بماء فبدء بالشمال قبل الیمین اخرجہ الدار قطنی وعن زیاد بن عبد اللہ النخعی قال کنا جلوسا
مع علی فی المسجد الاعظم والکوفۃ یومئذ بہا خصاص فجاءہ المؤذن فقال الصلوۃ یا امیر المومنین العصر
فقال اجلس فجلس ثم عاد فقال ذلک فقال علی ہذا الکلب یعلمنا بالسنۃ اخرجہ الدار قطنی **قولہ**
واقدمہم ایمانا باید دانست کہ اہل تاریخ مختلف اند کہ حضرت صدیق اول ایشان است باعتبار ایمان
یا مرتضی بعد از انکہ اتفاق دارند بر آنکہ خدیجہ رضی اللہ عنہا مقدم تر است بر ہمہ ایشان قال ابن
اسحق آمنت بہ خدیجہ بنت خویلد وصدقت بما جاء بہ ووازرتہ علی امرہ وکانت اول من آمن
باللہ عز وجل وبرسولہ وصدقت بما جاء بہ فخفف اللہ بذلک عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم شیئا

ع ۱۵ نیچ خص بالضم یعنی خانہ کہ از نی وچوب سازند تا خود زمین از خاص یکم یعنی از چوب وسوراخ ۱۲

Marfat.com

یکرہہ من ردّ علیہ وکذب لہ فیحزنہ ذلک الا فیرح اللہ عنہ بہا اذا رجع الیہا تلینہ وتخفف علیہ وتصدقہ وتہون علیہ امر الناس یرحمہا اللہ ذکرہ فی السیرۃ پس اگر نفس اقدمیت مؤثر باشد در فضیلت خدیجہ وزید افضل صحابہ باشند بلکہ بحقیقت اقدمیت مؤثر است در افضلیت بالعرض بسبب آنکہ داعی است قوم را بایمان وانیمعنی جز باحرار بالغین کہ مالف قوم ومحبب ایشان باشند متصور نمیگردد وحضرت مرتضی در وقت ایمان صغیر بود بسبب خوف پدر خود اظہار ایمان نمیکرد پس اقدمیت در ایمان باعتبار تحمل اعباء دعوت فضیلتی است کہ بحضرت صدیق خاص شد ہر چند نفس اقدمیت نصیب دیگران باشد **قولہ** وافصحہم لسانا باید دانست کہ اتصاف مرتضی بکمال فصاحت ورجحان او بر بسیاری از صحابہ اشہر است از انکہ بمزید بیان احتیاج داشتہ باشد لیکن رجحان او بہ نسبت شیخین غیر مسلم است زیرا کہ خطب شیخین کہ حفاظ صحابہ مثل عبد اللہ بن عباس نقل کردہ اند در غایت فصاحت است وانشد ابن اسحق لابی بکر قصائد بلیغۃ منہا قصیدۃ مطلعہا

؎ امن طیف سلمی بالبطاح الدمائث ٭ ارقت وامر فی العشیرۃ حادث ٭ وآن در ذروہ علیا است از بلاغت وبعد ازینہمہ باید دانست کہ فصاحت لسان باعتبار ذات خود با خلافت نبوت ربطی ندارد والا شعرا گوی مسابقت از علما واولیاء ربودہ اند بلکہ اینجا مطلوب بالعرض بسبب آنکہ خلافت نبوت موقوف است بر اظہار علوم حقہ وآن بفصاحت بوجہ اتم متحقق میگردد وواقع آنست کہ ہر معضلہ کہ پیش آمد در زمان شیخین شیخین آنرا بروجہی تقریر کردند کہ مخالفت ومنازعت برخاست ومخالفان ومنازعان را طاقت دم زدن نماند منصف را باید تامل کرد کہ فاروق در تقریر مطالب خود خصوصاً قضیہ مرتضی وعباس را بچہ نوع باقصی مراتب بلاغت ادا نمود ودر قضیہ وقف ارض شام وعراق بچہ آئین داد بیان داد بخلاف مرتضی کہ در ایام او معضلات بسیار پیش آمدند ویکی ازان معضلات حل نشد تا حال فقیر را معلوم نیست کہ صحابی از اجتہاد خود بحسن تقریر مرتضی رجوع کردہ باشد **قولہ** واسدّہم رایا باید دانست کہ در سداد رای مرتضی خصوصاً بحسب سرعت انتقال در

له طیف بمعنی آمدن خیال وسلمی نام محبوبہ است وبطاح جمع ابطح بمعنی آب رو در سنگستان ودمائث جمع دمثہ بمعنی زمین نرم ریگ ناک ومعنی شعر آنکہ آیا از آمدن خیال سلمی در زمین پست وسنگ ناک بیدار شدی امرے در قوم شدہ است ۱۲

استنباط مسائل فقهیه از باب قضایا بحثی نیست چنانکه آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرمود اقضاکم علی
و فاروق چون تعداد مآثر صحابه میکرد میگفت اقضانا علی اما در حلّ وعقد امور خلافت رجحان
مرتضی باعتبار این خصلت بر شیخین غیر مسلم است زیرا که صدیق در وقت ارتداد عرب تدبیرها
اندیشید و همه مثمر فوائد خویش گشتند و فاروق در فتح قادسیه و یرموک و بناء البصره و کوفه مصلحتها
بخاطر بست و همه آنها مثمر خیرات بسیار و منافع بشمار گشتند بخلاف حضرت مرتضی که در ایام
خلافت خود هر تدبیری که اندیشید منعکس گشت و مثمر خلاف مطلوب شد و اهل رای در
هر حادثه مشوره دادند و مشوره ایشان پیش مرتضی درجه پذیرائی نیافت ابن عباس انیمه
ماجرا را اجمالاً تقریر کرد و قال کان والله قد ملئ علما و حلما من رجل غرته سالقته و ترابته فقلما
اشرف علی شئی من الدنیا الا فاته اخرجه ابو عمرو امام حسن مجتبی رضی الله عنه تفصیلا عن طارق
ابن شهاب قال جاءنا قتل عثمان فذکر القصته حتی اذا کنت بالربذة اذا علی بها فصلی بهم العصر
فلما سلم استند ظهره فی مسجدها و استقبل القوم قال فقام الیه الحسن بن علی یکلمه و هو یبکی قال
فقال له علی تکلم و لا تحن حنین الجاریة قال امرتک حین حضر الناس هذا الرجیل ان تاتی مکة
فتقیم بها فعصیتنی ثم امرتک حین قتل ان تلزم بیتک حتی ترجع الی العرب عوازبها احلامها
فلو کنت فی جحر ضب لضربوا الیک اباط الابل حتی یستخرجوک من جحرک فعصیتنی و انا انشدک
بالله ان تاتی العراق فتقتل بجال مضیعة قال فقال علی اما قولک اتی مکة فلم اکن بالرجل الذی
تستحل به مکة و اما قولک قتل الناس عثمان فما ذنبی ان کان الناس قتلوه الحدیث اخرجه
ابن ابی شیبة پس سداد رای نتوان شناخت الا بآنکه هر تدبیری که اندیشد مثمر برکات گردد
یا چون تراحم واقع شود در آراء و وی رای زند خارج مصدق رای او گردد و انیمعنی در شیخین بوجه
اتم ظهور نمود بخلاف مرتضی رضی الله عنه **قوله** و اکثرهم حرصا علی اقامة الحدود باید دانست که
شک نیست در آنکه حضرت مرتضی و شیخین همه حرص داشتند بر اقامت حدود و مداهنت
در ان نمیکردند لیکن در اینجا سخنی باقیست و آن آنست که حرص بر اقامت حدود دو قسم

Marfat.com

می باشد یکی آنکه باوجود کثرت رغبت اگر مسئله مختلف فیها است در اقامت حدود تانی نماید تا آنکه اجماع متحقق شود و اختلاف متلاشی گردد و حق از باطل امتیاز یابد و گواهی علی وجهها مثبت گردد و این تانی عین حق است زیرا که غرض از اقامت حدود نیست مگر امتثال امر الهی و طلب امر تا امتثال او کرده شود طریق اوست بلکه اعتجال در نیصورت مذموم است و همچنین تالی نمودن تا آنکه قوم را بر اقامت ان تالیف کند تا نزاع از میان ایشان برخیزد و فتنه ثوران نکند و نفس محدود و نفوس عشیرة او بجمیعت برنخیزند و این سنت آنحضرت است صلی الله علیه وسلم لهذا در قصه افک فرمود من یعذرنی من رجل اذانی فی اهلی و در حدیث آمده است که اگر سارق در دار الحرب سرقه کند در ان محل قطع ید نباید کرد قسم دوم آنکه آدمی مثل مغلوب و سکران باشد و درین چیزها فکر نکند غالب بر شیخین طریقه اولی بود چنانکه قصه فیروز دیلمی بران دلالت میکند و عمر بن عبد العزیز بآن اشارتی لطیفه کرده است عن نافع قال قال عبد الملک بن عمر لعمر بن عبد العزیز یا امیر المومنین ما یمنعک ان تقضی الذی تریده فوالذی نفسی بیده ما ابالی لو غلت بی وبک فیه القدور قال وحق هذا منک یا بنی قال نعم والله قال الحمد لله الذی جعل لی من ذریتی من یعینینی علی امر ربی یا بنی لو هدیت الناس بالذی تقول لم آمن ان ینکروها فاذا انکروها لم اجد بدا من السیف ولا خیر فی خیر لا یاتی الا بالسیف یا بنی انی اروض الناس ریاضة الصعب فان یطل لی عمر فانی ارجو ان ینفذ الله لی شیئا وان تعد علی منیته فقد علم الله الذی اریده اخرجه ابن ابی شیبة وان او فق است بسیاست (بسیاست می کنم) واقرب است بسنت و حضرت مرتضی وجه ثانی را اختیار میفرمود لهذا بامغیرة بن شعبه گفت در وقت خوف اختلاف و تهیا فتنه اگر برود دست یابم رجم کنم واو در همان شب بگریخت و با اهل شام پیوست و شد انچه شد و همچنین است قصه عبد الله بن عمر باوجود آنکه در قصاص ذی النورین توقف فرمود بلکه همین استعجاب است که باعث عدم انتظام امر خلافت او شد و بالجمله غالب بر حضرت مرتضی طریقه اولیا و سکر و غلبه بود و غالب بر شیخین طریقه صحو

Marfat.com

وتانی ودوربینی واین راحضرت ابن عباس واضح تر بیان نمود حیث قال کان عمر یری
من بعید وکان شدید الحذر وکان علی لا یقصد شیئا الا انہ ظن انہ سیفعلہ فما فعلہ **قولہ** واحفظهم
لکتاب اللہ باید دانست کہ حفظ کتاب اللہ فضیلتی است موجود در شیخین وذی النورین ومرتضی
وعبد اللہ بن مسعود وابی بن کعب ہمہ ایشان واافضلیت مرتضی دران مسلم نیست قطع نظر
از تفضیل اخبار وسیر ایشان اینقدر خود متیقن است کہ صدیق دو نیم سال بعد آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم اقامت جمعہ وجماعات نمود وفاروق دہ سال کسری زیادہ در جمعہ وجماعات
امامت نمود ومعلوم است کہ ایشان قرارات طویلہ میخواندند عن ہشام بن عروۃ عن ابیہ
ان ابا بکر الصدیق صلی الصبح فقرأ فیہا سورۃ البقرۃ فی الرکعتین کلیتہما اخرجہ مالک وعن ہشام
بن عروۃ عن ابیہ انہ سمع عبد اللہ بن عامر بن ربیعۃ یقول صلیت وراء عمر بن الخطاب الصبح
فقرأ فیہا بسورۃ یوسف وسورۃ الحج قراءۃ بطیئۃ قال فقلت والہ اذا لقد کان یقوم حین یطلع
الفجر فقال اجل اخرجہ مالک ومرتضی وابی بن کعب وعبد اللہ بن مسعود لا محالہ ہمہ اقتدا میکردند
وباوجود انہمہ معلوم نیست کہ کسی گاہی انگشت اعتراض در قرأت قرآن بر شیخین نہادہ باشد وہیچ شاہد بر حفظ حافظ بہتر
ازان متصور نیست کہ مدتے دراز بر مجمع حفاظ تلاوت کردہ باشند وایشان ہیچ اعتراض بر تلاوت او نکنند بلکہ بقرائن چنان
معلوم میشود کہ حضرت مرتضی استمداد ہا از شیخین در حفظ کتاب اللہ نمودہ است از انجہت کہ مدتہا در از در جمعہ
وجماعات قرارت طویلہ ایشان میشنید وانچہ از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم شنیدہ بود مثبت تر
ومتحقق تر میگشت چنانکہ قاری چون خلف قاری دیگر مدتے نماز گذارد طریق ادا وحفظ
آیات محکم تر می شود چنانچہ ہر قاری بر خود تجربہ کردہ باشد واین تثبت وتحقق نیز حقی دارد
ہر چند فرود تر باشد از حق اول **قولہ** ولاخبارہ بالغیب واستجابۃ دعائہ وظہور المعجزات منہ
باید دانست کہ خوارق عادات از شیخین ومرتضی ہمہ ایشان منقول است لیکن انچہ سخنی
باقی است وآن آنست کہ کرامات شیخین بما رسیدہ اند بطریق نقل صحیح بخلاف کرامات مرتضی
از انجملہ حدیث زیادت طعام کہ در صحیح بخاری موجود است واز انجملہ قول عبد اللہ بن عمر کہ فاروق

Marfat.com

چیزی را نمیگفت الظنہ کذا الا ہمچنان میبود بخاری آنرا روایت کردہ و از آنجملہ قصہ یا سارۃ الجبل
کہ بطریق متعددہ روایت کردہ شدہ است کہ قریب بدرجہ صحیح است از آنجملہ قصہ دعا رفاروق بموت
خود وقت رجوع از حج کہ در موطا مذکور است بسند صحیح و از آنجملہ خبر دادن او بموت خود پیش از موت
بدو سہ روز و آن قصہ بطرق متعددہ در مسند احمد مذکور است و نزدیک بصحت است و از آنجملہ
خواب دیدن صدیق در ابتداء ایمان و در وقت موت خود کہ بسند غریب مذکور است و از آنجملہ
قصہ نیل کہ بسند غریب لاباس بہ مذکور است الی غیر ذلک مما یروونہ حفاظ الحدیث یا سانید ہم
و اینہمہ بعد ازان است کہ مقام صحابہ مقتضی ظہور کرامات نبود چنانکہ شیخ الشیوخ رمزی ازان
سر دادہ و بعد ازانکہ نزدیک اہل کشف و وجدان مقرر شدہ کہ مقام خلافت مقتضی قلت ظہور
کرامات است چنانکہ صاحب فصوص بان اشارہ کردہ است در قصہ حضرت سلیمان علیہ السلام
فکیف کہ این ہر دو مانع بہم آمدہ باشند قولہ و اختصاصہ بالقرابۃ باید دانست کہ رجحان حضرت
مرتضی در قرابت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم امر ظاہر است ہر چند اصل قرابت قریشیہ و صاہرت
در شیخین ہم یافتہ شد اما ملازمت او با افضلیتی کہ ما را بان کار ہست غیر بین است و گاہی
تکلف کردہ می شود برای اثبات ملازمت نقلاً و عقلاً اما نقلاً پس خدا تعالی میفرماید و اولوا
الارحام بعضہم اولی ببعض فی کتاب اللہ و آن عام است در خلافت و غیر آن و اما عقلاً پس
عقلاء ہر طبقہ متفق اند بر انکہ بعد مردن بادشاہی بادشاہ نمیگردانند الا کسی را کہ از اہل بیت
او باشد اتفاق طوائف اکاسرہ فارس و قیاصرہ روم و خواقین ترک و تبابعہ یمن و غیر ایشان
بر این امر واقع نشدہ است الا بجہت مصالحہ مہمہ کہ بدون این رسم فوت میشود و مانند انکہ
انقیاد مردمان اہل بیت بادشاہ اول را اسہل است از انقیاد ایشان غیر اہل بیت او و
و مانند آنکہ اہل بیت بادشاہ اول اعرف اند بطریق سیاست از غیر خویش و این سفسطہ
صرف و باطل محض است از جہت آنکہ این آیت نازل شدہ است در میراث مال باتفاق
امت و در قضا و امام جماعت بودن و مثل آن نازل نیست باتفاق امت و در خلافت

Marfat.com

نیز نازل نیست قطعا والّا اجماع بر خلاف آن منعقد نمیشد و عادت قاضیه است بر انکه مستحق
خلافت با نیمعنی در هر زمانی بان تمسک میکرد ولیس فلیس و علی التسلیم احق بان عباس بود
نه مرتضی زیرا که در ولایت ذوالارحام بطریق ارث و ولاء موالی عباس حاجب بود مرتضی را
را ولایتی دیگر در شرع معهود نیست و اتفاق طوائف کفار را درین معرض آوردن طرفه بی مزگی
دارد بلکه این اتفاق مثل اتفاق انسانست بر بسط ید بر بیت المال بغیر اذن شرع بلکه توریث نیز
خاص است بر آن که احق بملک کسی است که قابلیت آن وارد و از بنی اسرائیل باشد و در
دران جاری نیست بلکه اگر اشیا نرا دیده حق شناس میبود قیاس میکردند خلافت نبوت را
بر نبوت پس چنانکه خدا تعالی نبوت را در بنی اسرائیل نهاد و آن شائع بود در جمیع اسباط
بنی اسرائیل بعد حضرت موسی پیغامبر یوشع شد نه فرزندان حضرت هارون و نه از سبط لاوی
بعد ازان حضرت داؤد از سبط یهودا پیدا شدند نه از سبط لاوی و علی هذا القیاس پس همچنین
در شریعت ما خلافت حق قریش شد و آن شائع است در بطون قریش هر که ازان میان
بصفات تسعه متصف شد حقیق خلافت است و تحقق خلافت بالفعل موقوف است بر
اجماع یا وصیت یا تسلط کما بین فی موضعه و چون مصالح در شیخین بوجه اتم یافته شد آن منطف
را کجا گنجائش اعتبار ماند قوله والاخوة باید دانست که آنحضرت صلی الله علیه وسلم حضرت صدیق
را فرموده اند ولکنه اخی وصاحبی و در حق فاروق فرموده اند یا اخی اشرکنا فی دعائک
اما عقد مواخاة بحضرت مرتضی خاص است و آنرا با بحث ما ربط نیست حالا تامل باید کرد که
کدام مصلحت مقتضی تعیین هر دو دو شخص شده است در عقد مواخات پس انچه متبادر است
بذهن بسبب تتبع قرائن حال آنست که عرب مالوف بودند بصلهٔ ارحام و اقارب یکدیگر را تعهد
میکردند در حال مرض و در حال سفر و مانند آن و چون آنحضرت صلی الله علیه وسلم و اصحاب
بهجرت کردند و رشتهٔ تواصل ارحام از هم گسست آنحضرت صلی الله علیه وسلم عقد مواخات را
بجای آن ارحام نصب فرمودند تا بآن مواخات یکی تعهد دیگری نماید در مرض و در حال

Marfat.com

غیبت و رفق یکی با دیگری مانند رفق برادر حقیقی با برادر خود پس آن مواخات را مبنی ساخت بر سہولت
رفق و تعہد نہ بر کفاءۃ و نظیر بودن در فضل و علم و مانند آن لہذا در یک مواخات بعض انصار را
با قریش مواخاۃ داد و در یک مواخات بعض موالی را با صریح عرب و فاضل و مفضول را چنانکہ
از تفحص دفتر مواخات از سیرت ابن اسحق و غیر آن معلوم میشود زیرا کہ بسا است کہ در معاشرت
طبیعت دو کس از موالی و عرب موافقت کند نہ طبیعت دو کس از عرب و بسیار است کہ دو همسایہ
متفاوتین در فضل با ہم ارفق باشند از نظیرین در فضل کہ خانہ ہا ایشان متباعد باشد و علی
ہذا القیاس پس مواخاۃ دلیل ارفقیہ است در بعض وجوہ لا غیر و معہذا اقصہ مواخاۃ مشعر بر آن
است کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم با عتبار حاجت خود ہیچکس را برادر خود نساخت زیرا کہ آنحضرت
را صلی اللہ علیہ وسلم رفقا و خدم بسیار بودند از مہاجرین و انصار و چون رقتی و بکائی در حضرت
مرتضی مشاہدہ فرمود بجہت حاجت او را تشریف اخوت داد و این شبیہ بآن است کہ چون
اختلاف کلمہ نبی النجار دید و تعین یکی از ایشان مناسب نبود خود نقیب ایشان شد لحاجتہم
الیہ لا لحاجتہ الیہم عن ابن عمر قال آخی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بین اصحابہ فجاء علی تدمع عیناہ
فقال اخیت بین اصحابک ولم تواخ بینی و بین احد فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انت اخی
فی الدنیا والآخرۃ اخرجہ الترمذی قال ابن اسحق حدثنی عاصم بن عمر و بن قتادۃ الانصاری انہ
لما مات ابو امامۃ اسعد بن زرارۃ اجتمعت بنو النجار الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وکان ابو
امامۃ نقیبہم فقالوا لہ یا رسول اللہ ان ہذا قد کان منا حیث قد علمت فاجعل منا رجلا مکانہ
یقیم من امرنا ما کان یقیم فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لہم انتم اخوانی وانا لما فیکم فانا نقیبکم
وکرہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان یخص بہا بعضہم دون بعض فکان من فضل نبی النجار الذی
یعدون علی قومہم ان کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نقیبہم ذکرہ فی السیرۃ قولہ لوجوب المحبۃ
اشارہ میکند بآیۃ لا اسألکم اجرا الا المودۃ فی القربی وحدیث حب علی آیۃ الایمان وبغض علی
آیۃ النفاق وحدیث انا حرب لمن حاربکم وسلم لمن سالمکم باید دانست کہ محبت اہل بیت آنحضرت

Marfat.com

صلی اللہ علیہ وسلم و تعظیم و توقیر ایشان و ہمچنین تعظیم و توقیر ازواج آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کی از واجبات
اسلام است و در اینجا خلافی نیست و موثر در اینجا ہاشمیہ است یا زوجیہ یا از اہل بیت آنحضرت بودن عرفا ہر چند بجہت قرابت
نباشد مانند اسامہ بخصوص حضرت تفضی مر ولہذا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از ایذاء حضرت عباس منع فرمودند و باکرام او
امر کردند عن عبد المطلب بن ربیعۃ ان العباس دخل علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مغضبا و انا عنده فقال ما اغضبک
قال یا رسول اللہ مالنا و لقریش اذا تلاقوا بینہم تلاقوہ بوجوہ مبشرۃ و اذا لقونا لقونا بغیر ذلک
فغضب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حتی احمر وجہہ ثم قال والذی نفسی بیدہ لا یدخل قلب رجل
الایمان حتی یحبکم للہ و لرسولہ ثم قال ایہا الناس من اذی عمی فقد اذانی فانما عم الرجل صنو ابیہ
و در حدیث او ما شعرت یا ابن الخطاب ان عم الرجل صنو ابیہ در بخاری مذکور است
و در باب حضرت عائشہ صدیقہ آیات نازل شد و ایذاء او و توقف در تبرئہ او کہ موجب ایذاء
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم میشد تا کجا ہا رسانید قال اللہ تعالی و لولا فضل اللہ علیکم و رحمتہ لمسکم
فیما افضتم فیہ عذاب عظیم اذ تلقونہ بالسنتکم و تقولون بافواہکم ما لیس لکم بہ علم و تحسبونہ ہینا و ہو
عند اللہ عظیم و لولا اذ سمعتموہ قلتم ما یکون لنا ان نتکلم بہذا سبحانک ہذا بہتان عظیم و حضرت شیخین
سوالی آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم مثل ام ایمن و اسامہ توقیر زائد از وصف میکردند عن عمر انہ
فرض لاسامۃ فی ثلاثۃ آلاف و خمسمائۃ و فرض لعبد اللہ بن عمر فی ثلثۃ آلاف فقال عبد اللہ
بن عمر لابیہ فضلت اسامۃ علی فو اللہ ما سبقنی الی مشہد قال لان زیدا کان احب الی رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم من ابیک و کان اسامۃ احب الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم منک فاثرت
حب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم علی حبی اخرجہ الترمذی و ایمعنی موجب فضیلتی در نفس انیکس
نمیباشد فکیف افضلیت باعتبار تشبہ بانبیا و چنانکہ محبت اہل بیت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
بابی است از ابواب شرع محبت شیخین و سائر اہل سوابق و اہل فضل نیز بابی است از ابواب
شرع کما ورد ہل انتم تارکو لی صاحبی و قال اقتدوا بالذین من بعدی و ایمعنی بدو وجہ معلل
میگردد تعظیم اہل سوابق از مہاجرین و انصار و بر ہمین قاعدہ مخرج است حدیث انس

Marfat.com

ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال آیۃ الایمان حب الانصار وآیۃ النفاق بغض الانصار متفق علیہ
وعن البراء قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول للانصار لا یحبہم الا مومن ولا یبغضہم
الا منافق فمن احبہم احبہ اللہ ومن ابغضہم ابغضہ اللہ متفق علیہ وعن عبد اللہ بن مغفل قال قال
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اللہ اللہ فی اصحابی اللہ اللہ فی اصحابی لا تتخذوہم غرضا من بعدی
فمن احبہم فبحبی احبہم ومن ابغضہم فببغضی ابغضہم ومن آذاہم فقد آذانی ومن اذانی فقد اذی اللہ
من اذی اللہ فیوشک ان یاخذہ اخرجہ الترمذی وتعظیم حملہ علم وتشبیہ بانبیا از جہت صفات
نبوت مثل شیخین وابن مسعود وعلما راست وشواہد اینمعنی بسیار است معہذا علما در آیہ لا اسئلکم
علیہ اجرا الا المودۃ فی القربی مختلف اند عن طاؤس عن ابن عباس رضی اللہ عنہما انہ سئل عن
قولہ الا المودۃ فی القربی فقال سعید بن جبیر قربی آل محمد فقال ابن عباس عجلت ان النبی صلی اللہ
علیہ وسلم لم یکن بطن من قریش الا کان لہ فیہم قرابۃ فقال الا ان تصلوا ما بینی وبینکم من القرابۃ
اخرجہ البخاری وگویا سبب تخصیص مرتضی درین احادیث باین کلمات مبارکات باوجود اشتراک
جمیع اہل بیت دران آنست کہ مرتضی شدید بود در امر الہی وانرا باشہد مدارات نمی آمیخت و در
باب تسری در قصہ یمن قیل وقالی بمیان آمدہ بود پس حکمت شرع تقاضا نمود کہ بمزید اہتمام
حال او را مخصوص گردانند چنانکہ در تخصیص صلوۃ فجر وعشا بمزید اہتمام وا ہمال آنرا علامت
نفاق مقرر نمودن گفتہ اند واللہ اعلم بالصواب **قولہ** والنصرۃ عطف است بر وجوب چنانکہ
تقریر کتاب اربعین امام رازی کہ شبہات طوسی از ہمانجا منقول است دلالت میکند وآن
اشارہ است بنزول آیہ وان تظاہرا علیہ فان اللہ ہو مولاہ وجبریل وصالح المومنین
در باب مرتضی باید دانست کہ نزول این آیہ در شان مرتضی ممنوع است بلکہ در شان شیخین
نازل شدہ است وانمعنی بنقل مستفیض از جمعی از فضلا صحابہ صحیح شدہ وسباق آیہ نیز بر این
دلالت میکند چنانکہ واحدی بان اشارہ نمودہ است ونزول آن در باب مرتضی بنقل صحیح
ثابت نشدہ عن ابی امامۃ انہ قال فی قولہ تعالی فان اللہ ہو مولاہ وجبریل وصالح المومنین

Marfat.com

ابوبکر و عمر اخرجه الحاکم و شواهد آن در اول مبحث ذکر کردیم قال الواحدی قال عطاء عن ابن عباس
یرید ابابکر و عمر و قال ابن عباس قال حدثنی عمر قال لما اعتزل نبی الله صلی الله علیه وسلم نساءه
دخلت علیه وانا اری فی وجهه الغضب فقلت یا رسول الله ما یشق علیک من شان النساء
فان کنت طلقتهن فان الله معک وملائکته وجبرئیل ومیکائیل وانا وابوبکر والمؤمنون معک
وقلما تکلمت واحمد الله بکلام الا رجوت ان یکون الله یصدق قولی الذی اقول ونزلت هذه الآیة
وان تظاهرا علیه فان الله هو مولاه وجبرئیل وصالح المؤمنین والملائکة بعد ذلک ظهیر واخرج ایضا
عن عبد الله بن مسعود عن النبی صلی الله علیه وسلم فی قوله وصالح المؤمنین قال صالح المؤمنین ابوبکر
وعمر قال الواحدی معنی الآیة ان تعاونتما علی ایذاء النبی صلی الله علیه وسلم فان ابویکما لا یوافقانکما
ولا یتظاهران معکما فانهما ولیا رسول الله صلی الله علیه وسلم وعلی التنزل اگر اثری ازین باب
ثابت شود تحقیق آنست که صالح المؤمنین جنس است هر که از صالح مؤمنین باشد دران جنس
داخل است اگر جمعی شیخین را ذکر کرده باشند وجمعی مرتضی را اشکال بهم نمیرسد زیرا که غرض ازین
هر دو تفسیر و تصویر صورة صالح است نه حصر و همه ایشان رضوان الله علیهم در صالح المؤمنین
داخل اند بغیر شک و در نصرت آنحضرت صلی الله علیه وسلم بذل کننده اموال و مهج بودند جزاهم
الله خیرا **قوله** و مساواة الانبیاء باید دانست که آنحضرت صلی الله علیه وسلم در احادیث بسیار تشبیه
داده اند صحابه را با انبیا و مسقط ایشان درین تشبیه وجود وصفی است از اوصاف مختصه آن پیغامبر
چنانکه ابوذر را با حضرت عیسی تشبیه داده اند در زهد و حضرت صدیق را بحضرت عیسی در رفق با امت
خود و حضرت فاروق را بحضرت نوح در تشدید بر امت خود و ابوموسی را بحضرت داؤد بحسن صوت
عن عبد الله بن مسعود فی قصة مشاورة النبی صلی الله علیه وسلم مع ابی بکر و عمر فی اساری بدر
قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ما تقولون فی هؤلاء ان مثل هؤلاء کمثل اخوة لهم کانوا من
قبلهم قال نوح رب لا تذر علی الارض من الکافرین دیارا وقال موسی ربنا اطمس علی اموالهم و
اشدد علی قلوبهم الایه وقال ابراهیم رب انهن اضللن کثیرا من الناس فمن تبعنی فانه منی ومن

Marfat.com

عصانی فانک غفور رحیم وقال عیسی ان تعذبہم فانہم عبادک وان تغفر لہم فانک انت العزیز الحکیم اخرجہ الحاکم وعن ابی سعید ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال لہ یا ابا موسی لقد اعطیت مزمارا من مزامیر آل داؤد متفق علیہ وعن ابی ذر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ما اظلت الخضراء ولا اقلت الغبراء من ذی لہجۃ اصدق ولا اوفی من ابی ذر شبہ عیسی بن مریم یعنی فی الزہد اخرجہ الترمذی فی الاستیعاب رؤی عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم انہ قال ابو ذر فی امتی شبیہ عیسی بن مریم فی زہدہ وردی من سترہ ان ینظر الی تواضع عیسی بن مریم فلینظر الی ابی ذر اخرجہ ابو عمر باز فرود تر آمدند و تشبیہ دادند قاری قرآنرا بہ بینی و بسیارے از احادیث دلالت میکند بر مضمون علماء امتی کانبیاء بنی اسرائیل پس تشبیہ بانبیاء دلالت میکند بر وجود فضیلتی وانیمعنی مشترک است در بسیاری از صحابہ نہ بر افضلیتی کہ ما در صدد بیان آنیم قولہ وخبر الطیر عن انس قال کان عند النبی صلی اللہ علیہ وسلم طیر فقال اللہم ائتنی باحب خلقک الیک یاکل معی ہذا الطیر فجاء علی فاکل معہ اخرجہ الترمذی باید دانست کہ در باب شیخین نیز مثل این فضائل وارد شدہ تجلی اللہ تعالی لابی بکر خاصۃ وللناس عامۃ ما طلعت الشمس علی رجل خیر من عمر ونیز باید دانست کہ لفظ احب در حق بسیاری از صحابہ واقع شدہ است قطع معارضہ بیکی از سہ وجہ میتواند شد یا این است کہ گوئیم حب بچند نوع میباشد حب مرد نساء خود را و گاہی احب خوانند و این حب ارادہ کنند و حب مرد اولاد و اقارب خود را و حب مرد یتیم را و حب مرد شیخ خود را و حب مرد مشارک خود را در فضل وجہی کہ در احادیث آمدہ بتامل و فکر میتوان بر یکی ازین معانی فرود آورد چنانکہ عائشہ صدیقہ گفت کان ابو بکر احب الناس الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ثم عمر بعد ازان خود عائشہ صدیقہ گفت لو استخلف رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لاستخلف ابا بکر ثم عمر بعد ازان خود گفت عن جمیع بن عمیر قال دخلت مع عمی علی عائشۃ فسألت ای الناس کان احب الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قالت فاطمۃ فقیل من الرجال قالت زوجہا اخرجہ الترمذی پس دانستہ شد کہ مراد از احبیتہ در حدیث اول حب تشبہ در فضائل است کہ مناط استخلاف میشود و در حدیث ثانی حب اولاد و اقارب یا آنیست کہ گوئیم حب متعلق میشود بصفات محمودہ کہ بسبب آن

Marfat.com

نزدیک خدا تعالی و رسول او محبوب و مرضی گردد و هر صفت را مقامی است از رضا و حب پس
جائز است که یکی احب باشد بصفتی مثل صفت پهلوانی و مبارزت اعدا و دیگر احب باشد بصفت
دیگر مثل حل و عقد خلافت یا آنیست که احب بمعنی من الاحب باشد پس صنفی از محبوبین
برمحان بر سائر محبوبین موصوف باشند و احب لفظی است که بازای هر فردی ازین صفت
میتوان اطلاق کرد قوله والمنزلة اشاره میکند بقصه تبوک عن سعد بن ابی وقاص قال قال
رسول الله صلی الله علیه وسلم لعلی انت منی بمنزلة هارون من موسی الا انه لا نبی بعدی باید
دانست که مدلول این حدیث نیست الا استخلاف مرتضی برمدینه در غزوه تبوک و تشبیه
دادن این استخلاف باستخلاف موسی هارون را در وقت سفر خود بجانب طور و معنی بعدی
اینجا غیری است چنانکه در آیه فمن یهدیه من بعد الله گفته اند نه بعدیة زمانی زیرا که حضرت هارون
بعد حضرت موسی باقی نماندند تا الیشان را بعدیة زمانیه ثابت بود و از حضرت مرتضی آنرا استثنا
کنند پس حاصل اینست که حضرت موسی در ایام غیبت خود حضرت هارون را خلیفه ساخته بود
و حضرت هارون از اهل بیت حضرت موسی بودند و جامع بودند در نیابت نبوت و اصالت
در نبوت و حضرت مرتضی مثل حضرت هارون است در بودن از اهل بیت پیغامبر و در نیابت
نبوت بحسب احکام متعلقه بحکومت مدینه نه در اصالت نبوت پس ازین حدیث فضیلت
مرتضی مفهوم شد از جهت حاکم ساختن برمدینه و استحقاق او حکومت را و تشبیه به پیغامبری
نه افضلیت بر شیخین و چنان معلوم میشود که حضرت مرتضی اعانت آنحضرت را صلی الله علیه وسلم
در شجاعت پهلوانی و مبارزت اعدا محصور دانسته بود و باعانتی که در نیابت میباشد اعتنا
نمیکرد آنحضرت صلی الله علیه وسلم که مربی ظاهر و باطن است قصد فرمود که راهی نماید باعانت
نیابت و شان آنرا در چشم مرتضی پس مفخم گرداند پس ارشاد فرمود که این همان منصب است
که حضرت هارون اعانت نمود حضرت موسی را و ناهیک بهما دلالت میکند بر نیمعنی قصه
مفصله عن ابن المسیب عن سعد بن ابی وقاص ان رسول الله صلی الله علیه وسلم حین خرج

Marfat.com

فی غزوة تبوک استخلف علیاً علی المدینة فقال علی یا رسول اللہ ما کنت احب ان تخرج وجہا
الا وانا معک فقال او ما ترضی ان تکون منی بمنزلة ہارون من موسی غیر انہ لا نبی بعدی اخرجہ
احمد وشواہد این حدیث بسیار ند و بدرجہ تواتر رسیدہ اند کما لا یخفی علی متتبعی فن حدیث قولہ والغدیر
باید دانست کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم حضرت مرتضی را حاکم یمن ساختہ بود و او از مال
خمس جاریہ را تسری نمود و قیل وقال در ین باب بسیار شد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
امر فرمود بمحبت مرتضی و در ینباب تاکید ہر چہ تمامتر مرعی داشت کہ من کنت مولاہ ای محبوبہ
فعلی مولاہ و این حدیث شبیہ بآن است کہ فرمود من کان یؤمن باللہ فلیکرم ضیفہ و حدیث
ابی ہریرہ در باب حسن بن علی قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اللہم انی احبہ فاحبہ واحب
من یحبہ و عن اسامة بن زید عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم کان یاخذہ والحسن فیقول اللہم احبہما
فانی احبہما اخرجہ البخاری و بر نہج معنی احادیث بسیار دلالت میکند در باب عباس و غیر آن و
احادیث بعض آن مفسر بعض اند عن البراء بن عازب و زید بن ارقم ان رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم لما نزل بغدیر خم اخذ بید علی فقال الستم تعلمون انی اولی بالمؤمنین من انفسہم قالوا
بلی قال الستم تعلمون انی اولی بکل مومن من نفسہ قالوا بلی فقال اللہم من کنت مولاہ
فعلی مولاہ اللہم وال من والاہ وعاد من عاداہ فلقیہ عمر بعد ذلک فقال لہ ہنیئا یا ابن ابی
طالب اصبحت وامسیت مولی کل مومن ومومنة اخرجہ احمد وعن زید بن ارقم قال قام رسول
اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یوما فینا خطیبا بماء یدعی خما بین مکة والمدینة فحمد اللہ واثنی علیہ ووعظ
وذکر ثم قال اما بعد الا ایہا الناس انما انا بشر یوشک ان یاتینی رسول ربی فاجیب وانا تارک
فیکم الثقلین اولہما کتاب اللہ فیہ الہدی والنور فخذوا بکتاب اللہ واستمسکوا بہ فحث علی کتاب اللہ
ورغب فیہ ثم قال واہل بیتی اذکرکم اللہ فی اہل بیتی اذکرکم اللہ فی اہل بیتی وفی روایة کتاب
اللہ ہو حبل اللہ من اتبعہ کان علی الہدی ومن ترکہ کان علی الضلالة اخرجہ مسلم وعن
زید بن ارقم قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انی تارک فیکم ما ان تمسکتم بہ لن تضلوا

Marfat.com

بعدی احدہما اعظم من الآخر کتاب اللہ حبل ممدود من السماء الی الارض وعترتی اہل بیتی
ولن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض فانظروا کیف تخلفونی فیہما اخرجہ الترمذی وعن بریدۃ الاسمی
قال غزوت مع علیّ الی الیمن فرایت منہ جفوۃ (جفا) قدمت علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
فذکرت علیا فتنقصتہ فرایت وجہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یتغیر فقال یا بریدۃ الست اولی
بالمؤمنین من انفسہم قلت بلی یا رسول اللہ فقال مَن کنت مولاہ فعلیّ مولاہ اخرجہ الحاکم
وعن عمران بن حصین قال بعث رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم جیشا واستعمل علیہم علی ابن
ابی طالب فمضی فی السریۃ فاصاب جاریۃ فانکروا علیہ وتعاقدوا اربعۃ من اصحاب رسول
اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقالوا اذا لقینا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اخبرناہ بما صنع علی وکان
المسلمون اذا رجعوا من سفر بدءوا برسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فسلموا علیہ ثم انصرفوا الی
رحالہم فلما قدمت السریۃ سلموا علی النبی صلی اللہ علیہ وسلم فقام احد الاربعۃ فقال یا رسول اللہ
الم تر الی علیّ بن ابی طالب صنع کذا وکذا فاعرض عنہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ثم قام
الثانی فقال مثل مقالتہ فاعرض عنہ ثم قام الیہ الثالث فقال مثل مقالتہ فاعرض عنہ
ثم قام الرابع فقال مثل ما قالوا فاقبل الیہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم والغضب یعرف
فی وجہہ فقال ما تریدون من علی ما تریدون من علی ما تریدون من علی ان علیا منی وانا
منہ وہو ولی کل مومن من بعدی اخرجہ الترمذی وعن البراء قال بعث النبی صلی اللہ علیہ
وسلم جیشین وامّر علی احدہما علی ابن ابی طالب وعلی الآخر خالد بن الولید وقال اذا کان
القتال فعلیّ قال فافتتح علیّ حصنا فاخذ منہ جاریۃ فکتب معی خالد کتابا الی النبی صلی اللہ علیہ
وسلم یشی بہ (نمامی می کرد) قال فقدمت علی النبی صلی اللہ علیہ وسلم فقرأ الکتاب (بدست من) فتغیر لونہ ثم قال ما تری فی
رجل یحب اللہ ورسولہ ویحبہ اللہ ورسولہ قال قلت اعوذ باللہ من غضب اللہ ومن غضب
رسولہ وانما انا رسول فسکت اخرجہ الترمذی پس قول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ما ان تمسکتم
بہ لن تضلوا محمول است بر محبت اہل بیت ومعنی لن یتفرقا آنست کہ تا وجوب عمل بر قرآن

Marfat.com

باقی است وجوب محبت اہل بیت نیز باقی است و در آخرت چنانکہ ثواب عمل بر قران خواہند یافت
بر محبت اہل بیت نیز ثواب خواہند یافت و ہمین است عقیدہ اہل سنت احیانا اللہ تعالی علی
محبۃ اہل بیت النبی صلی اللہ علیہ وسلم واصحابہ وامانتا علی ذلک بفضلہ ومنہ وآن مشابہ خطبہ یوم
الفتح است ان دمارکم واموالکم واعراضکم علیکم حرام کحرمۃ یومکم ہذا فی شہرکم ہذا فی بلدکم ہذا قولہ و
لانتفاء سبق کفرہ باید دانست کہ انتفاء سبق کفر اگر دلیل افضلیت باشد قرن متاخر از قرن صحابہ
بہتر باشند ولیس فلیس بلکہ در حدیث آمدہ است الاسلام یجب ما قبلہ بلکہ در حدیث آمدہ عن
ابی ہریرۃ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال الناس تبع لقریش فی ہذا الشان مسلمہم تبع لمسلمہم
وکافرہم تبع لکافرہم الناس معادن خیارہم فی الجاہلیۃ خیارہم فی الاسلام اذا فقہوا تجدون
من خیر الناس اشد الناس کراہۃ لہذا الشان حتی تقع فیہ اخرجہ البخاری قولہ ولکثرۃ الانتفاع
بہ باید دانست کہ فی الحقیقت کثرۃ انتفاع در اسلام شیخین واقع شدہ است زیرا کہ جمع قران
وحمل ناس بر روایت حدیث وتنقیح مسائل شرعیہ وفتح عرب وعجم بر دست شیخین واقع شدہ
واکثر اہل اسلام مالکیان وحنفیان وشافعیان اند واصل مذاہب ایشان معتمد است بر مسائل
اجماعیہ فاروق بجز در مسائلی چند بر آثار مرتضی اعتماد ندارند و بر دست مرتضی فتح اسلام واقع
نشد و در ہیچ فنی از فنون شرع اعتماد کلی بر آثار مرتضی بظہور نیامد و بر دست ایشان خلافت
منتظم نگشت پس انتفاع امت شیخین اعظم است از انتفاع ایشان بمرتضی بلکہ مقرر است کہ
بکثرت اتباع ثواب بمتبوع میرسد و اتباع شیخین اہل سنت اند کہ غالب و فاشی در بلدان
اسلام ایشان اند و از ذریت حضرت مرتضی سہ فرقہ ضالہ برآمدند کہ ہیچ تقصیر نکردند در برہم زدن
دین محمدی اگر حفظ او تعالی شائل حال این ملت نبودی از آنجملہ شیعہ امامیہ کہ نزدیک ایشان
قرآن بنقل ثقات ثابت نیست زیرا کہ نقل صحابہ و قرار سبعہ پیش ایشان حجت نیست و روایت
از ائمہ ایشان منقطع و ہمچنین احادیث مرفوعہ روایت ندارند و استفاضہ احادیث پیش ایشان
متصور نیست و در ختم نبوت زندقہ پیش گرفتہ اند و زیدیہ اکثر عقائد اسلامیہ را کہ باحادیث

Marfat.com

ثابت شدہ منکرند و سبب جنگہا و جدل ہا شدند و اسماعیلیہ خود اخبث انداز ہمہ بحقیقت مذہب
ایشان سست کردن اسلام است و بدعات بیشمار در عقیدہ و عمل اہل اسلام ازین سہ فریق
پیدا شدہ کہ تفصیل آن طولی تمام میطلبد اگرچہ حضرت مرتضی از لوث ایشان بری است وبال
ایشان راجع نیست مگر بریشان لیکن ثواب ہم از جہت ایشان بحضرت مرتضی راجع نشد پس
بشیخین انتفاع بیشتر شد و انتفاع از ایشان غیر مشوب است بضرر و ثوابی کہ بشیخین راجع است
باعتبار تابعان اکثر است از ثوابی کہ بحضرت مرتضی راجع شود پس شیخین افضل اند باعتبار کثرت
ثواب **قولہ** وتمیزہ بالکمالات النفسانیۃ والبدنیۃ والخارجیۃ تفصیلہ علی ما فی شرح المواقف ان
فضیلۃ المرء علی غیرہ انما یکون بما لہ من الکمالات وقد اجتمع فی علی منہا ما تفرق فی الصحابۃ وہی
امور الاول العلم وعلی اعلم الصحابۃ لانہ کان فی غایۃ الذکاء والحرص علی العلم ومحمد صلی اللہ
علیہ وسلم اعلم الناس واحرصہم علی ارشادہ وکان فی صغرہ فی حجرہ وفی کبرہ حتنالہ یدخل علیہ
کل وقت وذلک الذی ذکرناہ من صفاتہ وصفات معلمہ تقتضی بلوغہ فی العلم کل مبلغ واما
ابوبکر فانہ وصل بخدمتہ فی کبرہ وکان یصیل الیہ فی الیوم مرۃ او مرتین والثانی الزہد اشتہر
عنہ مع اتساع ابواب الدنیا علیہ ترک التنعم والتخشن فی المآکل والملابس ولم یلتفت الی الملاذ
حتی قال للدنیا طلقتک ثلاثا الثالث لا رجعۃ لی فیک وقد اشتہر عنہ انہ یؤثر المحاویج والمساکین علی نفسہ
وکان ذلک عادۃ منہ حتی تصدق فی الصلوۃ بخاتمہ ونزل فی شانہ ما نزل علی ما مر وتصدق
ایضا فی لیالی صیامہ المنذورۃ بما کان فی قطورہ ونزل فیہ ویطعمون الطعام علی حبہ مسکینا
ویتیما واسیرا والرابع الشجاعۃ وتواترت مکافحتہ للحرب ولقاء الابطال وقتل اکابر الجاہلیۃ حتی قال
علیہ السلام یوم الاحزاب لضربۃ علی خیر من عبادۃ الثقلین وتواتر وقایعہ فی خیبر وغیرہا الخامس
حسن خلقہ قد اشتہر ذلک منہ حتی نسب الی الدعابۃ وقد قال علیہ السلام حسن الخلق من الایمان
السادس مزید قوتہ حتی قلع باب خیبر بقوتہ وقال ما قلعت باب خیبر بقوۃ جسمانیۃ بل بقوۃ
الہیۃ السابع نسبہ وقربہ من الرسول صلی اللہ علیہ وسلم نسبا ومصاہرۃ وہو غیر خفی وعباس

ح ۱
ترجمہ فاضل از افواج بیحد فلجمند کردن دشمن مستغنی و لازم ندانستہ و فی ہذا بحث فی ما جان سنہ ۱۲

Marfat.com

وانکان عم النبی صلی اللہ علیہ وسلم لکن کان اخا عبد اللہ من الاب وابو طالب اخاہ من الاب والام الثامن اختصاصہ بمصاحبۃ فاطمۃ سیدۃ نساء العالمین وولدین کالحسن والحسین وہما سیدا شباب اہل الجنۃ کما ورد فی الحدیث ثم اولاد ہؤلاء ممن اتفق الانام علی فضلہم باید دانست کہ اصل سخن ومادہ اختلاف در مسئلہ تفضیل ہمین نکتہ شدہ است وحقیقت این مسئلہ نمیتوان فہمید الا بعد فحص از وجہی کہ مدار فضل کلی میشود نخست این نکتہ را بخاطر می باید آورد کہ فضل کلی در ہر صناعت جدا است وکسی کہ عاجز شد از انکہ یقین کند کہ در روزمرہ علما مدار فضل کلی جمال صورت وکمال نسب ومانند آن نمیشود والا ابو حنیفہ وشافعی ومالک واحمد نسبت احاد طلبہ علم افضل نمیشدند ودر روزمرہ سپاہیان علم وخط حسن وقوت تالیف شعر مدار فضل کلی نمیشود والا احاد ناس از رستم گوئی مسابقت میربودند ودر روزمرہ حدادان فروسیت وشجاعت مدار فضل کلی نمیشود با او ودر مسائل علمیہ مباحثہ نمیتوان کرد زیرا کہ یا بلید محض است یا منکر بدیہیات است باز این نکتہ را بخاطر باید آورد کہ نزدیک تابعان انبیا صلوات اللہ علیہم ہیچ فضیلتی بالاتر از تشبہ بانبیا در کمالاتی کہ ایشانرا از جہت نبوت حاصل شدہ نیست ولہذا علما واولیا ورواج دہندگان دین از جہت امر معروف ونہی منکر وجہاد اعدا افضل امت آمدند از سپاہیان کہ بزور بازو زایدہ باشند بر ایشان بگشیری واز اصحاب اموال ومحاسبان وامثال ایشان وایضا مقدمہ نیز بدیہی است منکر آن مکابر است باز این نکتہ را بخاطر باید آورد کہ اخلاقی واعمالی کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بجہت نبوت آنرا بجد تمام اعتنا میکردند جبیت واز جزئیات آن اخلاق بکلیات آن انتقال میباید کرد ومادر مقدمہ رابعہ آنرا باقصی الغایۃ منقح ساختیم ودر مقدمہ خامسہ بیان کردیم کہ کمال تشبہ با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آنست کہ نفس شخصی پیدا شود کہ شبیہ بانفس پیغامبر از جہت قوت علمی وعملی بلکہ احق بخلافت آنست کہ قوت عملی او اکثر باشد از قوت علمی زیرا کہ اہل ملت را با علوم جدیدہ کہ غیر نبی آنرا اکتساب کند از جہت استدلال یا از جہت تلقی از غیب اگر بالفرض واقع شود کار نیست کار ایشان با علوم پیغامبر

Marfat.com

است فقط واحتیاج بقوت علمی بجهت حسن تعلیم نصوص پیغامبر است یا استنباط احکام ازوی یا تفصیل
مجمل وی یا ترجیح بعض محتملات وی یا تحصیل اتفاق آرا بر انچه حق است ومانند آن باز قوت
عملی نفس ناطقه مصروف است بدو وجه وجهی که بان نظام مدینه درست کند ووجهی که بان افاضه
فرماید ایتلاف جماعت بر ملت حقه ومانند آن باز بیان کردیم که پیغامبر چهار خصلت دارد وتشبه
غیر او دران چهار خصلت چیست باز تشبه در بعثت که بمنزله جارحه الهی بودن است چیست باز اعمال
آنحضرت صلی الله علیه وسلم که در مدت نبوت خود آنرا به اعتنا تمام میکردند چیست پس چون انهمه
مدار فضل کلی باشد باید دید که همه بهیئت اجتماعیه در کدام صحابی بیشتر یافته شده انیست فضل کلی
که اصحاب شریعت بآن اعتنا کنند پس این شخص اگر اصطلاح اهل شریعت واصطلاح اهل
حکمت عملیه که عوام ناس آنرا میشناسند جدا نمی فهم این را باید فهمانند واگر اصطلاح اهل شریعت
را بر بعض این فضائل دون بعض فرود آورده است سبب انکار بعض چیست واگر اصطلاحی
دیگر مینخواهد غیر اصطلاح شریعت نزاع لفظی است خارج از مبحث شریعت وبعد از نهمه در رجحان
مرتضی بر شیخین ودرین صفات من جمیع جهاتها اشکال قائم است زیرا که علم شعبه ها بسیار
دارد اگر علم مرتضی در سرعت انتقال زیاده تر بود علم شیخین باعتبار تمکین ونشست دادن
زیاده تر بود واگر اخبار زهد حضرت مرتضی منقول است از حضرت شیخین نیز مثل آن منقول است
وشیخین را در زهد جاه رجحان است وبسط مال وتسلیم رعیت قول امیر را در زمان شیخین زیاده
بود از زمان حضرت مرتضی پس زهد شیخین اقوی واکمل بوده است از زهد حضرت مرتضی وکرم
شیخین در زمان آنحضرت صلی الله علیه وسلم از مال خاص خویش وبعد آنحضرت صلی الله علیه وسلم
از بیت المال زیاده است اضعاف مضاعفه از کرم حضرت مرتضی چه در زمان آنحضرت صلی الله
علیه وسلم وچه بعد از ان حضرت واگر کسی را در نیجا شبه باشد باید که حکایات حضرت شیخین وحضرت
مرتضی را استقرا نماید یکی را با دیگری بسنجد تصدق بخاتم در صلوة وتصدق در لیالی صیام
مندوره چنانکه ذکر میکنند ثابت نیست واگر بالفرض ثابت شود آنرا بانفاقات حضرت

Marfat.com

صدیق قبل از ہجرت و بعد ہجرت باید سنجید بلکہ برجحان مرتضی باینمعنی تفوہ نمیکند بآن الا جاہلی
کہ اصلا باخبار ایشان مطلع نباشد و اگر در شجاعت پہلوانی و قوت جسمانی حضرت مرتضی راجح
بود در شجاعت ملوک و سیاست مدن شیخین ارجح بودند و اینمعنی بمنزلہ محسوس است نزدیک
کسی کہ مطلع باشد بر اخبار ہمہ ایشان و بیشک در حسن خلقی کہ مفضی باطمینان خواطر و قطع
منازعات گردد شیخین ارجح بودند از حضرت مرتضی فے الاستیعاب فے قصۃ عاتکۃ و تزوج
عبد اللہ بن ابی بکر بہا ثم شہد عبد اللہ الطائف مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمی بسہم
فمات منہ بعد بالمدینۃ فقالت عاتکۃ ترثیہ ؎

رزیت بخیر الناس بعد نبیہم	وبعد ابی بکر و ما کان قصرا
فالیت ولا تنفک عینی سخینۃ	علیک ولا ینفک جلدی اغبرا
فلله عینا من رای مثلہ فتی	اکر واحمی فے الہیاج واصبرا
اذا شرعت فیہ الاسنۃ خاضہا	الی الموت حتی یترک الرمح احمرا

فتزوجہا زید بن الخطاب علی اختلاف فی ذلک فقتل عنہا یوم الیمامۃ شہیدا ثم تزوجہا عمر
بن الخطاب فی سنۃ اثنتی عشرۃ من الہجرۃ فاولم علیہا ودعا اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وسلم وفیہم علی بن ابی طالب فقال لہ یا امیر المومنین دعنی اکلم عاتکۃ قال نعم فاخذ علے
بجانب الخدر ثم قال یا عدیۃ نفسہا ؎

فالیت لا تنفک عینی قریرۃ	علیک ولا ینفک جلدی اصفرا

فبکت فقال عمر ما دعاک الی ہذا یا ابا حسن کل النساء یفعلن ہذا اخرجہ ابو عمر و اگر حضرت مرتضی
قرابت قریبہ بوجہ اتم داشت قرب مدفن و قرب مبعث و قرب در دخول جنت و مانند
آن وجہ امتیاز شیخین شدہ است و اگر حضرت مرتضی زوجہ مثل حضرت فاطمہ رضی اللہ
عنہا داشت حضرت صدیق دختری داشت مثل عائشہ کہ دہ آیہ از قرآن در براءۃ او
نازل شد و ربع علم از وی روایت کردند و شرف اختصاص زوجیۃ النبی صلی اللہ علیہ وسلم

Marfat.com

فی الدنیا والآخرۃ یافتہ وفاروق دختری داشت مثل حفصہ کہ جبرئیل صوامہ وقوامہ دربیان
او فرمودہ واگر در اولاد حضرت مرتضی اخیار اعلام پیدا شدہ اند غیر ایشان نیز پیدا شدہ اند کہ مصدر
اضلال عالم گشتہ ونشان اسماعیلیہ وزیدیہ وامامیہ بودہ در تاریخ قریب صد علوی را توان
یافت کہ خروج کردہ عالمی را برباد دادہ اند آخر ہمہ خود نیز برباد رفتند واز اولاد شیخین ہیچکس پیدا
نشد الا ائمہ ہدی مثل عبداللہ بن عمر وحضرت عائشہ وسالم وقاسم وعبیداللہ بن عمر عمری
وغیر ایشان وبعد ازان ائمہ طریقہ مانند شیخ شہاب الدین سہروردی واصحاب تصنیف مانند
امام رازی وصاحب مشکوۃ وغیر ایشان وجماعات بسیار بسبب ایشان مہتدی شدند یا
عوام للناس ولا علیہم وہیچکس از ایشان خروج نکرد وسبب تقاتل مسلمین نگشت وبعد
ازین ہمہ میگوئیم اگر بودن شخصی ہاشمی الابوین در فضل کلی تاثیری داشتہ باشد بامبارزہ و
مکافحہ اقران یا کثرت اولاد از صلب شخصی موثر باشد می باید کہ حضرت مرتضی افضل باشند
از حضرت پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم واگر گویند این فضائل را در جنب نبوت تاثیری نیست
وتاثیر آن ہا در مادون نبی است گوئیم این فضائل را چنانکہ در جنب نبوت تاثیر نیست ہمچنان
تاثیر نیست در جنب تشبہ بانبیا در کمالاتی کہ از جہت نبوت صادر شدہ اند وتاثیر این
فضائل در مادون نبی ومادون متشبہین بانبیا ظاہری شود وبعد ازینہمہ جمیع انچہ متاخرین
معتزلہ بسط نمودہ اند چنانکہ امام رازی در کتاب اربعین از ایشان نقل کردہ ونصیر طوسی آنرا
اختصار نمودہ ہمہ ہیچ ماست در افضلیت حضرت مرتضی بر جمعی کہ در ایام خلافت او بودند و
باصل این معتبر فیم وبثبوت آن متمسکیم در محل خود نہ نسبت شیخین انیست انچہ درین اوراق
از جواب شبہات نصیر طوسی ومعتزلہ میسر شد ولاحول ولاقوۃ الا باللہ سوال اگر گوئی کہ ملازمت
در استخلاف وافضلیت کہ در صدر مبحث ذکر کردہ مسلم نیست زیرا کہ ممکن است کہ حضرت
مرتضی افضل باشد فی نفسہ اما چون آباء واخوان وعشائر قریش را در غزوات آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم کشتہ بود وبرحق دعوت ننمود وآنرا بامدارات نمی آمیخت ودر امضاء حدود استعجال

Marfat.com

بکار میبرد عوام از تسلیم حکم او ابا میکردند و بالطبع متنفر میبودند پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کہ طبیب نفوس بودند باین سبب غیر او را در استخلاف بروی مقدم ساختند چنانکہ مثلا طبیب میداند کہ ایارجات در تنقیہ دماغ ابلغ است لیکن چون مریض را می بیند کہ دوا بشع را بحلق نمیتواند کشید آنرا میگذارد و عدول میکند بمعاجین دیگر کہ در باب تنقیہ دماغ مفضول باشند بکثیری از ایارجات یا میداند کہ فصد انفع اشیا است در علاج امراض دمویہ لیکن ضعف مریض می بیند و ازان در میگذرد و بسوے بعض اشربہ و همچنین در طوائف عرب و عجم اولاد ملوک را کہ مفضول میباشند در بسیاری از فضائل بادشاہ میسازند چون میدانند کہ رعیت قبول افضل نخواہند کرد الا بعد تشویشات بسیار جواب گوئیم وجوہ ملازمت ذکر کردیم از انجملہ انست کہ در وقت ارادہ اصلاح عالم و توافق اصلاح او ببلعث پیغامبر لازم است استخلاف متشبہ بہ پیغامبر زیرا کہ استخلاف مفضول باعتبار تشبہ بہ پیغامبر از جہت صفات پیغامبری با ارادہ این اصلاح سفہ و ظلم است و چون قبح از خدا تعالی مسلوب است و ظلم از پیغامبر او منتفی لازم آمد کہ استخلاف مفضول مسلوب و منتفی باشد **قولہ** چون ابا ردا خوان الخ باید دانست کہ اگر قتل آبا و اخوان قریش فقط سبب تنفر طبائع قریش بودی میبایست کہ از نفرت از انحضرت صلی اللہ علیہ وسلم زیادہ از حضرت مرتضی متنفر میشدند زیرا کہ ہر کسی را کہ مرتضی کشت و ہر کسی را کہ غیر حضرت مرتضی از مہاجرین و انصار کشتند قتل ہمہ منسوب است با نحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و پیش ہمہ ادانی و اقاصی ظاہر بود کہ منشا این مقاتلات آنحضرت است صلی اللہ علیہ وسلم و با وجود انیمہ با آنحضرت کمال اعتقاد و انقیاد داشتند و امر ایشان موتلف شد اشد ائتلاف قال اللہ تعالی واذکروا نعمۃ اللہ علیکم اذ کنتم اعداء فالف بین قلوبکم فاصبحتم بنعمتہ اخوانا و قال ہو الذی ایدک بنصرہ و بالمؤمنین و الف بین قلوبہم لو انفقت ما فی الارض جمیعا ما الفت بین قلوبہم ولکن اللہ الف بینہم انہ عزیز حکیم بلکہ علت نمیتواند شد مگر وجود این سبب با عدم تالیف بر وفق تالیف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم زیرا کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم با قریش و سائر قبائل مقاتلات عظیمہ در میان آورد و صورت مخالفت بنہایت خود رسید و نفرت طبائع کفار بغایت متحقق شد

Marfat.com

چنانکه در احادیث بسیار معلوم میشود اما همه این متنفران میجرد آنکه در نظر مبارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم آمدند و بقوت تالیف وجمع که از نفس نفیس آنحضرت صلی الله علیه وسلم جوش میزد مشمول شدند انیمه تنفر از هم پاشید و محبت و اذعان و تسلیم بجای آن نشست عن عائشة قالت جاءت هند بنت عتبة فقالت یا رسول الله ما کان علی ظهر الارض من اهل خباء احب الی ان یذلوا من اهل خبائک ثم ما اصبح الیوم علی ظهر الارض اهل خباء احب الی ان یعزوا من اهل خبائک اخرجه البخاری وفی قصة ثمامة بن اثال فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم اطلقوا ثمامة (رها کنید) فانطلق الی نخل قریب من المسجد فاغتسل ثم دخل المسجد فقال اشهد ان لا اله الا الله واشهد ان محمدا عبده ورسوله یا (ای) محمد والله ما کان علی وجه الارض وجه ابغض الی من وجهک فقد اصبح وجهک احب الوجوه کلها الی والله ما کان من دین ابغض الی من دینک فاصبح دینک احب الدین کله الی والله ما کان من بلد ابغض الی من بلدک فاصبح بلدک احب البلاد کلها الی اخرجه مسلم وقال عمرو بن العاص حین احتضر انی کنت علی ثلثة اطباق ولیس منها طبق الا عرفت نفسی فیها کنت اول شئ کافرا وکنت اشد الناس علی رسول الله صلی الله علیه وسلم فلو مت یومئذ لوجبت لی النار فلما بایعت رسول الله صلی الله علیه وسلم کنت اشد الناس حیاء منه فما ملارت عینی من رسول الله صلی الله حیاء منه فلو مت یومئذ تقال الناس هنیا لعمرو اسلم وکان علی خیر ومات علی خیر احواله فرجی له الجنة ثم تلبست بعد ذلک بالسلطان واشیاء فلا ادری اعلی ام لی اخرجه ابو عمر فی الاستیعاب وانیمعنی نه در یک حدیث مروی شده بلکه قصص بیشمار بران دلالت میکند واین رکنی است عظیم از ارکان نبوت ونمودی ازین خصلت در شیخین یافته شد که همه در خلافت ایشان موتلف شد ونزاع از میان ایشان برخاست نه در حضرت مرتضی که فتح باب اختلاف وتنازع در زمان خلافت ایشان زیاده از حد واقع شد وانیمعنی یکی از وجوه تفضیل شیخین است بر حضرت مرتضی بلکه اگر کسی را دیده حق شناس باشد بداند که تنفر قریش از شیخین بیشتر بود از تنفر ایشان از حضرت مرتضی در وقت خلافت حضرت صدیق ابو سفیان پیش حضرت مرتضی آمد وگفت ای بنی هاشم چرا راضی شدید بانکه خلافت در اقل قریش و اذل

Marfat.com

ایشان باشد الی آخر القصه وچون حضرت صدیق بخلافت فاروق وصیت نمود گفتند که عمر غلظ و فظاظة
دارد وچون خلیفه شود افظ و اغلظ خواهد بود و در حدیث صحیح آمده در شان فاروق ترکه الحق و ماله من صدیق
با وجود اینهمه بقوت تالیفی که خدا تعالی در نفوس ایشان ودیعت نهاده بود اینهمه نفرت متلاشی شد
و مجتهامکان آن نفرتها در خواطر ایشان نشست و کلمه همه متفق شد بر صدق و اسلام و جهاد
اگر بادشه بر در پیر زن + بیاید تو انیخواجه سبلت مکن + قوله بمر الحق دعوت می نمود باید دانست که
اصل شریعت دفع حرج است و طلب عزیمت از اقویا و طلب رخصت از ضعفا چنانکه در زمان
انحضرت صلی الله علیه وسلم و زمان شیخین واقع شد پس مر الحقی که زیاده از سنت انحضرت است صلی الله
علیه وسلم مناط افضلیت بلکه فضیلت نمیتواند شد و مر الحقی که سنت انحضرت صلی الله علیه وسلم است
سبب تشتت کلمه و اختلاف قلوب نمیگردد و اینقدر باید دانست که انبیا مبعوث نشده اند مگر
بجهت اصلاح نفوس عامه که بمقتضای قوت شهویه و غضبیه کار میکنند اگر این مردمان مهذب
میبودند و میرا از آفات نفس شده احتیاج به بعث انبیا نمی بود پس مدارات با این نفوس در
اصل نبوت داخل است و همچنین در تشبه با نبیا علیهم السلام از جهت اموریکه منشا آن نبوت است
باهمین مردمان بیاید ساخت + چه توان کرد مردمان این اند + بلکه اگر کسی تامل بلیغ بکار
برد بداند که عزل والی شام که از حضرت مرتضی واقع شد سبب اختلاف قوم گشت و صرف خلافت
از بنی هاشم و انصار که در اوائل خلافت حضرت صدیق بظهور آمد سبب اختلاف نگردید و عزل خالد
در عین معرکه با وجود عزتی و شوکتی که داشت در خلافت حضرت فاروق سبب اختلاف رعیت
نشد و موجب این فرق نیست الا تائید الهی که بحسب حقیقت و قوت تالیف و جمع کرا از نفوس
ایشان فواره صفت جوش میزد بحسب صورت قوله طبیب میداند که ایارجات انخ باید دانست
که درین مثال جوری واقع شده تفصیلش آنکه اگر دوائی با مزاج اکثر افراد نبی آدم موافق افتد
و با مزاج قلیلی مخالف میتوان گفت که فضل کلی این دوا راست و آنرا انفع میتوان نامید اگر
با مزاج اکثر افراد موافقت نکند و با مزاج قلیلی موافقت کند او را فضل کلی نتوان داد و با نفع

Marfat.com

نتوان تعبیر کرد بلکه استعمال صحیح درین باب آنست که گویند فلان خاصیت درین دوا قوی است
اما بجهت مانعی در بدن انسان استعمال نتوان کرد همچنین درصورت ضعف قوت تالیف وجمع
بسبب اکثر افراد بنی آدم و به نسبت حل وعقد امور خلافت نتوان گفت که فضل کلی موجود است
وبسبب مانعی استخلاف متحقق نشد **قوله** در طوائف عرب وعجم اولاد ملوک را که مفضول باشند الخ
باید دانست که درین مثال نیز جوری واقع شده بیانش آنست که بر دانندگان تاریخ پوشیده
نیست که آل قصی رئیس قریش بودند در جاهلیت وچون آنحضرت صلی الله علیه وسلم از میان ایشان
پیدا شد ریاست ایشان دوبالا گشت خصوصاً حضرت مرتضی که قرابت قریبه داشت با آنحضرت
صلی الله علیه وسلم در بادی رای چنان مفهوم میشد که خلافت او باطمینان نفوس وقبول طبایع
وعدم تشویش اقرب باشد پس از نیمعنی که اقرب بود برسم وعادت وادعی بود بتالیف ناس عدول
نکردند شیخین الا از جهت امری مهمی که در برابر آن این وجوه را تاثیری نیست پس سائل گمان
میکند که قصه طوائف عرب وعجم شاهد دعوی او است وبحقیقت این قصه شاهد صدق است بر
تفضیل شیخین اگر منصفی درنگرد البته بفهمد که شیخین را باعتبار نسب وقوت بطنی که ایشان ازان
بودند رجحانی متحقق نبود ونه در هیچ خصلتی که اهل رسم وعادت بان اعتنا میکنند بلکه اختیار شیخین
برای خلافت در نص آنحضرت صلی الله علیه وسلم اولاً ودر اجتهاد صحابه ثانیاً وظهور رجحان ایشان
در امضای امور خلافت باحسن وجه ثالثاً مبتنی بر هیچ رسم وعادتی که اذهان اهل رسم ادراک
آن کنند نیست بلکه بر وفق حکمت الهیه است چنانکه در قصه طالوت آمده وقال لهم نبیهم ان الله قد
بعث لکم طالوت ملکا قالوا انی یکون له الملک علینا ونحن احق بالملک منه ولم یؤت سعة من
المال قال ان الله اصطفاه علیکم وزاده بسطة فی العلم والجسم والله یؤتی ملکه من یشاء والله
واسع علیم بالجمله ازین تحقیق که نوشتیم معلوم شد که حاصل کلام این سائل بعد تنقیح وتهذیب
طلب دلیل ملازمت است درمیان استخلاف کذا وکذا وافضلیته وآن خود امری است مبرهن
بوجوه بسیار واگر تسلیم این نمیکند بگوئیم وبشنویم وایراد مانعی از استخلاف در نظر او قادح در

Marfat.com

افضلیت نیست و منشاء این غلط عدم امعان است در تحقیق افضلیتی که ما در صدد آنیم پس نود این
سائل اعتراف میکند بعدم افضلیت از انچه که نمیداند سوال اگر گوئی که نصرت پیغامبر صلی الله علیه وسلم
و اعلاء کلمة الله و جهاد عرب و عجم و جمع قرآن و فتح بلدان و نشر دین و اعانت مسلمین را مبناء فضل کلی
دانسته شیخین را افضل گفته و برین معنی دارد میشود وجوه بسیار از اشکالات یکی آنکه اشاعره در کتب خود
مثل شرح مواقف و شرح عقاید افضلیت باعتبار کثرت ثواب تقریر کرده اند پس وجه افضلیت
غیر آن ثابت کردن خرق اتفاق ایشان باشد دوم آنکه اگر وجه فضل این امور باشند باید که سعادت
و سائر ملوک که فتح بلدان بر دست ایشان واقع شد افضل باشند از حضرت مرتضی و آن مخالف اجماع
است سوم آنکه مشابهت درین امور عارضیه است با پیغامبران با وجود این مشابهت ذاتیه هم می باید
تا افضلیت حاصل شود زیرا که در حدیث آمده است ان الله یؤید الدین بالرجل الفاجر پس امری
که از فاجران هم می آید چگونه سبب افضلیت باشد چهارم آنکه بسیار پیغامبران بودند که بجز یک دو کس
بایشان ایمان نیاوردند پس معلوم شد که نشر دین لازم نبوت نیست و مدار تشبه با نبیا فتح بلدان
و جمع قران نمیتواند بود و اگر تشبه با پیغامبر ما صلی الله علیه وسلم بخصوصه اراده کرده است بگوئیم که تشبه
آن انبیا که جمع کثیر بایشان نگرویدند بحضرت پیغامبر ما اتم بود از تشبه غیر انبیا پس تشبه به پیغامبر ما را
چیزی دیگر می باید غیر فتح بلدان و نشر دین پنجم آنکه اگر فتح بلدان و نشر دین مبدء افضلیت باشد
میباید که فاروق افضل باشد از صدیق و آن باطل است باجماع ششم آنکه اگر نشر دین و فتح
بلدان و جهاد اعدا در زمان آنحضرت صلی الله علیه وسلم اراده کرده است حضرت مرتضی اکثر بود در جهاد
چنانکه در بدر و احد و احزاب و خیبر واقع شد و اگر بعد آنحضرت صلی الله علیه وسلم اراده کرده است آن خود
در زمان وفات آنحضرت صلی الله علیه وسلم متحقق نبود لابد اینجا افضلیتی می باید که اتفاق صحابه
بر صدیق معلل بآن تواند شد جواب گوئیم سبب این شبهات عدم احاطه است بجوانب کلام ما نه تنها
اعلاء کلمة الله و جهاد عرب و عجم و فتح بلدان و جمع قرآن را مبدأ فضل کلی نهاده ایم بلکه آن یک شعبه ایست
مغموز در شعبه های بسیار که آنهمه بسه اصل راجع میشوند یکی تشبه بذات پیغامبر در جزء علمی و عملی که مفهم
مستور

بودن و موافقت رای باوحی و حسن سیاست مدنیہ و افاضتہ الفت و اجتماع بر کلمہ حق از شعبہ ہای
اوست دوم اعانت پیغامبر در تحمل اعباء دعوت ببذل اموال و مہج و مشاورہ و جہاد سوم
نیابت پیغامبر باتمام اموری کہ خدا تعالی پیغامبر را صلی اللہ علیہ وسلم برای آن مبعوث ساختہ
بود و وعدہ داده و حکمت الہی اقتضا نقل آنحضرت کرد صلی اللہ علیہ وسلم بلا اعلی پیش از وجود آن
قولہ اشاعرہ در کتب خود افضلیت را باعتبار کثرت ثواب اثبات کرده اند باید دانست اشاعرہ
دو صنف اند صنفی اہل حدیث و صنفی اہل کلام مثل امام رازی و قاضی بیضاوی و قاضی عضد
انچہ ما درین رسالہ مذکور کرده ایم اصل آن ماخوذ است از مجموع کلام محدثین و متکلمین ہر چند ترتیب
و مناظرہ و مباحثہ اختراع کرده باشیم استدلال بقول اللہ تعالی وعد اللہ الذین امنوا منکم و
عملوا الصالحات لیستخلفنہم الآیۃ امام رازی در اربعین آورده است و منامات و نص و اشارہ محدثین
در کتب اصول ذکر کرده اند و انواع فضائل شیخین در کتب حدیث مبسوط است و متکلمین نیز بعضی
آنہا استدلال کرده مثل اقتدوا بالذین من بعدی و امام رازی باجماع استدلال کرده و محدثین
نیز حکایت آن مبسوطا نقل کرده اند و اصل اعانت را امام رازی تقریر کرده است فی جواب
قولہم ان علیا کان اکثر جہادا حیث قال الجہاد علی اقسام منہا جہاد مع النفس و منہا جہاد
مع العدو بالحجۃ و الجواب عنہا و منہا جہاد مع العدو بالسیف و السنان اما الجہاد مع النفس فلا نسلم
ان علیا کان اقوی فیہ من ابی بکر و اما الجہاد مع العدو بالحجۃ و الدعوۃ الی اللہ فکان امر ابی بکر
فیہ اتم و الدلیل علیہ من وجوہ الاول انہ لما اسلم ابو بکر اشتغل فی تلک الایام بالدعوۃ الی اللہ
تعالی فدعا الی اللہ عثمان و طلحۃ و الزبیر و سعد بن ابی وقاص و عثمان بن مظعون و ہؤلاء ہم
اکابر الصحابۃ و جاء بہم الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حتی اسلموا علی یدیہ و حصل بسبب ذلک
للاسلام قوۃ عظیمۃ فحصل بسبب اسلام ابی بکر ہذہ القوۃ العظیمۃ اما علی فحین اسلم لم یصر اسلامہ
سببا لاسلام غیرہ و من المعلوم ان ہذہ الطاعۃ مما لا یوازیہا شیء من الطاعات الثانی ان ابا بکر
لما اسلم کان ابدا فی منازعۃ الکفار و فی المناظرۃ معہم و بقی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ثلثۃ عشر

Marfat.com

سنۃ فی مکۃ ثم انتقل الی المدینۃ وبقی ہناک سنۃ اخری ثم نزلت آیۃ القتال وابوبکر فی تلک المدۃ
الطویلۃ فی مکۃ والمدینۃ فی الدین غیر دین الذین خالفوہ ومتابعۃ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
واما علی فانہ فی ذلک الوقت کان صغیر السن ما کان یخالط القوم ثم ان بعد نزول آیۃ القتال
اشتغل علیؓ بقتال الکفار فثبت ان ابتداء الجہاد کان لابی بکر وآخرہ لعلیؓ واصل تشبیہ بذات
پیغامبر در جزء علمی وعملی محدثین ذکر کردہ اند در فضائل شیخین فذکروا حدیثا لو کان بعدی نبی لکان
عمر وقد کان فیما قبلکم من الامم محدثون فان یکن من امتی احد فعمر الی غیر ذلک واصل نیابت تقریر
کردن در اخلاق شیخین وسیرت ایشان وفتح بلدان وجمع قرآن وغیر آن در کتب سیر مذکور است و
قول ایشان کہ افضلیت در ثواب است اجمال انیمہ خصالی است کہ بیان آن کردیم نزیرا کہ زیادت
در ثواب یا بسبب کمال نفس است چنانکہ ابن عباس ذکر کردہ است فی شرح السنۃ یا باعتبار شمول
رحمت الٰہی بودن چنانکہ اہل سوابق از مہاجرین وانصار بودند یا بسبب آنکہ اسلام متاخران
متفرع است بر اسلام متقدمان ودر حدیث آمدہ است الدال علی الخیر کفاعلہ پس شیخین جامع بودند
درین سہ افضلیت وانچہ ذکر کردیم تفصیل وتنقیح وجوہ اکثریت ثواب است قولہ اگر وجہ فضل این
امور باشند ملوک دیگر افضل باشند از حضرت مرتضی باید دانست کہ بون بائن است در مجاہداتی
کہ در زمان شیخین واقع شد ومجاہداتی کہ بعد از مرتضی واقع شد بیان آن آنست کہ آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم مبشر شدند بفتح بلاد کسری وقیصر وکسر ابیض واحمر وآن یکی از امور بود کہ بعثت آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم بجہت آن واقع شد لیکن عروج آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بملا اعلی پیش از
اتمام آن مقدر گشت واہم مہمات پیش آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آن بود کہ آن موعود ظاہر گردد
پس شیخین را بجہت آن خلیفہ ساختند وشیخین نیز این معنی را دانستند وارادہ الٰہیہ چنانکہ در نفس
تقیس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تاثیر نمودہ قوی علمیہ وعملیہ را برنگ گردباد در حرکت آوردہ بود
وعالم اثر پذیر آن ارادہ گشت ہمچنان بواسطہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در نفس شیخین ظہور نمودہ
تاثیر عجیبی احداث فرمود گردباد فیوض وفتوح را در حرکت آورد وعالم ساعت بساعت اثر پذیر آن فیوض

Marfat.com

گشت بوجهی که هرذکی وغبی بشناسد که تائید غیبی است خارج از امور عادیه ازین جهت این مساعی
جمیله مناقب شیخین گشتند نفوس نفیسه ایشان آن بودند که ان السید ینطق علی لسان عمر ما سلک عمر
فجا الا سلک الشیطان فجا غیره وقال علی ما کنا نبعد ان السکینة ینطق علی لسان عمر وعنایت الهی
در تربیت ملت مصطفویه این بود لهذا امری که در هیچ تاریخ واقع نشده بود درین عصر بظهور رسید
که در عرصه بست سال اقالیم شاسعه در تحت تصرف اسلام آمدند املوک دیگر پس حال ایشان
مثل حال سنگ وچوب است که از دست ایشان کاری سرانجام میدهند نفوس ایشان بعید ۱۲۰
از فضیلت عاریست وبسیار است که به نیت نفسانیت جنگ کنند هرچند مفضی بخیر هم باشد
واگر منصفی در فتوح خلفای ثلثه وفتوح غیر ایشان تامل کند فرق عظیم درک نماید بوجوه بسیار یکی
آنکه اقالیمی که در زمان خلفا مفتوح شد همه منفرد گشتند برای اسلام وشعائر اسلام بالکل وجه
دران ظهور نمود بخلاف اقالیمی که من بعد مفتوح شد مثل ترکستان وهند وفرنگ وحبشه که برای
اسلام منفرد نگشتند وشعائر اسلام در انجا کما ینبغی ظهور نه نمود دوم آنکه فتوحات خلفا باوجود
کثرت ان در زمان قلیل واقع شد وفتوحات جمعی که من بعد بودند باوجود قلت آن در ازمنه
متطاوله صورت گرفت سوم آنکه فتوح خلفا بوجهی واقع شد که بقانون شرع راست آید در مثل
تقسیم غنائم ووضع خراج واخذ جزیه بخلاف فتوح ملوکی که من بعد پیدا شدند چهارم آنکه در زمان
انحضرت صلی الله علیه وسلم وجه ارض مجتمع بود در تصرف دو بادشاه کسرے وقیصر وملوک نواحی ایشان
را باج میدادند پس کسر این دو بادشاه بحقیقت فتح جمیع ارض است اگرچه صورت فتح دفعةً بعد
دفعة متحقق شده باشد وکسی که بر تاریخ اکاسره وقیاصره مطلع باشد وفتوح اسلام را دانسته
باشد درینجا شک نمیتواند کرد پس این وجوه ومانند آن دلالت میکند بر آنکه تائید غیبی که در زمان
خلفا بود در زمان ملوک ظاهر نشد ونه عشر عشیر آن معهذا بر بادشاهی مسلمانی که سبب رواج
اسلام گشته است به نیت صحیحه خیرات بسیار در جریده اعمال او ثابت است بنص شریعت وآن
فضیلتی عظیمه است هرچند بمسبت فضائل شیخین ظهوری نداشته باشد قوله واین مشابهت

Marfat.com

عارضیہ ہست باید دانست کہ ظل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بودن در کمالات نبوت او اتم مناسبات ہست
القوم اخوان صدق بینہم نسب ۔ من المودۃ لم یعدل بہ سبب ۔ چنانکہ انبیا بنو العلات اند ابوہم
واحد وامہاتہم شتی ہمچنین جمعی کہ بنیابت وخلافت کارہای انبیارا سرانجام میدہند بنو العلات اند
ہرچند یکی حبشی باشد ویکی رومی مصرعہ چو جان زروم بود گوتن از حبش میباش ۔ معہذا قرب
نسبت وصحبت دائمہ واعانت در تحمل اعبار دعوت موجود ومعلوم ہست **قولہ** کاری کہ از فاجران
می آید چگونہ سبب افضلیت باشد باید دانست کہ درین کلمہ طرفہ جوری واقع شدہ ہست اگر مراد
سائل آنست کہ شیخین منافق بودند واعمال بہ نیت صادقہ از ایشان صادر نمیشد تا موجب اجر باشد
باید کہ بروزگار خود بگرید وفکر ایمان خود کند چندین احادیث متواترہ راکہ در فضائل شیخین وبشارات
ایشان وارد شدہ وگواہی بکمال ایشان در تدین وعلم دادہ چہ جواب خواہد گفت واگر مراد ش آنست
کہ ہرچند شیخین از اہل فضل وکمال بودند اما نصرت دین وجہاد اعداء اللہ ثوابی در آخرت ندارد وموجب
افضلیت نمیشود آیہ لا یستوی منکم من انفق من قبل الفتح وقاتل اولئک اعظم درجۃ من الذین
انفقوا من بعد وقاتلوا وکلا وعد اللہ الحسنیٰ را چہ فہمیدہ ہست وآنرا بر کدام محمل فرود آوردہ ہست و
از احادیث متواترہ کہ در شان جہاد وارد شدہ چہ جواب خواہد داد **قولہ** وفتح بلدان لازم نبوت نیست
باید دانست کہ موافقت در فضائل بانبیا صلی اللہ علیہ وسلم بچند وجہ میتواند شد یکی مماثلت
در صفت نبوت وایمنی فقط در انبیا خواہد بود چنانکہ حدیث الانبیاء بنو العلات بران دلالت
میکند وہمان ہست نہایت در فضیلت کہ در جنب او فضائل دیگر را اعتدادی نیست وبعد آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم کسی باینمعنی موافقت با آنحضرت نمیتواند کرد وبسبب انقطاع نبوت دیگر مشارکت
در جزء علمی وعملی نفس ناطقہ فی الجملہ وایمنی در غیر انبیا متصور ہست چنانکہ حدیث ولا یبقی بعدی
من النبوۃ الا المبشرات دلالت میکند وآن در شیخین متحقق ہست چنانکہ ذکر کردیم سوم موافقت
در اعمال مقربہ کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بآن مامور بودند ودرینجا اختلاف اعصار وامم واقع
ہست بعض انبیا بجہاد مامور نشدہ اند پس جہاد در حق ایشان ودر شریعت ایشان از اعمال

Marfat.com

قربت نبود تا با فضلیت چه رسد و در شریعت ما اعظم قربات است و مدار افضلیت گشته چنانکه
آیه لا یستوی منکم من انفق من قبل الفتح و قاتل اولئک اعظم درجة من الذین انفقوا من بعد و
قاتلوا بران دلالت میکند پس در قول او لازم نبوت نیست پس مدار افضلیت نباشد اگر مراد
لازم اصل صفت نبوت داشته است تفریع مدار افضلیت نبودن بران باطل است یا همین آیه کریمه
و اگر مراد مقتضای نبوت حضرت پیغامبر ما و انچه از جهت پیغامبری آنرا بجا آورد نه از جهت
بشریت و نه از جهت قریشیت و مانند آن داشته است قضیه قائله بآنکه فتح بلدان لازم نبوت
نیست باطل است بلکه مقتضای نبوت آنحضرت است صلی الله علیه وسلم و از همین جهت بجا
آورده اند **قوله** باید که فاروق افضل باشد از صدیق باید دانست چنانکه آنحضرت صلی الله
تسبب نمودند در امور جهاد و نشر دین و شیخین آنرا باتمام رسانیدند آنهمه اجمال بود و انهمه تفصیل
همچنین صدیق تسبب نمود درین امور پس خلیفه ساخت فاروق را و ابتدای فتح شام و عراق
نمود و اتمام این امور بر دست فاروق واقع شد. حال فاروق بنسبت صدیق مثل حال
صدیق است با آنحضرت صلی الله علیه وسلم **قوله** نشر دین انچه باید دانست که نشر دین از شیخین
در ورود وقت واقع شد در وقت آنحضرت صلی الله علیه وسلم از ابتدای نبوت تا آخر وفات آنحضرت صلی الله
علیه وسلم چنانکه مبسوطا تقریر آن کردیم و انهمه معلوم بود نزد یک صحابه و احادیث و آیات بسیار بران
دلالت میکند و مبارزة اقران نوعی است از نشر دین و اصل آن در شیخین موجود است و حضرت
مرتضی زائد است دران صفت و نوع دیگر اتفاق است و شیخین متفرد اند بان صفت و نوع سوم
رای و مشاوره است و انمعنی در شیخین فقط موجود است مصرعه الرای قبل شجاعة الشجعان
دیگر در وقت خلافت نبوت و آن امر لیست مخصوص بشیخین در زمان حضرت مرتضی فتح شهری
واقع نشد و امری ظاهر که بآن نصر مسلمین و کبت مشرکین متحقق شود صورت نگرفت و آنکه میگوید
افضلیت باید که بوجهی واقع شود که بنای اتفاق صحابه باشد سند منع نمیتواند شد زیرا که حق تعالی
اجمالا و تفصیلا پیغامبر خود را بان مطلع ساخته بود و از آنحضرت صلی الله علیه وسلم صحابه انرا تلقی کردند

Marfat.com

ودانستند که کارہا عجیب مقدر شدہ است که بردست شیخین واقع خواہد شد واز ہمین جہت افضل امت
بودند چنانکه عبداللہ بن عمر گفتہ است کنا اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نخیر اصحابہ فنقول ابوبکر ثم
عمر ثم عثمان واین مبحث اصلا محل تعجب نیست چون حدیث وزن وتعلق بعض ایشان ببعض غیر این
در مجلس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مذکور شد وآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آنرا تصدیق کردند وخود چنین
رویا در باب شیخین دیدند واصحاب را خبر دادند بعد استماع این احادیث صحابہ چرا توقف کنند در آنکہ امور
عظیمہ از ایشان واقع شدنی است وایشانرا در امت شانی عظیم بودنی است پس نبا بر ہمان معلومات
حقہ خود صدیق را برای خلافت اختیار کردند خلافت او منتج ثمرات خیر شد سوال اگر گوئی کہ باختیار
کردن صدیق بجہت امامت صلوۃ بر سائر حاضرین استدلال کردہ بر افضلیت او محتمل کہ حضرت
مرتضی دران مجمع نباشد تا افضلیت بنسبت او متحقق شود ومحتمل کہ اختیار او در امامت بجہت سن او
یا سبب تالیف امر جماعت ومانند آن باشد نہ از جہت فضل کلی کہ مبحث ما دران است وامکان
دارد کہ در حدیث سید الکہول اہل الجنۃ عام مخصص باشد بمرتضی ودر حدیث انک یا ابابکر اول من یدخل الجنۃ
من امتی مراد غیر اہل بیت باشند یا غیر حضرت مرتضی بخصوصہ ودر قول مرتضی خیر ہذہ الامۃ ابوبکر ثم
عمر مراد غیر مرتضی باشند زیرا کہ مرتضی بمنزلہ ذات آنحضرت بود صلی اللہ علیہ وسلم وہر چند لفظ امت
بحسب حقیقت شامل حضرت مرتضی است اما چون بمزید فضیلت مخصوص است میتوان تخصیص
کرد چنانکہ در بسیاری از مواضع استعمال فرد اقوی را در عمومات داخل نمیکنند **جواب** گوئیم ما از قصہ
امامت استدلال نکردہ ایم بر افضلیت بلا واسطہ بلکہ ازین قصہ فقہای صحابہ مثل حضرت فاروق
وحضرت مرتضی وابو عبیدہ وابن مسعود وجمعی غفیر از انصار استدلال کردند بخلافت واستخلاف
کذا در وقت خلافت نبوت وعدم مانع از خلافت افضل دلالت میکند بر افضلیت چنانکہ مبسوطا
بیان کردیم وحدیث حسن بصری از قیس بن عباد دلالت میکند بر انکہ حضرت مرتضی حاضر بود دران
معرکہ روی الحسن البصری عن قیس بن عباد قال قال لی علی بن ابی طالب ان رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم مرض لیالی وایاما ینادی بالصلوۃ فیقول مروا ابابکر یصلی بالناس فلما قبض رسول اللہ

Marfat.com

صلی اللہ علیہ وسلم نظرت فاذا الصلوۃ علم الاسلام وقوام الدین فرضینا لدنیانا من رضی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لدیننا فبایعنا ابابکر اخرجہ ابوعمر فی الاستیعاب وبمجرد احتمال تخصیص عمومات نمیباید کرد ولفظ ہومنی وانامنہ در ہیچ حکمی تخصیص عمومات سنت نکرد مثل نہی تزوج زاید از اربع ومانند آن پس درین امر چرا کند ونیز در اکثر طرق اینحدیث الا النبیین والمرسلین واقع شدہ وانیمعنی کالتنصیص است برآنکہ ہرکہ غیر نبی ست درین عموم داخل است چہ حضرت مرتضی وچہ غیر او وبسیاری ازطرق خیر ہذہ الامۃ بران دلالت میکند کہ ترجیح بر نفس خود قصد کردہ عن الحکم بن حجل قال قال علی لا یفضلنی احد علی ابی بکر وعمر الا جلدتہ حد المفتری اخرجہ ابوعمر فی الاستیعاب ودر حدیث سبق رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وثنی ابوبکر وثلث عمر ثم احدثنا احداثا صریح است در دخول حضرت مرتضی

فصل دوم

شبہات قومی کہ در حدیث ناظر ند بطریق ورا قیت ازدو قسم بیرون نیست یا انیست کہ تشبث میکنند باحادیثی واثاری واقوالی کہ موہم حط منزلت شیخین است از افضلیت یا انیست کہ تمسک مینمایند باحادیثی واثاری واقوالی کہ موہم تفضیل حضرت مرتضی است بر شیخین جواب قسم اول اجمالاً آنست کہ باستقرار معلوم شدہ کہ در عالم ہیچکس نبودہ است الا زبان بدگویان در قدح او جاری شدہ تا آن حد کہ معتزلہ در فصل انکار عصمت انبیا ہیچ پیغامبری را از ابتدا حضرت آدم تا حضرت پیغامبر ما صلی اللہ علیہ وسلم نگذاشتہ اند کہ بوجوہ بسیار بمعاصی نسبت نکردہ اند ودران باب بآیات واحادیث تمسک ننمودہ وہمچنین منکرین عصمت ملائکہ انواع قدح در عصمت ایشان نمودہ اند وہمچنین در اعجاز قرآن عظیم شبہات بسیار آوردہ اند چنانکہ بر شناسندگان علم کلام مخفی نیست وآن زیادت نمیکند الا رفع منزلت پیش اہل تحقیق ؎ واذا اتتک مذمتی من ناقص ۔ فہی الشہادۃ لی بانی کامل ۔ پس یکی از وجوہ افضلیت شیخین میتوان دانست کہ این بدگویان باوجود کمال عناد وتناہی در اعتقاد تا این مدتہا بجز ہمین چند شبہ کہ در بادی رای از ہم میسر نیز ند نیافتہ

Marfat.com

باشند و نیز باید دانست که شرط امامت استحضار جمیع مسائل نیست بلکه وجود ملکه استنباط بعد معرفت
کتاب و جمله صالحه از سنت پس اگر در بعض مواضع اختلافی واقع شود تا تفحص ادله کنند منافی
اجتهاد نخواهد بود بلکه گفتیم که طریق مشاوره و اجماع اعلی علمی است که در امت متصور گردد و حمل کننده
ناس بر اجماع شیخین بوده اند و سوال و جواب در میان آوردن تا صورت اجماع منعقد گردد فضیلتی
است که شیخین بآن تفرد نموده اند و تفصیلا اشاره کردن ست بحل آن شبهات پس از انجمله آنست
که خدا تعالی میفرماید لاینال عهدی الظالمین و ازینجا فهمیده میشود که ظالمان قابل امامت نیستند
و خلفاء ثلثه در اول کافر بودند و کافر ظالم است پس قابل امامت نبودند و درین شبه در رنگ سائر
شبهات طرفه غلط ها راه یافته است زیرا که باتفاق اهل عربیت اطلاق مشتق در وقت اتصاف بمصدر
حقیقت ست و پیش از اتصاف بان مانند اطلاق خمر بر عصیر و بعد فقدان اتصاف بان مانند اطلاق
خمر بر خل مجاز است پس در وقت امامت ایشان ظالم نبودند حقیقةً و اگر ازین تحقیق اغماض نظر
کنیم نصوص بسیار مخصص عام میتواند شد مانند الا من تاب و آمن و عمل عملا صالحا فاولئک
یبدل الله سیئاتهم حسنات و کان الله غفورا رحیما و اجماع برینمعنی در جمیع احکامی که متفاوت
بین الکفر و الاسلام باشد ثابت شده و امامت نیز از همان جنس است و از انجمله آنست که حضرت
صدیق میراث حضرت فاطمه رضی الله عنها از فدک نداد و تحقیق درین مسئله آنست که حضرت صدیق
استدلال نمود بحدیث نحن معاشر الانبیاء لا نرث و لا نورث و آن خبر متواتر است صدیق و
فاروق و ذی النورین و سعد و عبد الرحمن بن عوف و عائشه و ابو هریره و غیر ایشان رضی الله
عنهم روایت کرده اند و حضرت مرتضی و عباس نیز زیرا که فاروق گفت انشدکما الله تعالی هل
تعلمان ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال ذلک قالا نعم قد قال ذلک و روایت اینهمه اصحاب
با جمعی دیگر در مسانید ایشانان مذکور است و در وقت این قصه صحابه جمع بودند و اختلافی و مناظره
دران باب واقع نشد پس تخصیص عام کتاب بآن لازم شد مثل تخصیص غسل رجلین بحدیث
مسح و تخصیص آیه جلد برجم محصن و اگر بفرض غیر صدیق آنرا روایت نمیکرد نیز لازم میشد اما مذهب

فدک

شافعی پس ظاهر است واما بمذهب ابی حنیفه پس ازانجهت که انخطاط خبر واحد از رتبه تخصیص نیست
الا بسبب حال اسناد وی وچون صدیق بیواسطه آنرا شنیده باشد چه جای انخطاط است وکلمه ورث
که در قصه حضرت داؤد وسلیمان وحضرت یحیی وزکریا آمده سباق وسیاق آن دلالت میکند بر آنکه مراد
ازاین میراث علم وخلافت است قال الله تعالی وورث سلیمان داود وقال یا ایها الناس علمنا
منطق الطیر واوتینا من کل شئی ان هذا لهو الفضل المبین وقال یرثنی ویرث من آل یعقوب
وظاهر است که حضرت سلیمان درمیان نوزده پسر وحضرت یحیی درمیان الوف الوف از بنی اسرائیل
مختص نمیتواند شد الا بمیراث نبوت وعلم وفاروق در باب بنی نضیر ومانند آن تمسک نمود بآیته
ومعقول اما آیت پس خدا تعالی میفرماید فلله والرسول الایه بعد ازان فرمود للفقراء المهاجرین
پس از ینجا دانسته شد که اختصاص رسول بمنزله اختصاص خدا است از جهت تصرف ویدنه از
جهت ملک رقبه وللفقراء قرینه است بران واما معقول پس بیان نمود که تصرف آنحضرت صلی الله
علیه وسلم تصرف مالکانه نبود بلکه مثل تصرف متولی در بیت المال عن مالک بن اوس بن الحدثان
قال ذکر عمر بن الخطاب یوما الفئ فقال ما انا احق بهذا الفئ منکم وما احد منا احق به من احد الا انا علی
منازلنا من کتاب الله عز وجل وقسم رسوله فالرجل وقدمه والرجل وبلاءه والرجل وعیاله والرجل
وحاجته اخرجه ابو داؤد وعنه قال قرء عمر بن الخطاب انما الصدقات للفقراء والمساکین والعاملین
حتی بلغ علیم حکیم فقال هذه لهؤلاء ثم قرء واعلموا انما غنمتم من شئی فان لله خمسه وللرسول حتی
بلغ وابن السبیل ثم قال هذه لهؤلاء ثم قرء ما افاء الله علی رسوله من اهل القری حتی بلغ للفقراء
ثم قرء والذین جاءوا من بعدهم ثم قال هذه استوعبت المسلمین عامة فلئن عشت فلیاتین
الراعی وهو بسرو حمیر نصیبه منها لم یعرق فیها جبینه رواه فی شرح السنة وعنه قال کان فیما احتج
به عمر ان قال کانت لرسول الله صلی الله علیه وسلم ثلث صفایا بنو النضیر وخیبر وفدک فاما بنو
النضیر فکانت حبسا لنوائبه واما فدک فکانت حبسا لابناء السبیل واما خیبر فجزاها رسول الله صلی الله
علیه وسلم ثلثة اجزاء جزئین بین المسلمین وجزء نفقة لاهله فما فضل عن نفقة اهله جعله بین فقراء

Marfat.com

المهاجرین رواہ ابوداؤد وعنہ قال عمر ای لعثمان وعبد الرحمٰن بن عوف والزبیر وسعد انشدکم
باللہ الذی بامرہ تقوم السماء والارض ہل تعلمون ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال لانورث
ماترکنا صدقۃ یرید رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نفسہ فقال الرہط قد قال ذلک فاقبل عمر علی
علی وعباس فقال انشدکما باللہ ہل تعلمان ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قد قال ذلک قالا
نعم قد قال ذلک قال عمر فانی احدثکم عن ہذا الامر ان اللہ قد خص رسولہ فی ہذا الفیٔ بشیٔ لم یعطہ
احداً غیرہ ثم قرء ما افاء اللہ علی رسولہ منہم الی قولہ قدیر فکانت ہذہ خالصۃ لرسول اللہ صلی اللہ علیہ
وسلم واللہ ما احتازہا دونکم ولا استاثر بہا علیکم قد اعطاکموہ وبثہا فیکم حتی بقی منہا ہذا المال فکان
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ینفق علی اہلہ نفقۃ سنتہم من ہذا المال ثم یاخذ ما بقی فیجعلہ مجعل مال اللہ
فعمل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بذلک حیوتہ انشدکم باللہ ہل تعلمون ذلک قالوا نعم ثم قال لعلی
وعباس انشدکما اللہ تعالی ہل تعلمان ذلک قالا نعم قال عمر ثم توفی اللہ نبیہ صلی اللہ علیہ وسلم
فقال ابوبکر انا ولی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقبضہا ابوبکر فعمل فیہا بما عمل رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم واللہ یعلم انہ فیہا لصادق بار راشد تابع للحق اخرجہ البخاری وفاروق دین مسئلہ بوجہی تقریر
کرد کہ حضرت مرتضی را باوجود آن ہمہ علم وقوت تقریر مجال بحث نماند وہمچنین عباس با آنہمہ وہاو
حسن بیان ہیچ نتوانست گفت پس این قصہ یکی از شواہد فضل شیخین است در نیجا این نکتہ باید
دانست کہ انچہ پیش صدیق رفع کردند قصہ میراث بود عام در نبی نضیر ومتاع خانہ پس تمسک بہ
نحن معاشر الانبیاء لا نرث ولا نورث متعین بود وقضیہ کہ در پیش فاروق مرافع کردند قضیہ نبی
النضیر بود پس نتیجہ شد استدلال بمنع میراث وعدم ملک رقبہ ہر دو بجہت ہمین نکتہ مختلف شدند
شیخین در طریق استدلال فتدبر آری اشکالی کہ اینجا وارد میشود آنست کہ حضرت فاطمہ زہرا باوجود
ظہور دلیل شرع ونیافتن معارضی چرا متاذی شود حضرت مرتضی وعباس بعد ظہور دلیل
وعدم قدرت برایراد واقعی چرا شکایت کنندمی باید کہ اہل سنت وشیعہ تفضیلیہ ہمہ فکر حل این
اشکال بکنند وآنچہ بخاطر این بندہ میگذرد آنست کہ انقباض زہرا رضی اللہ عنہا امری جبلی بود

Marfat.com

وغیر مقدور و تبرک آنچه واجب شرع است از رد سلام و عیادت و مثل آن نمیکشید و شکایت حضرت مرتضی
وعباس پیش از ظهور دلیل بود لهذا مرتضی در ایام خلافت خود در آن نکرد بلکه اثبات آن نمود و اما قصه
هبه و گواهی دادن ام ایمن و امام حسن پس باطل محض است هیچ جا روایتی بآن صحیح نشده و اشتغال
بر د آن عبث است عن المغیرة قال ان عمر بن عبد العزیز جمع بنی مروان حین استخلف فقال ان
رسول الله صلی الله علیه وسلم کانت له فدک فکان ینفق منها ویعود منها علی صغیر بنی هاشم ویزوج
منها ایمهم وان فاطمة سألته ان یجعلها لها فابی فکانت کذلک فی حیوة رسول الله صلی الله علیه وسلم
حتی مضی لسبیله فلما ان ولی ابو بکر عمل فیها بما عمل رسول الله صلی الله علیه وسلم فی حیوته حتی مضی لسبیله
فلما ان ولی عمر بن الخطاب عمل فیها بمثل ما عملا حتی مضی لسبیله ثم اقطعها مروان ثم صارت لعمر بن
عبد العزیز فرایت امرا منعه رسول الله صلی الله علیه وسلم فاطمة لیس لی بحق وانی اشهدکم انی رددتها
علی ما کانت یعنی علی عهد رسول الله صلی الله علیه وسلم وابی بکر وعمر رواه ابو داود و شیعه غالیه سخن
میراث دختر در ضیاع پیش ایشان راست نمی نشیند چنانکه کتاب کلینی بران دلالت میکند بلکه
تخصیص آیت بلا دلیل شرع بر ایشان لازم می آید و این نه یک موضع است که ایشان خلاف
کتاب میکنند بلکه در چندین جا باین فعل شنیع مرتکب شده اند انخبیثات للخبیثین و از انجمله آنست
که صدیق دست چپ سارق را قطع کرد و این خلاف سنت است باید دانست که اصل این
قصه در موطا مذکور است و این قصه دلالت میکند بر آنکه آن سارق مقطوع بود ید یمنی و رجل
یسری او و واجب در مثل این شخص بمذهب اکثر امت قطع یسار است و هو مذهب مالک و الشافعی
و اسحق و این قصه دلیل ایشان است و حنفیان گفته اند که بعد قطع ید یمنی و رجل یسری حبس می
باید کرد نه قطع و هو مروی عن علی اینجا خلاف سنت واقع شد عن مالک عن عبد الرحمن بن قاسم
عن ابیه ان رجلا من اهل الیمن اقطع الید والرجل قدم فنزل علی ابی بکر الصدیق فشکی الیه ان
عامل الیمن ظلمه وکان یصلی من اللیل فیقول ابو بکر وا بیک ما لیلک بلیل سارق ثم انهم افتقدوا
حلیا لاسماء بنت عمیس امراة ابی بکر فجعل یطوف معهم ویقول اللهم علیک بمن بیت اهل هذا البیت

ای اقطع الید ۱۲

بعنی قدم پیش ابو بکر و نزد او
قوت کرد و میرفت یعنی
گاهگاه نماز در شب و لیل
بران مرد گریه میکرد یعنی
بیت بصوت مقطع
یعنی دزدی
شب کرده نامعلوم

Marfat.com

الصالح فوجدوا الحلی عند صائغ یزعم ان الاقطع جاءه به فاعترف الاقطع او شهد علیه فامر به ابوبکر فقطعت یده الیسری وقال ابوبکر والله لدعاءه علی نفسه اشد عندی علیه من سرقته قال الامام اتفق اهل العلم ان السارق اذا سرق اول مرة یقطع یده الیمنی ثم اذا سرق ثانیا یقطع رجله الیسری ثم اختلفوا فیما سرق ثالثا بعد قطع یده ورجله فذهب اکثرهم الی انه یقطع یده الیسری ثم اذا سرق رابعا یقطع رجله الیمنی ثم اذا سرق بعده یعزر ویحبس وهو المروی عن ابی بکر وهو قول قتادة والیه ذهب مالک والشافعی واسحق بن راهویه وروی عن ابی سلمة عن ابی هریرة ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال فی السارق ان سرق فاقطعوا یده ثم ان سرق فاقطعوا رجله ثم ان سرق فاقطعوا یده ثم ان سرق فاقطعوا رجله وذهب قوم الی انه اذا سرق بعد ما قطعت احدی یدیه واحدی رجلیه لم یقطع وحبس یروی عن علی وبه قال الشعبی والنخعی وحماد بن ابی سلیمان والیه ذهب الاوزاعی واحمد واصحاب الرای رواه فی شرح السنة بلکه اگر بقواعد ترجیح متوجه شویم قول صدیق ارجح واوفق است بکتاب زیرا که حق تعالی میفرماید السارق والسارقة فاقطعوا ایدیهما وبعد از انکه مقطوع الیمنی باشد اسم سارق بردی منطبق است پس حکم قطع ید بروی جاری باشد ویسری متعین است در حق وی واین را در قطع رجل یسری بجهت اجماع ترک کردیم ودر غیر این صورت واجب باشد عمل برآیت وآنرا جوابی نیست از کتاب وسنت واستحسان عقلی که انی لاستحیی من الله ان لا یکون له ید یاکل منها در مقابله ظاهر آیت نمیتواند شد پس ظاهر که اجتهاد صدیق اقوی وارجح است وعمل جمهور برهان است ومن متعجبم از متکلمان که چرا اطالت کرده اند در ابدا راحتمالات وایراد منوع با وجود ظهور حق در روایت قصه ومعرفت مذاهب فقها واز انجمله آنست که صدیق در معرفت میراث جده توقف کرد تا آنکه مغیره بن شعبه ومحمد بن مسلمه خبر داد باید دانست که شیخین در هر مسئله که واقع میشد تفحص احادیث میکردند واگر نمی یافتند مشاورت میفرمودند تا آنکه اجماع منعقد میشد واین اصل است از اصول دین ویکی از مناقب علیه شیخین است که ایشان بان متفرد بودند چه بلاجور است که این منقبت را در باب مطاعن ذکر کنند عجبا لهؤلاء این ذهب عقولهم واز انجمله آنست

فاما

قصاص مالک

که صدیق از استیفاد قصاص مالک بن نویره توقف کرد باید دانست که اهل تاریخ درین قصه مختلف اند
جمعی نقل کرده اند که مالک بن نویره مرتد شده بود و جمعی نقل کرده اند که مرتد نبود اما خالد بعض کلمات
ازوی شنیده بود و حکم بکفر او کرد بالجمله در دفع قصاص از خالد اتفاق دارند از جهت ارتداد یا از جهت
شبهه ارتداد فی الاستیعاب دامره ای خالد ا ابو بکر الصدیق علی الجیوش ففتح الله علیه الیمامة وغیرها
وقتل علی یدیه اکثر اهل الردة منهم مسیلمة ومالک بن نویرة وقد اختلف فی حال مالک بن نویرة فقیل
انه قتل مسلما لظن ظنه به وکلام سمعه منه وانکر علیه ابو قتادة قتله وخالفه فی ذلک واقسم ان لا یقاتل
تحت رایته ابدا وقیل قتل کافرا وخبره بذلک یطول ذکره انتهی بالجمله حضرت صدیق را در در قصاص
از خالد اسوة حسنه است برسول الله صلی الله علیه وسلم در قصه صبانا صبانا و این مسئله اجتهادیه است
که علما دران مختلف شدند و صدیق بسبب اجتهاد خود کار فرمود و همچنین است وظیفه خلیفه چون باجتهاد
فقهای دیگر مخالف شود و اگر این توقف قادح باشد در صدیق توقف حضرت مرتضی از استیفاد قصاص
حضرت ذی النورین بطریق اولی قادح باشد زیرا که هیچ موجب قتل ذی النورین متحقق نبود و نه
متوهم فما هو جوابکم هناک هو بعینه جوابنا ههنا و از انجمله آنست که آنحضرت صلی الله علیه وسلم صدیق را

امیر گردانیدن صدیق

گاهی برامری از امور مسلمین متولی نساخت و چون برای رسانیدن پیغام برائة فرستاد و مدتی حکم الهی
نازل شد که عزل کرده حضرت مرتضی را بجای او فرستد پس لائق خلافت نباشد باید دانست که درین
مقالة طرفه غلطها رفته است مثل این مقاله نیست الا مثل شخصی که گفته بود که حسن و حسین هر سه
پسر معاویه قوله گاهی برامری از امور مسلمین متولی نساخت باطل است در سریه نبی فزاره امیر
لشکر ساختند عن سلمة بن الاکوع قال امرنا رسول الله صلی الله علیه وسلم ابا بکر فغزونا ناسا من بنی فزارة
فلما دنونا من الماء امرنا ابو بکر فعرسنا فلما صلینا الصبح امرنا ابو بکر فشننا الغارة الحدیث اخرجه الحاکم
(متفرق ساختیم از هر جانبی)
وعنه قال بعث رسول الله صلی الله علیه وسلم ابا بکر الی بعض حصون خیبر فقاتل وجهد ولم یکن فتح
اخرجه الحاکم وعن بریدة قال کان رسول الله صلی الله علیه وسلم ربما اخذته الشقیقة فیلبث الیوم
والیومین لا یخرج فلما نزل بخیبر اخذته الشقیقة فلم یخرج الی الناس وان ابا بکر اخذ رایة رسول الله

Marfat.com

صلی اللہ علیہ وسلم ثم نہض فقاتل قتالا شدیدا ثم رجع اخرجہ الحاکم وعن ابی ہریرۃ ان ابا بکر الصدیق بعثہ
فی الحجۃ التی امرہ النبی صلی اللہ علیہ وسلم علیہا قبل حجۃ الوداع یوم النحر فی رہط یؤذن فی الناس ان لا
یحج بعد العام مشرک ولا یطوفن بالبیت عریان اخرجہ البخاری و در غزوہ تبوک عرض لشکر بحوالہ صدیق
مقرر گشتہ و در جاہای دیگر نیز ولایات متحقق شد چنانکہ در کتب مفصلہ مذکور ہست قولہ چون برای
رسانیدن پیغام برائۃ الخ باید دانست کہ آنچہ صحیح است درین باب آنست کہ صدیق را برای امارت
حج فرستادند و ازان ولایت معزول نشد باتفاق رواۃ در روایات مختلف اند در ولایت تبلیغ برائت دلالت اکثر حدیث بر آنست
کہ آن نیز حوالہ صدیق بود در ارسال مرتضے بجہت آن شد کہ عرب در حل و عقد صلح تا وقتے کہ کسی از اہل بیت و امر علی
اعتداد نمیکردند پس امیر درین امر نیز صدیق بود در تمہید معین و ظہیر او و بعض روایات دلالت میکند کہ حضرت مرتضے
درین امر مستقل بود و انیمہ معلل و ضعیف اند و بر تقدیر تسلیم حاصل سوال آنست کہ ارسال حضرت مرتضے
برای تبلیغ برائت با وجود کفایت صدیق چرا شد و حاصل جواب آنکہ برای موافقت عادت عرب
کردہ شد عن ابی ہریرۃ قال بعثنی ابو بکر فی تلک الحجۃ فی المؤذنین بعثہم یوم النحر یؤذنون بمنی الا لا یحج بعد
العام مشرک ولا یطوف بالبیت عریان ثم اردف النبی صلی اللہ علیہ وسلم علی بن ابی طالب فامر
ان یؤذن ببراءۃ قال ابو ہریرۃ فاذن معنا علی فی اہل منی یوم النحر ببراءۃ وان لا یحج بعد العام
مشرک ولا یطوف بالبیت عریان الا الذی عاہدتم من المشرکین اخرجہ البخاری وعن ابن عباس
قال بعث النبی صلی اللہ علیہ وسلم ابا بکر وامرہ ان ینادی بہؤلاء الکلمات ثم اتبعہ علیا فبینا ابو بکر
فی بعض الطریق اذ سمع رغاء ناقۃ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم القصوی (نام ناقہ) فخرج ابو بکر فزعا فظن
انہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم (او گفت) فاذا علی فدفع الیہ کتاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وامر علیا
ان ینادی بہؤلاء الکلمات فانطلقا فحجا فقام علی ایام التشریق فنادی ذمۃ اللہ ورسولہ بریئۃ
من کل مشرک فسیحوا فی الارض اربعۃ اشہر ولا یحجن بعد العام مشرک ولا یطوفن بالبیت عریان
ولا یدخل الجنۃ الا مومن وکان علی ینادی بہا فاذا عیی (ملتزمی شد) قام ابو بکر فنادی بہا اخرجہ الترمذی
واخرج الحاکم نحوہ الا انہ قال فکان علی ینادی بہا فاذا بح (گلو گرفتہ میشد) قام ابو ہریرۃ فنادی وعن انس

Marfat.com

ابن مالک قال بعث النبی صلی اللہ علیہ وسلم ببراءۃ مع ابی بکر ثم دعاہ فقال لا ینبغی لاحد ان یبلغ ہذا الا رجل من اہلی فدعا علیا فاعطاہ ایاہ اخرجہ الترمذی وعن جمیع بن عمیر عن عبد اللہ بن عمر ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بعث ابا بکر وعمر ببراءۃ الی اہل مکۃ فانطلقا فاذا ہما براکب فقالا من ہذا قال انا علی قال واللہ ما علمت الا خیرا فاخذ علی الکتاب فذہب بہ درجع ابو بکر وعمر الی المدینۃ فقالا یا رسول اللہ فقال ما نکما الا خیر ولکن قیل لی انہ لا یبلغ عنک الا انت او رجل منک اخرجہ الحاکم وقال ہذا حدیث شاذ والعمل فیہ علی جمیع بن عمیر وبعدہ علی اسحق بن بشر ونسائی بطرق متعددہ صفت اقامت حج وخطبہ ایام حج کہ از صدیق بظہور آمدہ مفصل بیان کردہ است قولہ پس لائق خلافت نباشد باید دانست کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خود تصریح فرمودہ اند بانکہ قلت بعث شیخین بر سرایا معلل بعلتی است کہ فضل ایشانرا دوبالا میسازد عن حذیفۃ بن الیمان قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول لقد ہممت ان ابعث الی الآفاق رجالا یعلمون الناس السنن والفرائض کما بعث عیسی بن مریم الحواریین قیل لہ فابعث انت عن ابی بکر وعمر قال انہ لا غنی لی عنہما انہما من الدین کالسمع والبصر اخرجہ الحاکم وعن ابی اروے الدوسی قال کنت جالسا عند النبی صلی اللہ علیہ وسلم فاطلع ابو بکر وعمر فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الحمد للہ الذی ایدنی بہما اخرجہ الحاکم واین حکایت مشابہ آنست کہ رسم وعادت خلفا جاری شدہ کہ وزرا را کبار رالعمل نمیفرستند وبر سر ایا امیر نمیسازند زیرا کہ کاری عظیم تر از عمل وبعث بایشان حوالہ شدہ است ونیز این حکایت مشابہ آنست کہ از محمد بن الحنفیہ سوال کردند کہ پدر بزرگوار تو در حروب تر کار ہا می فرماید وحسنین را نمیفرماید مشار این چیست گفت حسنین در اولاد پدر من بمنزلہ دو چشم اند در بدن انسان تا کار از دست وپا سر انجام یابد چشم را چہ ارنج باید داد واز انجملہ آنست کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم عمرو بن العاص را بر شیخین امیر ساخت واسامہ را بر فاروق واگر ایشان افضل امت نبودند غیر ایشانرا بر ایشان امیر نمیساخت باید دانست کہ تامیر خاص دلالت نمیکند بر فضل کلی زیرا کہ اعتماد آن بر مصلحت خاصہ است کہ در ہمان کار منحصر باشد وجائز است

Marfat.com

کہ از شخصی ہمان کار خوبتر آید نہ کارہای دیگر مثل تولیت عمرو بن العاص یا تسلیۃ شخصی خاص مقصود
باشد مثل تسلیۃ اسامہ بعد موت پدر او و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خود تصریح فرمود بانکہ اختیار عمرو
ابن العاص نہ بجہت اجنبیت او بود عن عمرو بن العاص ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم بعثہ علی جیش ذات
السلاسل قال فاتیتہ فقلت ای الناس احب الیک قال عائشۃ قلت من الرجال قال ابوہا
قلت ثم من قال عمر فعد رجالا فسکت مخافۃ ان یجعلنی فی آخرہم و تحقیق درین باب آنست کہ
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مربی ظاہر و باطن بودند پس ہمچنانکہ استخلاف شیخین مقصود بود آن نیز
میخواستند کہ شیخین را در بوتہ ریاضت اندازند تا مثل ذہب خالص برآیند بمثل آنکہ در کتب
مقامات مشائخ صوفیہ خواندہ باشی کہ ایشان خلفا را خود را کہ تمام ہمت در تربیت آنہا مقصور داشتہ اند
زیادہ از ہمہ کس در بوتہ ریاضت می انداختند و انیمعنی مشابہ آنست کہ چون حضرت مرتضی در غزوہ
احد سیوفہا بتقدیم رسانید و مظنہ آن شد کہ عجبی بخاطرش راہ یابد فرمود قال ابن اسحق فلما انتہی
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الی اہلہ ناول سیفہ ابنتہ فاطمۃ رضی اللہ عنہا فقال اغسلی من ہذا دمہ یا بنیۃ فوا اللہ
لقد صدقنی الیوم و ناولہا علی بن ابی طالب سیفہ فقال وہذا فاغسلی عنہ دمہ فوا اللہ لقد صدقنی
الیوم فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لئن کنت صدقت القتال لقد صدق معک سہل بن
حنیف و ابو دجانۃ اخرجہ فی السیرۃ و چون در ضمیر سعد بن ابی وقاص عجبی مشاہدہ فرمود معالجہ کرد
آنرا عن مصعب بن سعد قال رای سعد ان لہ فضلا علی من دونہ فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وسلم ہل تنصرون و ترزقون الا بضعفارکم اخرجہ البخاری و صدیق را از مقابلہ ظالمان بمثل انچہ
میکنند نہی فرمود عن ابی ہریرۃ ان رجلا شتم ابا بکر و النبی صلی اللہ علیہ وسلم جالس تیعجب و تبسم
فلما اکثر رد علیہ بعض قولہ فغضب النبی صلی اللہ علیہ وسلم و قام فلحقہ ابو بکر و قال یا رسول اللہ کان
یشتمنی و انت جالس فلما رددت علیہ بعض قولہ غضبت و قمت قال کان معک ملک یرد
علیہ فلما رددت علیہ وقع الشیطان ثم قال یا ابا بکر ثلاث کلہن حق ما من عبد ظلم بمظلمۃ فیعفو
عنہا للہ عز و جل الا اعز اللہ بہا نصرہ و ما فتح رجل باب عطیۃ یرید بہا صلۃ الا زاد اللہ بہا کثرۃ و ما فتح

Marfat.com

رجل باب مسئلہ یرید بہا کثرۃ الازاد اللہ بہا قلۃ رواہ احمد وعن عائشہ قالت مر النبی صلی اللہ علیہ وسلم ابی بکر وہو یلعن بعض رقیقہ فالتفت الیہ فقال لعانین وصدیقین کلا ورب الکعبہ فاعتق ابو بکر یومئذ بعض رقیقہ ثم جاء الی النبی صلی اللہ علیہ وسلم فقال لا اعود اخرجہ البیہقی فی شعب الایمان ۱۲ منہ

ویکی از فوائد این امر آنست کہ ایشان مطلع شوند بر ماجریات لشکر با امیر خود و تعہد حال ہر یکی حسب حال او نمایند چنانکہ در کتب تاریخ یافتہ میشود کہ ہر کہ از بادشاہان غم لشکر و سپاہ بحق الیقین چشیدہ باشد تربیت ایشان باحسن وجہ میتواند کرد و انیجا فائدہ ما متحقق شد یکی آنکہ فاروق از تامیر اسامہ استنکاف نکرد مابتدا آنکہ جعفر بن ابی طالب از تامیر زید استنکاف نمود و این معنی شارح فنا تمام او از حظوظ نفس او شد دوم آنکہ فاروق را با عمرو بن العاص در بعض مسائل مناقشہ افتاد و صدیق ارشاد فرمود بتسلیم و ترک مناقشہ و انیمعنی سبب رجحان صدیق شد سوم آنکہ حضرت شیخین در ایام خلافت خویش لشکر و امرا را بوجہی میداشتند کہ نظامی بہتر از ان متصور نشود چون این سبق از حضرت پیغمبر یاد گرفتہ بودند و از اینجا آنست کہ بعض محدثین ذکر کردہ اند کہ در استخلاف نصی موجود نبود والا اصحاب در وقت بیعت صدیق بر اجتہاد اقدام نمیکردند بلکہ ہمان نص ذکر مینمودند قال النووی فی شرح مسلم فی حدیث عائشہ لو کان النبی صلی اللہ علیہ وسلم مستخلفا لاستخلف ابا بکر الحدیث فیہ دلالۃ لاہل السنۃ ان خلافۃ ابی بکر لیست بنص من النبی صلی اللہ علیہ وسلم علی خلافتہ صریحا بل اجتمعت الصحابۃ علی عقد الخلافۃ لہ وتقدیمہ بفضیلتہ ولو کان ہناک نص علیہ او علی غیرہ لم تقع المنازعۃ من الانصار وغیرہم اولا ولذکر حافظ النص ما معہ ولرجعوا الیہ ولکن تنازعوا اولا ولم یکن ہناک نص ثم اتفقوا علی ابی بکر واستقر الامر واما ما یدعیہ الشیعۃ من النص علی علی والوصیۃ لہ فباطل لا اصل لہ باتفاق المسلمین والا اتفاق علی بطلان دعواہم من زمن علی واول من کذبہم علی لقولہ ما عندنا الا ما فی ہذہ الصحیفۃ الحدیث ولو کان عندہ نص لذکرہ ولم ینقل انہ ذکرہ فی یوم من الایام ولا ان احدا ذکرہ لہ واللہ اعلم واما قولہ صلی اللہ علیہ وسلم فی الحدیث الذی بعد ہذا اللہم ائت حین قالت یا رسول اللہ ارایت ان جئت

نبودن نص

Marfat.com

فلم اجدک قال فان لم تجدینی فاتی ابا بکر فلیس فیہ نصّ علی خلافتہ وامر بہا بل ہو اخبار بالغیب الذی اعلمہ اللہ تعالی بہ واللہ اعلم انتہی باید دانست کہ حلّ این اشکال موقوف است بر تمہید مقدمات چند مقدمہ اولی نزول وحی بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بانواع مختلفہ بود قال اللہ تعالی وما کان لبشر ان یکلمہ اللہ الا وحیًا او من وراء حجاب او یرسل رسولا فیوحی باذنہ ما یشاء وقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم احیانًا یاتینی مثل صلصلۃ الجرس وہو اشدہ علی فیفصم عنی وقد وعیت عنہ ما قال واحیانًا یتمثل لی الملک رجلا فیکلمنی فاعی ما یقول قالت عائشۃ ولقد رایتہ ینزل علیہ الوحی فی الیوم الشدید البرد فیفصم عنہ وان جبینہ لیتفصد عرقًا اخرجہ البخاری ودر رویا الانبیاء وحی وازانواع وحی یکی فراست صادقہ است چنانکہ در قصہ حدیبیہ آمدہ است ما خلأت القصواء ولکن حبسہا حابس الفیل واللہ لا یسألونی خطۃ یعظمون فیہا حرمات اللہ الا اعطیتہم ایاہا وچنانکہ حصول یقین باین انواع مفوض بشارع است پس چون شارع اخبار فرماید بانکہ مراد از انواع وحی چنان وچنین یقین حاصل شدہ است مجال توقف در قبول او نماند لا اعتقادا ولا عملا ہمچنان اتیان را تفتیش آنکہ فلان حکم چرا در قرآن مذکور شد وفلان حکم چرا مذکور نشد وچرا از جہت رویا وفراست یقین بان حاصل شد ممکن نیست ودر ہیچ مقام بجز تفویض بشارع وانقیاد او چارہ نہ پس نمیتوان گفت کہ چرا مسائل صوم در قرآن مذکور شد وچرا مسائل صلوۃ کہ حاجت بآن بیشتر است در قرآن مذکور نشد ونتوان گفت کہ چرا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در قیام رمضان ترسیدند کہ فرض شود ودر صلوۃ عید وکسوف نہ ترسیدند ونتوان گفت در فلان امر چرا جبرئیل متمثل شدہ خبر داد وفلان امر چرا بر رویا منکشف گشت الی غیر ذلک من الشکوک والشبہات پس اگر کسی بگوید کہ در قرآن عظیم نام حضرت صدیق وفاروق چرا متعین مذکور نشد وچرا انفراد وتعدد ابا بکر وعمر بیستخلفہا یا بگوید کہ چرا این مجمل را بر رویا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم منکشف گردانید نہ بوحی متلو در قرآن یا بہ تمثل جبرئیل بر ریش او باید خندید ویکی از علامات جہل وحمق او باید دانست

مقدمہ ثانیہ شارع را در تبلیغ وحی بقوم خود طرق مختلفہ است اگر قرآن مر قوم خود تلاوت فرماید

Marfat.com

وآن نص یا ظاهر باشد در چیزی آن نیز تبلیغ است واگر در سنت چیزی مذکور فرماید آن نیز تبلیغ است
واگر ایجاب در تحریم را بصیغه امر ونهی ادا فرماید یا بدعا دلعن رحم الله من فعل کذا وکذا ولعن الله من
فعل کذا وکذا آنگه انواع تبلیغ است ودست تفتیش امتیان از ترجیح بعض انواع تبلیغ بر بعض کوتاه
ست پس اگر کسی گوید چرا آنحضرت صلی الله علیه وسلم خلافت خلفا را بذکر منامات بیان فرمود نه بصیغه
وجوب که بجب علیکم ان تستخلفوا ابا بکر وعمر ویا گوید چرا در قران مجمل مذکور شد ودر سنت مفصل این
شخص قابل آنست که سیلی چند بر گردنش زنند نه آنکه متعرض جواب او شوند مقدمه ثالثه یکی
از انواع تبلیغ اخبار است بچیزی یا اقامت قرائن بر کمال رضا یا کراهت بآن مثلا گویند که در نبی اسرائیل
چنان وچنان واقع شد با کمال تحسین وتنویه شان آن فعل یا تمام تقبیح وانکار بران پس این اخبار
مرادف صیغه امر ونهی باشد در افاده ایجاب چنانکه حضرت عیسی علیه السلام بشارت داد بنبی
کذا وکذا که اسم او احمد باشد وهمین اخبار بعینه ایجاب ایمان بایشان شد وبآن مکلف شدند تبرک
آن ماخوذ یا آنحضرت صلی الله علیه وسلم اخبار فرمودند بنزول حضرت عیسی علیه السلام وظهور مهدی
وآن اخبار بعینه ایجاب قبول ایشان شد واخبار کردند بدجال واقامت نمودند دلائل کذاب او
پس آن اخبار بعینه تحریم متابعت او شد ونظیر آنکه اخبار بمنزله امر ونهی میشود در شرع بسیار است
از آنجمله من اخلاق الانبیاء والملائکة والمؤمنین کذا وکذا امر است بآن چیزها ایجابا او ندبا ومن
افعال الشیاطین واخلاق المنافقین کذا وکذا نهی است از آن تحریما او کراهة یا گویند رایت فی الجنة
من فعل کذا ورایت فی النار من فعل کذا یا گویند فعل رجل کذا وکذا فغفر له وفعل رجل کذا وکذا فعذب
الی غیر ذلک من الامثلة ویکی از آن انواع تبلیغ اقتضاء نص است حکمی را ومثال اقتضا آنست که اگر
گویند فلان شخص آزاد کرد بلال را پس این کلمه دلالت میکند بر آنکه بلال عبد او بود وهمچنین اگر گویند
این شخص را حاکم ساختیم بر شما پس این کلمه دلالت میکند بر آنکه واجب است بر شما قبول احکام
او پس خدا تعالی وقتی که وعده داد مسلمین را بانکه جمعی را از ایشان خلیفه سازد ودر منامات توضیح
گردانید که مراد ازین هم شیخین اند وانیمه باکمال امتنان ونهایت تحسین واجب شد خلافت

Marfat.com

الیشان چنانکہ بشارت حضرت عیسی واجب گردانید ایمان را بانحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بخلاف اخبار
باحوال ملوک جبابرہ کہ مقرون است باظہار قبائح الیشان وآنرا در حساب مصائب این امت شمردہ
اند ووقتی کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود علیکم بسنتی وسنۃ الخلفاء الراشدین من بعدی
باز تفسیر فرمودند کہ مراد شیخین اند این امر فسد باتباع الیشان نصا واستخلاف الیشان شد اقتضاء
ووقتی کہ فرمودند لا ادری ما بقاری فیکم فاقتدوا باللذین من بعدی ابی بکر وعمر طلب اقتدا نبص حدیث
معلوم شد واستخلاف الیشان بمقتضای نص واین نیز تبلیغی است مقدمہ رابعہ فرق است
درمیان نص برصحت استخلاف ورضا بآن وتصریح بانکہ موافق مرضی الہی است وبوجہی واقع
خواہد شد کہ می باید ومیشاید ودرعقد استخلاف بالفعل ودلیل این فرق آنست کہ گاہی یکی از
دیگرے متفرق میشود مثلا حضرت عیسی چون بشارت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دادند آن نص شد
برصحت نبوت الیشان نہ راستناء الیشان شد بالفعل وچون آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اخبار کردند
بخلافت مہدی آن نص شد درصحت خلافت مہدی نہ استخلاف وی بالفعل ہمچنین اگر ما مردم
جمع شویم برسبیت شخصے کہ مفضول باشد یا فاقد الشروط آن عقد خلافت باشد نہ تصریح بانکہ آن
استخلاف مرضی است وبوجہی کہ میبایست واقع شد وغرض نووی وجمعی کہ باین قول قائل شدہ
اند آنست کہ این احادیث دلالت میکند برصحت استخلاف در وقت آن نہ عقد خلافت بالفعل
بلکہ عقد باجماع بود وغرض الیشان آن ست کہ دلالت برصحت استخلاف نمیکند کیف لا واگر این
نصوص برصحت استخلاف دلالت نکند اخبار حضرت عیسی نیز دلالت نکند بر وجوب انقیاد حضرت
پیغامبر ما صلی اللہ علیہ وسلم وبآن حجت قائم نشود برنصاری وما میگوئیم این نص است برصحت
استخلاف الیشان بعبارت خود وعین استخلاف الیشان است بمقتضای نص پس محل اختلاف
ہمین نکتہ واقع شد وقدری کہ بآن تفضیل شیخین ثابت کردہ شود متفق علیہ است مقدمہ
خامسہ اہل ملت متفق اند برآنکہ نص شارع یکی از وجوہ استخلاف است ونص متحقق میشود بہر کیب
دو نص کہ یکی مبہم باشد ویکی مفسر ویکی واقع شود باسم مطلق در عنوان موضوع ویکی باسم

Marfat.com

مطلق در عنوان محمول مثل وعد الله الذین امنوا منکم مبهم است در رویا آنحضرت که آنحضرت صلی الله علیه وسلم بر قلیب دلو کشیدند و بعد آنحضرت حضرت صدیق و بعد صدیق فاروق مفسر و مجموع نص شد در استخلاف شیخین و مثلا اقتدوا بالذین من بعدی ابی بکر و عمر اینجا عنوان خلافت مقتدائیه واقع شد و اسم شیخین مشخص نمودند و در حدیث علیکم بسنتی و سنة الخلفاء الراشدین من بعدی ذکر خلافت بتعیین واقع شد و ذکر شیخین بعنوان عام و علی هذا القیاس نصوص بسیار است که دلالت میکنند عند الاجتماع بر استخلاف شیخین پس اگر سائلی بگوید که استخلاف باین قدر متحقق نمیشود بگوئیم چرا این حکم ممتاز نشد از احکام دیگر و اگر گوید که حکمت دران چیست که در یک نص باسم معین در جانب موضوع و محمول تصریح نکردند حواله کنیم بر مقدمه تبلیغ **مقدمه** سادسه اجماع را که اصل ثالث قرار داده اند از اصول اربعه با وجود آنکه اجماع منعقد نمیشود الا بعد قیام دلیلی از کتاب و سنت و قیاس برای دو فائده است یکی آنکه بسبب اجماع مسئله قطعی میشود و اگر اجماع نمیبود بسیار است که قطعی نباشد مثلا صورتی که مستند اجماع اینجا خبر واحد یا قیاس باشد دیگر آنکه غالبا چون مجتهدین بر مسئله اجماع کردند ماخذ را فراموش میسازند و داعیه نقل ماخذ فاتر میگردد بجهت کفایت اجماع ازان لهذا در اکثر مسائل اجماعیه ماخذ آنها چنانکه میباید و مینماید منقول نیست پس اصحاب فقه مضطر شدند باثبات اصل ثالث پس چون صحابه در وقت استخلاف صدیق هر یکی نصی که با او بود آورد چنانکه محفوظ است که صدیق نص الائمة من قریش انصار را صرف کرد از خلافت و وجه خصوصیت ایراد این حدیث است که سعد بن عباده نیز این حدیث را از آنحضرت صلی الله علیه وسلم شنیده بود پس صدیق او را همان حدیث بیاد داد تا اقمع باشد رتبه او را واقع باشد شغب انصار را و اینمعنی از روایت احمد مفهوم میشود و حضرت فاروق بسوابق حضرت صدیق استدلال کرد و حضرت مرتضی و ابو عبیده و ابن مسعود تقدیم او در امامت صلوة با جمله هر یکی از مجتهدین حاضرین راهی مسلوک داشته دلیلی قائم نمود که همه مجتمع اند در اصل دلالت و جائز است که نص حدیث رویا و غیر آن نیز استدلال کرده باشند اما بسبب استغنا ازان تفاصیل از جهت انعقاد اجماع و اضمحلال اختلاف رواة اجماع همه آن ادله را تقریر نکردند

Marfat.com

ودر جای دیگر وبتقریبات دیگر روایت آن نمودند وجائز است که چون بیعت اول بار فلتة واقع شد
جمعی که حاضر بودند ذهول کردند از ذکر آن دلائل وبمحض توفیق ربانی والهام رحمانی امضای آن
عزیمت نمودند ودر وقت بیعت ثانیه آنهمه دلائل بخاطر ایشان رسید ولیکن بتقریر آن حاجت
نیفتاد وجائز است که اعتقاد افضلیت شیخین پیش ایشان محقق شده باشد چنانکه ابن عمر فرموده است
کنا اصحاب رسول الله صلی الله علیه وسلم نخیر ابابکر وعمر وعثمان وماخذ این اعتقاد نصوص بسیار باشد
که در مجالس متعدده از آنحضرت صلی الله علیه وسلم شنیده باشند ودر وقت انعقاد خلافت بهمان
اعتقاد ماخوذ از دلائل اکتفا نمودند وبر همان معتقد بنا فرمودند کما قال المرتضیٰ ونعلم انه احق بهذا
الامر بالجمله درینصورت ها عدم ایراد نص مقتضی عدم وجود آن نمیشود وجائز است که چون اکثر دلائل
خلافت مرکب اند از دو نص در یکی احد الطرفین من القضیه مبهم است ودر دیگری مفصل نوعی از
تامل ضرور بود وبسبب مناقشه انصار وحزن جان فرسای واقعه آنحضرت صلی الله علیه وسلم قادر نشدند
بر تامل پس خدا تعالی متکفل امر خلافت شد وناگهان بخاطر ایشان استخلاف صدیق الهام فرمود و
آن معنی را بعز عزیز وذل ذلیل سرانجام نمود تا وعده یابی الله والمؤمنون غیر ابی بکر راست شود
وبعد از ان آنهمه دلائل دانستند وشکر الهی بر موافقت واقعه بانچه مطلوب بود ادا کردند وجائز است
که چون یکی نصی ازین نصوص میدانست نه نص دیگر را وآن دیگر نص دیگر یاد داشت نه این نص
ونمی دانستند که این نصوص در پیش که باشند ودر انوقت قادر نشدند بر ترکیب نصوص بالهام الهی بی
سعی من وتو کار سرانجام یافت یا آن نصوص را دانستند اما در ترکیب آنها وفرود آوردن مطلق بر مقید
غموضی موجود بود ومستدل ترسید که مذاکره دراز شود ولم ولا نسلم در میان آید ورد آن فرصتی طلبد
ودر وقت استعجال بود پس انتقال کردند بادلّه دیگر وکار را بهمان ادلّه سهلة الحصول تمام نمودند
اینهمه احتمالات مستخرج است از قول فاروق بیعة ابی بکر کانت فلتة ولکن الله وقی شرها وایکم
مثل ابی بکر ظاهر میشود ودرینصورت ها سکوت صحابه از نصوص مستلزم عدم نصوص نمیشود مقدمه
سابعه لفظ استخلاف ولفظ صریح نص که در کلام نووی وغیر آن واقع شده محتمل معانی بسیار است

Marfat.com

گاہی استخلاف ذکر کنند و مراد ازان استخلاف بہیئۃ معتادہ در وقت وصیت بولایت عہد باشد مثلاً در وقت
قرب موت ہمہ اہل حل وعقد را جمع کنند و امر نمایند بہ بیعت این شخص و گاہی استخلاف ذکر کنند
و مراد ازان ایجاب استخلاف شخصی و تشریع خلافت او دارند اگرچہ در وقت قرب موت نباشد
و بجمع اہل حل وعقد و اخذ بیعت و مانند آن نبود بلکہ مثل سائر احکام شرعیہ کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم تبلیغ آن فرمودند پس نفی یکی مستلزم نفی دیگری نباشد و این وجہ جمع باشد در اقاویل متعارضہ
سلف و گاہی لفظ صریح ذکر نمایند و مراد آن باشد کہ اصلا محتاج فکر نباشد و نہ بترکیب نصین و نہ بتطبیق
مطلق بر مقید و مبہم بر مبین و نہ بفہم مقتضای نص الی غیر ذلک و گاہی صریح گویند و ارادہ نمایند آنچہ
دال باشد بر مدعا بالقطع گو بترکیب نصین باشد یا بمقتضی نص را گاہی صریح گیرند و گاہی غیر صریح
فقہا در فہم مقتضیات نصوص مختلف اند بعض اذکی باشند از بعض و نیز این وجہ تطبیق بین
الاقاویل المختلفہ میشود و چون این تمہیدات ممہد شد بر سر حل اشکال رویم و گوئیم حل اشکال بدو وجہ
ممکن است وجہ اول تقریر کلام نووی بطریقی کہ مخالف مختار ما در اصل غرض نباشد پس گوئیم
کہ غرض نووی آنست کہ صحت استخلاف و آنکہ این استخلاف بر قینکہ خواہد بود موافق رضائے حق تعالے
خواہد بود باحادیث صحیحہ ثابت شدہ و حدیث لو کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مستخلفا لاستخلف ابا بکر
صریح است دران و عقد خلافت بالفعل باجماع بود نہ بنص و این اجماع بنا بر فضیلت صدیق واقع
شد نہ بمجرد اتفاق و لہذا قال النووی اجمعت الصحابۃ علی عقد الخلافۃ لہ و تقدیمہ بفضلہ و این معنی در اصل
غرض ما کہ قول است بتفضیل شیخین بالقطع منافات ندارد بلکہ موید او است و آنکہ گفتہ است کہ لیست
بنص من النبی صلی اللہ علیہ وسلم علی خلافتہ صریحا اشارہ است بانیکہ اینجا نصوص بسیار اند کہ بعد
ترکیب و تطبیق دلالت میکنند یا باقتضا اشارہ مینماید و آن را نووی محل صراحۃ میدارد و این نزاع
نیست مگر لفظی وجہ ثانی آنست کہ گوئیم امام شافعی کہ مقتدای نووی است بلکہ مقتدای جمیع
محدثین و فقہا تصریح نمودہ است بانکہ حدیث ارایت ان جئت بعدک مثبت است خلافت صدیق
را و شافعی اعمق است باعتبار مدرک و اقوی است باعتبار فقہ و استنباط و آیتی است از آیات اللہ تعالے

Marfat.com

معنی کلام وی آنست که این حدیث هرچند امر است انیجوزه را بآمدن پیش صدیق دران دلالة واقع
است لطریق کنایه بانکه صدیق خلیفه خواهد شد چنانکه گویند فلان برمسند نشسته وفلان متصرف در
بیت المال شده کنایت است از امارت وخلافت پس لطبن این حدیث اخبار است بخلافت
صدیق وچون انحضرت صلی الله علیه وسلم آنرا معلوم کردند وکراهتی ازوی ظاهر ننمودند پس نازل نشد
حال او از حال تقریر وحال اخبار انحضرت صلی الله علیه وسلم از احوال نبی اسرائیل باترک انکار پس
بطن انحدیث تشریع است خلافت صدیق را در نیجا باید فهمید که شافعی ازین حدیث بجهت عظم
علم او فهم این معانی نموده است چه جای آیه وعد الله الذین امنوا منکم وعملوا الصالحات لیستخلفنهم
یا احادیثی که دلالت میکند بر تعین مبهم این آیت وحدیث علیکم بسنتی وسنة الخلفاء الراشدین یا حدیث
رویا وحدیث اقتدوا بالذین من بعدی ابی بکر وعمر وهمچنین احادیث بسیار که تمسک بانها اوضح
است از تمسک بحدیث عجوزه وچون انهمه طریق جمع کنیم متواتر باشد بالمعنی ودال باشد بالقطع
وآنکه میگوید نووی اگر نصی میبود البته استدلال میکردند لیکن وقت استخلاف نص استدلال ننمودند
هر دو مقدمه اش ممنوع بلکه بدلائل استدلال کردند از آنجمله حدیث امامت وآن اشاره فعلی قائم
است بجای نص وصریح استخلاف چنانکه اگر بادشاهی نزدیک بموت یکی از مقربان خود را بر تخت
نشاند وهمه خواص را امر کند به تعظیم او یا طبیبی در مطب خود نزدیک موت شخصی از شاگردان خود را
نشاند یا مدرسی در حلقه درس قریب موت خود یکی از اصحاب خود را نشاند یا محترفی کسی را بر دکان
خود قائم گرداند نزدیک حالت ضعف خود انهمه پیش جمیع طوائف کالتصریح است باستخلاف وولایت
وعهد وحکم آن مانند حکم اشاره بدست وسر است کما ورد فی الحدیث وادمی براسه ولاحرج واین
اشاره صریح است ودر افاده حکم شبه ندارد آنحضرت صلی الله علیه وسلم نماز را که بهترین طاعات است
بحضرت صدیق حواله فرمود تا مسند خلافت را در ضمن آن بوی تسلیم نماید وفقهای حاضرین همه
انمعنی را دریافتند واگر اولا قیل وقالی درمیان آمده بود بار جاع بهمین دلیل وتذکر واستحضار
همین نص از هم پاشید ومثل این اختلاف بود در وفات آنحضرت صلی الله علیه وسلم

Marfat.com

کہ اضمحلال آن بمجرد تذکر نص واقع شد پس واضح گشت کہ نبص یا تعریض کہ مثل نص بود استدلال
کردند در استخلاف و از ہمان نبص دانستند کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم حضرت صدیق را خلیفہ ساختہ
است و در نیصورت ما میگوئیم کہ استخلاف مسئلہ منصوص است نہ مستند باجماع و معنی اجماع
کہ در قصہ سقیفہ آمدہ است عقد استخلاف بالفعل است بہیئت معتادہ بنا بر ہمان نص و اگر کسی را شبہ
طاری شدہ است در دلالت امامت بر استخلاف بعد انعقاد اجماع طاری شدہ و منشاء ان اشتراک
استخلاف است عرفا در میان دو معنی قال ابن اسحق حدثنی محمد بن ابراہیم عن القاسم بن محمد
ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال حین سمع صوت تکبیر عمرؓ فی الصلوۃ این ابو بکر یابی اللہ
ذلک المسلمون فلولا مقالۃ قالہا عمرؓ عند وفاتہ لم یشک المسلمون ان رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم قد استخلف ابا بکر ولکنہ قال عند وفاتہ ان استخلف فقد استخلف من ہو خیر منی وان
اترکہم فقد ترکہم من ہو خیر منی فعرف الناس ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لم یستخلف احداً
وکان عمرؓ اغیرہم علی ابی بکر و بعد ازین ہمہ مع صراحت در دلالت امامت استخلاف مجرد نزاع
لفظی است و دران نزاع لفظی نیز حق بجانب ماست و از آنجملہ سوابق حضرت صدیق و عن ابی
سعید الخدری قال قال ابو بکر الست احق الناس بہا الست اول من اسلم الست صاحب کذا
الست صاحب کذا اخرجہ الترمذی و ملازمت در سکوت و عدم نص و الحال ہذہ ممنوع نیست
جائی کہ مثل فاروق دران حالت ہوش ربا آیہ انک میت وانہم میتون فراموش سازد و از
یک طرف انصار در شغب و مناقشہ باشند و از یک طرف خوف اعادی مسلمین از حوالی مدینہ
موجود بود کجا جای تعمق نظر و کجا مقام استحضار جمیع ادلہ و انچہ مذکور شد از استخلاف در صلواۃ قریب
العہد بود و دران مجمع اکثر اصحاب حاضر بودند پس اکتفا نمودند ہمین دلیل گو ہزاران دلیل دیگر
داشتہ باشند در وقت استعجال لازم نیست کہ ہمہ تقریر کردہ شود قال ابو عمر استخلفہ رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم علی امتہ بعدہ بما اظہر من الدلائل البینۃ علی مجتبی ذلک و بالتعریض الذی
یقوم مقام التصریح ولم یصرح بذلک لانہ لم یومر فیہ بشیء وکان لا یصنع شیئاً فی دین اللہ الا بوحی

Marfat.com

والخلافة ركن من اركان الدين ومن الدليل الواضح على ما قلنا حديث امرأة اتت النبي صلى الله
عليه وسلم فسالته عن شئ فامرها ان ترجع اليه فقالت يا رسول الله ارايت ان جئت ولم اجدك تعني
الموت فقال لها رسول الله صلى الله عليه وسلم ان لم تجديني فاتي ابا بكر قال الشافعي في هذا الحديث
دليل على ان الخليفة بعد رسول الله صلى الله عليه وسلم ابو بكر وحديث عبد الله بن زمعة قال كنت
عند رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو عليل فدعاه بلال الى الصلوة فقال ليامر من يصلي الناس
فخرجت فاذا عمر في الناس وكان ابو بكر غائبا فقلت قم يا عمر فصل بالناس فقام عمر فلما كبر سمع
رسول الله صلى الله عليه وسلم صوته وكان مجهرا فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم فاين ابو بكر يابى الله
ذلك والمسلمون فبعث الى ابي بكر فجاء بعد ان صلى عمر تلك الصلوة فصلى بالناس طول علته حتى
مات صلى الله عليه وسلم وهذا ايضا واقع في ذلك وحديث حذيفة قال قال رسول الله صلى الله عليه
وسلم اقتدوا بالذين من بعدي ابي بكر وعمر واهدوا بهدي عمار وتمسكوا بعهد ابن ام عبد وعن عبد الله
ابن مسعود قال كان رجوع الانصار يوم سقيفة بني ساعدة بكلام قاله عمر بن الخطاب نشدتكم بالله
هل تعلمون ان رسول الله صلى الله عليه وسلم امر ابا بكر ان يصلي بالناس قالوا اللهم نعم قال وايكم تطيب
نفسه ان يزيد على مقام اقامه فيه رسول الله صلى الله عليه وسلم قالوا كلنا لا تطيب
نفسه ونستغفر الله وعنه قال اجعلوا امكم خيركم فان رسول الله صلى الله عليه وسلم جعل اما منا خيرنا بعد
وعن علي بن ابي طالب ان رسول الله صلى الله عليه وسلم مرض ليالي وايا ما ينادي بالصلوة فيقول
مروا ابا بكر يصلي بالناس فلما قبض رسول الله صلى الله عليه وسلم نظرت فاذا الصلوة علم الاسلام وقوام
الدين فرضينا لدنيانا من رضي رسول الله صلى الله عليه وسلم لديننا فبايعنا ابا بكر وقد ذكرنا هذا الخبر وكثير
مثله في معناه عند قول رسول الله صلى الله عليه وسلم مروا ابا بكر يصلي بالناس في التمهيد والحمد لله انتهى
ما في الاستيعاب مختصرا وچنانكه حال قول نووي معلوم كردي بدانكه قول ابو عمر استخلفه الى قوله
وركن من اركان الدين نيز نزديك تامل از هم ميريزد زيرا كه بعد اعتراف بوجود تبليغ تبعير بضمي كه
قائم مقام تصريح باشد واظهار محبت وغير آن عدم استناد ان بوجهي اصلا مسموع نميتواند شد

Marfat.com

واگر بعد تبلیغ شکی در استناد وحی باشد تمام مسائل فقهیه که بوحی متلو ثابت نمیشود و لفظ اوحی الی همکذا
اینجا صحیح نیست ماخوذ نباشد سبحانک هذا بهتان عظیم بلکه مقرر در میان اهل اسلام آنست که بعد
وضوح طلب ومنع از انحضرت صلی الله علیه وسلم محل توقف نیماند وواجب میشود امتثال بآن اعتقادا
وعملا زیرا که آن مسئله مستند است بوحی ظاهر یا باجتهادی که مقرر داشته شد وآن بوحی باطن است پس
قول او که این استخلاف بوحی نبود باطل است مگر آنکه گوئیم معنی کلام ابو عمر آنست ولم یصرح بذلک
لانه لم یومر فی ذلک التصریح بشئ واراد بالتصریح بعض ما ذکرناه فی شرح کلام النووی وحاصل
این توجیه رجوع میکند بانکه آنحضرت صلی الله علیه وسلم در اداء معنی باسلوبی دون اسلوبی متمثل
بود نبوعی از وحی نفث فی الروع یا فراسته یا غیر آن واگر سائل عود کند وگوید که اگر نص بر استخلاف
بود صدیق چرا گفت بیعت کنید بیکی ازین دو کس ابو عبیده وعمر بن الخطاب واقدام بر بیعت غیری
در نصورت حرام است گوئیم از سیاق قصه مفهوم میشود که حضرت صدیق میدانست که این امر حق
او است وغرض او از تقدیم ابو عبیده وعمر نبود الا اظهار حجت خلافت خود بزبان ایشان واین
نوعی از تلطف است در ابراز حجت چنانکه حضرت ابراهیم فرمود هذا ربی هذا اکبر بمثل آنکه شخصی بگوید من
برای نفس خود چیزی نمیخواهم لیکن از حاضرین به پرسید که حق کیست اگر حق ایشان باشد ایشان
بگیرند واگر حق دیگری باشد باو بدهند وغرض از نیکلام اظهار حق خود باشد بابلغ وجوه گویا میگوید
بایعوا احدهما ان رضی بذلک ولم یکن معه من النص ما یدل علی خلاف ذلک ولهذا تخصیص فرمود
این دو عزیز را زیرا که میدانست که ایشان میدانند نص را ورای ایشان مستقیم است دران و
ودلیل بر نیمعنی حدیث ابی سعید خدری است قال ابو بکر است احق الناس بها است اول من
اسلم است صاحب کذا است صاحب کذا وآز انجمله آنست که ابو عمر در استیعاب بحث میکند در
حدیث ابن عمر وآنرا مسلم نمیدارد واز معمر نقل میکند که تفضیل حضرت صدیق بر حضرت فاروق
در مرتضی متعین نیست اگر کسی فاروق را یا مرتضی را تفضیل دهد بر صدیق هیچ مضائقه نیست و
میگوید که فی الجمله در سلف اختلافی واقع بود در تفضیل صدیق بر مرتضی وشیخ عبد الحق دهلوی نقل

Marfat.com

مینکند که در مسئله تفضیل اختلاف واقع است جمعی قطعی گویند واکثر ظنی بلکه سیاق کلام شیخ بآن
دلالت میکند که قول جمهور ظنیت است ابوبکر باقلانی وامام الحرمین وامام رازی وقاضی عضد و
ملا سعد تفتازانی همه میل میکنند بظنیت آن قوله بحث میکند در حدیث ابن عمر باید دانست که ابو عمر
در ترجمه ذی النورین میگوید روی یحیی بن سعید وعبد الله بن عمر وعبد العزیز بن ابی سلمة عن نافع
عن ابن عمر قال کنا نقول علی عهد رسول الله صلی الله علیه وسلم ابوبکر ثم عمر ثم عثمان ثم نسکت فقیل
هذا فی التفضیل وقیل فی الخلافة ودر ترجمه مرتضی میگوید عن هرون بن اسحق قال سمعت یحیی
ابن معین یقول من قال ابوبکر وعمر وعثمان وعلی وعرف لعلی سابقته وفضیلته فهو صاحب سنة ومن
قال ابوبکر وعمر وعلی وعثمان وعرف لعثمان سابقته وفضله فهو صاحب سنة فذکرت له هولاء الذین
یقولون ابوبکر وعمر وعثمان ویسکتون فتکلم فیهم بکلام غلیظ وکان یحیی بن معین یقول ابوبکر وعمر و
علی وعثمان رضی الله عنهم بعد ازان تاویل میکند قول یحیی بن معین را قال ابو عمر من قال بحدیث
ابن عمر کنا نقول علی عهد رسول الله صلی الله علیه وسلم ابوبکر ثم عمر ثم عثمان ثم نسکت یعنی فلا تفاضل
وهو الذی انکر یحیی بن معین وتکلم فیه بکلام غلیظ لان القائل بذلک قد قال بحدف ما اجمع علیه
اهل السنة من السلف والخلف من اهل الفقه والاثر ان علیا افضل الناس بعد عثمان هذا مما لم
یختلفوا فیه وانما اختلفوا فی تفضیل علی وعثمان واختلف السلف ایضا فی تفضیل علی وابی بکر
وفی اجماع الجمع الذی وصفنا دلیل علی ان حدیث ابن عمر وهم وغلط وانه لا یصح معناه وان
کان اسناده صحیحا ویلزم من قال به ان یقول بحدیث جابر وحدیث ابی سعید نبیع امهات الاولاد علی
عهد رسول الله صلی الله علیه وسلم وهم لا یقولون ذلک فقد ناقضوا وبالله التوفیق بعد ازان
شرح میکند قول خود را وانما اختلفوا فی تفضیل علی وعثمان واختلف السلف ایضا فی تفضیل علی
وابی بکر ومیگوید قال ابو عمر وقف جماعة من اهل السنة فی حق علی وعثمان فلم یفضلوا واحدا منهما
علی صاحبه منهم مالک بن انس ویحیی بن سعید القطان واما اختلاف السلف فی تفضیل علی فقد
ذکر ابن ابی شیبة فی کتابه من ذلک ما فیه کفایة واهل السنة الیوم علی ما ذکرت لک من تقدیم ابی بکر فی

Marfat.com

الفضل علی عمر وتقدیم عمر علی عثمان وتقدیم عثمان علی علی وعلی ہذا عامۃ اہل حدیث من زمن احمد بن
حنبل الا خواص من اجلۃ الفقہاء وائمۃ العلماء فانہم علی ما ذکرنا عن مالک ویحیی بن سعید القطان وابن
معین فہذا ما بین اہل الفقہ والحدیث فی ہذہ المسئلہ وہم اہل السنۃ واما اختلاف سائر المسلمین فی ذلک
فیطول وقد جمعہ قوم اما قول او فعل فی الفضل وقیل فی الخلافۃ پس اشارہ است بآنکہ قدماء اہل سنت
مختلف اند در تفضیل ذی النورین ومرتضی جمعی کہ قائل اند بتفضیل ذی النورین بر مرتضی وہم الجمہور
معنی این حدیث چنان تقریر کنند کہ این ترتیب در افضلیت است ولا خلاف فی ذلک وجمعی کہ
بتفضیل مرتضی بر ذی النورین قائل اند وہم شرذمۃ قلیلۃ تاویل این حدیث پیش ایشان آنست
کہ این ترتیب بیان خلافت است پس صحابہ پیش از وقوع خلافت میدانستند کہ ہمین ترتیب واقع
خواہد شد ودرین تاویل خدشہ وارد میشود زیرا کہ این تاویل وقتی درست باشد کہ لفظ ابن عمر ہمین
اسلوب واقع شود کہ ابو عمر ذکر کردہ است وبحقیقت اصح الفاظ او آن است کہ بخاری روایت میکند عن
یحیی بن سعید عن نافع عن ابن عمر قال کنا نخیر بین الناس فی زمان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
فنخیر ابا بکر ثم عمر ثم عثمان بن عفان وترمذی ہر دو لفظ اخراج کردہ پس لفظ کنا نخیر را بر دانستن وقوع
خلافت بہ ترتیب حمل کردن متجہ نیست واگر سائل عود کند وگوید غرض ابن عمر آنست کہ کنا نخیر ہم
ہذا الترتیب فی الخلافۃ ای نقول انتظام امر الخلافۃ خیر فی زمن ابی بکر وبعدہ فی زمن عمر وبعدہ فی زمن عثمان گوئیم
در نیصورت خلاف واقع را دانستہ باشد زیرا کہ انتظام امر خلافت در زمان فاروق بہتر بود از انتظام آن
در زمان صدیق باتفاق جمیع اہل تاریخ واکثر زمان خلافت صدیق در مجاہدہ اہل ردت گذشت و
اگر بار دیگر عود کند وگوید ای نقول ابو بکر خیر بما یرجع الی الخلافۃ من الصفات کحسن الرای والعلم وغیرہ
ثم وثم گوئیم انیعنی لازم فضل کلی شد زیرا کہ خلافت نبوت جمیع صفات کمال کہ سابقا شرح آن گذشت
میخواہد پس رجوع کرد بہ ترتیب در تفضیل اما حکایت ابن معین پس بعد از تامل در سباق وسیاق
کلام ظاہر میشود کہ غرض ابو عمر آنست کہ انکار بر سکوت از تفضیل مرتضی است نہ انکار بر مسئلہ تفضیل
شیخین واین را استدلال میکند بانکہ اتفاق واقع است بر آنکہ حضرت مرتضی افضل ناس است بعد عثمان

Marfat.com

بلکہ اختلاف دارند در تفضیل علی و عثمان بلکہ کلمات شرذمۃ قلیلہ از سلف موہم تفضیل مرتضی است بر صدیق و این اختلاف ہم شاہد عدل است بر آنکہ اعتقاد فضیلت مرتضی در مرتبہ از مراتب متحقق است پیش ہمہ و سکوت از افضلیتہ او بالکلیہ خلاف اجماع است باز میگویید کہ نسکت بعد عثمان اگرچہ در حدیث ابن عمر صحیح شدہ ظاہرش معمول بہ نیست زیرا کہ مصادم اجماع است پس تاویل برای او ضرور است مثل تاویل حدیث منع امہات الاولاد با آنکہ جمعی از اصحاب مطلع نبودند بر تحریم آن از نیجہت مباحثہ آن منعمودند چون نص حدیث ظاہر شد در زمن شیخین آن قول متلاشی گشت ہمچنان سکوت از تفضیل مرتضی فی مرتبۃ من المراتب کہ بسبب عدم اطلاع بر فضائل ایشان واقع بود چون فضائل ظاہر شد عمل بان نمیباید کرد پس کسیکہ لفظ نسکت را تاویل نکند و قصہ بیع امہات را تاویل کند باخود در مناقضہ است و ما میگوئیم در اصل صحت تفضیل مرتضی در مرتبہ از مراتب بحثی نیست اما حاصل حدیث ابن عمر اخبار است بسکوت نہ جزم بعدم تفضیل پس گویا عبداللہ بن عمر میگوید از بعضی کثیر از صحابہ آن رویا ہا شنیدم و آن اخبار کثیرہ استماع نمودم ورای ایشانرا در ترتیب تفضیل دانستم و دران ترتیب مرتضی را داخل نیافتم و سبب این آنست کہ این مبحث تفضیل خلفائی بود کہ امت بر ایشان مجتمع شدہ بر غیر خویش و امت بر حضرت مرتضی مجتمع نشد پس فضل مرتضی بر غیر مشائخ ثلثہ بابی علیحدہ است غیر بابی کہ دران مباحثہ داشتند یا گوئیم ماخذ این مسئلہ از احادیث رویا و غیر آن ساکت بودند از فضل مرتضی بر غیر مشائخ ثلثہ پس سکوت از جہت انحصار مبحث است در مشائخ ثلثہ یا انحصار دلالت ادلہ کہ ماخذ ایشان دران زمان بودہ است گو فضل مرتضی در احادیث دیگر ظاہر شود پس ابن عمر نمیگوید کہ مرتضی در مرتبہ از مراتب افضلیت نداشت فی الواقع بلکہ میگوید اصحاب ساکت بودند و این مسئلہ ازان قبیل بود کہ اصحاب دران تکلم ننمودند مثل بسیارے از مسائل فقہیہ کہ اصحاب در انجا مباحثہ نکردہ اند و قیل و قالی دران از ایشان واقع نشدہ و تابعین من بعد ایشان فقط استنباط آن نمودہ اند بلکہ در بعض صور تہا اجماع کردہ اند و فضل مرتضی نیز از ہمان قبیل است پس اعتراض بر قول ابن عمر وارد نمیشود بلکہ تشدید بر آن کسی است کہ حدیث ابن عمر را در نفی فضیلت حضرت مرتضی

Marfat.com

دلو فی مرتبۃ من المراتب ذکر کردہ است و بآن تمسک نمودہ واگر سائل عود کند و گوید سکوت عند الحاجۃ
جزم است نبقی گوئیم لانسلم جزم نبقی بود وقتی کہ مبحث نباشد الا در جماعتی خاص یا ادلہ کہ ماخذ مسئلہ
سکوت عنہا است ظاہر نشدہ باشد واللہ اعلم **قولہ** از معمر نقل میکند الخ باید دانست کہ ابو عمر در ترجمہ
فاروق میگوید ذکر عبد الرزاق عن معمر قال لوان رجلا قال عمر افضل من ابی بکر ما عنفتہ وکذلک لو
قال علی عندی افضل من ابی بکر لم اعنفہ اذا ذکر فضل الشیخین واجبہما واثنی علیہما بما ہما اہلہ فذکرت
ذلک لوکیع فاعجبہ واستبعاہ بعد ازان رد میکند فصل اول را از قول معمر ہم در ترجمہ فاروق قال
ابو عمر یدل علی ان ابا بکر افضل من عمر سبقہ الی الاسلام وما روی عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم انہ
قال رایت فی المنام انی وزنت بامتی فرجحت ثم وزن ابو بکر فرجح ثم وزن عمر فرجح وفی ہذا بیان
واضح فی فضلہ علی عمر وقال عمر ما سبقت ابا بکر الی خیر قط الا سبقنی الیہ ولوددت انی شعرۃ فی صدر
ابی بکر ورد میکند فصل ثانی را از قول او در ترجمہ صدیق باقوال مرتضی عن النزال بن سبرۃ عن
علی قال خیر ہذہ الامۃ بعد نبیہا ابو بکر وعمر وروی محمد بن الحنفیۃ وعبد خیر وابو جحیفۃ عن علی مثلہ و
کان علی یقول سبق رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وثنی ابو بکر وثلث عمر ثم خبطتنا فتنۃ یعفو اللہ
فیہا عن من یشاء وقال عبد خیر سمعت علیا یقول رحم اللہ ابا بکر کان اول من جمع بیننا اللوحین
ورونیا عن عبد اللہ بن جعفر بن ابی طالب من وجوہ قال ولینا ابو بکر فیحمد خلیفۃ اللہ ارحمہ بنا واحناہ
علینا وقال مسروق حسب ابی بکر وعمر معرفۃ فضلہما من السنۃ وروایت می کند باسناد خود از حکم بن عتبل قال قال علی
لا یفضلنی احد علی ابی بکر وعمر الا جلدتہ حد المفتری پس ظاہر شد کہ ابو عمر راضی نیست باین نقل بلکہ رد میکند آنرا بہر دو
وجہ وشیخ ابن حجر مکی تاویل میکند قول معمر را بانکہ فضلی کہ معمر ذکر کردہ است نہ فضل کلی است بلکہ فضل بوجہ من الوجوہ پس درین
مبحث ہر چہ کسے ذکر کند گنجائش آنست واین تاویل اقرب مینماید بصواب واہون است از رد صرف **قولہ** واختلف السلف
فی تفضیل ابی بکر وعلی باید دانست کہ ایراد ابو عمر این جملہ را در تضاعیف کلام خود محض برای آنست
کہ سند ہا شود برای اتفاق بر تفضیل حضرت مرتضی بر مرتبہ از مراتب چنانکہ از سباق وسیاق کلام
او واضح است پس لابد است از وجہی کہ سندیہ را مصحح باشد وزیادت ازان لازم نیست ونہ مختار

Marfat.com

ابو عمر است و نہ صحیح فی نفسہ اما توجیہی کہ بآن سندیت صحیح شود آنست کہ گوئیم کہ از سلف اقوالی کہ موہم تفضیل
مرتضی باشد بر صدیق منقول شدہ ہست و اگر ظاہر این اقوال را بگذاریم در باب شیخین یا در باب ثلثہ
ثلثہ بجہت قیام مجمع تفضیل مرتضی در مرتبہ از مراتب خود البتہ می باید کرد تا آن اقوال را محملی پیدا شود زیرا کہ
تفضیل بر صدیق متضمن است تفضیل را بر غیر مشائخ ثلثہ بالاولی یا گوئیم کہ این اقوال ظاہر آن فضل
کلی است و اگر از ظاہر مصروف کنیم فضائل جزئیہ معتد بہا البتہ می باید اثبات کرد و آن فضائل جزئیہ
در تفضیلی مرتضی بر غیر مشائخ ثلثہ موثر خواہد بود قرینہ بر آنکہ این قدر برای سندیت کافی است آنست
کہ با قوال غیر اہل سنت کہ ایشان را در حل و عقد دخل نیست نیز تائید میکند میگوید ہر چند اقوال
فرق اسلامیہ در مرتبہ تفضیل مرتضی مختلف افتادہ است اما قدر مشترک کہ تفضیل او است فی مرتبتہ
من المراتب مجمع علیہ جمیع است پس ثم نسکت بر ظاہرش نمیتوان داشت و اما آنکہ مختار ابو عمر غیر ازین
وجہ نیست و صحیح فی نفسہ ہم غیر این وجہ نیست آنست کہ در کتاب خود افضلیت صدیق بر مرتضی بوجہ
اثبات مینماید کہ لامزید علیہ چنانکہ در جواب معمر تقریر کردیم و اگر سائلی عود کند و گوید سلمنا کہ ابو عمر اختلاف
اقوال سلف را درین مسئلہ وزنی نمی نہد و آن را معارضہ مینماید با اقوال متواترہ مرتضی اما حل این
اختلاف بچہ قسم میتوان کرد گوئیم مقدمہ چند در حل این اختلاف بخاطر می باید آورد یکی آنکہ صحابہ
و تابعین ہمہ در یک مرتبہ نبودند بلکہ بعض ایشان مجتہد بودند و بعض مقلد قال اللہ تعالے
لعلمہ الذین یستنبطونہ منہم و حقیقت اجماع اتفاق مجتہدین است و غیر مجتہدین را در حل و عقد مدخل
نیست پس دلیل ثالث از ادلہ اربعہ کہ اخذ بان واجب است اتفاق مجتہدین است لا غیر اگر در مسئلہ
بعض اہل تقلید قولی گفتہ باشند و مجتہدین اتفاق نمودہ باشند بر قول دیگر دلیل قطعی کہ اخذ بآن
واجب است ہمان قول مجتہدین خواہد بود و غیر اقوال ایشان اگر باشد و اگر نباشد موافق باشد
یا مخالف ہمہ یکسانست دیگر آنکہ پیش از وقوع اجماع اقاویل علماء مختلف میباشد و اگر مستعار ضہ
تقریر میکنند و بعد از مناظرہ و مراجعہ آن اختلاف منحل میگردد و اگر استقرار کردہ شود در اجماعات
سلف ہیچ اجماعی نتوان یافت الا در اول آنجا اختلافی بودہ ہست و بعد ازین دفعۃ بعد دفعۃ

Marfat.com

منحل گشته پس اگر سلمان فارسی در خلافت صدیق فرماید اصابوا و اخطاروا اخرجه ابن ابی شیبه مغنیش انست
که اقیسه متعارضه بنظر می آید از جهت سوابق صدیق و تفویض امامت بوی اصابت نموده اند و از جهت
سوابق مرتضی و قرابت او خطا کردند و متعین است حمل قول او بر نمیغنی زیرا که اصابت و خطا هر دو باهم
نقیض اند پس قول بهر دو نمیتواند بود الا از جهت تعدد جهات و اعتبارات و اقیسه این قول او
محمول است بر آنکه قبل از نظر در ترجیح و قبل از مراجعه و مناظره گفته و بعد ازان ترجیح بروی ظاهر شد
و اتباع سبیل مومنین نمود و وعده یابی الله و المومنون متحقق گشت سوم آنکه بعض اهل آن عصر که
هنوز بدرجه اجتهاد و تحقیق نرسیده بودند از مجتهدین تحقیق میکردند تا شبه که در خاطر ایشان جاگرفته منحل گردد
و این را قول ثابت نمیتوان گرفت مانند آنکه ابو جحیفه گفته است که در خاطر من متمکن شده بود که مرتضی
افضل است از همه تا آنکه مرتضی بر سر منبر تقریر فرمودند که خیر هذه الامة ابو بکر ثم عمر ازان باز این
خطره از خاطر من مرتفع شد چهارم آنکه اکثر سلف فضل را عم از فضل کلی و فضل جزئی میگرفتند
و کلمات ایشان ظاهر امناقض میشد چون اقادیل را بر قاعده تطبیق فرود آریم آن تناقض ظاهر
از هم پاشد مانند آنکه از امام مالک نقل میکنند که گفت من تفضیل نمیدهم بر خبر پیغامبر هیچکس را و
مراد او فضل جزئی است چون هر چهار قاعده را بخاطر آوردی با دنی عنایت حال آن اقادیل شتر ده
قلیله که موهم خلاف مدعاست روشن گردد و ما در از نمیکنیم کلام را بعد از انکه اصول را بدست
تو داده ایم **قوله** اقوال بسیاری از متکلمان دلالت میکند بر ظنیت این مسئله باید دانست که جواب
این اشکال بر دو وجه میتوان تقریر کرد وجه اول آنکه هر چند متکلمان اشعریه مختلف اند در قطعیت
و ظنیت این مسئله لیکن این اختلاف ایشان شاهد عدل است بر آنکه همه متفق اند بر اصل تفضیل
و از سلف خود آن قدر تاکید و تصریح درین مسئله دیده اند که با وجود ورود شبهات از جانب مخالفان
و تحیر در رد بسیاری ازان شبهات ممکن نمیشود ایشانرا عدول ازان مشرب کریما و جبراً استدلالاً
او تقلیداً قطعاً او ظناً بدان قائل اند وجه دوم آنکه شیخ ابو الحسن اشعری که راس و رئیس اهل سنت
است و الزم ایشان است بطریقه صحابه و تابعین بقطعیت رفته قال النووی و اختلف العلماء فی

Marfat.com

ان التفضیل المذکور قطعی ام لا وممن قال بالقطع ابو الحسن الاشعری وقال هم فی الفضل علی ترتیبهم فی الامامة وممن قال بانه اجتهادی ظنی ابو بکر بن الباقلانی انتهی وچون شیخ اشعری بجانب ما باشد مبالات نداریم بماد ون او لیس هذا اول قارورة کسرت این نه یک مسله است تنها که شیخ ابو الحسن ومتاخران باهم دران منازعه دارند بلکه بسیاری از مسائل کلامیه از همین جنس است مثل رؤیت وکلام وعینیة وجود بالماهیة ومسئله صفات وغیر آن کما لا یخفی علی متتبعی علم الکلام وما در همه این مسائل بحول الله وقوته اثبات مختار شیخ میکنیم بذل ذلیل او عز عزیز ودر معرکه دار وگیر رجز حیدری میخوانیم

انا الذی سمتنی امی حیدره ✦ اوفیهم بالصاع کیل السندره ✦

وسبب بسیاری ازین جنس آنست که اشاعره دو قسم اند متکلمان که در مناظره ومخاصمه سهم اعلی نصیب ایشان است اما در حدیث تبحری وتوسعی ندارند مثل ابو بکر باقلانی وامام رازی وقاضی بیضاوی وقاضی عضد وملا سعد ومحدثین که در حدیث وتوسع روایات قدح او فی یافته اند اما در مناظره ومخاصمه مراجعه غور ننموده اند مثل اجری وبیهقی وبعد ازین همه ما مردم از ریزه هر دو خوان تناول نموده ایم وکاسه هر دو فریق لیسیده ایم عجب نیست که صورت اجتماع امری ظاهر شود که در هر واحد تنها موجود نبود

ازین افیون که ساقی دردی افگند ✦ حریفان را نه سر ماند نه دستار ✦

وچون در کلام این قائلان بطنیت نظر کنیم ظاهر میشود که حامل آن بنسبت بعض وجود اختلاف است در سلف وما سیر نمودیم اقوال آن [illegible] اقوال منطبق یافتیم بر یکی ازین چهار مقدمه پس آن وهم مرتفع شد ونسبت بعض آخر آنست که افضلیت را محض بر اجماع صحت خلافت نپنداشته اند وملازمت در صحت خلافت وافضلیت ظنی است وما تقریر کردیم که افضلیت بوجوه بسیار ثابت می شود غیر این وجه از انجمله اسبقیت بحسب الدلول آیه لا یستوی منکم من انفق من قبل الفتح وقاتل الآیه بلکه از اقوال سلف معلوم میشود که عقد بیعت بعد تقریر افضلیت بود ونیز تقریر کردیم که فرق است در خلافت نبوت که مقدر است بثلثین سنه وغیر آن افضلیت در اول شرط است نه در ثانی وبه نسبت بعض آخر عدم تنقیح معنی فضل کلی وما تقریر کردیم معنی فضل کلی

Marfat.com

وتحدید کردیم بحدود دوبہ نسبت بعض آخر تعارض احادیث فضائل وما قطع تعارض نمودیم وہر حدیثے
را باشارت بمرتبہ خاص فرود آوردیم پس وجوہ اشتباہ کہ موجب ظنیت وتوقف میشد از ہم پاشید
والحمد للہ علی اظہارہ الحق فی المواقف وشرحہ واعلم ان مسئلۃ الافضلیۃ لامطمع فیہا فی الجزم والیقین
واذلا دلالۃ للعقل بطریق الاستقلال علی الافضلیۃ بمعنی الاکثریۃ فی الثواب بل مستندہا النقل
ولیست ہذہ المسئلۃ مسئلۃ تعلق بہا عمل فیکتفی فیہا بالظن الذی ہو کاف فی الاحکام العملیۃ بل
ہی مسئلۃ علمیۃ یطلب فیہا الیقین والنصوص المذکورۃ من الطرفین بعد تعارضہا لا تفید القطع علی
ما لا یخفی علی منصف لانہا باسرہا اما احاد او ظنیۃ الدلالۃ مع کونہا متعارضۃ ایضا ولیس لاختصاص
بکثرۃ اسباب الثواب موجبا لزیادتہ قطعا بل ظنا لان الثواب تفضل من اللہ کما عرفتہ فیما سلف
فلہ ان لا یثیب المطیع ویثیب غیرہ وثبوت الامامۃ وان کان قطعیا لا یفید القطع بالافضلیۃ بل غایۃ
الظن کیف ولا قطع بان امامۃ المفضول لا تصح مع وجود الفاضل لکنا وجدنا السلف قالوا بان
الافضل ابوبکر ثم عمر ثم عثمان ثم علی وحسن ظننا بہم یقتضی بانہم لو لم یعرفوا ذلک لما اطبقوا علیہ فوجب
علینا اتباعہم فی ذلک القول وتفویض ما ہو الحق فیہ الی اللہ تعالی قال الآمدی وقد یراد بالتفضیل
اختصاص احد الشخصین عن الآخر اما باصل فضیلۃ لا وجود لہا فی الآخر کالعالم والجاہل واما بزیادۃ فیہا
کونہا اعلم مثلا وذلک ایضا غیر مقطوع بہ فیما بین الصحابۃ اذ ما من فضیلۃ تبین اختصاصہا بواحد منہم الا
ویمکن بیان مشارکۃ غیرہ لہ فیہا وتقدیر عدم المشارکۃ فقد یمکن بیان اختصاص الآخر بفضیلۃ اخری ولا
سبیل الی الترجیح بکثرۃ الفضائل لاحتمال ان یکون الفضیلۃ الواحدۃ ارجح من فضائل کثیرۃ اما
لزیادۃ شرفہا فی نفسہا او لزیادۃ کمیتہا فلا جزم بالافضلیۃ بہذا المعنی انتہی وابن حجر در تاویل قول
معتمر لم اعنفہ میگوید کہ لمحظ وبنای این عدم درشتی جز این نیست کہ تفضیل مذکور ظنی است نہ قطعی واگر
گویند کہ ظنیت تفضیل مذکور بر قول کسی کہ دعوی اجماع نکند وگوش بر روایات شاذہ کہ در جانب خلاف
نقل کردہ نہد ظاہر آنست کہ حکم بظنیت آن درست نیاید کہ اجماع از دلائل قطعیہ است جوابش آنست
در علم اصول فقہ مقرر ومبرہن شدہ است کہ اجماع دلیل قطعی است لیکن نہ بجمیع انواع واقسامش

Marfat.com

قطعی هم آن قسم است که در آنجا خلاف اصلا نبود و آنکه در وی خلافی بود اگرچه شاذ و نادر باشد ظنی بود و از قطعیت برآید هرچند آن خلاف بجهت شذوذ و ندرتش معتد به نبود و مانع از انعقاد اجماع نیاید ولیکن در انحطاط درجه وی از مرتبه قطعیت بی تاثیری نبود یا آنکه اجماعی که در آنجا است بر همین افضلیت ظنی است و اهل اجماع نیز قطع بدان نکرده اند چنانچه از عبارات ائمه و اشارات ایشان مفهوم میگردد پس صفت ظنیت درین مسئله قید محکوم به است نه عارض حکم بعد از اجماع و مستند شرعی آن نیست که چون بدلیل قطعی ثابت شد که خلافت بدین ترتیب است ظاهر آنست که فضیلت نیز هم برین طریق باشد و لیکن از ترتیب خلافت ترتیب افضلیت بر وجه قطع و یقین لازم نیاید یا نمی بینی که اهل سنت بر حقیقت عثمان بخلافت اجماع دارند و در فضیلت او خلاف پس معلوم شد که از قطعیت خلافت قطعیت افضلیت لازم نیاید و ظنیت افضلیت ظنیت خلافت را مستلزم نگردد و نیز حقیقت فضل همان است که نزد پروردگار تعالی است و اطلاع بر آن جز باخبار وحی ممکن نه و اخبار در مدح و ثنای هیچ ایشان ورود یافته و متعارض آمده است آنها که ادراک زمان وحی و مشاهده احوال آنحضرت صلی الله علیه وسلم نموده باشند بقرائن و امارات دریافته باشند و لیکن دیگران از آنرا که نظر بر صرف دلیل و مفهوم کلام افتد و مفهوم کلام متعارض آید دلیل ایشان تقلید و اتباع پیشینیان و حسن ظن با ایشان بود و لکن نظر باحادیث و اخبار که در فضائل و کمالات اصحاب ورود یافته جز توقف و امساک نیارد و انیمه ترجمه کلام صواعق محرقه است از آنجمله آنست که این احادیث دلالت نمیکند مگر بر اخبار بخلافت ایشان در زمان مستقبل و این محمول است بر اراده تکوینی آنرا با تشریع مساسی نیست و بر تقدیر تسلیم مقتضای نص نیست الا تقریر جواز خلافت ایشان و انیمعنی ره دست بانکه مساوی یا مفضول خلیفه شود و خلافت مفضول و مساوی جائز باشد بعلته مرخصته پس اقتدوا بالذین من بعدی مغنیش آنست بالذین اراد الله استخلافهما ارادة تکوینیته والذین استخلافهما واقع فیجب علیکم الاقتداء بهما بعد انعقاد خلافتهما لان الخلیفة یجب الاقتداء به وانکان مفضولا او مساویا و همچنین البعث بین ابی بکر و عمر اخبار است بانکه در خارج بحسب اتفاق واقع خواهد شد که شیخین در حجره آنحضرت صلی الله علیه وسلم مدفون شوند و ازین جهت همراه آنحضرت

Marfat.com

مبعوث گردند و انیمعنی مستلزم افضلیت نمیشود و همچنین قول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم یا بی اللہ والمؤمنون
دلالت نمیکند مگر بر آنکہ در خارج بحسب ارادہ تکوینی خدا تعالی ابا خواهد کرد از استخلاف غیر و مومنون جمع
خواهند شد بر استخلاف صدیق و اباخواهند کرد از استخلاف غیر اگرچہ آن ابا نہ بحسب افضلیت او باشد
و همچنین حدیث رویا و غیران دلالت بر وقوع آن در خارج میکند بہ ترتیب مذکور نہ بر افضلیت باید دانست
کہ حل این اشکال موقوف است بر تمہید مقدمہ و آن آنست کہ ارادہ تشریعی فرع ارادہ تکوینی است بآن
معنی کہ خدا در ازل الآزال دانست کہ مصلحت آنست کہ در فلان زمان اشخاص کذا و کذا موجود شوند
و در فلان وقت اشخاص کذا و کذا و مصلحت در حق جماعہ اولی آنست کہ چنین و چنین کنند و مصلحت در حق
جماعہ اخری آنست کہ چنان و چنان کنند پس ارادہ فرمود خلق آنہا در ازمنہ معہودہ و تعیین فرمود تعلیق
اثابت و تعذیب را بر افعال مختصہ بحسب ہر زمانی پس انیمہ در ازل الآزال متحقق شد بعد ازان چون
آنوقت ہا رسید نازل کرد قضا را در ملا اعلی و سبب این قضا در حظیرۃ القدس کہ عبارت از مدارک ملا
اعلی است یا چیزی دیگر قریب آن آنہمہ تعلیقات مثبت گشت و این امر متجدد است بحسب تجدد ازمنہ
کہ در شرائع الہیہ تعبیر ازان بکتب اللہ واقع شد قال اللہ تعالی کتب اللہ لاغلبن انا و رسلی و قال
کتب علیکم الصیام و اینجا استعداد اشخاص و حوادثی کہ خلق آن مقدر شدہ است مقدم است برین
تعلیقات تقدما ذاتیا و ہمین است سبب اختلاف شرائع پس تعلیق نکرد ثواب و عقاب را بر تعظیم سبت
و ہتک حرمت آن در شریعت موسویہ الا بجہت مصلحتی کہ ناشیہ است از استعداد آن جماعہ و تربیتی کہ باین
جماعہ مناسب است و تعلیق نکرد ثواب و عذاب را بر اجتماع روز جمعہ و ترک آن در شریعت مصطفویہ
الا بجہت مصلحتی کہ ناشیہ است از استعداد این جماعہ و تربیتی کہ باین جماعہ مناسب است مانند طبیبی
کہ مریض محرور را دوائی بارد میدہد و مریض مبرود را دوائی حار بعد ازان نازل فرمود بر السنہ انبیا
آن تعلیقات را و تعبیر ازان تعلیقات بطرق مختلفہ واقع می شود گاہی باخبار کتب اللہ علیکم کذا و کذا
و گاہی بامر و نہی افعلوا کذا و لا تفعلوا کذا و تعیین این تعلیقات اولا و ظہور آن در ملا اعلی ثانیا ہمان
است کلام نفسی و لہذا اشاعرہ جازم اند بانکہ کلام نفسی در اصل یکی است بامر و نہی و اخبار تکثری در

Marfat.com

حقیقتش راہ نمی باید و بعربی و سریانی وصف آن نتوان کرد قال الامام الرازی ان کلام اللہ تعالیٰ واحد
و مع کونہ واحدا فھو امر و نہی و خبر و تحقیق الکلام یرجع الی حرف واحد و ھو ان الکلام کلہ خبر لان الامر
عبارۃ عن تعریف الغیر انہ یفعل لصار مستحقا للمدح و لو ترک صار مستحقا للذم وکذا القول فی النہی واذا کان
المرجع للکل الی شئ واحد و ھو الخبر صح قولنا ان کلام اللہ واحد انتہی و این کلام نفسی با عتبار اول قدیم
و ازلی است و با عتبار کتابت در ملاء اعلی محدث متقدم از بعثت پیغامبر نہ عربی و نہ سریانی و با عتبار
ظہور او بواسطہ جبرئیل بر قلب پیغامبر ثالثا محدث متاخر از بعثت پیغامبر بلسان عربی کما قال و انہ
لتنزیل رب العالمین نزل بہ الروح الامین علی قلبک لتکون من المنذرین بلسان عربی مبین باز
این تعلیقات متمثلہ در ملاء اعلی دو قسم اند قسمی آنست کہ متعلق باشد بشخصی بعینہ و بحادثہ بعینہا از ان
اشخاص از ان حوادث کہ معین و متمثل شدہ اند مثل آنکہ تعلق الثواب بالایمان بمحمد صلی اللہ علیہ وسلم
بعینہ و العقاب بالکفر بہ بعینہ و قسمی آنست کہ متعلق باشد بوصف عام مانند آنکہ تعلق الثواب ببر الوالد
بوالدہ و تعلق العقاب بعقوق الولد لوالدہ و واقع در باب شیخین تعلیق است بشخص بعینہ مثلا نازل
شد در ملاء اعلی کہ ارادہ واقع شد کہ در فلان وقت استخلاف کردہ شود صدیق و فاروق را نازل شد تعلیق
رضا باقتدار ایشان بعینہما و تعلیق سخط بترک اقتدار ایشان بعینہما اگرچہ این ارادہ متضمن مصالح بسیار باشد
کہ فہم آن ہمہ در امکان بشر نیست و بتجمل کہ بخت شیخین در فرمان روائی و بخت قوم در فرمان بری در یک
اختلاف و مانند آن نیز از ہمان مصالح باشد و این کلام نفسی در افادہ ایجاب و تحریم اقوی جمیع انواع احکام
است پس خدا تعالیٰ بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ارادہ وجوب استخلاف ایشان در ملاء اعلی و تعلیق ثواب
و عقاب باقتداء و ترک اقتدار ایشان روشن ساخت و ایشان خلیفہ شدند بکلام نفسی اولا و تبصریحات
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کہ دال است بران کلام نفسی ثانیا چون این مقدمہ مہد شد بر سر حل اشکالات
رویم **قولہ** انیمہ محمول است بر ارادہ تکوینی و آنرا با ارادہ تشریعی مساسی نیست ما میگوئیم خلاف واقع
است بلکہ انیجا اشارہ کردند بارادہ تکوینی ضمنا باین کلمہ کہ بالذین من بعدی و تنصیص کردند بارادہ تشریعی
بکلمہ اقتدوا ہر چند مصلحت منظور درین کلام نفسی تقدیر مبرم بر استخلاف ایشان باشد پس چون

Marfat.com

نظم عالم مقتضی باستخلاف ایشان بود در حکمت الٰہی ممکن نیست کہ تشریع استخلاف غیر ایشان واقع
شود چنانکہ چون تقدیر الٰہی مبرم شد بآنکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در فلان زمان رئیس شوند و عالم
را بواسطہ ایشان علم در شد پیدا شود و اقامت ملت عوجا بر دست ایشان واقع شود و دیگری دران
عصر باین صفت موصوف نبود تشریعی متحقق شد بوجوب ایمان بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در کلام نفسی
اولا و بر السنہ مترجمین عن الغیب ثانیا قولہ بر تقدیر تسلیم مقتضای نص نیست الخ اولا بطریق مناقضہ
کہ مثل او بعینہ مثل جعلت الاقتدار بمحمد صلی اللہ علیہ وسلم واجبا علیکم پس اینجا نتوان گفت کہ وجوب
اصلی آنست کہ اقتدا بشخصی کہ موصوف باین صفات باشد باید کرد و خدا تعالی دانست کہ در خارج
شخص موصوف ہمان ذات محمد است صلی اللہ علیہ وسلم پس واجب شد اقتدا را و بالعرض و این
دلالت نمیکند بر افضلیت محمد صلی اللہ علیہ وسلم زیرا کہ ممکن است کہ مفضول باشد یا مساوی لیکن ارادہ
واقع شد بقیام او بنبوت سبحانک ہذا بہتان عظیم بلکہ انعقاد وجوب انقیاد محمد صلی اللہ علیہ وسلم بعینہ فضیلتی
باشد بالاتر از جمیع فضائل پس بعد اخبار بانعقاد قضا باستخلاف و ظہور کلام نفسی اولا بوجوب اقتدار
ایشان ثانیا و ظہور نص شریعت ثالثا انہمہ شکوک طاری نمیشود و در حقیقت منتزلتی بعد نبوت
ازین بالاتر متصور نیست کہ مانند انبیا در ملاء اعلی قضا نازل شود تمثل خلافت شخصی خاص و کلام
نفسی بایجاب آن متحقق و نصوص شارع مبین وجوب او گردد و ما میگوئیم ثانیا بطریق حل کہ
فاضلیت و مفضولیت بدو وجہ میتواند بود یکی آنکہ بجہت او صافی باشد کہ آنرا در ریاست عالم ارشادا
و اظہارا بکلمۃ اللہ عز و جل و نحو ذلک ہیچ دخل نیست و یحتمل کہ این مقتضی لہ بقیام برای اصلاح
عالم افضل نباشد باعتبار این فضل دوم فضیلتی کہ از جہت تحقیق ریاست عالم و ارشاد الی دین اللہ
و اظہار کلمۃ اللہ و ما تدآن باشد و ہر کہ مقتضی شد برای او اصلاح عالم ہمانست افضل باعتبار سخن
در فضیلتی میرود کہ بسبب تشبہ بانبیاست و این فضیلت اینجا تمام متحقق شد ما بفضائلی دیگر کہ باین
خصلت تعلق ندارد کار نداریم و ہمین فضیلت را اصل در تشبہ بانبیا میداریم پس وجوب اقتدا منبطق
نص فہمیدیم و اخبار بوجود استخلاف ایشان باشارہ نص و فضیلت ایشان بالتزام و ہمچنین سائر

Marfat.com

نصوص کما فصلنا فی موضعہ **قولہ** لان الخلیفۃ یجب الاقتداء بہ مساویا کان او مفضولا ما میگوئیم این
احتمالات در خطاب عام مسلم است اما در خطاب خاص ہمین تخصیص منشاء فضیلت می شود چنانکہ خطاب
خاص بعثت رسل سبب تفضیل ایشان میگردد و بحقیقت ہیچ دلیلی بر تفضیل انبیا علیہم السلام بر اقوام
ایشانان مانند تسلیط ایشان بر قوم و ایجاب طاعت ایشان بر قوم نمیتوان یافت فضائلی کہ
برسالت تعلق ندارند و ازین ایجاب طاعت لازم نیاید در فضل کلی نتوان شمرد پس از قول او مساویا
کان او مفضولا کدام فضل مراد است فضل کلی کہ مفسر است بہ تشبہ بانبیا یا غیر آن بر تقدیر اول ہمین
تعیین اسم ایشان و امر باقتدار ایشان مستلزم فضل کلی است و بر تقدیر ثانی بہ بحث ما تعلق ندارد
و آنکہ میگوید کہ بعلۃ مرخصۃ مغزی ندارد زیرا کہ رخصت متحقق نمیشود مگر بعد تشریع عزیمتی چون عذر
عباد قائم شود بعد طلب عزیمت طلب رخصت میکنند و اینجا امری و تشریعی در استخلاف غیر ایشان
امر ظاہر نشد باز حکمت درین رخصت یا اباکردن شیخین است از تامیر کسی بر ایشان و بطلان انیمعنی
ظاہر شد از قبول شیخین تامیر عمرو بن العاص را و قبول فاروق تامیر اسامہ را با اباکردن قوم و
وشک نیست کہ قوم دو قسم بودہ اند اہل ایمان کامل کہ آیہ فلا وربک لا یؤمنون حتی یحکموک فیما
شجر بینہم ثم لا یجدوا فی انفسہم حرجا مما قضیت و یسلموا تسلیما بیان شان ایشان است و با را ایشان
خصوص از مثل حضرت مرتضی کہ بسوابق اسلام و بحسب و نسب ممتاز بود معنی ندارد و اہل ایمان
ضعیف کہ تابع رسوم بودند و ایشان خود میل داشتند باستخلاف مرتضی چنانکہ از قصہ ابو سفیان
روشن می شود یا عدم انتظام خلافت بوجہ کمال از دست غیر شیخین از فضلیت ایشان در ملکہ سیاست
و جمع و تالیف بابودن تقدیر مبرم بر استخلاف شیخین بوجہی کہ سعی بشر را دران قدرت نباشد و انیہمہ
شرح افضلیت شیخین است و لوازم افضلیت ایشان **قولہ** بحسب اتفاق در حجرہ آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم مدفون شدند ما میگوئیم انشقاق ارض اولا از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فضیلتی یا لازم مرتبتی
عند اللہ تعالی ہست یا نیست اگر ہست تلو بودن شیخین دران فضیلت باید کہ سبب تفوق ایشان
بر سائر امت باشد و اگر فضیلتی نیست آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آنرا در باب فضائل خود چرا ذکر فرمودند

Marfat.com

وآنکہ میگوید بجہت قرب مدفن تالی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم شدند در حشر اگر مراد میدارد کہ بدون فضیلتی عند اللہ تعالی محض قرب مکان موثر بہشت سفسطہ صرف است زیرا کہ امور آخرت نہ مبنی بر قرب و بعد مکان است اگر چنین بودی بعد از مدینہ امکنہ دیگر را کہ قریب مدینہ بودند حشر میکردند نہ اہل مکہ را بلکہ اینہمہ مبنی بر فضیلتی است خواہ آن فضیلت در نفس شخص باشد خواہ باعتبار حلول او در امکنہ فاضلہ مثل تضاعف حسنات در حرمین عن ابن عمر قال دخل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم المسجد واحدی یدیہ علی ابی بکر و الاخری علی عمر فقال ہکذا نبعث یوم القیمۃ اخرجہ الحاکم و اگر اراده کرده است کہ ایشانرا این فضیلت حاصل شد بسبب بودن ایشان در اشرف بقاع با فضائل نفسانیہ ایشان محتمل است و این نیز فضیلتی است از فضائل عظیمہ بلکہ ظاہر آنست کہ قرب مدفن ایشان سایۂ قرب مرتبہ ایشان باشد چون مرتبہ ایشان تر و یک بود ظلی ازین قرب در خارج افتاد و قرب مدفن اثر ہمان ظل است تا ہر تعظیمی کہ است بقبر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بجا آرند از زیارت و سلام و غیر آن بقبور شیخین نیز عائد گردد و این نعمتی است کبیر چنانکہ در تفسیر آیہ و رفعنا لک ذکرک وارد شدہ قال الواحدی عن ابی سعید الخدری عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی قولہ عز و جل و رفعنا لک ذکرک قال لی جبرئیل علیہ السلام قال اللہ عز و جل اذا ذکرت ذکرت معی و قال الواحدی قال عطاء عن ابن عباس یرید الاذان والاقامۃ والتشہد والخطب علی المنابر یوم الجمعۃ و یوم الفطر و یوم النحر و یوم عرفۃ و ایام التشریق و خطبۃ النکاح و فی کل موطن و علی الدنانیر والدراہم و کلمۃ الشہادۃ و لوان رجلا عبد اللہ و صدقہ فی کل شئی و لم یشہد ان محمدا رسول اللہ لم ینتفع بشئی و کان کافرا و فی ہذا یقول حسان بن ثابت یمدح النبی صلی اللہ علیہ وسلم

اغر علیہ للنبوۃ خاتم	من اسمہ شہد و یلوح و یشہد
و ضم الالہ اسم النبی مع اسمہ	اذا قال فی الخمس المؤذن اشہد
و شق لہ من اسمہ لیجلہ	فذو العرش محمود و ہذا محمد

در نیصورت چنانکہ خدا تعالی آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم اختیار فرمود تقریب ذکر او با ذکر خود چنین

Marfat.com

را باذکر انحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مقرون گردانیدہ آنرا بسببی ظاہر متعلق ساخت وآن الہام دفن ایشان
است در حجرہ انحضرت صلی اللہ علیہ وسلم واین متعلق گردانیدن شبیہ آنست کہ در حدیث وارد شدہ اذا
قضی اللہ لعبد ان یموت بارض جعل لہ الیہا حاجۃ **قولہ** یابی اللہ والمؤمنون ولالت نمیکند مگر برآنکہ
در خارج انخر ما میگوئیم سیاق وسباق قصہ ولالت بران میکند کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم استخلاف
صدیق بہیئتہ معتادہ بہ بیعت ومانند آن ارادہ فرمودہ بودند لیکن چون قضاء مبرم باستخلاف ایشان
روشن شد توکل فرمودہ باسباب ظاہر میل نکردہ پس در نیجا دو طلب است مطلب اول استخلاف بمعنی
تشریع خلافت وآن واقع شد بہمین قول وباقوال دیگر کہ برون ازحصر ند وتاخیر درین تشریع متحقق
نگشت مطلب دوم استخلاف بمعنی جمع ناس وامر ایشانرا بہ بیعت ومانند آن وآنرا آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم ترک کردند بجہت تولی خدا تعالی واین بہتر شد از تولی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم چنانکہ آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم در بیعت حدیبیہ بہتر شد ذی النورین را از ید خودش **قولہ** وہمچنین حدیث ۔ ویا انخر
باید دانست کہ ما زیادہ از پنجاہ دلیل یاد داریم بر استخلاف شیخین وبمثل ہر یکی ازین ادلہ مطالب شرعیہ
ثابت میشود اکثر آنہا قطعی اند وبعضی ظنی ونزد یک اجتماع ملتجی میشود مکلف بعلم آنہا بقطع واستخلاف
بقطع مستلزم افضلیت ایشان است واز انجملہ آنست کہ فاروق وذی النورین نہی میکردند از متعۃ
الحج وقران وآن ثابت است بکتاب وسنت واجماع ودر زمینی صحابہ بر ایشان انکار کردند خصوصاً
حضرت مرتضی بر حضرت ذی النورین اشد انکار نمود باید دانست کہ اصحاب مذاہب مشہورہ
روایت کردہ اند قصہ صبی بن معبد عن ابی وائل ان رجلا کان نصرانیا یقال لہ الصبی بن معبد فاسلم
فاراد الجہاد فقیل لہ ابدء بالحج فاتی الاشعری فامرہ بالعمرۃ والحج جمیعاً ففعل فبینا ہو یلبی اذ مر بزیدبن
صوحان ومسکان بن ربیعۃ فقال احدہما لصاحبہ لہذا اضل من بعیر اہلہ فسمعہا الصبی فکبر ذلک علیہ
فلما قدم الی عمر فذکر ذلک لہ فقال لہ عمر ہدیت لسنۃ نبیک قال وسمعتہ مرۃ اخری یقول وفقت لسنۃ
نبیک اخرجہ احمد وعن ابی موسی ان عمر قال لہی سنۃ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یعنی المتعۃ ولکن اخشی
ان یعرسوا بہن تحت الاراک ثم یروحوا بہن حجاجا اخرجہ احمد واین قصہ ولالت میکند برآنکہ فاروق انکار نمیکرد

متعہ را بلکہ آنرا مشروع میدانست و علما مختلف اند در معنی قول فاروق و ذی النورین بر دو قول قال
النووی قال المازری اختلف فی المتعۃ التی نہی عنہا عمر فی الحج فقیل ہی فسخ الحج الی العمرۃ وقیل ہی
العمرۃ فی اشہر الحج ثم الحج من عامہ وعلی ہذا انما نہی عنہا ترغیبا فی الافراد الذی ہو افضل لانہ یعتقد بطلانہا
او تحریمہا وقال القاضی عیاض ظاہر حدیث جابر وعمران وابی موسی ان المتعۃ التی اختلفوا فیہا
انما ہی فسخ الحج الی العمرۃ قال ولہذا کان عمر یضرب الناس علیہا ولا یضربہم علی مجرد التمتع فی اشہر الحج
وانما ضربہم علی ما اعتقدہ ہو وسائر الصحابۃ ان فسخ الحج الی العمرۃ کان خصوصا فی تلک السنۃ للحکمۃ التی
قدمنا ذکرہا قال ابن عبد البر لا خلاف بین العلماء ان التمتع المراد بقولہ تعالی فمن تمتع بالعمرۃ الی الحج
فما استیسر من الہدی ہو الاعتمار فی اشہر الحج قبل الحج قال ومن التمتع ایضا القران لانہ تمتع بسقوط
السفر للنسک الآخر من بلدۃ قال ومن التمتع ایضا فسخ الحج الی العمرۃ ہذا کلام القاضی قلت والمختار ان
عمر وعثمان انما نہوا المتعۃ التی ہی الاعتمار فی اشہر الحج ثم الحج من عامہ ومرادہم نہی اولویۃ للترغیب
فی الافراد لکونہ افضل وقد انعقد الاجماع بعد ہذا علی جواز الافراد والتمتع والقران من غیر کراہۃ وانما اختلفوا
فی الافضل منہا وقد سبقت ہذہ المسئلۃ فی اوائل ہذا الباب مستوفاۃ واللہ اعلم انتہی واین فقیر میگوید
کہ ہریکی ازین دو قول کفایت نمیکند تطبیق جمیع اختلافات ایشانرا بلکہ اصوب آنست کہ بگوئیم کہ
مذہب حضرت فاروق و ذی النورین دو چیز بود معا یکی آنکہ فسخ حج بعمرہ نباید کرد و آن مخصوص بود
بزمان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و ہمین است قول جمیع امت و دران باب اختلافی بود از ابن عباس
و غیر وی بعد ازان آن اختلاف مضمحل شد و عن عروۃ انتقال قدم النبی صلی اللہ علیہ وسلم فاخبرتنی
عائشۃ انہ اول شئی بدأ بہ حین قدم انہ توضأ ثم طاف بالبیت ثم لم یکن عمرۃ ثم حج ابو بکر فکان اول
شئی بدأ بہ الطواف بالبیت ثم لم تکن عمرۃ ثم عمر مثل ذلک ثم حج عثمان فرأیتہ اول شئی بدأ بہ
الطواف بالبیت ثم لم تکن عمرۃ ثم معاویۃ وعبد اللہ بن عمر ثم حججت مع ابی الزبیر بن العوام فکان
اول شئی بدأ بہ الطواف بالبیت ثم لم تکن عمرۃ ثم رأیت المہاجرین والانصار یفعلون ذلک ثم
لم تکن عمرۃ ثم آخر من رأیت فعل ذلک ابن عمر ثم لم ینقضہا عمرۃ وہذا ابن عمر عندہم فلا یسألونہ

Marfat.com

ولا احد ممن مضى ما كانوا يبدأون بشئ حين يضعون اقدامهم من الطواف بالبيت ثم لا يحلون وقد رأيت
امي وخالتي تقدمان لا تبدأن بشئ اول من البيت تطوفان به ثم انهما لا تحلان وقد اخبرتني امي
انها اهلت بابي واختها والزبير وفلان وفلان بعمرة فلما مسحوا الركن حلوا اخرجه البخاري ديگر آنكه
ادای تسکین بانکه میقاتین باشد وعمره در غیر اشهر حج باشد افضل است بعد از انکه حج میقاتی باشد
وعمره مکیه عن نافع عن عبد الله بن عمر ان عمر بن الخطاب قال افصلوا ما بين حجكم وعمركم فان ذلك
اتم لحج احدكم واتم لعمرته ان يعتمر في غير اشهر الحج اخرجه مالك وبعد ازان تمتع وقران وافضليت صورت
اولى خود متفق عليه است وثانيه مذهب شافعي ومالك وچون دانستيم كه غرض ايشان اين بود اصلا
محل طعن نباشد طعن جمعي كه در مسئله اولى مباحثه كردند صواب بالقطع بطرف فاروق وذي النورين
بود وخطا بطرف ايشان وجمعي كه در مسئله ثانيه مباحثه كردند مباحثه ايشان مثل ساير مباحثات
مجتهدين است وامروز اين مباحثه در مجتهدين نيز باقي است محل طعن نمي شود واين نه يك مسئله
است تنها از مسائل حج كه اختلاف دران صعب گشته كه اصعب هم اختلاف ايشان است در كيفيت
نسك آنحضرت صلى الله عليه وسلم در حجة الوداع جمعي گفته اند كه افراد بود وجمعي گفته اند تمتع بود بسوق
هدي وجمعي گفته اند قران بود وجمعي گفته اند افراد بود اولا وبعد ازان داخل قرن شود عمره را واين همه
ضعيف ميگويد بعد تنقيح معلوم ميشود كه صحابه در صورتيكه از انحضرت صلى الله عليه وسلم مشاهده
كرده بودند اختلاف نكردند بلكه در معرفت وجه آن پس همه متفق اند بر آنكه احرام از ذي الحليفه
بود وچون بمكه رسيدند اول طواف وسعي كردند وحلال نشدند وجمعي را كه با ايشان هدي نبود امر
كردند باحلال باز يوم الترويه بقصد حج برآمدند وتلبيه ميگفتند وبعد ازان طواف زيارت كردند واختلاف
دارند در آنكه اين طواف طواف قدوم بود پس افراد حج باشد وباقي بر احرام ماندن از جهت احرام
حج است يا طواف عمره بود پس تمتع باشد وباقي ماندن بر احرام بجهت آنست كه اين تمتع بسوق هدي
بود ودر وقت خروج بقصد حج اين تلبيه انشاء احرام حج بود يا اين طواف طواف قدوم بود وسعي
وطواف زيارت از هر دو نسك كفايت كرد واحرام نكشادن از جهت احرام قران بود يا اين طواف

Marfat.com

طواف عمرہ بود و سعی سعی عمرہ وطواف زیارت طواف حج وعقیب آن نیز سعی بودہ است وہمین کلمہ اخیر نقل غریب است کہ حنفیہ آنرا اثبات میکنند لاغیر پس معلوم شد کہ اختلاف در اصل قصہ نیست بلکہ اختلاف در حمل آن واقعہ بر محامل متعددہ واین یکی از امور اجتہادیہ است والا اختلاف فی الاجتہادیات لیس ببدع منہم ومذہب منصور نزدیک شافعی ومالک آنست کہ نسک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم افراد بود بحج وہمین است مفہوم از قصہ حجۃ الوداع کہ جابر آنرا ضبط کردہ است و رواۃ بردی مختلف نشدند در حکایت آن وہمین است قول فاروق وذی النورین پس متجہ شد الیشانرا استدلال بکتاب وسنت ومعقول اما کتاب پس خدا تعالی میفرماید واتموا الحج والعمرۃ للہ وبعد ازان میفرماید فمن تمتع بالعمرۃ الی الحج وآنرا در مقام رخصت ذکر مینماید ومجبوری میگرداند بدم یا صوم واما سنت پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اختیار فرمودند افراد را بحج در حجۃ الوداع وافراد بعمرہ را در عمرۃ القضا وعمرہ جعرانہ پس انچہ فعل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اکمل است ہر چند دیگران را رخصت دادہ باشند بجہت رد مذہب جاہلیت کہ العمرۃ فی اشہر الحج من افجر الفجور یا اولا الیشانرا مجرد ترخیص فرمودہ بود وچون در قبول رخصت استبطا کردند مبالغہ کردہ شد چنانکہ در مسئلہ قبلہ صائم مبالغہ واقع شد ودر ہمہ این علل احادیث درست شدہ است واما معقول پس شک نیست کہ اتمام حج وعمرہ بآنکہ احرام حج وعمرہ جدا جدا باشد افضل واتم واکمل است چنانکہ در تضاعف حسنات بسبب رفتن بمسجد ذکر کردہ اند ودر استحباب وضو برای ہر نماز مکتوبہ ذکر نمودہ اند واین امری است کہ برائے قائل بشرطیتہ احرام متجہ میشود فضلا از برای کسی کہ بر کنیتہ آن قائل است واین استدلال فاروق مذکور است در بخاری عن ابی موسی الاشعری قال قدمت علی النبی صلی اللہ علیہ وسلم بالبطحاء وہو منیخ فقال احججت قلت نعم قال بما اہللت قلت لبیک باہلال کاہلال النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال احسنت طف بالبیت وبالصفا والمروۃ ثم ایتبت امرأۃ من قیس ففلت راسی ثم اہللت بالحج فکنت افتی بہ حتی کان فی خلافۃ عمر فقال ان اخذنا بکتاب اللہ فانہ یامرنا بالتمام وان اخذنا بقول النبی صلی اللہ علیہ وسلم فانہ لم یحل حتی یبلغ الہدی محلہ اخرجہ البخاری ومذہب منصور پیش حنفیان آنست کہ

قرۃ العینین ناقص فی نسخۃ بلفظ ہذا ولعلہ سقط من الناسخ او من الطابع

تمتع بود بسبوق هدی واز نیصورت متجه میشود قول مرتضی ودر تاویل قول مرتضی حرف دیگر هم گفته اند که مختار
مرتضی هم افراد بوده لیکن چون دید که ذی النورین مبالغه میکند در ترجیح افراد متبرسید که جاهلان متعه را غیر
مشروع انکارند قال النووی واما اهلال علی بهما فقد یحتج به من یرجح القرآن واجاب عنه من یرجح
الافراد بانه انما اهل بهما لیتبین جواز هما للملابسین الناس او لبعضهم انه لا یجوز القرآن ولا التمتع وانه یتعین
الافراد انتهی بلکه این حرف اقرب مینماید بتحقیق زیرا که مرتضی اظهار انکار نکرده در زمان فاروق حالانکه
وی نیز همین قول قائل بود لیکن تا این مرتبه ترجیح نرسیده بود که منشاء توهم غیر مشروعیت متعه وقران
گردد ودر نیصورت اختلاف بالکل رفع شد الا در تقریر والحمد لله باقی ماند آنکه استدلال ذی النورین
ولاکنا خائفین بچه نوع متجه میشود قال النووی فی شرح حدیث ثم قال علی لقد علمت انا تمتعنا مع
رسول الله صلی الله علیه وسلم قال اجل ولکنا کنا خائفین فقوله اجل بسکون اللام ای نعم وقوله کنا
خائفین لعله اراد بقوله خائفین عمرة القضاء سنة سبع قبل فتح مکة لکن لم یکن تلک السنة حقیقة التمتع انما
کان عمرة وحدها وهذه ضعیف میگوید معنی خائفین آنست که در حجة الوداع تیسر سیدیم از بقای مذهب
جاهلیه وعدم انقلاع این مذهب فاسد از قلوب مسلمین واین علت زائل گشت پس استدلال ذی
النورین متجه شده والحمد لله وازانجمله آنست که فاروق نکاح متعه را منع کرد بعد ازانکه در عهد آنحضرت
صلی الله علیه وسلم جائز بود وبعمل می آمد باید دانست که این مسئله از جمله آن مسائل است که حدیث
بران دلالت میکند تصریح وجمعی از صحابه بسبب عدم بلوغ حدیث مصرح یا بسبب تاویل احادیث
بر غیر محل او اختلاف داشتند وبسعی فاروق اجماع واقع شد واختلاف مضمحل گشت واین مسئله از آن
مسائل شاهد عدل است بر فضائل فاروق وبر آنکه وی واسطه بود میان آنحضرت صلی الله علیه
وسلم وامت او در تبلیغ شرائع ونیابت نبوت ازاین جهت او را مسلم شمرد اما صحت حدیث دران باب
پس ازانجهت که جمعی از فضلاء صحابه آنرا روایت کردند وبران عمل نمودند رئیس آن جماعه حضرت مرتضی
است وحدیث او در بخاری وموطا ومسلم وباقی کتب متداوله صحیح شده است ورواة او بهمین حدیث
بر عبد الله بن عباس نیز ثابت گشته وربیع بن سبره جهنی آنرا از پدر خود روایت کرده که تحریم متعه

Marfat.com

حاصل شد و حدیث او در صحیح مسلم مذکور است و اجماع امت بر تحریم آن وقوع یافت الا شرذمه قلیله مثل
روافض هر چند در زمن صحابه اختلافی متحقق بود و همان اختلاف سبب اهتمام حضرت فاروق شده بر
عقد اجماع و اگر سائل عود کند و گوید که حضرت مرتضی نهی از متعه روز خیبر روایت کرده و احادیث دیگر دلالت
میکند که در روز اوطاس نیز بعمل آمد پس آن نهی دلیل نمیتواند شد گوئیم سائل این نقض وارد نمی کند
مگر بر مرتضی زیرا که اول کسی که باین حدیث استدلال نمود و ابن عباس را الزام کرد و زجر شدید بعمل آورد
حضرت مرتضی است پس گویا میگوید مرتضی غلط کرده درین استدلال و انیمعنی شاهد جهل و حمق او است
نزد یکه اهل سنت و شیعه تفضیلیه قاطبه و حل این اشکال بر طور قاضی عیاض آنست که اصل تحریم
در خیبر واقع شد و تجدید تحریم در غزوه اوطاس و حجة الوداع تحقق یافت بنا بر آنکه اجتماع عظیم بود
در غزوه تبوک غالب بحتمل که باین امر متکب شوند و مثل او مثل تجدید چندین اوامر است که در حجة الوداع
بجهت تاکید و اتمام شریعت بعمل آمد و نووی درین جواب خدشه میکند بانکه از روایات مسلم معلوم
میشود که روز فتح متعه از جمعی واقع شد بنا بر اباحت آن و بر طور جمعی دیگر آنکه در حدیث حضرت مرتضی
تحریم حمر انسیه مورخ است بیوم خیبر و تحریم متعه مورخ نیست بچیزی لیکن عبارت موهم واقع شده
و جمعی از رواة آن وهم را محقق ساختند و مختار این عبد ضعیف همین جواب است بجهت آنکه رواة
قصه غزوه خیبر تحریم متعه ذکر نکرده اند و تحریم متعه را بغزوه خیبر مورخ نساختند
الا همین حدیث باز رواة دیگر غیر زهری باین وقت مورخ نگردانیدند و اکثر طرق محتمل تاویل مذکور
است و جمع کردن حضرت مرتضی تحریم متعه و حمر انسیه درین حدیث نه بجهت تشریع آن هر دو است
در یک وقت بلکه بجهت آنکه ابن عباس در هر دو مسئله اختلاف داشت چنانکه بر دانندگان علم
حدیث از اجلی بدیهیات است و قاضی عیاض خدشه میکند درین جواب بانکه روایات صحیح شده از
طریق سفیان و غیر آن بلفظی که تاریخ بر هر دو عود میکند و ما میگوئیم که روایات ثقات محتمل معنی مذکور
است در روایتی که قابل این احتمال نباشد شاذ است غیر محفوظ و این همه مباحثه در استدلال حضرت مرتضی
است و اما اصل تحریم بطرق دیگر صحیح است لاغبار علیه از روایت ابو هریره و سلمة بن الاکوع و سبره

Marfat.com

جهتی و فاروق و غیرایشان از آنجمله حدیث قرطاس است تردیک وفات آنحضرت صلی الله علیه وسلم و
حضرت فاروق درین قصه گفته است ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قد غلبه الوجع وعندنا القرآن حسبنا
کتاب الله و درین قصه واقع شده است قالوا اهجرا استفهموه باید دانست که محل اشکال درین قصه یا عدم
قبول امر آنحضرت صلی الله علیه وسلم و توقف در آوردن دوات و قرطاس یا قول فاروق قد غلبه الوجع
وعندکم القرآن یا قول قائل اهجرا استفهموه و جواب اول آنیست که چون آیه شاورهم فی الامر نازل شده
بود و آنحضرت صلی الله علیه وسلم باصحابه در باب کیفیت اظهار وحی و طرق مجاهده کفار و آنچه وحی دران
فرود نیامده بود مشاوره میفرمودند و شیخین را خصوصاً و فقهای صحابه را عموماً دران باب اذن اجمالی
متحقق بود و در بسیاری از مواضع بغیر اذن تفصیلی در میان می آمدند و در اکثر مواضع وحی برحسب قرار
داد ایشان فرود می آمد مانند قصه صلوة بر جنازه عبدالله بن ابی پس توقف فاروق در تعدد کتابت گویا
مشاوره است در مثل اینحالت ترک کتابت اوفق است و آنحضرت رای فاروق را درین مسئله تصویب
فرمودند لهذا بقیه روز خمیس و تمامی روز جمعه و شنبه و یکشنبه و اول روز دوشنبه در حیات بودند و آنچه
بنیخواستند بآن امر میفرمودند و متعرض کتاب نشدند و این اول دلیل است بر تصویب رای
ایشان زیرا که اگر بکتابت بحکم ماموریت میبودند تساهل مصادم عصمت ایشان میبود قال الله تعالی
یا ایها الرسول بلغ ما انزل الیک من ربک فان لم تفعل فما بلغت رسالته والله یعصمک من الناس
اگر از اجتهاد اول رجوع نفرموده بودند در ترک آنچه خیریت است بآن منوط باشد رحمت امت متحقق
نمیشد قال الله تعالی لقد جاءکم رسول من انفسکم عزیز علیه ما عنتم حریص علیکم بالمؤمنین رؤف رحیم
و این رجوع از اجتهاد اول شبیه بآن است که در قصه بشارت من قال لا اله الا الله رای فاروق را تصویب
فرمودند پس این یکی از فضائل فاروق است که بآن ممتاز و سربلند شده و قول حضرت فاروق
قد غلبه الوجع محل اشکال نیست زیرا که غلبه وجع امریست که مقتضای بشریت است بر انبیا صلوات الله
علیهم جاری میشود چنانکه بر غیر ایشان علی السواء مثل جوع و عطش و تعب و قول قائل اهجرا استفهموه
محتمل دو معنی است یکی آنکه جمعی که قاصد آوردن قرطاس و دوات بودند تقویت قول خود کردند

باین کلمہ واستفہام اینجا انکاری است یعنی ہجر و ہذیان خود بر زبان پیغامبر نمیرود پس انچہ فرمودہ
است بآن اہتمام باید کرد و انچہ نوشتن آن ارشاد فرمودہ اند استفہام باید نمود دوم آنکہ جمعی متوقف
بودند در آوردن قرطاس و دوات گفتہ باشند و معنی ہجر اینجا کلامی است کہ بسبب ضعف آلات تکلم
یا غلبہ بیس بر زبان و مانند آن مفہم نشود پس گفتند بطریق استفہام تقریر این سخن غیر مفہم است
فی نفسہ یا ما ادراک نکردیم پس باید پرسید کہ مقصود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم طلب دوات و قرطاس
است یا چیزی دیگر استفہام کنید از مقصود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تا بار دیگر بلفظے مفہم یا اشارہ
مفہمہ بیان مقصود فرماید تا بر حسب امر حاضر شویم و درین ہر دو صورت اشکال حاصل نشود
و اگر غرض قائل رد آن کلام میبود و نسبت او بہذیان ہجر نمیگفت بلکہ ہجر و در پی آن لفظ استفہمو
نمیگفت بلکہ اعرضوا عنہ و استفہام تقریر را نیز محلی است و قرینہ کہ اینجا یافتہ نمی شود کما یشہد بہ البذوق
السلیم در روایات صحیحہ مصرح و مشہور نیستند بآنکہ قائل ہجر حضرت فاروق بودہ باشد و اگر غرض مستدل آنست
کہ مقصود کتابت استخلاف حضرت مرتضی است آن خود رجم بالغیب است از کجا دانست کہ استخلاف
او مقصود بود بلکہ حدیث حضرت مرتضی صریح است در آنکہ آن غیر استخلاف بود عن نعیم بن زید عن
علی بن ابی طالب قال امرنی النبی صلی اللہ علیہ وسلم ان آتیہ بطبق یکتب فیہ مالا تضل امتہ من
بعدہ قال فخشیت ان یفوتنی نفسہ قال قلت انی احفظ واعی قال اوصی بالصلوۃ والزکوۃ وما
ملکت ایمانکم اخرجہ احمد و اگر مقصود استخلاف باشد آن استخلاف صدیق بود بدلیل حدیث حضرت
عائشہ عن عائشۃ قالت قال لی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی مرضہ ادعی لی ابا بکر ابا ک واخاک
حتی اکتب کتابا فانی اخاف ان تمنی متمن ویقول قائل انا اولی ویابی اللہ والمؤمنون الا ابا بکر
اخرجہ مسلم و قول فاروق حسبنا کتاب اللہ عمقی وارد مقصود او نفی ظن فاسد است یعنی کسی گمان
نکند کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم چیزی در آخر عمر خود خواستند کہ بگویند و آنمعنی باتمام نرسید
نمیدانم شاید نسخ بعض احکام مقرر مقصود باشد یا فریضہ دیگر را تشریع میخواستند پس احتمال
مستطرق شد بجمیع احکام شرعیہ و فاروق افادہ فرمود کہ خدا تعالی میفرماید الیوم اکملت لکم دینکم

Marfat.com

واتممت علیکم نعمتی ورضیت لکم الاسلام دینا پس ہیچ احتمال متطرق نیست وانچہ القای آن مینحواستند
تاکید وتقریر احکام سابقہ است وقول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم قوموا عنی دلالت نمیکند مگر بر آنکہ
حسب رفیق اعلی بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم غالب آمد وخصلتی کہ بہتر بود از تبلیغ مشغول شدند وتنازعوا
ولا ینبغی عند النبی صلی اللہ علیہ وسلم تنازع قول ابن عباس است نہ قول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
واگر منصفی بعقل خود رجوع کند بداند کہ اگر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مینحواستند کہ چیزی از اصول شرع
تبلیغ فرمایند منع نمیکرد ایشانرا چیزی از نفرت اصحاب وتوقف ایشان واگر نفرت مسبغ الیہم مانع
میشد احق اوقات انیمعنی وقتی بود کہ جمیع عالم متفق بود بر کفر ومجتمع بر ایذای آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
چون در آنوقت مساہلہ نفرمودند وکلمۂ الحق بشدت تمام ادا فرموده در نیوقت کہ عالم منقاد شد
چرا گمان حق فرماید ونیست این ظن الا ظن جاہلیت ونیست این گمان مگر گمان کسی کہ در شان
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم قدح میکند ومینحواہد کہ اعتماد بر چیزی از امر ونہی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
باقی نماند سبحانک ہذا بہتان عظیم وازانجملہ آنست کہ حدیث ما سلک عمر فجا الا سلک الشیطان فجا غیرہ
دلالت نمیکند بر حفظ فاروق از وساوس شیطان زیرا کہ ممکن است کہ شیطان بجسم خود متباعد باشد
از فاروق وبجسب القاء وسوسہ کار خود بکند باید دانست کہ باعث این ایراد جہل است بکلام عرب
وبقواعد اصول زیرا کہ این کلمہ کنایت است از کوتاہ بودن تصرف شیطان از فاروق بابلغ وجوہ
مثل آنکہ گویند در میان من وتو بعد ما بین المشرق والمغرب افتاده ہر چند ہر دو در یک مکان
باشند یعنی علاقہ بالکلیہ منقطع شده است واین انقطاع را اگر بمثل خارجی تمثیل نمایند بعد ما بین
المشرقین والمغربین باشد یا گویند فلان در دل من در آمده است وفلان حلق مرا تنگ کرده است
ودست فلان بر شہر کذا مبسوط است الی غیر ذلک وازانجملہ آنست کہ فاروق حکم کرد برجم مجنونہ و
جواب آن در شبہات طوسی مفصلا بیان کردیم وگفتیم کہ درین مسئلہ طعنی بفاروق عائد نمیگردد زیرا کہ
قصہ دلالت میکند بر آنکہ فاروق این مسئلہ را نمیدانست کہ رجم بر مجنونہ لازم نیست وذکر کردیم کہ
بر قاضی لازم نیست کہ بعد اعتراف کسی توقف کند در امضای موجب آن بجہت احتمال جنون

فصل الشیطان فجا غیرہ

Marfat.com

زدن شاخ

او لیکن جنون او معلوم نبود و باظهار حضرت مرتضی معلوم شد و از آنجمله آنست که فاروق بجای صد دره صد شاخ زد باید دانست که زدن شاخ از دو صورت خالی نیست یا این است که آن محدود تام الاعضا بود و شاخ درست او را زدند درینصورت موافقت کرده است بسنت آنحضرت صلی الله علیه وسلم عن انس ان النبی صلی الله علیه وسلم ضرب فی الخمر بالجرید والنعال وجلد ابوبکر اربعین متفق علیه یا این است که این شخص ناقص الخلقة بود و صد شاخ عبارت از صد شمراخ است در یک عرجون (بالکسر شاخ تاریک) و این نیز ماخوذ از سنت است عن سعید بن سعد بن عبادة ان سعد بن عبادة اتی النبی صلی الله علیه وسلم برجل کان فی الحی مخدج سقیم فوجد علی امة من امائهم یحنث بها فقال النبی صلی الله علیه وسلم خذوا له عثکالا فیه مائة شمراخ فاضربوه ضربة رواه فی شرح السنة و از آنجمله آنست که فاروق در موت آنحضرت صلی الله علیه وسلم شک کرد باید دانست که قصه دلالت میکند بر آنکه فاروق میدانست که موت بر آنحضرت صلی الله علیه وسلم شدنی است پس مخالف آیه انک میت وانهم میتون اعتقاد نکرده بود لیکن گمان میکرد که آنچه واقع شده است موت نیست بلکه تعطیل حواس ظاهر است بسبب اشتغال بامر باطن چنانکه در اثناء وحی واقع میشد و شک در آنکه این واقع موت است یا غشی مصادم هیچ نصی نبود بلکه راجع بقلت تتبع قرائن است بسبب اشتغال قلب بحزن و معنی قول او کانی لم اسمعها اینست که استماع این آیت مائل گردانید او را به تتبع قرائن و پیش ازین میلان بآن نداشت

شک در وفات

مطاعن ختنین

و چون از جواب بعض مطاعن شیخین فارغ شدیم مناسب مینماید که اجمالا جواب مطاعن ختنین نیز تقریر نمائیم اتماما للمبحث چنانکه در باب فضائل نیز بهمین اسلوب تقریر کردیم پس از مطاعن ذی النورین آنست که اقارب خود را ایثار نمود بعطایای جزیله و امیر گردانید ایشانرا بر امصار و از ایشان حرکات شنیعه صادر شد مثل ظهور شرب خمر از ولید بن عقبه و ظهور اهانت و ضرب محمد بن ابی بکر از عبد الله بن ابی سرح و وقوع بغی از معاویه و نصب از مروان و توقف در اقامت حد بر ولید تا آنکه حضرت مرتضی تشدید بلیغ نمود و عبد الله بن مسعود را اهانت کرد و مصحف او را بسوخت و ابوذر را اخراج فرمود و بفریاد محمد بن ابی بکر نرسید و چون او را ولایت مصر داده بانطرف روان کرد از عقب او

Marfat.com

نوشت فاقتلوه واین غدر است دو در موسم حج چهار رکعت گزارد واین مخالف سنت است واز عبد الله
ابن عمر قصاص نگرفت دو در غزوه بدر و بیعت الرضوان حاضر نشد و در روز احد بگریخت واتخاذ حمی
کرد با وجود نهی آنحضرت صلی الله علیه وسلم از اتخاذ حمی باید دانست که این مطاعن را بدو وجه جواب توان
داد یکی مناقضه دیگر حل مناقضه آنست که گوئیم مثل این چیزها از حضرت مرتضی نیز بوقوع آمده
پس اگر این معانی قادح باشند در خلافت ذی النورین در خلافت مرتضی نیز قدح لازم می آید واگر
ازان قدح ها جواب میگویند فما هو جوابهم هو جوابنا بعینه حضرت مرتضی نیز اقارب خود را در یمن و عراق
وغیر آن منصوب ساخته و توقف نمود در اقامت قصاص بر قاتلان ذی النورین وابانت نمود
ابو موسی اشعری وابو مسعود انصاری را و سبب ارتداد مار مسلمین شد و در غزوه تبوک حاضر نشد
و در قصه افک از مسلمین بود و در باب قتل حضرت عثمان یک بار تبری نمود چون قاتلان ذی
النورین از شیعی آزرده خاطر شدند فرمود قتله الله وانامعه وزنادقه را بسوزانست واین مخالف سنت
است اما حل پس برانداختن اشکالات است تفصیلاً قوله اقارب خود را ایثار نمود بعطایای جزیله
میگوئیم که صله رحم وسخا یکی ازان خصال است که شرعاً وعقلاً بآن فضیلت کلیه حاصل میشود خود
کرا میسر است که با قارب خود آن دهد که ذی النورین داد و در صله ارحام آن کند که ذی النورین کرد
محل طعن وقتی شود که از بیت المال غلول کرده باشد وانیمعنی ممنوع است زیرا که تمول ذی النورین
از خاصه اموال خود مشهور تر است از انکه بذکر آن احتیاج افتد چه در زمان آنحضرت صلی الله علیه
وسلم وچه بعد آنحضرت واگر از بیت المال حصه خود گرفته باشد بر وجه تورع چنانکه شیخین میگرفتند یا
بر وجه ترخص که اوسع است ازان وبآن حصه خود داد صله ارحام داده باشد محل طعن نیست بلکه یکی
از فضائل عظیمه او است واگر اقارب خود را در اسلام جهاد او جبایته نفع دیده باشد و در برابر آن از
بیت المال نصیب وافی بایشان داده باشد نیز محل طعن نیست و بلا شبه اقارب او در فوج کشی و جمع کردن خراج
فتوح ومانند آن ید طولی داشتند وعطایای جزیله او از بیت المال مخصوص نبودند باقارب بلکه
بجمیع اهل اسلام میر سید عن الحسن البصری قال سمعت عثمان یخطب یقول یا ایها الناس ما تقمون

Marfat.com

علی دما من یوم الا وانتم تقسمون فیه خیراً قال الحسن وشهدت منادیه ینادی یا ایها الناس اغدوا علی
عطیاتکم فیغدون فیاخذونها وافرة یا ایها الناس اغدوا علی ارزاقکم فیغدون فیاخذونها وافیة حتی والله
لقد سمعته نوبتا یقول علی کسوتکم فیاخذون الحلل واغدوا علی السمن والعسل قال الحسن ارزاق دارة
(یعنی اغدوا) وخیر کثیر وذات برحسن ما علی الارض مومن یخاف مومناً الا یودّه وینصره ویالفه فلو صبر الانصار
علی الاثرة لوسعهم ما کانوا فیه من العطار والرزق ولکن لم یصبروا وسلّوا السیوف مع من سَلّ فصار عن
الکفار مغمداً وعلی المسلمین مسلولاً الی یوم القیمة اخرجه ابو عمر فی الاستیعاب وذی النورین خود جواب
این طعن تقریر کرده عن سالم بن ابی الجعد قال دعا عثمان ناساً من اصحاب رسول الله صلی الله
علیه وسلم فیهم عمار بن یاسر فقال انی سائلکم وانی احب ان تصدقونی نشدتکم الله اتعلمون ان رسول
الله صلی الله علیه وسلم کان یوثر قریشاً علی سائر الناس ویوثر بنی هاشم علی سائر قریش فسکت
القوم فقال عثمان لوان بیدی مفاتیح الجنة لاعطیتها بنی امیة حتی یدخلوا من عند آخرهم اخرجه
احمد اما قول فاروق می ترسم از انکه بنی امیه را بر سر مردمان بنشاند پس اشارت است بانکه ای
ذی النورین درین باب منتج نفع نخواهد بود هر چند وی مجتهد معذور باشد قوله امیر گردانیدایشانرا
بر امصار میگوئیم که نصب و عزل مفوض است برای خلیفه اگر اجتهاد خلیفه مؤدی شود بانکه از فلان
شخص کار است سر انجام می یابد لازم می شود بردی نصب او و ظاهر است که اقارب او اطوع بودند او را
از غیر خویش او اقدر بودند بر فوج کشی و مانند آن قوله از ایشان حرکات شنیعه بوقوع آمد میگوئیم هر چه
از ایشان بوقوع آمد نه بامر ذی النورین بود و نه بوفق صلاح دید وی و در خلافت علم غیب خود شرط
نیست انچه شرط خلافت است اجتهاد است وذی النورین در اجتهاد تقصیر نکرد قوله توقف کرد در
اقامت حد بر ولیدین عقبه میگوئیم توقف نبود الا بجهت معرفت حقیقت حال پس این توقف مثل
توقف آنحضرت بود صلی الله علیه وسلم در اقامت حد ماعز تا حقیقت حال معلوم شود وفی الاستیعاب
وقد روی فیما ذکر المطبری انه تعصب علیه قوم من اهل الکوفة بغیاً وحسداً وشهدوا علیه زوراً انه
تقیأ الخمر وذکر القصة وفیها ان عثمان قال له یا اخی اصبر فان الله یاجرک ویبور القوم باثمک وبذا

Marfat.com

اخبر من نقل اہل الاخبار لا یصح عند اہل الحدیث ولا لہ عند اہل العلم اصل والصحیح عندہم فی ذلک ما رواہ
عبد العزیز بن المختار وسعید بن ابی عروبۃ عن عبد اللہ بن الدناج عن حصین بن المنذر ابی ساسان
انہ رکب الی عثمان فاخبرہ بقصۃ الولید وقدم علی عثمان رجلان فشہدا علیہ بشرب الخمر وانہ صلی الغداۃ
بالکوفۃ اربعا ثم قال ازاکم قال احدہما رأیتہ یشربہا وقال الآخر رایتہ یتقیہا فقال عثمان انہ لم یتقیہا
حتی شربہا فقال لعلی اقم علیہ الحد فقال علی لابن اخیہ عبد اللہ بن جعفر اقم علیہ الحد فاخذ السوط فجلدہ
وعثمان یعد حتی بلغ اربعین فقال علی امسک جلد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی الخمر اربعین وجلد
ابو بکر اربعین وجلد عمر ثمانین وکل سنۃ وروی ابن عیینۃ عن عمرو بن دینار عن ابی جعفر محمد بن علی
قال جلد علی للولید بن عقبۃ فی الخمر اربعین جلدۃ بسوط لہ طرفان اخرجہ ابو عمر **قولہ** عبد اللہ بن مسعود
را اہانت کرد و مصحف او السبوخت گوئیم حق در نیجا بدست ذی النورین است زیرا کہ وی صلاح
امت در جمع مسلمین بر مصحف شیخین دانستہ بود و عبد اللہ بن مسعود ممانعت میکرد از قبول این امر
قولہ ابو ذر را اخراج کرد گوئیم قصہ شاہد است بر آنکہ مذہب ابی ذر درین مسئلہ مخالف اجماع بود و عن مالک
ابن عبد اللہ الزیادی یحدث عن ابی ذر انہ جاء یستاذن علی عثمان بن عفان فاذن لہ وبیدہ عصاہ فقال
عثمان یا کعب ان عبد الرحمن توفی وترک مالا فما تری فیہ فقال ان کان یصل فیہ حق اللہ عز وجل
فلا باس علیہ فرفع ابو ذر عصاہ فضرب کعبا وقال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول ما احب
لو ان لی ہذا الجبل ذہبا انفقہ وتیقبل منی او خلفی منہ سبت اواقی انشدک اللہ یا عثمان اسمعتہ ثلث
مرات قال نعم اخرجہ احمد **قولہ** بفہم یاد محمد بن ابی بکر نرسید گوئیم محمد بن ابی بکر معصوم نبود از خطا و معصیت
ذی النورین دانست کہ وی مستحق آن تہدید و زجر بود کہ بوقوع آمد و قصہ فاقتلوہا نسبت آن بذی
النورین مسلم نیست فی تاریخ الیافعی فتجمع علیہ الاذل من رعاع القبائل واقتحموا علیہ داره فقتلوہ
قیل فکان المتعصبون علیہ حینئذ اربعۃ آلاف وسبب قتلہم لہ علی ما قیل انہم طلبوا منہ ما لہم العادۃ
التی یاخذہا الجند من ولاۃ الامر فامر من کتب لہم بذلک الی عاملہ فی مصر فلما کانوا فی اثناء الطریق فتحوا
الکتاب فوجدوا فیہ الامر بقتلہم فرجعوا الیہ وقالوا کیف تامر بقتلنا فقال ما کتبت الکتاب وانما کتبہ غیری

Marfat.com

فقالوا ان کان خطک فقد امرت بقتلنا وان کان خط غیرک فقد زور علیک وتغلب علی امرک فما تصلح (یعنی دروغ راست است)
الخلافة قلت ولیس فی هذا حجة بل قولهم ظاهر البطلان فان الاخیار کیسوا بمعصومین من تزویر الاشرار
ویقال ان الذی زور علیه مروان واللہ اعلم انتهی **قوله** در موسم حج چهار رکعت گذارد گوئیم مذهب (زن کرده ام)
منصور نزدیک محدثین آنست که مسافر را قصر واتمام هر دو جائز است ومذهب ذی النورین هم همین
قول بود وجهی دیگر هم هست که ذی النورین آنرا تقریر کرد عن عبد اللہ بن عبد الرحمان ابی ذباب
عن ابیه ان عثمان بن عفان صلی بنی اربع رکعات فانکره الناس علیه فقال یا ایها الناس انی
تاهلت بمکة منذ قدمت وانی سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم یقول من تاهل فی بلد فلیصل صلوة
المقیم اخرجه احمد **قوله** از عبد اللہ بن عمر قصاص نگرفت میگوئیم راضی کرد اولیاء مقتول را بمال و
در نیصورت قصاص ساقط شد وفتنه منضمحل گشت واین یکی از فضائل ذی النورین است این
قصه در روضة الاحباب مفصل مذکور است **قوله** در غزوه بدر حاضر نشد الخ گوئیم ابن عمر متکفل جواب
آن شده است عن عثمان بن موهب قال جاء رجل من اهل مصر یرید حج البیت فرای قوما جلوسا
فقال من هولاء القوم قالوا هولاء قریش قال فمن الشیخ فیهم قالوا عبد اللہ بن عمر قال یا ابن عمر
انی سائلک عن شئ فحدثنی هل تعلم ان عثمان فر یوم احد قال نعم قال هل تعلم انه تغیب عن بدر ولم یشهد
قال نعم قال هل تعلم انه تغیب عن بیعة الرضوان فلم یشهد ها قال نعم قال اللہ اکبر قال ابن عمر تعال
ابین لک اما فراره یوم احد فاشهد ان اللہ عفا عنه واما تغیبه عن بدر فانه کانت تحته بنت رسول اللہ
صلی اللہ علیه وسلم وکانت مریضة فقال له رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم ان لک اجر رجل ممن شهد بدرا
وسهمه واما تغیبه عن بیعة الرضوان فلو کان احد اعز ببطن مکة من عثمان لبعثه فبعث رسول اللہ
صلی اللہ علیه وسلم عثمان وکان بیعة الرضوان بعد ما ذهب عثمان الی مکة فقال رسول اللہ صلی اللہ
علیه وسلم بیده الیمنی هذه ید عثمان فضرب بها علی یده وقال هذه لعثمان ثم قال ابن عمر اذهب بها
الان معک رواه البخاری **قوله** اتخاذ حمی کرد گوئیم معنی نهی آنست که بجهت مال خاص خود اتخاذ حمی
نکند وخلفا همه متفق بودند بر اتخاذ حمی برای مواشی بیت المال ومتاع عن مرتضی دو قسم است قسمی

مطاعن حضرت علی مرتضی

Marfat.com

آنست که اهل شام واعوان ایشان بان تکلم نموده اند وقسمی آنست که حرورییه بان قائل شده اند از قسم
اول است آنکه مرتضی شریک شد در قتل ذی النورین بآنکه مشورت داد بغات را وحمل کرد ایشانرا بر قتل
او گفتند قرینه دالّه برین مشورت آنست که این جماعه بعد قتل ذی النورین سعی کردند در خلافت مرتضی
وناصر او شدند ومرتضی استیفاء قصاص از ایشان نکرد وایشانرا امرای لشکر خود ساخت پس معلوم
شد که حضرت مرتضی بطلب خلافت با ایشان در ساخته بود وحق سعی ایشان مرعی میداشت وگفتند
اگر اشاعره گویند که حضرت مرتضی تبری نموده است از مشارکت در قتل وگویند که اینمعنی بمجرد قرینه
گمان کرده اند وبنیه بران قائم نشد جوابش آنست که امر اچون خلیفه رامی کشند آن کار را بردست دیگران
سرانجام میدهند واخفا میکنند آنرا وقتل را بخود نسبت نمیکنند وانکار می نمایند بر زبان لیکن قرائن
حال بران دلالت میکنند وجمیع لشکر بسبب همان قرائن جازم میشوند بر نسبت قتل وشکی نمی ماند ودلیل
بن عقبه گفته است

الا ما لکلیلی لا تغور کواکبه	اذا غار نجم لاح نجم یرا قبه
نبی هاشم ردوا سلاح ابن اختکم	ولا تنهبوه لا تحل مناهبه
نبی هاشم لا تعجلونا فانه	سوار علینا قاتلوه وسالبه
وانا وایاکم وما کان منکم	کصدع الصفا لا یرأب الصدع شاعبه
نبی هاشم کیف التعاقد بیننا	وعند علی سیفه وحرائبه
لعمرک لا انسی ابن اروی وقتله	وهل نسین الما رماء غاش شاربه
هم قتلوه کی یکونوا مکانه	کما فعلت یوما بکسر مرازبه

کذا فی الاستیعاب بازاکراه کرد طلحه وزبیر را بر بیعت وایا نت نمود ابو موسی اشعری را وقتال کرد
با اهل بصره وعائشه وطلحه وزبیر واین اول سیفی است که در میان اهل اسلام مشهور شد واول
سنت سیئه است که درین ملت پیدا گشت ودعوی خلافت کرد بغیر حق وبران دعوی بنا کرده
اراقه دماء مسلمین نمود اینکه گفتیم که خلافت او منعقد نبود ازانجهت است که انعقاد خلافت بچهار

Marfat.com

چیز میتواند شد نص وبیعت ووصیت وتسلط وہر چہار درینجا مفقود است اما نص پس بیان
فقد آن آنست کہ اگر نص میبود عادت قاضیہ است بآنکہ حافظ او آنرا اظہار می نمود زیرا کہ اگر حافظ
نص در لشکر حضرت مرتضی بود سعی او تا بجای رسید کہ ہمراہ او مقاتلہ کرد و ہلاک خود راضی شد و اظہار
نص ہیچون بود ازین ہمہ بلا تا پس چرا ترک ہیچون نموده اختیار راشد نماید و اگر در لشکر مخالفان بود
بعید است کہ الوف از مسلمین جمع شوند و ہمہ کتمان حق نمایند و یکی از ایشان زبان خود بالکلیہ حق
نکشاید و اگر در لشکر مرتضی نبود و نہ در لشکر اعدا چون دانست کہ بسبب عدم اظہار نص ارافہ دمار
لازم می آید واجب بود بروی اظہار آن مثل وجوب کف اعمی از وقوع در بیر بالجملہ اگر نص میبود
در نیمہ کشش و کوشش کہ در ہر دو فریق واقع شد و مدتہای دراز بران گذشت البتہ اظہار آن
نص میکردند و الزام خصم مینمودند و در تاریخ و دفاتر این قصہ مثبت میشد و بالفرض اگر ہمہ سکوت
کنند لازم آید اجماع است بر ضلالت وقد قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم لا تجتمع امتی علی الضلالۃ اما
بیعت پس معلوم است بالقطع کہ جمیع اہل ارض بیعت نکردند و اہل مصر و شام بمقاتلہ برخاستند
و بخلافت او راضی نشدند و اگر بیعت اہل یک شہر معتبر باشد باید کہ قیام حضرت امام حسن بعد وقوع
بیعت از اہل شام برای معاویہ بعد تحکیم ظلم بود و خود ہیچ باغی ازان عاجز نیست کہ از جمعی کہ رفقای
او باشند بیعت بستاند پس باید کہ بغی در عالم متحقق نشود و حضرت فاروق گفتہ است من بایع
من غیر مشورۃ فلا یبایع ہو ولا الذی بایعہ تغرۃ ان یقتلا و اگر تسلیم بکنیم کہ بیعت اہل مدینہ
حجت باشد اینجا بیعت اہل مدینہ باکراہ بود و بغیر مشورہ و اجتہاد بدلیل آنکہ در تاریخ مذکور است
کہ مصریان بر طلحہ و زبیر در آمدند و ازیشان طلب بیعت کردند برای حضرت مرتضی و تخویف کردند
ایشانرا بالقتل و گفتند اگر بیعت نکنید شمارا ملحق کنیم بعثمان چون ایشانرا مجال نماند بیعت کردند
بعد ازان در ظلمت شب بسوی مکہ گریختند و آنجا جمع شدہ بجانب بصرہ روان گشتند و شد انچہ
شد و ہمین ست معنی بیعت فتنہ کہ ابو موسی و غیر او بآن احتجاج میکردند و حضرت عائشہ چون
خبر قتل حضرت عثمان شنید در میان راہ توقف فرمود تا بہ بیند کہ بعد ازین چہ واقع شود چون

یعنی ہم کہ بیعت بخفی بر ہشورہ و اتفاق مسلمان کہ پس با او بیعت نمودہ شود و نہ با کسی کہ با او بیعت نمودہ است یعنی ہم دوار امارت ... فتخلفان ... بیعت ... تغلب ... تعیین ... تعیین ... تعیین

خبر بیعت حضرت مرتضی رسید از میان راه برگشت و بمکه رسید و استعداد حرب نمود و اگر اشاعره گویند که
اهل حل وعقد از کبار مهاجرین و انصار بیعت کرده بودند جوابش آنست که کبار مهاجرین در نیوقت
طلحه و زبیر و عائشه و سعد و ابن عمر و ابو موسی و ابو مسعود انصاری بودند حال طلحه و زبیر و عائشه
خود مبین شد و سعد و ابن عمر بجهت عدم قوت یا لسببی از اسباب اولا بیعت کردند اما در حروب بامر تقضی
شریک نشدند و این دلالت میکند بر آنکه بیعت ایشان کلا بیعت بود در رای ابو موسی و ابو مسعود
خود معلوم است و ابو موسی تقریر میکرد که بیعتی که واقع شد بیعت فتنه بود و اسامه و ابو هریره
وجم غفیر غیر ایشان در حروب بامر تقضی موافقت نکردند و این دلیل است بر آنکه شاک بودند در
بیعت یا مکره بودند و اگر اشاعره گویند که در زمان استخلاف ذی النورین اتفاق کردند بر آنکه خلیفه یکی
ازین دو شخص باشد و چون یکی ازان دو متوفی شد اتفاق ایشان منحصر گشت در استخلاف حضرت
مرتضی جوابش آنست که اینجا ذکر حضرت مرتضی در اثناء مشاوره آمده بود نه بعد انعقاد رای چه در اثنای
مشاوره احتمالها ذکر می کنند بعد ازان قباحت بعض محتملات ظاهر میشود و بر بعض رای منعقد میگردد
و این نه اتفاق است بر احد الامرین مثلا در وقت تشریح اذان بعض صحابه گفتند که ناقوس
باید نواخت و جمعی گفتند آتش باید افروخت و طائفه بر گفتن اذان اتفاق نمودند آخر الامر تقضی
اذان واقع شد پس نتوان گفت اگر امروز اذان میسر نیاید ناقوس باید نواخت یا آتش باید
افروخت لاتفاقهم علی احد الثلثة و بعد تسلیم جوابش آنست که حال شخص در احقیت با مخالفة متغیر
میشود گاهی این شخص احق میباشد بخلافت و گاهی نه مثلا عدل بود ذو الرای و سمیع و بصیر
و بعد ازان فاسق شد و یا متهم بفسق و بی عقل و اعمی و اصم و مثلا مردمان با شخصی متفق بودند
و بقرائن دانسته میشد که بسبب استخلاف این شخص انتظام عالم متحقق شود و بعد ازان اکثر مردمان
ازوی متنفر شدند و بقرائن دانسته شد که بسبب استخلاف این شخص فتنه ها خواهد برخاست و اگر
مقصود انیست که اتفاق بر احد الشخصین اتفاق است بر صحت استخلاف یکی در همان وقت
یکن که تسلیم کرده شود لیکن آن با بحث ما ربطی ندارد و اگر مقصود صحت استخلاف او است بعد از

Marfat.com

دوازده سال لانسلم که اتفاق ایشان بر احد الرجلین در زمان اتفاق ایشان باشد بر یکی از ایشان
بعد دوازده سال یا این اتفاق لازم آن اتفاق باشد و اما وصیت فاروق پس واقع نبود برای
حضرت مرتضی ولیکن برای کسی که اصحاب شوری بروی جمع شوند و ایشان جمع نشدند الا بر ذی
النورین و ذو النورین برای مرتضی وصیت نکرده بالاتفاق بین المخالف والموافق و اما تسلط
پس ظاهر است که بر شام و مصر دست حضرت مرتضی نرسید و در حجاز و یمن و عراق منازعات شدیده
واقع شد و هیچ وقتی برای او امر مسلم نشد و چون خلافت منعقد نگشت انیمه مقاتلات معاصی کبیره
باشد هر گاه قتل یک مسلم آن وعید دارد که معلوم است فکیف قتل چندین هزار مسلمین و بعد از نیمه
حضرت مرتضی خود را از خلافت خلع کرد و ابو موسی را وکیل خود نموده فرستاد او بمحضر من الناس خلع
کرد پس آن ادعا نیز از هم پاشیده و باز در طلب خلافت کوششها بکار برد هر چند آن کوششها
منتج نتائج خود نگردید و اگر کسی گوید آن غدر بود از ابو موسی گویند مذهب ابو موسی در صرف خلافت
از مرتضی معلوم بود بسبب توقف او از بیعت و بر هیچ آفریده مخفی نبود و نیست پس اگر مقصود
امضای رای او نبود چرا او را حکم ساختند و علی التسلیم بعد از حکم ساختن لازم شد حکم او راضی باشند
یا ساخط و اگر این مقدمه را حضرت مرتضی نداند با وجود ظهور قرائن بی عقل باشد و بی عقل لائق
خلافت نبود و آنکه عمرو بن العاص گفته است من خلع نمیکنم معاویه را محض حق گفته است زیرا که
معاویه قبل تحکیم ادعای خلافت نکرده بود و بیعت خلافت نگرفته پس خلع از چه چیز کند اینجا غدر کجا
در میان آمد و از قسمی که حرور یه تقریر کرده اند آنست که آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در حجۃ الوداع
فرموده بودند لا ترجعوا بعدی کفارا یضرب بعضکم رقاب بعض و جمعی که درین فتنه واقع شدند
یعنی حضرت مرتضی و محاربان با او اول جماعتی است که مخالفت این حکم کردند و آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم فرمود القاتل والمقتول کلاهما فی النار و حضرت مرتضی تحکیم کرد ابو موسی اشعری را و خدا
تعالی فرموده است ان الحکم الا للہ اگر خلافت حق او بود چرا بتحکیم راضی شد و اگر حق او نبود چرا بقتال
وجدال مباشرت نمود **قوله** شریک شد در قتل عثمان میگوئیم حاشا للہ که مثل حضرت مرتضی

جوابات

Marfat.com

در علم و ورع و سوابق شریک قتل ذی النورین شود هیچ بنیه بر شرکت او قائم نشده و وهمی که از عدم استیفای قصاص ناشی شده معارض است بغالب الرائے که از ورع و علم و سوابق مرتضے باتبری کلی از شرکت در قتل پیدا می شود عن الحسن عن قیس بن عباد قال سمعت علیاً یوم الجمل یقول اللهم انی ابرء الیک من دم عثمان ولقد طاش عقلی یوم قتل عثمان وانکرت نفسی وجاروا الی للبیعة فقلت والله انی لاستحی من الله ان ابایع قوما قتلوا رجلاً قال له رسول الله صلی الله علیه وسلم الا تستحی ممن تستحی منه الملائکة وانی لاستحی من الله ان أبایع وعثمان قتیل علی الارض لم یدفن بعد فانصرفوا فلما دفن رجع الناس فسالونی البیعة فقلت اللهم انی مشفق مما اقدم علیه ثم جارت عزیمة فبایعت فلقد قالوا یا امیر المؤمنین فکانما صدع قلبی وقلت اللهم خذ منی لعثمان حتی یرضی اخرجه الحاکم وعن حصین الحارثی قال جاء علی ابن ابی طالب الی زید بن ارقم یعوده وعنده قوم فقال علی اسکتوا واسکتوا فوالله لا تسالونی عن شئ الا اخبرتکم فقال زید انشدک الله انت قتلت عثمان فاطرق علی ساعة ثم قال والذی خلق الحبة وبرء النسمة ما قتلته ولا امرت بقتله اخرجه الحاکم و در تاخیر قصاص چندین وجه نقل کرده اند یکی آنکه در آن وقت مقدور حضرت مرتضی نبود بسبب کثرت آنجماعه وقوت ایشان دیگر آنکه وارثان دم قصاص را بوجه آن طلب نکردند می بایست که پیش مرتضی می آمدند و دعوی خود را عرض میکردند نه آنکه فوجی جمع کنند و بمقابله مهیا شوند سوم آنکه قاتل بعینه معلوم نبود زیرا که در وقت قتل ذی النورین قاتلان حاضر بودند یا اهل خانه ذی النورین لا غیر قاتلان چرا اظهار قاتل بکنند و گواهی اولیاء مقتول حجت نیست چهارم آنکه آنجماعه بغات بودند و در وقت خلافت مرتضی رجوع کردند بطاعت خلیفه و شاید مذهب مرتضی آن باشد که چون باغی رجوع کند بروی مواخذه قتلی که در زمان بغی کرده است ثابت نمیشود مانند حربی که مسلمان شود و من حدیث صالح بن کیسان و عبد الملک بن نوفل بن مساحق والشعبی وابن ابی لیلی بمعنے واحد ان علیاً قال فی خطبته حین نهوضه الی الجمل ان الله فرض الجهاد وجعله نصرته وناصره وما صلحت دنیا ولا دین الا به وانی منیت باربعة اوهی الناس واسخاهم طلحة واشجع الناس الزبیر

Marfat.com

واطوع الناس فی الناس عائشة واسرع الناس الی فتنة یعلی بن منبه والله ما انکروا علی شیا منکرا ولا استاثرت بمال ولا ملت بهوی وانهم لیطلبون حقا ترکوه ودما سفکوه وتعدیا لوه دونی وان کنت لشریکهم فی الانکار لما انکروه وما تبعة عثمان الا عندهم وانهم لهم الفئة الباغیة بایعونی ونکثوا بیعتی وما ستاذنونی حتی یعیروا جوری من عدلی وانی لراض بحجة الله علیهم وعلمه فیهم وانی مع هذا داعیهم ومعذر الیهم فان قبلوا فالتوبة مقبولة والحق اولی بالصرف الیه وان ابوا اعطیتهم حد السیف وکفی به شافیا من باطل وناصرا لله ان طلحة والزبیر وعائشة لیعلمون انی علی الحق وانهم لمبطلون اخرجه ابو عمر فی الاستیعاب **قوله** خلافت او منعقد نبود میگوئیم مذهب اشاعره آنست که خلافت مرتضی منعقد شد به بیعت اهل حل وعقد از مهاجرین وانصار وطلحه وزبیر لانسلم که خروج ایشان بنا بر انکار خلافت مرتضی باشد بلکه خلافت او را مسلم داشتند وطلب کردند قصاص عثمان را باستعجال وتانی نکردند تا به بینند که مرضی مرتضی چیست پس از نجهت بغی از ایشان واقع شد وهمچنان توقف ابن عمر وسعد واسامه وابو هریره وغیر ایشان نبود الا بسبب آنکه مرتضی وجنود او را کافی یافتند در دفع بغات قال ابو عمر فی الاستیعاب بویع لعلی بالخلافة یوم قتل عثمان واجمع علی بیعته المهاجرون والانصار وتخلف عن بیعته منهم نفر فسلم یعجهم ولم یکرههم وسئل عنهم فقال اولئک قوم قعدوا عن الحق ولم یقوموا مع الباطل وفی روایة اخری اولئک قوم خذلوا الحق ولم ینصروا الباطل وتخلف عن بیعته ایضا معاویة ومن معه فی جماعة اهل الشام وکان منهم فی صفین بعد الجمل ما قد کان ثم قد انعم الله جمیعهم بالغفران ثم خرجت علیه الخوارج وکفروه وکل من معه ورضی بالتحکیم بینه وبین اهل الشام وقالوا له حکمت الرجال فی دین الله والله یقول ان الحکم الا لله ثم اجتمعوا وشقوا عصی المسلمین ونصبوا رایة الخلاف وسفکوا الدماء وقطعوا السبیل فخرج الیهم بمن معه ورام رجعتهم فابوا الا القتال فقاتلهم بالنهروان فقتلهم واستاصل جمهورهم ولم ینج الا الیسیر منهم انتهی **قوله** در قصه تحکیم الخ میگوئیم جواب شافی درین مسئله از اشاعره بمن نرسیده است **قوله** آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرموده اند لاترجعوا بعدی کفارا میگوئیم این حدیث عام مخصص است بغی منهی آنست که برای غرض نفسانی قتال کنند نه آنکه باغی را دفع کند **قوله** ان الحکم الا لله گوئیم حضرت نصب

Marfat.com

عبداللہ بن عباس را برای مناظرہ حروریہ فرستاد و وی جوابہای شافی تقریر نمود این است انچہ برالسنہ اشاعرہ جاریست و فیہ ما فیہ و این بندہ ضعیف اعتماد ندارد برین مقالات بلکہ اعتماد بندہ بر احادیث صحیحہ است عن ابی ایوب الانصاری قال امر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم علی بن ابی طالب بقتال الناکثین و القاسطین والمارقین اخرجہ الحاکم و عن ابی سعید نحو من ذلک پس لفظ ناکثین و قاسطین و مارقین باظہار صفیکہ ببیع قتال باشد دلالت میکند بر آنکہ این قتال حق است و ہمچنین لفظ امر اگر محفوظ باشد واللہ اعلم دلالت میکند بر اباحت قتال یا وجوب آن و انیما اقتضا میکند کہ خلافت مرتضی منعقد بود و اما توقف جمعی غفیر از صحابہ از محاربہ پس از جہت نصوص قویہ است کہ دلالت میکرد بر توقف از قتال و این معنے مستلزم عدم انعقاد خلافت نمے شود قسم دوم از شبہات و اتقان کہ متشبہین بمجتہدین اند تمسک است بآیاتے و احادیثے و آثارے کہ موہم تفضیل مرتضے باشد بر شیخین جواب این قسم اجمالاً آنست کہ گوئیم بسیارے ازین متمسکات دلالت نمے کند مگر بر مجرد فضل مرتضے فی نفسہ یا بر افضلیت او بر غیر خلفاے ثلثہ و آن امرے است مسلم با مبحث ما کار ندارد بلکہ این ہمہ ادلہ ما است کہ در اثبات افضلیت مرتضے در مرتبہ خود بان تمسک مینمائیم و بسیارے ازان متمسکات از قبیل صلہ ارحام است کہ آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم بمثل آن کلمات وصل ارحام خود قصد فرمودہ است با مبحث ما مساس ندارد و مبحث ما در فضایلے است کہ بسبب آن تشبہ بانبیا من جہۃ النبوۃ حاصل شود نہ فضائلے کہ در حکمت عملی یا در مخاطبات عوام مدار تفضیل میشود و علامت واضحہ کہ بان صلہ ارحام از مناقب ممتاز شود آن است کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ہمان کلمہ یا نظیر آن یا جمعے کہ فرود ترا نداز مرتضے بکثیرے بالاتفاق بین الموافق والمخالف ادا فرمودہ است مانند انت منی وانا منک و یوذینے ما اذے فلانا زیرا کہ ہمین کلمہ در باب عباس و درہ بنت ابی لہب و اسامہ و غیرایشان ثابت شدہ آری این کلمات اثبات فضلے میکند بعد فضیلت متشبہین بانبیا و بسیارے از متمسکات ایشان ازان قبیل است کہ در سند او داعی ببدعتی موجود است و در روایت داعی ببدعت در انچہ تقویت او میکند اتفاقاً بین المحدثین و استدلالاً بالعقل الصریح ماخوذ نیست تفصیل این اجمال آنکہ در ست مرجومہ منسوب بذریت

Marfat.com

حضرت مرتضی فرق ضالّه بسیار شده اند مانند امامیه وزیدیه واسماعیلیه وتناسخیه وباطنیه وغیر ایشان
وبحقیقت چندان تشعب مذاهب واختلاف اراء وتفرق در اصول وفروع که از ذریت حضرت مرتضی
برخاسته است هیچ تشعبی واختلافی بوجود نیامده است وهریکی از ایشان داعی بود مذهب خود بلکه
بسیاری از ایشان وضع احادیث برای ترویج مذهب خود تجویز میکردند خواه این وضع صریح
باشد خواه بتاویل مثال وضع بتاویل آنست که امامیه گفته اند هرچه از معصومی ثابت شود نسبت
آن بحضرت پیغامبر درست است زیرا که معصوم نمیگوید الا موافق علم پیغامبر وجمعی از تقریر متن
حدیث بروجهی که مفهوم او را منطوق گرداند وایمای او را صریح نماید مبالات ندارند وجمعی بسبب
ورود حدیث بوجهی که خود فهمیده اند درمیان قصه داخل کنند وسوق حدیث را برهم زنند الی غیر ذلک
وزیدیه را اتفاق افتاده است که قریب بصد بار بر سلطان وقت خروج کرده اند وخلق را بخویش
دعوت نموده وغرض ایشان آن بود که خلافت حق مرتضی است وبعد از وی حق حسنین است
وبعد از ایشان هر فاطمی عالمی که خروج بسیف کند واجب میشود خروج بروی وانیمعنی حامل
آن شد که دعاوی کاذبه خود را باحادیث مقلوبة المتن والسند مؤید سازند وچون نوبت علم حدیث
بطبقه دیلمی وخطیب وابن عساکر رسید این عزیزان دیدند که احادیث صحاح وحسان را متقدمین مضبوط
کرده اند ومساغ سعی دران باب نمانده است پس مائل شدند بجمع احادیث ضعیفه ومقلوبه که سلف
از دیده ودانسته گذاشته بودند وبجمع طرق غریبه غایة الغرابة که سلف باوجود کوشش بسیار آنرا
نیافتند وغرض ایشان ازین جمع آن بود که بعد جمع حفاظ محدثین دران احادیث تامل کنند و
موضوعات را از حسان لغیره ممتاز نمایند چنانکه اصحاب مسانید طرق احادیث جمع کردند وغرض
ایشان آن بود که حفاظ محدثین متواتر ومشهور ومستفیض وصحیح وحسن وغریب ضعیف وغریب غیر
ضعیف از یکدگر ممتاز سازند وانچه بفقه وتفسیر واعتقاد ورقاق تعلق دارد در محل خود بکار برند وطن
هر دو فریق را خدا تعالی محقق ساخت پس بخاری ومسلم وترمذی وحاکم تمیز احادیث کردند وحکم
بصحت وحسن نمودند وابو داؤد ونسائی ودارقطنی وبیهقی برای فقه تصانیف نمودند واحادیثی که

Marfat.com

بفقه تعلق دارد جدا ساختند و ابو الشیخ و ابن مردویه و ابن جریر در تفسیر تصانیف پرداختند و احادیث مناسبه
بآیات ایراد نمودند و آجری و بیهقی در عقیده خود آنچه بعقائد مناسب بود مجرد نمودند و همچنان متاخران
در احادیث خطیب و طبقه او تصرف نمودند ابن جوزی موضوعات را مجرد ساخت و سخاوی در مقاصد
حسنه حسان لغیرها از ضعاف و مناکیر تمییز نمود و سیوطی در در منثور جمع احادیث مناسبه بقرآن نمود قطع
نظر از صحت و سقم تا محدثی آنها را بمیزان علم خود بسنجد و هر حدیثی را در محل خودش بگذارد و خطیب و طبقه
او از خود این عار را زائل ساخته اند زیرا که در مقدمات کتب خود باین مقاصد تصریح نموده اند
جزاهم الله تعالی عن امة النبی صلی الله علیه وسلم خیراً و صاحب جامع الاصول نقل کرده است که
خطیب از شریف مرتضی برادر رضی احادیث شیعه روایت کرده است و سیوطی در اول جمع الجوامع
ذکر نموده که این کتب متفرد اند برای ضعاف پس اگر کسی از جمع الجوامع و در منثور و مانندان احادیث
ضعیفه جمع کند و خلاف مذهب اهل سنت و جماعت ترویج نماید با او میتوان گفت ﴿ فان
کنت لا تدری فتلک مصیبة ﴿ وان کنت تدری فالمصیبة اعظم و درین احادیث چیزها است که
بالقطع معلوم البطلان است زیرا که جمیع اهل حق متفق اند بر تصحیح صحیح بخاری و مسلم و آن قصه ها مخالف
مستفیض صحیح اند مانند قصه وفات آنحضرت صلی الله علیه وسلم بر صدر حضرت مرتضی که احادیث صحیحین بر
بطلان آن شهادت میدهد و حدیث وصیت نزدیک موت آنحضرت صلی الله علیه وسلم بر مرتضی که
بروایت صحیحین بطلان آن ظاهر شده و امر کردن آنحضرت صلی الله علیه وسلم صحابه را که چون علی مرتضی
با کسی جنگ کند واجب است بر شما که همراه ایشان شده با او جنگید که معلوم البطلان است بدو وجه
یکی آنکه حضرت مرتضی نزدیک شدت احتیاج تمسک باین احادیث نفرمود و رفت در تمسک ببیعت
مهاجرین و انصار که اثبات آن مشکل شد و اهل زمان شبها دران آوردند چرا نص را گذاشت
و باین دلائل که معرض بحث و اشکال شدند تمسک نمود و دیگر آنکه در اینصورت می بایست که همه
صحابه موافقت میکردند در جنگ و فی الحقیقت اکثر فقها در مدینه قعود کردند و در جنگ شرکت نشدند
و احتمال آنکه همه عصیان ورزیده باشند بعد از انکه حدیث را شنیده اند از سنی نمی آید این احتمال

Marfat.com

راشیعی مے باید کہ در تفتیش و تکفیر اکثر اصحاب دلیری نماید سبحانک ھذا بہتان عظیم ہمچنین حدیث
شکایت حمزہ و عباس در قصہ سد جمیع ابواب الا باب علے خالی از وضع نیست زیرا کہ درین قصہ
جمع کردہ اند در میان حمزہ و عباس حال آنکہ ہیچ گاہ حمزہ و عباس پیش آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
در مدینہ جمع نشدہ اند حمزہ در احد شہید شدہ و عباس پیش از فتح مکہ ہجرت کرد و در راہ با آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم ملاقات نمود و بعد فتح مکہ ہمراہ آنحضرت باز گشت و نیز باید دانست کہ روز مرہ
سلف مقتضے آنست کہ در مثل نزلت فی کذا معنے دخول این فرد باشد در جملہ مدلول آیت اگرچہ
ہزاران دران مدلول داخل باشند مثلاً اگر جمعے گویند صراط مستقیم شیخین اند و جمعے گویند مرتضے
است باہم تنافے ندارد زیرا کہ صراط مستقیم در وقت خلافت شیخین اتباع ایشان است و در وقتے
کہ حضرت مرتضے بخلافت قیام نمود و اکثر اہل ارض بمخالفت او برخاستند صراط مستقیم اتباع
مرتضے است و نیز باید دانست کہ شبہ نیست کہ حضرت مرتضے از افاضل امت است و خدا تعالے
در وی وجوہ فضیلت بحساب جمع کردہ است از ورع و شجاعت و حضور مشاہد خیر و قرب نسب
و محبت کاملہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و شدت در امر خدا تعالے و تابع مر الحق شدن و زہد در دنیا
کردن و غیر آن و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باین اوصاف تنویہ فرمودہ است در وقت بیان مناقب
حضرت مرتضے چنانکہ تنویہ فرمودہ باوصاف متعلقہ بخلافت در باب حضرت شیخین و تنویہ فرمودہ است
بتقدیم در قرارت قرآن در باب ابی بن کعب و در تعلیم فقہ و قرآن در باب عبد اللہ بن مسعود و ہر چہ
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در باب کسی فرمودہ است ہمان صفت از میان مردم ممتاز شدہ و آثار
ازان عزیز ظاہر و باہر گشتہ و بکمال آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اشنا نشدہ است کسے کہ گمان میکند
کہ مناقب صحابہ مجرد تشریف بغیر رعایت محل در ہر منقبتے یا چیزے در حق کسے فرمودہ است و آثار آن چیز ظاہر
نشدہ اما تفصیلا پس نقل شبہات ایشان است و حل آن بارجاع بیکے از اصول سابقہ اما ایاتی کہ درین
باب ذکر میکنند ہیچ یک ازان تصریح باسم حضرت مرتضے ندارد و نہ قرینہ از قرائن حالیہ و مقالیہ بران قائم است
کہ قطعا تخصیص مرتضے بآن توان فہمید چنانکہ آیہ غار بحضرت صدیق خاص است بقرینہ ہجرت کہ قریب تواتر است

Marfat.com

وآیہ لایاتل اولوالفضل منکم خاص است بصدیق از جہت حدیث صحیح حضرت عائشہؓ و ذکر آن در سیاق
قصہ افک وآیہ قتال مرتدین کہ تاریخ شاہد تخصیص او است بصدیق و گاہے گمان کردہ نے شود
کہ آیہ تطہیر وآیہ مباہلہ خاص باشد بمرتضے لیکن بحقیقت آیہ تطہیر در قصہ ازواج است وارادہ انیجا
ارادہ تشریعی است وفضیلت حضرت مرتضے مجرد دعائے آنحضرت است صلی اللہ علیہ وسلم نہ مدلول
آیت وہمچنین انفسنا در آیہ مباہلہ متحمل ذات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ومقصود ازین صورت موافقت
عادت قوم بود عدآن در باب فضائل قوتے ندارد وغیر این قسم اقسام دیگر بسیار است قسمے کہ اثبات
نزول آن در باب حضرت مرتضے بروایت صحابہ صحیح شدہ است بغیر تعارض اما استدلال بآن در فضیلت
مرتضے بہ نسبت شیخین صحیح نیست مثل ہذان حضمان اختصموا فی ربہم کہ نزول آن در مبارزت بدر صحیح شدہ
ومدار استدلال در ینجا صیغہ آیت است بلکہ دلالت آثار صحابہ بر دخول حضرت مرتضے دران عموم اگرچہ
دیگران نیز شریک او باشند وقسمے است کہ آیت عام است در جمیع مومنین وارجمعی از مفسرین صحابہ
وتابعین ثابت شد نزلت فی علی وجمعے دیگر صدیق را یا صحابی دیگر را ذکر کردہ اند وحل تعارض آنست
کہ غرض ہمہ ایشان دخول این بزرگان است در عموم این آیت وقرینہ کہ مخصص مرتضے باشد از قصہ
سبب نزول واختصاص وعمدہ در خارج بشخصے معین ومانند آن ثابت نشدہ باتباع قول اشہر و
اصح مثل آیہ فان اللہ ہو مولاہ و جبریل وصالح المومنین قیل نزلت فی علی والاصح انہا فی الشیخین
وسابقاً تفصیل آن ذکر کردیم ومثل آیہ انما ولیکم اللہ ورسولہ الی راکعون میگویند کہ در شان حضرت مرتضے
نازل شد وقتی کہ خاتم خود را در حالت رکوع تصدق کرد وبحقیقت این آیت شامل است ہر مومنے
را کہ باین صفات متصف باشد ومعنی وہم راکعون وہم مداومون علی النافلۃ واین جملہ صلہ الذین است
اقامۃ صلوۃ اشارت بفرائض وہم راکعون اشارہ بنوافل وحضرت مرتضی بغیر شک داخل است در
انجماعہ وشیخین نیز داخل اند واز حسن بصری نقل کردہ اند کہ مراد ازان حضرت صدیق است باز اقتران
او آیہ بجہم ویجیبونہ دلالت میکند بانکہ در شان صدیق وجنود او است وقصہ عبداللہ بن سلام دلالت
میکند بانکہ در باب مہاجرین وانصار است واگر ثابت شود افتخار حضرت مرتضے باین آیہ سببش آن باشد

Marfat.com

کہ وی درین آیت بہر دو توجیہ داخل است قریب و بعید یعنی خواہ صلہ الذین باشد خواہ حال یؤتون
و قسمی آنست کہ آیت محتمل چندین توجیہات باشد بوجہی کہ اقعد است بعربیت و روایت ربطی بمرتضے
ندارد و بوجہی ضعیفی کہ در آیہ و روایت دلالت کند بر حال مرتضی مثل آل یاسین و تیلوہ شاہد منہ
استدلال باین وجہ اصلا صحیح نیست و قسمی ہست کہ دو توجیہ صحیح دارد و اصح آن نزول در غیر مرتضی است
مثل آیہ قل لا اسالکم علیہ اجرًا الا المودۃ فی القربی قال سعید بن جبیر قربی آل محمد و قال ابن عباس
ما کان بطن من بطون قریش الا کان للنبی صلی اللہ علیہ وسلم فیہم قرابۃ فقیل الا ان تودونی بقرابتی
بینکم و ہذا ہو الصحیح اخرجہ البخاری و قسمی آنست کہ روایات ضعیفہ از مفسرین در نزول او در شان مرتضے
آمدہ و اکثر و ارجح روایات نزول آن در غیر مرتضی است مثل آیہ الذی جاء بالصدق و صدق بہ قیل
علی و قیل ابو بکر و ہو الاصح و آیہ الذی ینفقون اموالہم سرًا و علانیۃً قیل علی و قیل ابو بکر و ہو الاصح و
آیہ و من الناس من یشری نفسہ ابتغاء مرضات اللہ قیل نزلت فی صہیب بن سنان و ہو الاصح و
قیل فی علی و آیہ اجعلتم سقایۃ الحاج قیل نزلت فی مخاصمۃ علی و عباس و فی جامع الاصول عن نعمان
ابن بشیر قال کنت عند منبر النبی صلی اللہ علیہ وسلم فقال رجل ما ابالی ان لا اعمل عملا بعد الاسلام الا
ان اسقی الحاج و قال آخر ما ابالی ان لا اعمل عملا بعد الاسلام الا ان اعمر المسجد الحرام
و قال آخر الجہاد فی سبیل اللہ افضل مما قلتم فزجرہم عمر و قال لا ترفعوا اصواتکم عند منبر رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم و ہو یوم الجمعۃ و لکن اذا صلیت الجمعۃ دخلت فاستفتیتہ فیما اختلفتم فیہ فانزل اللہ اجعلتم سقایۃ الحاج
و عمارۃ المسجد الحرام کمن آمن باللہ و الیوم الآخر الخ اخرجہ مسلم و قسمی آنست کہ روایات ضعیفہ غایۃ الضعف
بر نزول آن در شان مرتضی دلالت میکند و استدلال بمثل آن از ماہران فن تفسیر نمی آید زیرا کہ ضعف
و غرابت این روایات متحمل نیست مثل آیہ سیجعل لہم الرحمن ودًّا و آیہ اذن واعیہ و آیہ وقفوہم انہم مسئولون
و قسمی ہست کہ قصہ شان نزول آن موضوع است حلال نیست ذکر او الا برای تعریف حال او مثل
نزول سال سائل نزدیک قول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم من کنت مولاہ فعلی مولاہ و گفت کافری
ان کان ما تقولہ حقا فانزل علی حجرًا من السماء و آن باطل است از انجہت کہ سال سائل مکی است باتفاق

Marfat.com

مفسرین واین قصہ در حجۃ الوداع واقع شد و نزول یوفون بالنذر الخ قال الحکیم الترمذی ومن الحدیث
الذی تنکرہ القلوب حدیث لیث عن مجاہد عن ابن عباس فی قولہ تعالی یوفون بالنذر ویخافون
یوما کان شرہ مستطیرا ویطعمون الطعام علی حبہ مسکینا ویتیما واسیرا قال مرض الحسن والحسین فذکر الخبر
بطولہ الاذکر الجفنۃ ثم قال الحکیم الترمذی ہذا حدیث معتقل قال الحافظ ابن حجر فی لسان المیزان فی
ترجمۃ القاسم بن بہرام انہ صاحب ہذا الحدیث یعنی معتقلہ وآیۃ القیا فی جہنم حدیث اذا کان یوم القیامۃ
قال اللہ تعالی لی ولعلی بن ابی طالب اخلا الجنۃ من احبکما وادخلا النار من ابغضکما فذلک قولہ
تعالی القیا فی جہنم کل کفار عنید اخرجہ ابن الجوزی وفیہ اسحق النخعی وہو المتہم بہ بالجملہ اگر در روایت استعجال
نمی بود علل این وجوہ روشن تر بیان میکردیم لکن فیما قلنا کفایۃ لمن کان لہ قلب او القی السمع وہو
شہید معہذا البعض این وجوہ بر تقدیر صحت دلالت بر غرض مستدل نمی نماید ما تند وقفوہم انہم مسئولون
کہ صادق است بآنکہ حضرت مرتضی در ایام خلافت خود خلیفہ حق بود پس واجب بود بر مردمان قبول
خلافت او واگر قبول نکنند مسئول ومعاتب شوند وما نند تیلوہ شاہد منہ یعنی من قومہ ممن یقال فیہ
انت منی وانا منک الا اسالکم علیہ اجرا الا المودۃ فی القربی دلالت میکند بر وجوب مودت وی القربی
وآن مجمع علیہ وثابت است ودرین مسئلہ مباحثہ نیست **فائدہ** طریق تمسک بآیہ آنست کہ بصیغہ
او تمسک کردہ شود خاص باشد یا عام یا تعریض بشخصی معین بشرطی کہ قرائن حالیہ ومقالیہ دال
باشند بران شخص بخصوصہ یا وصف مطلق منطبق بر شخصی یعینہ بشرطی کہ عقل بر انحصار وصف در وی
صریحا دلالت کند **فائدہ** اسباب نزول دو چیز است یکی آنکہ اگر آن اثر صحیح باشد وسببیۃ نزول را
قطعا بیان نماید دلالت میکند بر دخول صاحب قصہ در عموم آیہ قطعا دیگر آنکہ اگر جماعہ از مفسرین
صحابہ جزم کنند کہ نزلت فی فلان غالب رای صدق مفہوم آیہ باشد بران شخص بہ سببیۃ نزول بالقطع
پس اگر آیہ دال باشد بر فضیلتی وجود فضیلت دران شخص بغالب رای دانستہ شود در صورت اولی
استدلال است بایت فقط ودر صورت ثانیہ بمجموع آیت وآثار ودر صورت ثالثہ بآثار فقط واگر
توجیہات بسیار در آیہ بہم آیند استدلال بیکی ازین توجیہات بدون بیان رجحان او صحیح نبود واما

Marfat.com

باب در اصطلاح احادیث

احادیثے کہ درین باب ذکر میکنند چند قسم است قسمے صحیح یا حسن است در بخاری و مسلم و سائر کتب معتبرہ مذکور اما استدلال بان درین مدعا درست نیست و بعض زیادات غریب و ضعیف بلکہ موضوع در ان احادیث مخلوط شدہ کہ آنرا در معرض استدلال نمیتوان آورد از انجملہ حدیث منزلہ کہ مدلول آن تشبیہ است بحضرت ہارون و استثنا ر نبوت یعنی حضرت ہارون جامع بودند در سہ خصلت از اہل بیت حضرت موسے بودند و خلیفہ ایشان در وقت غیبت بجانب طور و نبی بودند و حضرت مرتضے از اہل بیت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بود و خلیفہ آنحضرت در مدینہ در غزوۃ تبوک و نبے نبودند و اطالت متکلمین در عد منازل موافق معقول و منقول نمے افتد و زیادت لو کان بعدے نبی لکنتہ زیادت مصنوعہ است و از انجملہ حدیث خم غدیر کہ مدلول آن وصیت است بمودت اہل بیت و تاکید درین معنے کہ آن حکم باقیست الی یوم القیامۃ و چون از قران مسئول بودند مودت اہل بیت نیز مسئول شوند و نہی از سب اہل بیت و ایذای ایشان و زیادت ہوا نخلیفۃ من بعدی و ہو ولیکم بعدے و مانند آن منکر و موضوع و از انجملہ حدیث شیعہ است و از انجملہ قصہ فتح خیبر و مانند آن و اکثر این قسم در مناقب حضرت مرتضے ذکر کردیم و در شبہات طوسے جواب تمسک بآن تقریر نمودیم و قسمے ہست مختلف فیہ کہ حفاظ محدثین دران مختلف اند و جمعے بوضع و ضعف آن قائل اند و جمعے دیگر تعقب میکنند بایراد طرق متعددہ کہ بعض بہ بعض مجتمع شدہ از صرافت ضعف برمے آرد و درین قسم کثرت است و مظنہ این قسم جامع ترمذے است در احادیثے کہ وی گفتہ است غریب او منکر و مستدرک حاکم در احادیثے کہ متفرد است تصحیح و بطریق تمثیل حدیثے چند ازین باب ذکر کنیم حدیث ابن مسعود کنت مع النبی صلی اللہ علیہ وسلم لیلۃ الجن آخرہ فقلت استحلف قال من قلت علی بن ابی طالب قال اما والذی نفسی بیدہ لئن اطاعوہ لیدخلن الجنۃ اجمعین اکتعین اخرجہ الطبرانی فیہ مبارد تعقب بالشواہد والمتابعات و حدیث سلمان ادلکم ورودا علے الحوض او لکم اسلاما علے ابن ابی طالب اخرجہ ابن ابی عدی و فیہ ضعف تعقب بان حاکما اخرجہ من طریق سیف و تعقبہ الذہبی بان سیفا کذاب حدیث انا دار الحکمۃ و علی بابہا اخرجہ ناس و فی اسنادہ جماعۃ من المجروحین و المجاہیل

Marfat.com

وقال الترمذی غریب منکر وصححہ الحاکم وذکرہ ابن الجوزی فی الموضوعات وقال الحافظ ابن الحجر حسن لغیرہ وہو المختار حدیث رد الشمس فی اسنادہ ضعف ورد اقضیۃ وصححہ الطحاوی وانتصر لہ السیوطی حدیث النظر الی علی عبادۃ اخرجہ جماعۃ فیہ وضاعان ومجاہیل ومتروکون وصحح الحاکم بعض طرقہ وقیل حسن لتعدد طرقہ وقال العسقلانی باطل وقال الخطیب غریب حدیث امر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لسد الابواب الشارعۃ فی المسجد وترک باب علی اخرجہ احمد وفیہ مجہول والنسائی وفیہ مجہول ایضا والخطیب وفیہ مجاہیل قیل وضعتہ الرافضۃ ومال ابن حجر الی اثباتہ حدیث عائشۃ لما حضر النبی صلی اللہ علیہ وسلم الموت قال دعوا لی حبیبی وآخرہ فلم نزل محتضنہ حتی قبض اخرجہ الدارقطنی وفیہ وضاع و تعقب بالرد علی وضعہ بالوضع واوردہ ابن الجوزی فی الواہیات ولا یرتقی من الضعف بحال وفیہ علۃ وہی انہ مخالف لحدیث الصحیحین مخالفۃ بینۃ حدیث ابی ایوب امرنا بقتال الناکثین والقاسطین والمارقین مع علی اخرجہ ابن حبان وغیرہ وفیہ شیعی متروک وصححہ حاکم من بعض طرقہ ولہ شواہد یحصل بہ حسنا لغیرہ وقسمی است کہ حفاظ حدیث آنرا در موضوعات ذکر کردہ اند وتعقبی معتد بہ بران از کسی نیامدہ واین قسم اکثر است از احصا وبطریق تمثیل بعض آن ذکر کنیم حدیث یا علی اخصمک بالنبوۃ ولا نبوۃ بعدی وتخاصم الناس بسبع الحدیث فیہ متہمون بالوضع حدیث ابی ذر قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم لعلی انت اول من آمن بی وانت اول من یصافحنی وانت الصدیق الاکبر وانت الفاروق بین الحق والباطل وفیہ رافضی یروی المناکیر حدیث ان اخی ووزیری وخلیفتی من اہلی وخیر من اترک بعدی یقضی دینی وینجز موعدی علی فیہ کذاب حدیث خلقت انا وعلی من نور وکنا عن یمین العرش الی آخرہ فیہ کذاب حدیث من لم یقل علی خیر الناس فقد کفر فیہ شیعی متہم حدیث علی خیر البشر من ابی فقد کفر فیہ من ہو امام اہل التشیع فی زمانہ وہو المتہم بہ حدیث ابن عباس حب علی یاکل السیئات کما تاکل النار الحطب اخرجہ الخطیب وقال باطل حدیث سلمان سألت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من وصیہ قال وصیی وموضع سری وخلیفتی فی اہلی وخیر خلف بعدی علی فیہ مجاہیل ومن لہ مذہب سوء حدیث کما انا خاتم النبیین کذلک علی وذریتہ یختمون الاوصیاء الی یوم الدین فیہ

Marfat.com

متروک وکذاب حدیث انس کنت عند النبی صلی اللہ علیہ وسلم فرای علیاً مقبلاً فقال انا وہذا حجۃ علی امتی یوم القیمۃ اخرجہ الخطیب وفیہ من اتہم بہ حدیث علی ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال لہ معک لواء الحمد وانت تحملہ وفیہ کذاب حدیث علی ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال مثلی ومثل علی شجرۃ انا اصلہا وعلی فرعہا الخ فیہ رافضی یروی المناکیر وضعفا رحدیث علی قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انت وشیعتک فی الجنۃ فیہ کذابان حدیث ابن عباس قلت للنبی صلی اللہ علیہ وسلم للنار جواز قال نعم قلت وما ہو قال حب علی بن ابی طالب اخرجہ الخطیب وفیہ جماعۃ من الکذابین حدیث اول روح سلمت علی روح علی فیہ کذاب حدیث ابی ایوب قال صلی اللہ علیہ وسلم لفاطمۃ اما علمت ان اللہ اطلع علی اہل الارض فاختار منہم اباک فبعثہ نبیاً ثم الثانیۃ فاختار بعلک فاوحی الی فانکحتہ واتخذتہ وصیا فیہ شیعی غال ملحد حدیث لو اجتمع الناس علی حب علی لما خلق اللہ النار فیہ کذاب حدیث عنوان صحیفۃ المومن حب علی قال ابن الجوزی لا اصل لہ قال الذہبی باطل وسندہ مظلم حدیث لما عرج بی رایت علی ساق العرش مکتوبا لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ ایدتہ بعلی ونصرتہ بعلی قال ابن عدی باطل وقال الحافظ ابن حجر موضوع بلا ریب حدیث لیلۃ عرج بی الی السماء رایت علی باب الجنۃ مکتوبا لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ علی حبیب اللہ الحسن والحسین صفوۃ اللہ فاطمۃ امۃ اللہ علی مبغضہم لعنۃ اللہ قال الذہبی موضوع حدیث انس قیل یا رسول اللہ عمن ناخذ العلم بعدک قال عن علی وسلمان قال الذہبی موضوع وچون حال این احادیث را باعتبار سند معلوم کردی بدانکہ دلالت اکثر انہا بر مدعای این مستدل مسلم نیست مثلا انچہ دلالت میکند بر آنکہ حضرت مرتضی خلیفہ آنحضرت بود ووصی او اگر او را بر خلافت ادلیہ فرو دمی آرد وازین وصایت وصایتی کہ در سیاست ملت متصل وفات آنحضرت باشد مراد میگیرد آن خود باطل است باجماع صحابہ وتابعین واعتماد بر فہم معانی شرائع بر ہمین بزرگان است واگر مراد ازان استحقاق خلافت میگیرد ولو بعد حین آن امری است مسلم بین الفریقین وبا مبحث ما مساسی ندارد واگر امر باطنی غیر نیابت نبوت وسیاست امت ارادہ مینماید بحث ما دران نیست ونخست این مستدل را تحقیق حقیقت او بر قواعد شریعت می باید

Marfat.com

کرد و بعد ازان اثبات میباید نمود که مدلول لفظ فضل کلی در لسان اہل شرائع ہمانست و دون
باتین المقدمتین خرط القتاد و مثلا انا مدینة العلم و علی باب ہا مقرون است باحادیث بسیار در شان
شیخین مثل حدیث اقتدوا بالذین و حدیث رویا لبن و قمیص و در شان غیر شیخین مانند فضائل
ابن مسعود و عائشہ و معاذ و ابی بن کعب و ہر یکی از ایشان بمشرانند بعلم و امر ظاہر شدہ است باخذ
علوم از ایشان و مثلا حدیث اقضاکم علی دلالت میکند بر زیادت مرتضی در سرعت انتقال بماخذ
مسئلہ زیرا کہ بعد جمع شروط اجتہاد حال مختلف میباشد ہر کہ اسرع است در انتقال ذہن اقضی بود و ہر کہ
احفظ باشد ادلہ حلال و حرام را اعلم بحلال و حرام است مثل معاذ بن جبل و ہر کہ اعرف باشد بسیاست
ملت و مدینہ مقتدا است و ہر کہ محاسبات را نیک و رزیدہ افرض است الی غیر ذلک و مثلا معنی
قول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم الوحید الشہید آنست کہ در حدیث دیگر آمدہ سیقتلک اشقی القوم و نیز
آمدہ کہ قوم با او جفا کنند و از ایشان سوء صحبت ادراک خواہد کرد و فرود آوردن او بر معنی کہ بعض مردم
تقریر میکنند متبادر نیست و مثلا انا المنذر و انت الہادی دلالت میکند بر آنکہ نوعی از ہدایت کہ دون
ہدایت نبوت است کہ مسمی بانذار باشد در مرتضی ظہور خواہد کرد و قد وجد ذلک و مثلا قول مرتضی
انا یعسوب المومنین و المال یعسوب المنافقین صادق است باآنکہ در ایام خلافت او ہر کہ با او
بود بر حق بود و ہر کہ با او مقاتلہ کرد برای مال بر خطا است و مثلا اوحی الی فی علی ثلاث انہ سید
المسلمین و ولی المتقین و قائد الغر المحجلین دال است بر آنکہ وی یکی از کملان امت است و مثلا انا
سید ولد آدم و علی سید العرب دال است بر براعت نسب او در میان عرب زیرا کہ قسمت فرمود سیادت
را بدو قسم سیادتی کہ بر نوع انسان است و آن از جہت نبوت است برای خود اثبات فرمود و سیادتی
کہ بر قبیلہ عرب است از جہت عربیت و آن براعت نسب است بمرتضی منسوب ساخت و مثلا
قول حضرت مرتضی انا الصدیق الاکبر لا یقولہا بعدی الا کذاب صادق است باآنکہ در ایام خلافت
مرتضی ہیچکس در منزلہ او نیست در معنی صدیقیہ و ہمین است معنی بعدی و مثلا حدیث لا یحبک
الا مومن و لا یبغضک الا منافق و حدیث من سب علیا فقد سبنی دلالت میکند بر وجوب

Marfat.com

محبت مرتضی وتحریم سب او وآن متفق علیه است ومثل احدیث اراد النبی صلی الله علیه وسلم ان یغزو
فدعا جعفرا فامره ان تخلف فقال لا اتخلف الحدیث الی اخره اما ترضی ان یکون منی بمنزلة هارون
من موسی زیادت آن معلول است بلا شبه زیرا که آن غزوه غزوه تبوک است بلا خلاف وقد
استشهد جعفر قبل ذلک بالموتة ومثل احدیث یا علی انت وشیعتک فی الجنة انچه بطرق متعدده
ثابت شد در سند احمد وغیر آن بشارت است در حق کسانیکه در قتال حرور به همراه مرتضی بودند واین
حدیث واهی گویا تغییر همان قصه صحیحه است نحو من التصرف فی نقطه یا گوئیم صادق است بهمان جماعه
وهمچنین اکثر این احادیث واهیه عند التامل ظاهر می شود که تغییر احادیث صحیحه است بوجهی که سیاق آن
متغیر شد ومحتمل را محقق گردانید مثل لحمک لحمی ودمک دمی تغیرانت منی وانا منک وبر دانسته علم حدیث
مخفی نیست اکثر انواع وضع همین است وبرین تقدیر ممکن است حمل این احادیث واهیه بر معانی
همان احادیث صحیحه وزیادت تصریحی که بسبب وضع پیدا شده از نظر می باید انداخت واما آثاری
که درین باب روایت میکنند از غیر مرتضی ازان جنس که بر تفضیل مرتضی دلالت مینماید جواب آنها سابقا
تقریر نمودیم ویروی خطب علی فقال ان خیر هذه الامة بعد نبیها ابو بکر وعمر فقام رجل فقال وانت
یا امیر المومنین فقال نحن اهل بیت لا یوازینا احد وان زیادت موضوعه است قبح الله واضعها
زیرا که در روایت محمد بن حنفیه که در بخاری موجود است آمده وهل انا الا رجل من المسلمین ودر اثر
دیگر که نزدیک بتواتر است آمده سبق رسول الله صلی الله علیه وسلم وثنی ابو بکر وثلث عمر ثم خبطتنا
الفتن وقاعده اصولیه آن است که زیادتی که راجح میشود ببطلان کلام سابق ولازم می آید ازو
تدلیس جمهور ناقلین وعدم فهم ایشان معنی خطاب را مثلا استثنا وصفتی که مفهوم مخالف دارد ازان قبیل
است که جزم باید کرد ببطلان او یروی فی حدیث عمرو بن العاص حین قال رسول الله صلی الله
علیه وسلم وابو بکر ما قلت یا رسول الله فاین علی فالتفت الی اصحابه فقال ان هذا یسالنی عن النفس
واین زیادت باطله است در روایت هیچ یکی از ثقات یافته نشده واگر این زیادت ثابت باشد عمرو
بن العاص عجب کسی بود که خود با مرتضی مقاتله کند وخود او را نفس آنحضرت اعتقاد نماید این تناقض

Marfat.com

از اجهل قوم نمی آید فکیف از طول عرب حدیث ابی الطفیل عامر بن واثلہ کنت علی الباب یوم الشوری
فارتفعت الاصوات بینہم فسمعت علیا یقول یبایع الناس لابی بکر وانا والله اولی بالامر منہ واحق
بہ فسمعت واطعت مخافۃ ان یرجع الناس کفارا الحدیث وآخرہ وفیکم احد کان اخر عہدہ برسول الله صلی الله
علیہ وسلم حین وضعہ فی حفرتہ غیری قالوا اللہم لا اخرجہ العقیلی وفیہ وضاعون قال العقیلی لا اصل لہذا
الحدیث عن علی وہذا من عمل ابن حمید حدیث ابن عباس فی علی ثلثمائۃ آیۃ اخرجہ الخطیب وفیہ متروکلن
وضعیف باید دانست کہ درین زمانہ جمعی ہستند کہ کتاب مشکوۃ المصابیح بدست ایشان افتادہ است
وآنرا بطریق ورق گردانی مطالعہ کردہ اند وشکوک وشبہات از بعض احادیث آن در دماغ ایشان
جاگرفتہ واستیعاب آن شبہات واستیفای ردآن قریب بتضییع اوقات است زیرا کہ مناظرہ باکسی
راست آید کہ استعداد تحصیل یقین از ادلہ داشتہ باشد وفرق درمیان شبہ کہ منشا آن مقدمات
عقلیہ یا دلالت نقل شدہ است وشبہ کہ مجرد وہم است دانستہ بود وتطبیق درمیان ادلہ متعارضہ
فی الظاہر میتواند داد ومعہذا اگر بطریق تمثیل بر طریق ردآن شبہات مطلع کنیم دور از صواب نیست
ان اریدالا الاصلاح ما استطعت ازانجملہ حدیثی است کہ از مسند حضرت مرتضی مذکور است بروایت
امام احمد قیل یا رسول الله مَن نؤمر بعدک قال ان تؤمروا ابا بکر تجدوہ امینا زاہدا فی الدنیا راغبا فی
الآخرۃ وان تؤمروا عمر تجدوہ قویا امینا لا یخاف فی الله لومۃ لائم وان تؤمروا علیا ولا اراکم فاعلین تجدوہ
ہادیا مہدیا یاخذ بکم الطریق المستقیم وجہ استشکال آنست کہ این حدیث دلالت میکند بر انکہ حضرت
مرتضی احق بالخلافہ است زیرا کہ ہدایت صراط مستقیم بوی حوالہ کردہ اند لیکن بسبب عدم قبول قوم
خلافت او را دیگران را خلیفہ کردہ باشند کما قال ولا اراکم فاعلین وبحقیقت مقصود ادلی ازین
حدیث افادہ آنست کہ این مشائخ ثلثہ اصل استحقاق خلافت دارند ومعہذا ہر یکی بصفتی متمیز
است صدیق بزہد دنیا ورغبت در آخرت وفاروق بقوت وامانت وعدم خوف ملامت از ملامت
کنندہ ومرتضی بتشدد فی امر الله وترک مداہنات وانیمعنی سبب عدم اجتماع ناس خواہد بود پس بطریق
ایما فہمانیدہ شد کہ باعتبار سیاست ملت وجمع ناس بر کلمۃ الله شیخین افضل اند واولی بالخلافہ و

Marfat.com

مقصود ثانوی اشارہ است بانکہ اول خلافت صدیق خواہد بود و ثانیا خلافت فاروق و در خلافت
مرتضی اختلافی واقع خواہد شد و تفرقی بظہور خواہد پیوست و در لفظ یاخذ بکم الطریق المستقیم ولا ارا کم
فاعلین فہمیدہ میشود نوعی از تکلیف و تشدید کہ خلاف طبع ایشان باشد و از غیب چون بر آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم صورت حادثہ بعینہا فایض شد شبہ کہ اکثر ناس را در خلافت او واقع خواہد شد نیز
فائض گردید پس بدفع آن شبہ اہتمام فرمود اگر چیزہا بخاطر شما مشکل شود انیقدر در حق مرتضی
از من یاد گیرید کہ وی ہادی مہدی است و بصراط مستقیم میخواند پس با نیمقدمات ماخوذہ از من
دفع آن شبہات نمائید و در باب شخین این شبہ بخاطر نخواہد افتاد تا بمزید اہتمام در رفع شبہ میباید کرد
تنبیہ بندہ ضعیف میگوید درین حدیث باعتبار فن حدیث اشکالی عظیم واقع است و آن آنست
کہ این حدیث را بروایت ابی اسحق سبیعی عن زید بن سبیع عن علی اخراج کردہ حدثنا عبد اللہ بن ابی
شنا اسود بن عامر شنا عبد الحمید بن ابی جعفر یعنی الفزاری عن اسرائیل عن ابی اسحق عن زید بن سبیع
عن علی قال قیل یا رسول اللہ من نؤمر بعدک قال ان تؤمروا ابا بکر تجدوہ امینا زاہدا فی الدنیا راغبا فی
الآخرۃ وان تؤمروا عمر تجدوہ قویا امینا لا یخاف فی اللہ لومۃ لائم وان تؤمروا علیا ولا ارا کم فاعلین تجدوہ
ہادیا مہدیا یاخذ بکم الطریق المستقیم و در تمام مسند علی بجز این یک طریق در یک جا این حدیث را اسنادی
مذکور نیست و حاکم آنرا از طریق فضیل بن مرزوق عن ابی اسحق روایت کردہ است و در اسناد او ضعفی ہست
عن فضیل بن مرزوق الرواسی ثنا ابو اسحق عن زید بن سبیع عن علیؓ قال قال رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم ان تولوا ابا بکر تجدوہ زاہدا فی الدنیا راغبا فی الآخرۃ وان تولوا عمر تجدوہ قویا امینا لا تاخذہ فی اللہ
لومۃ لائم وان تولوا علیا تجدوہ ہادیا مہدیا یسلک بکم الطریق اخرجہ الحاکم باز جمعی کہ اوثق و احفظ اند مثل
سفیان ثوری اسناد این حدیث عن ابی اسحق عن زید بن سبیع عن حذیفہ ذکر کردہ اند عن سفیان ثوری
عن ابی اسحق عن زید بن سبیع عن حذیفۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان ولیتموہا ابا بکر فزاہد
فی الدنیا راغب فی الآخرۃ و فی جسمہ ضعف وان ولیتموہا عمر فقوی امین لا یخاف فی اللہ لومۃ لائم
وان ولیتموہا علیا فہادمہدی یقیمکم علی صراط مستقیم اخرجہا الحاکم و چون این اختلاف واقع شد رجوع

Marfat.com

کردیم بجمعی دیگر که این حدیث را روایت کرده اند منهم شریک بن عبد الله عن عثمان بن عمر عن شقیق بن سلمة
عن حذیفة قال قالوا یا رسول الله صلی الله علیه وسلم لو استخلفت علینا قال ان استخلف علیکم خلیفة فتعصوه
ینزل العذاب قالوا لو استخلفت علینا علیاً قال انکم لا تفعلوا وان تفعلوها تجدوه هادیا مهدیا یسلک بکم
الطریق المستقیم اخرجه الحاکم پس ظاهر شد که ذکر علی درین اسناد توهم است باز بعض طرق حدیث
حذیفه دلالت میکند بر خلاف مدعای این مستشکل زیرا که روایت شقیق بن سلمه دلالت میکند بر صرف
خلافت از مرتضی باز باید دانست که مقصود ازین حدیث آن نیست که خلافت اولا شائع باشد
درین سه اکابر بلکه بیان اصل استحقاق خلافت و این چنان است که تردیک تحری امور متعارضه
را ذکر کرده اند و بآخر یکی را مری مقرر نمایند و آنرا ترجیح دهند حالا کار بآن امور متعارضه نماند همان مقرر
مرجح لازم شد کقوله تعالی یسألونک عن الخمر والمیسر قل فیهما اثم کبیر ومنافع للناس واثمهما اکبر من
نفعهما و ازانجمله حدیثی است از مسند مرتضی بروایت ترمذی اللهم ادر الحق معه حیث دار و ترمذی در
جامع خود میگوید غریب وجه استشکال آنست که این حدیث دلالت میکند بر معصوم بودن مرتضی
از خطا و معصوم احق بالخلافت است و بحقیقت حق دو قسم است قسمی است که همیشه بر مرکز خود
ثابت میباشد و دور نمیکند بدوران کسی و آن حق متعین عند الله است و قسمی هست که دوران
میکند بامجتهدین و با ادله ایشان مثلا در استقبال قبله حق متعین عند الله همان جهت است که
در خارج کعبه انجا واقع است و حق دایر جهاتی است که اهل تحری باقصی همم خود آنرا اعتقاد کردند
همین است وجه جمع در اختلاف مسئله المجتهدون المختلفون مصیبون کلهم او المصیب واحد و سائرهم
معذورون بالجمله آنحضرت صلی الله علیه وسلم دانستند که حضرت مرتضی را هنگامه ها پیش خواهد آمد
و نشیب و فراز بسیار خواهد رفت پس دعا کردند که همیشه بر وفق اجتهاد کار کند و بدون اجتهاد خوض
در کاری نه نماید و ازانجمله حدیث وان ناسا اعرفهم یذادون عن حوضی فاقول اصحابی اصحابی فیقال
(دفع کرده خواهند شد)
انک لا تدری ما احدثوا بعدک الحدیث و وجه استشکال آنست که این حدیث دلالت میکند بر آنکه
جماعه کثیر از اصحاب آنحضرت صلی الله علیه وسلم خلاف راه خواهند رفت پس اعتماد بر اجماع و اتفاق

Marfat.com

اکثرین نماند و بحقیقت ثابت شده است که آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرموده است در خطبه حجة الوداع
ولا ترجعوا بعدی کفارا یضرب بعضکم رقاب بعض در اینجا معلوم شد که دامن شیخین و جمعی که اصلا مباشر
قتال مسلمین نشده اند ازین الواث پاک است باز آنحضرت صلی الله علیه وسلم شیخین و جماعه کثیره
از اصحاب را بشارت به بهشت داده اند فرمودند که عاقبت ایشان بخیر بود و رفیق آنحضرت باشند
بر حوض و در بهشت و اینجا معلوم شد که دامن این عزیزان ازین الواث پاک است باز خدا تعالی
فرمود یا ایها الذین آمنوا من یرتد منکم عن دینه فسوف یاتی الله بقوم یحبهم و یحبونه الآیة و آنجا متحقق شد
که در مقابله این مرتدین محبین و محبوبین خواهند استاد این معانی در زمان حضرت صدیق متحقق شد
چه بلا ظلم است که در حق مبشرین به بهشت باسمار ایشان باعیانها یا بصفاتی که در ایشان باشد مثل
لعل الله اطلع علی اهل بدر الحدیث این گمان بخاطر شخصی بگذرد و کفی بذلک دلیلا علی جهله و از انجمله
حدیث لا یزال هذا الدین ظاهرا الی ان یبعث الله اثنی عشر خلیفة کلهم من قریش وجه استشکال است
که این حدیث ناظر است بمذهب اثنا عشریه که اثبات ائمه اثنا عشر کرده اند و بحقیقت کلام آنحضرت
صلی الله علیه وسلم بمنزله قرآن بعض او مفسر بعض است از حدیث عبد الله بن مسعود ثابت شده
است تدور رحی الاسلام بخمس و ثلثین سنة او ست و ثلثین سنة فان یهلکوا فسبیل من قد هلک
وان یقم لهم دینهم یقم سبعین سنة ما بقی و در معنی این حدیث غلط باو واقع شده و ما آنچه ازین حدیث
بطریق تحقیق فهمیده ایم بگوئیم ابتدا این مدت از وقت شروع جهاد است در سنه ثانیه از هجرت
و معنی فان یهلکوا شک و تردید نیست بلکه بیان است که وقائع عظیمه واقع خواهد شد بوجهی که
بحسب ظاهر نظر بقبر این چنان دانسته شود که امر اسلام مضمحل گردد و شوکت اسلام و انتظام مجاهدین
نماند باز خدا تعالی تقریبی بر روی کار آرد که امر خلافت و اسلام باز منتظم شود و این انتظام هفتاد سال
ماند و واقع شد آنچه آنحضرت صلی الله علیه وسلم خبر دادند که در سنه خمس و ثلثین از وقت جهاد حادثه قتل
ذی النورین و تفرق مسلمین پیش آمد و در سنه ست و ثلثین نیز وقعه جمل و صفین و درین حوادث
چون تقاتل در میان اسلام پیدا شد و جهاد کفار موقوف ماند بحسب ظاهر نظر بقبر این چنان

Marfat.com

دانسته شد که اسلام مضمحل گشت الا باز خدا تعالی خلافت را منتظم ساخت وجهاد را رواج داد تا وقت ظهور بنی
عباس و تلاشی دولت بنی امیه درین وقت باز بسبب قرائن فهمیده شد که اسلام برهم خورد باز
خدا تعالی رواجی داد تا آنکه حادثه چنگیزیه پیش آمد و اشاره بهمین حادثه است در حدیث سعد بن
ابی وقاص عن النبی صلی الله علیه وسلم قال انی لارجوان لایعجز امتی عند ربی ان یؤخرها نصف یوم
فقیل لسعد وکم نصف یوم قال خمسمائة سنة رواه احمد پس آنحضرت صلی الله علیه وسلم تارة از خلافت
نبوت خبر دادند و آنرا مخصوص ساختند بسی سال و خلافتی که بعد از ایشان باشد او را بملک عضوض
تعبیر فرمود و تارة از خلافت نبوت و خلافتی که متصل آن آید هر دو معا و آنرا بدوازده خلیفه تعبیر
فرمود و تارة از هر سه معا و آنرا بخمسمائة سنه تعبیر نمود و اما آنچه این مستشکل فهم کرده است اصلا راست
نمی آید بچند وجه یکی آنکه اینجا خلافت مذکور است نه امامت و بالاتفاق بین الفریقین اکثر این دوازده
کس خلیفه نبودند دوم آنکه نسبت ایشان بقریش دلالت میکند بر آنکه همه از بنی هاشم نیستند زیرا که
عادت آنست که چون جمعی کاری کنند و انهمه از یک بطن باشند نام همان بطن میگیرند و چون از
بطون شتی جمع باشند نام قبیله فوقانی که همه را جامع باشد میگیرند سوم آنکه قائلین بائمه اثنی عشر
قائل نیستند بظهور دین بلکه میگویند از ابتدا وفات آنحضرت صلی الله علیه وسلم دین مختفی شد ائمه
تقیه میکردند و اظهار آن نمیتوانستند چنانکه حضرت مرتضی نیز بر اظهار مشرب خود قادر نشد چهارم
آنکه قضیه حرف الی آنست که چون دولت این اثنا عشر منقضی شود فترتی رود هد و ایشان قائل
اند بآنکه چون ائمه اثنا عشر تمام شوند حضرت عیسی ظهور فرمایند و دین بکمال خود برسد پس نیصوت
غایت و مغیا راست نمی آید پس تحقیق درین مسئله آنست که چهار خلیفه راشد و بعد از ایشان معاویه
و عبد الملک و چهار پسر او و عمر بن عبد العزیز و ولید بن یزید بن عبد الملک را اعتبار کنند و از امام
مالک منقول است که عبد الله بن الزبیر احق است بآنکه خلافت او را باشد نسبت بمخالفان
او و بنده ضعیف درینجا اشکال وارد و آن آنست که حضرت فاروق و حضرت ذی النورین
ذکر کرده اند از آنحضرت صلی الله علیه وسلم چیزے که دال باشد بر آنکه تسلط ابن الزبیر و استحلال

Marfat.com

حرم بجہت او یکی از مصائب امت است اخرج حدیثہما احمد عن قیس بن ابی حازم قال جاء ابن الزبیر
الی عمر بن الخطاب یستاذنہ فی الغزو فقال عمر اجلس فی بیتک فقد غزوت مع رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم قال فرد ذلک علیہ فقال لہ عمر فی الثالثۃ او التی تلیہا اقعد فی بیتک والدانی لاجد بطرف
المدنیۃ منک ومن اصحابک ان تخرجوا فتفسدوا علی اصحاب محمد صلی اللہ علیہ وسلم اخرجہ الحاکم و
از لفظ بطرف المدنیۃ معلوم میشود کہ مراد ازین حدیث واقعہ جمل نیست بلکہ خروج او است برای
خلافت وحضرت مرتضی انیمعنی در قصہ جواب امام حسن رضی اللہ عنہ بآن اشارت نمود وامر خلافت
بروی منتظم نشد ویزید بن معاویہ خود ازین میان ساقط است بجہت عدم استقرار او مدت
معتدبہا وسوء سیرت او واللہ اعلم **فصل ۳۰** شبہات متصوفہ زمان ما بر اقسام است جمعی از ایشان
باستناد سلسلہ تصوف بحضرت مرتضی اعتماد نمودہ بتفضیل او قائل میشوند واصل منشاء این
شبہ شجرات طرق صوفیہ است کہ آنجا اتصال معروف کرخی بدو شیخ نقل میکنند بامام علی بن
موسی الرضا وبداود طائی واتصال حسن بصری بحضرت مرتضی ذکر میکنند یا ظنی دیگر کہ در نفوس
ایشان کامن است کہ این طریقہ وصول بحق است بخلاف شریعت کہ وصول است باوامر
حق پس حضرت مرتضی امام راہ وصول بحق باشد وواسطہ درمیان آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم وامت او باین اعتبار وشیخین امام شریعت وواسطہ درمیان آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم وامت او باین اعتبار پس حضرت مرتضی افضل باشد وجمعی از ایشان گویند کہ شریعت
اصلاح ظاہر است ومانند رسم کدخدائی است وملک داری فضیلت حقیقیہ فنا وبقا ومعرفت
ذات وصفات است وصاحب این فضیلت مرتضی است وکار شیخین بجز امامت رسوم اسلام
نبودہ است واصل این شبہ افسانہ ہا است کہ از اسماعیلیہ وقرامطہ ودہریہ اخذ نمودہ اند
وکلام بعض صوفیہ را بر نمیعنی فرود آوردند وجمعی ہستند کہ از ظاہر کلام شیخ محی الدین بن عربی
واتباع او تفضیل گونہ فہم کردہ اند ویکی را بدہ گرفتہ چیزہا بدماغ خود پختہ اند وجمعی ہستند
بہ بعض واقعات خود واسلاف خود تمسک نمودہ فضل کلی اثبات نمودہ اند وبحقیقت گواہی کسے

Marfat.com

درباب تفضیل مسموع نیست تا منزلہ ہر دو فہمیدہ باشند ۵ حفظنت شیئا وغابت عنک اشیاء
وما میخواہیم کہ بکلام موجز مضمون تقریر ہائے ایشانرا ذکر کنیم و بطریق براندا ختن انہا مطلع سازیم
سوال اگر گوی کہ علم دو نوع است علم باللہ و علم باحکام اللہ و مطلوب در راہ حق دو نوع است
وصول بذات حق واحکام اسباب معدۂ وصول بحق وجلب ناس تدریجا بمرتبہ وصول بحق و
مانند آن و نوع اول افضل است از نوع ثانی و واسطہ درمیان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وامت
او در نوع اول حضرت مرتضی است بچند وجہ یکی عالمان علم باللہ و واصلان بذات حق سلاسل دارند
کہ بعض از بعض آنرا اخذ کردہ اند و ہمہ این سلاسل متوجہ اند بحضرت مرتضی چنانکہ شجرات ایشان
بران دلالت میکند نہ بشیخین زیرا کہ ہیچ سلسلہ از سلاسل صوفیہ بشیخین عاید نمیشود دوم آنکہ از حضرت
مرتضی کلمات عجیبہ از باب سلوک و معارف کہ دلالت میکند بر انتہای او درین باب روایت
کردہ شدہ است و صوفیہ آن کلمات را بمنزلہ امثال سائر در مصنفات خود ذکر کردہ اند و کرامات
خارقہ کہ صدور مثل آن بغیر تمکن تام در طریقہ صوفیہ میسر نشود نقل نمودہ اند سوم آنکہ حضرت
مرتضی الزق بود بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نسبا و مصاہرۃ و صحبۃ و ازکی بود در فہم وارغب بود
در سلوک راہ خدا تعالی و توجہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بجانب او بیشتر از ہمہ بود و چون قابلیت
تلمیذ و کوشش او با توجہ شیخ و صحبت دائمہ او و باکمال منزلت شیخ و تمام تاثیر توجہ او جمع شود میباید
کہ ارشاد و رشد بکمال خود برسد چہارم آنکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند انا مدینۃ العلم و علی
بابہا و ظاہر است کہ در علم ظاہر حضرت مرتضی با سائر صحابہ ہمعنان بود پس معلوم شد کہ ہمان
علم باطن است کہ باو حوالہ کردہ شدہ پنجم آنکہ اولادِ حضرت مرتضی در ہر زمان مصدر فیض باطن
بودہ اند و ہر یکی از والد خود این راہ را اخذ کردہ است والولد سر لابیہ جواب **قولہ** ہمہ این سلاسل
متوجہ اند بمرتضی گوئیم اتصال سلاسل بحضرت مرتضیؓ امری است مشہور بر السنہ صوفیہ و نزد
تفتیش آنرا اصلی ظاہر نمی شود و مشہورات دو قسم اند مشہور عند جماہیر اہل نقل و مشہور نزد یک
طائفہ دون طائفہ و این از قسم اخیر است نزد یک طائفہ صوفیہ مشہور شدہ فقط و اصل این

Marfat.com

نقل ضعیف است یا باطل که از تلقی کردند متاخران بقبول و هر مشهوری که چنین باشد آنرا اعتداد
نیست مثل نماز لیلة الرغائب و لیلة النصف من شعبان و نماز ایام اسبوع الی غیر ذلک بلکه متاخرین
هر طایفه را از فرق ناس مشهورات مسلمه است در میان ایشان و باصلی صحیح رجوع نمیکنند کما لا یخفی
و دلیل بر اینمعنی آنست که قاملان باین سلاسل متفق اند بر آنکه مبنای آن اتصال حسن بصری
است بحضرت مرتضی و اگر اتصال حسن بصری به مرتضی متحقق می بود او را صحبت معتد بها با مرتضی
متحقق می بود و خود چنین صحبت منتفی است پس اتصال او منتفی است اما ملازمت در صحبت
و اتصال پس از انجهت است که مدار اتصال خرقه است یا تلقین یا بیعت یا صحبت مستمره خرقه
در عصر اول نبود قال الحافظ المحدث المتقن ابن وجیه و ابن الصلاح و شیخ الاسلام خاتمة
المحدثین ابن حجر العلامة العسقلانی انه باطل و قال ابن حجر لم یصح فیه شئ من الاخبار فی
خبر صحیح و لا ضعیف و لا طریق من الطرق عن رسول الله صلی الله علیه وسلم و ما نقله بعضهم ان
النبی صلی الله علیه وسلم البسها لعلی و ان علیا البسها الحسن البصری لا اصل له و شیخ الشیوخ
شهاب الدین السهروردی گفته که الباس خرقه از جنید ثابت شده و از جنید سوای صحبت
چیزی بثبوت نه پیوست و تلقین محض ذکر لا اله الا الله است پس شیخ هر شخص پدر او باشد
که در اول عمر این کلمه او را آموخته یا قدری کثیر از آداب و اذکار و اشارات و این مستلزم
صحبت است و سند کرها د عادت قاضیه است با نکه اگر حسن بصری اذکار و آداب از حضرت
مرتضی گرفته بودی آنرا روایت میکرد و بسا چیزها که از باب قضا و فقه بواسطه باعتنا تمام
از حضرت مرتضی نقل کرده است چرا این باب را روایت نکند و حفاظ حدیث چرا نقل آن از وی
نکنند و بیعت را اگر اعتبار کند باید که سلاسل بشیخین اکثر باشد از سلاسل مرتضی و مرتضی را
اتصال باشد بشیخین پس شیخین افضل باشند و اگر شرطی دیگر ذکر میکنند باید دید آن شرط چیست
و وجود آن در حسن بصری یافته میشود یا نه و اگر صحبت مستمره را اعتبار کنیم آن منتفی است نقلا و
عقلا اما نقلا پس ازان جهت که هر حدیثی که عن الحسن عن علی باشد پیش بخاری و مسلم و ترمذی

Marfat.com

وابوداود وغیرہم متصل نیست واکثر روایات حسن بصری از مرتضی بواسطہ عن الحسن عن قیس بن عباد عن علی ہرچند زمانہ مساعد صحبت و روایت بود اما در مطالب نقلیہ وقوع را ذکر می باید کرد نہ امکان را وجمعی کہ معاصرت پیش گرفتہ تصحیح آن کنند نزدیک محققین اہل حدیث ثابت نشدہ قال الترمذی فی باب الحدود لا اعرف للحسن سماعا من علی واخرج مسلم فی مقدمۃ صحیحہ عن قتادۃ انہ قال واللہ ما حدثنا الحسن عن بدری مشافہۃ وفی جامع الاصول ولد لسنتین بقیتا من خلافۃ عمر بن الخطاب بالمدینۃ وقدم البصرۃ بعد مقتل عثمان وقیل انہ لقی علیا بالمدینۃ واما بالبصرۃ فان رؤیتہ ایاہ لم یصح لانہ کان فی وادی القری متوجہا نحو البصرۃ حین قدم علی ابن ابیطالب البصرۃ وقیل لقی طلحۃ وعائشۃ ولم یصح لہ منہما سماع واما عقلا باستقرار کامل معلوم شدہ کہ ہر صوفی کہ با شیخ کامل صحبت داشتہ است شئ کثیر از اذکار واداب واحوال وکرامات واشارات او ذکر نمودہ لاسیما حسن بصری کہ فقیہ ومحدث ومذکر بود چرا چنیر ہا روایت نکند لاسیما در چنیر ہا بسیار محتاج شدہ بآنکہ اشارہ مرتضی وقضایای او بواسطہ نقل کند پس محال است کہ صحبت مستمرہ حضرت مرتضی دریافتہ باشد واز اکثار روایت نکند این باب را باز صحبت حسن بصری مدت دراز با جمعی از فضلای صحابہ ثابت شدہ مانند انس بن مالک ومعقل بن یسار وعبداللہ بن معقل وجندب وغیرہم ایشان واز ایشان شریعت را روایت کردہ است فی الاستیعاب اروی الناس عن عبداللہ بن معقل الحسن قال الحسن کان عبداللہ بن معقل احد العشرۃ الذین بعثہم عمر الینا یفقہون الناس وکان من نقباء اصحابہ باز اداب طریقت ومعرفت وعوامل نقش ودنیا وسبیل تفضی ازان وتوزیع اوقات بر عبادات ومانند آن نقل کردہ از انچہ تلمیذان صوفیہ از مشایخ خود نقل میکنند باز تاثیر صحبت ایشان در خود ومنت آن تاثیر بر خود تقریر نمودہ پس نسبت حسن باین جماعہ احق واولی باشد از نسبت او بحضرت مرتضی واگر صاحب شبہ عود کند وگوید کہ این ہمہ علم سلوک وتصوف است کہ نسبت آن بسائر صحابہ اثبات کردی وقرینہ بر نفی آن از حضرت مرتضی اقامت نمودی ومدار اینجا اثر پذیر فتن دل تلمیذ است از دل شیخ گو کہ در یک لمحہ باشد وگو کہ بغیر تعلم علم سلوک

Marfat.com

باشد واگر تسلیم کنم کہ حسن بصری راہزاران شیوخ باشند اما شیخ حقیقی او ہمان است کہ دل او نسبت
الٰہی از دل آن شخص گرفتہ است گوئم کہ تصریح حسن بصری با نیکہ مرا فلان معنی از صحبت حضرت
مرتضی حاصل شد منقول نیست تا بروی اعتماد کنیم و نہ این را دلیلی ہست قطعی کہ آن را ناظر تقریر
کند نہ از طرف نافی و نہ از طرف مثبت باقی ماند امارات ظنیہ کہ بحسب استقرار امارۃ میتوانند شد کہ
دار دگیر ناظران ہمہ در امارات دلقع است و شبہ نیست در آنکہ باستقرار معلوم شد کہ اثر پذیرفتن
دل تلمیذ از دل شیخ صحبت مستمرہ می طلبد خود این صاحب شبہ کدام صوفی را می شناسد از صوفیان
مشہور کہ با شیخ خود مدتہا صحبت نداشتہ باشد و علم سلوک نہ اندوختہ و کرامات و اشارات روایت
نکردہ است اینجا سخن در امارات است امکان عقلی نادر الوقوع را اینجا ذکر کردن نامناسب است
لاسیما بحسب عادۃ متقدمین کہ آنجا اثر دل در ضمن مرقعات و تذکیر و عبادات و اذکار و غیر آن
میبود لہذا اثر دل را علیحدہ تحدید نکردہ اند در ان زمان غالبا اثر دل بتدریج و بدفعات در ضمن
صحبتہا و موعظتہا ظاہر میشد پس بسیار است کہ باعتبار نسبت قلبی قطع نظر از علم سلوک و علم اذکار
شخص را شیوخ متعدد باشند بلکہ در اکثر صور نسبت تشخصی با کسی کہ صحبت با و بیشتر بود احق باشد
از نسبت او بکسی کہ اکمل بود لیکن بجز یک لمحہ صحبت او را درک نکرد و اگر صاحب شبہ عود کند و گوید
کہ امارۃ این اثر باطن تصریحات اصحاب طرق است با نکہ این طریقہ ناشی شدہ است عن الحسن
البصری عن امیر المومنین علی زیرا کہ این اکابر اعرف اند باین اثر باطن اعبد از ہد و اورع بودند
از انکہ در دروغ گویند یا بغیر حق تحقیق بچیزے تصریح کنند پس ہر شخصی کہ آخذ طریقہ ایشان باشد و
معتقد کمال ایشان لازم است تصدیق مقالہ ایشان گوئم شبہ نیست در کمال معرفت ایشان
باثر باطن و عبادت و ورع ایشان و صدق ایشان لیکن در انچہ موقوف بر روایت باشد
تصحیح روایت می باید کرد و اخذ طریقہ از ایشان و منت پذیر شدن از ایشان مانع تفتیش روایت
و بحث در ضعف و صحت مرویات ایشان نمی شود نمی بینی کہ شیخ ابو طالب مکی استاد صوفیہ است
در ہمہ صوفیہ از و مستند احیاء و غنیہ و عوارف ہمہ از کلام وی برآمدہ معہذا مرویات او را در

Marfat.com

محک اعیار می باید آورد بلکه اکثر مرویات او در مرتبه نقد نمی نشیند فنی که وی دران متقدم بوده فنی دیگر است و در فن مرویات با دیگران بمعنان است تا شافعی گفته است که حق مالک بر من کبیر است و حق حق اکبر است از حق مالک و همچنین شده آمده است که در تفتیش مسائل با اکابر خود مناظره میکنند باز شجرات متقدمین را مخالف یافته ایم قال فی النفحات عبدالواحد عن کمیل بن زیاد عن علی باز مقدم تران را از ایشان کلام معتد به درین باب نیافته ایم بلکه بعض تصریحات و تلویحات ایشان نبوعد میگردی یابیم که انهمه سبب توقف در قبول انیمعنی واقع شده تنبیه باید دانست که رسوم صوفیه در زمان صحابه و تابعین نبود ترک اکساب و لباس مرقع و ترک نکاح و نشستن در خانقاهات دران زمان عادت نداشتند و اشارات توحید در موزا ضمحلال همه اشیاء در وجود واحد از ایشان منقول نشد انچه ازان قرون منقول شده است توزیع اوقات بر عبادات و احوالی که از تهذیب لطیفه عقل و قلب و نفس خیزد و این مقدمه کالبدیهی است نزدیک تتبع آثار سلف که بروایه صحیحه در کتب معتبره مروی شده است ظن اهل زمان آنست که من بین آن قرون از حضرت امیر المومنین علی کرم الله تعالی وجهه و حضرت حسنین خاصة امثال این امور منقول است و این ظن محل نظر است زیرا که کتب معتبره اهل سنت را متبع گردیم هیچ جا کلمه ازین باب دیده نشد و از حضرت حسنین و امام زین العابدین خود روایت بسیار کم آمده است و اگر کلمات زهدیه و وعظیه این بزرگواران شمریم آن از قبیل لطائف بارزه خواهد بود و سائر صحابه و تابعین نیز دران مشارک اند کما لایخفی و اگر ظهور کرامات و خرق عادات را امتیاز کنیم آن بنسبت دران طبقه قلیل الوقوع است و غیر مخصوص بحضرت امیر و فرزندان ایشان و اتصال حسن بصری بحضرت علی کرم الله وجهه نیز محل بحث است زیرا که بخاری و مسلم و ترمذی و ابو داؤد که محک علوم نقل اند اثبات نکرده اند بلکه جزم کرده اند بعدم آن پس انتساب صوفیه بطبقه تابعین و اصحاب در تهذیب لطائف بارزه و احوالی که ازان خیزد و اسیایی که بان کسب کرده شود خواهد بود نه باعتبار رسوم تصوف و نه باعتبار علوم اشارات و در اتصال بر محض معاصرت اکتفا کردن امری است

Marfat.com

که سلامت ذہن ازان ابا میکند بلکه لابد است از طول صحبت وکثرة ملازمت وحمل علوم خصوصاً علم تہذیب نفس چون انمقدمات واضح شد مذلازم آمد که رفع سلاسل صوفیه ازجهات متعدده تقریر کنم مثلاً گویم که ابراہیم بن ادہم وفضیل عیاض باسفیان ثوری صحبت داشته اند وتہذیب نفس حاصل کرده وسفیان ثوری از اعمش واعمش از یاران عبدالله بن مسعود بواسطه وبیواسطه واین مقاله اصدق واحق باشد از قول ایشان که فضیل اخذ کرده است این فن را از عبدالواحد بن زید ووی از حسن ووی از حضرت امیرالمومنین علی رضی الله عنه زیرا که در کتب حدیث وطبقات صوفیه انتساب فضیل بسفیان اظهر است از انتساب وی بعبدالواحد واتصال حسن بصری بحضرت امیر مدخول است وثقات متبع تابعین که در مدینه منوره بودند درین مرتبه البته داخل اند پس بشمردن سلاسل ایشان واکتفا کردن بر سلاسل جمعی از اہل عراق وخراسان نوعی از جور باشد واصل این غلط چنان متبادر میشود که بعض تصریحات ابوطالب مکی بوده است وچون کتاب ابوطالب اصل تصوف است این مسئله از مشهورات ذریعه ایشان شد وشیخ ابوطالب اگرچه درین طریق مروی عنه است در علم حدیث تساہلات بسیار دارد ودر روایت اتساع وتجر ازوی ظاہر میشود تا برحال جمیع سلاسل سخن گوید درین باب آنچه نزدیک این فقیر مقرر است می نویسد هر چند بر بعض اہل عصر که به مشهورات قوم الفت دارند گران باشد فان الحق احق ان یتبع سلسله تہذیب نفس در اہل مدینه مرتقی است بائمه تبع تابعین واعظم ایشان امام مالک است ووی شیوخ بسیار دارد واکثر انتفاع از نافع است عن ابن عمر وابن عمر باوجود ادراک شرف صحبت وتربیت آنحضرت صلی الله علیه وسلم با والد بزرگوار خود نیز صحبت داشته وسلسله اہل مکه مرتقی باصحاب ابن عباس وسلسله اہل کوفه مانند داؤد طائی مرتقی است بائمه تبع تابعین واعظم ایشان سفیان ثوری عن الاعمش عن اصحاب عبدالله بن مسعود وسلسله اہل بصره مرتقی است بحسن بصری واین سیرین وسلسله اہل شام بابو درداء وسلسله اہل یمن بطاؤس یمنی عن ابن عباس والله اعلم وفی الاستیعاب ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال رضیت لامتی ما رضی لها ابن ام عبد وعلی قراءة سخطت لامتی ما سخط لها ابن

Marfat.com

عبد وقال من احب ان یقرأ القرآن غضا کما انزل فلیقرأه علی قراءة ابن ام عبد وقال حذیفة لقد علم
تازه که متغیر نشده باشد
المحققون من اصحاب رسول الله صلی الله علیه وسلم ان عبد الله کان اقربهم وسیلة واعلمهم بکتاب الله
وقال ما اعلم احدا اقرب سمتا ولا هدیا ودلا من رسول الله صلی الله علیه وسلم من ابن ام عبد وعبد الله
ابن مسعود با وجود ادراک صحبت شریف آنحضرت صلی الله علیه وسلم از حضرت فاروق اثر پذیر صحبت
شده وفی الاستیعاب قال عبد الله بن مسعود لمجلس کنت اجلسه من عمر اوثق فی نفسی من عمل سنة
وکلمات زهدیه که دلالت بر عوامل نفس ودنیا میکند از اصحاب عبد الله بن مسعود بسیار منقول است
واتصال بصحبت مستمره یکی را بادیگری ثابت بالقطع والکلام فی بیان هذا الطول واگر صاحب شبهه
عود کند وگوید که شیخ جلال الدین سیوطی ترجیح اثبات اتصال حسن از حیثیت خرقه وتلقین مینماید
ومیگوید که مثبت مقدم است بر نافی وحسن دو سال از خلافت حضرت فاروق مانده بود که متولد شد
ودر مدینه در خانه ام سلمه نشو ونما یافت وحضرت مرتضی در مدینه بود ولا اقل در مسجد در جمعه وجماعات
دیده است ودر خانه ام سلمه ملاقات میکرده است وخبری می آید قال الحسن کلمنی سمعتنی فیه قال رسول الله
صلی الله علیه وسلم فهو عن علی غیرانی فی زمان لا استطیع ان اذکر علیا وفی مسند ابی یعلی آمده است قال
الحسن سمعت علیا یقول قال رسول الله صلی الله علیه وسلم مثل امتی مثل المطر الحدیث **قوله**
شیخ جلال الدین سیوطی الخ کویم حافظ تران وکلان تران از سیوطی نفی آنکرده اند مثل سخاوی و
عسقلانی وابن صلاح **قوله** مثبت مقدم است بر نافی گویم آری مثبت مقدم است بر نافی لیکن
کسی که متمسک باستصحاب ظاهر حال باشد وحکم نافی است هر چند مثبت بود وهر که زیاده علم
اثبات کند مثبت است هر چند نافی بود هکذا ثبت فی علم الاصول پس کسیکه بمعاصرة اثبات اتصال
میکند در حکم نافی است وکسیکه با وجود معاصرت نفی اتصال مینماید یا وی زیاده علمی است ودر حکم
مثبت است **قوله** دو سال باقیمانده گوئیم مدار این مقال امکان تلقین والبس خرقه است عقلا
ودر مباحث منقول امکان مبحوث عنه نیست **قوله** فهو عن علی صادق است بانکه از علی
باشد لیکن بواسطه کما هو مذکور فی کثیر من احادیث مسند احمد تفصیل این اجمال آنکه حسن کثیر

Marfat.com

الارسال است عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم وعن اصحابہ وارد میشود در کتب حدیثیہ الحسن عن عمر الحسن
عن علی الحسن قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قسم اخیر را میگوید کہ پیش من از سند حضرت
مرتضی میباشد وآن را ارسال میکنم بجہۃ خوف حجاج قولہ قال الحسن سمعت علیا اگر صحیح باشد
باین قدر صحبت معتد بہا ثابت نمیشود وسخن ما در صحبت معتد بہاست بلکہ اگر بنظر انصاف تامل
کنیم اصل خرقہ وتلقین را طرق بسیار تقریر میتوانم کرد وخرقہ وتلقین بہیئۃ معتادہ بجہۃ دخول
در طریق تصوف ثابت نمیشود وچنانکہ سلسلہ بحقیقت رفع بان تا صحابہ بصفتی کہ تا مجتہدین
مرفوع میشود متصور نیست زیرا کہ بسیار چیزہا است کہ مجتہد بقیاس خود گفتہ است وبسیار خبرہا است
کہ قضا در احادیث مختلفہ واقوال متعارضہ بمقتضای رای خود کردہ است بلکہ مدار رفع اخذ مواد
فقہ است باستمداد در قوت استنباط وفہم قوانین آن ہمچنان رفع سلسلہ تصوف بآن صفت کہ
مریدان بشیوخ خود میکنند متصور نیست بلکہ مدار رفع اخذ اعمال واذکار است ومعرفت طریق تہذیب
نفس واجتناب از غوائل آن با قوۃ خلوص از اشباح عبادات بارواح آن ومداومت بر حفظ
کیفیت باطن ومانند آن بسبب صحبت مستمرہ کاملی وحسن تربیت او وانیمعنی را امارات ومظنات
است کہ بغالب ظن بر تحقیق آن دلالت میکند وچون تتبع آن امارات میکنم سلسلہائے بسیار ظاہر میشود
واین جنس کہ احسان وتنویر باطن است مخصوص نیست باہل عراق وخراسان بلکہ در ہر شہری
از شہرہای اسلام جماعہ بودند متمیز درین معانی واکثر ایشان مذکور اند در حلیۃ الصالحین ودر عوارف
شیخ الشیوخ اشارۃ باین نکتہ میفرماید باقی ماند آنکہ جمعی در عراق از اہل این معنی باسم صوفی
مسمی شدند ظاہر ایشان ترک اکساب وصوف پوشی وتعمق در عبادات بود واصل این چیزہا
در حروریہ موجود بود نہ در صحابہ وچون حضرت مرتضی حروریہ را برانداخت ومصداق حدیث
یا علی تقاتل علی تاویل القرآن کما قاتلت علی تنزیلہ بظہور رسید باین سبب احوال ظاہرہ
حروریہ متحول شد بظاہر صوفیہ واسم صوفی از قبیل تسمیہ بعلامت وزی ظاہر است پس در
ظواہر این سلسلہ کہ از عراق برآمد حضرت مرتضی را نسبتی واقع شد وایضا مرتضی خاتم الخلفاء و

Marfat.com

اکمل کسی بود کہ در عراق در آمد و اہل عراق از وی استفادہ نمودند و جمعی کہ عبد اللہ بن مسعود را در یافتہ بودند علم ظاہر و باطن خود را بر حضرت مرتضی درست کردند و جمعیکہ نہ دریافتند بالاے منت پذیر صحبت حضرت مرتضی شدند و بجہۃ اختیار قرب باسناد و علو آن ہمین اسناد را در معرض بیان آوردند باین دو وجہ متاخرین میل کردند بان سلسلہ و اگر با عتبار این دو وجہ اختیار این سلسلہ کردہ اند تقریب دلیل بانتاج نتیجہ راست نمی آید زیرا کہ موجب افضلیۃ نمیشود و مختار پیش بندہ ضعیف درین مسئلہ وجہی دیگر است و آن ان است کہ در علوم وجدانیہ ظاہر شدہ است کہ نسبت باطنیہ صوفیہ بہ نسبت باطنیہ حضرت مرتضی اشبہ است و ما شرح انیمعنی در محل مناسب اوخواہم کرد پس نفوس صوفیہ متنبہ شدند باین مناسبت و قلوب ایشان بآن مشرب شدند از ینجا انتساب صوفیہ بحضرت مرتضی واقع شد از راہ حسن بصری باشد یا کمیل یا دیگری چون انیمہ درست شد ادنی شاہدی کہ در اتصال حسن بحضرت مرتضی بایشان رسید در دل ایشان تاثیر عظیم نمود و سبب اتفاق متاخران گشت ہذا ما عندی واللہ اعلم بحقیقۃ الحال و ما ذکر خواہیم کرد کہ این فضل کلی نمی باشد زیرا کہ امری است کہ اہل وجدان بان متفرد اند اصطلاح جمہور اہل شرع را بآن فرود آوردن وجہی ندارد و لبعد اللتیا و اللتی اگر صاحب شبہ قول کثیری صوفیہ را در اثبات اتصال اتباع کردہ است می باید کہ قول ایشان را در تفضیل شیخین نیز اتباع کند زیرا کہ ایشان اعرف بودند باین اتصال و آنچہ این اتصال تقاضا می کند از تفضیل و غیر آن و اعظم این جماعہ شیخ ابو طالب مکی است خواجہ محمد پارسا قدس اللہ سرہ در رسالہ قدسیہ ذکر فرمود اہل تحقیق بر آنند کہ امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ بعد از حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وسلم از ان خلفای رسول علیہ السلام کہ بر امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ مقدم بودند ہم بہ نسبت باطن تربیت یافتہ اند و شیخ الطریقہ شیخ ابو طالب مکی قدس اللہ سرہ در کتاب قوت القلوب فرمودہ است کہ قطب الزمان در ہر عصری الی یوم القیمۃ در مرتبہ و مقام نائب مناب ابو بکر صدیق است رضی اللہ عنہ و آن سہ دیگر از او تاد کہ فرود تر از قطب اند در ہر زمانے نائب مناب آن سہ خلیفہ دیگر ند امیر المومنین عمر و عثمان و علی رضی اللہ عنہم اجمعین و بر مثل یقین بصفت و حالت

Marfat.com

ایشان اند و آن شش دیگر از صدیقان که صفت ایشان انیست که بهم یقوم الارض وبهم یدفع البلاء عن اهلها وبهم یرزقون وبهم یمطرون در هر زمانے نائب مناب این شش دیگر اند از عشرهٔ مبشرهٔ رضوان الله علیهم اجمعین انتهی وبعد از ابو طالب مکی شیخ عبد الله انصاری وامام ابو القاسم قشیری وامام غزالی وحضرت غوث محی الدین عبد القادر و شیخ الشیوخ سهروردی ومشائخ کردیه وخواجگان ماوراء النهر وخواجگان نسویه وخواجگان چشتیه ومشائخ شاذلیه ومشائخ مدینه اند وجمیع این کبار را تصریحات است محفوظ در کتب و ملفوظات ایشان که دلالت میکند بر تفضیل شیخین وازجهته شهرت آن تصریحات ما احتیاج سرد انها درین مقام نداریم وهمچنین تصریحات متقدمین صوفیه ومتاخرین ایشان قبل ازانکه رای قرامطه در ایشان داخل شود دالة بر تفضیل شیخین بسیار است وگویا نکته در آنجا آنست که ایشان دانستند که شریعت وطریقت اصل وظاهر وبین است ونسبت باطنی فرع اوست وخفی ومستور است فضل کلی را که اصطلاح صحابه وتابعین وجمهور مسلمین است بران معنی فرود آوردن وجهی ندارد وبالجمله کلام درین مسئله تبطویل انجامید وحاصل جواب آنست که در مسئله اتصال حسن بصری باحضرت مرتضی طرفه حیرتی واقع است زیرا که حسن بصری جامع است در چهار کمال ومقتدای عالم است درین چهار کمال وسلاسل او محفوظ است در امت مرحومه بسبب این چهار کمال یکی علم حدیث که اهل بصره واهل کوفه حدیث او بسیار نقل کرده اند مسندا ومرسلا مرفوعا وموقوفا علی الصحابة واتصال او بسبب این علم باعبد الله بن مغفل وجندب وانس متحقق است وهو اروی الناس عن عبد الله بن مغفل وپیش محدثین متحقق است که بیواسطه حدیث از حضرت مرتضی ندارد وبواسطه قیس بن عباد وماننداو بسیار دارد در اعتبار فن حدیث درین مقدمه بحث کردن بر قاعده نیست دیگر علم فقه اهل بصره واهل کوفه شئی کثیر از فتاوای او وشئی کثیر از قضایائے فاروق ومرتضی وغیر ایشان بواسطه او نقل کرده اند وبران اعتماد نموده وپیش ایشان نیز بسیاری تصریح واسطه نقل نموده وانچه عن الحسن عن علی مذکور شده محمول بر ارسال است سوم علم قرائة وپیش قرا انچه حسن بصری بغیر ذکر واسطه نقل کند از حضرت مرتضی

Marfat.com

محمول است بر ارسال کما جزم به شیخ القراء شمس الخراری فی کتبه چهارم تذکیر و تصوف و مذکرین شی کثیر از حسن نقل کرده اند و غالبا این فریق در ارسال و اتصال بحث ندارند و قدمائے صوفیه چندان تصریح ندارند به اتصال و جمعی عن الحسن عن کمیل عن علی ذکر مینمایند و متاخران در شجرات اتصال تقریر مینمایند و در انقطاع حسن شبهه قائم نمی شود اگر حسن ظن باین متاخران نمی بود و هیبت همین عزیزان است که در حیرت می اندازد **قوله** از حضرت مرتضی کلمات عجیبه الخ گوئیم این کلمات نصا دلالت میکنند بر مقاصد ایشان یا اعتبارا اگر نصا دلالت میکردند سه فرقه جمع کردند همت خود را بر روایت از حضرت مرتضی و همه این فرق تبصریح این مقاصد قائل نیستند مگر زهد و عبادت و مانند آن که همه مسلم میدارند و مثل آنها از سائر صحابه منقول است یکی اهل حدیث دیگر زیدیه سوم امامیه و اگر اعتبارا دلالت میکند آن خود دلالت معتبره نیست و ممکن است که مثل این اعتبار در کلام اکثر صحابه تقریر کرده شود و اکثر کلماتی که بر السنه این مردم شائع است مقلوب است و مجهول الاسانید **قوله** کرامات خارقه الخ گوئیم شیخ شهاب الدین سهروردی تصریح کرده است که در زمان صحابه کرامات کم ظاهر میشد و انچه از حضرت مرتضی صحیح شده مثل آن از شیخین نیز صحیح شده بل اکثر **قوله** حضرت مرتضی الزق بود گوئیم این مظنه اخذ فیض و تحقیق بکمال و تکمیل است و آن مسلم است نه مظنه افضلیت زیرا که اکثر صوفیه بهمین اسلوب گذشته اند که غیر اقارب خلیفه ایشان بوده اند **قوله** انا مدینة العلم و علی بابها گوئیم این حدیث از نظائر است خذوا ربع العلم عن هذه الحمیرا اقتدوا بالذین من بعدی ابی بکر و عمر رضیت لکم ما رضی ابن ام عبد و کمال مرتضی در علوم دینیه و تقدم او بر بسیاری از صحابه در انسابات اشهر است از انکه کسی انکار او بکند پس حمل او بر انیمعنی که صاحب شبهه قصد کرده است متعین نیست **قوله** اولاد حضرت مرتضی الخ گوئیم که اگر امام محمد باقر و امام جعفر صادق را اراده کرده است بغیر شبهه متصف بودند بصفات کمال از علم و ورع و عبادت و علماء صوفیه این معانی از ایشان روایة کرده اند و از دیگران نیز روایة کرده اند مثل آن یا اکثر ازان اما اتصال سلسله ایشان در تصوف امری است که هر سه فرقه از عاملین روایة اثبات آن نمی کنند صاحب کلینی عداوت امام جعفر صادق با فرقه متصوفه و مناظره و مشاحنه

Marfat.com

با یکدیگر نقل میکنند و زید به خود اعدای این فریق اند و اجماع سلف خود بر بطلان آن نقل میکنند و
اگر غیر ایشان اند قدیماً و حدیثاً ازین جماعه نقولی که بآن تمیز حاصل شود از غیر ایشان اصلا یافته نمیشود
و نه کسی مدعی آنست بلکه شیخ الاسلام عبد الله انصاری که اعرف ایشان است باحوال مشائخ میگوید
هزار و دو صد ولی میشناسم هیچ یک از ایشان علوی نیست الا دو کس سعدون و ابراهیم او کما قال
و این هر دو غیر مشهور اند و نه بایشان سلاسل صوفیه میرسد و اگر از متاخرین سخنی میگویند آنهم
از غیر اباء خود طریقه گرفته اند و اتصال این جماعه بحضرت مرتضی بغیر واسطه حسن و مانند آن ثابت
نیست و بعد هذا کله شبه نیست در آنکه ظاهر حضرت پیغامبر صلی الله علیه وسلم احکام شریعت بود
و طریقت خفی دستور و اعتناء کلی آنحضرت صلی الله علیه وسلم جهاد و تعلیماً و ترویجاً و ترغیباً و ترهیباً
احکام شریعت بود و اشارات ضمنی بجانب طریقت و اکثر آیات و احادیث بطریق تصریح و تفصیل
اثبات شریعت میکنند و بعضی بطریق ایما و اجمال اثبات طریقت مینمایند پس فضلی که متعلق باشد
باظهر و اصرح و بانچه اعتناء کلی بآن بود فضل کلی باشد و غیر آن هر چند انفس و اعلی و اغلی باشد
فضل جزئی است چنانکه در فن تدریس آنکه احفظ باشد امهات مسائل و فروع آن را و در قوة
استنباط و سرعة انتقال فی الجمله مناسبتی دارد افضل است از کسی که اقوی باشد در استنباط و اسرع باشد
در انتقال و در حفظ امهات مسائل و فروع آن فی الجمله شرکتی دارد با اصحاب فن و همچنین در فن جراحة
شخصی که سیوف و رماح بسیار میسازد و بلشکر مسلمین میرساند بهتر است از کسیکه کم میسازد اما بنحانکت
مرغوبه و تخاطیط مستحسنه را بکار میبرد همچنین در فن شاعران بسیار گو بهتر است از کسیکه ابهام و تجنیس
و دیگر صناعات بدیع خوب میداند اما بسیار کم میگوید سوال اگر گوئی که فضل کلی که بنیابت انبیا
علیهم السلام اتباع ایشان را حاصل میشود فنا و بقاست و معارف وحدة وجود و رویه اضمحلال
کثرة در وحدة و معرفت تنزلات و دوام شهود و تصفیه باطن که نتیج خوارق عادات بانواع بامیشود
و مانند آن است اما علم طهارة و صلوة و صوم و زکوة و حج پس رسوم ظاهر شریعت است که عوام را
بآن الزام میکنند تا مالا یدرک کله لا یترک کله بکار داشته باشند و علم نکاح و طلاق و عتاق و بیع و تجارة

Marfat.com

وماننداآن تدبیر منزل است که برای اصلاح منازل بآن امر کرده اند و زیاده از رسوم کدخدائی نیست وجهاد
وقضا وجراحات رسم سلطنت عادله است ونحو وعربیه زبان دانی است وتجوید تشبه است بعرب در تلفظ
پس اگر خط وارثان نبوة همین علوم باشد از علماء قشر ممتاز نشوند یکی گفته است علم رسمی سر بسر قیل است
وقال نه ازو کیفیتی حاصل نه حال طبع را افسردگی بخشد مدام مولوی باور ندارد این کلام دیگر گوید لا یجوز
ویجوز تا اجل است علم عشاق را نهایت نیست عشق را بوحنیفه درس نگفت شافعی را در و روایت نیست
مالک از سر عشق بیخبر است حنبلی را در روایت نیست دیگری گوید حلاج بر سر دار این نکته خوش سر آید
اگر شافعی مپرسید امثال این مسائل وبسا کلام صوفیه چه شعر وچه نثر که دلالت میکند بر نکوهیدن
این علوم وبیان شرف علم توحید وامام غزالی که سر آمد علماء اسلام است نیز این را بطریق اشارة
سر میدهد ومولانا روم نیز در اشعار خود بآن ایما مینماید وحینئذ بهترین صحابه حضرت مرتضی باشد
زیرا که سلاسل اولیاء الله همه بآن جناب راجع است وحاصل جمیع طرق همین معانی است پس معلوم
شد که این معانی از جناب حضرت مرتضی اخذ کرده وانجناب بوجه اتم متصف بآن معانی بود بخلاف
شیخین که هیچ طریقی بایشان نمیرسد وفتح بلدان ونشر قرآن واقامت عدل وماننداآن که از شیخین
مروی است همه صورت اسلام است صورت را با معنی چه مساوات وادوات را با مقصود چه مناسبت
جواب استفسار میکنم که غرض صاحب شبهه جلیست اگر غرض او آن است که اعمال جوارح مانند نماز
وروزه وجهاد وحج سبب قرب ورضا نزدیک خدا تعالی نمیباشد بلکه امر باین اشیاء محض برای اقامت
مصلحت عوام وتدبیر مدینه ومنزل است پس این عقیده زندقه صرف است وخروج است از ربقه
اسلام زیرا که انکار ضروریات دین میشود صاحب این عقیده نه تنها جنگ دارد با ملته اسلامیه بلکه
وی با جمیع ملل در جنگ است واعتماد ملته یهود بر اعمال جوارح وطلب وقرب ورضا باعمال اکثر است
از اعتماد ملت اسلامیه بران وحینئذ جواب قطع این زندیق ضربه سیف است واجب است بر ولی
امر که این شخص را گردن زند وزمین را از لوث وجود او پاک سازد واگر غرض او آنست که اینها همه
قربات اند که رضائی الهی وثواب اخروی وفضیلت وافضلیت بران دائر باشد وعقوبت اخرویه

مراد از لا یجوز یجوز مسائل فقهیه است ومراد از اجل مدت حیات است یعنی تکلیف مسائل فقهیه را انتها بر مدت این حیات است بعد موت مکلف نمی ماند پس علم این مسائل نیز منتهی میگردد ۱۲

وسخط الهی بر آضداد آن متفرع است لیکن اشیا را نام برده احق و اولی و اقرب است در معنی قربت پس لازم
است که از وی اولا تصور حقائق این اشیا را باز دلیل اصل ثبوت این اشیا را از جهت شرع باز دلیل
افضلیت او بر اعمال دیگر طلب کنیم فنا و بقا بمعنی تبدل اوصاف رذیله باوصاف حمیده داخل است
در شریعت و تحقق آن ها در شخصین بیان کردیم ولیکن بمعنی غلبه کون الحق علی کون الخلق باردیته
اضمحلال در کثرة و سقوط احکام کثیره در نظر عارف باز عود انها در نظر او در شریعت کجا اثبات کرده اند و
همچنین توحید بمعنی ترک عبادت غیر و استعانت بغیر از اصل شریعت است و توحید بمعنی تفرد خدا تعالی
بخلق خیر و شر از جواهر و اعراض و افعال عباد و غیر آن اصل مسئله کلامیه ست ولیکن توحید یکه در کتب
وحدة وجود ذکر کرده اند در شریعت کجا است و همچنین معرفت تنزلات از وحدة وجدانیه و اعیان ثابته
و مرتبه ارواح و مثال غیران در شریعت کجا ازان خبر داده اند و کجا بمعرفت آن امر فرموده و تصفیه
باطن بمعنی شغل باذکار و مراقبات امر حق است و وجود خوارق نیز واقع است و داخل در اصل شریعت
لیکن امور زائده برآن که در کتب این قوم مذکور است در شریعت کجا است و چون اصل حقائق
این اشیا در شریعت معلوم نباشد طلب انها و دوران افضلیت بعرف اهل شرع بران محال بود
و این که گفتیم که این امور در شریعت مذکور نیستند بدو وجه اول استقرا پس دلیل شرع یا کتاب
است یا سنت یا اثار صحابه و تابعین که اجماع و اختلاف علی قولین ازان دانسته شود یا قیاس و ما
منطوق جمیع کتاب الله را تتبع کردیم زیاده از پنج علم نیافتیم علم تذکیر بالاء الله و علم تذکیر بایام الله
و علم تذکیر بوقائع حشریه و علم احکام و علم مخاصمه با فرق ضاله که مشرکین و منافقین و یهود و نصاری
باشند و مفهومی که در لغت عرب بآن اعتداد توان نمود نیز تتبع کردیم جائے اشارة باینمعنی نیافتیم
و همچنین از سنت احادیث صحاح و حسان و ضعاف بضعفی که متحمل است و استدلال فی الجمله بآن
توان نمود و آن همه تقریبا زیاده هزار تن است بغیر تکرار و بغیر اعتبار تعدد بسبب تعدد رواة از صحابه و
تابعین و اگر با ملاحظه این تعدد بر شمریم زیاده از الوف الوف باشد تتبع کردیم منطوق آن محصور است
در پانزده فن فن اعتصام بکتاب و سنت و فن ایمان که عبارت از طهارة و نماز و روزه و زکوة و حج

Marfat.com

واذکار واحسان ومانند آنست وفن ابتغاء معیشة مانند احکام تجارت وزراعت وفن تدبیر منزل وفن
سیاسة مدینه وفن اداب معاش مانند احکام خوردن ونوشیدن وپوشیدن وسخن گفتن وفن اخلاق
وفن رقائق وفن فضائل اعمال ومناقب صحابه وفن قصص انبیا وغیر ایشان از گذشتگان وفن
فتن یعنی وقایعی که آنحضرت صلی الله علیه وسلم بآن خبر داده از زمان وفات خود تا وجود قیامت وفن
بیان کیفیت حشر وصفت جنت ودوزخ وفن سیرة آنحضرت صلی الله علیه وسلم وفن تفسیر وقران وفن
علم شتی از بدء عالم وصفت ملایک وشیاطین وطب ونسب وغیر آن ومفهوم معتد به نزدیک اهل شان
نیز تتبع کردیم ازین معنی خبرے نیافتم وهمچنین شی کثیر از اثار صحابه وتابعین منطوقا ومفهوما تتبع
کردیم چیزی ازینباب نیافتم ومحل قیاس احکام فرعیه است از وجوب وحرمت ومانند آن نه این معانی
پس به تتبع بلیغ دانستیم که این معانی در شریعت نیست ودلیلی بران از ادله شرع نتوان اقامت
کرد ودو باب ست که باین معانی مشتبه میشوند وبحقیقت ازان نیست یکی آنکه صوفیه بعلم اعتبارات
واشارات متکلم میشوند وآن فی الحقیقة متولد است از حال سالک واستماع این کلام از قبیل انتقالات
خطرات است وکشیدن بعضی بعض را بسبب علاقهای خفیه نه از قبیل دلالت لفظ این فن را از جمله
دلائل بر مسئله ذکر کردن بی انصافی محض است دیگر آنکه در شریعت ما احسان که عبارت از استفاده
اخلاق اربعه از مظنات مضروبه در شرع برای آنها است مثلا از نماز وذکر بحضور پی بردن واز زکوة
بسماحة نفس واز صوم بانوار کسر بهیمیه رسیدن ورقائق وزهد ویقین وخرق عواید همه از فروع این
فن است وجمیع علماء اهل سنت بآن قائل وبتفصیل تمام مذکور است آنرا بر توحید وجودی وتنزلات
وغیر آن فرود آوردن ویکی را بجای دیگری شمردن سخت بی مزه است وجه دوم آنست که در هر ملت
چیزی هست که فی الحقیقة ازان ملت است وچیزی هست که ثابت است در ملت وفی الحقیقة
ازان نیست مثلا گیاهی که در زراعت بروید وتا او را از زراعت دفع نکنند زراعت بکمال خود نرسد
وهر دو نوع را علامتی است که بآن شناخته میشود وعلامت انچه از ملت است در حقیقت آنست که
اوائل جمله علم که صحابه وتابعین باشند انرا اعتقادا وعملا اثبات کنند اگرچه آهسته آهسته کم شود وبآخر متلاشی

Marfat.com

گردد و علامت آن نوع دیگر آنست کہ اوائل حملۂ علم باصل آن اشتا نباشند و از ایشان منقول نباشد
بعد ازان شیئاً فشیئاً حادث شود اگرچہ رفتہ رفتہ استحکام پذیرد و اشارۃ بہمین معنی واقع است
در حدیث ما انا علیہ و اصحابی و اثر معاذ بن جبل و غیر آن و در مسائلی کہ صاحب شبہہ تقریر میکند
علامت ثابت موجود ہست زیرا کہ اوائل حملۂ دین با ینمعنی اشتا نبودند و از ہیچکس ازین جماعہ این
مسائل منقول نشد و دران معانی مناظرہ و مباحثہ در میان نیامد بعد ازان در اوائل صوفیہ مانند
سید الطائفہ و اقران او تصریحی بآن معانی کہ متحمل معنی دیگر نباشد در میان نیامد بعد ازان در محاورہا
و خلوتہا ایما لی ازان پیدا شد و رفتہ رفتہ بر سر مجالس و محافل مذکور گردند و در رسائل و کتب
تدوین نمودند و بہمین علامت بینہا شناختیم کہ معتزلہ و امامیہ و زیدیہ و اسماعیلیہ نوابت اند و از
اصل ملت نیستند بلکہ ما را میرسد کہ سخن فراختر گوئیم کہ این مسائل را فرق غیر ناجیہ مانند معتزلہ و غیر آن
نیز نمی شناسند پس اگر از حضرت مرتضیٰ و ذریۃ او این معانی منقول میبود لااقل امامیہ و زیدیہ می
شناختند و بآن قائل می بودند و لیس فلیس بلکہ ما را میرسد کہ ازین نیز فراختر گوئیم کہ این عقیدہ است
کہ یہود و نصاریٰ ہم بآن قائل نیستند و اگر صاحب شبہہ عود کند و گوید کہ این علم مکنون است کہ سینہ
بسینہ انتقال میکند اگر در شریعت دلیلی بران قائم نیست چہ زیان گوئیم قال اللہ تعالیٰ ولا تقف
ما لیس لک بہ علم ان السمع و البصر و الفواد کل اولئک کان عنہ مسئولا اگر در شریعت دلیلی بران قائم
است مسلم و اگر دلیلی بران قائم نیست حجۃ بدان متحقق نمیشود از کجا دانستہ شد کہ این علوم بعینہا از سینہ
فلان بسینہ فلان رسید اگر سبیل معرفت آن نقل است تصحیح نقل میباید کرد و اگر وجدان و کشف است
آن کشف و وجدان بر ما حجت نیست و بہ نسبۃ صاحب کشف نیز لازم نیست الا بشرط ملے کہ
تحقق آن نیز معلوم است و علی تقدیر التسلیم فرو آوردن آنرا کہ اصطلاح جمہور مسلمین از صحابہ و تابعین
است بر امرے کہ خود متفرد ہست بوجدان آن چہ قدر بی مزگیہا دارد و اگر مجرد تخمین میکند سفسطہ صرف
و باطل محض است یا انیست کہ میگویند کہ در ہیچ روایتی نیامدہ است و ہیچ شخصی نقل نکردہ است
و ہیچ قرینہ بآن دلالت ننمودہ معہذا ما میدانیم کہ این علوم در سلف بود پس در نیصورہ خرق

Marfat.com

منع شد و سفسطہ در نقول علمیہ لازم آمد در ہر مسئلہ میتوان مثل این تشویش داد پس کی بیاید و بگوید کہ
فلان ولی شما او را مرشد خلق کدا و کدامی دانید ساحر بود یا مشعبد یا کاہن یا علوم فلاسفہ در زیدہ بود
و طلسمات نیک میدانست و این کرامات و عوائد خرق ہمہ از ہمین باب بود و ندا گرچہ ناقلی این را نقل نکرد
ہمچنین دیگرے گوید کہ ابن ہبنقہ عاقل بود و صاحب ذہن ثاقب و عالم بود بعلوم دین رسیدہ بمرتبہ
اجتہاد و لیکن علوم خود را مستور میداشت او ہیچ قرینہ بر علم خود نصب کرد و مردمان از و غافل ماندند
و ہیچ خبر از و نقل نکردند ہمچنین ہر یکی احتمالات عقلیہ نقل کند و خواہد کہ کارخانہ نقل را خراب سازد البتہ
عقلاء آنرا نخواہند پسندید فہکذا الحال ہہنا و اگر صاحب شبہہ عود کند و گوید اولیاء و عارفان و مرشدان
کہ قرون متاخرہ از امت مرحومہ معتقد کمال ایشان اند و تو نیز معترفی بکمال ایشان و سلسلہ خود
بایشان میرسانی باین معانی تصریح کردہ اند پس این معانی متحقق است در ملت اصلی وارد و الا
ایشان کامل نباشند گوئیم در میان آنکہ از شریعت ثابت شود و آنکہ امر متحقق است فی نفسہ و اگر
تقریر کردہ شود آنرا کما ینبغی مخالف قواعد اسلامیہ نباشد فرق ظاہر است بسیار چیز ہا از شریعت ثابت
نیست و شریعت رد آن نمیکند مثلا شربت بنفشہ دافع حمی است فی نفس الامر بحکم تجربہ و بحکم دلائل
علم طب و دلیلی از شریعت بر آن قائم نیست اگرچہ شرع نقیض آن کہ شربت بنفشہ دافع حمی نیست
نیز بیان نکردہ پس غایت تحقیق ما آنست کہ این مسائل را بوجہی تقریر کنم کہ مخالف شریعت نباشد
رد او نکند نہ آنکہ اثبات آن از شریعت نمائم و ہمچنین سائر مطالب طبیہ و مطالب حسابیہ و تاریخ
عجم و علم رمل و علم دعوت بلکہ بسیارے از مطالب علوم عربیہ و کلامیہ و اصولیہ از ہمین قسم است پس
معتقد کمال ایشان بودن مستلزم آن است کہ این علوم را بعینہا اثبات کنیم بوجہی کہ مخالف شریعت
نباشد نہ آنکہ از شریعت بدانیم و فضیلتی کہ در شریعت ثابت است و صحابہ و تابعین بدان قائل
اند بران دایر گردانیم و تحقیق درین مسئلہ آنست کہ قدری کہ از حضرت پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم بصحابہ
رسید و از صحابہ تابعین و ہکذا و ہکذا تا آنکہ نوبت زمانہ ما رسید آن احسان است کہ ہر متاخر از متقدم
بآن مدمغین شد و اینچہ سینہ بسینہ منتقل میشود ہمان است و مقامات نیز از سیان ہمین کیفیات

Marfat.com

متشعب میشود وچنانکہ این معانی سینہ بسینہ متنقل میشود دلائل شرعیہ نیز بران ثابت است وانجناب
خداتعالی برہان بران قائم وفضیلت وافضلیت بران دایر اما این معانی سبیل معرفتہ آن کشف
ووجدان است وسلف نیز بوجدان آنرا اسناد کردہ اند نہ بدلائل شرعیہ واگر بناگاہ بعض صوفیہ
بعض آیات واحادیث را برین مطالب منطبق ساختہ باشند آن تطبیق بطریق اشارہ واعتبار
است نہ بطریق دلالت معتبرہ در شرع وعرف واین ہمہ از کوہ نفس ناطقہ سر بر می آرد نہ از کوہ صوفیہ
نوعیہ کہ شریعت مترجم آنست وباشد کہ شیخ ازین علوم خبر ندہد وتلمیذ ازان خبر دہد وباشد کہ چیزی
ازین معانی بر شیخ غالب نباشد وبر تلمیذ غالب باشد زیرا کہ خصوصیت نفس تلمیذ غیر خصوصیت
نفس شیخ است وہمچنان در ہر فن اختلاف حال تلمیذ وشیخ واقع است مثلا شافعی بسیار
دقیقہا دانست کہ مشائخ او نمی دانستند وابو الحسن اشعری در استدلال راہی سلوک نمود کہ مشائخ
اہل سنت سلوک نہ نمودہ بودند لیکن امام شافعی اصول علم اجتہاد کہ معرفت کتاب وسنت و
اقوال صحابہ وطریق استنباط وعلم عربیہ وبسیاری از فروع مفرعہ شہ فی کل باب باز مشائخ خود گرفت
واشعری اصول عقائد اہل سنت وطرق مباحثہ از مشائخ خود تحصیل نمود وہمچنین شدہ آمدہ است
کہ در ہر زمانے متاخرین دقیقہ می شناسند کہ از متقدمین آن را روایت نکردہ اند لیکن چون تفصیل
آن راہ پیشین است ومتفرع بران ہمہ بدعہ حسنہ می باشد فکیف انچہ خلاف اوائل باشد وہمچنین علم سلوک کہ از اکابر اہل طرق منقول است
تفصیل معنی اخلاص در عبادت وخشوع دران وبیان طرق موصلہ بآن تصور می باید کرد واز بدعات حسنہ می باید شمرد ولخبر
الدارمی عن ابن مسعود انہ قال اربع یعطاہن الرجل بعد موتہ الی ان قال وسنۃ حسنۃ یسنہا الرجل فیعمل بہا بعد موتہ الحدیث
بخلاف چیزے کہ مصادم قول اوائل شود کہ آن ضلالت نویت است وترجیح نتوان داد متاخرین
را بر متقدمین از جہت این دقائق وتفضیل نتوان قائل شد قرون متاخرہ را بر قرون مشہود لہا
بالخیر قولہ از علماء قشیر ممتاز نشوند گوئیم وجہ امتیاز اخلاص وصدق نیت است چنانکہ نماز بدون
اخلاص عبادت باریاست وصاحب خود را فضیلتی نمی دہد واگر باخلاص باشد سبب قرب
ورضا وموجب فضیلت باشد وہمچنین جمیع علومے کہ از شرع ماخوذ است اگر باخلاص ونیت

Marfat.com

اشتمال امر و اعلاء کلمة الله باشد موجب قرب و افضلیت است و اگر به سبب اغراض نفسانی و غلبه
اقران باشد موجب طرد و بعد قال رسول الله صلی الله علیه وسلم من طلب العلم لیجاری به العلماء
او یماری به السفهاء او یصرف به وجوه الناس الیه ادخله الله النار رواه الترمذی قوله علم رسمی
الخ ازین شعار همان استفسار میکنم که سابقا نوشتیم و علی الوجهین همان حکم میکنم که سابقا کردیم قوله
بسا کلام صوفیه الخ باید دانست که شک نیست دران که اعمال مقربه به نسبت این شخص واحد
متفاوت است پس بحسب خصوصیت نفس او گاهی این عمل انفع ست از عمل آخر پس صوفیه
نزدیک تربیت مریدان در احوال خاصه ایشان سخنها گفته اند و بعض اعمال را بر بعض ترجیح داده اند
و غرض ایشان اعتبار خصوصیت نفس است اگر تنبا گاه از صوفی مثل مقوله این کار یکاران است
سرزده باشد تاویل او همین است نه نکوهیدن اعمال مقربه فی انفسها حاشا هم من ذلک و نیز
اخلاص و صدق نیت در همه اعمال مطلوب پس تحقیق اخلاص که ظهور و شاهده میشود مرعی کنند
و اعمال دیگر را وزنی نه نهند و تاویل کلام ایشان آنست که این اعمال بدون اخلاص وزنی
ندارد قوله امام غزالی الخ باید دانست که امام غزالی کتب خود را برای علوم آخرت تصنیف کرده و
تفضیل و تنقیص او همه راجع است باخلاص و فقدان قوله فتح بلدان الخ باید دید که این شخص
با یاتی و احادیثی که در فضائل جهاد و تعلیم بطریق تواتر ثابت شده چه تاویل میکند اگر برای
محرو ترغیب و ترهیب بغیر اعتماد بر فضیلتی در واقع حمل میکند زندیق است و اگر اثبات فضیلتی میکند
دون فضیلت احوال قلبیه ماخوذ در فضیلت شیخین احوال قلبیه و اعمال جوارح همه بیان کردیم
سوال اگر کسی گوید که رئیس عارفان شیخ محی الدین عربی قدس سره تصریح کرده است بانکه حضرت
مرتضی رضی الله عنه از بقیه طینت آنحضرت صلی الله علیه وسلم مخلوق است و حدیث مواخاة
آنحضرت صلی الله علیه وسلم بر نیمعنی فرود آورده است پس فضل کلی مرتضی را باشد جواب گوئیم
مسئله تفضیل شیخین امری است ماخوذ از شرع و حاصل بحث آنست که از جهة شرع فضل کلی شیخین
را حاصل است پس درین مباحثه ادله شرع از کتاب و سنت و اجماع و قیاس ذکر می باید کرد

۴۱ ۱۲-۱۳ ست بجاری ... ماره ... ریا ... ست ... ن ... ن ... ن

نه مکاشفات صوفیه زیرا که از مکاشفات صوفیه هیچ حکمی شرعی ثابت نمیشود واگر مسامحه کنم و در تحقیق مکاشفه
شیخ اکبر خوض نمائیم و تتبع کلام کنیم از انجا ظاهر میشود که شیخ انواع قرب را بیان میکند یک نوع را بصدیق
خاص میگرداند و آن صدیقیه مع القربته است و یک نوع را بفاروق و آن محدثیته ست و یک نوع را
بمرتضی و آن اخوة است و یک نوع را بزبیر و آن حواریته است و یک نوع را بابو عبیده و آن امانت است
و علی هذا القیاس اینجا اصلا مبحث فضل کلی نیست و در مواضع بسیار از فتوحات تشبه بانبیا مرتبه
دیگر مقرر مینماید غیر ولایت اقراد و بتسامح آنرا نبوة من غیر تشریع میگوید و منقطع بعد آنحضرت صلی الله
علیه وسلم نمیگرداند و غرض ما درین کتاب تفضیل شیخین از همین جهت است و لهذا در هر جا ازین کتاب
فقط من حیث التشبه بالانبیاء من جهت النبوة ذکر کرده ایم و همان مرتبه است که علماء صحابه و تابعین
آنرا فضل کلی میگفتند و چون اینمعنی از فتوحات در مواضع بسیار ضمناً و تفصیلاً مذکور شده است نقل
آن همه عسری دارد دو سه مواضع ازان نبویسیم از انجمله در آخر باب شصت و نهم میگوید در حل اشکال
تشبیه آنحضرت صلی الله علیه وسلم بحضرت ابراهیم علیه السلام در صیغه ماثوره که اللهم صل علی محمد و آل
محمد کما صلیت علی ابراهیم و آل ابراهیم حال آنکه آنحضرت افضل انداز حضرت ابراهیم فصل فی
اختلاف الصلوة ـــــ علی النبی صلی الله علیه وسلم الصلوة یختلف حکمها باختلاف احوال المصلی
اذا کان المصلی مخلوقا و المصلی له و یختلف باختلاف المصلی علیه اذا کان المصلی هو الله سبحانه و تعالی فاما
الاول فمعلوم ان الانسان محل التغیر و اختلاف الاحوال علیه فیختلف صلوته لاختلاف احواله و قد
تقدم من اختلاف احوال المصلین ما قد ذکرناه فی هذا الباب مثل صلوة المریض و صلوة الخائف و اما
اختلافها باختلاف حال المصلی من اجله فمثل صلوة الکسوف و صلوة الاستسقاء و اما اختلافها باختلاف
المصلی علیه فمثل صلوة الحق علی عباده سبحانه تعالی قال الله سبحانه و تعالی ان الله و ملئکته یصلون علی
النبی یا ایها الذین امنوا صلوا علیه و سلموا تسلیما فسال المومنون رسول الله صلی الله علیه وسلم عن
کیفیته الصلوة التی امرهم ان یصلوها علیه فقال لهم رسول الله صلی الله علیه وسلم قولوا اللهم صل علی
محمد و علی آل محمد کما صلیت علی ابراهیم و علی آل ابراهیم ای مثل صلوتک علی ابراهیم و علی آل

Marfat.com

ابراہیم فہذا یدل علی اختلاف الصلوۃ الالہیۃ لاختلاف احوال المصلی علیہم مقابلتہم عند اللہ ویظہر من ہذا
الحدیث فضل ابراہیم علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذ طلب ان یصلی علیہ مثل الصلوۃ علی ابراہیم فاعلم
ان اللہ سبحانہ وتعالی امرنا بالصلوۃ علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ولم یامرنا بالصلوۃ علی آلہ فی الکتاب
وجاء الاعلام فی تعلیم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ایانا للصلوۃ علیہ فزیادۃ الصلوۃ علی الآل فما طلب رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم من اللہ علیہ مثل صلوتہ علی ابراہیم من حیث اعیانہا فان العنایۃ الالہیۃ برسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم اتم اذ قد خص بامور لم تخص بہا نبی قبلہ صلی اللہ علیہ وسلم لا ابراہیم ولا غیرہ وذلک من صلوۃ
سبحانہ وتعالی علیہ فکیف یطلب من اللہ سبحانہ وتعالی الصلوۃ علیہ مثل صلوتہ علی ابراہیم من حیث عینہ
وانما المراد من ذلک ما ابینہ لک انشاء اللہ تعالی وذلک ان الصلوۃ علی الشخص قد تصلی علیہ من حیث عینہ ومن
حیث ما یضاف الیہ غیرہ فکان الصلوۃ من حیث ما یضاف الیہ غیرہ ہی الصلوۃ من حیث المجموع اذ للمجموع
حکم لیس للواحد اذا انفرد فاعلم ان آل الرجل فی لغۃ العرب ہم خاصتہ الاقربون الیہ وخاصۃ الانبیاء علیہم
الصلوۃ والسلام آلہم ہم الصالحون العلماء باللہ المومنون وقد علمنا ان ابراہیم کان من آلہ انبیاء
رسل اللہ تعالی ومرتبۃ النبوۃ والرسالۃ قد ارتفعت فی الشاہد فی الدنیا فلا یکون بعد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
فی امتہ نبی یشرع اللہ لہ خلاف شرع محمد صلی اللہ علیہ وسلم ولا رسول ولا منع المرتبۃ ولا حجر ہا من حیث التشریع
ولا سیما وقد قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فیما خص بہ خاتم القرآن العظیم ان النبوۃ ادرجت بین جنبیہ
وقال فی المبشرات انہا جزء من اجزاء النبوۃ فوصف بعض امتہ بانہم قد حصل لہم المقام وان لم یکونوا
علی شرع یخالف شرعہ صلی اللہ علیہ وسلم وقد علمنا بما قال لنا صلی اللہ علیہ وسلم ان عیسی علیہ الصلوۃ
والسلام ینزل فینا حکما مقسطا عدلا فیکسر الصلیب ویقتل الخنزیر ولا شک قطعا انہ رسول اللہ
ونبیہ وہو منزل فلہ علیہ الصلوۃ والسلام مرتبۃ النبوۃ بلا شک عند اللہ سبحانہ وتعالی
ولہ مرتبۃ التشریع عند نزولہ فعلمنا بقولہ علیہ الصلوۃ والسلام لا نبی بعدی ولا رسول وان النبوۃ
قد انقطعت والرسالۃ انما یرید بہا التشریع فلما کانت النبوۃ اشرف مرتبۃ واکملہا ینتہی الیہا من
اصطفاہ اللہ سبحانہ وتعالی من عبادہ علمنا ان التشریع فی النبوۃ امر عارض یکون عیسی علیہ الصلوۃ

Marfat.com

والسلام ینزل فینا حکما من غیر تشریع وھو نبی بلا شک فخفیت مرتبۃ النبوۃ فی الحق بالحاق التشریع وھو علوم
ان آل ابراہیم علیہ الصلوۃ والسلام من النبیین والرسل الذین کانوا بعدہ مثل اسحق ویعقوب
ویوسف ومن تسل منھم من الانبیاء والرسل علیھم الصلوۃ والسلام بالتشریع الظاھرۃ الدالۃ علی
ان لھم مرتبۃ النبوۃ عند اللہ تعالی اراد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان یلحق امتہ وھم آلہ العلماء الصالحون
رضی اللہ تعالی عنھم منھم بمرتبۃ النبوۃ عند اللہ سبحانہ وتعالی وان لم یشرعوا ولکن البقی لھم من شرعہ ضربا
من التشریع فقال قولوا اللھم صلی علی محمد وعلی آل محمد ای صل علیہ من حیث مالہ آل کما صلیت علی
ابراہیم وعلی آل ابراہیم ای من حیث انک اعطیت ال ابراہیم النبوۃ تشریفا لابراہیم فظھرت نبوتھم
بالتشریع وقد قضیت ان لا شرع بعدی فصل علی وعلی آلی بان تجعل لھم مرتبۃ النبوۃ عندک
وان لم یشرعوا فکان من کمال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان الحق آلہ بالانبیاء فی المرتبۃ وزاد علی
ابراہیم ان شرعہ لا ینسخ وبعض شرع ابراہیم علیہ الصلوۃ والسلام ومن بعدہ نسخت الشرائع بعضھا
بعضا وما علمنا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الصلوۃ علیہ علی ھذہ الصورۃ الا بوحی من اللہ سبحانہ وتعالی
وبما اراہ اللہ تعالی وان الدعوۃ فی ذلک مجابۃ فقطعنا ان فی ھذہ الامۃ المرحومۃ من الحقت درجتہ
درجۃ الانبیاء فی النبوۃ عند اللہ سبحانہ وتعالی لا فی التشریع ولھذا بین رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وسلم واکدہ بقولہ فلا رسول بعدی ولا نبی فاکد بالرسالۃ من اجل التشریع فاکرم اللہ تعالی رسولہ صلی
اللہ علیہ وسلم بان جعل آلہ شھداء علی امم الانبیاء السالفۃ کما جعل الانبیاء علیھم الصلوۃ والسلام
شھداء علی امتھم ثم انہ خص ھذہ الامۃ المرحومۃ اعنی علماءھا رضی اللہ تعالی عنھم بان شرع لھم الاجتھاد
فی الاحکام وقرر حکم ما اداہ الیہ اجتھادھم وتعبدھم بہ وتعبد من قبل بھم بہ کما کان حکم التشریع للانبیاء
علیھم الصلوۃ والسلام ومقلدیھم ولم یکن مثل ھذہ الامۃ المرحومۃ نبی ما لم یکن نبی یوحی ینزل فجعل
وحی علماء ھذہ الامۃ المرحومۃ رضی اللہ تعالی عنھم فی اجتھادھم کما قال سبحانہ لنبیہ صلی اللہ علیہ وسلم
لتحکم بین الناس بما اراک اللہ فالمجتھد ما حکم الا بما اراہ اللہ سبحانہ وتعالی فی اجتھادہ فھذہ نفحات من
نفحات التشریع ما ھو عین التشریع فلآل محمد صلی اللہ علیہ وسلم وھم المومنون من امتہ العلماء

Marfat.com

رضی اللہ عنہم مرتبۃ النبوۃ عند اللہ سبحانہ وتعالیٰ تظہر فی الاخرۃ وما لہا حکم فی الدنیا الا ہذا القدر من الاجتہاد المشروع لہم فلم یجتہدوا فی الدین والاحکام الا بامر مشروع من عند اللہ فان اتفق ان یکون احد من اہل البیت بہذہ المثابۃ من العلم والاجتہاد ولہم ہذہ المرتبۃ کالحسن والحسین وجعفر وغیرہ من اہل البیت فقد جمعوا بین الاہل والآل فلا یتخیل ان آل محمد صلی اللہ علیہ وسلم ہم اہل بیتہ خاصۃ علیہم الصلوٰۃ والسلام لیس ہذا عند العرب وقد قال اللہ سبحانہ وتعالیٰ ادخلوا آل فرعون اشد العذاب یرید خاصتہ فان الآل لا یضاف بہذہ الصفۃ الا الی الکبیر القدر فی الدنیا فلہذا قیل لنا قولوا اللہم صل علی محمد و آل محمد کما صلیت علی ابراہیم ای من حیث ما ذکرناہ لا من حیث اعیانہما خاصۃ دون المجموع فہی صلوٰۃ من حیث المجموع وذکرناہ لانہ تقدم بالزمان علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قد ثبت انہ سید الناس یوم القیمۃ ومن کان بہذہ المثابۃ عند اللہ سبحانہ وتعالیٰ کیف تحمل الصلوٰۃ علیہ کالصلوٰۃ علی ابراہیم من حیث اعیانہما فلم یبق الا ما ذکرناہ وہذہ المسئلۃ ہے واقعۃ الہیئۃ من وقایعہا فللہ الحمد والمنۃ روی عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انہ قال علماء ہذہ الامۃ کانبیاء سائر الامم وفی روایۃ انبیاء بنی اسرائیل وان کان اسنادہ ہذا الحدیث لیس بالقائم ولکن اوردناہ تاسیسا للسامعین ان علماء ہذہ الامۃ المرحومۃ رضی اللہ تعالیٰ عنہم ورحمنا بہم قد الحقت بالانبیاء فی الرتبۃ واما قول النبی صلی اللہ علیہ وسلم فی قوم یوم القیمۃ ینصب لہم منابر فی الموقف لیسوا بانبیاء ولا شہداء یغبطہم الانبیاء والشہداء رضی اللہ تعالیٰ عنہم ویعنی بالشہداء ہنا الرسل فانہم شہداء علی امہم فلا یرید بہولاء الجماعۃ من ذکرناہم وغبطہم ایاہا فیما ہم فیہ من الراحۃ وعدم الحزن والخوف فی ذلک الموطن والانبیاء والرسل والعلماء من ہذہ الامۃ والصالحون الوارثون درجات الانبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام خائفون وجلون علی امہم اولئک لم یکن لہم امم ولا اتباع وہم آمنون علی انفسہم مثل الانبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام انفسہم امنون وامالہم امم ولا اتباع یخافون علیہم فارتفع الخوف عنہم فی ذلک الیوم فی حق نفوسہم وفی حق غیرہم کما قال اللہ سبحانہ تعالیٰ لا یحزنہم الفزع الاکبر یعنی علی نفوسہم وعلی غیرہم من الانبیاء والعلماء رضی اللہ تعالیٰ عنہم لکن الانبیاء والعلماء یخافون علی امہم واتباعہم ففی مثل ہذا یغبطہم فی ذلک الموقف فاذا ادخلوا الجنۃ واخذوا منازلہم تبینت المراتب

Marfat.com

وتعینت المنازل وظہر علیون لاولی الالباب فہذہ المسئلۃ العظیمۃ الخطب الجلیلۃ القدر لم نر احدا ممن تقدمنا
تعرض لہا ولا قال فیہا مثل ما وقع لنا فی ہذہ الواقعۃ الا ان کان ما وصل الینا فان للہ سبحانہ وتعالی
فی عبادہ اخفیاء لا یعرفہم سواہ واللہ یقول الحق وہو یہدی السبیل فقد تبین لک ان صلوۃ الحق علی
عبادہ باختلاف احوالہم فاللہ سبحانہ وتعالی یجعلنا من اجلہم عندہ قدرا ولا یحول بیننا وبین عبودیتنا وتلخیص
ما ذکرناہ ہو ان یقول المصلی اللہم صل علی محمد بان تجعل آلہ من امتہ صلی اللہ علیہ وسلم کما صلیت علی ابراہیم
بان جعلت آلہ انبیاء ورسلا فی المرتبۃ عندک وعلی آل محمد کما صلیت علی آل ابراہیم بما اعطیتہم من التشریع
والوحی فاعطاہم الحدیث فمنہم محدثون وشرع لہم الاجتہاد وقررہ حکما شرعیا فاشبہت الانبیاء فی ذلک
فحقق ما اومانا الیہ فی ہذہ المسئلۃ تری الحق حقا وصلی اللہ علی سیدنا محمد وعلی آلہ وصحبہ وسلم وقال فی
الباب الثالث والسبعین ومنہم من یکون ظاہر الحکم ویجوز الخلافۃ الظاہرۃ کما جاز الخلافۃ الباطنۃ من
جہتہ المقام کابی بکر وعمر وعثمان وعلی والحسن ومعاویۃ بن یزید وعمر بن عبد العزیز والمتوکل ومنہم من لہ
الخلافۃ الباطنۃ خاصۃ لا حکم لہ فی الظاہر کاحمد بن ہارون الرشید السیتی وکابی یزید البسطامی واکثر
الاقطاب لا حکم لہم فی الظاہر ومن الاولیاء الصدیقون تولاہم اللہ بالصدیقیۃ قال تعالی والذین
آمنوا باللہ ورسلہ اولئک ہم الصدیقون والصدیق من امن باللہ ورسولہ عن قول المخبر لا عن
دلیل سوی النور الایمانی الذی یجدہ فی قلبہ المانع لہ من تردد او شک یدخلہ فی قول الرسول المخبر
ومتعلقہ علی الحقیقۃ الایمان بالرسول ویکون الایمان باللہ علی جہۃ القربۃ لا علی اثباتہ اذا کان
بعض الصدیقین قد ثبت عندہم وجود الحق ولکن ما ثبت کونہ قربۃ فی ہذہ الامۃ علی شرف اثبات
الوجود ثم ان الرسول اذا آمن بہ الصدیق آمن بما جاء بہ ومما جاء بہ توحید الآلہ وہو قولہ قولوا لا الہ الا اللہ
فعلم انہ لا الہ الا اللہ فعلم انہ واحد فی الوہیتہ من حیث قولہ فاعلم انہ لا الہ الا اللہ فذلک یسمی ایمانا ویسمی
المومن بہ علی ہذا الحد صدیقا فان نظر فی دلیل یدل علی صدق قولہ فاعلم انہ لا الہ الا اللہ واعترف
علی توحیدہ بعد نظرہ فصدق الرسول وصدق اللہ فی قولہ انہ لا الہ الا اللہ فلیس بصدیق وہو مومن
عن دلیل فہو عالم فقد بان لک مرتبۃ الصدیقیۃ وان الصدیق ہو صاحب النور الایمانی الذی

Marfat.com

یجدہ ضرورۃ فی عین قلبہ کنور البصر الذی جعلہ اللہ فی البصر فلم یکن للعبد فیہ کسب کذلک نور الصدیق فی بصیرتہ ولہذا قال اولئک ہم الصدیقون والشہداء عند ربہم لہم اجرہم من حیث الشہادۃ ونورہم من حیث الصدیقۃ فجعل النور للصدیقۃ والاجر للشہادۃ وہی بنیۃ مبالغۃ فی التصدیق کشریب وخمیر وسکیر فلیس بین النبوۃ اتیت ہے نبوۃ التشریع وبین الصدیقیۃ مقام ولا منزلۃ فمن تخطی رقاب الصدیقین وقع فی النبوۃ ومن ادعی نبوۃ التشریع بعد محمد صلی اللہ علیہ وسلم فقد کذب وکفر بما جاء بہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم غیر ان ثم مقام القربۃ وہی النبوۃ العامۃ لا نبوۃ التشریع قینا ہی تشریع فیثبتہا الصدیق لاثبات نبی الشرع ایاہا لا من حیث نفسہ وحینئذ یکون صدیقا کمسئلۃ موسی والخضر وفتی موسی الذی ہو صدیقہ وکل رسول صدیقون اما من عالم الانس او من عالم الجن فکل من امن عن نور الہی فی قلبہ لیس لہ دلیل من خارج سوی قول الرسول بل ولا یجد توقفا وبادر فذلک الصدیق فان اعرض عن نظر ودلیل من خارج او توقف عند القول حتی اوجد اللہ ذلک النور فی قلبہ فامن فہو مومن لا صدیق فنور الصدیق معد قبل وجود المصدق بہ ونور المومن غیر الصدیق یوجد بعد قول الرسول قل لا الہ الا اللہ ونور المومن یکون قربتہ بعد النظر فی الدلیل الذی اعطاہ العلم بالتوحید فہو فی علمہ بالتوحید صاحب نور علم لا نور ایمان وہو فی کون ذلک العلم والنظر قربتہ الی اللہ صاحب نور ایمان وان نور العلم بتوحید اللہ لا یتوقف علی مجیء الرسول ولا علی قولہ فان العلماء بتوحید اللہ قد شہدوا اللہ بتوحیدہ قبل ذلک والرسل منہم قد وجدوہ قبل ان یکونوا انبیاء ورسلا فان الرسول ما اشرک قط قال تعالی شہد اللہ انہ لا الہ الا ہو والملائکۃ واولوا العلم ولم یقل واولوا الایمان فمرتبۃ العلم فوق مرتبۃ الایمان بلا شک وہی صفۃ الملائکۃ والرسل وقد یکون حصول ذلک العلم عن نظر بین اوضرورۃ کیف ما کان فیسمی علما اذ لا قائل ولا مخبر یلزم التصدیق بقولہ وہذا المقام الذی اثبتنا الصدیقیۃ ونبوۃ التشریع ہو الذی ہو مقام القربۃ وہو للافراد ہو دون نبوۃ التشریع فی منزلۃ عند اللہ وفوق الصدیقیۃ فی المنزلۃ عند اللہ وہو مشار الیہ بالسر الذی وقر فی صدر ابی بکر

لکن وثبت "

Marfat.com

فضل به الصدیقین اذ حصل له فی قلبه ما لیس من شرط الصدیقیة ولا من لوازمها فلیس بین ابی بکر و رسول الله صلی الله علیه وسلم رجل لانه صاحبه وصدیقه وصاحب سره فهو من کونه صاحب سر بین الصدیقیة و نبوة التشریع ویشارک فیه فلا یفضل علیه من یشارکه فیه بل هو مساو له فافهم ذلک وقال فی باب الثالث والثلثین ومن اقطاب هذا المقام عمر بن الخطاب واحمد بن حنبل رضی الله تعالی عنهما ولهذا قال صلی الله علیه وسلم فی عمر بن الخطاب یذکر ما اعطاه الله من القوة یا عمر ما لقیک الشیطان فی فج قط الا سلک فجا غیر فجک فدل علی عصمته بشهادة المعصوم له وقد علمنا ان الشیطان ما یسلک قط بنا الا علی الباطل وهو غیر فج عمر بن الخطاب فما کان عمر یسلک لا فی فج الحق بالنص فکان ممن لا یاخذه فی الله لومة لائم فی جمیع مسالکه وللحق صولة ولما کان الحق صعب المرام قویا حمله علی النفوس لا یحمله ولا یقبله بل یمجه ویرده لهذا قال النبی صلی الله علیه وسلم ما ترک الحق لعمر من صدیق وصدق صلی الله علیه وسلم یعنی فی الظاهر والباطن اما فی الظاهر فلعدم الانصاف وحب الریاسة وخروج الانسان عن عبودیته واشتغاله بما لا یعنیه وعدم تفرغه لما دعی الیه من شغله بنفسه وعیبه من عیوب الناس واما فی الباطن فما ترکه الحق لعمر فی قلبه من صدیق فما کان له تعلق الا بالله انتهی

اما شرح بقیه قصه طمینت آنست که خدائیتعالی فیض خاص چون بمحل خاص فرود آورد در قضیه حکمت لا بد است از انکه هیأت عنصریه و هیأت فلکیه تقاضای تخصیص آن فیض بان محل بکند تا مقتضای حکمت باطل نشود پس وقتی که خدائتعالی فیض نبوت بر آنحضرت صلی الله علیه وسلم نازل ساخت دانسته شد که بدن مبارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم مستعد آنفیض خاص بوده از جهته عنصر و از جهته اوضاع فلکیه که در وقت تولد آنحضرت صلی الله علیه وسلم بوده است پس اگر این استعداد عنصری در شخصی یافته شود لا محاله شرکتی با آنحضرت صلی الله علیه وسلم در بعض فیوض باطنیه از جهت همان شرکت حاصل شود و همچنین اگر استعداد فلکی در بعض یافته شود لا محاله شرکتی در بعض فیوض ظاهره از جهته همان شرکت حاصل شود و همچنین اگر استعداد فلکی چنانکه در کتب تاریخ یافته میشود که زایچه طالع سلطان محمود غزنوی با زایچه طالع آنحضرت صلی الله علیه وسلم مشابهت تمام داشت از

Marfat.com

جهته مواضع کواکب سیاره ومناظرات آنها وقران علویین ومسعود به شمس ومریخ ومانند آن پس فتوح ومجاهدات عظیم از سلطان محمود بظهور رسید علی هذا القیاس بطریق وجدان دانسته شد که استعداد عنصری حضرت مرتضی شبیه بود با ستعداد عنصری آنحضرت صلی الله علیه وسلم وازین جهت نوعی از قرب بحضرت مرتضی حاصل شده وآن معنی بدون قرابة قریبه حاصل نمیشود لیکن آن فضیلت جزئیه است که تعلق بمقامات ولایت دارد نه از باب تشبیه بانبیاء من حیث النبوة وشیخ در بعضے مواضع حضرت مرتضی را مرتبه دیگر خاص میکند واگر تحقیق آن مکاشفه میخواهی بدانکه حقیقت محمدیه نزدیک شیخ نه عین آنحضرت است صلی الله علیه وسلم بلکه صورة وحدة اولی که در مرتبه وجود خارجی ظاهر شده وآنرا ازان جهته حقیقته محمدیه گفته است که عموم هدایت آنحضرت صلی الله علیه وسلم نبوعی مناسبت دارد بعموم آن حقیقت والا حقیقة هر پیغامبرے وهر صاحب ارشادے عکس وتمثال آن حقیقت است واین انعکاس وتمثال همان است سبب هدایت واهتداء وهر که هدایت بطریق نیابة انبیا کرده است ظل ثانی شده پس هر حقیقت که بطریق بعث از حقیقة الوهیه مصدر هدایت شده است حقیقة محمدیه است وهر حقیقه که بطریق ظلیت ثانویه مصدر هدایت شده است حقیقة مرتضویه است ووجه این تسمیه آنست که شیخ چون در حقیقت آنحضرت صلی الله علیه وسلم از راه حقیقت حضرت مرتضی تحدق نظر فرمود این نظر نفوذ نمود از نیجا وبمنتهاے خود رسید چنانکه نظر بر کره بلور که مرکز آن فص احمر باشد نفوذ میکند وباحمر میرسد ازان نیز نگیها است که عارفان پیران خود را بصفات هدایة مطلقه وصف کرده اند عارف روم قدس سره گفته است شمس در خارج اگرچه هست فرد ۔ میتوان هم مثل او تصویر کرد شمس جان کو خارج آمد از اثیر ۔ نبودش در ذهن ودر خارج نظیر شمس تبریزی که نور مطلق است آفتاب است وزانوار حق است پس مثل این چیزها دلالت ندارند بر سلب این فضیلت از غیر آن چنانکه کلام عارف روم دلالت نمیکند بر آنکه از شمس تبریزی کسی فاضلتر نبود سوال اگر گوئی که بعض صوفیه واقعات عظیمه دال بر افضلیت مرتضی دیده اند ودر حدیث آمده است رویا المومن جزء من ستة واربعین جزء من اجزاء النبوة پس افضلیت مرتضی را باشد وتفصیل این واقعات بسیار ست وچون مقصود ما ایما است

Marfat.com

بطریق حل این اشکال نه سر آن قصص بخدا فیرها بتفصیل نقل آن واقعات نمی پردازیم جواب گوئیم
اجماع اہل شرع است برانکه ہیچ حکم از احکام شریعت بواقعات و منامات اتیان ثابت نمیشود و علی التنزل
در باب افضلیة بواقعات وقتی استیناس حاصل کرده شود که کشف نمایند حال دو شخص را باعتبار اکثر وجوه
معتبره در باب تشبیه بانبیاء که فضل کلی ہمان است اما چون کشف کنند حال یک شخص را فحسب ہر چند علو
مقام او فہمانند در مبحث افضلیت آنرا نتوان گفت و اگر خواہی که بعض انچه از احوال شیخین و مرتضی
برین بنده ضعیف منکشف شده است بدانی ساعتی گوش نبه و دل را حاضر کن از انجمله معرفتی است
که فہم آن موقوف بر مقدمه ایست دقیقه بدانکه ربوبیت رب العالمین نسبة نوع انسان منشعب
شده است بدو شعبه یکی تکوین نوع انسان دیگر تشریع برای انسان و این ربوبیت را نیکتر واضح
کنیم چون نواة را در زمین بنشانیم و آن نواة از اجزاء مائیه و ارضیه و ہوائیه انچه مناسب اوست بخود
جذب کند و آن اجزاء را بکسوت ماده مناسبه بشجر مکتسی گرداند لامحاله تصرف فرماید دران ماده بحکم
نوع خود درجة بعد درجة نخست سبزه برویاند و برگی چند بروی کار آرد بعد ازان آن سبزه را قوت دہد
و تنه درخت سازد و اغصان و اوراق ظاہر کند بعد ازان ازہار و ثمار پدید آورد کما قال تبارک و تعالی
کزرع اخرج شطاه فآزره فاستغلظ فاستوی علی سوقه پس عقل خود را گرد آر و از تربیتہای صورة
نوعیه و احکام آن انچه در نواة مندمج بود ہمه را دفعة بعد دفعة در این شجره تماشا کن آن شجره بمنزله
مرآت ست آن احکام اجمالیه مندمجه را و آن صورة نوعیه بمنزله رائی که صورة او در مراة مشہود گردد
پس بدانکه این کمیته اوراق و ازہار و ثمار و اشکال آنہا و الوان و تخاطیط و طعوم آنہا و خواصی که
در فن طب ازان بحث کنند از حر و برد و مانند آن و خواصی که بخار ازان بحث میکند از سہولة نحت
تراشیدن
و مانند آن الی غیر ذلک من الخواص الکثیرة من ابواب شتی بالجمله ہر چه بآن متمیز باشد این نوع شجره
از نوع دیگر ہمه احکام صورة نوعیه اوست که در نواة کامن و مندمج بود و درین ماده واضح و مشہود
گشت ؎ کز تامل قفص بیضهٔ طاؤس شود + در شبستان عدم نیز چراغانے ہست + و مانند
نواة و شجره منی و خون حیض که در رحم انثی از بہائم مجتمع شده صورة جنین میگیرد قیاس کن و دائره

Marfat.com

احکام نوع را انجا کشادہ تر بین و حرکات نفس را کہ ساعت بساعت از قوۃ بفعل می آید از قبیل قوای ادراکیہ و قوای عملیہ ہمہ بآن ملحق ساز دانسان تیر مانند آنست و زیادہ بران از جہت ارتفاقات خاصہ بنوع او دوار مجازاۃ نفسانیہ و سعادت و شقاوۃ نوعیہ و ماند آن پس انہما احکام نوع است کہ در افراد مشہود گشتہ چون فہم تو تا اینجا رسید نظر بالاتر کن بشناس کہ نوع قالبی است و خصوصیتی است برائے تاثیر موجد حقیقی نہ موثر بذات خود ؎ کار زلف تست مشک افشانی اما عاشقان مصلحت را تہمے برآہوئے چین بستہ اند ؛ پس چنانکہ مصور حاذق سنگ پارہ یا چوبی میگیرد و صورتی در نہایت بہجۃ و رونق و تناسب اعضا بر وے کار می آرد و فی الحقیقت حسن انصورت صنمی و نمونہ ایست مرصورۃ متمثلہ در ذہن مصور قبل از تصویر نے بلکہ مر استعداد کلی جملے کہ در قوۃ عملیہ نفس او ثابت است لہذا حکم میکنم برین مصور بحذق تام ہمچنان در واجب جل مجدہ ہمہ این احکام نوع مستتر بود در علم او تعالی بلکہ بحسب اقتضاے ذات او این قدر فرق است کہ این احکام در واجب بصفۃ قہر و تاثیر کامن بودند و در مخلوق برنگ انقہار و تاثر ظاہر شدند چون این دقیقہ را نیز بشناختی نظر را کشادہ ترکن و بدانکہ در واجب جل مجدہ نوع و احکام تفصیلا او ہمہ منطوی و مندمج بود تبر تبی کہ ظاہر شد بصفۃ اقتضا اولا و در علم او تعالی کہ معبر بلوح محفوظ و امام مبین است ہمہ ممثل گشت در ضمن علم خود ش بذات خود ثانیا و بصفۃ اقتضای خود ثانیا و در اذہان ملاء اعلی کہ حامل عرش تکوین اند بصفت انطباع و تخیل ثالثا بعد ازان چون اسباب علویہ و سفلیہ بآن منجر شدند کہ آن قدر بقضا برسد و از قوۃ بفعل اید انسان مقدر انسان خارجی گشت و جمیع احکام او نمایان شد و بالفعل تربیت رب العالمین بنسبتہ نوع انسان و احکام خاصہ او در کار آمد درین مرتبہ ربوبیت بدو شعبہ منشعب گشت ربوبیتہ بحسب احکامی کہ اعصار و ادوار را دران تغیری و تحویلی نیست از احوال و افعال و اخلاق مثل نطق و ضحک و جراۃ و جبن و کیاستہ و ارتفاقات ضروریہ او و اصول برّ و اثم کہ در رنگ الہامات طبیعیہ نحل و عصفور را الہام کردہ میشود و ربوبیت بحسب احکامی کہ بحسب تغیر اعصار و ادوار متغیر و متحول میگردد و غرض انسان احکام متغیرہ تشبہ بوست بصورۃ نوعیہ انسان مقرون بحکم این ادوار و اعصار و تلبیس اصول برّ و اثم

Marfat.com

بلباس اشباح مناسبه آن و تفصیل این نکته آنست چنانکه اشجار را بحسب صورة نوعیه احکامی است که
بآن احکام اعتدال نوعی حاصل میشود همچنان آن اشجار را در شتا وصیف احکامی هست مختلفه که صورت
نوعیه او را مقرون باحکام فصل و وقت حاصل میشود و بالجمله در قرانات کلیه از احوال و اوضاع متغیره بتغیر
ادوار انچه موجب تشبه تجلی اعظم میشود و انچه موجب هیئتی که ضد تشبه است در غایت همه مکتوب میگردد چنانکه
در احادیث بسیار بآن اشاره رفته است و حکم صورة نوعیه بآن اوضاع یار میشود و شریعتی ازان منشعب
میگردد و این ابتدا عالم تکلیف است و از راه عروق ما سار یقا این تکلیف منجر میگردد بملا اعلی و انجا
اشباح بر واثم و صورة شریعتی خاصه بآن عصر احداث میفرماید و در میان جوی که در میان احجار بهته
ملا اعلی و تجلی اعظم واقع است صور شرایع ممثل میگردد و رضا بان صورت و سخط بضد آن تعلق میگیرد و
بعد ازان همین ربوبیت تشریعیه تقاضا مینماید که شخصی را که جامع باشد در میان چند خصلة کاملة جارحه
خود سازد و در عالم بشر بنمونه خود گرداند یکی ازان خصال تشبه مجبر بهت اوست تجلی اعظم دوم تشبه
قوت خیالیه اوست بملا اعلی و این خصلت مفضی به تلقی علوم از ملا اعلی میگردد سوم تشبه قوة
عملیه اوست بملا اعلی و این خصلت مفضی بعصمت و طهارة او میگردد از آثام و تلبس او بانواع برد
بقای صورة اعتدالیه صفت عدالت چهارم انسان مدنی بودن نفس او یعنی نفس ناطقه او خاصیتی دارد
که ظل او در عالم خارج می افتد و افراد انسان آن ظل تربیتی و انتظامی خاص میگیرند پنجم تائید ملا اعلی
در همت و قصد او تا هر چه اندیشد ملا اعلی بواسطه مناسبت همان اندیشد و این خصلت سبب ظهور
خرق عوائد میگردد ششم اعتدال قوای ثلث او یعنی قوة شهویه او با وجود سبوغ و وفور مغلوب و مقهور
نفس سبعیه او باشد و نفس سبعیه او با وجود کمال شدت و غلیان مقهور و مغلوب قوة عقلیه او باشد
و قوة عقلیه او با وجود صلابت و رزانت مغلوب ملا اعلی باشد هفتم نجابت مسعود او در نصرت
او بر اعدا و الهام محبت او در قلوب احبا و بقای ملت و دولت او تا زمان دراز چون این هفت
خصلت در شخصی بکمال متحقق شود ربوبیه شریعت او را جارحه خود میگرداند و نمونه خود در عالم بشر
میسازد و کلمه خود در زبان او می نهد و او را مخبر ازین موطن میگرداند و بعز عزیز و ذل ذلیل کار خود سرانجام

Marfat.com

می نماید واین نفس شریفہ قدسیہ در عالم بشر چند کار میکند یکی آنکہ مفصل گرداند علوم اجمالیہ حکمیہ ارتفاقات
واصول بروائم کہ بحسب الہام افراد انسان اجمالا قبول نمودہ بودند لیکن شرح آن نمیتوانستند بارسوم
باطلہ برخلاف علوم اجمالیہ منعقد شدہ بود کما قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کل مولود یولد علے
الفطرۃ ثم ابواہ یہودانہ او ینصرانہ او یمجسانہ پس پیغامبر کبت آن رسوم باطلہ فرماید دوم آنکہ علوم
تکالیف متغیرہ بتغیر ادوار واعصار کہ نصیب این عصر شدہ ہست اخبار فرماید سوم آنکہ سبب تفصیل (خوار گردانیدن و برروا افگندن)
بعض مجملات می شود چنانکہ تا بادبان نباشد قوۃ ریح سفینہ را مصادمت نمی کند ہمچنان تا رزانت
این نفس نباشد تائید روح القدس و رضا و سخط ملا را علی گرہ نمیخورد با جملہ چون ازین نفس
شریفہ قدسیہ کہ کامل بالفعل ہست نوبت بگذرد تفتیش نفوس متشبہ بان بکار بریم متشبہین
بانبیاء را انواع بسیار پیدا میشود بعض متشبہ بحسب بعض خصال جزئیہ و بعض متشبہ بحسب اکثر
خصال کلیہ اصل تشبہ ہر ولی و عالمی و صالحی و بادشاہی عادلی را واقع ہست لیکن بحث ما در تشبہ
بحسب کلیات میرود با جملہ ممکن ست کہ شخصے درین خصال ہمہ شبیہ باشد بہ پیغامبر لیکن این
قدر فرق درمیان بود کہ نفس پیغامبر بدون ریاضت بدنیہ و نفسانیہ و بدون توسط بشری
باین دولت فایز گردد و نفس این شخص بتوسط ریاضات و اخذ فیض از نفس پیغامبر باین دولت
میرسد چنانکہ عالمی متبحر تربیت کند ذکی را و نفس این ذکی بسبب تربیت این عالم تیقظ گردد و
عالم متبحر شود و باصول علم و فروع او از جہۃ بصیرۃ دون التقلید احاطہ نماید و چنانکہ صوفی مرشدے
بعض تلامذہ مستعدین خود را تربیت کند و بعد از انکہ مرد عالمی بود بفنا و بقا مشرف گردد و چنانکہ
درخانہ کوہ بجانب شمس بگشائم و مقابلہ ذات او آئینہ وضع کنیم و نور آئینہ بر ارض افتد و نور شمس بواسطہ
آئینہ در خانہ حلول فرماید اگرچہ این شخص را بکارے مامور نکنند و چیزے از تربیت امت ازو
ظاہر نشود و نیز ممکن است کہ شخصے قریب الحال باشد درین خصال با نبیا بحسب اصل فطرۃ و آن
امور کہ در اصل بعثت پیغامبر مقصود الٰہی بود پیغامبر تا صیل و تاسیس آن امور فرماید و ہنوز
اتمام آن واقع نشدہ باشد کہ عمر پیغامبر منتہی شود و بملا اعلے انتقال فرماید این شخص را متمم کار

Marfat.com

او سازند و باد عنایت الٰہی در بادبان نفس او پیچد و آن کار ہا را بدست او اتمام نمایند علما و عملا و فتوحا
اگرچہ این شخص با پیغامبر صحبت نداشتہ باشد و اخذ علوم از وی نکردہ باشد و باین نکتہ اشارہ واقع شد
انا نزینک ما نعدہم او نتوفینک و قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ہلک کسری فلا کسری بعدہ
و ہلک قیصر فلا قیصر بعدہ و قال لتفتحن کنوز کسری و لتقسمنہا و قال عن ربہ ان اللہ قد مقت
عربہم و عجمہم و انما بعثتک لاتبلیک بہم و اتبلیہم بک الحدیث و قال اللہ تعالی ثم ان علینا جمعہ و قرانہ
و نیز ممکن است کہ شخصے قریب الماخذ باشد بہ پیغامبر در اصل فطرۃ و علوم را از پیغامبر بگیرد و ملکہ
سیاستہ امت از وی حاصل کند اقامۃ للحدود و فصلا للقضایا و تعلیما للعلوم و امرا بالمعروف و نہیا
عن المنکر و بعد از پیغامبر در امت او خلیفہ او باشد اگرچہ این کار ہا ہیچ باقی نماندہ باشد و نیز ممکن
است کہ چون پیغامبر بعد احاطہ باین خصال متوجہ شود بدعوت خلق در یکی از وے بخلق منتقل
گردد شخصے دیگر ہم در حضور او مثل آئینہ نورانیت را از شمس قلب مبارک او اکتساب فرماید
و بسبب اتباع او با پیغامبر نورانیت بنی آدم مضاعف گردد مانند آئینہ چندکہ در ضوء آفتاب بگذارند
و بواسطہ آنہا در زمین اضواء شمس منعکس گردد و حالتی عجیب بروی کار آید و مانند آنکہ یک شعلہ
در خانہ تاریک آرند و آنجا آئینہا باشد منصوب در دیوار ہا و ضوء شعلہ منعکس گردد و یکی بدیگری
یار شدہ نیرنگی غریب ظہور نماید و بہمین فضیلت اشارۃ است در حدیث الحمد للہ الذی ایدنی
بہما ای بابی بکر و عمر و نیز در حدیث آمدہ است ابو بکر و عمر کا سمع و البصر بالجملہ فضل کلی در افراد امت
باین خصال میباشد و افضلیت بحسب ہمین خصال می شود فضائل دیگر را نفیا و اثباتا در ایجاد
نیست خلیفہ پیغامبر بحقیقت ماتدنی است انیست مقدمہ کہ فہم واقعات ما بران موقوف است چون
این مقدمہ ممہد شد بر مقصد اصلی برویم چون در خطیرۃ القدس کہ مجمع ہم افاضل ناس است خوض
نمودیم ارواح شیخین و مرتضی را دریافتیم کمالات ایشان را جدا جدا فہم نمودیم ارواح شیخین را با آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم بمنزلہ مشعلہ یافتیم در غایتہ روشنی کہ اینہا گرد آن گرفتہ باشند و بسبب تعاکس اضواء
آن روشنی دو بالا شدہ باشد نوری کہ بر زمین منبسط میشود ہمہ کشئی واحد بنظر می آید تمیز شعاع مشعلہ

Marfat.com

از شعاع انہا میان آن نور بسط متعذر میگردد ہمچنان اشعہ ارواح شیخین با اشعہ روح آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم یکسان گشتہ و باہم در آمیختہ حالا روح شیخین را جدا از روح آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نتوان شناخت ؎ رق الزجاج ورقت الخمر فتشابہا وتشاکل الامر فکانما خمر ولا قدح وکانما قدح ولا خمر در روح حضرت مرتضے را با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بمنزلہ نور قمر یافتیم کہ در محاذات شمس واقع شدہ وکسب نورانیت از و نمودہ با خود صورتی دیگر گرفتہ بحال خود برآمد ہمچنان روح مرتضے فاتحہ ولایت کہ در داخل روح آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مندمج بود بسطی لایق دادہ بر اس خود قائم شدہ ؎ آن بادہ شعلہ گون کہ دارد خورشید + در کاسہ ماہ چون رسد شیر شود + در شرح این کلمہ آنست کہ نسبت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم یک برزہ از برزات تجلی اعظم کہ برنگ ہم ملا را علی رنگین بود آخر شد و برزہ دیگر کہ برنگ عالم مثال واقع است پیدا گشت آن راہ اول راہ نبوت بود و این راہ آخر راہ ولایت است پس ایام خلافت شیخین ایام نبوت آنحضرت است و ایام خلافت مرتضے ایام دورہ ولایت است در صدیق تشبہ باعتبار فنا و انعکاس اشعہ بیشتر یافتم و لہذا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در باب صدیق فرمودند لو کنت متخذا خلیلا لاتخذت ابا بکر خلیلاً اشارہ نمودند بہمین فنا و انعکاس اشعہ و در فاروق تشبہ باعتبار اتمام کار مطلوب بردست او و باعتبار تایید حظیرۃ القدس زیادہ تر ادراک کردیم و لہذا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند لو کان بعدی نبی لکان عمر و در مرتضے تشبہ باعتبار اعتدال قوای ثلث وانتظام بعض ان ببعض زیادہ تر دیدیم و لہذا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند ہو منی وانا منہ سالت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم سوالا روحانیا عن سر تفضیل الشیخین علی علی مع انہ اشرفہم نسبا واقضاہم حکما واشجعہم جنانا والصوفیۃ عن آخرہم ینتسبون الیہ ففاض علی قلبی منہ صلی اللہ علیہ وسلم ان لہ صلی اللہ علیہ وسلم وجہین وجہاً ظاہرا و وجہا باطنا فالوجہ الظاہر الی اقامۃ العدل فی الناس وتالفہم وارشادہم الی ظاہر الشریعۃ وہما بمنزلۃ الجوارح لہ فی ذلک والوجہ الباطن الی مرتبۃ الفناء والبقاء وعلوم المرویۃ کلہا انما تتبع من الوجہ الظاہر

تمام شد

Marfat.com

فہرست مضامین قرۃ العینین فی تفضیل الشیخین

نمبر صفحہ	مضمون
۲	دیباچہ کتاب
۳	**مسلک** اول در ثبوت تفضیل شیخین بر سائر اصحاب از روی نقل۔
۷	تطبیق درمیان نص و اشارہ خلافت صدیق آثار مرویہ حضرت فاروق و مرتضی یعنے ما استخلف رسول اللہ صلعم بطور سوال و جواب و اثبات ملازمت استخلاف و افضلیت بدہ وجہ
۱۰	**مسلک** دوم تلویح آنحضرت صلعم بافضلیت شیخین جمیعاً و ادلہ واضحہ باثبات لوازم آن
۱۰	نکتہ ہر چہ مثبت فضل صدیق ست مستلزم ست فضل فاروق را و مثبت فضل فاروق مستلزم ست فضل صدیق را۔
۱۰	**نوع** اول اثبات مرتبہ کہ ملوخلت باشد حضرت صدیق را۔
۱۰	**نوع** دوم اثبات منت صدیق بر خود
۱۱	**نوع** سوم تشریف آنحضرت مر صدیق را بسد خوخہا الا خوخہ ابی بکر۔
۱۱	**نوع** چہارم اولیت اسلام حضرت صدیق
۱۲	**نوع** پنجم نصرت دادن حضرت صدیق آنحضرت صلعم را اول بعثت۔
۱۲	**نوع** ششم جمع کردن حضرت صدیق انواع
۱۲	**نوع** ہفتم ندا کردن ملائکہ صدیق را از ابواب ثمانیہ جنت۔
۱۳	**نوع** ہشتم اول کسیکہ در بہشت در آید حضرت صدیق ست۔
۱۳	**نوع** نہم تجلی کردن خدای تعالی بالتخصیص برائے صدیق۔
۱۳	**نوع** دہم حاضر شدن حضرت صدیق بر حوض کوثر ہمراہ آنحضرت صلعم۔
۱۳	**نوع** یازدہم تشریف حضرت صدیق باعتق
۱۳	**نوع** دوازدہم تشریف حضرت ابی بکر بلقب صدیق
۱۳	**نوع** سیزدہم بودن صدیق بجائے وزیر حضرت صلعم را و تقدیم نکردن آنحضرت بروی دیگرے را۔
۱۴	**نوع** چہاردہم بودن جبریل ہمراہ صدیق
۱۴	**نوع** پانزدہم احب بودن صدیق از سائر صحابہ۔
۱۴	**نوع** شانزدہم سبقت صدیق بر صحابہ ببذل جمیع مال۔
۱۴	**نوع** ہفدہم امر حضرت بامامت صدیق در قصہ نبی عمرو بن عوف۔
۱۴	**نوع** ہجدہم نبی آنحضرت از امامت غیر ابی بکر صدیق۔
۱۴	**نوع** نوزدہم گواہی رسالت مآب بآنکہ صدیق از اہل خیلار نیست۔
۱۵	**نوع** بستم عتاب فرمودن حضرت بر ابدائے صدیق۔
۱۵	**نوع** بست و یکم دعا آنحضرت اللہم اعز الاسلام بخر
۱۵	**نوع** بست و دوم حصول عزۃ اسلام باسلام فاروق۔
۱۶	**نوع** بست و سوم وضع اللہ الحق علی لسان عمر
۱۶	**نوع** بست و چہارم محدث بودن فاروق
۱۶	**نوع** بست و پنجم فرار شیطان از حضرت فاروق۔
۱۶	**نوع** بست و ششم دیدن آنحضرت خانہ فاروق را در بہشت۔
۱۷	**نوع** بست و ہفتم دیدن حضرت زیادت علم فاروق در منام بصورت لبن۔
۱۷	**نوع** بست و ہشتم دیدن آنحضرت زیادت علم فاروق بنسبت سائر صحابہ بصورت قمیص۔
۱۷	**نوع** بست و نہم موافقت رائے فاروق بوحی الٰہی

Marfat.com

نمبر صفحہ	مضمون
۱۸	**نوع** سی ام اول کسیکہ خدائی تعالی باو مصافحہ ومعانقہ کند فاروق خواہد بود۔
"	**نوع** سی ویکم فاروق بہترین کسی است کہ طلوع کردہ است بروی شمس۔
"	**نوع** سی ودوم اعظم ناس در بہشت باعتبار درجہ فاروق خواہد بود۔
"	**نوع** سی وسوم طلب کردن آنحضرت دعا از فاروق۔
"	**نوع** سی وچہارم دعا کردن آنحضرت درباره فاروق اللہم اذہب عنہ الغل۔
"	**نوع** سی وپنجم دعای آنحضرت درباره فاروق الیس جدیدا وعش حمیدا۔
"	**نوع** سی وششم استبشار اہل سموات باسلام فاروق۔
۱۹	**نوع** سی وہفتم رضای فاروق رحمت است
"	**نوع** سی وہشتم قبول فرمودن آنحضرت مشورہ فاروق در طریق تبلیغ شرایع
"	**نوع** سی ونہم اگر بعد آنحضرت پیغامبر ممکن بودے فاروق پیغامبر میشد۔
"	**نوع** چہلم اشارہ فرمودن آنحضرت در منام کہ استسقا را از عمر طلب کنید۔
"	**نوع** چہل ویکم شیخین سید کہول اہل جنت اند
"	**نوع** چہل ودوم شیخین احب صحابہ اند۔
۲۰	**نوع** چہل وسوم شیخین مرجع احوال قرین

نمبر صفحہ	مضمون
	آنحضرت می بودند۔
۲۰	**نوع** چہل وچہارم اگر آنحضرت استخلاف بنص جلی میکرد شیخین را خلیفہ میساخت
"	**نوع** چہل وپنجم فرمودن آنحضرت اقتدوا بالذین من بعدی ابی بکر وعمر۔
"	**نوع** چہل وششم شیخین وزیر آنحضرت بودند
"	**نوع** چہل وہفتم شیخین در صحبت آنحضرت مرتبہ داشتند کہ دیگر از ایشان نبود۔
۲۱	**نوع** چہل وہشتم آنحضرت ثقہ تمام داشتند بایمان شیخین۔
"	**نوع** چہل ونہم تشبیہ کردن آنحضرت شیخین را بسمع وبصر خود۔
"	**نوع** پنجاہم اول کسیکہ مبعوث شود شیخین باشند
"	**نوع** پنجاہ ویکم حمد گفتن آنحضرت بر تائید شیخین۔
"	**نوع** پنجاہ ودوم بشارت دادن آنحضرت شیخین را بہ ترتیب کہ از اہل بہشت باشند
"	**نوع** پنجاہ وسوم شیخین را درجہ عالیہ باشد در بہشت مانند ثریا۔
۲۲	**نوع** پنجاہ وچہارم نزول آیہ فان اللہ ہو مولاہ الآیہ در شان شیخین۔
"	**نوع** پنجاہ وپنجم مشاورت کردن آنحضرت وقت شب با شیخین۔
"	**نوع** پنجاہ وششم دیدن آنحضرت

نمبر صفحہ	مضمون
۲۵	شیخین را در رویا بر قلیب بئر ذنوب
۲۲	**نوع** پنجاہ وہفتم حسنات فاروق مثل نجوم آسمان ست وفاروق یک حسنہ است از حسنات صدیق۔
"	**نوع** پنجاہ وہشتم نزول آیہ ثانی اثنین فی شان صدیق باتفاق است۔
۲۳	**نوع** پنجاہ ونہم دوست داشتن شیخین آنحضرت را زیادہ از نفس خویش۔
"	**نوع** شصتم امتثال شیخین آیہ لا ترفعوا اصواتکم را بالغ وجوہ۔
"	**نوع** شصت ویکم بشارت دادن آنحضرت شیخین وذی النورین را بہ بہشت
۲۴	**نوع** شصت ودوم بشارت دادن آنحضرت شیخین ومرتضی را بہ بہشت
"	**نوع** شصت وسوم گواہی دادن آنحضرت کہ شیخین ومرتضی حقیق اند بجلاف
"	**نوع** شصت وچہارم گواہی دادن آنحضرت صدیق را بہ صدیقیت وفاروق را بشہادت بر کوہ احد۔
۲۵	**نوع** شصت وپنجم تنویہ کردن آنحضرت بمناقب شیخین باجمعی از صحابہ
"	**نوع** شصت وششم تشریف فرمودن آنحضرت شیخین را باجمعی از صحابہ بالفظ نعم الرجل۔
"	**نوع** شصت وہفتم بشارت دادن آنحضرت

Marfat.com

نمبر صفحہ	مضمون
۲۵	شیخین را بابہشت بر سائر عشرہ مبشرہ
"	**نوع** شصت و ہشتم شیخین از نجبا و رقبا بو دند۔
"	**نوع** شصت و نہم شیخین از اہل آیہ الذین استجابو الله بو دند۔
"	**نوع** ہفتادم آنحضرت فرمودند علیکم بسنتی وسنۃ الخلفاء الراشدین المہدیین۔
"	**مسلک** سوم بیان اجماع صحابہ و تابعین بر آنکہ افضل امت ابوبکر صدیق است بعد از ان عمر۔
"	**حکایۃ** اجماع صراحۃً از حدیث عبد الله ابن عمرؓ
"	**حکایۃ** اجماع دلالۃً بر پنج نوع است
"	**نوع** اول وقت انعقاد خلافت صدیق رضؓ جمعی
۲۰	فقہائی صحابہ صدیق را افضل امت گفتند و دیگران تسلیم کردند۔
"	**فاروق** در مجالس متعدده بر منبر افضلیت صدیق بیان کرد در دی و سوالی بمیان نیامده
"	**نوع** سوم صدیق بوقت استخلاف فاروق
۲۸	افضلیت وی بیان کرد و انکاری پیش نیامد
"	**نوع** چہارم عبد الرحمن بن عوف بوقت استخلاف ذی النورین در مجمع عظیم شرط
"	کرد کہ بر سیرت شیخین عمل کند و مرتضی بر افضلیت
"	ذی النورین بر خود مناقشہ کرد نہ بر این شرط

نمبر صفحہ	مضمون
۲۸	**نوع** پنجم حضرت مرتضی در ایام خلافت خود بمجالس متعدده افضلیت شیخین بہ ترتیب بیان کرد
"	اقوال صحابہ و تابعین در فاروق رضؓ
۲۹	اقوال عثمان رضی الله عنہ
۳۰	**ف** آثار حضرت مرتضی درین باب۔
۳۲	**ف** مرویات اہل بیتؓ۔
۳۳	**ف** اقوال ابن مسعود رضؓ۔
"	**ف** اقوال حذیفہ رضؓ۔
۳۴	**ف** اقوال ابوذر غفاری
"	**ف** اقوال سعد بن ابی وقاص رضؓ
"	**ف** اقوال عمرو بن العاص رضؓ
"	**ف** اقوال حسان بن ثابت رضؓ۔
۳۵	**ف** اشعار ابی حیثم۔
۳۵	**ف** اشعار ابو محجن ثقفی رضؓ
"	**ف** اقوال حضرت عائشہ رضؓ
"	**ف** اقوال ابن عمر رضؓ
"	**ف** اقوال انس
"	**ف** اقوال ابن عباس۔
۳۶	**ف** اقوال سعید بن المسیب
"	**ف** اقوال قاسم بن ابی بکر رضؓ
"	**ف** اقوال مسروق۔
"	**ف** اقوال حسن بصری۔
"	**ف** اقوال ابن سیرین۔

نمبر صفحہ	مضمون
۳۶	**ف** اقوال سفیان۔
"	تقریر دلیل عقلی بر افضلیت شیخین بہفت مقدمہ
"	**مقدمہ** اولی بیان حقیقت فضل مطلقا۔
۳۸	**مقدمہ** ثانیہ بیان حقیقت فضل کلی۔
۳۹	**مقدمہ** ثالثہ بیان اینکہ مراد از فضل کلی اشبہ بودن بہ پیغامبر خود ست در صفاتیکہ پیغمبر را از حیثیت پیغامبری ثابت است و در تربیت کردن امت بر منہاج تربیت پیغامبر
۴۰	**مقدمہ** رابعہ تعین صفاتیکہ نبی را از جہت نبوت حاصل شود۔
"	**مقدمہ** خامسہ بیان حالتیکہ بہ سبب آن غیر نبی را نبی تشبیہ کنند و اعانت کلی پیغامبر بر امور بعثت بچہ قسم متصور گردد۔
۴۵	**ف** سر در بارہ تفضیل صحابہ بر ہر کہ بعد از ایشان باشند۔
۴۶	**مقدمہ** سادسہ تحقیق این خصال در شیخین بوجہ کمال۔
۴۷	**ف** تشبہ در جزر عقلی۔
۵۰	**ف** نشر علم۔
۵۰	**ف** ہر چہ امروز از علم قرآن است منتشر آن شیخین بودہ اند۔
۵۵	**ف** آنچہ از علم حدیث امروز بدست مردمان است ساختہ و پرداختہ شیخین است۔
۵۹	**ف** علم احکام مسمی بہ علم فقہ اقوی مسائل

Marfat.com

نمبر صفحہ	مضمون
	آن اجماعیات فاروق است
۶۰	ف احادیث متعلقہ ابواب صلوۃ
//	ف احادیث متعلقہ وضوء
//	ف احادیث متعلقہ مسح موزہ
//	ف احادیث متعلقہ اوقات نماز
//	ف احادیث متعلقہ نماز
۶۱	ف احادیث متعلقہ جنائز۔
۶۲	ف احادیث متعلقہ صوم
//	ف احادیث متعلقہ زکوۃ۔
۶۳	ف احادیث متعلقہ حج
۶۷	ف احادیث متعلقہ ربوا و بیع
۶۸	ف احادیث متعلقہ احتکار
//	ف احادیث متعلقہ سلف
//	ف احادیث متعلقہ مضارعت
۶۹	ف احادیث متعلقہ وقف
//	ف احادیث متعلقہ ام ولد۔
//	ف احادیث متعلقہ شہادت
//	ف احادیث متعلقہ مرتد
۶۹	ف احادیث متعلقہ لقیط
۷۰	ف احادیث متعلقہ احیاء اموات و شرب
//	ف احادیث متعلقہ سرقہ
//	ف احادیث متعلقہ ہبہ
۷۱	ف احادیث متعلقہ لقطہ
//	ف احادیث متعلقہ حجر۔
//	ف احادیث متعلقہ دیت۔

نمبر صفحہ	مضمون
۷۳	ف احادیث متعلقہ حدود
۷۵	ف احادیث متعلقہ اشربہ
//	ف احادیث متعلقہ فرائض
۷۷	ف احادیث متعلقہ وصایا
//	ف احادیث متعلقہ جہاد
//	ف احادیث متعلقہ مغنم و خمس
۸۱	ف تربیت شیخین صحابہ و سائر امت را بر منہاج تربیت آنحضرت صلعم
۹۲	ف اتصاف شیخین بہ صفات کاملہ تلبیہ کہ آنرا در عرف طریقت گویند۔
۱۰۵	مآثر جمیلہ حضرت صدیق اکبر رض
۱۲۱	مآثر جمیلہ حضرت فاروق اعظم رض
۱۳۶	مآثر جمیلہ حضرت ذی النورین رض
۱۳۸	مآثر جمیلہ حضرت علی کرم اللہ وجہہ
۱۴۹	مقدمہ سابعہ بیان رجحان شیخین بر غیر خویش در خصالیکہ مناط فضل کلی اند
//	نکتہ اولی
۱۵۱	نکتہ ثانیہ
۱۵۲	نکتہ ثالثہ
۱۵۳	نکتہ رابعہ
//	نکتہ خامسہ۔
۱۵۴	نکتہ سادسہ
//	نکتہ سابعہ۔
۱۵۶	سوال و جواب متضمن موجب فضیلت بودن منامات و اشارات۔

نمبر صفحہ	مضمون
۱۶۱	ف جفیر و مصحف فاطمہ رض۔
//	ف معارف متعلقہ وحدت وجود
//	ف متعلقہ زبر و بینات۔
۱۶۲	ف افضلیت شیخین باعتبار تشبہ در جزء عملی نفس ناطقہ۔
//	سوال و جواب در بارہ فتح عراق و شام و مصر وغیرہ
۱۶۳	سوال و جواب در بارہ حروب حضرت مرتضی رض
۱۶۶	سوال و جواب دریں باب کہ مرتضی بہ امر الحق دعوت می نمود و شیخین ازان یکپایہ فروتر
۱۶۸	افضلیت شیخین باعتبار تحمل اعباء دعوت
۱۷۰	افضلیت شیخین باعتبار نشر علوم دین۔
۱۷۴	افضلیت شیخین باعتبار صفات قلبیہ
۱۷۵	سوال و جواب کہ مداخلات و منازعات حضرت مرتضی رضی اللہ عنہ فی اللہ بود پس با فضیلت از جہت زہد و ورع منافات ندارد۔
۱۷۷	بقیۃ الکلام در دفع شبہات مخالف
۱۷۸	فصل اول جواب استناد بہ مہاب تجرید در بارہ فضیلت مرتضی بر سائر صحابہ۔
۲۱۴	جواب و سوال در بارہ عدم ملازمت استخلاف و فضیلت۔
۲۱۹	سوال اگر نصرت پیغمبر و جہاد وغیرہ مبنای فضل کلی باشد بران اشکالات بسیار وارد مے شوند مع جواب تفصیلی۔
۲۲۵	سوال اختیار صدیق بجہت امامت صلوۃ نہ از جہت فضل کلی باشد و احتمالہا

Marfat.com

نمبر صفحہ	مضمون
	دارد معہ جواب تفصیلی۔
۲۲۶	**فصل** دوم در دفع شبہات قومے کہ در حدیث ناظر اند بہ دراقیت۔
۲۲۷	**ف** فدک
۲۳۰	**ف** قطع یسری
۲۳۱	**ف** جدہ۔
۲۳۲	**ف** قصاص مالک بن نویرہ۔
//	**ف** امیر نکردن آنحضرت صدیق را بر امور مسلمین
۲۳۴	**ف** تامیر اسامہ و عمر بن العاص بر شیخین
۲۳۶	**ف** در استخلاف نصی موجود نبود۔
۲۳۷	**تمہید** مقدمات در حل این اشکالات
//	**مقدمہ** اولی نزول وحی بانواع مختلفہ بود
۲۳۸	**مقدمہ** ثانیہ در تبلیغ وحی شارع را طرق مختلفہ است
//	**مقدمہ** ثالثہ اخبار بچہ یا اقامت قرائن بر کمال رضا یا کراہت از انواع تبلیغ است
۲۳۹	**مقدمہ** رابعہ فرق درمیان نص بر صحت استخلاف و رضا بآن۔
//	**مقدمہ** خامسہ اتفاق اہل ملت بر آنکہ
۲۴۰	نص شارع یکی از وجوہ استخلاف ست
	مقدمہ سادسہ اجماع را اصل ثالث از اصول اربعہ قرار دادہ اند برائے دو فائدہ۔
۲۴۲	**مقدمہ** سابعہ لفظ استخلاف و لفظ نص صریح در کلام نبوی و غیرہ واقع شدہ محتمل معنی بسیار ست
۲۴۳	حل اشکال:

نمبر صفحہ	مضمون
۲۶۱	**ف** نہی از تمتع و قران۔
۲۶۵	**ف** متعۃ النساء۔
۲۶۷	حدیث مرطی سل۔
۲۶۹	**ف** سلک الشیطان فجاء عمر
//	**ف** رجم مجنونہ
۲۷۰	**ف** زدن شاخ
//	**ف** شک در وفات
//	**ف** مطاعن ختنین۔
۲۷۴	**ف** مطاعن حضرت علی کرم اللہ وجہہ
۲۷۸	**ف** جوابات۔
۲۷۹	**ف** وجوہ تاخیر قصاص۔
۲۸۱	قسم دوم شبہات طاعان معہ جواب
۲۸۷	**ف** در بارہ تمسک آیۃ۔
۲۸۸	احادیثی کہ دریں باب ذکر میکنند چند قسم است
۲۹۲	**ف** آثار
۲۹۳	**ف** لاارا کم فاطلین۔
۲۹۵	**ف** حدیث حوض
۲۹۶	**ف** اثنا عشر خلیفہ
۲۹۸	**فصل** سوم شبہات متصوفہ زمان ما بر اقسام است۔
۲۹۹	**سوال** دریں باب کہ ہمہ سلاسل متوجہ اند بحضرت مرتضی و دیگر تخصیلتہای مختصہ ای رضی اللہ عنہ مع جواب۔
۳۰۳	**تنبیہ** در بارہ اینکہ رسوم صوفیہ در رسم تصوف در زمان صحابہ و تابعین نبود۔

نمبر صفحہ	مضمون
	سوال دریں باب کہ فضل کلی کہ بمتابعت انبیا حاصل میشود فنا و بقا و معارف و حقائق وجود و مانند آن است و آنجناب بوجہ اتم متصف بآن بودند شیخین معہ جواب۔
۳۱۰	
۳۱۷	**سوال** رئیس عارفان محی الدین عربی تصریح کردہ است کہ حضرت مرتضی از بقیہ طینت آنحضرت صلعم مخلوق ست پس فضل کلی مرتضی را باشد معہ جواب
۳۲۵	**سوال** بعض صوفیہ واقعات عظیمہ دالہ بر فضیلت مرتضی دیدہ اند و در حدیث آمدہ کہ رویا المومن الخ پس افضلیت مرتضی را باشد معہ جواب۔
۳۲۹	**اگر خواہی** کہ بعض آنچہ از احوال شیخین و مرتضی بریں بندہ ضعیف منکشف شدہ است بدانی ساعتے گوش بندہ و مقدمہ دقیقہ بطور تمہید۔
۳۳۱	**بعون** مقدمہ ممہد شد بر مقصد اصلی رویم

بتوفیق الٰہی و فیوض نامتناہی نسخہ نادر الوجود قرۃ العینین فی تفضیل الشیخین مصنفہ رئیس المحدثین حجۃ اللہ حضرت مولانا شاہ ولی اللہ رح بہ تصحیح و تنقیح کہ زیادت بران متصور نباشد از اہتمام احقر الانام محمد عبد الاحد بماہ جمادی الاخری سنہ ۱۳۱۱ ہجری بمطبع مجتبائی واقع دہلے طبع گردید

Marfat.com

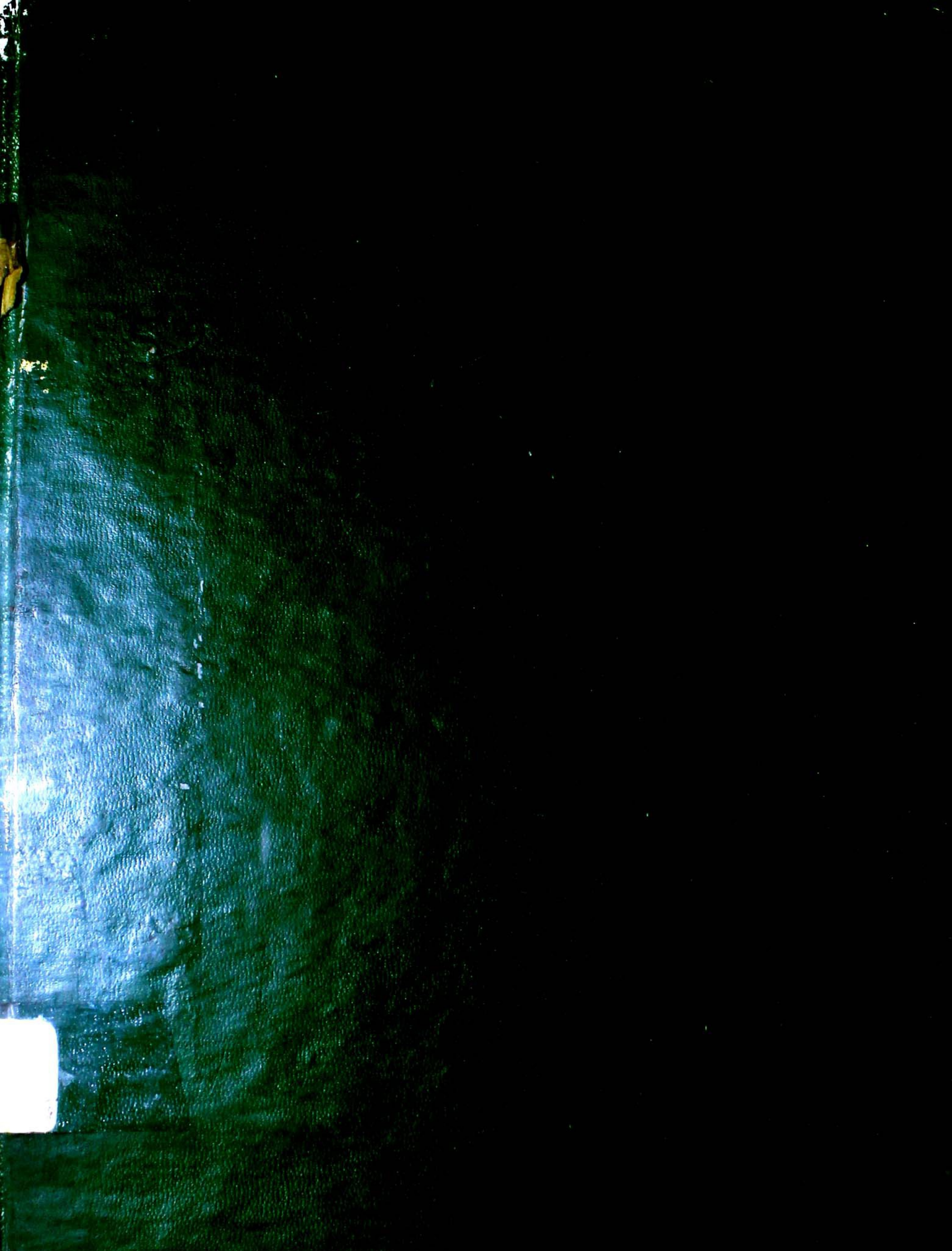

Marfat.com

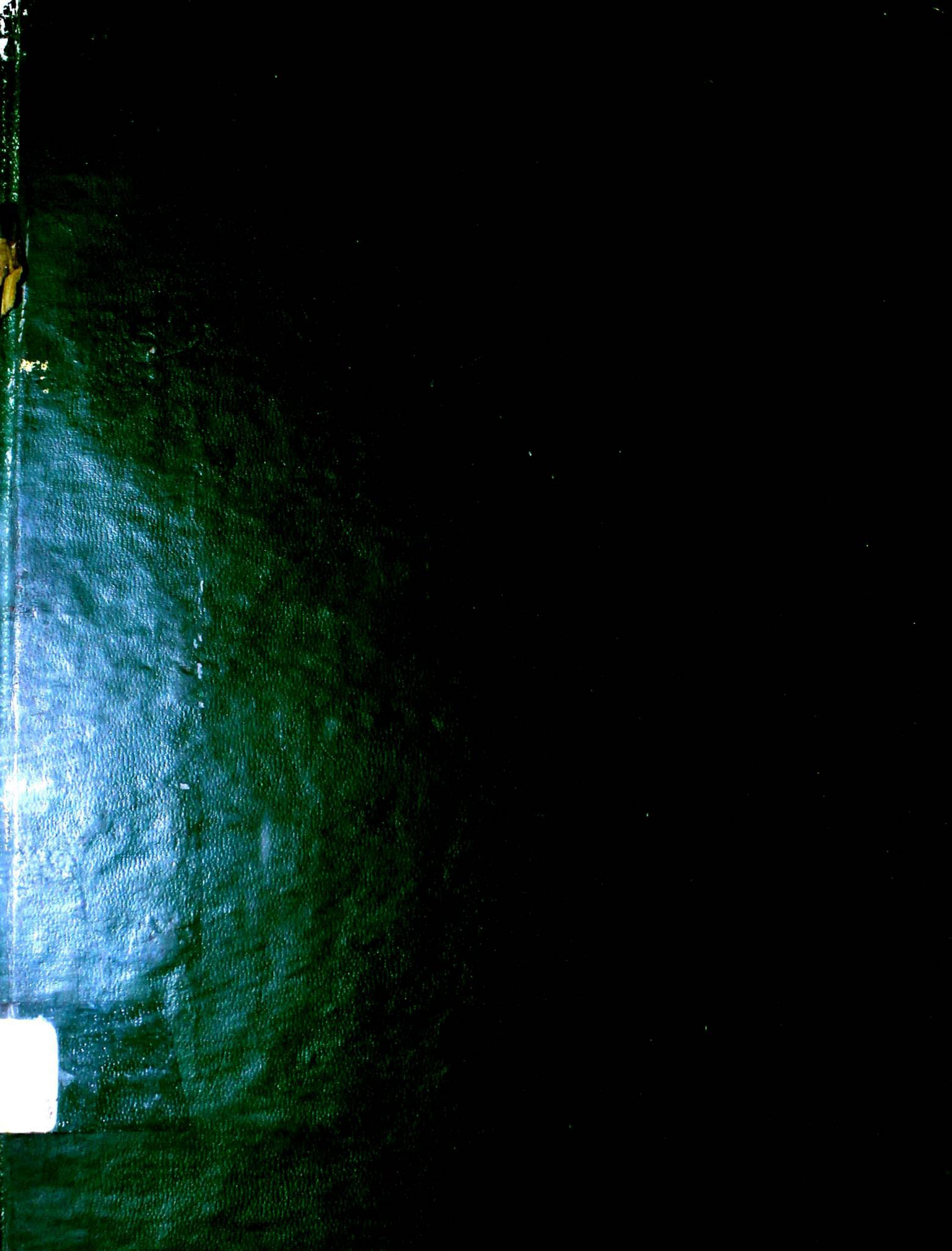

Marfat.com